

Larmar och gör sig till

Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson,
Henrik Oscarsson & Maria Oskarson
(red)

Larmar och gör sig till

SOM-undersökningen 2016
SOM-rapport nr 70

Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson
och Maria Oskarson (red)

Redaktörer:

Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson

© Författarna och SOM-institutet

Teknisk redaktör: Josefine Bové

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2017

ISBN: 978-91-89673-39-7

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--70--SE

INNEHÅLL

Förord	9
Larmar och gör sig till Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson	11
TILLIT & FÖRTROENDE	
Långsiktiga förändringar i svenskt institutionsförtroende Sören Holmberg och Lennart Weibull	39
Utan självförtroende dåligt förtroende för andra Sören Holmberg och Bo Rothstein	59
Opinionsundersökningar ur ett medborgarperspektiv Per Oleskog Tryggvason	67
Förtroendegapet mellan forskningsinstitutioner och forskare Ylva Norén Bretzer	83
Litar vi på medierna? Ulrika Andersson och Lennart Weibull	97
Offentlig verksamhet skall ha hög kvalitet Sören Holmberg	113
Svenskens sviktande kärlek till kommunnivån Gissur Ó Erlingsson	127
”Vi måste ta människors oro på allvar” Maria Solevid	139
WARDAGSLIV & HÄLSA	
Generationslarmet Thomas Denk och Joachim Åström	155
Medierna och människors oro för antibiotikaresistens Monika Djerf-Pierre och Adam Shehata	169

Antibiotikaresistens – en fråga om kollektivt handlande Björn Rönnerstrand, Sverker Jagers och Felicia Robertson	187
Svenskarnas syn på personcentrerad vård Sara Wallström, Inger Ekman och Charles Taft	197
Har vi det bättre på jobbet eller på fritiden? Filip Fors och Bengt Brülde	211
Arbetsliv, socioekonomi och hälsa Per Eisele	223
MEDIER & DET FRIA ORDET	
Stabilitet i en föränderlig värld: medieanvändning och social sammanhållning Jesper Strömbäck	235
Yttrandefriheten i dagens mediekultur Ulla Carlsson och Lennart Weibull	253
Digitala plattformar allt viktigare för nyhetspubliken – förutom när det gäller tidningsprenumeration Ulrika Andersson	277
Sociala medier: en nyhetsdistributör att räkna med Maria Jervelycke Belfrage och Annika Bergström	301
E-bokens platå bekräftas Lars Höglund och Annika Bergström	317
Biblioteken fortsatt välanvända med höga betyg Lars Höglund	329
VAL & PARTIER	
Swexit, Nato och andra folkomröstningar Dennis Andersson och Henrik Oscarsson	345
Duellerna i riksdagsvalet 2018 från den väljandes perspektiv Annika Fredén	359

Who believes that political parties will keep their word? Niels Markwat	371
Has party members' representativeness changed over time? Ann-Kristin Kölln	387
Vilka partier äger de viktigaste frågorna? Johan Martinsson	401
Det svenska partisystemet i förändring Henrik Oscarsson	411
Utbildningsinriktning, partival och politiska attityder över generationerna Erik Vestin	429
Sverigedemokraterna: Skånegapet krymper Anders Sannerstedt	451
OPINION & ATTITYDER	
Ökat motstånd mot flyktingmottagning och invandrades religionsfrihet Marie Demker	475
Väljare och valda om vinster i välfärden Lennart Nilsson	489
Högre utbildning och miljöattityder Niklas Harring, Cecilia Lundholm och Tomas Torbjörnsson	505
Svenska folket om religion och tradition i skolan Viktor Aldrin	515
Alkoholopinionen och verkligheten David Karlsson, Sören Holmberg och Lennart Weibull	529
Policy-feedback från höjningen av a-kassan Anders Lindbom och Rafael Ahlskog	545
Representation av folkviljan i kärnkraftsfrågan Sören Holmberg	559

Energifrågan – en politiserad konfliktlinje i folkopinionen? Per Hedberg	569
HEMMAPLAN & BORTAPLAN	
Fler firar den svenska nationaldagen Klara Bové och Henrik Oscarsson	583
Tillbaka till framtiden? Svenskarnas syn på försvaret, värnplikten och Nato Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén	597
Internationella ledares popularitet i Sverige Sören Holmberg	611
METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2016 Klara Bové	621
BILAGOR	
Om författarna	633
SOM-institutets böcker	641

FÖRORD

Larmar och gör sig till är SOM-institutets 70:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2016 års nationella SOM-undersökning – den 31:a i ordningen. Undersökningen genomfördes som sex riksrepresentativa urval om vardera 3 400 slumpmässigt utvalda personer boende i Sverige i åldrarna 16 till 85 år. De sex delundersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie. Uppsättningen av enkätfrågor varierar något mellan editionerna men de delar också ett stort antal gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under oktober 2016. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Kinnmark Information* med Magnus Kinnmark som fältledare. Närmare uppgifter om undersökningens uppläggning och genomförande finns i metodredovisningen längst bak i boken. En mer utförlig dokumentation av 2016 års SOM-undersökningar finns att ladda ner på www.som.gu.se/publicerat (SOM-rapport 2017:34).

I boken medverkar forskare från många olika ämnesområden och lärosäten. De sammanlagt 41 kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2017

Ulrika Andersson
Docent
SOM-institutet

Jonas Ohlsson
Fil. dr
Nordicom
och SOM-institutet

Henrik Ekengren Oscarsson
Professor
Statsvetenskapliga institutionen
och SOM-institutet

Maria Oskarson
Professor
Statsvetenskapliga
institutionen

LARMAR OCH GÖR SIG TILL

ULRIKA ANDERSSON, JONAS OHLSSON,
HENRIK OSCARSSON OCH MARIA OSKARSON

*En skugga blott, som går och går, är livet,
en stackars skådespelare, som larmar
och gör sig till, en timmes tid på scenen
och sedan ej hörs av.*

*Det är en saga
berättad av en dåre.*

*Låter stort,
betyder intet.*

från William Shakespeares *Macbeth* (akt 5:5)

Under det gångna året har begrepp som faktaresistens, post sanning och alternativa fakta diskuterats flitigt i svensk samhällsdebatt, ofta ackompanjerade av föreställningar om en tilltagande mistro mot medier, forskning och expertis och om ökande avstånd mellan högutbildade eliter i storstäderna och lågutbildade människor i periferin. Storbritanniens utträde ur EU och Donald Trumps seger i det amerikanska presidentvalet – två av de mest avgörande politiska händelserna i omvärlden under 2016 – bidrog starkt till att ge diskussionerna bränsle.

Ifrågasättandet av vetenskapligt sanningssökande, experters kunskaper och mediernas förmåga att spegla och granska verkligheten har visserligen varit närvarande under en tid. Men under 2016 fick misstron ett genombrott i samhällsdiskussionerna genom överraskande valframgångar för politiska aktörer vars budskap fokuserar på en kritik inte bara mot globalisering och mångkultur, utan också mot forskare, journalister och andra samhällseliter. Drivkrafterna bakom dessa rörelser är en växande ideologisk polarisering som medför att den tredje statsmakten, kunskaps- och vetenskapssamhället och hela den liberala demokratin i sig blir föremål för ett ifrågasättande som tidigare endast har gällt politiska eliter. I boken *The Death of Expertise* hävdar den amerikanska forskaren Tom Nichols att det bedrivs ”en kampanj mot etablerad kunskap” (Nichols, 2017). Tagna på sängen av kritiken har forskarsamhället under våren 2017 motmobiliserat genom att anordna demonstrationer – *March for Science* – till stöd för vetenskapligt sanningssökande på mer än 500 platser i världen.

Larmar och gör sig till är den sjuttionde forskarantologin från SOM-institutet vid Göteborgs universitet. Titeln refererar till en utveckling där vi ser ett tilltagande effektsökeri och där systematisk kunskap tenderar att ges samma utrymme som

lösryckt tyckande. Kunskap och erfarenhet som vilar tryggt på etablerade metoder för systematiska empiriska observationer tillåts väga lika tungt i samtalet som ogrundade påståenden och rena hittepå. Ett grundligt, omsorgsfullt, tidskrävande, metodiskt, disciplinerat, systematiserat och balanserat sanningssökande behöver plötsligt konkurrera med alternativa fakta och provinsiella verklighetsbeskrivningar. Påhittade nyheter och förnekande av vetenskapande får stor spridning och utmanar vårt klassiska sätt att hantera information och skapa ny kunskap. Det förefaller allt mer gångbart att betrakta medierna – den främsta budbäraren av kunskap, information och nyheter till den stora publiken – inte som en demokratisk samhällsinstitution utan som en enhetlig och partisk elitaktör i en ideologiskt polariserad samhällsdebatt.

I förlängningen har givetvis en sådan utveckling potential att försämma förutsättningarna för ett väl fungerande demokratiskt samtal som vilar på upplysningens grund. Sådana samtal förutsätter att det finns gemensamma utgångspunkter för debatt, fri kunskaps- och åsiktsbildning och opinionspåverkan.

Så här låter sig det tidstypiska problemet beskrivas. Men kan det verkligen vara så illa? Håller verkligen den mellanmännsliga tilliten, den sociala sammanhållningen, den demokratiska legitimiteten, förtroendet för experter, forskare, medier och samhällsinstitutioner verkligen på att förödas? Lever vi i ökad utsträckning i filterbubblor där vi själva kan pussla ihop vår egen sanning och sedan tycka och tänka vad vi vill? Eller är även denna beskrivning en saga, berättad av en dåre, som stort låter men intet betyder?

Låt oss ta några steg tillbaka och nyktert analysera trender och mönster för att söka fler svar. I *Larmar och gör sig till* har vi förvisso inte möjlighet att göra en allomfattande beskrivning och analys av samhällseffekterna av fenomen som alternativa fakta, post sanning, faktaresistens och filterbubblor. Men vi kan med hjälp av SOM-undersökningarnas långa tidsserier och nyanserade mätningar ge värdefulla perspektiv. Och vi kan ge diverse effektfulla utfästelser om tidens trender lite empiriskt tuggmotstånd.

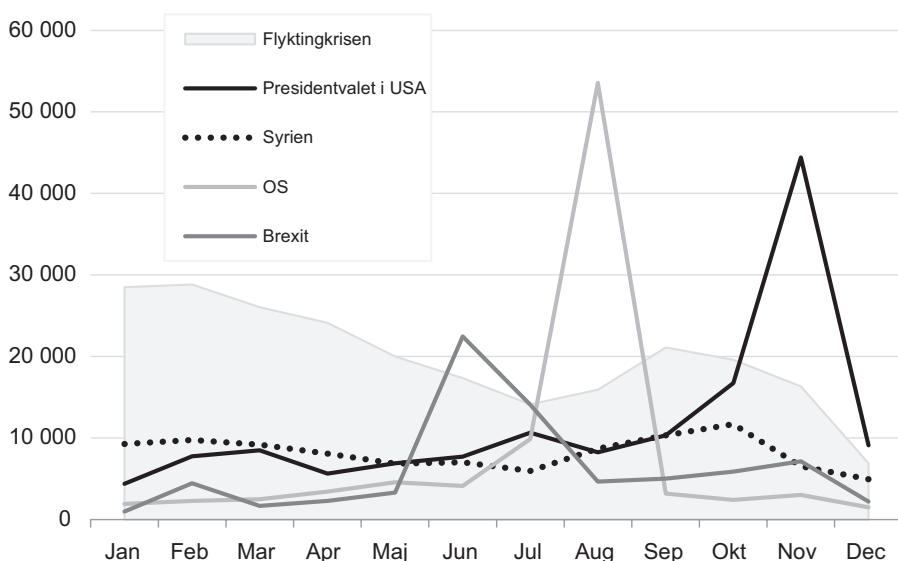
I detta inledande kapitel tar vi oss an den långsiktiga förändringen inom tre av de områden som hamnat i särskilt fokus i den samtida samhällsdebatten. Det handlar om förtroendet för forskare och experter, förtroende för de svenska medierna och den – förment? – växande klyftan mellan stad och land. Men innan vi påbörjar analyserna av dessa trender, låt oss rekapitulera opinionsåret 2016 genom att studera vad medierna rapporterade om och vilka samhällsfrågor som svenska folket var uppfyllda av i samband med 2016 års SOM-undersökningar.

Opinionsåret 2016: Syrien, flyktingar, Brexit och Trump

Opinionsåret 2016 blev dramatiskt. I svenska medier fortsatte flyktingkrisen att vara den i särklass mest omskrivna nyhetshändelsen. Enligt nyhetsdatabasen Mediarkivet (Retriever) skrevs det 239 000 artiklar om flyktingkrisen under 2016.

Räknar man också in rapporteringen från det krigshärjade Syrien (98 000 artiklar) var kriget och flyktingkrisen helt dominerande på den svenska nyhetsagendan. Och – vilket är mer avgörande ur ett opinionsbildningssammanhang – rapporteringen var uthållig och konsistent på ett sätt som andra omskrivna händelser inte var. Brexit-omröstningen i juni, de olympiska spelen i Rio i augusti och det amerikanska presidentvalet i november dominerade också nyhetsflödet, men mer intensivt och tillfälligt. Nyheter relaterade till flyktingkrisen pumpade på – dag efter dag – under hela året.

Figur 1 Årets mest omskrivna händelser i svenska medier, 2016 (antal artiklar)

Kommentar: I figuren redovisas de fem mest omskrivna ämnena i artiklar i svenska nyhetsmedier under 2016. Retriever-sökningarna är hämtade från Göteborgs universitets upphandlade tjänst för medieövervakning som inkluderar drygt 826 000 publicerade nyhetsartiklar automatkodade efter Retrievers egna kodscheman. Listan tas fram tillsammans med TT Nyhetsbyrån.

Källa: Mediearkivet, Retriever (bearbetningar).

Även under SOM-undersökningarnas mest intensiva insamlingsperiod – i oktober månad – förhärskade samma frågemix i nyhetsflödet som för året som helhet, med flyktingkrisen i topp, följt av presidentvalet, Syrien, Brexit och OS. Under oktober fick Påvebesöket i Malmö momentant mycket medial uppmärksamhet, liksom frågor som rörde säkerheten kring Östersjön och World Cup i ishockey. Men ingen av dessa kategorier kom i oktober 2016 i närheten av de tre dominerande nyhetsströmmarna: flyktingkrisen, Syrien och presidentvalet. Det är inte någon

överdrift att konstatera att det var händelser i omvärlden som kom att sätta stark prägel på svensk mediebevakning och samhällsdebatt även under 2016. Diskussioner och analyser av svensk inrikespolitik och samhällsutveckling hämtade gott om inspiration från internationella rapporter och kommentarer om Syrien, Brexit och presidentvalet i USA.

Mot bakgrund av nyhetsrapporteringen under året är det därför ingen överraskning att även svenska folkets bedömningar av viktiga samhällsfrågor och samhällsproblem dominerades av immigrationsfrågor. I tabell 1 redovisas svaren på den helt öppna frågan ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag?” som ställts likadant i SOM-undersökningarna ända sedan 1987. De tre först omnämnda sakfrågorna kodas. Precis som under 2015 var det fritextsvar som fördes till kategorin *integration/immigration* som hamnade överst på medborgarnas dagordning (45 procent omnämmanden). På andra plats återfanns 2016 *skola/utbildning* (34 procent), följt av *sjukvård* (29 procent).

Historiskt måste mixen av frågor högt på dagordningen betraktas som ovanlig. Arbetsmarknad och sjukvård har ofta prenumererat på topplaceringarna i svenska folkets överväganden om viktiga samhällsfrågor, tillsammans med frågor tätt knutna till den svenska välfärdsstaten, så som social trygghet och barn- och äldreomsorg. Immigration och integrationsfrågorna började bli allt viktigare för svenskarna redan före flyktingkrisen: mellan 2012 och 2014 ökade andelen som tyckte frågorna var viktiga från 20 till 27 procent, en andel som dubblerades till 53 procent 2015. Trots en tillbakagång till 45 procent 2016 är migrationsfrågor alltså helt dominerande på svenska folkets dagordning. För att hitta liknande nivåer behöver vi gå långt tillbaka i tiden och jämföra med arbetsmarknadsfrågorna under 1990-talskrisens tuffaste år, eller med miljö- och klimatfrågornas dominans under åren 1987–1990.

Den samhällsfråga som ökat mest i viktighet i närtid är *lag och ordning* (från 5 procent 2015 till 12 procent 2016). Ökningen går hand i hand med en växande samhällsoro för ökad terrorism och ökad brottslighet (se Maria Solevids kapitel i denna volym) men också med en bitvis stark kritik mot polisens omorganisation och politiska utspel om fler poliser (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym).

Resultaten visar att bland de frågor och samhällsproblem som sjunkit undan mest i människors medvetanden under 2016 återfinns arbetsmarknadsfrågor (från 21 till 13 procent). I övrigt råder anmärkningsvärd stabilitet när det gäller de frågor som befolkningen anser vara viktigast.

I *Larmar och gör sig till* finns ett antal kapitel som mer i detalj skärskådar vanor och attityder som har med viktiga händelser och sakfrågor under opinionsåret 2016 att göra. Hit hör bland annat analyser av migrations- och flyktingopinionen (Marie Demker), svenskarnas inställning till EU och en tänkt svensk folkomröstning om EU-utträde (Dennis Andersson och Henrik Oscarsson), svenska folkets samhällsoro (Maria Solevid), samt svenska folkets inställning till de amerikanska presidentkandidaterna (Sören Holmberg).

Tabell 1 Svenska folkets bedömningar av viktigaste frågor eller samhällsproblem, 1987–2016 (procent omnämnden)

#	Område	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	
1	Integration/immigration	7	8	11	14	13	19	26	12	14	13	10	10	12	11	13	20	12	11	15	15	14	13	15	19	14	20	22	27	53	45	
2	Skola/utbildning	12	8	10	10	10	8	10	8	7	10	22	32	37	36	38	32	23	18	19	24	21	22	21	26	25	24	30	40	29	34	
3	Sjukvård	24	22	23	23	20	19	22	18	15	24	35	30	41	39	42	38	42	32	27	29	25	24	24	26	24	23	28	33	24	29	
4	Äldre frågor	10	10	16	14	17	14	17	12	10	17	20	16	21	24	23	24	21	20	20	16	14	16	13	14	17	16	17	18	13	14	
5	Arbetsmarknad	17	8	3	8	40	49	60	59	51	59	50	52	30	16	15	16	15	21	34	46	23	22	38	35	30	38	33	24	21	13	
6	Sociala frågor/problem	14	18	13	14	10	8	13	12	9	12	12	9	21	6	9	9	11	12	14	11	12	15	11	11	16	17	14	14	12	12	
7	Lag och ordning	22	14	40	12	16	9	9	12	26	15	14	16	17	16	13	12	18	19	17	15	15	16	10	9	6	7	7	4	5	12	
8	Miljö/energi	61	68	55	42	39	22	19	21	30	12	12	11	11	10	10	11	7	8	12	15	23	24	23	15	15	14	13	12	11	9	
9	Ekonomi	8	10	9	33	24	40	30	40	29	14	7	9	6	4	8	8	10	8	6	6	8	17	14	8	15	11	7	7	7	6	
10	Bostäder/byggnadsfrågor	6	7	6	5	5	3	1	1	1	1	0	1	1	2	2	3	2	1	1	2	2	2	1	2	3	3	4	3	7	6	
11	Svensk utrikespolitik	3	2	2	5	2	2	2	1	3	5	3	3	2	2	1	2	2	2	3	1	2	1	2	1	2	2	1	1	4	3	4
12	Demokrati/rättigheter	1	3	2	2	2	2	1	2	2	3	4	3	3	3	3	3	4	4	5	4	4	5	4	4	4	3	3	4	3	3	
13	Familjepolitik	9	10	11	11	8	9	11	8	6	7	9	9	8	10	9	11	10	9	7	7	7	6	6	4	5	4	4	3	3	2	
14	Skatter	6	9	14	12	6	2	2	2	2	3	5	7	5	8	7	6	7	6	7	9	7	5	4	5	4	3	3	2	3	2	
15	Styrelsekick/politik	1	0	0	1	2	1	1	1	0	1	0	2	2	1	1	2	2	2	3	2	1	1	1	1	1	1	2	2	3	2	
16	Infrastruktur	1	1	1	3	1	1	0	1	0	0	0	0	0	2	2	1	1	2	2	2	3	1	2	2	3	3	2	2	2	2	
17	Offentlig service	1	1	1	3	1	2	1	2	3	6	1	1	3	3	2	2	5	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	3	2	1	1
18	Moral/etik	4	5	3	8	7	12	9	16	7	3	2	5	4	5	5	4	8	3	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag". Antalet svarande varierar mellan 1 573 och 6 688. I tabellen redovisas de 18 kategorier som varit störst under perioden. Ett fullständigt kodschema för den öppna frågan om samhällsproblem finns att ladda ned via www.som.gu.se.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1987–2016.

Svaga belägg för ökad expertkritik och elitmisstro i Sverige

I samband med den starkt polariserade valkampanjen inför Storbritanniens folkomröstning om EU-utträde förvandlades kritik mot experter till en valslogan för Brexit-sidan. Den konservativa statssekreteraren på justitiedepartementet, Michael Gove, engagerade sig i Brexit-kampanjen och kom att falla ett uttalande som fick stor spridning: "I think people in this country have had enough of experts". Udden var främst riktad mot ekonomer och samhällsvetare som nästan enhälligt förutsade starkt negativa konsekvenser för det brittiska samhället om Storbritannien skulle lämna EU. I Goves kampanjbudskap ingick också den av statistikmyndigheter hårt kritiserade uppgiften om att Storbritannien sände 350 miljoner pund i veckan till EU. Gove kom därför att associeras till såväl expertkritik som spridande av alternativa fakta.

SOM-undersökningarna ger viss vägledning när det gäller att pröva föreställningar om fallande förtroende för eliter i allmänhet och experter i synnerhet också här i Sverige. Vi kan börja med att konstatera att "experter" som grupp fortfarande tycks stå relativt högt i kurs. I 2016 års undersökning återupprepade vi mätningen av inställningen till expertstyre – att alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter – som funnits med i flera tidigare SOM-undersökningar inom ramen för mätningar av svenska folkets demokratiopinioner (se tabell 2). I bjärt kontrast till föreställningar om en generellt försvagad tilltro till experter visar det sig att förslaget är mer omtyckt än på länge. Fyra av tio svenskar tycker att det är ett bra förslag att överlåta beslut till experter, klart fler än vad som varit fallet i mätningar från 2000, 2001 och 2012.

Tabell 2 Svenska folkets åsikter om att alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter, 1998–2016 (procent, balansmått)

År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1998	20	32	25	15	8	100	+29
2000	9	21	29	26	15	100	-11
2001	9	22	28	25	16	100	-10
2012	12	26	32	18	12	100	+8
2016	12	28	33	15	12	100	+13

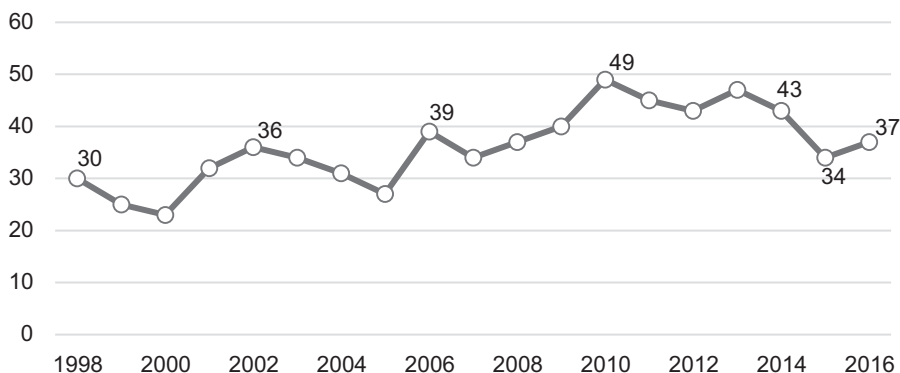
Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter". Svartalternativen framgår av tabellen. Resultaten bygger på svar från omkring 1 500–1 700 personer vid varje undersökningstillfälle. Opinionsbalansmättet visar andelen positiva till förslaget minus andelen negativa till förslaget. En sammanställning av befolkningens inställning till andra demokratiförslag som mätts i SOM-undersökningarna under perioden 1996–2012 finns i Oscarsson (2013).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen från respektive år.

Den minnesgode och forskningsbevandrade invänder att synen på expertbeslut fångat på det här sättet har ett starkt samband med politikerförtroende (se till exempel Oscarsson 1999): synen på expertbeslut är beroende av hur högt förtroende man har för politiker. Expertstyre tenderar att vara mer populärt bland personer med lågt förtroende för de folkvalda.

Men om nu den oväntat starka experttilltron sammanfaller med fallande politikerförtroende kan vi ju kontrollera saken. Förtroende för politiker tillhör de nyckelindikatorer som alltid återfinns i SOM-undersökningarna. Vi konstaterar då att förtroendet för svenska politiker inte visar några tecken att ha försvagats i närtid. Politikereliten tycks snarare ha gått något stärkt ur opinionsåret 2016 (se figur 2). Våra trenduppdateringar visar att andelen som uppger att de har ett ganska stort eller mycket stort förtroende för svenska politiker visserligen är klart lägre än rekordåren under tiden för Fredrik Reinfeldts alliansregering, men också att förtroendet har börjat öka igen från 34 till 37 procent. Ökningen från det lokala bottenåret är liten men statistisk signifikant. Även den här indikatorn försvagar tesen om en allt mer utbredd elitmistro. Politiken som förtroendebransch befinner sig faktiskt inte i fritt fall så som ibland hävdas. Tvärtom visar SOM-undersökningarna att politikerförtroendet ökar igen mellan 2015 och 2016.

Figur 2 Andel som uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende för svenska politiker, 1998–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker?". Svartalalternativen var "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Ganska litet förtroende" och "Mycket litet förtroende". I figuren redovisas andelen som angett "mycket stort" eller "ganska stort" förtroende. Antalet svarande varierar mellan 1 527 och 1 750 personer per undersökningsår. Endast personer som besvarat frågan ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998–2016.

SOM-institutets mätningar av förtroendet för forskare visar samma sak – det finns inte något som tyder på en försvagad tilltro till forskare som yrkesgrupp. Sju av

tio uppger 2016 att de har mycket eller ganska stort förtroende för forskare – en förtroendenivå som varit densamma ända sedan mätningarna startade 2002 (se Ylva Norén Bretzers kapitel i denna volym). Och förtroendet för universitet och högskolor – och även många av de andra samhällsinstitutionerna som vi följer – är också stabilt på samma höga nivåer som vi har vant oss vid att se i SOM-undersökningarna (läs vidare i Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym).

Det är svårt att finna empiriskt stöd för en omfattande förtroendekris för politiker, forskare och expertis i SOM-undersökningarnas data. Den slutsatsen gäller även om man tar hänsyn till standardkritiken – att nivåskattningarna är skönmålningar eller att trenderna över tid skulle vara påverkade av fallande svarsfrekvenser. Skönmålning av vissa vanor och attityder är en inom surveyforskningen välkänd systematisk effekt som knappast förändrats över tid på ett sådant sätt att det påverkar våra tidsserier. Och i närtid (2013–2016) har svarsfrekvenserna varit stabila i SOM-undersökningarna (jämför Klara Bovés metodkapitel i denna antologi) och kan inte förklara exempelvis uppgången i politikerförtroende mellan 2015 och 2016.

Parallellt med larmen om ökat expertkritik och elitmisstro har berättelser om fallande förtroende för etablerade medier och beskrivningar av fientlig media (*hostile media*) varit flitigt förekommande i svenska debatter (Holt, 2016; Truedson, 2016). Centralt för det senare är människors benägenhet att uppfatta att mediernas innehåll missgynnar den egna sidan och gynnar den andra sidan i en diskussion eller konflikt (Strömbäck & Johansson, 2017; Hansen & Kim, 2011; Gunther & Schmitt, 2004). Det har varit lätt att finna inspiration till sådana diskussioner från valkampanjer i Storbritannien och USA. Inte minst gäller det Donald Trumps twittrande om att medierna är oärliga och korrupta. Men är detta också ett överdrivet larmande eller ligger det något i misstankarna om att liknande trender i relationen mellan medborgare och medier existerar även i Sverige? Litar svenska folket i lägre utsträckning på etablerade medieaktörer idag jämfört med tidigare?

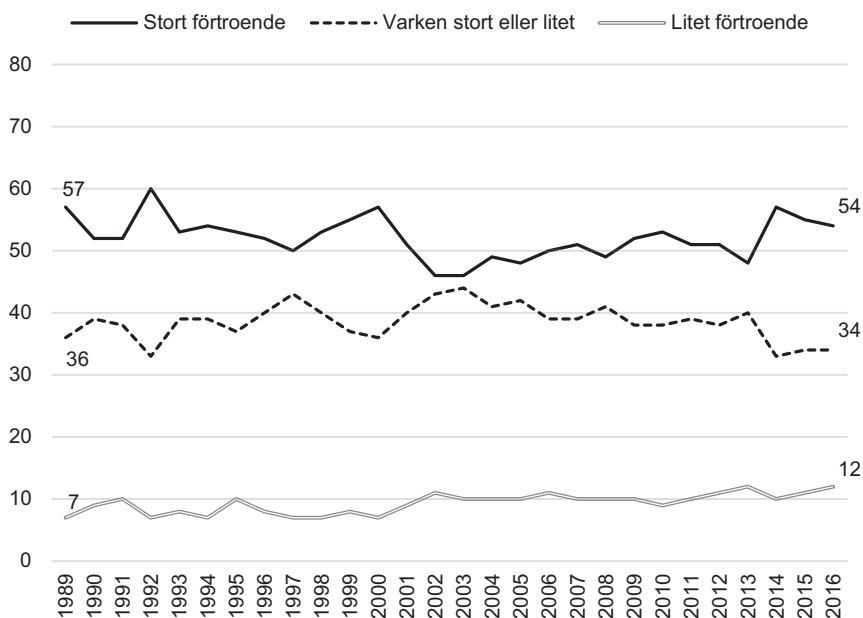
Stabilt förtroende för de svenska medierna...

Frågan om människors förtroende för medier har legat i forskningens blickfång under lång tid. SOM-institutets mätningar av den svenska befolkningens medieförtroende har sedan 1980-talet varit en av flera nyckelindikatorer som bland annat använts för att studera det allmänna institutionsförtroendet. Men forskning om förtroendet för medier har pågått längre än så. Amerikanska forskare genomförde studier redan under 1940- och 1950-talen (Roper, 1967) och i Sverige påbörjades de första mätningarna under 1960-talet (Lundberg & Hultén, 1968). I kraft av att vara den kanske enskilt viktigaste institutionen i ett demokratiskt samhälle har det funnits god anledning att undersöka utvecklingen av människors förtroende för medier.

Resultaten från olika förtroendemätningar har under lång tid visat att det svenska folket har haft högt förtroende för radio och tv och lägre förtroende för

dagspressen (Andersson & Weibull, 2017; Förtroendebaremtern 2017; Elliot, 1997; Arvidsson, 1977, 1981; Lundberg & Hultén, 1968). Det är ett förhållande som gällde även under 2016. Bland respondenterna i 2016 års nationella SOM-undersökning uppgav drygt hälften – 54 procent – att de har ganska stort eller till och med mycket stort förtroende för *radio och tv* i Sverige (figur 3). Endast 12 procent sade sig samtidigt ha ganska eller mycket litet förtroende för de svenska etermedierna. Som framgår av Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om institutionsförtroende i den här boken placerar det här utfallet *radio och tv* i den absoluta förtroendetoppen i Sverige – slagna endast *sjukvården* och *universitetet/högskolorna*. Förtroendenivån för *radio och tv* var under 2016 i paritet med de nivåer som uppmättes under public servicemonopolets slutskede i början av 1990-talet. Trots ett kraftigt förändrat medielandskap har de svenska etermedierna lyckats upprätthålla sitt förtroendekapital bland de svenska medborgarna under 2000-talet.

Figur 3 Förtroende för radio och tv, 1989–2016 (procent)

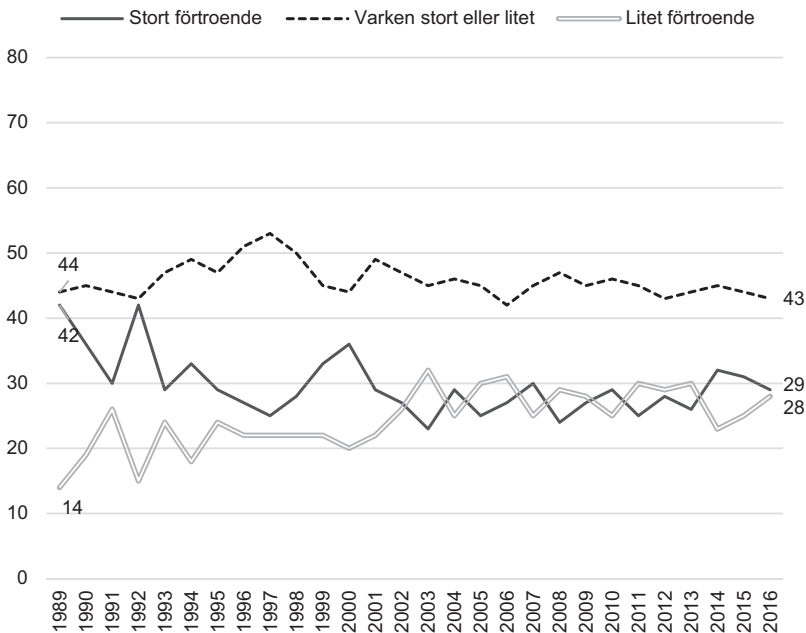

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? Radio och tv". Svarsalternativen var: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". I figuren har Mycket stort förtroende och Ganska stort förtroende slagits samman till kategorin Stort förtroende. På motsvarande sätt har Ganska litet och Mycket litet slagits samman till Litet förtroende. Antalet svarande varierar mellan 1 508 (1991) och 8 169 (2013) per år. Endast personer som har besvarat frågan ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1989–2016.

Det traditionella mönstret med lägre förtroendenivåer för *dagspressen* relativt *radio och tv* visade sig också i den senaste SOM-undersökningen. Under 2016 ansåg sig 29 procent av befolkningen hysa stort förtroende för dagspressen i Sverige (figur 4). Andelen som hyste litet förtroende uppgick till 28 procent. Till skillnad från *radio och tv* präglas *dagspressen* av ett slags nollsummespel när det gäller allmänhetens förtroende, då andelen som uppger sig ha litet förtroende under de senaste femton åren har varit ungefär lika stor som andelen med stort förtroende. Allra störst är dock gruppen som har varken stort eller litet förtroende för *dagspressen*; under 2016 uppgav drygt 40 procent av allmänheten svarsalternativet ”varken eller”, en andel som varit ungefär densamma sedan slutet av 1980-talet. Även *dagspressen* har alltså lyckats ta sig igenom de senaste decenniernas stora omvälvningar på medieområdet – som inte minst har kommit att ta sig uttryck i en kraftigt minskad tidningsläsning (se Ulrika Anderssons kapitel i denna volym) – med bibehållna förtroendenivåer.

Figur 4 Förtroende för dagspressen, 1989–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? Dagspressen". Svarsalternativen var: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". I figuren har Mycket stort förtroende och Ganska stort förtroende slagits samman till kategorin Stort förtroende. På motsvarande sätt har Ganska litet och Mycket litet slagits samman till Litet förtroende. Antalet svarande varierar mellan 1 494 (1991) och 8 119 (2013) per år. Endast personer som har besvarat frågan ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1989–2016.

... men inte under ytan

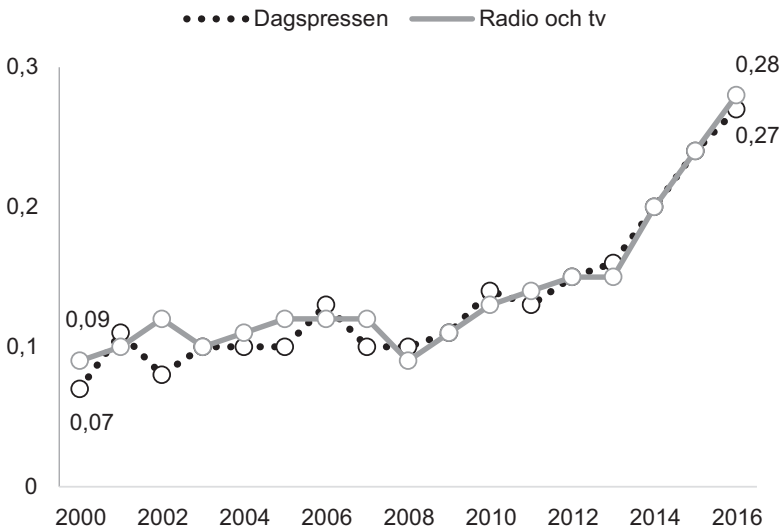
Svenskarnas förtroende för landets medier präglas alltså av en påtaglig stabilitet. Utfallet i 2016 års SOM-undersökning avviker inte på något avgörande sätt från utfallet tio eller rent av tjugo år tidigare. Samtidigt har det under senare tid kommit att ljuda ett allt högre larm, inte minst från mediebranschen själv, om en tilltagande kritik mot de svenska nyhetsmedierna (Truedson, 2017). Redaktioner och enskilda journalister nås mer eller mindre dagligen av mail från människor som på olika sätt uttrycker sitt missnöje och sin misstro mot den journalistik som bedrivs – en kritik som inte sällan tar sig uttryck i regelrätta hot och trakasserier (Nilsson, 2016). Misstron mot medierna sjuder också på olika håll i sociala medier. Traditionella nyhetsmedier beskrivs i termer av ”vänstermedia”, ”mainstream media” (”MSM”), ”PK-media” (där PK står för ”politiskt korrekt”) och ”lögnmedia”, för att nämna några exempel. Frustration över nyhetsmediernas ”brist på verklighetsförankring och objektivitet” framför allt i frågor som rör immigration, etnicitet, brottslighet och terrorism är vanligt förekommande i vissa nätforum, likaså uppfattningen att dessa medier ägnar sig åt mörkning respektive propaganda.¹

Det larmande om en tilltagande misstro mot de svenska nyhetsmedierna som idag hörs från olika håll i samhället tycks onekligen gå stick i stäv med resultat från förtroendemätningar likt de som görs inom ramen för SOM-institutets årliga undersökningar (se även Förtroendebarenmetern 2017, som genomförs av Medieakademin). Mätningarna indikerar snarare att den förtroendekris som flitigt diskuterats inom bransch och forskning är överdriven. Frågan är dock mer komplex än så. För trots stabilt förtroende för svenska medier på aggregerad nivå, finns det betydande skillnader i förtroendenivån mellan olika samhällsgrupper. Sören Holmberg och Lennart Weibull visar i sitt bidrag till den här boken att förtroendet för radio och tv är högst bland äldre personer och personer på den ideologiska vänsterkanten. För både etermedierna och dagspressen är förtroendet dessutom generellt sett högre bland högutbildade personer än bland personer med lägre utbildning. Liknande mönster framträder i Ulrika Anderssons och Lennart Weibulls kapitel, som analyserar svenskarnas förtroende för specifika medieorganisationer och specifika ämnesområden.

Men samtliga här nämnda förklaringsfaktorer är likafullt av underordnad betydelse om vi inkluderar partisynpati i analysen. Och det är här vi finner den verkliga nyheten om medieförtroendet i Sverige: Frågan om förtroendet för de stora svenska medierna har idag en tydlig partipolitisk resonansbotten. Så har det inte varit tidigare. I början av 2000-talet fanns det endast små samband mellan partipolitisk hemvist och förtroendet för de stora medierna i Sverige. Vad som har hänt under 2010-talet är att partisynpati har kommit att få allt större förklaringskraft när det gäller frågan om huruvida vi har förtroende för våra svenska medier eller inte. Medieförtroendet är stabilt högt på ytan. Men under ytan visar mätningarna att medieförtroendet har partipolariserats.

Att kopplingen mellan partipolitisk hemvist och medieförtroende har stärkts över tid framgår av figur 5, som visar i vilken utsträckning förtroendet för *radio och tv* respektive *dagspressen* låtit sig sorteras efter partisympati under perioden 2000 till 2016. Måttet vi använder kallas eta och är tänkt att sammanfatta korrelationen mellan partisympatier och medieförtroende. Eta kan variera mellan 0 och 1. Ett högt eta-värde indikerar att förtroendeutlåtandet är nära kopplad till vilket parti man tycker bäst om.

Figur 5 Grad av partipolitisering avseende förtroendet för hur radio och tv respektive dagspressen sköter sitt arbete, 2000–2016 (eta-värden)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?": "Dagspressen" / "Radio och tv". Svartalalternativen har varit "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende" samt "Mycket litet förtroende". Svartspersonerna har även svarat på frågan "Vilket parti tycker du bäst om idag?". Graferna visar det s.k. eta-värdet, vilket är ett mått som ställer åsiktsspridningen mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Eta-värdet kan variera mellan 0 och 1: ju högre värde, desto större partipolitisering. Antalet svarande varierar mellan 2 643 (2016) och 5 810 (2013) per år. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2016.

Tidsserierna i figur 5 låter sig indelas i två faser. Under den första faser, som sträcker sig under 2000-talets inledande decennium, var partitillhörighetens inverkan på medieförtroendet endast blygsam. Ställt i relation till förtroendet för andra samhällsinstitutioner präglades de svenska medierna av en mycket låg grad av partipolitisering (eta 0.07 – 0.13). Under den andra faser, som tog sin början

i inledningen av 2010-talet, kan vi dock skönja utveckling mot en allt tydligare koppling mellan partisympati och förtroende för de stora medierna. För både radio och tv och dagspressen uppmättes i 2016 års mätning de högsta eta-värdena någonsin när vi relaterar medieförtroendet till partisympati. Tillsammans med domstolarna – som visar på en snarlik tendens – är *radio och tv* respektive *dagspressen* de enskilda institutioner där partipolitiseringsen av förtroendeskattningarna har ökat mest sedan år 2010 i Sverige.

Sverigedemokraterna – en lägereld för mediemisstron

Den tilltagande partipolitiseringsen av medieförtroendet sammanfaller med Sverigedemokraternas inträde på den politiska scenen i Sverige. Här ligger också den enskilt viktigaste förklaringen bakom mönstren i figur 5. Sverigedemokraternas sympatisörer utmärks av ett väsentligt lägre förtroende för medierna jämfört med övriga partiers sympatisörer. Det gäller både för *radio och tv* och för *dagspressen* men i synnerhet för den förstnämnda kategorin (se tabell 3 och 4). Av landets SD-sympatisörer ansåg sig 32 procent sakna förtroende för radio och tv under 2016, medan 49 procent sade sig sakna förtroende för dagspressen. I befolkningen som helhet var motsvarande andelar – som redan nämnts – 12 respektive 28 procent.

Tabell 3 Förtroende för radio och tv efter partisympati, 2016 (procent och balansmätt)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svar	Förtroende balans
V	10	46	31	9	4	100	170	+43
S	11	53	29	5	2	100	756	+57
C	9	51	33	7	0	100	246	+53
L	15	53	27	4	1	100	177	+63
M	8	48	35	7	2	100	715	+47
KD	8	49	33	8	2	100	79	+47
MP	11	49	31	6	3	100	111	+51
SD	4	31	33	19	13	100	414	+3
Samtliga	8	46	34	8	4	100	3 133	+42

Kommentar: För frågeformuleringar och svarsalternativ, se figur 5. Förtroendebalansen visar andelen med stort förtroende minus andelen med litet förtroende. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tabell 4 Förtroende för dagspressen efter partisympati, 2016 (procent och balansmåt)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svar	Förtroende balans
V	4	26	38	23	9	100	171	-2
S	4	29	46	16	5	100	747	+12
C	4	33	42	17	4	100	242	+16
L	5	40	37	15	3	100	176	+27
M	3	27	45	20	5	100	707	+5
KD	3	24	48	20	5	100	79	+2
MP	4	26	46	19	5	100	110	+6
SD	2	14	35	22	27	100	411	-33
Samtliga	3	26	43	19	9	100	3 097	+1

Kommentar: För frågeformuleringar och svarsalternativ, se figur 5. Förtroendebalansen visar andelen med stort förtroende minus andelen med litet förtroende. Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

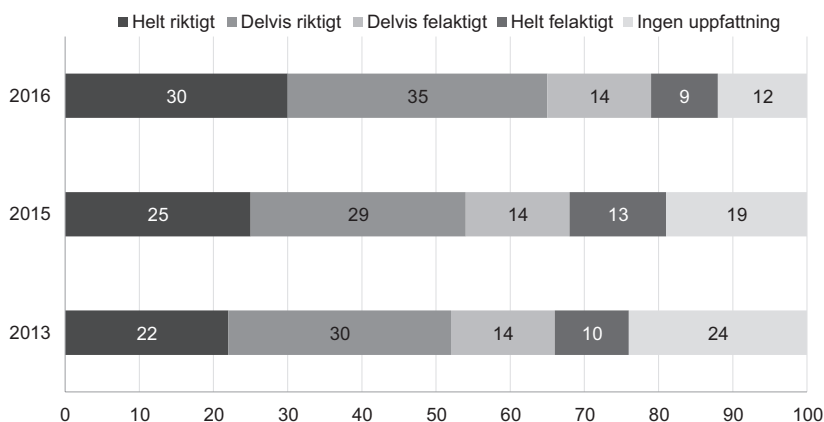
Att svenskarnas förtroende för mediernas har kommit att få en allt tydligare partipolitisk prägel kan i mycket stor utsträckning förklaras med att de personer som saknar förtroende för radio, tv och dagspress i allt högre utsträckning har kommit att samlas hos Sverigedemokraterna (jmf Andersson & Weibull, 2017). Låglitare som tidigare fanns representerade bland alla partiers sympatisörer finns idag i huvudsak samlade i ett parti: SD. Om vi sorterar dem som i 2016 års SOM-undersökning sade sig sakna förtroende för den svenska dagspressen var nära 60 procent av gruppen SD-sympatisörer (59 %). För *radio och tv* var andelen SD-sympatisörer närmare 80 procent (78 %). I båda fallen har andelen ökat mycket snabbt över tid. Bristande förtroende för medier sammanfaller här med en djupare liggande och mycket utbredd generaliserad misstro mot samhällseliter och samhällsinstitutioner.

Invandringsfrågan präglar medieförtroendet

Sverigedemokraternas sympatisörer märker även ut sig när det gäller förtroendet för enskilda bevakningsområden, vilket visas i Ulrika Anderssons och Lennarts Weibulls kapitel om medieförtroende. Där framgår att SD-sympatisörerna genomgående har något lägre förtroende för bevakningen av områden som klimat, näringsliv och EU jämfört med övriga partiers sympatisörer. Den största skillnaden framträder dock när det gäller förtroendet för nyhetsbevakningen av invandring, där sympatisörer till Sverigedemokraterna uttrycker mycket lågt förtroende jämfört med övriga partisympatisörer.

Den partipolitiska åsiktpolariseringen är tydlig också i synen på huruvida svenska medier berättar sanningen eller inte om de samhällsproblem som är förknippade med invandring – en fråga som länge dryftats flitigt på en del diskussionsforum, bloggar och nyhetsportaler. Omkring två tredjedelar av befolkningen – 65 procent – menade 2016 att det förhåller sig just så, det vill säga att etablerade nyhetsmedier väljer att ”mörka” i frågor som rör invandring och dess konsekvenser för samhället (figur 6). År 2013 var drygt hälften av befolkningen av denna åsikt, vilket innebär att uppfattningen har stärkts något över tid (se vidare Andersson, 2017; Demker & van der Meiden, 2016; Demker, 2014). Resultatet indikerar således att en stor andel av svenskarna idag upplever att medierapporteringen om invandring inte överensstämmer med hur verkligheten ser ut, åtminstone inte när det gäller människors subjektiva verklighetsuppfattning. Åsiktsförekomsten har dessutom blivit vanligare då andelen som saknade uppfattning i frågan minskade från 24 till 12 procent mellan åren 2013 till 2016.

Figur 6 Åsikt om påståendet att svenska medier inte berättar sanningen om invandringen, 2013–2016 (procent)

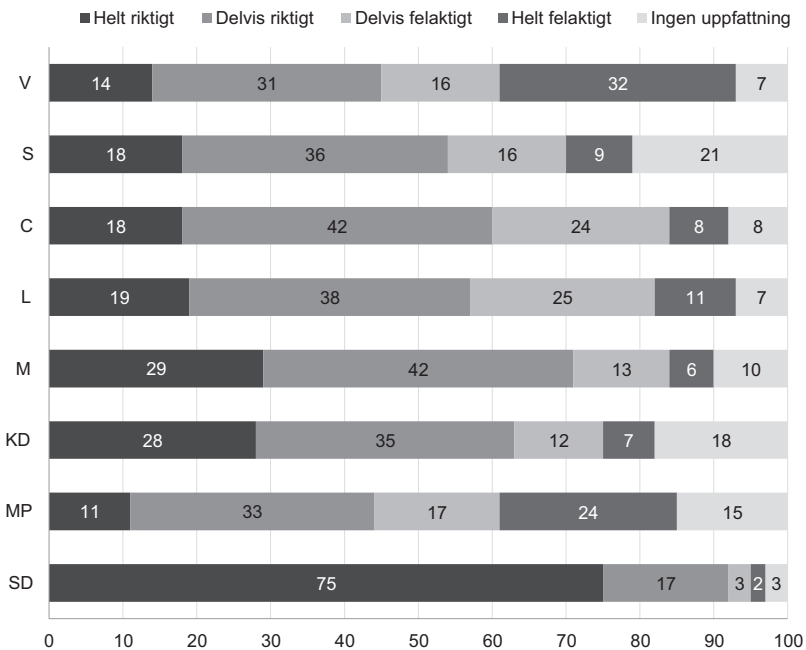
Kommentar: Frågeformuleringen lyder: "Hur väl anser du att följande påstående stämmer? Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring". Svartalternativen framgår av figuren. Antalet svar per år är 1 570 (2013), 1 625 (2015) och 1 478 (2016). Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Det är generellt män, äldre individer, låginkomsttagare och människor som bor i mindre städer eller på landsbygden som i hög utsträckning håller med om att medierna inte berättar sanningen om invandringsrelaterade samhällsproblem (jmf Andersson, 2017). Allra mest kritiska är dock Sverigedemokraternas sympatisörer, där 75 procent menar att det är *helt riktigt* att svenska medier inte berättar hela

sanningen (figur 7). Bland övriga partisympatisörer varierar andelen mellan som lägst 11 och som mest 29 procent (sympatisörer till MP respektive till M). När andelen som anser att påståendet är *delvis riktigt* inkluderas i beräkningen är det totalt 92 procent av SD-sympatisörerna som menar att svenska medier mörkar i sin bevakning av invandringen, ett resultat som ligger i linje med den kritiska invandringssyn som generellt präglar Sverigedemokraternas sympatisörer (se Anders Sannerstedts kapitel i denna volym).

Figur 7 Åsikt om påståendet att svenska medier inte berättar sanningen om invandringen efter partisympati, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur väl anser du att följande påstående stämmer? Svenska medier berättar inte sanningen om samhällsproblem förknippade med invandring". Svarsalternativen framgår av figuren. Antalet svarspersoner varierar mellan 43 (KD) och 348 (S). Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Opinionsbalansen, det vill säga andelen som tycker att påståendet är riktigt minus andelen som tycker att det är felaktigt, landar bland SD-sympatisörerna på höga +87. Det är dock inte bara Sverigedemokraternas sympatisörer som är kritiska mot svenska mediers bevakning av det här området. Opinionsbalansen bland Moderaternas (+52), Kristdemokraternas (+44), Socialdemokraternas (+29), Centerpartiets

(+28) och Liberalernas (+21) sympatisörer präglas också av en tydlig övervikt mot uppfattningen att nyhetsbevakningen om invandringen inte överensstämmer med verkliga förhållanden. Bland sympatisörer till Miljöpartiet respektive Vänsterpartiet råder det däremot nollbalans mellan andelen som anser att så är fallet och andelen som menar att det inte stämmer.

Vi drar slutsatsen att medieförtroendet i Sverige på det hela taget är opåverkat när det gäller allmänna förtroendenivåer, och att det här alltså inte finns skäl att larma när det gäller utvecklingen. Samtidigt är det lika tydligt att medieförtroendet i Sverige påverkats av den väldokumenterade växande polariseringen i politiska frågor som rör mångkultur, globalisering och migration, vilket sammanhänger med framväxten av nya konfliktlinjer (se Henrik Oscarssons kapitel i denna volym). Vi ser tydliga samband mellan missnöje med samhällsutvecklingen, elitmisstro och restriktiv hållning i frågor som rör invandring och flyktingmottagning, ett förhållande som också har paralleller till lägre livstillfredsställelse och svagare känslor av samhörighet och av att vara behövd (se Jesper Strömbäcks kapitel i denna volym). Förtroendebedömningen hänger sannolikt också samman med individernas syn på mediernas funktion i samhället. För den som inte betraktar medierna som central granskare av samhällets maktstrukturer och ett slags tredje statsmakt finns det inte heller något skäl att hysa förtroende för de stora medierna och deras innehåll.

En skiljelinje mellan stad och land?

En annan dimension som har aktualiserats i diskussioner om skillnader i politiska attityder och förtroende mellan olika befolkningsgrupper under det senaste året är den som handlar om stad och land. I eftervalsanalyserna av väljarbeteende i det amerikanska presidentvalet, i Brexit-omröstningen och även efter det franska presidentvalet har det framkommit tydliga politiska skillnader mellan medborgare bosatta i storstadsområden och medborgare bosatta i mindre städer eller mer glesbefolkade landsändar.

Vi vet sedan tidigare att det även i Sverige finns liknande stad-landmönster i vanor och attityder. Det har dock inte råkat tillhöra de saker som larmats särskilt mycket om på senare år. Politiska aktörer har varit kollektivt fokuserade på att främst iscensätta en kamp om storstadsväljarna. Historiskt har Centerpartiet sitt ursprung på landsbygden (partiet hette fram till 1957 Bondeförbundet), och partiet har fortfarande sitt starkaste stöd utanför storstäderna (se Oscarsson & Holmberg, 2016). I många politiska sakfrågor, inte minst relaterade till EU och det svenska medlemskapet, har det dock funnits tydliga skiljelinjer mellan medborgare bosatta i olika ortstyper (Holmberg & Oscarsson, 2004). Men nu när stad-landdimensionen har börjat återopas även i andra sammanhang finns det anledning att se närmare på denna i 2016 års Sverige.

Teoretiskt brukar statsvetare och sociologer tala om att en politisk skiljelinje har tre komponenter: att det finns tydliga skillnader i levnadsförhållanden och sociala

villkor; att dessa skillnader påverkar politiska attityder och preferenser och hur man förhåller sig till politik; samt att dessa skillnader är politiskt artikulerade och organiserade politiskt (Lipset & Rokkan, 1967; Bartolini & Mair, 1990). Först när samtliga tre komponenter finns på plats finns anledning att benämna det som en politisk skiljelinje (Knutson 2004).

Om vi börjar med faktiska förhållanden så kan vi konstatera att de allra flesta svenskar bor i städer eller mindre tätorter, och alltså inte i storstäderna. I den nationella SOM-undersökningen 2016 uppger 49 procent av de svarande att de bor i stad eller större tätort, 19 procent i mindre tätort, 18 procent i storstad (Stockholm, Göteborg eller Malmö) och 14 procent på landsbygden. Detta ligger mycket nära den fördelning som Statistiska centralbyrån (SCB) redovisar i sin befolkningsstatistik. Även om den stora omflyttningen från landsbygd till städer ligger nära 100 år tillbaka i tiden är det fortfarande så att storstäderna och de större städerna växer snabbast, men detta beror framförallt på att storstadsbefolkningen tenderar att vara yngre, och att det därmed föds fler barn i storstäderna. Dessutom bidrar invandring till storstädernas tillväxt. Men fortfarande är det så att median-svensken bor i orter som Västerås, Skövde, Härnösand eller Hässleholm, inte Stockholm, Göteborg eller Malmö. Det är dessutom nästan lika många som bor i små kommuner som Sävsjö, Pajala eller Hällefors som i de tre storstadskommunerna.

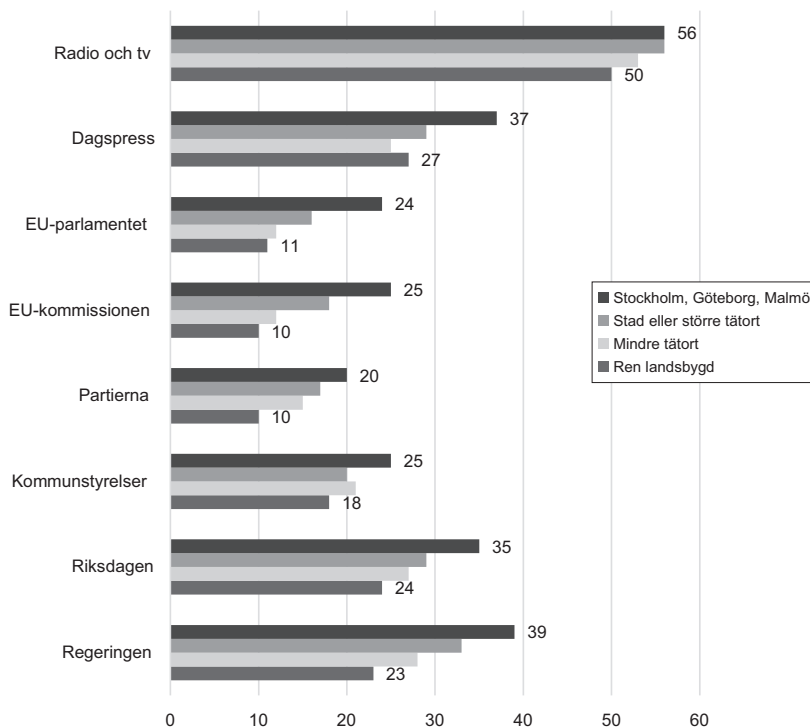
Befolkningssammansättningen i dessa olika ortstyper skiljer sig också åt i många avseenden. Ålderssammansättningen skiljer sig (yngre i storstäderna och äldre i mindre tätorter och på landsbygden), den genomsnittliga utbildningsnivån liksom andelen höginkomsttagare är högst i storstäderna, liksom andelen som bor i lägenhet eller hyr sin bostad. Vidare är andelen födda utanför Sverige högst i storstäderna. Dessa olika sociala karakteristika är sådant vi vet spelar stor roll för politiska attityder och opinioner. Skillnader i politiska åsikter och förtroende mellan människor boende i olika ortstyper har alltså inte nödvändigtvis något med ortstypen i sig att göra, utan kan hänföras till skillnader i befolkningssammansättningen.

Samtidigt finns det andra skillnader i levnadsförhållanden och livsstilar som i högre grad har att göra med just var man bor, exempelvis tillgång till olika typer av kulturella institutioner såsom teatrar, operahus och även bibliotek och annan samhällsservice. Och dessutom har naturligtvis geografiska avstånd olika betydelse för möjligheterna att förflytta sig. Medan storstadskon i hög utsträckning åker kollektivt är bilberoendet för att klara sin vardag betydligt högre i mindre tätorter och på landsbygden.

Med detta kan vi alltså konstatera att det första av de kriterier för en politisk skiljelinje som angavs ovan – tydliga skillnader i levnadsförhållanden – är uppfyllt i dagens Sverige. Ensamt behöver det dock inte betyda att det handlar om en politisk skiljelinje. För att utröna det behöver analysen också innefatta olika typer av politiska orienteringar. Något som det talats mycket om under senare år är att det finns förtroendeklyftor mellan stad och land. Denna omständighet är ingen direkt nyhet det heller, utan kan enkelt bekräftas i den nationella SOM-

undersökningen 2016. Figur 8 visar andelen som uppgett att de har mycket eller ganska stort förtroende för ett urval av de samhällsinstitutioner som regelbundet mäts i SOM-undersökningarna.

Figur 8 Andelen i olika ortstyper som svarat att de har mycket eller ganska stort förtroende för olika samhällsinstitutioner i storstäder, större tätorter, mindre tätorter och på landsbygden, 2016 (procent)

Kommentar: För förtroendefrågans formulering och svarsalternativ, se figur 3. Uppgifter om de svarandes boendeort bygger på frågan "I vilken typ av område bor du?", med svarsalternativen "Storstad: centralt", "Storstad: ytterområde", "Stad: centralt", "Stad: ytterområde", "Större tätort", "Mindre tätort" och "Ren landsbygd". Minsta antalet svar för respektive delområde är 252 (Stockholm, Göteborg, Malmö), 726 (Stad eller större tätort), 284 (Mindre tätort) samt 210 (Ren landsbygd). Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen.

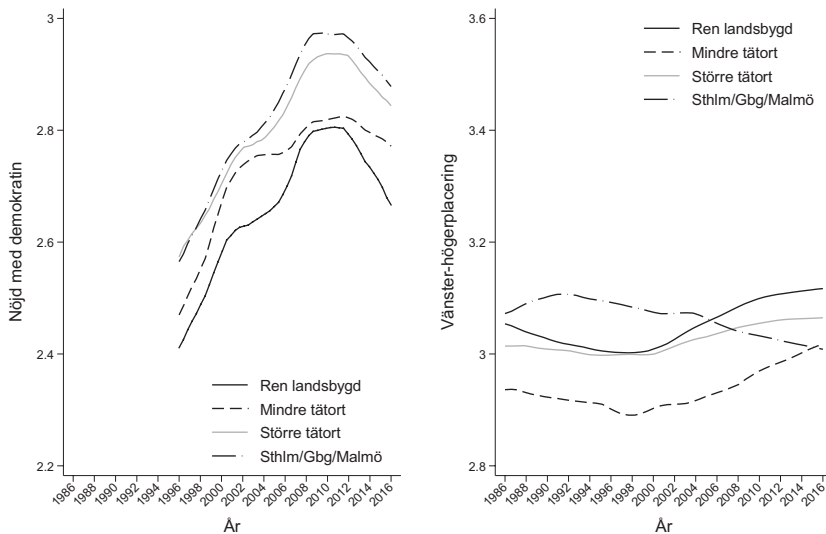
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Resultaten visar att förtroendenivån för i stort sett alla typer av politiska institutioner följer storleken på boendeorten. Storstadsbor har konsekvent högre förtroende för samtliga politiska nivåer, från EU ner till kommunerna, än vad som är fallet med personer som bor i städer eller större tätorter. De senare uppvisar samtidigt

högre förtroendenivåer än personer i mindre tätorter. Allra lägst förtroende för de politiska institutionerna hittar vi på landsbygden. Samma mönster gäller i huvudsak för förtroendet för *dagspressen*, även om landsbygdsbor i detta fall har högre förtroende än boende i mindre tätorter. För *radio och tv* är stad-landskillnaderna betydligt mindre och förtroendet är genomgående högt.

Även bedömningarna av hur demokratin fungerar i Sverige – som ofta används som en nyckelindikator för graden av legitimitet i det demokratiska systemet – skiljer sig åt mellan stad och land (se figur 9, till vänster). Skillnaderna har dessutom ökat något över tid. Även om de olika ortstyperna i huvudsak följs åt finns en mer markerad skillnad i bedömningen av demokratin mellan å ena sidan boende på landsbygd och i mindre tätorter och å andra sidan boende i större städer eller storstäder under senare år. Ju större ort vi bor på, desto nöjdare tenderar vi också att vara med demokratin funktionssätt – och vice versa (för en närmare analys av nöjdhet med demokratin, se Gissur Erlingssons kapitel i denna volym).

Figur 9 Vänster-högerplacering och nöjdhet med demokratin i storstäder, större tätorter, mindre tätorter och på landsbygden, 1986–2016 (medeltal)

Kommentar: Figuren visar genomsnitt för svenska befolkningens självplaceringar längs en vänster-högerskala (1 "Klart till vänster" – 5 "Klart till höger") och befolkningens bedömningar av nöjdhet med demokratin (1 "Inte alls nöjd" – 4 "Mycket nöjd"). För boendefrågans utformning och svarsalternativ, se figur 8. För att jämma ut värdena mellan undersökningsåren har ett glidande medeltal beräknats med hjälp av en funktion (Stata's *lpoly*). För nöjd med demokratin varierar antalet svarande mellan 1 521–5 984 mellan de olika undersökningsåren. Motsvarande antal svarande för vänster-högerplacering är 1 667–9 474.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1996–2016 respektive 1986–2016.

Vi har med andra ord en förhållandevis tydlig skiljelinje mellan stad och land när det gäller förtroende och bedömningar av den svenska demokratin. Storstadsbor har högre förtroende och är mer nöjda, och ju lägre urbaniseringsgraden är desto lägre är förtroendenivån. Detsamma gäller faktiskt hur man bedömer att man kan lita på andra människor – ju större ort man bor på, desto högre är graden av mellanmänniskt förtroende (redovisas ej i tabell). Skillnaderna är emellertid ganska blygsamma (58 procent på landsbygd och 63 procent i storstad angav värde 7–10 på förtroendeskalan som går mellan 0 och 10). Däremot gäller det omvända förhållandet när vi frågar om i vad mån man kan lita på människor i det område där man bor; då är det landsbygdabor som hyser högst förtroende för grannarna och skillnaderna mellan ortstyperna är större (80 procent på landsbygd jämfört med 68 procent i storstad angav värde 7–10 på skalan).

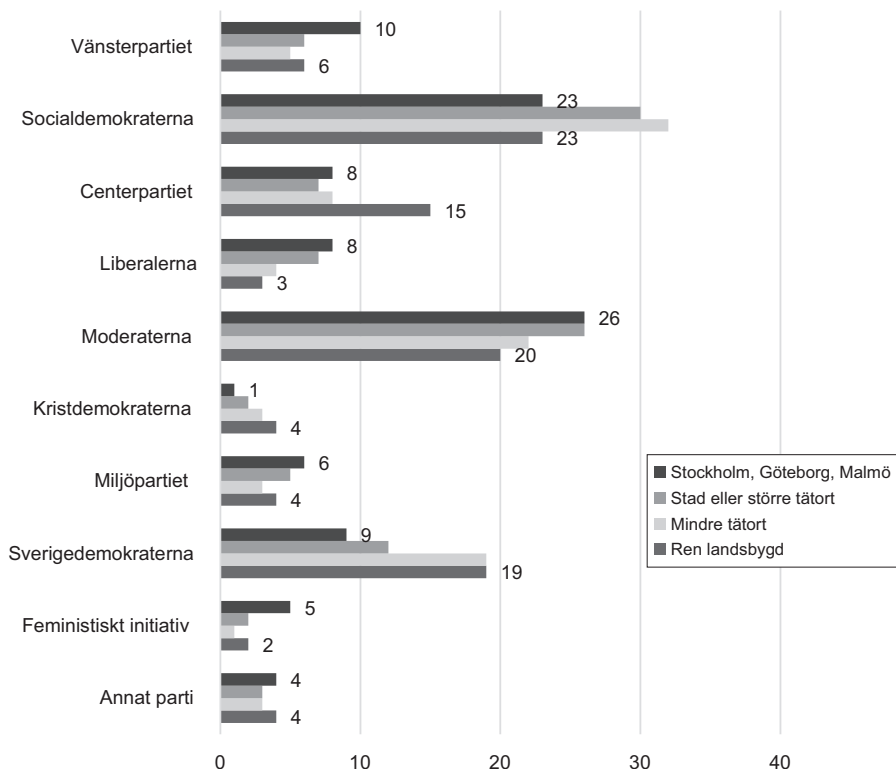
Avseende ideologisk placering visar figur 9 (till höger) att det finns vissa skillnader mellan boende i olika ortstyper, men att skillnaderna är ganska måttliga och med ett undantag följer samma trend. Bland storstadsbor kan vi se en ganska entydig vänstertrend sedan mitten av 1990-talet, medan det i övriga Sverige snarast varit en trend högerut. Samtidigt var storstadsbor de som stod mest till höger ända fram till 2006, medan boende i mindre tätorter under hela perioden varit de om stått längst till vänster.

Vi kan med detta konstatera att även det andra kriteriet för en politisk skiljelinje – skillnader i politisk orientering – förefaller vara uppfyllt när det gäller stad-landskiljelinjen. Det tredje och sista kriteriet handlar om politisk artikulering och mobilisering, och som indikator på detta redovisas i figur 10 partisympati hösten 2016 bland boende i olika ortstyper.

Figur 10 visar relativt tydliga stad-landskillnader i fråga om partisympati. Vänsterpartiet, Liberalerna, Miljöpartiet och även Feministiskt initiativ är tydliga storstadspartier, medan Centerpartiet fortfarande har sitt starkaste stöd på landsbygden. Moderaterna är också starkast i storstäderna men även i de större städerna. Socialdemokraterna har en tydlig bas i större städer och tätorter. Sverigedemokraterna har sitt starkaste stöd på landsbygden och i mindre tätorter, vilket också gäller för Kristdemokraterna.

Denna kortfattade analys tyder på att vi (fortfarande) har en skiljelinje mellan stad och land i Sverige, och att den återspeglas politiskt. I mångt och mycket återspeglar den att befolkningsammansättning och levnadsvillkor skiljer sig åt beroende på vilken typ av ort man bor på. Det är inte antalet människor per kvadratkilometer som spelar roll i sig, utan mer individbaserade bakgrundsfaktorer som utbildningsnivå och ålder. Men när det kommer till den politiska debatten kan det vara värt att komma ihåg att mediansvensken inte bor i Stockholm, eller ens i Göteborg eller Malmö, och att ungefär en tredjedel av alla svenskar bor i mindre tätorter eller på landsbygd. Oavsett var i Sverige vi lever så är vi på det hela taget ungefär lika nöjda med det liv vi lever – omkring 38 procent av de svarande uppger att de är mycket nöjda, oavsett ortstyp.

Figur 10 Partisynpati i storstäder, större tätorter, mindre tätorter och på landsbygden, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan om partisynpati hade följande formulering: "Vilket parti tycker du bäst om i idag?". Svartalternativen framgår av figuren. För boendefrågans utformning och svartalternativ, se figur 8. Antalet svar för respektive delområde är 1 431 (Stockholm, Göteborg, Malmö), 4 001 (Stad eller större tätort), 1 579 (Mindre tätort) samt 1 140 (Ren landsbygd). Endast personer som har besvarat frågorna ingår i procentbasen. Procentalen i figuren är avrundade till heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Stad-landskiljelinjen är en av de mer väldokumenterade skiljelinjerna inom den politiska sociologin. Ingen förklaringsmodell för svenskt väljarbeteende brukar kunna klara sig särskilt långt utan att ta hänsyn till ytterst seglivade historiska skillnader mellan olika landsändar och mellan storstäder, tätorter och landsbygd. Den stora gåtan i fallet Sverige har varit varför de materiellt stora skillnaderna mellan stad och land inte har artikulrats av politiska aktörer i större omfattning än vad som blivit fallet. Fördelningspolitiskt har det varit mer fokus på arbetsmarknadens organisering och konflikten mellan arbete och kapital än på eventuella orättvisor eller omfördelning av värden mellan stad och land.

Att stad-landkonflikten nu har ”återupptäckts” av kommentariatet och nu framställs som en avgörande nyhet som ställer allt på ända är på sätt och vis symptomatiskt för vår tid och ligger dessutom i linje med vår inledande beskrivning av tilltagande effektsökeri – och möjligen också bristen på förkovran i samhällsanalyser som vilar på solid systematisk forskning. I det här fallet är det tydligt att eftervalsanalyserna av det amerikanska presidentvalet – som bjöd på extremt tydliga skillnader i röstning mellan storstad och landsbygd – blev den utlösande faktorn. Det skapade i Sverige ett plötsligt och yrvaket intresse för stad-landskiljelinjen.

Larmar och gör sig till

”Tomma tunnor skramlar mest”, brukar det heta. Det gångna opinionsåret har det uttrycket kommit att bli en allt mer träffande beskrivning av samhällsdebatten. Ogrundat effektsökeri är billigare, mindre tidskrävande och mer effektivt för att nå uppmärksamhet än det välgrundade, balanserade och nyanserade. Information om en komplex verklighet ska allra helst reduceras ned till filmklipp som inte gärna bör vara längre än någon halvminut för att kunna rymmas inom människors uppmärksamhetsspann.

I det här inledningskapitlet har vi närstuderat svenska folkets inställning till expertis, forskning, politiker och medier och gett en aktuell lägesrapport för stad-landskiljelinjen – i syfte att systematiskt belysa några av de fenomen som haft en framskjuten plats i samhällsdiskussionerna under 2016. Våra huvudresultat är synnerligen illa lämpade för att larma och göra sig till. De visar nämligen en anmärkningsvärd stabilitet när det gäller förtroendenivåerna och högst välbekanta skillnader mellan stad och landsbygd.

I det svenska fallet kan vi inte på aggregerad befolkningsnivå se några dramatiska fall i förtroendet för vare sig experter, forskare, politiker eller medier. I flera fall har förtroendet till och med ökat i närtid mellan 2015 och 2016. Andra analyser i boken visar att även när det gäller mellanmänsklig tillit, social sammanhållning och förtroende för samhällsinstitutioner råder en högre stabilitet än vad man kan förvänta sig av det alarmistiska tonläget i samhällsdebatten. Observationer som dessa ger en tydlig motbild till de ofta mer svepande beskrivningarna av pågående systemkollaps eller att ”något håller på att gå sönder i Sverige”.

Stabilt i genomsnitt betyder dock inte att det saknas intressanta och spännande rörelser under ytan – och här handlar det om verkliga forskningsnyheter som är värda större uppmärksamhet och funderande. Vi finner på de flesta områden en tilltagande polarisering och partipolitisering inom samhälle, politik och medier i Sverige. Medieförtroendet – som är stabilt i befolkningen som helhet – har under de senaste åren visat sig få allt tydligare koppling till ideologiska orienteringar: förtroendet för medierna minskar i grupper som står till höger i politiken och samvarierar i allt högre utsträckning med partisympati. Främst är det den växande gruppen sverigedemokratiska sympatisörer som samlar de allra mest mediekritiska.

De resultaten ger stöd för att en ideologiskt baserad mediekritik håller på att växa fram även i Sverige. Endast fortsatta analyser kan ge oss möjlighet att värdera proportionerna och hastigheten i dessa samhällsförändringar.

Det växer alltså fram två parallella bilder som båda har gott empiriskt stöd, bilder som kan vara svårt att kommunicera effektivt: Trots stora omvälvande förändringar i omvärlden ser vi en påfallande stabilitet i viktiga nyckelindikatorer för ett väl fungerande samhälle. Samtidigt utkristalliserar sig grupper där känslor av samhörighet, mellanmänniskt tillit, förtroendet för samhällsinstitutioner och elitgrupper samt tilltron till expertis och vetenskapande naggas i kanten. Det är mot dessa underströmmar som vi i första hand riktar sökarljuset i denna antologi och i kommande analyser av svensk samhällsutveckling. Oförtrutet och med en dåres envishet – och då menar vi kanske inte samma dåre som i William Shakespeares Macbeth – fortsätter vi sanningssökandet med hopp om att kunna erbjuda korrektiv, nyanser och perspektiv.

Not

- ¹ Exempelen är hämtade från olika trådar om medier och journalistik på diskussionsforumet Flashback, www.flashback.org/f30.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Arvidsson, Peter (1977). *Trovärdighet hos massmedier. En granskning av trovärdighetsforskningens begrepp och metoder*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
- Arvidsson, Peter (1981). *Tror vi på våra massmedier?* Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
- Bartolino, Stefano & Peter Mair (1990). *Identity, Competition and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Demker, Marie (2014). *Sverige åt svenskarna: motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Demker, Marie & Sara van der Maiden (2016). Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborg universitet.
- Elliot, Maria (1997). *Förtroende för massmedier*. Göteborg: JMG, Göteborgs universitet.

- Förtroendebarmetern 2017*. Medieakademin. <https://www.kantarsifo.se/rapporter-undersokningar/fortroendebarmetern-2017> [Besökt 2017-06-07].
- Gunther, Albert C., & Kathleen Schmitt (2004). Mapping Boundaries of the Hostile Media Effect. *Journal of Communication* 54(1), 55–70.
- Hansen, Glenn J. & Hyunjung Kim (2011). Is the Media Biased Against Me? A Meta-Analysis of the Hostile Media Effect Research. *Communication Research Reports* 28(2), 169–179.
- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson (2004). *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Holt, Kristoffer (2016). ”Alternativmedier”? En intervjustudie om mediekritik och mediemisstro. I Lars Truedson (red) *Migrationen i medierna – men det får en väl inte prata om?* Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Knutsen, Oddbjørn (2004). *Social structure and party choice in Western Europe – A comparative longitudinal study*. Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan (red) (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: The Free Press.
- Lundberg, Dan & Olof Hultén (1968). *Individen och massmedia*. Stockholm: EFI, Handelshögskolan i Stockholm.
- Nichols, Thomas M. (2017). *The death of expertise: the campaign against established knowledge and why it matters*. New York, NY, Oxford University Press.
- Nilsson, Monica (2016). *Hoten och hatet mot journalister*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik (1999). *Demokratiopinioner*. Demokratiutredningens skriftserie nr 26. Stockholm, Justitiedepartementet.
- Oscarsson, Henrik (2013). Internetröstning och sju andra demokratiförslag. I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Roper, Burns W. (1967). *Emerging profiles of television and other mass media: Public attitudes, 1959-1967*. New York: Television Information Office.
- Strömbäck, Jesper & Bengt Johansson (2017). När bjälken sitter i betraktarens ögon: om fientliga medier-fenomenet. I Lars Truedson (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Truedson, Lars (red) (2016). *Migrationen i medierna – men det får en väl inte tala om?* Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Truedson, Lars (red) (2017). *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.

Tillit
&
förtroende

LÅNGSIKTIGA FÖRÄNDRINGAR I SVENSKT INSTITUTIONSFÖRTROENDE

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Svenska folkets förtroende för de flesta av samhällets centrala institutioner var högre på 1980-talet – när SOM-institutets mätningar startades – än vad det är idag. Institutionsförtroende har långsiktigt gått nedåt i Sverige – från en hög nivå, men dock nedåt. Mest har bankerna och de politiska institutionerna tappat. Det stora raset inträffade under det tidiga 1990-talets ekonomiska kris. En nedgång som inte har återhämtats sedan dess. Institutionsförtroende har konjunkturer. Upp- och nedgångar i förtroendet kan iakttas under de trettio åren sedan mätstarten 1986, men inte tillbaka till de höga förtroendenivåerna Sverige hade innan 90-talskrisen och omläggningen av hur svenskt samhälle och politik fungerar. Förtroende är lättare att fördärva än förvärva.

Institutionsförtroende bygger samhällen. Den operativa ingrediensen med ett högt institutionsförtroende är att det sänker alla transaktionskostnader. Allt blir snabbare, effektivare och kostnadsbesparande om människor har ett någorlunda högt förtroende för ett samhälles olika bärande institutioner. Ett högt och gärna ökande förtroende är bäst. Ett lågt förtroende är sämre, liksom ett minskande förtroende.

Människors tillit till olika samhällsinstitutioner påverkas av många olika omständigheter. Den viktigaste är vilken institution det är fråga om, och vad som utmärker dess verksamhet alternativt vilken betydelse människor tillskriver institutionen både för samhället och för sig själv. Inom forskningen har man ofta skiljt ut sex olika faktorer som strukturerar förtroende för olika institutioner. Alla gäller hur subjekten (individerna) bedömer att objekten för förtroendet (institutionerna) sköter sin uppgift. Faktorerna är människors bedömningar av institutionernas kompetens, integritet, empati, transparens, värdegemenskap och närhet. Med närhet menas både människors beroende av och engagemang i institutionen (Aronsson & Karlsson, 2001; Trägårdh, 2009; Holmberg & Weibull, 2013; Holmberg & Weibull, 2016; Weibull, 2017; jfr Elliot, 1995).

De studier av institutionsförtroende som gjorts under de senaste trettio åren tyder på att faktorerna nummer 1, kompetens/förmåga, och nummer 5, värdegemenskap, är särskilt centrala. Förändrade bedömningar när det gäller hur kompetent en samhällsinstitution är, påverkar tydligt graden av förtroende. Detsamma gäller om medborgare uppfattar att värdegemenskapen med en viss institution förändras, exempelvis politiskt, ideologiskt eller kulturellt. Ett exempel är att förtroendet för

regeringen skiftar beroende på vilka partier som sitter vid makten (Holmberg & Weibull, 2016; Weibull, 2017).

I det här kapitlet skall vi studera hur förtroendet för ett tjugotal svenska institutioner har förändrats över tid. För elva av dessa samhällsinstitutioner sträcker sig SOM-institutets unika mätningar tillbaka till 1986. Sedan mitten/slutet av 1990-talet har ytterligare ett tiotal institutioner varit inkluderade i de årliga mätningarna. Vi har alltså tillgång till ett omfattande material för att analysera hur högt respektive stabilt svenskt institutionsförtroende är och hur det har förändrats under de senaste trettio åren. Vårt primära syfte är att göra en systematisk kartläggning av mer långsiktiga förändringar. Men även om kortsiktiga och mer tillfälliga förändringar från ett år till ett annat inte är vår huvudfokus, kommer vi inledningsvis att redogöra för hur förtroendenivåerna har förändrats mellan 2015 och 2016. Därefter går vi över till att söka efter förtroendeförskjutningar respektive stabilitet över en period av år.

Förklaringar till förändringar och stabilitet kommer att ges – men endast mer *ad hoc* och preliminärt. Mycket mer information om de olika institutionernas verksamhet (faktor 1 ovan) behövs innan man kan genomföra en fullfjädrad förklaringsanalys av varför olika institutioners förtroende går upp eller ned. Och den informationen har vi idag inte enkel tillgång till. Men innan dess behövs en kartläggning av hur institutionsförtroendet mer långsiktigt varierar över tid. Och en sådan kartläggning är det vår avsikt att genomföra här.

Dock, som en bakgrund kommer vi i kapitlets första del att redovisa svenska folkets förtroende för olika samhällsinstitutioner 2016 samt hur det kortsiktigt förändrats med fokus på de senaste åren. Dessutom studeras hur förtroendet ser ut i olika grupper.

Fortsatt nedgång i institutionsförtroendet 2016

Förtroendet för det svenska samhällets centrala institutioner har i den nationella SOM-undersökningen mätts sedan 1986. Den första mätningen omfattade elva institutioner med fokus på politiska, mediala, ekonomiska och sociala verksamheter (Holmberg & Weibull, 1987). Förtroendemätningarna har efter hand byggts ut; sedan 2005 har det ingått tjugoen samhällsinstitutioner i den årliga undersökningen. Förtroendet för de enskilda institutionerna mäts på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende med mittalternativet varken stort eller litet förtroende. Det finns inget explicit alternativ för ingen uppfattning. Resultatet från 2016 års mätning redovisas i tabell 1.

Det oftast använda kriteriet på förtroende är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende. Applicerar vi ett sådant mått visar sig att sjukvården åtnjuter högst förtroende med 64 procent och därefter kommer universitet/högskolor, polisen och radio-tv med 55, 53 respektive 52 procent. Det innebär således att en majoritet av allmänheten har stort förtroende för dessa institutioner. Det är samma tätgrupp som

låg högst även 2015 – låt vara att samtliga hade något lägre procentandelar 2016. Det senare gäller särskilt polisen där andelen med stort förtroende har minskat från 61 till 53 procent. Det är den största minskningen som uppmäts för någon institution mellan åren 2015 och 2016.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2016 (procent och balansmätt)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroendebalans*)
Sjukvården	15	49	21	12	3	100	+49 (+56)
Universitet/högskolor	10	45	38	5	2	100	+48 (+52)
Radio/TV	9	43	35	9	4	100	+39 (+44)
Riksbanken	9	38	39	10	4	100	+33 (+36)
Polisen	10	43	26	16	5	100	+32 (+50)
Domstolarna	12	37	32	13	6	100	+30 (+37)
Grundskolan	7	36	36	16	5	100	+21 (+26)
FN	6	32	40	13	9	100	+16 (+19)
Kungahuset	11	28	35	13	13	100	+13 (+8)
Dagspressen	3	27	39	21	10	100	-1 (+2)
Svenska kyrkan	7	22	37	18	16	100	-5 (+9)
Riksdagen	3	25	39	22	11	100	-5 (-1)
Försvaret	5	21	42	23	9	100	-6 (+3)
Regeringen	4	26	32	24	14	100	-8 (-7)
Storföretagen	2	19	47	22	10	100	-11 (-7)
Bankerna	4	22	35	26	13	100	-13 (-11)
Kommunstyrelserna	2	19	45	25	9	100	-13 (-13)
De fackliga org	3	19	41	23	14	100	-15 (-8)
EU-kommissionen	2	15	44	23	16	100	-22 (-22)
Europaparlamentet	2	14	45	23	16	100	-23 (-24)
De politiska partierna	1	13	41	30	15	100	-31 (-30)

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 1 497 och 1 531. Analysen bygger på editionen Riks-SOM 1 2015 där frågan ställdes i sin helhet. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dylåka svar var sållsynta och lämnades av endast mellan fem och sju procent för de olika institutionerna. Förtroendebalansen kan gå mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och - 100 (alla svarspersoner anger litet förtroende).

*) Balansmätt inom parentes avser 2015.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I mitten av rangordningen med omkring 30 procent stort förtroende finner vi bland andra dagspressen, Svenska kyrkan, riksdagen, regeringen och försvaret. Även Kungahuset låg 2015 i denna förtroendets mellangrupp men har 2016 ökat till nästan 40 procent med stort förtroende. Svenska kyrkan ligger kvar i mellangruppen men har det senaste året sett en relativt stor nedgång – 5 procentenheter – i andelen med stort förtroende. Lägst förtroende har de politiska partierna, Europaparlamentet och EU-kommissionen, där endast omkring 15 procent av allmänheten uppger sig ha stort förtroende. I jämförelse med 2015 har samtliga tre institutioner tappat i förtroende.

Så långt har jämförelsen gällt andelen med stort förtroende för respektive samhällsinstitution. Den rangordning som finns i tabell 1 bygger emellertid på den samlade förtroendebalansen. Det är ett mått som tar hänsyn även till andelen svarande som har litet förtroende för respektive institution.¹ Utgångspunkten för ett sådant mått är att det inte räcker att en institution har stort förtroende, det handlar också att man måste minimera litet förtroende för att förstå förtroendebalansen. Med ett sådant perspektiv upptäcker vi snart att institutioner som ligger högt i förtroende bland allmänheten kan ha inte obetydliga andelar litet förtroende, exempelvis sjukvården, polisen och radio-tv, medan en institution som universitet/högskolor har få med litet förtroende. För den senare institutionen placerar sig en stor andel av befolkningen på mittalternativet varken stort eller litet, troligen därför att de haft svårt att göra någon bedömning av hur universitetens och högskolornas arbete bedrivs.

Förtroendebalansen innebär nu att både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in: plus innebär att stort förtroende överväger, minus att litet förtroende omfattas av fler. När det gäller förändringarna mellan 2015 och 2016 kan vi se att nedgången i förtroende för polisen och Svenska kyrkan ännu tydligare märks i förtroendebalansen – för polisen från +50 till +33 och för Svenska kyrkan från +9 till -5. Det är konsekvensen av att andelen svarande som anger litet förtroende har ökat ovanligt kraftigt för att vara mellan två på varandra efterföljande år.

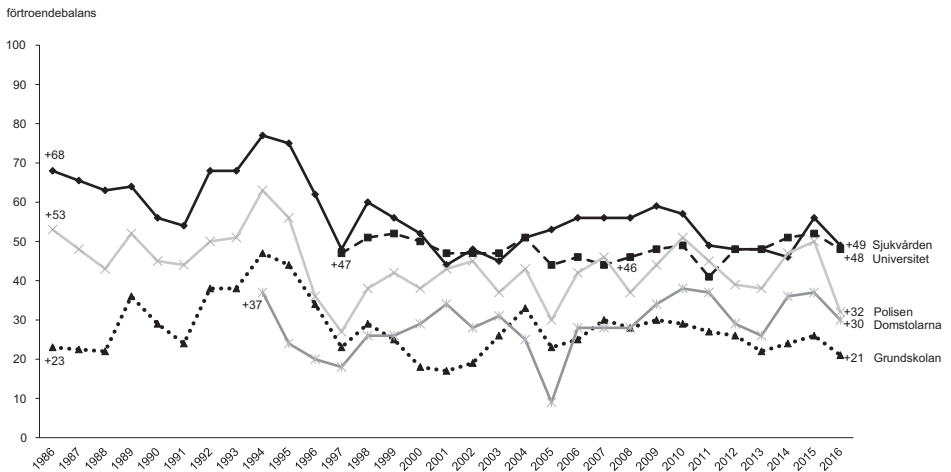
Om vi betraktar samtliga institutioner visar det sig att av de tjugoen har nio en positiv och tolv en negativ förtroendebalans. Den samlade förtroendebedömningen är något mer negativ 2016 än 2015 och betydligt lägre än valåret 2014. Den genomsnittliga förtroendebalansen 2016 är +6, att jämföra med +10 år 2015 och +18 år 2014. Resultatet bekräftar tidigare slutsatser om valårens haloeffekt (Holmberg & Weibull, 2015; jfr även Holmberg, 1994; Oscarsson & Holmberg, 2013). Val stärker människors förtroende för samhällets institutioner, då särskilt för politikens institutioner. I mellanvalsperioden sjunker sedan förtroendet för i stort sett alla institutioner.

Generella förändringsmönster

När det gäller de offentliga institutionerna som sjukvården och grundskolan uppvisar de ett likartat förändringsmönster, även om förtroendenivåerna varierar. Det är institutioner som generellt uppstår stort förtroende, men där allmänhetens bedömningar påverkas av hur de ideologiska vindarna blåser (Nilsson, 2016). Fram till början av 1990-talet hade de ett stabilt om än svagt fallande förtroende bland allmänheten för att därefter öka kraftigt i förtroende, delvis som ett svar på förslag om nedskärningar i det offentliga. I slutet på 1990-talet har förtroendet på nytt gått ner och stabiliserat sig på en lägre nivå. Förtroendet för båda faller mellan 2015 och 2016.

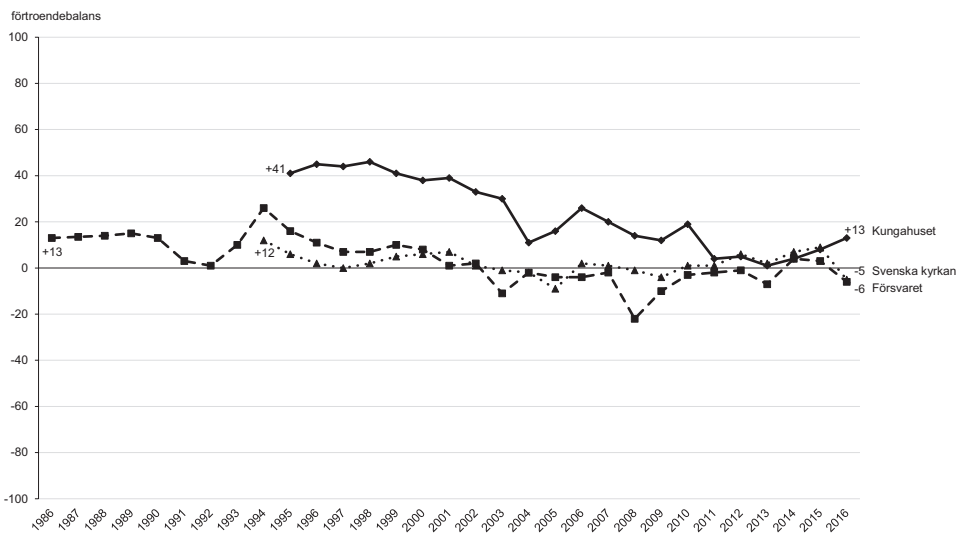
Förtroendet för polisen och domstolarna uppvisar ett likartat mönster. Det har under de senaste åren varit på i stort sett samma nivå, men samtidigt uppvisat relativt stora skillnader mellan enskilda år. Det gäller särskilt förtroendet för polisen som föll kraftigt tre år i rad i mitten 1990-talet. Nedgången i förtroende vid denna tid var således större än den minskning som vi noterat mellan 2015 och 2016.

Figur 1 Förtroendet för tjuioen samhällsinstitutioner 1986–2016 (förtroendebalans)

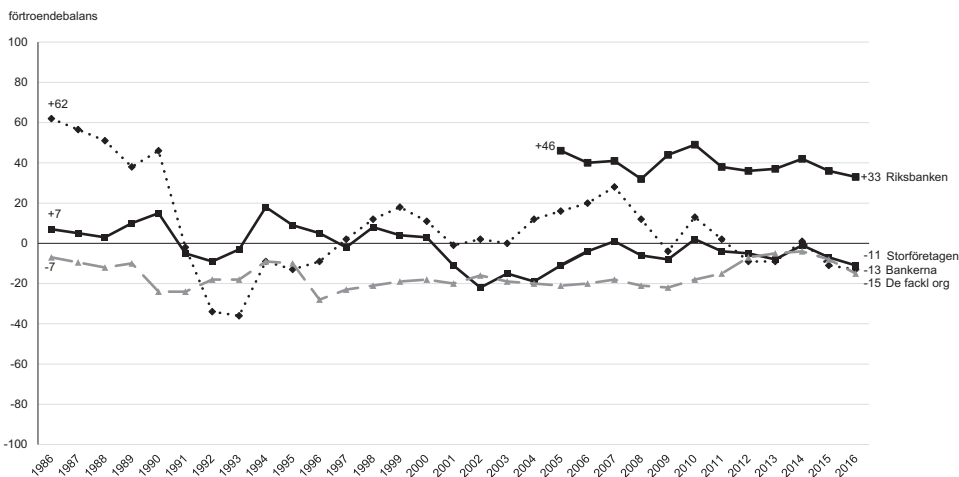
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Figur 1 forts.

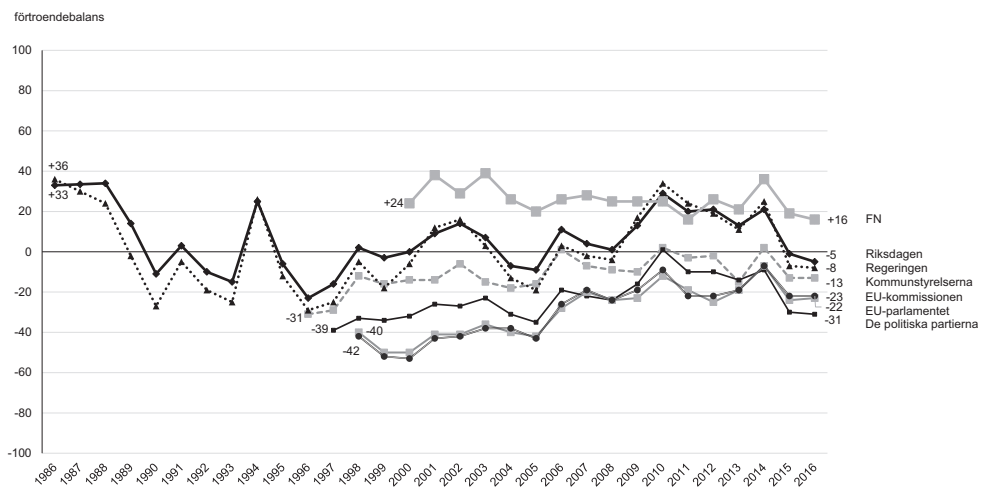
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Figur 1 forts.

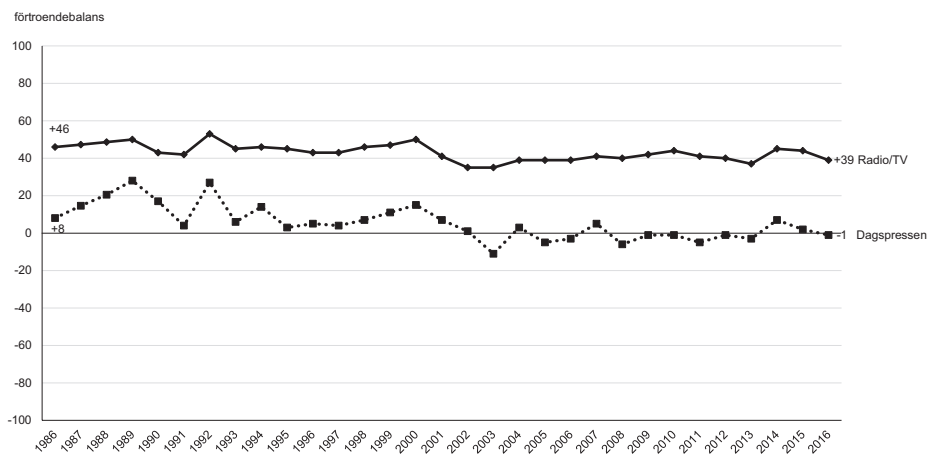
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Figur 1 forts.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Figur 1 forts.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

För Svenska kyrkan och Kungahuset, två institutioner som representerar en äldre typ av samhällsinstitutioner har den långsiktiga tendensen varit sjunkande, särskilt för Kungahuset.² Båda har dock stabiliserats något under de senaste åren och 2016 är Kungahuset den enda av de tjugoen samhällsinstitutionerna som uppvisar en uppgång, låt vara att den är liten – från +8 2015 till +13 2016 – medan däremot Svenska kyrkan under det gångna året fått vidkännas en betydande förtroendeförlust. Förtroendet för försvaret har minskat sedan mitten av 1990-talet, men har efter en mycket låg förtroendebalans 2008 på nytt ökat något, men har 2016 ånyo klart gått tillbaka.

De ekonomiska institutionerna har över tid visat på betydande variationer. Den mest spektakulära förändringen är det kraftigt minskade förtroendet för bankerna som följde av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Den ekonomiska konjunkturen har ett samband med förtroendet de ekonomiska institutionerna. Det fanns en klar nedgång även vid finanskrisen 2008-2009. Med tanke på Sverige goda ekonomi sedan mitten av 2010-talet borde det därför väntas en uppgång i förtroendet för de ekonomiska institutionerna. Någon sådan finns dock inte, utan förtroendet är stabilt eller minskar något.

De politiska institutionerna präglas av de tidigare nämnda rörelsemönstren där valen spelar en viktig roll. Det cykliska mönstret gäller främst för regering och riksdag, men det framträder även för andra institutioner (Holmberg & Weibull, 2015). Oberoende av de valrörelsebetingade mönstren kan vi också se en viss uppgång i politikförtroendet mellan mitten av 1990-talet och 2010, medan det därefter är en viss försvagning, särskilt efter 2014. Tendensen är alla år likartad för de två EU-institutionerna.

Förtroendet för medieinstitutionerna har varit mycket stabilt, särskilt i jämförelse med de ekonomiska och politiska institutionerna. Radio-tv har haft en förtroendebalans på omkring +40, men har långsiktigt tappat något. För dagspressen har förtroendet skiftat något mer. Under 1990-talet var förtroendet för dagspressen klart på den positiva sidan av balanslinjen, men har sedan varit lägre och ligger nu kring 0 – lika många har stort som har litet förtroende.

Den sammantagna bilden är att den nedgång i svenskarnas institutionsförtroende som vi kunde visa på i mätningen 2015, särskilt i jämförelse med valåret 2014, fortsätter 2016.

Stabila gruppskillnader i institutionsförtroendet

Det allmänna mönstret är att det finns en förhållandevis stor samstämmighet i allmänhetens förtroendebedömningar av de tjugoen institutionerna, samtidigt som det finns vissa återkommande mönster i bedömningarna mellan olika demografiska grupper. Således har kvinnor överlag ett något större förtroende än män, yngre något större än äldre och universitetsutbildade har generellt ett högre samhällsförtroende än lågutbildade. I tabell 2 redovisas förtroendet för de tjugoen institutionerna 2016 efter kön, ålder, utbildning och politisk ideologi.

Tabell 2 Institutionsförtroende efter kön, ålder, utbildning och politisk ideologi 2016

	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU	KV	NV	VE	NH	KH	Totalt
Regeringen	33	31	29	35	30	31	27	26	29	41	56	53	26	23	13	32
Polisen	59	44	60	57	47	47	44	51	51	57	56	60	48	51	45	52
Sjukvården	62	64	63	64	61	64	62	63	61	66	67	69	57	65	63	63
Försvaret	26	26	33	34	23	18	23	24	25	30	31	25	25	26	27	25
Riksdagen	30	28	28	34	28	26	20	24	28	38	40	37	23	29	25	29
Bankerna	31	28	41	29	25	28	31	30	26	30	20	26	29	32	35	29
Dagspressen	31	28	27	30	27	32	28	24	26	38	30	36	23	32	25	29
De fackliga org.	24	22	30	25	20	20	22	20	21	27	51	35	20	13	11	23
Radio-tv	56	53	45	55	50	61	57	51	49	60	61	66	46	57	47	54
Grundskolan	46	39	52	55	40	28	35	40	41	49	50	51	37	41	40	42
Storföretagen	19	24	22	31	18	16	17	17	18	29	12	11	19	30	32	21
Svenska kyrkan	31	27	26	35	27	27	25	23	27	39	32	33	25	32	26	29
Domstolarna	48	49	53	57	48	39	37	41	51	60	53	57	41	49	53	48
Riksbanken	43	51	40	52	49	44	40	39	45	59	38	48	40	55	52	47
Kungahuset	41	37	32	41	38	42	40	38	38	41	22	34	34	48	53	39
Univ./högskolor	53	57	69	66	53	43	35	50	58	71	63	62	48	60	55	56
Kommunstyr.	22	20	22	22	19	22	22	16	18	27	33	23	18	19	20	21
Pol. partier	18	15	19	20	13	14	15	14	12	21	24	22	13	15	12	16
EU-kommission	19	15	24	21	13	12	8	14	15	24	15	18	14	18	20	17
EU-parlamentet	19	14	26	21	11	12	10	13	15	25	17	19	14	16	17	16
FN	39	36	46	47	33	30	29	36	36	45	44	44	28	40	47	38
Antal svar	761	751	225	409	429	452	222	439	330	500	135	289	456	466	141	1 516

Kommentar: Förtroendeprocent avser de som svarat mycket stort eller ganska stort förtroende. LU = Låg utbildning (i huvudsak grundskola), MLU = medellåg utbildning (i huvudsak gymnasium), MHU = medelhög utbildning (i huvudsak påbyggnad efter gymnasium), HU = hög utbildning (i huvudsak avslutad högskoleutbildning); Ideologi är självplacering på en vänster-högerskala: KV=klart vänster, NV=något vänster, VE=varken vänster eller höger, NH=något höger och KH=klart höger.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Också 2016 visar sig kvinnor ha ett genomsnittligt högre samhällsförtroende än män. För flertalet institutioner är skillnaderna dock närmast marginella. För två institutioner är skillnaden emellertid signifikant: grundskolan och polisen. Även om män generellt ligger något lägre har de i fråga om Riksbanken och storföretagen klart högre förtroende än kvinnor.

Yngre har större förtroende än de äldsta i en majoritet av de undersökta institutionerna. För några av dem är skillnaderna mycket stora. Det gäller exempelvis

universitet/högskolor och grundskolan, där de yngsta har omkring 25 procentenheter större förtroende än de äldsta, men också i fråga om FN, försvaret och domstolarna ligger de yngsta omkring 15 procentenheter högre. Endast för radio-tv och dagspressen har de äldsta signifikant större förtroende än de yngsta.

Den demografiska faktor som är mest utslagsgivande är utbildning (Holmberg & Weibull, 2015). Högutbildade har större förtroende än övriga utbildningsgrupper för samtliga institutionen med undantag för bankerna där det inte finns någon skillnad. Den största övervikten (36 procentenheter) finns föga överraskande för universitet/högskolor, men också i fråga om domstolarna och riksdagen har högutbildade betydligt större förtroende än lågutbildade.

Slutligen har vi studerat förtroendeskilnader efter politisk ideologi mätt efter svarspersonernas självplacering på vänster-högerskalan. Resultatet bekräftar föregående års analys av regeringsfaktorns roll. Givet dagens politiska situation med en rödgrön regering, har personer som placerar sig till vänster klart större förtroende för regeringen än personer som placerar sig till höger. Bedömningarna av regeringen spiller som förväntat över på riksdagen. I övrigt visar sig på nytt att vissa institutioner har större vänsterstöd (de fackliga organisationerna, men också radio-tv), medan andra har sitt starkaste stöd i första hand från höger (storföretagen och Kungahuset).

Långsiktiga förändringar – mer nedåt än uppåt

De mest långsiktiga förändringar vi kan uttala oss om utifrån SOM-institutets förtroendemätningar spänner över de trettio åren mellan 1986-2016.³ De förändringarna är inte särskilt positiva för Sverige. Elva institutioner har studerats under hela perioden och för alla utom en faller förtroendet långsiktigt. Det är lägre 2016 än 1986. Undantaget är Dagspressen som uppvisar en statistisk osäker uppgång på +2 procentenheter i andelen personer som anger att det har ett mycket eller ganska stort förtroende. Övriga tio institutioner har ett minskande förtroende, i genomsnitt med hela -12 procentenheter. Mest tappar Bankerna (-42 procentenheter), följda av Regeringen (-21) och Riksdagen (-18). Därefter finner vi Sjukvården (-12), Försvaret (-12), Polisen (-11) och Storföretagen (-10); alla tunga institutioner i det svenska samhället. Mindre nedåt går Facket (-6), Radio/TV (-3) och Grundskolan (-2).

Anno dazumal, på 1980-talet, var alltså förtroendet för det svenska samhällets grundpelare klart högre än idag. Man kan undra över vad som ligger bakom denna förändring – ökad individualisering, ökad privatisering, ökade klyftor, ökad politisk osäkerhet, ökad mediasplittring, ökad globalisering, ökad EU-fiering? Eller helt enkelt sämre fungerande institutioner parat med mer kritiska medborgare? Vi vet inte och vi har inget enkelt svar på frågan. Mycket mer information behövs av mycket olika slag innan vi kan närma oss ett någorlunda välgrundat svar. Det handlar både om egenskaper hos de enskilda institutionerna och om förändringar i omvärlden. Och den någon sådan samlad information har vi inte tillgänglig. Vi har därför valt att avstå vi från diverse spekulativa förklaringar.

Snävar vi in tidshorisonten till åren 2000-2016 får vi med fler institutioner i analysen och bilden blir något ljusare. För många institutioner ser vi dock även för denna kortare period en nedgång i förtroendet. Men för lika många kan vi nu iakttä en viss uppgång. 2000-talets två första decennier har inte inneburit ett genomsnittligt förtroendesteg för svenska samhällsinstitutioner.⁴ De institutioner som ökat mest i förtroende är de politiska (EU-kommissionen +10 procentenheter; EU-parlamentet +9; Kommunstyrelserna +6; Regeringen +5; Riksdagen +4 och De politiska partierna +4). Tappat mest i förtroende sedan millennieskiftet har Kungahuset (-11) och Bankerna (-8) gjort.

En närmare analys av förtroendekurvorna

Men att jämföra förtroendeläget vid endast två tidpunkter ger en grov och ibland missvisande bild. Mer eller mindre stora förändringar kan inträffa mellan start- och slutår. Och de förändringarna missar man om man enbart fokuserar på vad som händer mellan två åtskilda mätår. Bättre är att studera hela opinionsutvecklingen år för år och leta efter eventuella mer varaktiga förändringar över längre tidsperioder. Det har vi gjort och utfallet av en dylik analys redovisas i tabellerna 3 och 4.

Resultaten bygger på en systematisk besiktning av förtroendekurvorna för de tjugoen institutionerna. Tre lägen registreras – antingen är förtroendet stabilt, eller så går det uppåt eller så går det nedåt. Dock registreringen bygger inte på en slaviskt rigorös besiktning. Vi har – med några få undantag – definierat en förtroendeförändring när nivåerna har ändrats cirka tio procentenheter eller mer uppåt eller tio eller mer procentenheter nedåt. Nivån har vi mätt som andel svarande som anger ett mycket eller ganska stort förtroende för de olika institutionerna. Vi utgår alltså inte från de balansmått som redovisas för våra tjugoen institutioner i Figur 1. Förändringar i andel med stort förtroende är ett mer pedagogiskt mått. I de allra flesta fall spelar det ingen roll om vi klassificerar förtroendekurvorna utifrån balansmått eller utifrån procentandel med stort förtroende. Utfallet blir detsamma.

Vid klassificeringen har vi bortsett från tillfälliga upp eller nedgångar enskilda år.⁵ Några av dessa kortsiktiga förändringar i förtroendet är statistiskt säkra – och i flera fall tror vi oss veta vilka orsaker som ligger bakom. Antalet förtroendeförskjutningar på tio procentenheter eller mer ett enstaka år är sammanlagt tjugofyra under våra trettio undersökningsår med cirka tjugoen institutioner. Procentuellt blir det 5 procent av alla möjliga parvisa förändringar vi har mätt. De allra flesta av dessa förändringar inträffar för Regeringen och Riksdagen i samband med val (tolv av tjugofyra fall). Det är ett sedan tidigare känt fenomen. Vi har en positiv elektoral förtroendeeffekt i Sverige. Demokratiska val stärker förtroendet för politikens institutioner. Förtroendet går upp valår. Till en del gäller det också för alla samhällsinstitutioner. Vi har en haloeffekt av politiska val i Sverige som stärker samhällsförtroendet valår (Holmberg & Weibull, 2015; jfr Holmberg, 1994; Strömbäck & Johansson, 2006; Holmberg m fl, 2015).

Tabell 3 Förändringar i svenskt institutionsförtroende åren 1986–2016 (procent)

Institution	Period	Förtroendeprocent	Förändring	Förändringsriktning
Bankerna	1986 – 1993	68 → 18	-50	Nedåt
	1993 – 1999	18 → 43	+25	Uppåt
	1999 – 2003	43 → 32	-11	Nedåt
	2003 – 2007	32 → 42	+10	Uppåt
	2007 – 2016	42 → 26	-16	Nedåt
Regeringen	1986 – 1993	51 → 22	-29	Nedåt
	1993 – 2010	22 → 52	+30	Uppåt
	2010 – 2016	52 → 30	-22	Nedåt
Riksdagen	1986 – 1993	47 → 20	-27	Nedåt
	1993 – 2010	20 → 43	+23	Uppåt
	2010 – 2016	43 → 29	-14	Nedåt
Dagspressen	1989 – 2003	42 → 18	-24	Nedåt
	2003 – 2016	18 → 30	+12	Uppåt
Sjukvården	1986 – 1991	76 → 67	-9	Nedåt
	1991 – 1995	67 → 81	+14	Uppåt
	1995 – 2001	81 → 63	-18	Nedåt
	2001 – 2016	63 → 64	+1	Stabil
Politiska partierna	1997 – 2010	11 → 25	+14	Uppåt
	2010 – 2016	25 → 14	-11	Nedåt
Försvaret	1986 – 1995	38 → 37	-1	Stabil
	1995 – 2003	37 → 23	-14	Nedåt
	2003 – 2016	23 → 26	+3	Stabil
Kungahuset	1995 – 2016	53 → 39	-14	Nedåt
Grundskolan	1986 – 1991	44 → 44	±0	Stabil
	1991 – 1995	44 → 54	+10	Uppåt
	1995 – 2001	54 → 42	-12	Nedåt
	2001 – 2016	42 → 44	+2	Stabil
Fackliga org.	1986 – 1990	29 → 18	-11	Nedåt
	1990 – 2016	18 → 23	+5	Stabil
Polisen	1986 – 1995	63 → 67	+4	Stabil
	1995 – 1998	67 → 57	-10	Nedåt
	1998 – 2016	57 → 52	-5	Stabil
EU-kommissionen	1998 – 2005	9 → 11	+2	Stabil
	2005 – 2010	11 → 21	+10	Uppåt
	2010 – 2016	21 → 17	-4	Stabil

Tabell 3 forts

Institution	Period	Förtroendeprocent	Förändring	Förändringsriktning
EU-parlamentet	1998 – 2005	10 → 11	+1	Stabil
	2005 – 2010	11 → 20	+9	Uppåt
	2010 – 2016	20 → 16	-4	Stabil
Kommun- styrelserna	1996 – 2006	15 → 24	+9	Uppåt
	2006 – 2016	24 → 21	-3	Stabil
Storföretagen	1986 – 1990	31 → 33	+2	Stabil
	1990 – 1993	33 → 25	-8	Nedåt
	1993 – 2000	25 → 27	+2	Stabil
	2000 – 2003	25 → 18	-7	Nedåt
	2003 – 2010	18 → 26	+8	Uppåt
	2010 – 2016	26 → 21	-5	Stabil

Kommentar: Förtroendeprocent avser de som svarat mycket stort eller ganska stort förtroende (jfr tabell 1). Förändringar på ± 10 procentenheter (med några undantag) har föranlett nedåt- eller uppåtclassificeringar i förtroendet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2016.

Tabell 4 Institutioner med ett stabilt förtroende över tid i SOM-institutets mätningar (procent)

Institution	Period	Förtroendeprocent	Förändring	Förändringsriktning
Riksbanken	2005 – 2016	52 → 47	-5	Stabil
FN	2000 – 2016	42 → 38	-4	Stabil
Radio/TV	1986 – 2016	55 → 52	-3	Stabil
Domstolarna	1995 – 2016	46 → 48	+2	Stabil
Svenska kyrkan	1993 – 2016	30 → 29	-1	Stabil
Universitet/Högsk.	1997 – 2016	54 → 55	+1	Stabil

Kommentar: Se kommentaren till tabell 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2016.

Flera av de andra tillfälliga större förtroendeförändringarna kan förklaras av specifika händelser som påverkar olika institutioners trovärdighet som kompetenta verksamheter. Exempelvis polisens förtroendetapp 1996 (den ifrågasatta närpolisreformen) och 2016 (kritiken mot polisens centraliseringsreform), bankernas förtroenderas 1991 och 1992 (inledningen på den svenska ekonomiska 90-talskrisen), kunga-

husets förtroendetapp 2004 (kungens uttalande i Brunei)⁶ eller uppgången i FNs förtroende hösten 2001 (terrorattacken mot World Trade Center i New York och mot Pentagon utanför Washington DC).⁷

I tabell 3 har vi i rangordnad form listat de institutioner som uppvisar en eller flera mer varaktiga förtroendeförändringar i SOM-institutets mätningar sedan 1986.⁸ Institutioner med störst förändringar listas först. Institutioner med mindre förtroendeförskjutningar hamnar längre ned. Sammanlagt femton institutioner återfinns bland dem som uppvisar större förtroendeförändringar.

I topp återfinns Bankerna. Förtroendet under det som kom att kallas bankkrisen rasade med hela -50 procentenheter mellan 1986 till 1993. Därefter har bankernas förtroende gått upp och ned med de olika kriser som följt. Nedåt till exempel under IT-bubblan 1999-2003 och finanskrisen med start 2007/08. Och däremellan vissa återhämtningar, men aldrig tillbaka till nivån på 1980-talet (Holmberg & Weibull, 2004). Från ett vid 1980-talets slut ha varit en samhällsinstitution med ett förtroende i nivå med sjukvården ligger bankernas förtroende på samma nivå som andra storföretag.

Regering och Riksdag hamnar på plats två och tre när det gäller stor rörlighet i förtroendet. Mönstren för dem är desamma. Ett tappat förtroende under åren 1986-1993 (-29 procentenheter t ex för regeringen), en lika stor återhämtning 1993-2010 följt av en ny nedgångsperiod 2010-2016.

På plats fyra finner vi Dagspressen med en period av förtroendetapp 1989-2003 från rekordåret 1989 – året då dagspressens samlade upplaga var *all-time-high*. Under perioden började tidningar på allvar utmanas av kommersiell radio och TV om reklampengar och tittare. Därefter kan vi under åren 2003-2016 iaktta en viss rekyl tillbaka uppåt igen för dagspressens förtroende (Weibull, 2014). Utmaningen från sociala medier har uppenbarligen inte sänkt förtroendet för 'gammelmédia' i form av tidningar – åtminstone inte ännu – men inte heller höjt det (jfr Ulrika Anderssons och Lennart Weibulls kapitel).

Förtroendet för Sjukvården på plats fem är också bland de mer rörliga. Förändringarna är i många stycken desamma som för Grundskolan (plats nio), en annan central offentlig verksamhet. Sjukvården åtnjöt ett högt men svagt minskande förtroende under S-regeringen under sent 1980-tal, vilket följdes av ett klart förstärkt förtroende under tidigt 1990-tal när muren hade fallit och en borgerlig regering aktualiserade olika privatiseringar av offentliga verksamheter. Under samma period ökade opinionsstödet för den offentliga sektorn mycket påtagligt (Nilsson, 2011). En möjlig tolkning är att befintlig offentlig skola och sjukvård försvarades mot hoten om nedskärningar och privatiseringar med ett starkt förtroende och ett ökat opinionsstöd.

Längst ned på rörlighetslistan i tabell 3 återfinns vi några politiska institutioner och storföretagen. Förtroendeförändringarna har här inte varit stora, omkring maximalt plus/minus tio procentenheter. För EU:s institutioner har det inneburit att en initial period av stabilitet har avbrutits av en tydlig förtroendeuppgång åren

2005-2010, på vilken har följt en ny period av stabilitet på en något högre nivå. Intressant nog har alltså de senaste årens euro-, Grekland-, Brexit-kriser inte sänkt det genomsnittliga förtroendet för EU:s institutioner i Sverige. Inte heller det allmänna opinionsstödet för EU eller för EU-medlemskapet har minskat i Sverige under intryck av EU:s alla kriser (Berg & Bové, 2016).

Storföretagen, slutligen, uppvisar förtroendeförskjutningar i samklang med bankernas (Holmberg & Weibull, 2014). Men utslagen är mycket mindre uppåt såväl som nedåt. I båda fallen kan vi spåra ekonomiska konjunkturer bakom svängningarna. När ekonomin går bra stärks förtroendet, när det går sämre tappas det. Dock, det är helt uppenbart bankernas förtroende som är mest känsligt för hur de ekonomiska vindarna blåser.

Alla samhällsinstitutioner är emellertid inte lika förtroendekänsliga för ekonomiska eller politiska eller andra vindar. Flera av de institutioner SOM mäter uppvisar en anmärkningsvärd stabil och i de flesta fall hög eller medelhög förtroendenivå. Det gäller för sex institutioner som listas i tabell 4. De institutioner som förtroendemässigt stått stabilt emot alla påfrestningar under de senaste tjugotrettio åren är: Riksbanken, FN, Radio/TV, Domstolarna, Svenska Kyrkan och Universitet/Högskolor. I ärlighetens namn måste noteras att en av dem började mätas först 2005, fyra ytterligare under 1990-talet. De har måhända ännu inte varit med tillräckligt länge för att ha hunnit uppvisa en förtroendekänslighet för olika utmaningar. Endast Radio/TV bland de sex har varit med i mätningarna under hela trettioårsperioden.

Som vi såg tidigare när vi studerade de långa förtroendeförändringarna genom att jämföra läget 1986 med 2016 är trenden nedåt för tio av elva studerade samhällsinstitutioner. Långsiktigt har samhällsförtroendet inte stärkts i Sverige under de senaste trettio åren. Det har tvärtom försvagats något. I ett kortare perspektiv från millennieskiftet 2000 ser det något bättre ut. Förtroendet har endast gått ned för hälften av institutionerna men uppåt för övriga. I båda fallen dock oftast mindre förändringar.

Resultaten från vår analys av de fullständiga förtroendekurvorna bekräftar dessa resultat, det vill säga att det i större utsträckning förekommer förtroendetapp än förtroendeuppgångar. Vi har urskilt femtiotvå mer långvariga förtroendetillstånd för de tjugoen institutioner vi undersökt under trettio/tjugo år. Stabilitet är det vanligaste tillståndet och vi har kunnat iakta tjugotvå sådana fall. De mest iögonfallande är de stabila resultat vi funnit för sex institutioner som alltid i SOM-institutets mätningar uppvisar ett oföränderligt förtroende, oftast ett högt eller medelhögt sådant.

Mer långsiktiga förtroendeökningar har vi sett i tolv fall, mest spektakulärt när bankerna återhämtade en del av sitt tappade förtroende på 1990-talet eller när regeringen ökade sitt förtroende från låga 20 procent 1993 till höga 52 procent 2010. Men långsiktiga förtroendeförändringar nedåt är vanligare än uppåt. I arton fall återfinns vi mer långvariga förtroendetapp. Här kan man notera att de allra

största nedgångarna inträffade i början av 1990-talet under bankkrisen. Bankerna tappade -50, procentenheter, regeringen -29, riksdagen -27, sjukvården -9, storföretagen -8 och facket -11. Nedgångar som sedan inte tagits igen. Misskötseln av Sverige de åren fick varaktiga konsekvenser. Det är lättare att fördärva förtroende än att förvärva förtroende.

Förtroendeförändring och samhällsförändring

SOM-institutet vid Göteborgs universitet har sedan 1986 studerat svenska folkets förtroende för ett antal samhällsinstitutioner. Den första mätningen omfattade endast elva institutioner, men antalet har efter hand ökat och sedan 2005 mäts årligen tjugoen institutioner. Det har skapat en unik mätserie i svensk samhällsvetenskap. I ett stort antal kapitel har vi i våra årliga analyser belyst olika aspekter på förändringar i institutionsförtroendet både mellan olika år och olika områden. Utgångspunkten för årets analys har varit att studera det långsiktiga förtroendet för de enskilda institutionerna.

Den fråga vi ställt oss är hur stabilt samhällsförtroendet är. I motsats till de årliga analyserna är vårt primära syfte att göra en systematisk kartläggning av mer långsiktiga förändringar. Det vi har haft för avsikt att lyfta fram är förtroendeförskjutningar eller stabilitet över en period av år. Metoden vi använt är en systematisk granskning av varje institutionskurva utifrån vissa uppställda kriterier. Vid klassificeringen har vi således bortsett från tillfälliga upp- eller nedgångar enskilda år. Vi har visat att antalet förtroendeförskjutningar som är större än tio procentenheter eller mer mellan två efter varandra följande år uppgår till tjugofyra stycken under våra trettio undersökningsår. De allra flesta gäller Regeringen och Riksdagen i samband med val. Sett över tid är det bankerna och de politiska institutionerna som tappat mest. Det stora raset inträffade under det tidiga 1990-talets ekonomiska kris. En nedgång som sedan inte hämtats upp. Huvudmönstret styrker den gamla iakttagelsen att förtroende är lättare att fördärva än förvärva.

Det finns givetvis ett stort antal förklaringar till förtroendeförändringar. Det kan vara faktorer som har att göra med hur en enskild institution fungerar, exempelvis verksamhetens kvalitet, eller faktorer i omvärlden som den politiska exponeringen ett valår eller effekten av ekonomiska kriser som ändrar verksamhetens villkor. En tredje typ av faktorer är hur institutionerna exponeras i medierna. Vi har endast pekat på några av de mest uppenbara. Men mycket mer systematisk kunskap om mediebevakning och de olika institutionernas verksamhet behövs innan man kan genomföra en fullödig förklaringsanalys av varför olika institutioners förtroende går upp eller ned. Vi har mätt medborgarnas förtroende över tid, nu måste andra ta sig an frågan om vilken betydelse olika institutioners verksamhetskvalitet har haft. Och vilken roll media spelat. Staffettpippen överlämnas till förvaltningsforskare, policyforskare och inte minst till medieforskare.

Noter

- ¹ Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger högt förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger lågt förtroende) och således har 200 skalsteg. I beräkningen av balansmätt ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalyser tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.
- ² Observera att dessa två institutioner började mätas först 1993 (Svenska kyrkan) och 1995 (Kungahuset).
- ³ Det som redovisas är oviktade data. Vi har också kunnat jämföra med viktade data för tre institutioner: polisen, försvaret och radio/tv, där vi jämfört ytterpunkterna 1986 och 2016. Det visar sig att viktade data skiljer sig marginellt från oviktade. Med viktade data framgår att 64 procent av allmänheten hade stort förtroende för polisen 1986 och 53 procent 2016, alltså en nedgång med 11 procentenheter, medan motsvarande siffror för viktade data är 63 och 52 procent, också en nedgång med 11 procentenheter. För försvaret är de viktade siffrorna 38 och 28 procent (nedgång 10 procentenheter) och de oviktade 38 och 26 procent (nedgång 12 procentenheter). Med viktade data är förtroendet för radio/tv 55 och 52 procent (nedgång 3 procentenheter), med oviktade 54 och 53 procent (nedgång 1 procentenhet). I samtliga fall är det procentskillnader som ligger inom felmarginalen.
- ⁴ För de tjugo institutioner som SOM-institutet har mätt mellan 2000-2016 ökar förtroendet för nio, minskar för nio och hamnar på ± 0 för två. Snittförändringen är ± 0 procentenheter.
- ⁵ Vissa kortare upp och nedgångar i förtroendet för enskilda institutioner sker ibland även under de undersökta åren men har inte den betydelsen att de ger avtryck i våra förtroendeklassificeringar. Det gäller exempelvis de snabba ”förtroendeeffekterna” av Dagens Nyheters avslöjanden av dåliga förhållanden inom den privata äldreomsorgen i Stockholm 2011 (den så kallade Carema-affären). Jämför Nilsson 2013a och 2013b samt Hadenius & Weibull 1992.
- ⁶ Vid ett statsbesök hos sultanen av Brunei år 2004 uttalade sig kungen på ett sätt som uppfattades som ett stöd för sultanen och hans odemokratiska regim. Se Nilsson 2013c.
- ⁷ En mindre tillfällig nedgång kopplad till en specifik händelse/affär som ifrågasätter en institutions kompetens är polisens (-6 pe) och domstolarnas (-8 pe) förtroendetapp 2005. En domare i Högsta Domstolen var den hösten inblandad i en affär som till slut inte ledde till några följder för hans tjänst (*Dagens Nyheter* 2005-05-26). En analys av ”snabba” upp- och nedgångar i förtroendet för kungahuset som en följd av affärer och medieuppmärksamhet återfinns i Nilsson 2013c.

- ⁸ Alla institutioner började inte mätas 1986. Flera kom med i SOM-institutets undersökningar först i mitten eller i slutet av 1990-talet. Sist introducerades Riksbanken i mätningarna år 2005.

Rerenser

- Aronsson, Gunnar & Jan Karlsson (2001; red) *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Berg, Linda & Klara Bové (2016) Identifikation med Europa och inställning till EU. Kapitel i Jonas Ohlsson, Oscarsson, Henrik & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Elliot, Maria (1995) Förnyat samhällsförtroende. Kapitel i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det gamla riket*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hadenius, Stig & Lennart Weibull (1972) *Trossen. Bilden av ett servicebus i massmedier och opinion*. Stockholm: Svensk information.
- Holmberg, Sören (1994) Partierna tycker vi bäst om i valtider. Kapitel i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Vägval* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Staffan Lindberg & Richard Svensson (2017) Trust in Parliament. *Journal of Public Affairs*.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2004) Förtroendet för näringslivet. Kapitel i *Näringslivet och förtroendet* (SOU 2004:47), bilagedelen. Stockholm: Fritzes
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013a) Det viktiga institutionsförtroendet. Kapitel i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013b) *Förtroendet för samhällets institutioner. Utvecklingen i Sverige 1986-2012*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2014) Institutionsförtroende mellan berörhet och mediebevakning. Kapitel i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2015) Demokratins haloeffekt. Kapitel i Annika Bergström, Bengt, Johansson, Henrik Oscarsson & Maria, Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2016) Makten i Rosenbad bestämmer förtroendet för regeringen. Kapitel i Jonas, Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2011) Valfärdsopinion – valåret 2010. Kapitel i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Nilsson, Lennart (2013a) Välfärdspolitik och välfärdsopinion 1986-2012: Vinster i välfärden? Kapitel i Lennart Weibull, Henrika Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2013b), "Medborgarna och välfärdsstatens gränser Sverige och Västra Götaland." Kapitel i Annika Bergström & Jonas Ohlsson, J (red.) *Medborgarna om välfärden. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2013c) Svenska folket, journalisterna och monarkin. Kapitel i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2016) Välfärdspolitik och välfärdsopinion valåret 2014 i Sverige och Värmland. Kapitel i PO Norell, & Lennart Nilsson (red) *Värmländska utmaningar – politik, ekonomi, samhälle, kultur och medier*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013) *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Strömbäck, Jesper & Bengt Johansson (2006) Valens mobiliserande kraft. Kapitel i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Trägårdh, Lars (red, 2009) *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.
- Weibull, Lennart & Sören, Holmberg (1996) Föränderligt förtroende. Kapitel i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Mitt i nittioalet*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2014) Fyra decennier i Mediesverige. Kapitel i Ulla Carlsson & Ulrika Facht (red) *Mediesverige 2014. Statistik och analys*. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2017) Förtroende för politiker och tjänstemän. Kapitel i Ulrika Andersson (red) *Slutna rum och öppna landskap*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

UTAN SJÄLVFÖRTROENDE DÅLIGT FÖRTROENDE FÖR ANDRA

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Mellanmänsklig tillit är med och bygger goda samhällen. Men vad bygger mellanmänsklig tillit? Med hjälp av SOM-data från åren 2007-2016 kan vi visa att självförtroende är en av faktorerna bakom mellanmänsklig tillit. Ett tillsynes självklart resultat, men nu för första gången empiriskt belagt. Människor som litar på sig själva tenderar att också lita på andra. Därmed är självförtroende indirekt via mellanmänsklig tillit en viktig ingrediens i byggandet och bevarandet av ett välfungerande samhälle. Gott självförtroende är med och bygger det goda samhället. Ett potentiellt problem är att självförtroende tenderar att vara starkast i ett samhälles ”centrum” – bland män, i övre medelklass och bland högutbildade.

Rubriken är ingen knäsat sanning inom forskningen. Den är en hypotes. Men **R**en självklar hypotes kan det tyckas. Litar du inte på dig själv är det svårt att lita på andra. Detta är en hypotes som underligt nog inte har testats tidigare. En koppling mellan självförtroende och mellanmänsklig tillit förefaller central, men har så vitt vi kunnat se inte systematiskt studerats tidigare. Dock tror vi att hypotesen kommer få ett klart positivt stöd när vi testar den. Det bygger vi på vad psykologisk forskning kommit fram till när det gäller hur viktigt självförtroende är för människor och vilka goda effekter det har (Bénabou and Tirole 2002, Compte and Postlewaite 2004, McLeod 2012).

Psykologisk forskning kring självförtroende och den nära släktingen självkänsla visar så gott som genomgående att människor som tror på sin egen förmåga (självförtroende) eller har en positiv inställning till sig själva (självkänsla) har fördel av det i nästan alla sammanhang (Bandura 1986, 1997, Maslow 1943, Rosenberg 1979, Baumeister 1993). Inte minst när det gäller hälsa, sociala relationer och produktivt handlande. Människor med ett gott självförtroende tenderar att vara friskare, ha bättre sociala relationer och få mer gjort.¹ Och det som är bra för de många människorna är också bra för samhället. Gott självförtroende är med och bygger goda samhällen.

Vår hypotes är att det finns ett tydligt samband mellan människors grad av självförtroende och tendensen att lita på andra människor. Kopplingen mellan graden av självförtroende och graden av mellanmänsklig tillit skall vara positiv – ju mer

självförtroende människor har i ett samhälle desto mer tillit till andra människor, eller tvärtom ju mindre självförtroende desto mindre tilltro till andra.

Hypotesen kommer att prövas med hjälp av data från SOM-undersökningarna 2007 till 2016. Båda våra variabler mäts på elvagrada skala. När det gäller självförtroende betyder det ett subjektivt självklassificeringsmått: ”Allmänt sett, hur är Ditt självförtroende? Du kan svara med hjälp av nedanstående skala.” Svarskalan har elva skalsteg mellan 0 (mycket dåligt) till 10 (mycket bra).² Graden av mellanmänsklig tillit mäts på ett liknande sätt med en perceptionsfråga: ”Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?” med svarsmöjligheter mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet).

Självförtroende

Svenskt självförtroende är inte normalfördelat kring mittpunkten på vår elvagrada skala. Det vanligaste svaret är alltså inte en lite försiktig 5:a. Endast 8 procent placerar sig där. Det vanligaste svaret är istället en kaxigare 8:a med hela 27 procent som markerar den höga självförtroendenivån. Om vi för enkelhetens skull delar in svaren i tre grupper får vi 76 procent med ett högt självförtroende (svar mellan 7-10), 19 procent med ett mellanförtroende (4-6) och 5 procent med ett lågt självförtroende (0-3).³ Medeltalet blir 7,5.

Resultaten gäller för den senaste SOM-mätningen hösten 2016. Men de är inte annorlunda än de resultat vi sett i tidigare mätningar (Holmberg 2008). Självförtroende mätt enligt vår subjektiva skala är mycket stabilt över tid. Och de mönster som finns i olika sociala och politiska grupper är också mycket snarlika över tid. Det är ett mycket tillfredställande utfall i den meningen att det stärker vår tilltro till att vi mäter något reellt. Resultaten hoppar inte omkring mer eller mindre slumpmässigt. Det finns tydliga och stabila och teoretiskt förväntade mönster i materialet.

Detaljredovisningen i tabell 1 (sociala grupper) och tabell 2 (politiska grupper) visar tydligt att självförtroendet uppvisar ett centrum-periferimönster i enlighet med Johan Galtungs teori (Galtung 1961). Och att mönstren i olika grupper är stabila över tid. Galtungs teori postulerar att människor som befinner sig mer centralt än perifert placerade på olika samhällsliga dimensioner – t ex när det gäller makt, ekonomi, information, välbefinnande, hälsa eller utanförskap – också uppvisar en högre grad av självförtroende. Huruvida det är självförtroende som medverkat till att människorna hamnat i centrum eller om det tvärtom är centrumpositioner som hjälper till att stärka självförtroendet preciseras inte i teorin. Som ofta när det gäller sådana här kausala problematiker får vi anta att båda processerna är verksamma.

Tabell 1 Svenskt självförtroende 2007–2016 (medeltal)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Samtliga	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,5
Kvinna	7,1	6,9	7,0	7,2	7,0	6,9	7,3	7,3
Man	7,5	7,4	7,5	7,5	7,5	7,4	7,7	7,7
16–29	6,7	6,7	6,6	6,9	6,7	6,7	6,9	7,0
30–49	7,5	7,1	7,2	7,2	7,3	7,0	7,4	7,3
50–64	7,5	7,4	7,3	7,8	7,3	7,3	7,6	7,7
65+	7,3	7,2	7,5	7,4	7,3	7,3	7,7	7,7
Lågutbildad	7,1	6,9	7,5	7,3	7,3	7,1	7,4	7,2
Mellanlåg	7,2	7,1	7,1	7,3	7,1	7,0	7,4	7,5
Mellanhög	7,4	7,2	7,0	7,3	7,1	7,1	7,5	7,4
Högutbildad	7,5	7,4	7,4	7,6	7,4	7,3	7,6	7,7
Arbetarhem	7,0	6,9	7,0	7,1	6,9	6,9	7,1	7,2
Tjänstemannahem	7,5	7,3	7,3	7,5	7,3	7,3	7,6	7,5
Högre tjänstemannahem	7,6	7,7	7,6	8,1	7,6	7,7	8,0	8,1
Företagarhem	7,8	7,3	7,5	7,7	7,8	7,3	7,9	7,6
Landsbygd	7,2	7,1	7,1	7,7	7,1	7,1	7,6	7,3
Tätort	7,2	7,2	7,1	7,2	7,2	7,1	7,4	7,5
Stad	7,3	7,1	7,3	7,3	7,2	7,2	7,6	7,5
Storstad	7,5	7,3	7,2	7,4	7,2	7,1	7,3	7,4
Uppväxt i:								
Sverige	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,4
Norden	7,5	7,5	7,7	7,5	7,3	7,3	7,8	7,5
Europa	6,9	7,1	7,2	7,7	7,4	7,3	7,1	7,4
utanför Europa	7,6	7,4	7,5	7,9	7,9	7,3	8,0	7,9
Förvärvsarbetande	7,5	7,3	7,3	7,6	7,3	7,2	7,6	7,5
Arbetslös	6,9	6,5	6,0	7,2	6,7	6,2	7,3	6,6
Sjuk-/ aktivitetsersättning	6,6	5,6	5,9	5,6	5,7	6,1	5,9	6,7
Studerande	6,7	6,9	6,6	6,7	6,8	6,8	6,8	7,3
Dålig hälsa	5,5	5,4	5,4	5,8	5,4	5,5	5,3	5,6
Mellan	7,1	7,1	7,1	7,2	7,1	7,1	7,2	7,3
Bra hälsa	8,1	8,1	8,2	8,2	8,2	8,0	8,5	8,6
Nöjd med det liv Du lever:								
Mycket	8,1	8,0	8,1	8,2	8,3	7,9	8,5	8,4
Ganska	7,2	6,9	7,0	7,1	7,0	6,9	7,2	7,2
Inte särskilt	5,1	5,0	5,2	5,7	5,3	5,3	5,1	5,2
Inte alls	4,7	3,8	3,1	4,0	2,8	4,7	3,4	3,6

Kommentar: Frågan lyder: *Allmänt sett, hur är ditt självförtroende?* Svarsskalan går mellan 0 (*mycket dåligt*) och 10 (*mycket bra*). Resultaten bygger på ca 1 600–1 700 svarspersoner varje år.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007, 2010–2016.

Tabell 2 Självförtroende och politik 2007–2016 (medeltal)

	2007	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Samtliga	7,3	7,1	7,2	7,4	7,2	7,1	7,5	7,5
Klart vänster	7,4	6,7	7,1	7,2	6,9	7,0	7,3	7,4
Något vänster	7,2	7,0	6,8	7,1	7,0	7,1	7,2	7,1
Varken/eller	7,1	7,0	7,1	7,2	7,1	6,9	7,4	7,4
Något höger	7,6	7,3	7,4	7,6	7,5	7,3	7,6	7,6
Klart höger	7,4	7,6	7,9	7,9	7,8	7,5	8,1	8,2
V	7,0	7,3	6,9	7,3	6,7	6,8	7,3	7,1
S	7,3	6,8	7,2	7,2	7,1	7,1	7,3	7,4
MP	7,0	7,1	6,9	6,9	6,9	6,8	7,0	7,0
C	7,3	7,2	7,1	7,1	7,3	7,1	7,6	7,3
FP/L	7,3	7,5	6,9	7,8	7,5	7,3	7,6	7,6
KD	7,2	7,1	7,2	7,7	7,3	7,2	7,7	7,7
M	7,7	7,5	7,7	7,7	7,6	7,5	7,8	7,8
SD	7,0	6,9	7,0	7,5	6,8	7,1	7,5	7,6
FI	-	-	-	-	-	7,0	6,8	7,9
ÖVR	7,0	6,8	6,4	6,9	6,2	6,9	7,1	7,0
Inget parti	7,3	6,7	6,6	7,0	7,1	6,7	7,5	7,2

Kommentar: Se tabell 1. Vänster-högergrupperingen bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörighet gäller partisympati, en fråga om bästa parti.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2007, 2010–2016.

Centrum-periferimönstret är i flera fall mycket tydligt. Människor i centrum har i genomsnitt mer självförtroende än människor i periferin. Det gäller kön där män har högre självförtroende än kvinnor; ålder där äldre har högre självförtroende än framförallt de yngsta; utbildning där högutbildade har mer självförtroende än lågutbildade; yrkestillhörighet där övre medelklassen har högre självförtroende än arbetarklassen och boende där storstadsbor har en tendens att ha något högre självförtroende än landsbygdsbor.

Mönstret centrum = mer självförtroende, periferi = mindre självförtroende syns också tydligt när det gäller hälsa och välbefinnande. Och här är sambanden mycket starkare än för olika demografiska och sociala variabler. Människor som självklassificerar sin hälsa som god, vilket de allra flesta gör, har ett mycket högre genomsnittligt självförtroende än människor som upplever den egna hälsan som dålig. Detsamma gäller när vi ser på hur människor bedömer den egna livssituationen. Majoriteten som tenderar att vara mycket/ganska nöjda har ett klart större självförtroende jämfört med minoriteten som inte är särskilt eller inte alls nöjda med sin livssituation.⁴

Intressant nog, även när det gäller politik kan vi notera ett slags centrum-periferimönster. Människor med en ideologisk vänsteruppfattning – i dagens

Sverige en minoritetsståndpunkt – tenderar att ha ett något lägre självförtroende än personer med ideologisk tyngdpunkt åt höger. Partipolitiskt kan man iakta ett motsvarande mönster. Sympatisörer med utanför-etablissemangpartierna Miljöpartiet och Vänsterpartiet tenderar att ha lägst självförtroende medan sympatisörer med Moderaterna har störst självförtroende. Skillnaderna är inte dramatiska men klart närvarande under den tioårsperiod vi genomfört mätningarna.⁵ Tendensen till lägre självförtroende syns också i två perifera minoritetsgrupper i väljarkåren – sympatisörer med gruppen övriga partier och bland personer som inte har någon partisympati.

Förtroende för en själv bygger förtroende för andra

Forskningen kring betydelsen av mellanmänsklig tillit har visat hur viktig den är för hur väl ett samhälle fungerar. Hög mellanmänsklig tillit tenderar att minska alla former av så kallade transaktionskostnader och gör därmed det mesta som behöver göras i ett samhälle snabbare, smidigare och effektivare. I samhällen med låg tillit mellan människor kommer ofta många för båda parter fördelaktiga utbyten inte till stånd just därför att tilliten mellan dem är låg och att åtgärda detta med formella kontrakt blir för komplicerat och dyrt. Dessa utbyten kan naturligtvis vara av ekonomisk natur, med de kan också handla om professionella, sociala och emotionella former av samverkan. Detta är skälet till varför mellanmänsklig tillit (som ibland benämns socialt kapital) är en central tillgång för alla samhällen.⁶

Nu kan vi visa att självförtroende är med och bygger och bevarar mellanmänsklig tillit, och därmed också indirekt bidrar till samhällsbygget. Människor med självförtroende är en av byggstenarna i ett framgångsrikt samhälle.

Resultaten i tabell 3 visar att det finns ett klart samband mellan människors grad av självförtroende och graden av generaliserad tillit till andra människor. Ju mer självförtroende desto mer tillit till andra. Sambandet är tydligt, men inte hundra procentigt. Det finns personer med lågt självförtroende som har en hög tilltro till andra människor (1 procent), liksom det finns personer med ett högt självförtroende som har en låg tillit till andra människor (6 procent). Men de utgör en liten minoritet. De allra flesta har ett högt självförtroende och litar på sina medmänniskor (53 procent) eller har ett medel- eller lågt självförtroende och litar *inte* på andra människor (11 procent).

Den statistiska korrelationen mellan graden av självförtroende och graden av mellanmänsklig tillit reflekterar att sambandet är tydligt men inte helt hundra. Korrelationen är medelstark och håller sig kring .28 i våra åtta undersökningar. Det betyder att självförtroende som oberoende variabel till mellanmänsklig tillit som enskild okontrollerad faktor förklarar cirka 8 procent av variansen i tilliten. En mindre, men inte en oansenlig andel i samhällsvetenskapliga sammanhang. Analysen i tabell 3 visar att en klar majoritet av personer med högt självförtroende tenderar att också bli höglitare på andra människor (70 procent) medan tvärtom

endast en minoritet bland människor med ett lågt självförtroende blir höglitare (29 procent). Fler bland personer med svagt självförtroende blir låglitare på andra människor (42 procent).

Tabell 3 Sambandet mellan självförtroende och mellanmänsklig tillit 2016 (procent)

		Mellanmänsklig tillit			
		Låglitare	Medellitare	Höglitare	
Självförtroende	Lågt	2	1	2	5
	Medel	2	9	8	19
	Högt	5	18	53	76
		9	28	63	100
		Mellanmänsklig tillit			Summa procent
		Låglitare	Medellitare	Höglitare	
Självförtroende	Lågt	42	29	29	100
	Medel	9	46	45	100
	Högt	7	23	70	100

Kommentar: Graden av mellanmänsklig tillit liksom självförtroende är båda mätta på elvgradiga skalor mellan 0 (lågt) och 10 (högt). Vid tredelningen har lågt definierats som svar mellan 0–3, medel som svar mellan 4–6 och högt som svar mellan 7–10. Resultaten baseras på 1 631 svarande på båda enkätfrågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Man kan spekulera vidare hur detta samband kan förklaras. Går vi utanför den psykologiska dimensionen hamnar vi på betydelsen av samhällets institutioner. Ett tydligt forskningsresultat är att människor som lever i länder där de offentliga institutionerna uppfattas som orättfärdiga, diskriminerande och/eller korrupta både litat mindre på andra människor och är mindre nöjda med sina liv, eller med andra ord mera olyckliga (Helliwell mfl. 2014 och 2017). Skälet till detta förefaller vara att i samhällen med dysfunktionella institutioner uppfattar människor att de i stora drag saknar kontroll över sin livssituation. På grund av myndigheternas och den offentliga servicens låga kvalitet, oförutsebarhet och allmänt orättfärdiga beteende, uppfattar människor att de inte kan påverka sin egen livssituation, utan att de istället är utlämnade åt krafter som de inte kan påverka (Helliwell 2003, Helliwell mfl 2017, Uslaner 2008, Rothstein 2010) Detta, kan man anta, har en negativ inverkan på människors självförtroende och därmed också på deras förtroende för andra människor. Personer som lever under trygga samhällsinstitutioner blir trygga i sig själva och tenderar att också vara trygga med andra. Och bidrar därigenom till att bygga trygga samhällen.

Noter

- ¹ Ibland brukar det framhållas att ett alltför gott självförtroende/en alltför hög självkänsla kan vara skadligt. Högt men inte för högt är bäst. Narcissism kan vara dysfunktionell. Men var mer exakt gränsen går mellan högt och för högt har vi inte sett någon studie som försökt bestämma.
- ² Inom psykologisk forskning används ofta större frågebatterier med minst ett 10-tal olika frågor för att mäta graden av självförtroende. Det har vi inte haft utrymme för i SOM-studierna.
- ³ I SOM-mätningen 2016 blir fördelningen bland dem som besvarar frågan följande: Skalsteg 0-1= 1 procent; 2=1 procent; 3=3 procent; 4=3 procent; 5=8 procent; 6=8 procent; 7=18 procent; 8=27 procent; 9=15 procent; 10=16 procent.
- ⁴ En grupp som självförtroendemässigt inte passar in i centrum-periferimönstret är invandrare som vuxit upp utanför Europa. Det är fråga om en periferigrupp som genomsnittligt inte har ett lägre självförtroende än medel, utan som har ett klart genomsnittligt högre självförtroende; ett snitt på 7,7 jämfört med medeltalet 7,3. Frågan är dock hur representativa utomeuropeiska invandrare som ställer upp i en SOM-undersökning är för gruppen utomeuropeiska invandrare. Men samtidigt som man betänker den representativitetsfrågan kan man begrunda vilken form av självförtroende och andra resurser/färdigheter det krävs för att lyckas fly/ta sig till Sverige från ofta krigsdrabbade och avlägsna länder bortom Europa.
- ⁵ I genomsnitt över de åtta mätningar som redovisa i tabell 2 uppvisar personer klart till vänster ett självförtroende på 7,1; något till vänster 7,1; varken vänster eller höger 7,2; något till höger 7,5 och klart till höger 7,8. Med andra ord ett stigande självförtroende när vi går från vänster till höger. Partipolitiskt blir motsvarande genomsnitt: V 7,1; S 7,2; MP 7,0; C 7,3; FP/L 7,4; KD 7,4; M 7,7; SD 7,2; FI 7,2 och Övriga partier 6,8. Det genomsnittliga självförtroendet bland personer utan partisympatier är 7,0.
- ⁶ Den mellanmännskligatilliten som hittills varit mycket hög i Sverige fortsätter att så vara även i SOM-institutets mätning år 2016. I den första mätningen som Bo Rothstein initierade år 1996 var andelen höglitare 58 procent, medellitare 27 procent och låglitare 9 procent. I undersökningen 2016 är motsvarande resultat mycket snarlika: höglitare 58 procent, medellitare 28 procent och låglitare 11 procent. Procenten summerar inte till hundra eftersom personer som ej besvarat enkätfrågan ingår i procentbasen, se Rothstein 1997, Holmberg och Rothstein 2016.

Referenser

- Bandura, Albert 1986. The Explanatory and Predictive Scope of Self-Efficacy Theory. *Journal of Clinical and Social Psychology* 4: 359-373.
- Bandura, Albert 1997. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman and Co.
- Baumeister, Roy 1993. *Self-Esteem: The Puzzle of Low Self-Regard*. New York: Premium Press.
- Bénabou, R. and Tirole, J. 2002. Self-Confidence and Personal Motivation. *Quarterly Journal of Economics* 3:871-915.
- Compte, O. and Postlewaite, A. 2004. Confidence-enhanced Performance. *The American Economic Review* 94: 1536-1557.
- Helliwell, John F. 2003. "How's Life? Combining Individual and National Variables to Explain Subjective Well-Being." *Economic Modelling* 20(2): 331-60.
- Helliwell, John F., Haifang Huang, Shawn Grover and Shun Wang. 2014. "Good Governance and National Well-Being. What Are the Linkages?" OECD Working Papers on Public Governance. Paris: OECD.
- Helliwell, John F., Haifang Huang and Shun Wang. 2017. "The Social Foundations of World Happiness." in *World Happiness Report 2017*, edited by J. F. Helliwell, R. Layard and J. Sachs. New York: Columbia University, Center for Sustainable Development.
- Holmberg, Sören 2008. Självförtroende. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Rothstein, Bo 2016. Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen. I Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet.
- Maslow A. H. 1943. A Theory of Human Motivation. *Psychological Review* 50: 370-396.
- McLeod, S.A. 2012. *Low Self Esteem*. www.simplypsychology.org
- Rosenberg, Morris 1979. *Conceiving of Self*. New York: Basic Books.
- Rothstein, Bo 1997. Sociala fällor och tillitens problem. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ett missnöjt folk*. Göteborg: SOM-institutet.
- Rothstein, B. 2010. "Happiness and the Welfare State." *Social Research* 77(2): 441-68.
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M. 2008. *Corruption, Inequality, and the Rule of Law: The Bulging Pocket Makes the Easy Life*. Cambridge: Cambridge University Press.

OPINIONSUNDERSÖKNINGAR UR ETT MEDBORGARPERSPEKTIV

PER OLESKOG TRYGGVASON

Sammanfattning

Opinionsundersökningar om politik och samhällsfrågor spelar idag en mycket central roll i den politiska journalistiken. Tidigare forskning har fokuserat på hur media och politiker använder sig av undersökningarna. I kontrast till detta studeras opinionsundersökningar i det här kapitlet utifrån ett medborgarperspektiv. Mer specifikt så undersöks hur ofta befolkningen tar del av opinionsresultat; i vilken utsträckning gemene man deltagit i en eller flera opinionsundersökningar det senaste året, samt vilket förtroende opinionsinstitutet som genomför undersökningarna erhåller bland folket. Resultaten visar att politiskt intresse är en mycket central faktor som påverkar i vilken omfattning folk tar del av resultat från opinionsundersökningar. Analyserna visar dessutom att just politiskt intresse med tid blivit en allt viktigare faktor för att förklara deltagande i opinionsundersökningar. Dessa två huvudresultat diskuteras i ljuset av den ökad fragmentering av allmänhetens nyhetskonsumtion samt de förändringar som skett i opinionsinstitutens praktiker de senaste två decennierna. Analyserna av förtroendet för opinionsinstitutet som genomför undersökningarna visar att Sverigedemokraternas sympatisörer har ett klart lägre förtroende för institutet än övriga partiers sympatisörer.

Opinionsundersökningar om politik och samhällsfrågor är sedan långt tillbaka en central del av den politiska journalistiken (Holtz-Bacha & Strömbäck, 2012). Undersökningarnas popularitet hos media är lätt att förstå från flera perspektiv. De gör det möjligt för journalisten att på ett effektivt och till synes precist sätt kvantifiera folkets röst i allt ifrån sakfrågor till parti och partiledarpopularitet (Strömbäck, 2012). Man kan på så vis påtala att journalistiken sätter folkviljan i centrum av den politiska rapporteringen, i kontrast till att rapportera om frågor som politikerna önskar få upp på dagordningen (Lavrakas & Traugott, 2000).

Opinionsundersökningar är också ett centralt verktyg för politiska aktörer så som partier och individuella kandidater: de bidrar med information om opinionsläget i allt ifrån specifika sakfrågor, till att ge en bild av partiernas inbördes styrkeförhållanden. Information som kan användas för att fatta strategiska beslut både när det kommer till hur man ska utforma och paketera sin egen politik (Lees-Marshment, 2001, Geer, 1996).

Mediernas och politikernas användning av opinionsundersökningar är relativt välbeforskat (se exempelvis Brettschneider, 2008, Strömbäck, 2012). Det finns

däremot betydligt färre studier som undersöker undersökningarna ur ett medborgarperspektiv. För att bidra till att vara med och fylla denna forskningslucka kommer detta kapitel analysera tre aspekter av det svenska folkets förhållande till opinionsundersökningar.

Opinionsundersökningar om politik och samhälle är som nämnts en central del av den politiska nyhetsrapporteringen. Men det är mer oklart hur närvarande undersökningarna är som del i medborgarnas nyhetskonsumtion. I den första delen av kapitlet undersöks därför hur frekvent olika sociala grupper tar del av resultat från opinionsundersökningar. Resultaten från dessa analyser diskuteras i relation till tidigare forskning och samhällsdebatt kring opinionsundersökningars potentiella inverkan på den demokratiska processen.

Kapitlets andra forskningsfråga handlar om hur ofta och vem som deltar i opinionsundersökningar. Flera forskare har under åren lyft fram deltagande i opinionsundersökningar som en typ av politiskt deltagande (Holmberg, 2008). Ett deltagande som på grund av att man traditionellt använt sig av slumpen som urvalsmekanism karakteriserats av hög grad av politisk jämlikhet (Verba, 1996). Med detta som utgångspunkt undersöks därför vem som deltar i opinionsundersökningar och hur detta har förändrats över tid. Resultaten diskuteras utifrån de strukturella förändringar som skett i opinionsundersökningsbranschen de senaste 20 åren.

Kapitlets tredje och sista forskningsfråga rör förtroendenivåerna för de opinionsinstitut som genomför undersökningarna. För att opinionsundersökningar ska hålla en hög kvalitet är det viktigt att instituten erhåller ett högt förtroende bland befolkningen, samt att förtroendet är relativt jämnt fördelat mellan olika samhällsgrupper. Om så inte är fallet är risken i slutändan att opinionsundersökningarnas kvalitet blir lidande då de med högt förtroende rimligtvis är mer benägna att delta och svara uppriktigt i undersökningarna jämfört med de som har ett lågt förtroende. I den avslutande delen av kapitlet undersöks därför hur förtroendet för opinionsinstituten ser ut i befolkningen som helhet och i olika sociala grupper. Resultaten från analysen diskuteras utifrån den debatt som uppstått kring blyga och svårfångade väljare bland högerpopulistiska rörelser runt om i Europa, där underskattningen av Sverigedemokraterna i valen 2010 och 2014 är mest relevant i den svenska kontexten.

Opinionsundersökningar som del av nyhetskonsumtionen

Resultat från opinionsundersökningar om politik och samhällsfrågor gör det möjligt för medborgarna att få information om hur åsikter i sakfrågor och parti-popularitet ser ut hos de som befinner sig utanför den egna sociala sfären (Mutz, 1998). Informationen som mätningarna tillhandahåller är inte bara användbar för att få en bild av den allmänna opinionen, den kan också ligga till grund för att formulera sin egen åsikt (Rothschild & Malhotra, 2014, Hardmeier, 2008) eller

som basis för strategiska politiska beslut, exempelvis hurvida man ska stödja på ett parti eller inte (Fredén, 2014). Med detta som utgångspunkt är det relevant att undersöka hur stor konsumtionen av opinionsresultat är och hur det ser ut i olika samhällsgrupper.

Frågan om hur ofta man tar del av resultat från opinionsundersökningar har ställts en gång tidigare i SOM-sammanhang, strax efter valet 2006. I och med att frågan ställdes i direkt anslutning till ett riksdagsval är det inte meningsfullt att lägga för stor vikt vid jämförelser av nivåskattningar mellan de två undersökningar. Orsaken till detta är att antalet publicerade opinionsundersökningar är avsevärt fler under valår och framförallt veckorna innan valet.¹ Det är däremot mer intressant att undersöka vilka samhällsgrupper som tar del av undersökningsresultat relativt regelbundet och vilka som inte gör det.

Fokuserar vi på de som tar del av opinionsundersökningar någon gång i månaden eller mer frekvent och de som tar del av opinionsundersökningar mer sällan kan vi konstatera att män tar del av opinionsresultat i betydligt högre utsträckning än kvinnor (62 procent jämfört med 48 procent). I övrigt känns mönstren igen från tidigare analyser av en allt bredare nyhetskonsumtion. Vi ser att yngre tar del av undersökningsresultat i mindre utsträckning än äldre, lågutbildade tar del av opinionsresultat i mindre utsträckning än högutbildade och de som befinner sig på de ideologiska ytterkanterna tar del av undersökningsresultat i högre utsträckning än de som placerar sig i den ideologiska mitten. Vi finner också att de som betraktar sig som starkt övertygade anhängare till ett visst parti tar del av opinionsresultat betydligt mer frekvent (69 procent) än de som har ett svagt partianhängarskap (54 procent) eller inget partianhängarskap (50 procent).

Ett väntat, men iögonenfallande starkt samband återfinns mellan politiskt intresse och opinionskonsumtion. Bland de som ser sig som mycket politiskt intresserade är det nästan åtta av tio (79 procent) som tar del av opinionsresultat minst en gång i månaden, detta kan jämfört med en av fem (19 procent) bland de som inte alls är politiskt intresserade. Här är det alltså drygt åtta av tio som tar del av opinionsresultat någon gång i halvåret eller mer sällan, medan 42 procent säger att de inte tagit del av någon undersökning alls de senaste 12 månaderna (ej redovisat i tabellen).

En oro som ofta förekommer både i samhällsdebatten och bland politiker är att medias publiceringar av opinionsundersökningar riskerar att påverka den opinion som de försöker spegla. Denna oro har framförallt förts fram i samband med val och har i flera länder runt om i världen gått så långt att man har förbjudit publiceringen av opinionsmätningar om röstintention under de sista dagarna eller veckorna före valdagen (Petersen, 2012).

Teoretiskt sett är det rimligt att förvänta sig att de individer som inte är särskilt intresserade av politik och som har svaga attityder, exempelvis i sakfrågor eller partipreferens, är mest lättpåverkade (Hardmeier, 2008). Mot den här bakgrunden kan resultaten från ovanstående analys ses som något positivt. I och med att

Tabell 1 Andelen som läst eller hört opinionsresultat 2006 och 2015 (procent)

		2006	2015
		Någon gång i månaden eller mer frekvent	Någon gång i månaden eller mer frekvent
<i>Totalt</i>		69	55
<i>Kön</i>	Kvinna	63	48
	Man	75	62
<i>Ålder</i>	16-29 år	60	44
	30-49 år	72	52
	50-64 år	70	57
	65-85 år	68	59
<i>Utbildning</i>	Låg	57	46
	Medellåg	63	44
	Medelhög	71	56
	Hög	84	67
<i>Stadland</i>	Ren landsbygd	66	52
	Mindre tätort	66	49
	Stad eller större tätort	71	55
	Stockholm, Göteborg, Malmö	68	62
<i>Politiskt intresse</i>	Mycket intresserad	90	79
	Ganska intresserad	79	65
	Inte särskilt intresserad	55	33
	Inte alls intresserad	28	19
<i>Placering på vänster-högerskalan</i>	Klart till vänster	74	69
	Något till vänster	67	55
	Varken till vänster eller till höger	54	42
	Något till höger	75	60
	Klart till höger	82	66
<i>Bästa parti</i>	Vänsterpartiet	69	59
	Socialdemokraterna	64	49
	Centerpartiet	75	66
	Folkpartiet	75	61
	Moderaterna	75	52
	Kristdemokraterna	64	69
	Miljöpartiet	62	63
	Sverigedemokraterna	66	62
	Feministiskt initiativ	N/A	64
<i>Anhängarskap av parti</i>	Ja, mycket övertygad	79	69
	Ja, något övertygad	71	54
	Nej	62	50
<i>Förtroende för opinionsundersökningar/opinionsinstituterna (3 delad)</i>	Mycket/ganska stort förtroende	76	66
	Varken stort eller litet förtroende	65	51
	Mycket/ganska litet förtroende	70	53

Kommentar: Den fullständiga frågeformuleringen löd: "Har du under de senaste 12 månaderna läst eller hört om resultat från någon opinionsundersökning om politik och samhälle?" Där svarsalternativen "Någon/några gånger i veckan" och "Någon gång i månaden" slagits samman och alternativen "Någon gång i halvåret" "Mer sällan" och "Aldrig" slagits samman. År 2006 avser frågan om förtroende för opinionsmätningar, 2015 avser frågan förtroende för opinionsinstitutens arbete. Antalet som svarat på frågan 2006 är n=1 566 och 2015 n=1 677.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2006 och 2015.

grupper som teoretiskt sett är mer lättpåverkade, exempelvis de med lågt politiskt intresse och svagt eller inget partianhängarskap, tar del av opinionsundersökningar i betydligt lägre utsträckning så bör risken för substantiell påverkan vara relativt liten.

De stora skillnader i konsumtion av opinionsresultat som återfinns mellan olika grad av politiskt intresse kan också tolkas med något mer pessimistiska glasögon. Tidigare forskning har visat att vi i Sverige över tid haft en relativt jämn utveckling när det kommer till total nyhetskonsumtion, men att vi parallellt fått både fler nyhetssökare och nyhetsundvikare (Strömbäck et al., 2012). Forskarna som lyft fram detta empiriska samband har förklarat det utifrån det så kallade OMA-ramverket (Opportunities Motivations and Abilities). I korthet går ramverket ut på att mänskligt beteende är beroende av individuella faktorer så som motivation – i det här fallet intresse för politik och samhällsfrågor – men också att den kontext man verkar inom. Denna kontext påverkar dessutom hur viktig de individuella faktorerna är för det faktiska beteendet.

Dagens mediaklimat har gjort det möjligt för den intresserade att ta del av mer nyheter än någon gång under historien. Samtidigt har andelen övrigt medieinnehåll – så som till exempel sport och underhållning – också vuxit, vilket fått som konsekvens att det samtidigt aldrig varit lättare att välja bort nyheter. I det nya medielandskapet spelar den individuella motivationen – intresse för politik och samhällsfrågor – en allt större roll för huruvida vi konsumerar nyheter eller inte (Prior, 2005, Strömbäck et al., 2012). Resultaten från 2006 och 2015 visar att politiskt intresse har en oerhörd stark inverkan på opinionskonsumtion. För att parafasera Strömbäck med kollegors (2012) terminologi så kan vissa delar av befolkningen definitivt betraktas som opinionsundersökningssökare respektive opinionsundersökningssundvikare. I ljuset av vår mycket korta tidsserie verkar det dock inte som att sambandet mellan politiskt intresse och opinionskonsumtion förändrats över tid. Det är dock svårt att dra några slutsatser i denna fråga i och med att 2006 var ett valår vilket kan betyda att dynamiken ser annorlunda ut.

Opinionsundersökningar som politiskt deltagande

Traditionellt när vi pratar om politiskt deltagande syftar vi vanligtvis på aktiviteter så som att delta i demonstrationer, kontakta politiker, bedriva opinionsbildning och, inte minst, att gå och rösta. Över tid har synen på politiskt deltagande vidgats och idag är det inte ovanligt att betrakta deltagande i någon opinionsundersökning som en typ av politiskt deltagande. Sören Holmberg (2008) har inte bara argumenterat för att så är fallet, han har dessutom visat på att andelen som deltagit i en opinionsundersökning det senaste 12 månaderna är större eller i paritet med andra mer traditionella deltagarformer så som att ha deltagit i en demonstration eller varit på ett valmöte.

Sidney Verba (1996), professor i statsvetenskap vid Harvard universitet menar att deltagande i opinionsundersökningar är att betrakta som betydligt mer jämlikt än andra traditionella deltagarformer. Skillnaden mellan de två typerna av deltagande

ligger dels i insatsen som krävs av individen (där deltagande i opinionsundersökningar kräver relativt sett lite sett till tid och resurser) och dels i metoden för selektering. Traditionella deltagarformer är till naturen självselekerande – man väljer själv om man ska delta i en demonstration eller gå och rösta. Urvalsprincipen för vem som får delta i en opinionsundersökning har däremot historiskt varit slumpen, vilket betytt att individuella faktorer spelat betydligt mindre roll. Man kan självklart välja att tacka nej till att vara med i en undersökning, men det går inte att själv selektera in sig i en slumpmässig undersökning, oavsett hur intresserad eller engagerad man är i frågan.

Sedan Verba (1996) skrev sin optimistiska text om opinionsundersökningen som en väg till jämlikt politiskt deltagande har opinionsundersökningsbranschens förutsättningar och praktiker förändrats drastiskt. I takt med att allt fler har övergett den fasta hemtelefonen för mobilen, tillsammans med bland annat nummerpresentatören så har svarsfrekvensen minskat kraftigt. Det här gäller dock inte endast telefonundersökningar, utan också i enkätundersökningar så som SOM-undersökningen har vi de senaste decennierna sett en tydlig nedgång i andelen svarande (se kapitlet Den nationella SOM-undersökningen 2016 i denna antologi). I takt med att folk blivit svårare att nå och mindre villiga att svara på traditionella undersökningar så har flera opinionsinstitut bytt insamlingsmetod till att bygga upp webbpaneler där undersökningarna sker genom webbenkäter. I och med detta har instituten ofta frångått slumpen som urvalsprincip, vilket gjort det möjligt för vem som helst att gå med i en webbpanel.

I SOM-undersökningarna har vi mätt deltagande i opinionsundersökningar vid tre tillfällen: 1997, 2006 och 2015. Från ett medborgarperspektiv så präglas dessa tre tidpunkter av vitt skilda möjligheter för att delta. År 1997 var slumpen den klart dominerande urvalsprincipen och undersökningarna riktade framförallt in sig på fasta hemtelefoner. 2006 användes slumpen fortfarande som urvalsmekanism, men då riktade man sig också mot mobiltelefoner, som ofta har nummerpresentatör. År 2015 förekom både traditionella slumpmätningar men nu har flera stora aktörer byggt upp webbpaneler, ofta bestående av självrekryterade urval.

Återigen kan det vara hjälpsamt att utgå ifrån det tidigare presenterade OMA-ramverket. I och med att möjligheterna att delta i opinionsundersökningar skiljer sig över tid (där individer tack vare nummerpresentatören kunde välja bort deltagande 2006 och själva välja att gå med i undersökningar 2015) så är det mycket möjligt att individuella faktorer så som motivation – här operationaliserat som politiskt intresse – spelar en större roll för deltagande över tid.

Utifrån ovanstående resonemang undersöks därför resultaten från vår tidsserie utifrån en deskriptiv ansats – hur ser deltagandet i opinionsundersökningar ut i olika samhällsgrupper – samt utifrån ett hypotesprövande perspektiv. Hypotesen som prövas är således att vi förväntar oss att politiskt intresse ska spela en allt större roll över tid för vem som deltar i opinionsundersökningar.

Först fokuserar vi på hur stor del av olika samhällsgrupper som deltagit i en eller flera undersökningar 2015. I kolumnerna till höger i tabell 2 ser vi ett mycket jämlikt

Tabell 2 Andelen som deltagit i en eller fler än en opinionsundersökning de senaste 12 månaderna 1997, 2006 och 2015 (procent)

		1997		2006		2015		
		En	Flera	En	Flera	En	Flera	
Totalt		11	3	12	3	9	4	
Kön	Kvinna	10	3	11	2	8	5	
	Man	11	3	13	3	10	3	
Ålder	16-29 år	14	5	14	3	9	5	
	30-49 år	10	3	14	5	10	4	
	50-64 år	10	2	10	2	9	4	
	65-85 år	8	1	11	0	7	4	
Utbildning	Låg	8	2	11	1	7	2	
	Medellåg	9	2	13	4	8	4	
	Medelhög	14	4	13	3	9	4	
	Hög	9	3	12	2	10	5	
Stadland	Ren landsbygd	10	3	14	2	12	3	
	Mindre tätort	11	3	12	3	8	3	
	Stad eller större tätort	13	3	13	3	8	4	
	Stockholm, Göteborg, Malmö	5	3	10	3	10	6	
Politiskt intresse	Mycket intresserad	15	3	17	5	9	8	
	Ganska intresserad	10	2	14	3	10	5	
	Inte särskilt intresserad	10	3	9	2	8	2	
	Inte alls intresserad	10	4	6	1	6	2	
Placering på vänster-högskalan	Klart till vänster	7	1	16	5	7	9	
	Något till vänster	9	3	12	2	12	4	
	Varken till vänster eller till höger	11	4	11	3	8	3	
	Något till höger	11	2	11	3	8	3	
	Klart till höger	14	4	15	2	8	7	
Bästa parti	Vänsterpartiet	8	4	11	6	7	8	
	Socialdemokraterna	9	3	13	3	11	3	
	Centerpartiet	7	5	12	1	11	1	
	Folkpartiet	9	4	13	2	14	6	
	Moderaterna	13	3	14	4	5	5	
	Kristdemokraterna	23	2	7	1	13	6	
	Miljöpartiet	13	4	13	2	8	4	
	Sverigedemokraterna	N/A	N/A	14	6	7	3	
Feministiskt initiativ	N/A	N/A	N/A	N/A	5	8		
Anhängarskap av parti	Ja, mycket övertygad	12	3	13	2	10	5	
	Ja, något övertygad	10	2	14	3	8	5	
	Nej	11	4	11	3	8	3	
Förtroende för opinionsundersökningar/ opinionsinstituten (3 delad)								
		Mycket/ganska stort förtroende	13	3	16	3	11	5
		Varken stort eller litet förtroende	10	4	12	2	8	4
		Mycket/ganska litet förtroende	10	2	10	3	8	3

Kommentar: Den fullständiga frågeformuleringen löd: "Har du under de senaste 12 månaderna varit med i någon opinionsundersökning utöver den SOM-undersökning som du just nu deltar i?" Där svarsalternativen var "Nej" "Ja, en gång förutom denna SOM-undersökning" och "Ja, flera gånger förutom denna SOM-undersökning". År 2006 avser frågan om förtroende för opinionsmätningar, 2015 avser frågan förtroende för opinionsinstitutens arbete. Antalet som svarat på frågan 1997 är n=1 691, 2006 n=1 594 och 2015 n=1 685.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1997, 2006 och 2015.

deltagarmönster bland traditionella demografiska grupper så som mellan män och kvinnor, bland olika åldersgrupper samt efter bostadsområde. De som har högre utbildning deltar också i något högre utsträckning och något mer frekvent jämfört med de med lägre utbildning. Fokuserar vi på politiska faktorer såsom ideologi ser vi att de som placerar sig till vänster deltar i högre utsträckning än de som placerar sig i mitten eller något till höger. Det är också tydligt att de som placerar sig långt ut på någon av de ideologiska kanterna deltar i fler opinionsundersökningar (mer än en undersökning de senaste 12 månaderna) jämfört med de som tillhör den ideologiska mitten. Att individer på de ideologiska ytterkanterna deltar i fler undersökningar är något som ökat över våra tre mätillfällen. Deltagande bland de olika partiernas sympatisörer uppvisar inga tydliga trender över tid. Exempelvis var Sverigedemokraternas sympatisörer den grupp som deltog mest 2006 medan de 2015 är den grupp tillsammans med Moderaterna som deltagit i minst utsträckning. Även om vi ser en relativt stor spridning mellan de olika sympatisörerna så är inga av skillnaderna statistisk säkerställda på grund av få antal svarande i flera av undergrupperna.

För att undersöka vår hypotes – att politiskt intresse spelar en större roll för deltagande i opinionsundersökningar över tid – använder vi oss av data från samtliga tre undersökningsår, 1997, 2006 och 2015. I tabell 2 kan vi konstatera att andelen som deltagit i en eller flera opinionsundersökningar det senaste året är relativt konstant över våra tre mätillfällen och ligger mellan 13 och 15 procent. Det samma gäller huruvida man deltagit i fler än en undersökning. Resultaten visar att det var lika vanligt att delta i flera undersökningar 1997 som 2015 (3 respektive 4 procent av de svarande uppger att de gjort detta). På ytan kan vi alltså inte skönja några dramatiska förändringar när vi ser till andelen som deltagit i hela befolkningen. Men när vi bryter ner analysen efter olika sociala grupper kan vi se ett antal intressanta förändringar.

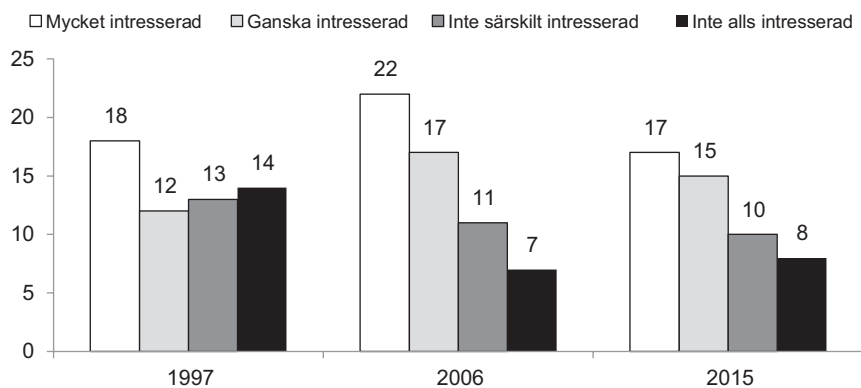
Den mest iögonenfallande förändringen gäller sambandet mellan deltagande i opinionsundersökningar och politiskt intresse. Figur 1 visar hur stor andel av de olika kategorierna av politiskt intresse som varit med i en eller flera undersökningar de senaste 12 månaderna och i figur 2 visas andelen som varit med i två eller flera undersökningar för respektive år.

Utifrån figur 1 kan vi konstatera att deltagandet 1997 var relativt jämnt, med undantag för de som betraktade sig som mycket politiskt intresserade, men att vi (framförallt) 2006 och 2015 ser ett klart mönster där de politiskt intresserade deltar i betydligt större utsträckning jämfört med de mindre intresserade. Resultaten i figur 1 bekräftas också till viss del vid en logistisk regressionsanalys då interaktionen mellan tid och politiskt intresse visar att politiskt intresse inte är signifikant 1997, men klart signifikant 2006 och 2015 när vi också kontrollerar för kön, ålder och utbildning. Utifrån hypotesen att politiskt intresse förväntas spelas en större roll över tid är det dock noterbart att skillnaderna är tydligare 2006 jämfört med 2015, vilket är i strid med förväntningarna.

I figur 2 visas andelen som deltagit i fler än en undersökning det senaste året. Här ser vi ett liknande mönster med små skillnader i deltagande 1997, något större skillnader 2006 och väldigt tydliga skillnader 2015. Andelen som deltagit i mer än en opinionsundersökning är här 8 procent bland de med ett mycket stort intresse för politik, att jämföras med 2 procent bland de som betraktar sig som inte särskilt eller inte alls intresserade av politik. Också denna interaktion mellan tid och politiskt intresse är signifikant i en logistisk regressionsanalys under kontroll för kön, ålder och utbildning.² Resultaten i figur 1 och figur 2, tillsammans med de multivariata analyserna ger alltså mestadels stöd för hypotesen att politiskt intresse blivit viktigare för deltagande i opinionsundersökningar över tid.

Sett utifrån OMA-ramverket verkar politiskt intresse framförallt förändrat benägenheten att vara med i fler än en undersökning, vilket rimligtvis kan kopplas samman med dagens möjligheter för de intresserade att själva gå med i olika typer av opinionspaneler. Att endast fokusera på hur politiskt intresse driver, och därmed snedvrider, deltagande i självrekryterade paneler är dock ett allt för förenklad analys. Analysen som presenteras i figur 1 visar att den stora förändringen skedde mellan 1997 och 2006, det vill säga före de självrekryterade undersökningarnas intåg. Politiskt intresse spelar också en viktig roll för deltagandet i traditionella undersökningar – och har förstås alltid gjort. Ett indirekt exempel på att politiskt intresse spelar en viktig roll för deltagande också i traditionella undersökningar är att vi de senaste åren sett en markant ökning av andelen politiskt intresserade och minskning av politiskt ointresserade i våra egna SOM-undersökningar (Jansson & Oscarsson, 2017).

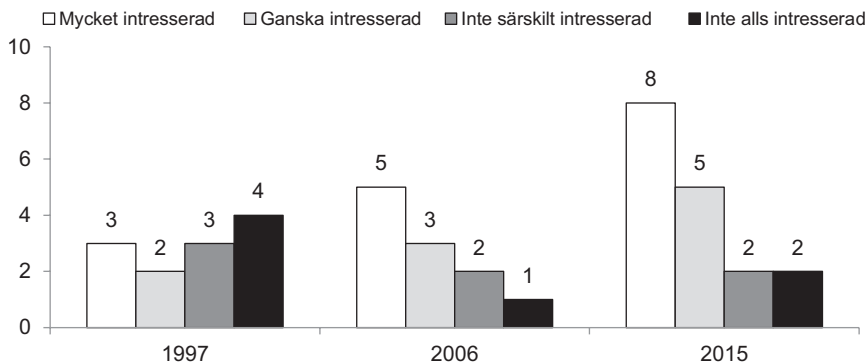
Figur 1 Andelen som deltagit i en eller flera opinionsundersökningar de senaste 12 månaderna 1997, 2006 och 2015 (procent)

Kommentar: För fullständig frågeformulering se tabellkommentar i tabell 2. Antalet svarande som respektive års staplar baseras på är; n=1 682 (1997), n=1 570 (2006) och n=1 663 (2015).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1997, 2006 och 2015.

Figur 2 Andelen som deltagit i fler än en opinionsundersökning de senaste 12 månaderna 1997, 2006 och 2015 (procent)

Kommentar: För fullständig frågeformulering se tabellkommentar i tabell 2. Antalet svarande som respektive års staplar baseras på är; n=1 682 (1997), n=1 570 (2006) och n=1 663 (2015).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1997, 2006 och 2015.

Förtroendet för opinionsinstitutet och dess konsekvens

Opinionsinstitutet är i behov av att individer från samhällets alla strata deltar i undersökningarna. Om vissa grupper är mer eller mindre benägna att delta snedvrids underlaget i undersökningarna vilket gör det svårare att få ett urval som speglar befolkningen i stort. En faktor som kan påverka benägenheten hos folket att både delta och ge uppriktiga svar är huruvida man litar på opinionsinstitutet som genomför undersökningarna. Det här är en fråga som har accentuerats av både en samhällsdebatt och en inomakademisk debatt om så kallade ”blyga” väljare (dvs att väljarna inte svarar uppriktigt på opinionsinstitutets frågor på grund av exempelvis sociala stigman eller misstro).

Debatten har framförallt tagit fart i kölvattnet efter opinionsinstitutets underskattning av Donald Trump i det amerikanska presidentvalet och stödet för lämna-sidan i Brexit-omröstningen 2016. Idén att det skulle finnas en systematisk underskattning av högerpopulistiska partier på grund av blyga väljare har dock ifrågasatts under senare tid. Faktum är att sett till de 67 senaste valen i Europa så har opinionsinstitutet överskattat högerpopulistiska partier lika ofta som de underskattats,³ något som är helt i linje med logiken bakom slumpmässiga urvalsundersökningar.

I den svenska kontexten har debatten om väljarnas bristande förtroende för media och opinionsinstitutet framförallt utgått ifrån de traditionella opinionsinstitutets underskattning av Sverigedemokraterna, där partiet inför valet 2014 i snitt underskattades med 3.4 procentenheter bland opinionsinstitutet med sannolikhetsbaserade urval.⁴ Opinionsinstitutet Novus menar att man genom analyser

av de egna undersökningarna inför valet 2014 lyckats identifiera en grupp väljare som deltar i undersökningen, men som på grund av misstro mot media (som ofta är beställaren av undersökningarna) och opinionsinstitutens integritet väljer att inte uppge partisympati. Som ett svar på detta väljer Novus sedan en tid att allokera om delar av de väljare som säger sig vara osäkra till Sverigedemokraterna.⁵ Mot denna bakgrund är det intressant att undersöka i vilken utsträckning olika samhällsgrupper har förtroende för det arbete som opinionsinstitutet utför och framförallt om vi ser några systematiska skillnader mellan sympatisörerna till de politiska parterna.

Först och främst kan vi konstatera att opinionsinstitutet inte är särskilt framgångsrika på förtroendemarkanden. Det är endast tre procent som har ett mycket stort förtroende för deras arbete. Å andra sidan är det också en mycket liten del av de svarande (6 procent) som uppger att de har ett mycket litet förtroende. På grund av de låga andelarna på ytteralternativen blir det mer fruktbart att slå ihop andelen som har ganska och mycket litet förtroende till en kategori och de som har ganska och mycket stort förtroende till en kategori. Gör vi detta kan vi konstatera att dessa två grupper är i princip jämnstora; 25 procent har mycket eller ganska stort förtroende och 24 procent har mycket eller ganska litet förtroende. När det kommer till kön och ålder så ser vi inga skillnader i andelen som säger sig ha förtroende för institutet; men andelen som inte har förtroende är större bland män (28 procent) än hos kvinnor (21 procent) samt bland äldre (28 procent bland de över 65 år) än yngre (19 procent bland de mellan 16 och 29 år). Precis som i tidigare analyser så har politiskt intresse ett starkt samband med förtroende för opinionsinstitutet, framförallt när det kommer till andelen som har mycket eller ganska stort förtroende. Här stiger förtroendesiffrorna kontinuerligt desto mer politiskt intresserade individerna är. Exempelvis så har 38 procent av de politiskt intresserade ett mycket eller ganska stort förtroende för opinionsinstitutets arbete jämfört med endast 7 procent av de som inte alls är politiskt intresserade.

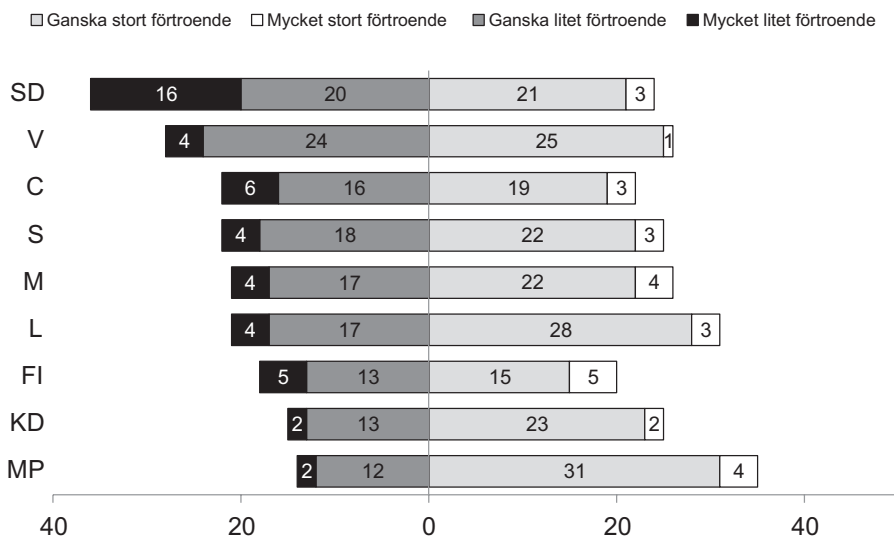
I figur 3 redovisas förtroendesiffrorna bland respektive partis sympatisörer. Till höger i figuren ser vi andelarna som har ganska eller mycket stort förtroende för opinionsinstitutets arbete. Här kan vi konstatera att sympatisörer till Liberalerna och Miljöpartiet sticker ut något från övriga sympatisörer (sammanlagt 31 respektive 35 procent).

Fokuserar vi i stället till vänster i figuren på de som har ganska eller mycket lågt förtroende finner vi betydligt större variationer. Det parti som har den klart största gruppen med lågt förtroende är Sverigedemokraterna, där mer än en tredjedel (36 procent) uppger att de har mycket eller ganska lågt förtroende för opinionsinstitutet. Det är endast sympatisörer till Vänsterpartiet som är i närheten av denna siffra (28 procent). Men här är andelen som har mycket lågt förtroende (4 procent) betydligt lägre än hos Sverigedemokraterna (16 procent). Bland övriga partiers sympatisörer är det 22 procent eller mindre som säger sig ha ganska eller mycket litet förtroende.

Att Sverigedemokraternas sympatisörer sticker ut och har lägre förtroende jämfört med övriga väljare är inte särskilt överraskande med tanke på att det är en grupp

som generellt sett har lägre förtroende för samhällsinstitutioner jämfört med andra väljargrupper (Weibull & Holmberg, 2016). Men även om det inte är förvånande så är det problematiskt när förtroende korrelerar kraftigt med partisympati. Detta kan i slutändan få konsekvenser för opinionsundersökningarnas förmåga att fånga upp väljaropinionen. Med detta sagt är det inte säkert att en överkorrigering för partier med lågt förtroende per automatik är rätt väg att gå. De sverigedemokratiska sympatisörer som uppgett att de har ett lågt förtroende för opinionsinstitutet har trots allt svarat på hela SOM-undersökningen, inklusive frågan om partival.

Figur 3 *Förtroende för opinionsinstitutets arbete 2015 (procent)*

Kommentar: Den fullständiga frågeformuleringen löd: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete? Opinionsinstitutet.* Svarsalternativen var: "Mycket stort förtroende", "Ganska stort förtroende", "Varken stort eller litet förtroende", "Ganska litet förtroende" och "Mycket litet förtroende". Antal svarande som figuren baseras på är n=1430.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Slutdiskussion

Opinionsundersökningar har möjlighet att fylla en rad viktiga funktioner i den demokratiska processen. De kan bland annat både ge en röst åt folket i den allmänna debatten samtidigt som de kan fungera som en informationskälla om vad folk utanför den egna sociala sfären tycker och tänker i relevanta samhällsfrågor. Men för att undersökningarna faktiskt ska uppfylla dessa förväntningar krävs både ett jämlikt deltagande, så att undersökningarna faktiskt speglar folkviljan och en jämlik konsumtion, så att alla blir informerade om folkviljan.

Resultaten i det här kapitlet visar dock att både konsumtion och deltagande är starkt påverkade av individuella karakteristika hos den enskilde och då framförallt politiskt intresse. Bland de som har ett mycket stort intresse är det nästan åtta av tio (79 procent) som tar del av resultat från opinionsundersökningar någon gång i månaden eller mer frekvent. Bland de som inte alls är intresserade av politik är det en lika stor andel (81 procent) som inte tar del av några opinionsresultat.

Även om andelen som deltagit i en eller fler opinionsundersökningar det senaste 12 månaderna är stabilt mellan våra tre mätillfällen så visar den mer detaljerade analysen att det döljer sig dramatiska förändringar under ytan. I ljuset av det förändrade opinionsundersökningsklimatet, med fler webbpaneler med självrekryterade urval, verkar det finnas fog för hypotesen att individuell motivation, så som politiskt intresse spelar en större roll i dag jämfört med tidigare, i alla fall när det kommer till deltagandet i flera undersökningar. Ett illustrativt exempel på hur viktigt politiskt intresse är för deltagande i självrekryterade undersökningar kan hämtas från Medborgarpanelen som bedrivs inom opinionslaboratoriet (LORE) vid Göteborgs universitet. Medborgarpanelen består både av deltagare som rekryterats med hjälp av slumpen och av deltagare som självrekryterats. I det sannolikhetsbaserade urvalet anser sig 20 procent vara mycket politiskt intresserade jämfört med 39 procent av deltagarna som rekryterats på annat vis (Markstedt, 2015).

I takt med att antalet självrekryterade webbpaneler växer, ökar också möjligheterna för den intresserade och engagerade att göra sin röst hörd. Från ett individuellt plan är detta högst förståeligt, framförallt då resultaten från undersökningarna får ett stort genomslag i den politiska rapporteringen. Men för journalister som rapporterar om undersökningsresultat och för politiker som försöker läsa in folkviljan kan det vara värt att beakta att deltagandet i opinionsundersökningar i allmänhet och deltagande i självrekryterade undersökningar i synnerhet rör sig bort från demokratins jämlikhetsideal och blir mer och mer lik andra typer av traditionellt politiskt deltagande.

Noter

- ¹ Andelen som tagit del av resultat från opinionsundersökningar minst en gång i månaden sjönk från 69 procent 2006 till 55 procent 2015.
- ² Resultaten från den logistiska regressionsanalysen visar att marginaleffekten av politiskt intresse inte är signifikant från noll år 1997 ($p > .723$), att effekten är knappt signifikant år 2006 ($p > .035$) och att den är klart signifikant år 2015 ($p > .000$) när övriga variabler i modellen hålls konstanta vid sina medelvärden. När det gäller huruvida koefficienterna för respektive år är statistiskt skilda från varandra så är effekten 1997 och 2015 klart skilda från varandra ($p > 0.001$). Skillnaderna mellan 1997 och 2006 och 2006 och 2015 går i hypotesens riktning men är dock endast signifikanta till $p > 0.08$, vilket är strax under konventionen om 95 procents säkerhet.

- 3 https://fivethirtyeight.com/features/le-pen-is-in-a-much-deeper-hole-than-trump-ever-was/?ex_cid=538twitter
- 4 Att jämföra med en genomsnittlig underskattning på 1.3 procentenheter hos de tre institut som använde sig av självrekryterade urval.
- 5 <http://novus.se/valjaropinionen/svtnovus-valjarbarometer/misstroendeeffekten-och-att-mata-sds-sympatier/>

Referenser

- Bové, Klara 2017. Den nationella SOM-undersökningen 2016. I Andersson, Ulrika mfl (red) *Larmar och gör sig till*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Brettschneider, Frank 2008. The news media's use of opinion polls. I Donsbach, W. & Traugott, M. (red) *The SAGE handbook of public opinion research*. London: SAGE.
- Fredén, Annika 2014. Threshold Insurance Voting in PR Systems: A Study of Voters' Strategic Behavior in the 2010 Swedish General Election. *Journal of Elections, Public Opinion & Parties*, 24, 473-492.
- Geer 1996. *From tea leaves to opinion polls: A theory of democratic leadership*, New York, Columbia University Press.
- Hardmeier, Sibylle 2008. The effects of published polls on citizens. I Donsbach, W. & Traugott, M. (red) *The SAGE handbook of public opinion research*. London: Sage.
- Holmberg, Sören 2008. Opinionsmätningar tar plats. I Petersson, O. (red) *Medierna: folkets röst*. SNS förlag.
- Holtz-Bacha, Christina & Strömbäck, Jesper 2012. *Opinion polls and the media: Reflecting and Shaping Public Opinion*, Palgrave Macmillan.
- Jansson, Daniel & Oscarsson, Henrik 2017. Svenska folkets politiska intresse 1960-2015. I Andersson, U. (red) *Slutna rum och öppna landskap*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Lavrakas, Paul J & Traugott, Michael W 2000. Why election polls are important to a democracy: An American perspective. I Lavrakas, P. J. & Traugott, M. (red.) *Election Polls, the News Media, and Democracy*. New York: Chatham House Publishers.
- Lees-Marshment, Jennifer 2001. The marriage of politics and marketing. *Political studies*, 49, 692-713.
- Markstedt, Elias 2015. Annual report – LORE Citizen Panel 2015. Gothenburg: University of Gothenburg, LORE.
- Mutz, Diana C 1998. *Impersonal influence: How perceptions of mass collectives affect political attitudes*, Cambridge University Press.
- Petersen, Thomas 2012. Regulation of opinion polls: A comparative perspective. I Holtz-Bacha, C. & Strömbäck, J. (red) *Opinion Polls and the Media. Reflecting and Shaping Public Opinion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

- Prior, Markus 2005. News vs. entertainment: How increasing media choice widens gaps in political knowledge and turnout. *American Journal of Political Science*, 49, 577-592.
- Rothschild, David & Malhotra, Neil 2014. Are public opinion polls self-fulfilling prophecies? *Research & Politics*, 1, 1-10.
- Strömbäck, Jesper 2012. The media and their use of opinion polls: Reflecting and shaping public opinion. I Holtz-Bacha, C. & Strömbäck, J. (red) *Opinion polls and the media: Reflecting and shaping public opinion*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam 2012. The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25, 414-435.
- Weibull, Lennart & Holmberg, Sören 2016. Makten i Rosenbad bestämmer förtroendet för regeringen. I Olsson, J., Oscarsson, H. & Solevid, M. (red) *Ekvilibrium.*: Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Verba, Sidney 1996. The citizen as respondent: sample surveys and American democracy presidential address, American Political Science Association, 1995. *American Political Science Review*, 90, 1-7.

FÖRTROENDEGAPET MELLAN FORSKNINGSINSTITUTIONER OCH FORSKARE^{1,2}

YLVA NORÉN BRETZER

Sammanfattning

Förtroendet för universitet och högskolor har legat på en relativt konstant nivå under åren 2002–2016: omkring 55 procent av respondenterna i de nationella SOM-undersökningarna uppger sig ha stort förtroende för dessa samhällsinstitutioner. Samma tendens gäller förtroendet för forskare, där drygt 70 procent av allmänheten har stort förtroende. Trots höga förtroendenivåer framträder ett visst gap mellan institutioner och aktörer. Detta gap är fortfarande relativt outforskat och fokuseras därför i följande kapitel. Analysen visar att det högsta förtroendet för universitet och högskolor hittas bland unga, högutbildade, de med hög tillit till andra människor och sympatisörer med traditionella ”mittenpartier”. Utbildningsnivå är däremot inte lika centralt för förtroendet för forskare – här är det istället människor som själva är aktiva forskningsanvändare som hyser högst förtroende. De med lägst förtroende för forskare anser i högre utsträckning att forskningsfusk är vanligt och att forskningsetiska frågor inte tas på tillräckligt stort allvar.

Forskningen i Sverige finansieras till stor del av skattemedel. Detta kan medföra en – berättigad – förväntan från samhällets sida att resurserna ska användas ansvarsfullt och att resultaten ska vara relevanta för samhällets frågor och problem. Precis som dopning och fiffel ibland avslöjas inom idrotten, uppdagas emellanåt frågor om forskningsfusk. De bakomliggande motiven till fusk kan variera. För forskare som tävlar om att vara världsledande inom sina respektive fält kan frestelsen att tumma på etik, transparens och redlighet ibland bli alltför stor (se artikel i *Universitetsläraren*, 2017:3). Centrala etikprövningsnämnden (CEPN) inrättades 2004 för att förebygga denna typ av överträdelser. Nämnden utökades 2016 med ytterligare två ledamöter (expertgruppen för oredlighet i forskning). Samma år inkom 17 olika ärenden om oredlighet. Bland dessa fanns Macchiarini-skandalen vid Karolinska institutet³, men även transplantation av hornhinnor avsedda för grisar uppdagades vid Linköpings universitet (*Svenska Dagbladet*, 2016-05-03).

I följande kapitel undersöks tre frågor. Den första är om det har skett någon förändring i allmänhetens förtroende för universitet och högskolor under perioden 2002–2016? Den andra frågan är om förtroendet för forskare har ändrats över tid? Den tredje frågan berör avslutningsvis vilka olika förklaringsfaktorer som ligger bakom varför vissa grupper har ett högre alternativt lägre förtroende för universitet och högskolor och för forskare.

Tre förtroendenivåer: idé, institution och aktörer

För att förstå hur medborgare uppfattar olika samhällsinstitutioner är det viktigt att analysera deras förtroende för de offentliga institutionerna. Förtroende är ett slags mandat eller uppdrag som medborgare ger myndigheter, i egenskap av väljare och finansärer (skattebetalare).

Förtroende för samhällsinstitutioner kan delas upp i tre olika nivåer: *Idénivån* handlar om varför institutionen finns till. *Institutionsnivån* handlar om institutionens verksamhet som organisation. *Aktörsnivån* utgörs av den personal som står för institutionens dagliga verksamhet (Norén Bretzer 2017, 2015; Norris 2011; Peters 2002; Lundquist 1992).

För universitetens del är *idénivån* de idéer och principer som exempelvis låg till grund för *Magna Charta Universitatum* som 1988 undertecknades av 388 universitetsrektorer i Europa.⁴ Dokumentet preciserades året därpå av Bologna-deklarationen⁵ som banat väg för gemensamma vetenskapliga principer, rörlighet mellan lärosäten, samt granskning, utvärdering och jämförbarhet av forskning och undervisning mellan länder. *Institutionsnivån* motsvarar universitetet som organisation och de regler som styr vad universitetet ska göra (Högskolelagen 1992:1434 och Högskoleförordningen 1993:100). På *aktörsnivån* återfinns de enskilda personerna i universitetens verksamheter – rektorer, forskare, lärare och administrativ personal. Förtroendet som analyseras fortsatt i detta kapitel gäller *institutionerna* (universitet och högskolor) samt *aktörerna* (forskare).

Forskarna Lipset & Schneider (1987) var tidigt ute med att undersöka förtroendet för samhällsinstitutioner, näringsliv och ideell sektor i USA. De var intresserade av det sjunkande förtroendet för ledarskap inom olika typer av institutioner och oroades av ett ökat ifrågasättande av stora ledare och centrala institutioner inom både offentlig och privat sektor. I jämförelse med mätningar på 1950- och 1960-talen såg de ett växande förtroendegap i sina undersökningar (Lipset & Schneider, 1987:3–7). I gapet fanns även en paradoxal skillnad mellan förtroendet för institutionerna och för aktörerna: Förtroendet var i många fall betydligt lägre för aktörerna än för institutionerna som de representerade. En sådan skillnad i förtroende här i Sverige är att förtroendet för politiker regelmässigt har varit betydligt lägre jämfört med förtroendet för regering, riksdag eller kommunstyrelser (Norén Bretzer, 2007, 2005).

Den holländske sociologen Peter Achterberg har analyserat förtroendet för vetenskapliga institutioner i USA (Achterberg m. fl., 2015:1). Achterberg och hans kollegor hävdar att det hos högutbildade finns ett gap mellan förtroendet för akademiska institutioner och förtroendet för vetenskapliga metoder. Högutbildade tycks ibland vara mer skeptiska till akademiska institutioner, föredra mer individualistiska värden och vara mer kritiska till samhällsinstitutioner (tesen om detta brukar benämnas *reflexiv modernisering*). Dessa värdekonserverna grupper betonar traditionella värden och nationell identitet (Achterberg m. fl., 2015:3;

Inglehart & Welzel, 2005; Beck & Lash, 1994). I detta kapitel används sympati med ytterkantpartier som indikator för dessa värdedimensioner.

Närhetshypotesen innebär att högutbildade generellt sett har högre förtroende för samhällsinstitutioner, och även för universitet och högskolor, eftersom de har personlig erfarenhet av dessa. Närheten kan även vara geografisk (t.ex. att bo på en högskoleort) och bestå av närståendes erfarenheter (jmf Vetenskap & Allmänhet, 2016:2; Bergström & Oscarsson, 2015:117; Vetenskap & Allmänhet, 2010:2). Andra individförklaringar som tidigare forskning har diskuterat är exempelvis betydelsen av politiskt intresse samt tillit (Andersson, 2014a; Holmberg & Weibull, 2012; Vetenskap & Allmänhet, 2010:2).

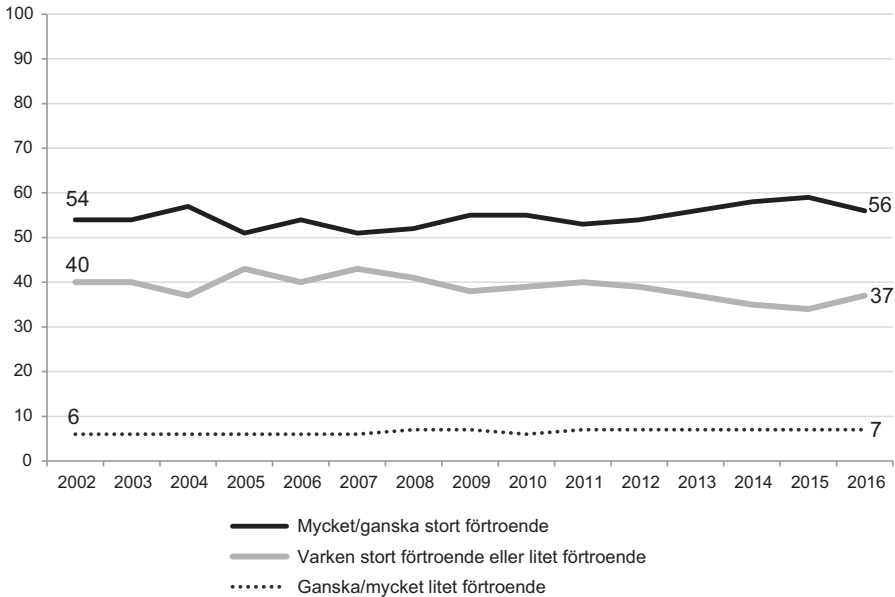
Tillit brukar ha stor betydelse för institutionellt förtroende och politiskt förtroende (Norén Bretzer, 2017, 2015; Rothstein, 2005). Tillit handlar om en generell inställning till andra människor i samhället, och brukar skattas med frågan *går det i allmänhet att lita på andra människor?* Personer med låg tillit till andra människor har en stor benägenhet att inte heller ha förtroende för samhällets olika institutioner.

I kapitlet undersöks dels förtroendet för universitet och högskolor, dels förtroendet för forskare. Dessutom prövas olika förklaringar till förtroendevariationer i undergrupper. Viktiga sådana är olika åldersgrupper (Holmberg & Weibull, 2012); *närhetshypotesen* och *utbildningsnivå* (Achterberg m.fl., 2015; Bergström & Oscarsson, 2015; Holmberg & Weibull, 2013), *politiskt intresse* och *partisympati* (Achterberg m.fl. 2015; Bergström & Oscarsson 2015), samt *tillit* (Rothstein, 2005; Norén Bretzer, 2015, 2005). Dessutom kommer två index att prövas som inte tidigare har prövats i nämnda forskningsrapporter. Det ena handlar om svarspersonernas egen användning av forskning, det andra handlar om bedömning av förekomst av forskningsfusk. Dessa introduceras närmare i anslutning till de analyser där de redovisas.

Allmänhetens förtroende för universitet och högskolor

Allmänhetens förtroende för universitet och högskolor har legat stabilt på ungefär samma nivå under en längre tid (figur 1). Mätningen 2016 motsvarar de nivåer som uppmättes i början av 2000-talet. Drygt hälften av de svarande (56 procent år 2016) har *mycket stort* eller *ganska stort förtroende* för universitet och högskolor. De som svarat *varken stort eller litet förtroende* utgör 37 procent, medan endast 7 procent har *ganska litet* eller *mycket litet förtroende*. Även andelen med ganska eller mycket litet förtroende är relativt oförändrad över tid. Enstaka händelser gällande forskningsfusk brukar inte påverka den långsiktiga trenden (Andersson, 2014b).

En viss minskning i andelen som har mycket/ganska stort förtroende mellan 2015 och 2016 förefaller att synas, men denna är för liten för att vara statistiskt säker. Läggs de olika positiva och neutrala grupperna samman har en övertygande andel om 93 procent av svarspersonerna ett positivt förtroende eller har ett ”varken stort eller litet förtroende” för universitet och högskolor.

Figur 1 Förtroende för universitet och högskolor, 2002–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?* [alternativ Universitet och högskolor]. Denna formulering användes från och med 2013. Frågeformuleringen under åren 2002–2012 saknade tillägget "sköter sitt arbete". En femgradig svarsskala användes med följande svarsalternativ: *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende* samt *Mycket litet förtroende*. Antal svarande var 3 322 år 2002 samt 3 057 år 2016.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2016.

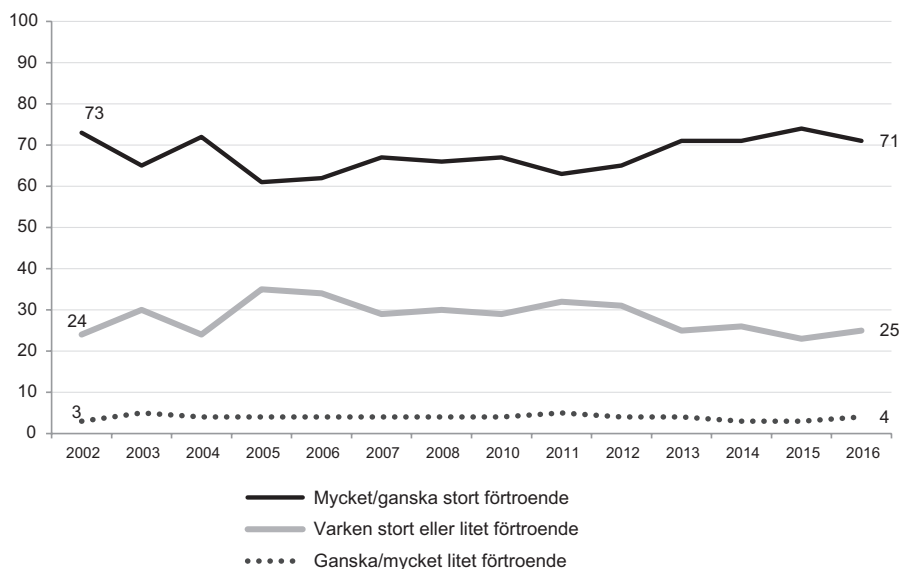
Förtroendet för universitet och högskolor har alltså inte minskat i 2016 års mätning. Jämfört med förtroendet för andra myndigheter som mäts i SOM-undersökningarna, bibehåller universitet och högskolor andraplatsen i uppmätt institutionsförtroende år 2016 hos svenska folket. På första plats ligger sjukvården, och tredjeplatsen hålls av radio & tv (se vidare Holmberg och Weibulls kapitel i denna volym).

Förtroende för forskare

Forskare och lärare är kanske de vanligaste representanterna att förknippas med universitet och högskolor. De utgör även den mest konkreta nivån av förtroendet: *aktörsnivån*. I forskarens uppdrag ligger att lösa problem och att publicera forskningsresultat, men även att undervisa och lära ut. I medier förekommer både bilden av det missförstådda geniet som slutligen får sitt genombrott (Albert Einstein), liksom forskare som väntas hitta lösningar på världens problem, eller utmaningar (Johan Rockström, Hans Rosling eller Agnes Wold).⁶

I figur 2 visas att förtroendet för forskare ligger högre jämfört med förtroendet för universitet och högskolor, mätt i andel mycket/ganska stort förtroende. Förtroendet för forskare ligger också relativt stabilt över perioden. Det ska noteras att dessa resultat gällande forskarna skiljer sig från tidigare redovisning av exempelvis Bergström & Oscarsson (2015), då dessa har innefattat alternativet *Ingen uppfattning*.⁷ För att här kunna jämföra förtroendet för universitet och högskolor (institutionerna) med förtroendet för forskare (aktörerna) har det varit nödvändigt att använda samma svarsskalor i båda dessa redovisningar.

Figur 2 Förtroende för forskare, 2002–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för hur forskare sköter sitt arbete?* Svarsalternativen var *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Det senare alternativet, *Ingen uppfattning*, ingår ej i procentbasen i figur 2.⁸ Ingen mätning genomfördes 2009. Antal svarande var 1 505 år 2002 samt 1 433 år 2016.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2016.

Det är särskilt överraskande att notera att förtroendet för aktörerna är *högre* än förtroendet för institutionerna, vilket brukar vara det omvända när vi exempelvis talar om politik. Då brukar förtroendet för idénivån (demokratin) vara högt, förtroendet för institutionerna medelmåttigt och förtroendet för aktörerna (politikerna) lågt (Norén Bretzer, 2005). I detta fall visar det sig att forskarna fungerar som dragplåster för sina arbetsgivare, i stället för det omvända (jmf. Bergström & Oscarsson, 2015:123; Oleskog Tryggvason & Boije, 2015). Förtroendegapet ligger i

snitt över tid på 13 procentenheter till forskarnas fördel och innebär att allmänheten skiljer på institutionen och dem som arbetar där (jmf Lipset & Schneider, 1987). Om andelarna som valt alternativen varken stort eller litet förtroende läggs till minskar gapet till cirka 3 procentenheter, men är fortfarande till forskarnas fördel.

Olika grupper förtroende för universitet och högskolor

Kapitlets tredje frågeställning gäller varför vissa grupper har ett högre eller lägre förtroende för universitet och högskolor samt för forskare. Tabell 1 visar förtroende för universitet och högskolor i relation till de bakgrundsfaktorer som kan antas ha betydelse för förtroendet.

Eftersom de flesta förtroendestudier har visat att det inte finns några skillnader mellan kvinnor och män, och testkörningar i det aktuella materialet visar att könsskillnader saknas även här, finns kön inte med i tabellen (jmf Norén Bretzer, 2015, 2005; Vetenskap & Allmänhet, 2016:2). Ålder kan i viss mån relateras till personernas koppling till arbetsmarknaden. I tabellen redovisas tre åldersgrupper: de yngre som ännu inte har en så tydlig koppling till arbetsmarknaden (16–29 år), de yrkesaktiva (30–64 år), samt pensionärsgruppen (65–85 år). En annan faktor som enligt tidigare forskning är betydelsefull är *närhetskypotesen*. Svarepersonerna är därför indelade efter om de är bosatta på universitets- eller högskolekommuner eller ej. Tidigare forskning har utgått från en ganska traditionell stad–land-uppdelning (jmf Bergström & Oscarsson, 2015), men här prövas boende vid universitets- och högskolekommun gentemot övriga boendekommuner. Även *utbildningsmässig erfarenhet* av universitet och högskolor kan betraktas som ett slags geografisk närhet, i och med att man har studerat eller läst vid ett lärosäte (Vetenskap & Allmänhet, 2016:2). Högre utbildning vid universitet och högskolor ger rimligen en erfarenhet av dessa institutioner som också hyser ett slags platsdimension då dessa är integrerade i sina nära lokalsamhällen (jmf Andersson & Weibull, 2014). Då högutbildade även befinner sig på andra orter än universitets- och högskolekommuner är det värdefullt att denna förklaring också undersöks.

Förtroendet för olika offentliga institutioner är vanligen större bland personer med större *politiskt intresse* oavsett utbildning eller boendeort, jämfört med dem som har ett lägre eller mycket litet sådant (Vetenskap & Allmänhet, 2016:2; Bergström & Oscarsson, 2015; Norén Bretzer, 2005). Frågan om politiskt intresse har ursprungligen fyra svarsalternativ, vilka här redovisas i två kategorier där de som har svarat att de har mycket stort alternativt ganska stort intresse för politik utgör den ena kategorin och de som har svarat ganska litet eller mycket litet utgör den andra.

Ett ytterligare sätt att undersöka om politiska preferenser är relaterade till förtroendet är att jämföra grupper som sympatiserar med olika politiska partier (jmf Norén Bretzer, 2016, 2005). I följande redovisning visas endast sympati med sådana partier som har suttit i regeringsställning – S, MP, FP, KD, C och M – gentemot de som brukar kallas för *flankpartier* eller *ytterkantpartier* – V, FI, SD och Övriga

partier (Miller & Curtin, 2011; Aardal, 1990). Flankpartierna är sådana som mer eller mindre existerar som utmanare till de etablerade regeringsalternativen. Ytterligare ett skäl till att göra denna gruppering är att en redovisning per parti skulle göra många grupper för små för relevanta jämförelser.⁹

Sist men inte minst visas i tabell 1 betydelsen av låg, medel eller hög *tillit*, en faktor som oftast visat sig ha stor betydelse i förtroendeanalyser då personer med låg tilltro till sina medmänniskor oftare också har ett lågt förtroende för samhällets institutioner, och aktörerna som företräder sådana (Norén Bretzer, 2015, 2005; Rothstein, 2011).

Tabell 1 Förtroende för universitet och högskolor i olika grupper, 2016 (procent, Tau-c)

	Mycket stort förtroende	Ganska stort förtroende	Varken stort eller litet förtroende	Ganska litet förtroende	Mycket litet förtroende	Summa procent	Antal svar
Samtliga	11	45	37	5	2	100	3 057
Ålder (Tau-c=0,17 ^{***})							
16–29 år	23	45	26	4	2	100	458
30–64 år	10	49	35	4	2	100	1 714
65–85 år	5	38	46	7	4	100	884
Boendekommun (-0,10 ^{***})							
Universitets- eller högskolekommun	13	48	33	4	2	100	1 377
Övriga kommuner	9	43	40	5	3	100	1 680
Utbildning (-0,19 ^{***})							
Låg	5	31	48	9	7	100	433
Medellåg	10	40	45	3	2	100	911
Medelhög	12	46	35	6	1	100	689
Hög	14	57	25	3	1	100	973
Politiskt intresse (-0,12 ^{***})							
Mycket/ganska stort	12	48	34	4	2	100	1 919
Ganska/mycket litet	9	40	42	5	4	100	1 123
Partisynpatí (0,11 ^{***})							
S, MP, C, FP, KD, M	12	48	34	4	2	100	2 036
Flankpartier V, FI, SD, Övr.	9	37	43	7	4	100	656
Tillit (-0,16 ^{***})							
Låg, 0–4	9	32	40	11	7	100	436
Medel, 5–7	9	43	42	4	2	100	1 335
Hög, 8–10	14	51	31	3	1	100	1 234

Kommentar: För att testa sambandens styrka och riktning används sambandsmättet Kendalls Tau-C. Mättet går från -1 till +1, där -1 innebär ett perfekt negativt samband och +1 innebär ett perfekt positivt samband. 0 anger att samband saknas. ^{***}p=0.000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Resultaten i tabell 1 går alla åt förväntat håll. Bland olika åldersgrupper har de yngre ett högre förtroende för universitet och högskolor jämfört med de äldre. Ungdomarna 16–29 år har störst förtroende: 68 procent uppger att de har mycket eller ganska stort förtroende. Detta ska ställas emot pensionärerna, där endast 43 procent har mycket eller ganska stort förtroende.

Närhetshypotesen bekräftas genom att boende på universitets- eller högskoleort påverkar förtroendet positivt. De flesta svarspersonerna i andelen som uppger *varken stort eller litet förtroende* är inte bosatta i en lärosätesskommun. Grupper med ganska/mycket litet förtroende tycks något mer representerade utanför lärosätessorterna, men skillnaderna är mycket små.

Utbildning – som är en annan aspekt av närhetshypotesen – har en ännu tydligare effekt på förtroendet, där högre utbildningsnivåer tydligt ökar sannolikheten att personer har ett mycket eller ganska stort förtroende för universitet och högskolor. På motsvarande sätt ökar låg utbildning sannolikheten för ett lågt förtroende för universitet och högskolor. Den personliga erfarenheten av dessa institutioner kan därmed spela en viktig roll, tillsammans med alla övriga aspekter som högre utbildning innebär (ökade förmågor, starkare ställning på arbetsmarknaden, ökad självkänsla etc.).

Politiskt intresse kan också användas för att förutspå förtroendenivån för universitet och högskolor. Ett ökat politiskt intresse innebär en ökad sannolikhet att ha ett högre förtroende för universitet och högskolor. Politiskt intresserade personer är ofta högutbildade. Vilka partisympatier man har tycks också ha en avgörande betydelse för förtroendet för universitet och högskolor. De som sympatiserar med *S, MP, C, FP, KD* eller *M* har ett högre förtroende för universitet och högskolor, jämfört med de som sympatiserar med *V, SD, FI* och *Övriga* partier. Andelen som anger ganska/mycket litet förtroende bland *SD*-sympatisörer är cirka 16 procent, att jämföra med cirka 2 procent bland de som sympatiserar med *S, MP, C, FP, KD* eller *M*. I stora drag går den främsta skiljelinjen mellan sympatisörer till ”etablerade” partier gentemot sympatisörer med flankpartier.

Som beskrivits i tidigare avsnitt har tillit till andra människor stor betydelse för förtroendet för samhällsinstitutioner. Årets undersökning visar, som väntat, att personer med hög tillit har ett högre förtroende för universitet och högskolor jämfört med personer med låg tillit. Sammantaget visar resultaten inga överraskningar jämfört med vad som hittats i tidigare forskning.

Samlad analys av förtroende för universitet, högskolor och forskare

Tidigare forskning tyder alltså på att det finns många faktorer som kan påverka förtroendet för forskning och forskare. Men i vilken grad kan de olika faktorerna bidra till att förklara förtroendenivån? Genom en regressionsanalys är det möjligt att analysera alla de bakomliggande påverkansfaktorernas samlade effekter. Dessa redovisas här i fyra olika modeller, två för förtroendet för universitet och högskolor och två för förtroendet för forskare.

En regressionsanalys på ålder, boendekommun, utbildning, politiskt intresse, politisk sympati och tillit visar att yngre har ett signifikant högre förtroende för universitet och högskolor jämfört med pensionärer. Skillnaden mellan åldersgrupperna är dock inte signifikant när det gäller förtroende för forskare.

Boendekommun visas ingen större inverkan på förtroendet, så stödet för närhetshypotesen ur geografisk synvinkel är oväntat svag.

Utbildning har en signifikant effekt på vilka som har förtroende för högskolor och universitet i den samlande regressionsanalysen (modell 1a och 1b). Däremot är detta samband inte signifikant i modell 2a, i relation till vilka som har förtroende till forskare. I modell 2b är utbildning återigen signifikant tillsammans med indexen för uppfattningar om forskningsintresse och forskningsfusk. Förtroendet för forskare tycks påverkas *negativt* av utbildning. Detta kan förstås utifrån hypotesen som Achterberg med kollegor (2005) diskuterar i relation till reflexiv moderniseringsteori, som pekar på att högre utbildning också leder till en ökad skepticism och kritisk förmåga. Resultatet stödjer resonemanget att det finns grupper av högutbildade personer som är kritiska eller skeptiska till forskning. Utbildningseffekten övergår här också till en del i indexet *Forskningsanvändning* som har ett nära samband med utbildningsfaktorn (Pearson's $r=0,28$ $p<.01$). Att utbildning har så pass olika effekt i modell 1b jämfört med i modell 2b är ett mycket överraskande resultat.

Politiskt intresse har endast en påverkan när det gäller förtroende för universitet och högskolor (modell 1a), men inte när indexen används. Indexen kan tänkas fånga upp effekten av politiskt intresse. Det är dock oväntat att politiskt intresse inte heller ger utslag på förtroende för forskare (i modell 2a), vilket pekar på att förtroende för *aktörerna* och förtroende för *institutionerna* är olika saker i svars-personernas föreställningsvärld. Dock behöver vi forska mer på dessa skillnader för att närmare förstå dem.

Sympati med flankpartier minskar förtroendet signifikant för både universitet och högskolor samt för forskare. Sympati med något av flankpartierna kan tänkas innebära misstro mot hela den etablerade vänster–högerdimensionen som dessa partier företräder, och att detta missnöje även påverkar svars-personernas förtroende för universitet, högskolor och för forskare.

Mellanmänsklig tillit är en av de viktigaste förklaringsfaktorerna, vilket också bekräftas av tidigare forskning. Personer med hög tillit har större förtroende för universitet och högskolor, samt för forskare.

I SOM-undersökningen 2016 finns frågor om konsumtion av forskningsnyheter, forskningens bedömda samhällsnytta och insatthet i forskningsfrågor (se exakta formuleringar i kommentaren till tabell 2). Här fanns även frågor om etiska frågor och forskningsfusk. Genom faktoranalys¹⁰ faller frågorna ut i två olika dimensioner, som har gjorts om till två olika index, eftersom jag hävdar att frågorna teoretiskt mäter liknande aspekter av två skilda dimensioner. Det första indexet kallas *Forskningsintresse* och det andra indexet för *Forskningsfusk*. Det mest intressanta är att både eget forskningsintresse och fuskbedömning (att

forskningsetik och forskningsfusk inte tas på tillräckligt stort allvar) har som störst effekt på förtroendet för forskare. Det är överraskande att dessa två förklaringar tycks vara de mest betydelsefulla då det gäller att förklara förtroendet för forskare, medan samma förklaringar spelar en mycket mindre roll då allmänheten utvärderar institutionerna, universitet och högskolor.

Tabell 2 *Förtroende för universitet och högskolor, samt förtroende för forskare 2016 (linjär regression)*

	Förtroende för universitet och högskolor		Förtroende för forskare	
	(ostd. Beta) Modell 1a	(ostd. Beta) Modell 1b	(ostd. Beta) Modell 2a	(ostd. Beta) Modell 2b
<i>Ålder</i>				
16–29 år	,10***	,10***	,03	,03
30–64 år (ref.)	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
65–85 år	-,06***	-,06***	-,01	,00
<i>Boendekommun, 2-del</i>				
Univ-/Högskoleorter	,02	,02	,01	,01
Övriga kommuner	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
<i>Utbildning, 4-del</i>	,10***	,10***	-,01	-,05***
<i>Politiskt intresse, 4-del</i>	,00	,00	,03	-,04
<i>Partisympati, 2-del</i>				
Mittenpartier S, MP, C, FP, KD, M	Ref.	Ref.	Ref.	Ref.
Flankpartier V, SD, Övriga	-,03**	-,03**	-,04**	-,03*
<i>Tillit, 0 – 10</i>	,18***	,16***	,14***	,09***
<i>Forskningsintresse INDEXⁱ</i>		,17***		,35***
<i>Forskningsfusk INDEXⁱⁱ</i>		-,17***		-,41***
<i>Andel förklarad varians, R²</i>	,21	,21	,04	,25
<i>Antal svar</i>	1 240	1 240	1 136	1 136

Kommentar: ⁱIndexet består av påståendena *Jag tar gärna del av nyheter om forskning på internet, i tv, radio eller tidningar, Ökad satsning på forskning ger ett bättre samhälle för alla och Jag tycker att jag är insatt i forskningsfrågor*. Svar angavs på en skala där 1=Helt felaktigt påstående och 5=Helt riktigt påstående. Cronbach's alpha=0,60.

ⁱⁱIndexet består av påståendena *Forskare tar inte etiska frågor på allvar och Det förekommer mycket fusk inom forskning*. Samma svarsskala som ovan användes. Cronbach's alpha=0,49. *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Ett värdefullt huvudresultat från tabell 2 är att närhetshypotesen som beskrivits tydligt i tidigare forskning också bekräftas beträffande förtroendet för universitet och högskolor (institutionerna). Men denna hypotes gäller inte självklart för att förklara förtroendet för forskare, eller aktörerna. Här kan utbildning till och med påverka aktörsförtroendet *negativt*, i linje med tesen om reflexiv modernisering.

Ett andra huvudresultat från tabell 2 visar att förtroendet för forskare (aktörerna) till sin natur är delvis annorlunda jämfört med förtroendet för universitet och högskolor (institutionerna). De traditionella förklaringarna i modell 1a ger endast en förklarad varians om 0,04 i modell 2a, jämfört med 0,21 i modell 1a. I modell 2b visar sig de två indexen forskningsanvändning och forskningsfusk tydligt skilja ut de grupper som har högt respektive lågt förtroende för forskare från varandra. Svarepersoner med högt förtroende för forskare karaktäriseras av att de sympatiserar med mittenpartier, de litar på andra människor samt att de gärna tar del av forskningsnyheter, anser att forskning förbättrar samhället och att de är insatta i forskningsfrågor. Dessutom instämmer dessa inte i påståenden om att forskningsfusk är vanligt eller att forskare inte skulle ta etiska frågor på allvar.

Svarepersoner med lågt förtroende för forskare karaktäriseras däremot av att de har högre utbildning, sympatiserar med något flankparti, har lägre tillit till andra människor och svarar nekande på frågor om forskningsanvändning men jakande på frågor om forskningsfusk.

Diskussion

Frågor om forskningsfusk och forskningsetiska frågor diskuterades flitigt i svenska massmedier under 2016. På frågan om detta har kommit att påverka förtroendet för universitet och högskolor kan jag på ett övergripande plan svara *nej*, eftersom förtroendet ligger på samma nivå som under 2000-talets inledning. Det intressanta med detta är, att trots att allmänhetens utbildningsnivå generellt har ökat under perioden, så finner jag inte en motsvande förtroendeökning hos svenska folket under perioden. I stället ligger förtroendet relativt konstant över denna tid, vilket kan förstås utifrån att högre utbildning kan leda till en mer reflexiv kritik av samhällets institutioner (Achterberg m.fl., 2015; Inglehart & Christian, 2005).

Det finns ytterligare fynd som stödjer tesen om reflexiv modernisering i materialet. Indikationerna på att högre utbildade kan vara mer skeptiska till forskare (aktörerna) samt att sympati med ytterkantpartier också ökar sannolikheten för lägre aktörs- och institutionsförtroende kan sammantaget tolkas som ett stöd för denna tes (Achterberg, 2015).

Ytterligare ett intressant fynd är det ännu relativt outforskade förtroendegap som har identifierats mellan förtroendet för forskningsinstitutionerna (universitet och högskolor) och aktörerna (forskarna), där forskarna har ett högre förtroende jämfört med sina arbetsgivare (jmf Lipset & Schneider, 1987). I litteraturen förekommer ofta det omvända resultatet, men detta fynd visar på ett fortsatt forskningsbehov.

Generell tillit till andra människor är också en faktor som tydligt bekräftas här, både i relation till förtroende för universitet och högskolor, och till forskare. Även indexet om betydelsen av egen forskningsanvändning är värdefullt, då det pekar på vikten av att allmänheten involveras mer aktivt i forskningskommunikationen. Att i egenskap av skattebetalare vara med och finansiera forskning är en sak, men att använda och konsumera forskning (t.ex. i form av exempelvis forskningsnyheter) kan tolkas som den andra sidan av myntet.

På motsvarande sätt visar det sig att personer som instämmer i påståenden om bristande forskningsetik och forskningsfusk också tenderar att ha ett lägre förtroende för de aktörer som begår dessa överträdelser, men inte gentemot lärosätena i stort.

Oavsett om allmänheten är välutbildad eller ej, så förväntar de sig att forskarna uppträder på ett etiskt godtagbart sätt och att fusk inte ska förekomma inom verksamheterna. Forskningen behöver bli bättre på att stå emot frestelser att överträda etiska kodex, och även bli tydligare gentemot propåer som kommer om att öka antalet patent, publiceringar och till och med antalet Nobelpris. Etik kan till och med behöva ett större utrymme både inom grundutbildning och på forskarnivå, och även inom staten självt (*DN Debatt*, 2016-10-31; Värdegrunden inom statsförvaltningen). Eftersom huvuddelen av de personer som utbildas inom universitet och högskolor sedan blir bärare av den offentliga sektorns etos¹¹, är det av fundamental vikt att denna odlas redan vid dess källa, vid lärosätena.

Noter

- ¹ Den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet, VA, undersöker årligen svenskarnas syn på forskning och forskning i samverkan med SOM-institutet, och i detta kapitel redovisas de senaste resultaten i detta avseende.
- ² Stort tack för många värdefulla kommentarer riktas till professor Maria Oskarsson och docent Ulrika Andersson. Ett stort tack riktas även till Fredrik Brounéus, Cissi Askwall, Martin Bergman och Maria Lindholm på Vetenskap & Allmänhet.
- ³ <http://ki.se/nyheter/detta-har-hant-i-macchiarini-arendet-0>
- ⁴ I dag har den undertecknats av 805 universitet i 85 länder.
- ⁵ <http://accreditation.org/accords/bologna-declaration-1999>
- ⁶ Detta påstående bygger inte på systematiska studier, men vid varje Nobelfest förekommer dessa båda sorts berättelser när porträtt på pristagarna tecknas.
- ⁷ År 2013 togs även svarsalternativet ”Ingen uppfattning” med. Denna ingår inte i redovisningen här, och bedöms inte påverka huvuddragen i resultatet för denna fråga.
- ⁸ 201 personer svarade att de hade Ingen uppfattning i den nationella SOM-undersökningen 2016.

- ⁹ FI-sympatisörer har visserligen ett nästan lika stort förtroende som sympatisörer med ”mittenpartier”, men för att distinktionen ska bli teoretiskt korrekt räknas de här till gruppen flankpartier.
- ¹⁰ Med faktoranalys undersöks dimensionaliteten i ett material.
- ¹¹ Se den gemensamma värdegrunden för statsanställda, www.regeringen.se/informationsmaterial/2013/10/s2013.011/

Referenser

- Aardal, Bernt (1990). ”The Norwegian Parliamentary Election of 1989”, *Electoral Studies*, 9(2): 151-158.
- Achterberg, Peter; Willem de Koster & Jeroen van der Waal (2015). ”A science confidence gap: Education, trust in scientific methods, and trust in scientific institutions in the United States, 2014”, *Public Understanding of Science*, 1 – 17. doi.org/10.1177/0963662515617367
- Andersson, Ulrika (2014a). ”Forskningsfusk och allmänhens förtroende för forskning”, i Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red.), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Andersson, Ulrika (2014b). *Fusk och förtroende: Om mediers forskningsrapportering och förtroendet för forskning*. VA-rapport 2014:3. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet
- Andersson, Ulrika & Lennart Weibull (2014). ”Den goda utbildningen” i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red.) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Beck, Ulrich & Scott Lash (1994). *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (2015). ”Svensk forskningsopinion 2002 – 2014”, i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red.), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Dagens Nyheter* 2016-10-31. ”Gör etik obligatorisk i all högre utbildning”. Debattartikel av Lennart Levi och Bo Rothstein.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013). ”Fallet för forskningsförtroendet fortsätter”, i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012:1). ”Svenska folkets syn på forskning 2002 – 2010”, i ”10 år av dialog: Vetenskap & Allmänhet”. Stockholm: Vetenskap och allmänhet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2003). ”Mer forskning” i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red.) *Färfångans marknad*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Inglehart, Ronald & Christian Welzel (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Lipset, Seymour Martin & William Schneider (1987). *The Confidence Gap: Business, Labor, and Government in the Public Mind*, revised edition, Baltimore: Johns Hopkins UP.
- Lundquist, Lennart (1992). *Förvaltning, stat och samhälle*. Lund: Studentlitteratur.
- Miller, Raymond & Curtin, Jennifer (2011). "Counting the costs of coalition: The case of New Zealand's small parties", *Political Science*, 61(1):106–125.
- Nilsson, Lennart (2010). "Väljare och brukare om offentlig och privat välfärd i Västsverige", i Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red.), *En region för alla*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Norén Bretzer, Ylva (2017). *Sveriges politiska system. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur*. (kommande)
- Norén Bretzer, Ylva (2016). "Hur sköter Västra Götalandsregionen sina uppgifter?", i Annika Bergström & Niklas Harring (red), *Hållbarhetens horisont*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Norén Bretzer, Ylva (red.) (2015). *Förtroendet för Försäkringskassan 1999–2010*, Socialförsäkringsrapport 2015:8. Stockholm: Försäkringskassan.
- Norén Bretzer, Ylva (2007). "Vad betyder kommunstorlek för det politiska förtroendet?". Kapitel i Folke Johansson, David Karlsson, Bengt Johansson och Ylva Norén Bretzer (red.), *Kommunstorlekt och demokrati*. Göteborg och Stockholm: CEFOS och Sveriges kommuner och landsting.
- Norén Bretzer, Ylva (2005). *Att förklara politiskt förtroende: betydelsen av socialt kapital och rättvisa procedurer*. Avhandling i statsvetenskap, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2011). *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Oleskog Tryggvason, Per & Edvin Boije (2015). "Partiledareffekter i 2014 års val", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red.), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Peters, B. Guy (2002). *Governance: A Garbage-Can Perspective*. Political Science Series 84. Vienna.
- Rothstein, Bo (2011). *The quality of government: corruption, social trust, and inequality in an international perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rothstein, Bo (2005). *Social traps and the problem of trust*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Svenska Dagbladet* (2016-05-03). "Forskningsfusk med hornhinnor".
- Universitetsläraren* (2017:3). "Forskarvärlden kan lära av idrottens kamp mot fusk", s. 24 – 29.
- Vetenskap & Allmänhet (2010). *Kunskaper i en klass för sig? VA-rapport 2010:2*. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Vetenskap & Allmänhet (2016). *Vetenskapen i Samhället – resultat från SOM-undersökningen 2015*. VA-rapport 2016:2. Stockholm: Vetenskap & Allmänhet.
- Värdegrunden inom statsförvaltningen. Se www.vardegrundsdelegationen.se

LITAR VI PÅ MEDIERNA?

ULRIKA ANDERSSON OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Det här kapitlet fokuserar frågan om människors förtroende för nyhetsmedier och deras innehåll. Forskning har visat att förtroendenivåerna har legat relativt stabilt under 2000-talet, både för medier som samhällsinstitution och för enskilda medie-företag. Trots det pågår en intensiv debatt om en förmodat pågående förtroendekris. Och kanske finns det visst fog för oron. Det tyder åtminstone några av resultaten i det här kapitlet på. För när förtroendet bryts ned på olika ämnesområden framträder betydande skillnader i förtroendenivåerna beroende på vad nyhetsrapporteringen handlar om. Graden av mellanmännisklig tillit och partisympati är två centrala förklaringsfaktorer till dessa skillnader. Men även synen på sanning spelar roll för hur stort eller litet förtroende människor känner för nyhetsrapporteringen. Analysen baseras på resultat från den nationella SOM-undersökningen och Medborgarpanelen, vilka båda drivs av SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

Hur sant är det som sägs i nyheterna? Går det verkligen att lita på massmedierna? Frågor likt dessa dyker med jämna mellanrum upp i den allmänna debatten, inte minst när det handlar om hur olika händelser har bevakats. Misstron mot medierna sägs ha ökat. Påhittade nyheter sprids via sociala medier och letar sig ibland även in i de etablerade mediernas nyhetsrapportering. Alternativa fakta lyfts fram av dem som anser att mediernas beskrivning av världen inte stämmer överens med den faktiska verkligheten. Den amerikanske presidenten Donald Trump beskriver de traditionella medierna som "fake news media" och medierna å sin sida talar om en opinionsbildning där sanningen är död.¹

Även om situationen i Sverige skiljer sig från den i USA verkar ändå de flesta eniga om att nyhetsflödet under de senaste åren har ändrat karaktär. Den digitala tekniken gör att vi nås av fler nyheter på olika plattformar. De sociala medierna släpper igenom uppgifter som tidigare stannade på de stora mediernas redaktioner. Men frågan om de traditionella mediernas politiska roll har ännu inte vållat någon större debatt. Det hindrar inte att det finns nyhetssajter som regelbundet angriper mediernas publiceringsprinciper och menar att dessa är präglade av politisk korrighet (PK). Kritiken har inte minst gällt nyhetsbevakningen av invandring och brott, som kritikerna menar att medierna inte ger hela sanningen. Sådan kritik fanns redan då pressens publicitetsregler infördes i början av 1900-talet och det bestämdes att namn och andra identifierande egenskaper inte ska publiceras om

inte ett ”oavvisligt allmänintresse” kräver det (Weibull och Börjesson, 1995). Dagspressen genomförde vintern 2017 även en annonskampanj för att motivera varför man oftast undviker att sätta ut namn på personer.

En fråga om förtroende

Mot bakgrund av den pågående debatten om mediernas tillförlitlighet och sanningens vara eller icke vara, är det onekligen lätt att tro att förtroendet för massmedierna är lågt. Men tidigare studier har snarast pekat på att den svenska befolkningens förtroende har legat relativt stabilt över tid. Svenskarna har traditionellt präglats av ett stort samhällsförtroende. Vi har stor tilltro till våra institutioners sätt att fungera och vi har stor tillit till andra människor.² Så har det varit tidigare och så är det fortfarande (Andersson och Weibull, 2017). Men gäller det även för medieförtroendet? Den frågan kommer att granskas närmare i det här kapitlet.

Frågan om vilket förtroende de stora nyhetsmedierna åtnjuter handlar inte bara om i vilken mån enskilda händelser får en korrekt bevakning. I själva verket är förtroende för medier en viktig komponent i förtroendet för hela samhället (Elliot, 1994). Förtroende och tillit är viktiga grundstenar i ett fungerande samhällsbygge och medierna är som tredje statsmakt en viktig komponent häri. Och om vi har förtroende för samhället och för varandra minskar de sociala transaktionskostnaderna och vi slipper mycket avtalsskrivande.

Det vanligaste sättet att belysa medieförtroendet har varit att utgå från det generella förtroendet för ett medium, oftast ett varumärke, utan någon närmare specifikation. En sådan ansats ger en bild av om mediet är allmänt pålitligt eller ej. Vi vet exempelvis från många analyser att nyheterna i Sveriges Television åtnjuter ett stort förtroende. Men samtidigt fångar en sådan ansats inte upp skillnader mellan olika typer av nyheter. När det i debatten talas om PK i bevakningen gäller det inte alla typer av innehåll. För att belysa kritiken blir det därför nödvändigt att inte bara studera förtroendet för mediet utan också för olika typer av innehåll.³ I det följande kommer vi således att först redovisa förtroendet för mediernas innehåll generellt och därefter för olika typer av innehåll.

Kapitlet tar sin empiriska utgångspunkt i två olika studier. Huvuddelen av våra analyser av förtroende för mediernas innehåll i allmänhet och om nyhetsbevakningen i synnerhet bygger på den nationella SOM-undersökningen.⁴ Den avslutande delen redovisar en analys av hur människors föreställning om sanning i nyheterna påverkar deras förtroende för nyheterna. Den utgår från Medborgarpanelen 24, en webbaserad, självrekryterad panel som drivs av opinionslaboratoriet LORE vid SOM-institutet. Den senare är tänkt att komplettera SOM-undersökning i syfte att ge en fördjupad bild av befolkningens förtroende för de svenska nyhetsmedierna.

Förtroende för svenska nyhetsmedier

En översiktlig analys av befolkningens förtroende för svenska nyhetsmedier visar dels att förtroendenivåerna har legat på en stabil nivå över tid, dels att det finns en tydlig gruppering i hur stort förtroende olika mediebolag har. Störst förtroende har svenska folket för det innehåll som förmedlas av Sveriges Radio (SR) och Sveriges Television (SVT). Trots att det har skett omfattande förändringar i det svenska medielandskapet och trots att det i debatten sägs råda en allt större misstro mot de etablerade medierna, har det starka förtroendet för de svenska public servicebolagen legat på en fortsatt hög nivå. 2016 uppger sig 37 procent av allmänheten ha mycket stort förtroende för innehållet i Sveriges Radio medan 31 procent har mycket stort förtroende för SVT (tabell 1). Om även andelen med ganska stort förtroende för respektive mediebolag inkluderas i beräkningen, är det drygt 70 procent av befolkningen som har stort förtroende för respektive bolag, vilket är att betrakta som en mycket hög andel i sammanhang som dessa. Med sina höga förtroendenivåer utgör SR och SVT en egen dimension, eller gruppering, i det allmänna medieförtroendet. Det ligger i linje med svenskarna stora förtroende för offentlig sektor (Holmberg och Weibull, 2012).

Tabell 1 Förtroende för innehållet i svenska nyhetsmedier 2016 (procent, balansmått)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken eller	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa	Förtroendebalans
Sveriges Radio	37	37	10	4	2	10	100	+75
Sveriges Television	31	45	12	4	3	5	100	+74
Den lokala morgontidningen	13	42	21	5	2	17	100	+56
Dagens Nyheter	15	31	18	4	3	27	100	+54
Svenska Dagbladet	13	30	19	4	3	31	100	+52
TV4	12	41	27	8	4	8	100	+46
Aftonbladet	4	20	31	18	13	14	100	-10
Expressen	3	16	29	20	14	18	100	-19

Kommentar: Frågan lyder *Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?* Förtroendebalansen är beräknad bland dem som har angett en uppfattning i frågan. Balansmättet varierar mellan +100 (alla har stort förtroende) och -100 (alla har litet förtroende). Antalet svarspersoner varierar mellan 1 543–1 637.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Den tredje högsta förtroendenivån uppnår de lokala morgontidningarna. 13 procent säger sig ha mycket stort förtroende för den lokala morgontidning som finns på hemorten. När andelen med ganska stort förtroende inkluderas är det totalt 55

procent av befolkningen som känner stort förtroende för de lokala tidningarna. Dessa utgör tillsammans med Stockholms morgontidningar och TV4 en egen förtroendegruppering. För de båda huvudstadstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* ligger förtroendet på ungefär samma nivå: det är cirka 15 procent som har stort förtroende för dessa tidningar och 30 procent som har ganska stort förtroende. Det bör dock nämnas att det är en förhållandevis stor andel av befolkningen, cirka 30 procent, som uppger att de inte har någon uppfattning i frågan. Det hänger framför allt ihop med att tidningarna inte är kända i hela landet, även om det förstås kan finnas ambitioner från tidningarnas sida att nå ut till en så stor del av befolkningen som möjligt. För det sista mediebolaget i gruppen, TV4, har 12 procent mycket stort förtroende medan ytterligare 41 procent har ett ganska stort förtroende för kanalens innehåll.

De medier som utgör den tredje grupperingen är de båda kvällstidningarna *Aftonbladet* och *Expressen*. För båda tidningarna gäller att andelen som har litet förtroende är större än andelen som har stort förtroende. Knappt en fjärdedel av befolkningen har förtroende för *Aftonbladet*, medan motsvarande andel för *Expressen* är knappt en femtedel, vilket alltså innefattar både dem med mycket stort förtroende och dem med ganska stort förtroende.

När förtroendet granskas över tid framgår det tydligt att samtliga svenska nyhetsmedier karakteriseras av mycket stabila förtroendenivåer (tabell 2). Även den inbördes rangordningen mellan medierna har varit densamma under den aktuella tidsperioden.

Tabell 2 Förtroende för innehållet i svenska nyhetsmedier 2010–2016 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sveriges Television	78	78	77	75	77	76	77
Sveriges Radio	73	73	73	70	-	72	74
Den lokala morgontidningen	-	-	-	-	57	66	55
TV4	55	56	52	48	59	52	53
Dagens Nyheter	43	44	40	43	43	44	46
Svenska Dagbladet	-	-	-	-	36	39	43
Aftonbladet	23	22	20	18	17	23	24
Expressen	16	16	14	12	12	17	18
Genomsnittligt antal svarspersoner	1 542	1 509	1 525	1 828	1 627	1 524	1 579

Kommentar: Frågan lyder *Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?* Svarsalternativen är *Mycket stort förtroende*, *Ganska stort förtroende*, *Varken stort eller litet förtroende*, *Ganska litet förtroende*, *Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen baseras på andelen som har uppgett att de har mycket stort alternativt ganska stort förtroende för innehållet i respektive mediebolag. 2014 ändrades tillfälligt ordningsföljden mellan de olika mediebolagen, vilket bland annat påverkade förtroendebedömningen för TV4.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2016.

När analysen bryts ned efter olika bakgrundsfaktorer visar det sig att skillnaden i förtroendenivå är relativt små för de flesta medier. Yngre har ett något lägre förtroende för SVT och SR än andra åldersgrupper (tabell 3). Den tydligaste ålderskillnaden finns i förtroendet för de lokala morgontidningarna, där 42 procent av de yngsta har stort förtroende jämfört med 64 procent bland de äldsta. Det omvända förhållandet gäller för de båda morgontidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* där yngre och medelålders har större förtroende relativt äldre. Yngre har också något större förtroende för kvällspressen. För TV4 är någon motsvarande skillnad däremot inte skönjbar. Förtroendebedömningarna för respektive mediebolag speglar till stor del också de olika gruppernas medievanor (jfr Andersson, 2016).

För vissa av medierna förekommer utbildningsrelaterade skillnader i förtroendet. Högutbildade har generellt högre förtroende för public service-medierna jämfört med lågutbildade. Störst är dock skillnaden i förtroendet för de båda storstadsmorgontidningarna. 70 procent av de högutbildade har stort förtroende för *Dagens Nyheter* medan motsvarande andel bland lågutbildade är 18 procent. Det innebär en förtroendeskilnad om 52 procentenheter. Även för *Svenska Dagbladet* råder det stor differens mellan högutbildades och lågutbildades förtroendenivå – 63 respektive 17 procent, vilket motsvarar en skillnad om 46 procentenheter. Det som sannolikt ligger bakom de högutbildades bedömning är ett stort nyhetsintresse som leder till en positiv värdering av de stora nyhetsmedierna. Därtill kommer att andelen högutbildade generellt också är högre i storstäderna, vilket har betydelse för bedömningen av de båda storstadstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* (jmf Holmbergs och Weibulls kapitel i samma volym; Weibull, 2014).

För morgontidningarna förekommer viss skillnad i förtroende mellan dem som bor på landsbygden och storstadsbor. Boende på landsbygden har generellt lägre förtroende för *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* och större förtroende för den lokala morgontidningen, medan förhållandet är det motsatta bland storstadsbor. I viss mån beror, som nämnts, storstadsbornas högre förtroende för de stockholmsbaserade morgontidningarna på att andelen högutbildade är större i dessa områden (Weibull, 2014). Men även närhetsfaktorn spelar stor roll för förtroendebedömningen: den tidning som det fysiska avståndet är minst till, åtnjuter också det största förtroendet. Allra tydligast märks det bland Stockholms invånare där förtroendet för *Dagens Nyheter* är 69 procent och förtroendet för *Svenska Dagbladet* 61 procent. På landsbygden, där de lokala morgontidningarna fortfarande har en stark ställning, är det dessa som åtnjuter stort förtroende bland allmänheten.

För samtliga medier framträder skillnader i förtroendenivå beroende på hur stor eller liten människors sociala tillit är. De som ger uttryck för en stor mellanmännisklig tillit, så kallade höglitare, har genomgående större förtroende för innehållet i svenska medier jämfört med låglitare. Den allmänna känslan eller upplevelsen av att kunna lita på andra människor avspeglas således även i medieförtroendet. Det är samma mönster som framträder när det gäller människors förtroende för samhällets institutioner (Holmberg och Weibull, 2008).

Tabell 3 Medieförtroende i olika samhällsgrupper 2016 (procent)

	Sveriges Television	Sveriges Radio	Lokala morgon- tidningar	TV4	Dagens Nyheter	Svenska Dabladet	Afton- bladet	Expressen	Antal svars- personer
Kvinnor	78	75	57	57	47	42	24	17	805
Män	75	73	52	49	45	44	24	20	763
16–29 år	69	64	42	54	47	40	25	21	266
30–49 år	76	76	53	54	56	52	22	18	461
50–64 år	78	75	53	54	45	43	24	18	392
65–85 år	80	77	64	53	37	34	24	17	487
Låg utb.	66	58	58	49	18	17	28	18	212
Medellåg utb.	73	70	54	58	35	32	28	24	478
Medelhög utb.	77	72	54	55	48	47	26	19	374
Hög utb.	87	88	54	51	70	63	16	13	493
Landsbygd	76	74	59	52	33	31	22	17	239
Mindre tätort	70	67	56	52	39	36	25	19	262
Stad/större tätort	80	77	56	56	50	45	25	20	773
Storstad	79	74	44	49	56	53	20	15	295
V	86	83	48	34	47	34	20	10	104
S	83	80	61	59	45	37	34	23	402
MP	81	77	55	51	63	55	22	17	82
C	87	85	65	59	55	56	15	15	118
L	87	86	46	65	67	62	25	22	76
M	84	82	59	63	59	57	25	23	341
KD	(68)	(49)	(64)	(55)	(41)	(41)	(0)	(5)	22
SD	55	49	43	43	29	31	21	18	201
Låglitare	60	54	41	45	29	28	18	14	299
Medellitare	76	72	53	55	43	40	25	19	671
Höglitare	87	88	63	57	58	53	25	20	592

Kommentar: Frågan lyder *Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?* Svarsalternativen är *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet, ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende* samt *Ingen uppfattning*. Tabellen redogör för dem med mycket stort eller ganska stort förtroende. Siffror inom parentes (-) anger att osäkerheten i resultatet är mycket stor på grund av det låga antalet svarspersoner

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Det finns också ett samband mellan individernas partisympati och deras förtroende för medier. Det huvudsakliga mönster som framträder när förtroendebedömningarna bland de olika partiernas sympatisörer jämförs, är att Sverigedemokraternas sympatisörer genomgående har ett mycket litet medieförtroende. Det är särskilt tydligt för public service och morgonpressen.

Förtroende för mediernas samhällsrapportering

Förtroendet för innehållet i svenska medier varierar som synes beroende på vilka nyhetsmedier som är föremål för bedömningen. Men medieförtroendet varierar också mellan olika ämnesområden, eller mer specifikt mellan olika bevakningsområden i nyhetsrapporteringen. Utöver den mer allmänna frågan om förtroendet för mediernas innehåll, har respondenterna i 2016 års SOM-undersökning också fått ange hur stort förtroende de har för nyhetsrapporteringen om sjukvården, näringslivet, klimatet, arbetsmarknaden, EU, brottsligheten och invandringen.

Störst förtroende är förtroendet för nyhetsrapporteringen om sjukvården: 53 procent av allmänheten uppger att de har mycket stort eller åtminstone ganska stort förtroende för detta bevakningsområde (tabell 4). För näringslivsbevakningen är motsvarande siffror 44 procent, vilket innebär att det är mindre än halva befolkningen som känner stort eller ganska stort förtroende för rapporteringen. Det innebär dock inte att den andra delen ger uttryck för ett litet förtroende. En tredjedel av svenskarna uppger istället att deras förtroende för näringslivsbevakningen varken är stort eller litet, en andel som ligger på ungefär samma nivå för samtliga bedömda ämnesområden.

För sjukvårds- respektive näringslivsrapporteringen ligger förtroendebalansen på en klart positiv nivå, vilket innebär att det är fler som har stort eller ganska stort förtroende för mediernas rapportering jämfört med dem som känner ganska eller mycket litet förtroende. Det råder också en positiv förtroendebalans för rapporteringen om klimatet, arbetsmarknaden och EU, medan förtroendet för nyheter om brottslighet och invandring befinner sig runt balanspunkten. Förtroendebalansen är här beräknad bland dem som har angett en uppfattning i respektive fråga.

Tabell 4 Förtroende för svenska nyhetsmediers samhällsrapportering 2016 (procent, balansmått)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken eller	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Förtroendebalans	Antal svars-personer
Sjukvården	9	44	29	10	4	4	+41	1 232
Näringslivet	6	38	36	8	4	8	+35	1 210
Klimatet	8	36	34	12	5	5	+29	1 222
Arbetsmarknaden	5	32	35	14	7	7	+19	1 226
EU	5	30	39	12	7	7	+18	1 219
Brottsligheten	5	28	32	18	12	5	+4	1 220
Invandringen	5	27	30	19	14	5	-2	1 228

Kommentar: Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmediers rapportering om följande ämnesområden?* Förtroendebalansen är beräknad bland dem som har angett en uppfattning i frågan. Balansmättet varierar mellan +100 (samtliga har stort förtroende) och -100 (samtliga har litet förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I likhet med det generella förtroendet för medier, skiljer sig förtroendenivåerna mellan olika samhällsgrupper (tabell 5). Äldre har högre förtroende för sjukvårdsrapporteringen än yngre, likaså har höglitare betydligt högre förtroende än låglitare. Det finns också ett tydligt samband med partisynpati, där SD-sympatisörerna har lägre förtroende för sjukvårdsrapporteringen jämfört med övriga partisympatisörer – 37 procent. Högst förtroende hyser S-sympatisörer och höglitare. I båda fallen är det 64 procent som uppger att de har stort förtroende för sjukvårdsrapporteringen.

Förtroendet för näringslivsrapporteringen är sin tur som högst bland Moderaternas respektive Liberalernas sympatisörer (55 respektive 53 procent) samt bland högutbildade (52 procent) och höglitare (51 procent). Den grupp som karakteriseras av något lägre förtroende är Vänsterpartiets sympatisörer, där 28 procent uppger att de har stort förtroende för mediernas rapportering om näringslivet.

Tabell 5 Förtroende för svenska nyhetsmediers rapportering om olika ämnesområden 2016 (procent)

	Sjukvården	Näringslivet	Klimatet	Arbetsmarknaden	EU	Brottsligheten	Invandringen	Antal svarspersoner
16–29 år	47	37	35	33	29	27	24	266
30–49 år	52	52	47	39	33	36	35	465
50–64 år	53	44	48	34	34	35	35	409
65–85 år	59	40	43	34	43	33	32	497
Låg utb.	53	33	37	29	35	32	29	233
Medellåg utb.	52	41	42	33	43	31	29	489
Medelhög utb.	52	44	44	38	38	33	31	386
Hög utb.	56	52	50	48	34	37	38	493
V	54	28	44	40	32	30	38	104
MP	64	47	54	47	41	41	42	406
S	46	45	46	40	44	43	46	82
C	56	47	42	45	43	41	38	117
L	55	53	49	54	45	37	36	76
M	59	55	50	44	44	38	34	342
KD	(50)	(64)	(32)	(36)	(41)	(36)	(41)	27
SD	37	36	33	19	16	19	13	206
Låg tillit	36	33	32	20	22	21	18	310
Medel	52	43	42	37	35	34	30	686
Hög tillit	64	51	53	48	44	40	43	603

Kommentar: Frågan lyder *Hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmediers rapportering om följande ämnesområden?* Svarsalternativen är: *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende, samt Ingen uppfattning.* Tabellen redogör för dem med mycket stort eller ganska stort förtroende. Siffror inom parentes (-) anger att osäkerheten i resultatet är mycket stor på grund av det låga antalet svarspersoner

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Nyhetsbevakningen av frågor som rör klimatet når högst förtroendenivå hos Miljöpartiets sympatisörer (54 procent), höglitare (53 procent), högutbildade (50 procent) och M-sympatisörer (50 procent). På motsatt sida befinner sig Sverigedemokraternas sympatisörer och låglitare, där endast en tredjedel av respondenterna svarar att de har stort förtroende för medierapporteringen.

De grupper som står för den lägsta förtroendenivån när det gäller mediernas bevakning av den svenska arbetsmarknaden utgörs av människor med låg mellanmänsklig tillit respektive sympatisörer till Sverigedemokraterna. Bland dessa uppger ungefär en femtedel att de har stort förtroende för nyhetsrapporteringen. Även lågutbildade hyser lägre förtroende (29 procent). Bland de mest förtroendefulla hittas, liksom för tidigare bevakningsområden, högutbildade, höglitare och MP-sympatisörer, där knappt hälften av respondenterna uttrycker stort förtroende för bevakningen av arbetsmarknaden. För bevakningen av EU är skillnaderna mellan olika grupper relativt liten. Förtroendenivån är ungefär densamma oavsett utbildningsnivå och partipreferens, undantaget SD-sympatisörerna som även här har lägst förtroende (16 procent).

För två av de sju bevakningsområdena råder en tydlig polarisering i förtroendet. Det gäller nyhetsrapporteringen om brottslighet respektive invandring. Vid en första anblick kan nivåskillnaderna tyckas ligga inom ungefär samma spann som för övriga bevakningsområden. Sverigedemokraternas sympatisörer hyser lägst förtroende för mediernas bevakning av brottslighet och invandring – 19 respektive 13 procent. Bland låglitare är andelarna 21 respektive 18 procent. Störst förtroende för bevakningen av brottslighet har S-, MP- och C-sympatisörer tillsammans med höglitare (mellan 40 till 43 procent). Förtroendet för nyheter om invandring är i sin tur störst bland sympatisörer till Socialdemokraterna (46 procent).

De riktigt stora skillnaderna framträder dock i beräkningen av respektive grupps förtroendebalans. Balansmättet beräknas bland de som har uppgett en åsikt i frågan och innebär att andelen med litet förtroende subtraheras från andelen med stort förtroende. Förtroendebalansen varierar mellan +100 där samtliga har stort förtroende och -100 där samtliga har litet förtroende. För brottsbevakning finns den största förtroendebalansen hos Miljöpartiets sympatisörer (+26) medan den lägsta förtroendebalansen finns bland SD-sympatisörerna (-40). Mellan dessa båda grupper råder en differens motsvarande 66 balansenheter. Även låglitare har en särskilt negativ förtroendebalans (-22).

Klart störst är dock polariseringen i förtroendet för bevakningen av invandring. Med en förtroendebalans om +28 står sympatisörerna till Miljöpartiet för den högsta balansnivån medan SD-sympatisörernas står för den lägsta förtroendenivån med -54 – en förtroendedifferens om 82 balansenheter. Resultaten pekar mot att det inom delar av den svenska väljarkåren råder ett starkt missnöje över hur nyhetsmedier väljer att framställa situationen i det svenska samhället med utgångspunkt i kriminalitet och immigration.

Synen på vad som är sanning i nyheterna

Den amerikanska debatten om ”fake news” har till stor del haft fokus på frågan om sanning. Det har i sin tur lett till frågor om vilken roll sanning spelar för bedömningar av nyheter. Har förtroendebedömningar av medieinnehåll något att göra med hur människor ser på sanning i nyheterna? Det är bakgrunden till att vi även har inkluderat ett försök att belysa allmänhetens syn på sanning. Synen på sanning bygger på ett frågeinstrument framtaget i slutet av 1980-talet i syfte att undersöka svenskarnas kunskapssyn (Andrén, 2016). En modifierad variant har tidigare testats i en studie om hur sanning uppfattas i nyheterna⁵ och det är detta instrument som analysen utgår från. Frågans grundelement är vad svarspersonerna menar med att nyheter i massmedierna är sanna? Svartalternativen sträcker sig från att sant är det som stämmer med verkligheten till att sanning är ett meningslöst begrepp.⁶

Analysen som följer grundas på resultat från Medborgarpanelen, en webbpanel som drivs av opinionslaboratoriet LORE vid SOM-institutet.⁷ Studien genomfördes i mars 2017. Resultatet från Medborgarpanelen visar att det alternativ som får klart störst uppslutning är att sanning är det som överensstämmer med hur det är i verkligheten.⁸ Nästan exakt hälften av svarspersonerna har angett detta alternativ. Det näst vanligaste alternativet är att sanning är det som stämmer överens med våra vetenskapliga teorier (13 procent), följt av uppfattningen att ordet sanning är meningslöst (10 procent). Minst uppslutning finns kring alternativet att sanna nyheter är de som är levande och starka, med under 1 procent. Övriga alternativ, exempelvis att sanningen är det som stämmer med vad vanligt folk tycker, ligger på omkring 5 procent.

I ett andra steg har vi lagt samman de alternativen som vi bedömt ligger nära varandra. Det gäller inte minst synen att sanning är det som stämmer med vetenskapliga teorier och att sanning är resultatet av ett förståndigt meningsutbyte som ligger i samma kunskapsteoretiska tradition (se not 7). Även de två starkt subjektivistiska alternativen att sanning är det som känns riktigt och självklart eller levande och starkt har lagts samman, liksom alternativen att sanning är det som är användbart eller stämmer med vad vanligt folk tycker, vilka speglar ett slags pragmatism. Hur bedömningarna fördelar sig framgår i högerkolumnen i tabell 6.

För att ytterligare renodla analysen av sanningssynens konsekvenser för förtroendet har vi valt att gå vidare med tre av de aktuella synsätten på sanning i nyheterna. Det handlar om det dominerande alternativet att *sanning överensstämmer med verkligheten*. Det står i någon mening i motsats till övriga alternativ som alla rymmer inslag av subjektiv tolkning. Det är ett slags enkel avstämning: om inte nyheterna stämmer med verkligheten är de inte sanna. Det andra alternativet, att *sanningen är det som stämmer med vetenskapliga teorier och ett förståndigt meningsutbyte*, står för ett subjektivt resonerande, närmast rationalistiskt synsätt. Möjligen kan det tolkas som uttryck för ett kritiskt förhållningssätt där verkligheten som kriterium på sanning inte är tillräckligt. Det tredje alternativet att *sanning inte betyder någonting utan är ett meningslöst begrepp* kan också tolkas som kritiskt men då snarast som en kritik mot nyhetsförmedlingen.

Tabell 6 Synen på sanning i nyheterna efter kön, ålder, utbildning och ideologi, 2017 (procent, viktat)

	KÖN		ÅLDER			UTBILDNINGSNIVÅ				IDEOLOGI					Totalt
	Kv	M	18-29	30-49	50-74	LU	MLU	MHU	HU	KV	NV	VE	NH	KH	
De stämmer överens med verkligheten	49	51	56	52	46	43	52	52	55	48	50	50	43	47	50
De stämmer överens med våra vetenskapliga teorier, förståndigt meningsutbyte*	18	17	18	21	14	16	14	18	23	23	17	17	15	17	18
Ingenting. Ordet sanning är meningslöst	10	12	9	9	13	15	13	10	5	9	9	10	12	18	16
De är användbara, stämmer överens med vad folk i allmänhet tycker*	8	6	8	6	8	10	6	8	4	7	8	9	6	5	7
De känns riktiga, är levande och starka*	6	5	3	3	9	9	6	3	3	4	8	4	6	5	5
Annat	9	9	6	9	10	7	9	9	10	10	8	10	8	8	9
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
<i>Antal svarspersoner</i>	666	719	286	509	590	458	281	325	322	283	355	221	370	155	1 384

Kommentar: Frågan lyder: *Ett huvudkrav på nyheterna i press, radio och tv är att dessa ska vara sanna. Det finns dock många delade meningar om vad man ska lägga in i ordet sanning. Vad betyder det enligt din uppfattning att tankar och påståenden som uttryckts i massmedierna är sanna? Svartalternativen var: Ingenting, ordet sanning är meningslöst, De känns riktiga eller självklara, De är levande och starka, De är användbara, de fungerar i praktiken, De stämmer överens med vad folk i allmänhet tycker, De stämmer överens med hur det är i verkligheten, De stämmer överens med våra vetenskapliga teorier, De är resultatet av ett förståndigt meningsutbyte och Annat. Svartalternativen har förts samman i fem grupper; de kategorier som är en sammanläggning av två svartalternativ markeras med en asterisk. LU=låg utb. (i huvudsak grundskola), MLU=medellåg utb. (i huvudsak gymnasium), MH=medelhög utb. (i huvudsak påbyggnad efter gymnasium), HU=hög utb. (i huvudsak avslutad högskoleutbildning); Ideologi är självplacering på en vänster-högerskala: KV=klart vänster, NV=något vänster, VE=varken vänster eller höger, NH=något höger och KH=klart höger.*

Källa: LORE's medborgarpanel nr 24, SOM-institutet 2017.

Det övergripande intrycket är att det är förhållandevis små skillnader efter demografiska grupper. Kvinnors och mäns syn på sanningsbegreppet är nästan identisk. När det gäller ålder är det de yngre som något mer betonar det dominerande synsättet att sanningen stämmer med verkligheten (56 procent). De äldre skiljer ut sig något genom en relativt hög andel (13 procent) som svarar att det är meningslöst att tala om sanning. Bland de högutbildade är stämmer med verkligheten ett något vanligare svar än bland lågutbildade (55 respektive 43 procent). Det är också vanligare att högutbildade betonar vetenskapliga teorier medan ytterst få menar att sanning är ett meningslöst begrepp.

När det gäller förhållandet mellan ideologisk orientering och synen på sanning skiljer människor som uppger sig stå långt till höger ut sig genom att nästan var femte person anser att sanningskravet är meningslöst. Individer som ställer sig långt till vänster på den politiska skalan markerar oftare än andra att sanning är det som stämmer med vetenskapliga teorier. Frågan om sanningens relevans är särskilt intressant när det gäller förtroendet för olika typer av medieinnehåll. Det finns nu möjlighet att pröva detta samband genom att studera vilket förtroende de tre grupperna med olika sanningssyn har för de tidigare nämnda nyhetsområdena.⁹

Sanningssynen och förtroendet

En första iakttagelse är att rangordningen i de tre sanningssynsgrupperna i stort är densamma. Sjukvården, klimatet och näringslivet är de områden som man har mest förtroende för oavsett synen på sanningen i nyheterna (tabell 7). I botten finns nyhetsbevakningen av invandring och brottslighet. Den stora grupp som menar att sanning är när det stämmer med verkligheten – alltså det mest frekventa alternativet – ligger inte oväntat nära genomsnittet. Men det är de två andra grupperna som skiljer sig betydligt från varandra.

De som menar att sanning är det som stämmer med vetenskaplig teori och ett förståndigt meningsutbyte har överlag en positiv inställning till nyhetsbevakningen. För alla ämnesområden har de en övervikt för stort förtroende, låt vara att den i fråga om nyheter om invandring är ganska liten (+10). Dessa bedömningar kan kontrasteras mot den sanningskritiska gruppens (-64). De som menar att sanningskravet är meningslöst uppvisar klar lägre förtroende för alla ämnesområden utom sjukvården – där är den positiva övervikten dock marginell (+8).

Resultatet pekar på att det finns ett samband mellan hur man ser på sanning i nyhetsbevakning och vilket förtroende man har för mediernas innehåll, men det är svårt att avgöra vad som ligger i ett sådant samband. Att de som överhuvudtaget tar avstånd från sanningen som kriterium är negativa till nyhetsinnehåll kanske är väntat, men det är svårare att förklara varför personer med ett mer vetenskapligt sanningsbegrepp har större förtroende. Är den faktakritiska gruppens låga förtroende för medieinnehållet exempelvis en konsekvens av man inte tror att det finns någon sanning? Eller är den negativa inställningen istället en följd av en allmän kritik mot det inte går att lita på mediernas nyhetsbevakning? Frågorna låter sig inte helt besvaras på befintligt underlag och måste prövas på ett större material.¹⁰

Tabell 7 Förtroendet för nyhetsbevakningen på sju områden efter synen på sanning i nyheterna 2017 (procent, viktat)

Förtroende för nyheter om:		Sanning i nyheterna innebär:			Samtliga
		De stämmer överens med verkligheten	De stämmer överens med vetenskapliga teorier/förståndigt meningsutbyte*	Ingenting. Ordet sanning är meningslöst	
Sjukvården	Stort	61	69	36	53
	Litet	14	10	28	16
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>+47</i>	<i>+59</i>	<i>+8</i>	<i>+37</i>
Klimatet	Stort	56	57	23	51
	Litet	19	16	41	21
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>+37</i>	<i>+41</i>	<i>-18</i>	<i>+30</i>
Näringslivet	Stort	47	47	27	43
	Litet	18	20	31	21
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>+29</i>	<i>+27</i>	<i>-4</i>	<i>+22</i>
Arbets-	Stort	44	50	20	41
	Litet	21	17	40	23
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>+23</i>	<i>-33</i>	<i>-20</i>	<i>+18</i>
EU	Stort	41	43	20	37
	Litet	23	22	48	27
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>+18</i>	<i>+21</i>	<i>-28</i>	<i>+10</i>
Invandringen	Stort	36	43	10	34
	Litet	42	33	74	48
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>-6</i>	<i>+10</i>	<i>-64</i>	<i>-14</i>
Brottsligheten	Stort	37	41	13	25
	Litet	41	29	66	42
	<i>Förtroendebalans</i>	<i>-4</i>	<i>+12</i>	<i>-53</i>	<i>-17</i>
Antal svar		689	242	151	1 381

Kommentar: Frågan lyder *Hur stort förtroende har du för svenska nyhetsmediers rapportering om följande ämnesområden?* Svartalternativen är: *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Varken stort eller litet förtroende, Ganska litet förtroende, Mycket litet förtroende, samt Ingen uppfattning.* Tabellen redogör för dem med mycket stort eller ganska stort förtroende. För frågeformuleringen om synen på sanning i nyheterna, se tabell 6.

Källa: LORE's medborgarpanel nr 24, SOM-institutet 2017.

Sammanfattning

Utgångspunkten för kapitlet har varit den ökade debatten om mediernas roll i samhället. Den huvudfråga vi har ställt oss är i vad mån det går att se några nya mönster i allmänhetens medieförtroende. Samtidigt har vi gått ett steg vidare och

studerat i vilken utsträckning det finns skillnader i förtroendet för olika nyhetsområden. Slutligen har vi prövat en analys av hur allmänheten bedömer sanningskravet på nyheter och vad det i sin tur betyder för förtroendet för olika ämnesområden.

När det gäller den första frågan har vi kunnat visa att medieförtroendets grundmönster är stabila över tid. Sveriges Television och Sveriges Radio är de två medieorganisationer som ligger särskilt högt, men även morgonpressen och TV4 uppvisar relativt höga värden medan kvällstidningarna genomgående uppvisar litet förtroende. I jämförelse med äldre studier har den lokala morgonpressen tappat något i förtroende bland allmänheten genom att det är färre som har uppfattning om dem, vilket i sin tur speglar dess minskade spridning. Också skillnaderna mellan olika gruppers förtroende, exempelvis de äldres stora förtroende för public service och de högutbildades för Stockholms morgontidningar, är i stort sett desamma över tid.

Den andra frågan om förtroendet för olika nyhetsområden bekräftar huvudsakligen bilden av svenskarnas stora medieförtroende. En klar majoritet av svarspersonerna har stort förtroende för fem av de sju bevakningsområden som har ingått i studien. Mest positiva värden får bevakningen av sjukvården och näringslivet. För två områden väger det jämnt mellan dem som har stort och de som har litet förtroende: brottsligheten och invandringen. Högutbildade har generellt större förtroende för nyhetsbevakningen än lågutbildade. Det som särskilt drar ner värdena för förtroendet för brotts- och invandringsnyheter är de sverigedemokratiska sympatisörernas mycket negativa bedömning.

Slutligen har vi undersökt i vad mån förtroendet för olika bevakningsområden har att göra med hur allmänheten ser på sanningen i nyheterna. Vi har gjort en jämförelse mellan dem som har en traditionell syn på sanning – att sanna nyheter stämmer med verkligheten, de som har en mer tolkande syn – att sanningen måste stämma med vetenskapliga teorier – och dem som anser att det inte finns någon sanning i nyheterna. Det visar sig att den senare gruppen saknar förtroende för nästan all nyhetsbevakning medan de som pekar på vikten av tolkning överlag hyser större förtroende än genomsnittet. Den sanningskritiska gruppen är i stor utsträckning en högerorienterad grupp med en överrepresentation av SD-sympatisörer med lågt förtroende för nyhetsbevakningen i svenska medier, vilket pekar på att deras mediekritik snarare handlar mer om politik än om medier.

Noter

- 1 *Is Truth Dead?* var enda texten på titelsidan av den amerikanska tidskriften *Time* den 3 april 2017. Artikeln hade rubriken ”Can Trump handle the truth?”.
- 2 Det mellanmännsliga förtroendet undersöks genom frågan i vilken utsträckning man kan lita på människor i allmänhet. Svarsskalan går mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). De som har angett värdena 8-10 definieras som höglitare. Se vidare Holmberg och Rothstein, 2016.

- 3 Ytterligare en annan ansats är att studera vad människor uppfattar som negativt i bevakningen. Det har gjorts i tidigare studier vilka visat att läsarna var mest kritiska till negativa/negativt vinklade nyheter i morgonpress och bristande respekt för enskilda människors integritet i kvällspress (Weibull, 1999).
- 4 Kapitlets analys av svenska folkets förtroende för mediers innehåll respektive för enskilda bevakningsområden baseras på frågor ställda i samverkan med Sveriges Television och Sveriges Radio respektive i samverkan med Institutet för mediestudier.
- 5 Studien genomfördes 1988 av forskningsprogrammet Dagspresskollegiet vid Göteborgs universitet och avsåg ett slumpmässigt urval av personer mellan 15 och 75 år bosatta i Göteborg.
- 6 Svartalternativen svarar mot olika kunskapssyner: Ingenting, ordet sanning är meningslöst (*nihilism*), De känns riktiga eller självklara (*subjektivistisk relativism*), De är levande och starka (*vitalism*), De är användbara, de fungerar i praktiken (*epistemologisk pragmatism*), De stämmer överens med vad folk i allmänhet tycker (*populistisk relativism*), De stämmer överens med hur det är i verkligheten (*realism*), De stämmer överens med våra vetenskapliga teorier och De är resultatet av ett förståndigt meningsutbyte (båda *rationalistisk koherentism*). Se vidare Andrén (2016).
- 7 Medborgarpanelen är en webbaserad panel med individer i åldrarna 16–85 år. Panelen är delvis självrekryterad, varför varje urval stratifieras utifrån kön, ålder och utbildning för att likna sammansättningen i befolkningen. Sanningsfrågan ingick i Medborgarpanelen 24 (mars 2017). Urvalsramen omfattade 2 500 personer mellan 18 och 74 år, av vilka 1 596 deltog. För en utförlig metodokumentation, se Martinsson och Andreasson (kommande 2017). I syfte att kontrollera urvalets representativitet ställdes samma fråga samtidigt till ett slumpmässigt urval om 1 142 personer över 15 år i en undersökning hos SIFO. Svarmönstret i de båda undersökningarna liknar i hög utsträckning varandra, vilket pekar på att resultaten från Medborgarpanelen bör kunna betraktas som representativa.
- 8 För en mer ingående analys av resultaten, se Weibull (2017).
- 9 Urvalens representativitet har testats genom att jämföra hur medborgarpanelens deltagare och svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen förhåller sig till varandra. Förtroendebalansen för de sju områdena är, med SOM-urvalet först: Sjukvården +39/+44, Invandringen -1/-11, Klimatet +27/+3, Näringslivet +32/+21, Brottsligheten -3/-8, EU +16/+8, Arbetsmarknaden +18/+18. Bedömningarna ger i stort sett samma utfall i båda undersökningarna. LORE:s medborgarpanel består av något mer engagerade svarspersoner, vilket speglas i att det är färre som svarar Ingen uppfattning eller placerar sig på mittalternativet Varken stort eller litet förtroende.

¹⁰ Motsvarande analys har även gjorts för det generella förtroendet för olika medietyper. De tre ”sanningsgrupperna” skiljer sig även i synen på olika medier. De som helt tar avstånd från sanning i nyheterna visar sig inte oväntat har minst förtroende. Däremot är deras relativa rangordning i stort densamma som för de två andra gruppernas, och för både SVT, SR och den lokala morgontidningen har gruppen en övervikt för stort förtroende.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2016) Växande informationsgap i digitaliseringens spår. I Lars Truedson (red) *Mediestudiers årsbok 2015/2016*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Andrén, Gunnar (2016) *Sanningsteorier i antropocen. En epistemologisk och empirisk undersökning*. Stockholm: Linear-Iraestheia.
- Elliot, Maria (1994) *Förtroendet för massmedier*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Lennart Weibull (2008) Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen? I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Lennart Weibull (2012) Förtroendet för staten. I Lennart Weibull, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Martinsson, Johan och Maria Andreasson (kommande 2017) Metodrapport Medborgarpanelen 24 – 2017. Göteborg: LORE och SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1999) Vad menas med negativa nyheter? I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Ljusnande framtid*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2014) Medieförtroende i ett nytt medielandskap. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995) *Publicistiska seder*. Stockholm: Tiden-SJF
- Weibull, Lennart (2017) Synen på sanning i nyheterna. I Lars Truedsson (red) *Mistron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.

OFFENTLIG VERKSAMHET SKALL HA HÖG KVALITET

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Svenska folkets bedömning av hur väl olika myndigheter/verksamheter fungerar har blivit något mindre positiv. Och den har blivit något mer färgad av politiska och ideologiska sympatier. Främst är SD-sympatisörer negativa. Men skillnaderna i S- och M-väljares bedömningar ökar också. Det är normativt inte bra. Offentlig verksamhet skall kännetecknas av oväld och opartiskhet. Det står till och med i grundlagen. Myndighetssverige har anledning till självrannsakan.

En nygammal kunskap inom sentida samhällsforskning är betydelsen av kvaliteten på offentlig verksamhet. En forskare som tidigt insåg denna sanning var Mancur Olson. Hans tunga slutsats förtjänar att upprepas: "...de stora skillnader i välbstånd mellan nationerna har sin främsta grund i skillnader i institutionernas kvalitet." (Olson 1996). Det är inte brist på ekonomiska resurser, entreprenörskap eller fysiskt kapital som i första hand hindrar olika länders sociala och ekonomiska framsteg. Huvudproblemet är istället låg kvalitet på olika myndigheters verksamhet, ofta kopplat till omfattande korrupktion (Rothstein 2015). Bristande mänsklig välfärd i världen – sammanfattar Bo Rothstein – har som huvudorsak att en majoritet av jordens befolkning lever i länder med dysfunktionella samhällsinstitutioner (Rothstein 2015).

Betydelsen av kvalitet i offentlig verksamhet är inte okänd i myndighetssverige. Värdegrundsdelegationen sammanfattade för några år sedan vad som skall vägleda all statlig verksamhet i Sverige (Ångström 2014). Hög standard är målet. Sex punkter preciserades för att nå dit. Myndigheter och anställda skall inte bara följa lagar och förordningar. De skall också vara *demokratiska* och *öppna för olika åsikter*, därtill *sakliga* och *opartiska* och inte minst *respektfulla* och *serviceinriktade*. Det är vackra och krävande målsättningar, men inte lätta att leva upp till.

I vad mån svensk myndigheter och tjänstemän klarar av dessa mycket högt ställda krav vet vi inte. Några systematiska undersökningar finns inte. Det är naturligtvis en allvarlig brist. Om de vackra principerna inte enbart skall bli just vackra men tomma ord måste de preciseras och göras till föremål för samhälleliga mätningar. Vi kan inte bara tala om hög standard. Vi måste också mäta och utvärdera.

Om och när det kommer till mätningar är det självklart att medborgarna måste involveras. Det räcker inte med att myndighetschefer och politiker utvärderar vad som görs. Inte heller räcker det med att brukare och "kunder" tillfrågas. En bredare

ansats krävs där de många medborgarna inkluderas. Väljarnas votum vart fjärde år är en värdefull informationskälla, men räcker inte på långa vägar. Valutslag kan tolkas mycket olika och säger mycket lite om hur skilda myndigheter bedöms av väljarna. Lägg därtill att offentlig verksamhet sällan är marknadsbaserad. Enkla användbara försäljningssiffror finns oftast inte tillgå när verksamheter skall utvärderas.

Det betyder att om man vill veta vad medborgarna tycker måste man på ett eller annat sätt fråga dem. Naturligtvis förutsatt att man erkänner att medborgerliga åsikter om offentlig verksamhet är relevant och viktig i en fungerande demokrati. Myndigheter skall tjäna folket. Om de gör det till belåtenhet eller ej måste medborgarna vara med och uttala sig om. En grundläggande sanning i en demokrati kan det tyckas. Likväl finns det få systematiska medborgardialoger eller undersökningar av detta slag – i Sverige eller internationellt.

Insikten att medborgare måste med när offentlig verksamhet bedöms finns sedan många år inom samhällsforskningen, men också sedan några år inom myndighetsverige. Det är bakgrunden till forskningsprojektet *Kvalitet i offentlig verksamhet (KOV)*, som startades 2010 vid SOM-institutet i samarbete med Statskontoret (Johansson och Holmberg 2011).¹ Målsättningen är att skapa långsiktiga mätserier med årliga undersökningar av hur olika myndigheter och kommunala/regionala verksamheter bedöms kvalitetsmässigt av svenska folket. Varje år mäts ett tiotal olika myndigheter/verksamheter. Några har ingått i studierna vid flera tillfällen. Tanken är att i långa loppet få tillgång till längre mätserier för ett antal centrala myndigheter/verksamheter. I nuläget har vi kunskap om hur svensk folket bedömer kvaliteten hos tjugoen myndigheter och åtta verksamheter. I undersökningen 2016 ingår sex myndigheter och tre verksamheter.

Mätmässigt använder vi enkla och därmed lättförståliga redskap. Vi eftersträvar ett mätinstrument som inte sätter individers personliga erfarenhet i centrum (nöjdmissnöjdfrågor), eller som betonar det känslomässigt affektiva (förtroendefrågor). Istället använder vi mått som mer fokuserar på det kognitiva och är inriktade på vad som mer konkret görs, på det som i amerikansk forskning brukar benämnas *Job Performance*. En möjlig svensk term skulle kunna vara verksamhetskvalitet.

Vår bedömningsfråga har följande utformning. ”Hur anser Du att följande myndigheter sköter sin uppgift?” Motsvarande fråga för olika verksamheter är formulerad enligt följande: ”Hur tycker Du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/region eller kommun där Du bor?” De efterföljande svarsalternativen är sju. Fem där de svarande får ange ett omdöme om hur myndigheterna/verksamheterna sköter sig – från mycket eller ganska bra, över varken bra eller dåligt till ganska eller mycket dåligt. Därutöver finns två svarsmöjligheter där svarspersonerna kan uppge att de ”inte känner till myndigheten/verksamheten” eller att de ”inte har någon uppfattning”.

De båda sistnämnda svarsalternativen är viktiga av två skäl. För det första, vi vill minimera antalet ogenomtänkta slentriansvar och rena gissningssvar. Kan man eller vill man inte avge ett omdöme skall man inte ”tvingas” därtill. Flera av de myndigheter vi mäter – och avser att mäta framöver – behöver inte nödvändigtvis

ha en masspublik. För sådana myndigheter är det naturligt att många människor inte känner till dem, och att andelen utan kännedom blir hög. För det andra, medborgares grad av kännedom om olika offentliga verksamheter är en självständig frågeställning. I amerikansk forskning talas om *Name Recognition* som ett centralt fenomen i all kommunikation och utvärdering. På svensk kan vi tala om verksamhetskännedom. Hur känt är varumärket? Känner man inte till något är det svårt att göra en meningsfull värdering.

Grad av kännedom

De allra flesta av de myndigheter vi hittills har undersökt i SOM-studierna är förhållandevis välkända. Ätminstone enligt de resultat vi får fram. I Tabellerna 1 och 2 redovisas andelen svarande som är villiga att avge ett omdöme om de olika myndigheterna/verksamheterna. Dessa svarspersoner har alltså *inte* angivit att de ”inte känner till” eller att de ”inte har någon uppfattning”. De har fått möjligheten att avstå från att sätta ett betyg, men inte tagit den. De har avgivit ett omdöme. Därmed indikerande att de på något sätt känner till myndigheten/verksamheten och är beredda att uttala sig.

Andelen personer som på detta sätt uttrycker kännedom utgör med all säkerhet ett maximumestimat. Om alla cirka 40–50 procenten som inte besvarar SOM-enkäterna skulle ställa upp och delta i undersökningarna skulle graden av kännedom med all sannolikhet bli mindre. Men hur mycket mindre vet vi inte. Insikten att våra kännedomsskattningar är i överkant, en slags glädjemätningar, är viktig att bära med sig. Dock tror vi inte att överskattningarna på något avgörande sätt snedvrider relationen mellan de olika myndigheternas/verksamheternas olika grader av kännedom.

Svaret ”känner inte till” är klart mindre vanligt än svaret ”ingen uppfattning”. Genom att ta med ingen uppfattning-svar som en indikator på frånvaro av kännedom tror vi oss minska graden av överskattning av graden av kännedom. Vad ”ingen uppfattning” i vilket fall visar är en ovilja att göra en bedömning – troligen oftast därför att kännedomen/kunskapen är bristfällig.

Polisen är den myndighet bland dem vi hittills studerat som är mest välkänd. Hela 95 procent av de svarande kan noteras för kännedom enligt vårt sätt att mäta. Undersökningsperioden är 2010–2016. Myndigheter/verksamheter som ingått i undersökningarna fler än en gång redovisas enligt det högsta värdet. Bra nära lika välkända som Polisen är Skatteverket och Försäkringskassan – båda med en kännedom på 87 procent. Längst ned på kännedomslistan återfinns fyra myndigheter där endast ett mindretal uppger bekantskap. De fyra är Statistiska centralbyrån med nästa femtio procent (47 procent), och tre nyskapade myndigheter – Energimarknadsinspektionen, Havs- och vattenmyndigheten och allra sist Forum för levande historia med låga 21 procent. En annan ny myndighet, Inspektionen för vård och omsorg, gör en stark debut. Kännedomssiffran på 59 procent är klart bättre än för övriga nya myndigheter.

Tabell 1 Kända och mindre kända svenska myndigheter 2010–2016 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Polisen	95
2. Skatteverket	87
3. Försäkringskassan	87
4. Migrationsverket	82
5. Trafikverket	80
6. Arbetsförmedlingen	79
7. Valmyndigheten	72
8. Skolverket	71
9. Livsmedelsverket	67
10. Naturvårdsverket	66
11. Pensionsmyndigheten	63
12. Socialstyrelsen	60
13. Centrala studiestödsnämnden (CSN)	59
14. Inspektionen för vård och omsorg	59
15. Kronofogdemyndigheten	59
16. Konsumentverket	57
17. Riksrevisionsverket	52
18. Statistiska centralbyrån (SCB)	47
19. Energimarknadsinspektionen	34
20. Havs- och vattenmyndigheten	28
21. Forum för levande historia	21

Kommentar: För myndigheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomresultat. Cirka 1 500–1 600 svarspersoner ingår i varje års mätning.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

Tabell 2 Kända och mindre kända kommunala/regionala verksamheter 2010–2016 (procent)

	Andel som uppger sig känna till och är villig att avge ett omdöme
1. Sjukvården	96
2. Renhållningen	94
3. Kollektivtrafiken	88
4. Räddningstjänsten	75
5. Äldreomsorgen	75
6. Grundskolan	74
7. Förskolan	62
8. Plan- och byggfrågor	62

Kommentar: För verksamheter som deltagit i fler SOM-undersökningar redovisas högsta kännedomresultat.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

De åtta kommunala/regionala verksamheter vi undersökt sedan starten 2010 är alla kända av en majoritet av medborgarna. Sjukvården toppar med 96 procent, tätt följd av Renhållningen med 94 procent. Minst känd är Förskolan och Plan-och byggfrågor med kännedomssiffror strax över 60 procent.

Kännedomsresultaten är i de flesta fall mycket stabila över tid. Få statistiskt säkra förändringar kan noteras. Dock för en myndighet kan en viss ökad kännedom iakttas. Den myndigheten är Migrationsverket som är klart mer känt i mätningen 2016 (82 procent), efter den stora flyktingströmmen 2015, än i mätningen 2013 (71 procent), före den stora flyktingströmmen 2015.²

Medborgarnas betyg

Stabilt och oförändrat i toppen. Skatteverket är fortfarande nummer ett – Sveriges mest uppskattade myndighet bland dem vi undersökt. Ett rätt fantastiskt resultat egentligen. I högskattelandet Sverige får fogden som samlar in folkets pengar ett toppbetyg av medborgarna. Hela 71 procent bland personer med en åsikt tycker Skatteverket sköter sin uppgift bra. Endast 6 procent gör en negativ bedömning. Det ger en betygsbalans på +65.³ Det här är ett mycket viktigt och positivt resultat för staten Sverige. Skatteuppbörden – en helt central uppgift i alla samhällen – uppfattas som välskött och därmed legitim. Många andra länder ute i världen har anledning att se avundsjukt på detta sakernas tillstånd i Sverige; Grekland till exempel.

På platserna strax efter Skatteverket kommer Statistiska centralbyrån och Polisen.⁴ Även det mycket positiva resultat för Sverige. Det mest blir smidigare och kostnadsbesparande i ett samhälle om de myndigheter som sköter insamling av skattemedel, av offentlig statistik och som upprätthåller lag och ordning bedöms sköta sitt arbete bra. Det minskar alla transaktionskostnader och gör samhället mer effektivt.

Sjutton av tjugoen undersökta myndigheter har en positiv betygsbalans – fler medborgare tycker de gör ett bra arbete än som tycker de sköter sig dåligt (se tabell 3). Bland dem återfinns ännu en fogde – Kronofogdemyndigheten. En så hög andel som 54 procent anger att de tycker kronofogden gör ett bra arbete mot endast 9 procent som är kritiska. Svenska folket har uppenbarligen ett övervägande positivt förhållande till de två ledande offentliga myndigheter som tar deras pengar.

I botten på betygslistan finner vi fyra myndigheter med en övervikt för negativa omdömen. Mest negativ värdering får Arbetsförmedlingen följd av Migrationsverket, Energimarknadsinspektionen och den helt nya myndigheten Inspektionen för vård och omsorg (IVO). Ett speciellt tråkigt resultat för nystartade IVO. En start i uppförsbacke är aldrig bra. Försäkringskassan hamnar på listans nedre halva med ett svagt plusresultat.

Att välfärdssveriges två helt centrala myndigheter – Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan – hamnar så här lågt när medborgaren betygsätter vad som görs

är naturligtvis inte bra. Negativa bedömningar leder till skepsis, längre beslutstider och högre transaktionskostnader. Inte bara arbetslösa och sjuka drabbas. Hela samhället får bära en högre kostnad. Att även en annan viktig myndighet som Skolverket också ligger långt ned på listan med en låg betygsbalans på +3 gör inte saken bättre.

Tabell 3 Svenska folkets bedömningsbetyg på ett antal myndigheter. Andel som sköter sin uppgift bra/dåligt 2010–2016 (procent och betygsbalans)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Skatteverket	71/6	+65
2.	SCB	62/2	+60
3.	Polisen	68/11	+57
4.	Konsumentverket	59/8	+51
5.	CSN	59/9	+50
6.	Naturvårdsverket	57/9	+48
7.	Trafikverket	58/12	+46
8.	Valmyndigheten	56/10	+46
9.	Kronofogdemyndigheten	54/9	+45
10.	Riksrevisionsverket	49/7	+42
11.	Livsmedelsverket	50/11	+39
12.	Havs- och vattenmyndigheten	42/11	+31
13.	Pensionsmyndigheten	47/18	+29
14.	Forum för levande historia	38/11	+27
15.	Socialstyrelsen	37/21	+16
16.	Försäkringskassan	41/32	+9
17.	Skolverket	30/27	+3
18.	Inspektionen för vård och omsorg	30/39	-9
19.	Energimarknadsinspektionen	18/36	-18
20.	Migrationsverket	20/51	-31
21.	Arbetsförmedlingen	17/52	-35

Kommentar: Högsta betygsbalans redovisas. Procenten har beräknats bland personer med kännedom om de olika myndigheterna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2016.

Migrationsverkets ävenledes dåliga betyg förbättrar inte det hela. Invandrings- och flyktingfrågorna toppar svenska folkets dagordning sedan den rekordstora flyktingströmmen 2015. Samtidigt försämras Migrationsverkets underbetyg från -31 i SOM-mätningen 2015 till -42 i undersökningen 2016. Att Migrationsverket sysslar med känsliga och ibland impopulära saker är ingen bra ursäkt, möjligen en delförklaring. Kan Skatteverket och Kronofogdemyndigheten få till klara överbetyg borde också andra myndigheter med tuffa fögderier kunna åstadkomma bedömningar med positiv övervikt. Det gäller också Migrationsverket.

De kommunala/regionala verksamheter som undersökts hittills får mer positiva betyg av svenska folket – åtminstone genomsnittligt sett (se Tabell 4). Ingen verksamhet har än så länge hamnat på en negativ betygsbalans. I topp återfinns vi Räddningstjänsten med rekordresultatet +84, fungerar bra säger 85 procent, dåligt endast 1 procent. Därefter kommer Förskolan och Renhållningen med i båda fallen en betygsbalans på +65. Även Grundskolan (+50) och Sjukvården (+49) får övervägande positiva betyg, men på en klart lägre nivå än de tre topplacerade verksamheterna. Minst positiv uppskattning får Kollektivtrafiken, Äldreomsorgen och Plan- och byggfrågor. Men även här överväger de positiva betygen.

Tabell 4 Bedömningsbetyg på ett antal kommunala/regionala verksamheter 2010–2016 (procent och betygsbalans)

		Procent bra/dåligt	Betygsbalans bra minus dåligt
1.	Räddningstjänsten	85/1	+84
2.	Förskolan	74/9	+65
3.	Renhållningen	73/8	+65
4.	Grundskolan	64/14	+50
5.	Sjukvården	65/16	+49
6.	Kollektivtrafiken	53/26	+27
7.	Äldreomsorgen	47/26	+21
8.	Plan- och byggfrågor	41/22	+19

Kommentar: Högsta betygsbalans något undersökningsår redovisas. Procenten har beräknats bland personer som uppger kännedom om de olika verksamheterna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

Betyg på väg upp eller betyg på väg ned

När det gäller bedömningsbetygen kan vi till skillnad från när det gäller kännedom notera flera relativt tydliga förändringar. Tre myndigheter uppvisar klart förbättrade betyg – Havs- och vattenmyndigheten från en låg startnivå 2011, CSN från en medelhög nivå 2010 och Försäkringskassan från en bottennivå 2010. Ytterligare tre myndigheter kan uppvisa begränsat bättre betyg jämfört med åren 2010–2012. Det gäller Skatteverket från en redan hög nivå, och Pensionsmyndigheten och Naturvårdsverket från medelnivåer.⁵

Dock de flesta myndigheter/verksamheter tappar i uppskattning. Betygsbalansen försämras för nio. För sex av dem är nedgången mer begränsad, mellan -4 till -12 enheter på vår betygsbalansskala. De myndigheter/verksamheter som återfinns här är Migrationsverket (-4), Arbetsförmedlingen (-6), Kollektivtrafiken (-7), Trafikverket (-8), Förskolan (-10) och grundskolan (-12). Värre är betygsfallet för tre andra mycket viktiga institutioner i välfärdsstaten och rättsstaten Sverige.

Äldreomsorgen tappar -28 betygsenheter ned till ett övervägande negativt betyg, Sjukvården minskar -31 enheter men är fortfarande kvar på den positiva betygs-sidan. Polisen, slutligen, är också kvar på den positiva betygssidan, men tappar mest: från betygsbalansen +57 år 2010 och +48 år 2015 ned till +18 efter raset i senaste mätningen 2016. Centraliseringsreformen har kostat Polisen dyrt i förlorad tilltro. Vägen tillbaka kan vi bara hoppas blir kort.

Det sociala testet

En förvaltning som utmärks av oväld – och någorlunda väl uppfyller de högt ställda mål som Värdegrundsdelegationen fastslår – skall *inte* kännetecknas av att olika demografiska och sociala samhällsgrupper gör klart olika bedömningar av hur olika myndigheter/verksamheter fungerar. Offentlig verksamhet skall vara opartisk och tjäna alla medborgare lika (Rothstein 2015). Likabehandlingsprincipen är central.

I Tabell 5 genomförs en systematisk prövning av i vad mån myndighetssverige uppskattas likartat i ett trettioårigt olika samhällsgrupper. Analysen görs på ett jämförbart sätt med tidigare års tester (se Holmberg 2016 och 2015). Nio myndigheter/verksamheter ingår i 2016 års prövning. Resultaten visar den genomsnittliga summerade betygsbalansen i olika samhällsgrupper. Resultaten kan teoretiskt variera mellan -100 (alla är negativa) till +100 (alla är positiva); ju högre positivt värde desto bättre betyg. Det genomsnittliga resultatet för samtliga svarande är +8 i undersökningen 2016.

Om någon oro funnits kan den någorlunda stillas. Myndighetssverige klarar det sociala bedömningstestet förhållandevis väl. Skilda demografiska och socio-ekonomiska grupper betygsätter i genomsnitt svensk offentlig förvaltning på ett likartat sätt. Endast sex samhällsgrupper uppvisar betyg som skiljer sig mer än +/- 5 enheter från genomsnittet för samtliga svarande.⁶ De mindre bedömnings-skillnader vi kan notera håller sig oftast mellan 1-3 enheter från medeltalet, och är inte statistiskt signifikanta på en skala mellan -100 till +100.

De sociala grupper som avviker mest tydligt från genomsnittet i uppskattningen av myndighetssverige i mätningen 2016 är på den positiva sidan lågutbildade, arbetslösa och personer verksamma i kommun eller landsting. På den negativa sidan finner vi främst personer med sjuk/aktivitetsersättning, personer verksamma i den privata sektorn och boende på landsbygden. När det gäller personer med sjuk/aktivitetsersättning är det negativa betyget rekord negativt år 2016. De avgav ett lågt betyg också 2015, men inte i närheten av underbetyget 2016.⁷

Några av de mindre skillnader som vi kan iaktta är värda uppmärksamhet, speciellt som vi sett flera av dem tidigare. Över åren och i genomsnitt tenderar de som ger högst betyg åt myndighetssverige vara yngre/medelålders, högutbildade (dock inte 2016!), högre tjänstemän, SACO-medlemmar och personer verksamma i offentlig sektor. En något mindre uppskattning får det offentliga bland 50-64 åringar, bland boende på landsbygden, bland lågutbildade (2016 ett undantag), bland företagare

och arbetare, bland personer i den privata sektorn och mest tydligt bland personer med sjuk/aktivitetsersättning.

Tabell 5 Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/verksamheter i olika demografiska grupper 2016 (betygsbalans)

		2016
	Samtliga	+8
Kön	Kvinna	+10
	Man	+5
Ålder	16–29 år	+10
	30–49 år	+6
	50–64 år	+5
	65+ år	+11
Boendeort	Landsbygd	+2
	Tätort	+8
	Stad	+9
	Storstad	+7
Eget hem	Arbetsbaserat	+7
	Tjänstemannahem	+9
	Högre tjänstemannahem	+10
	Företagare	+5
Fackförbund	LO	+8
	TCO	+8
	SACO	+8
Utbildningsnivå	Låg utbildning	+15
	Medel utbildning	+5
	Hög utbildning	+9
Sektor	Statlig sektor	+9
	Kommunal/landsting	+14
	Privat sektor	+2
Arbetsmarknadsstatus	Arbetslös	+16
	Sjuk/aktivitetsersättning	-19

Kommentar: Bedömningsbetyget kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inklusive de som svarat 'Ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/verksamheten'). Totalt 9 myndigheter/verksamheter ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Kvinnor eller män finns inte med i uppräknningen. Det beror på att det inte finns några större könsskillnader när det gäller hur svensk offentlig verksamhet betygsätts. Kvinnor och män gör i genomsnitt mycket likartade bedömningar. Dock i undersökningen 2016 finner vi en mindre skillnad. Kvinnor är något mer positiva än män.

Det ideologiska och det partipolitiska testet

Offentlig förvaltning skall vara oberoende av politiska och ideologiska kopplingar. Partipolitik får inte influera stats- eller kommunaltjänstemän. Partipolitisk neutralitet är ledstjärnan för den opartiska och oförvitliga tjänstepersonen. Sådan är den hävdvunna och viktiga doktrinen. Idealt skall myndigheter fungera så att alla medborgare uppskattar arbetet – oavsett politisk hemvist. Opartiskhet skall råda. Det uttrycks till och med i Sveriges grundlag.

Domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saktlighet och opartiskhet (Regeringsformen 1 kapitlet 9:e paragrafen)

Om något politiskt läger är uppenbart mer nöjt eller uppenbart mer missnöjt med hur det offentliga fungerar kan det vara en indikation på att något är fel. Regeringsformens krav på opartiskhet kan vara i fara.

Tabell 6 *Genomsnittligt bedömningsbetyg för ett antal myndigheter/ verksamheter i olika politiska och mediala grupper 2016 (betygsbalans)*

		2016
	Samtliga	+8
<i>Politiskt intresse</i>	Mycket/ganska politiskt intresserade	+6
	Inte särskilt/inte alls politiskt intresserade	+10
<i>Vänster-höger placering</i>	Klart/något till vänster	+16
	Varken eller	+4
	Klart/något till höger	+3
<i>Partisympati</i>	Vänsterpartiet	+5
	Socialdemokraterna	+21
	Miljöpartiet	+14
	Centerpartiet	+9
	Liberalerna	+8
	Kristdemokraterna	+18
	Moderaterna	+7
	Sverigedemokraterna	-11
	Feministiskt Initiativ	+11
<i>Aktuellt/Rapport</i>	Dagligen	+8
	Flera gånger/vecka	+10
	Någon gång/mer sällan	+5
	Aldrig/ ej svar	+7

Kommentar: Bedömningsbetyget kan variera mellan +100 (samtliga svarar bra) och -100 (samtliga svarar dåligt). Procenten är beräknad bland samtliga svarspersoner (inklusive dem som svarat 'Ingen uppfattning' resp. 'Känner ej till myndigheten/verksamheten'). 2016 ingår nio myndigheter/verksamheter.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I Tabell 6 och 7 undersöks om viktiga partipolitiska och ideologiska grupper värderar svenska myndigheter/verksamheter på ett någorlunda likartat sätt. I Tabell 6 görs prövningen enligt den metod som användes i det sociala testet. Förutom olika politiska grupper har vi också tagit med några grupper som visar hur personer med olika grad av medieexponering betygsätter hur det offentliga fungerar. I Tabell 7 redovisas mer detaljerat hur olika partiers sympatisörer bedömer all de nio myndigheter/verksamheter som ingår i SOM-undersökningen 2016.

I det alliansstyrda Sverige 2013 eller i det rödgrön styrda Sverige 2015 bedömer medborgare med olika ideologisk inriktning i allt väsentligt kvaliteten på offentlig verksamhet på samma sätt. Vissa mindre skillnader finns där personer med ideologisk vänsterlutning är mer positiva 2015 än 2013 medan personer med en högerlutning tvärtom är mer positiva 2013 än 2015 (Holmberg 2016). Vem som innehar regeringsmakten färgar något lite av sig.

I prövningen 2016 är den politiska färgningen klart tydligare. Personer med ideologisk hemvist till vänster är nu klart mer uppskattande av offentlig verksamhet (snitt +18) än personer till höger (+3). Partipolitiskt skiljer sig S- och M-sympatisörer klart åt i betygsättningen. Bland S-sympatisörer får det offentliga snittbetyget +21 mot endast +7 bland M-sympatisörer. Tidigare mätningar har visat på inga eller mycket mindre skillnader mellan S- och M-anhängares uppskattning av myndighetssverige. De partipolitiska skillnaderna i betygen på det offentliga har ökat. Dock har fortfarande all partiers sympatisörer en övervägande positiv genomsnittlig betygsbalans för olika myndigheters/verksamheters arbete, med ett mycket påtagligt undantag – Sverigedemokraternas anhängare. Genomsnittsbetyget för SD-sympatisörerna är -11 i SOM-mätningen 2016. För övriga partiers anhängare varierar medelbetyget mellan +5 (V) till +21 (S). Det är mycket tydligt att Sverigedemokraternas väljare är klart mer missnöjda med hur det offentliga fungerar än övriga partiers sympatisörer. SD-anhängare skiljer ut sig tydligt på den kritiska och negativa sidan.

Redovisningen i Tabell 7 ger en mer detaljerad bild av hur olika partiers anhängare bedömer olika myndigheter/verksamheter. Resultaten gäller för studien 2016.

Sverigedemokraternas sympatisörer är mindre positiva/mer negativa än genomsnittet i bedömningen av all myndigheter/verksamheter; mest tydligt när det gäller Migrationsverket. S-sympatisörer ger inte ett lägre betyg än genomsnittet till någon myndighet/verksamhet. S-väljare är överlag mer nöjda än medelsvensson. Det samma kan inte sägas om M-anhängare. För de flesta myndigheter/verksamheter är M-sympatisörer något mer positiva – eller lika positiva – som folk i allmänhet. Men när det gäller Arbetsförmedlingen, Försäkringskassan och Migrationsverket är M-sympatisörer något mer på den negativa sidan än genomsnittet. En viss partipolitisk färgning är tydlig i bedömningarna, något tydligare än tidigare.

Två av välfärdssveriges viktigaste myndigheter får svidande underbetyg av samtliga partiers anhängare. Det gäller Arbetsförmedlingen och Migrationsverket. Det är klart otillfredsställande att stödet för så viktig verksamhet som dessa båda myndigheter bedriver inte får ett övervägande positivt betyg bland något enda partis väljare.

Tabell 7 Olika partiers sympatisörer bedömer hur ett antal myndigheter/verksamheter sköter sin uppgift 2016 (procentandel bra/dåligt)

	Partisympati										Samtliga	
	V	S	MP	C	L	KD	M	SD	FI			
Myndigheter												
Arbetsförmedlingen	15/59	26/47	20/52	14/69	21/56	21/54	16/68	9/75	20/55	18/61		
Försäkringskassan	34/40	42/28	39/37	33/40	45/33	41/21	34/37	22/53	50/25	36/36		
Polisen	46/29	61/21	58/20	50/30	44/36	47/28	50/31	28/52	70/15	50/31		
Skatteverket	78/5	69/5	76/2	69/8	78/4	73/3	68/5	54/13	71/6	68/7		
Migrationsverket	21/60	29/44	26/45	17/58	14/69	32/46	11/67	3/86	19/52	18/60		
Naturvårdsverket	68/10	64/7	78/7	54/11	65/0	68/11	55/8	38/17	80/0	57/9		
Medeltal	44/34	49/25	50/27	40/36	45/33	47/27	46/36	26/49	52/26	41/34		
Betygsbalans	+10	+24	+23	+4	+12	+20	+10	-23	+26	+7		
Verksamheter												
Grundskolan	52/31	65/15	65/15	62/20	56/29	52/27	61/22	44/32	60/27	57/23		
Sjukvården	48/40	57/23	53/29	56/29	47/41	70/24	53/29	36/48	39/35	50/32		
Äldreomsorgen	25/51	45/31	35/47	39/34	36/38	50/29	36/42	17/61	18/59	35/43		
Medeltal	42/41	56/23	51/30	52/28	46/36	57/27	50/31	32/47	39/40	47/33		
Betygsbalans	+1	+33	+21	+24	+10	+30	+19	-15	-1	+14		

Kommentar: Procenten är beräknad bland personer med uppgiven kännedom om myndighet/verksamhet. Antal svarspersoner är 1 585.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Självvranssakan behövs

Givet våra resultat med den något ökande partipolitiska och ideologiska färgningen av betygen på myndigheternas verksamhet är det inte självklart att som tidigare säga att myndighetssverige klarat partitestet eller ideologitestet. Framst SD-sympatisörernas negativa betygsättning, men också de tilltagande skillnaderna mellan S- och M-väljares bedömningar gör att slutsatsen måste bli att allt inte längre är bra. Myndighetssverige har anledning till självvranssakan. Det ligger kanske något i den ökande partisplittringen i betygen.

Noter

- ¹ En del av text och analys i detta kapitel går tillbaka på rapporten *Hög standard* publicerad på SOM-institutets hemsida år 2016.
- ² Kännedomssiffrorna för mätningen 2011 skall användas försiktigt. Resultaten 2011 drabbades av en kontexteffekt som sänkte kännedomssiffrorna tillfälligt. Effekten beror på en annorlunda placering av enkätfrågororna i SOM-undersökningen 2011 jämfört med övriga undersökningsår.
- ³ Resultaten gäller för 2015. I mätningen 2016 blir utfallet något svagare 68/7 och en betygsbalans på +61. Kanske ser vi här en liten effekt av all medieuppmärksamhet kring hur Skatteverkets ledning skött olika affärer.
- ⁴ Resultaten för Polisen går ned kraftigt mellan 2015 och 2016. En uppskattning på 64/16 år 2015 minskar till 50/32 år 2016. Betygsbalansen sjunker från +48 till +18. Polisens centraliseringsreform och den omfattande medieuppmärksamheten har kostat på. Med ett betyg på endast +18 hamnar Polisen på den nedre halvan när svenska myndigheter betygsätts av svenska folket (se tabell 3). Polisen förtroende har också gått ned tydligt i SOM-mätningen 2016, se Holmberg och Weibulls kapitel.
- ⁵ Grundmaterialet för förändringsanalysen finns publicerat i Holmberg och Arkhede 2017 (Tabell 1c).
- ⁶ I mätningen 2015 återfanns enbart en social grupp med en större avvikelse än +/-5 enheter från genomsnittet. Den gruppen var personer med sjuk/aktivitetsersättning som gav myndighetssverige ett klart lägre betyg än genomsnittet.
- ⁷ Snittbetyget för personer med sjuk/aktivitetsersättning var +3 i mätningen 2015. Resultaten 2015 och 2016 är inte helt jämförbara eftersom delvis olika myndigheter ingår i undersökningarna.

Referenser

- Arkhedde, Sofia och Holmberg, Sören 2015. *Svenska folkets bedömning av offentliga myndigheters verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Arkhedde, Sofia 2017. *Betyg på offentlig verksamhet 2016*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Tryggvason Oleskog, Nora 2014. *Svenska folkets bedömning av offentliga myndigheters verksamhet*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Arkhedde, Sofia 2016. *Svenska folket sätter betyg på offentlig verksamhet 2015*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2016. Högt standard. I Holmberg, Sören och Arkhedde, Sofia *Svenska folket sätter betyg på offentlig verksamhet 2015*.
- Johansson, Susanne och Holmberg, Sören 2011. Kvalitet i offentlig verksamhet. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet.
- Olsson, Mancur 1996. Big Bills Left on the Sidewalk: Why Some Nations are Rich, and Others Poor. *Journal of Economic Perspectives*. 10: 3-24.
- Rothstein, Bo 2015. *De samhälleliga institutionernas kvalitet*. Stockholm: Makadam förlag.
- Ångström, Lars 2014. *Den gemensamma värdegrunden för det statsanställda – grundläggande rättsliga principer*. Stockholm: Värdegrunddelegationen.

SVENSKENS SVIKTANDE KÄRLEK TILL KOMMUNNIVÅN

GISSUR Ó ERLINGSSON

Sammanfattning

Det finns teoretiska skäl att tro att medborgarna ska gilla kommunnivån mer än riksnivån: att vi t.ex. ska ha större förtroende för kommunpolitiker, mer tillit till kommunens institutioner och vara nöjdare med den lokala demokratin. En sådan hypotes får gott stöd i andra länder. I detta kapitel öppnar vi upp det svenska fallet och riktar strålkastarljuset mot hur mönstret sett ut sedan 1999 i dessa avseenden. Vi finner att Sverige avviker mot vad man finner i andra länder, och därmed också sviker teoretiska förväntningar. De senaste åren misstros kommunpolitiker mer än rikspolitiker; kommunstyrelser åtnjuter systematiskt lägre förtroende än riksdag och regering; och vi är nöjdare med demokratin i riket än i kommunerna. Till detta ska också läggas att svensken anser att korruption är vanligare förekommande lokalt än på riksnivån. Resultatet är gåtfullt och kräver förklaring. Framställningen avslutas därför med att ett argument skisseras som säger att det vi ser skulle kunna vara ett utslag av det omfattande uppdrag kommunerna givits, bl.a. att implementera flera av välfärdsstatens kärnuppgifter, uppgifter som också är mycket viktiga för väljarna.

Som nyantagen och kommunintresserad doktorand slukade jag med intresse två böcker som kom vid millennieskiftet. Den ena var Henry Bäckes (2000) *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*, den andra Tommy Möllers (2000) *Politikens meningslöshet*. Bäck (2000: 12) beskrev att medborgarna hade *extremt* lågt förtroende för kommunpolitiker år 1992. Av tolv mätta yrkes- och uppdragskategorier i de västsvenska SOM-undersökningarna hamnade kommunpolitikerna på näst sista plats, endast med bankdirektörerna bakom sig. Detta, menade Bäck, var anmärkningsvärt. Den studien gjordes i bankkrisens efterdyningar, då bankdirektörer – med hans ord – framstod ”som i det närmaste kriminella element”; varför kommunpolitiker nog sågs som ”småtjuvar”. Liknande påståenden om sakförhållandet, att svensk kommunpolitik åtnjöt ett svagt förtroende, återfanns hos Möller (2000: 37–39). Möller uppmärksammade att kommunstyrelserna år 1996 rankades *allra sämst* av de 15 samhällsinstitutioner som betygssattes, och vidare att detta:

avviker från det dominerade mönstret i internationell forskning. Förtroendet är nämligen i allmänhet högre för lokala politiker och institutioner än för nationella. Det avlägsna och abstrakta ses med större misstänksamhet än det närliggande och välkända.

Bäcks (2000) och Möllers (2000) iakttagelser, vars data nu har över 20 år på nacken, är långt ifrån triviala. Vid närmare eftertanke är de direkt ögonbrynshöjande. För det borde vara som Möller antyder, att vi har goda skäl att förvänta oss att allmänheten *har större förtroende* för sina kommunpolitiker än för riksdagspolitiker samt *litar mer* på den lokala nivåns institutioner än på riksnivåns.

Varför? Jo, för det första finns ett antal studier som visat att människor upplever att de har störst möjlighet att påverka besluten på kommunal nivå (t.ex. Arkhede 2016; Johansson 2008). Nog kan man förvänta sig att möjlighet att påverka beslutsfattande på en arena samvarierar positivt med förtroendet för densamma? För det andra vet vi att betydligt fler människor uppger att de är personligt bekanta med kommunpolitiker än vad de säger att de är med riksdagspolitiker. Och nog är det rimligt att anta att bekantskaper med förtroendevalda på en viss nivå samvarierar positivt med förtroendet för den institution som den bekante är verksam inom (t.ex. Oscarsson 2003)? Teoretiskt är det sålunda fullt begripligt om vi har förhållandevis starkare tilltro till lokalnivån jämfört med riksnivån, för till det sagda ska fogas att accesspunkterna till beslutsfattandet – till politikerna, tjänstemännen och verksamheterna – är många, och beslutsfattarna kan i typfallet nås snabbt och enkelt. Omvänt är det inte orimligt att anta att rikspolitiken av många kan upplevas som avlägsen, abstrakt och något svårbegriplig; därigenom också förhållandevis svår att påverka.

Sammantaget har vi alltså starka skäl att förvänta oss starkt förtroende för, och nöjdhet med, det lokala relativt det centrala. Men samtidigt är det inte helt givet, då ett par empiriska iakttagelser på 1990-talet pekade på det motsatta. Var detta bara en tillfällighet som förklaras av att Bäck (2000) och Möller (2000) vilade sig mot en bestämd datapunkt, från ett unikt år där kommunpolitikerna var ovanligt skamfläckade?

Mot bakgrund av de motsägelsefulla iakttagelserna, är syftet med detta kapitel att se om hypotesen om starkare förtroende för lokalnivån visavi centralnivån får stöd av ett rikare datamaterial än det som refererades i de äldre studierna. Vi undersöker detta genom att rikta blicken tillbaka över den gångna 18-årsperioden och granska ett par indikatorer som ger oss information om huruvida svenskar 1) litar mer på sina lokalpolitiker än på sina rikspolitiker, 2) har starkare förtroende för lokala politiska institutioner än för nationella, 3) om medborgarna är nöjdare med demokratin i kommunen jämfört med riket, samt 4) om man tror att korruption är vanligare förekommande nationellt än lokalt. Den data som primärt används är de västsvenska SOM-undersökningarna, liksom de nationella SOM-undersökningarna 1999–2016. Kapitlet avslutas med att jag litet friare och mer tentativt utvecklar en idé, ett argument, som skulle kunna begripliggöra varför vi ser det vi ser i vårt material.

Nyare internationella studier

Ovan såg vi hur Möller hävdade att den internationella forskningen brukar finna stöd för tesen att de flesta människor, i de flesta länder, litar mer på det lokala än på det centrala. Innan vi öppnar det svenska fallet och gräver djupare i svenska interna förhållanden, finns all anledning att stanna upp och se vad den lite nyare internationella forskningen, som kommit sedan Möllers utsagor, funnit. Med ett i huvudsak västeuropeiskt urval¹ tycks man, kort och sammanfattningsvis, i allt väsentligt bekräfta den generella teoretiska förväntningen: att ju närmare den politiska nivån opererar medborgarna, desto nöjdare är de, och desto mer tillit till politikerna ser vi. Och omvänt, ju mer fjärmat beslutsfattandet är från vår vardag, desto mer avtar tilltro och nöjdhet.

Låt oss först titta på en studie Bas Denters (2002) genomförd. Hans urval var aningen begränsat, då han endast undersökte Danmark, Holland, Norge och Storbritannien. Här nåddes hur som helst slutsatsen att ”trust in local officeholders is typically and often considerably higher than trust in national politicians” (Denters 2002: 793). Så, Denters fann alltså inte bara att förtroendet var högre för kommunpolitiker, utan att det var *betydligt* högre än för rikspolitikerna. Den teoretiska förväntningen bekräftades härmed, och det med råge.

En färskare studie, som dessutom nyttjade ett betydligt mer omfattande material, finner vi hos Jennifer Fitzgerald och Jennifer Wolak (2016). Också här finner man stöd för tesen att allmänheten litar mer på lokalnivån jämfört med riksnivån: ”In all ... countries in this western European sample [except Finland], local authorities are more trusted than national authorities” (Fitzgerald & Wolak 2016: 135). Intressant nog ingick Sverige i deras urval, och den tidpunkt för datainsamlingen som forskarna här hade – och den data man här använde – visade en annan bild än den som presenterades av Bäck (2000) och Möller (2000). I Fitzgeralds och Wolaks data föll Sverige in i det generella mönstret, och allmänheten hade starkare tillit till lokala institutioner än till nationella.

Hur klarar sig lokalnivån jämfört med den nationella nivån?

Så, vi sitter med en tydlig teoretisk förväntning och lite spretande empiriska iakttagelser. Detta gör det i hög grad motiverat att nu vända sig till den svenska empirin och det rika datamaterial som SOM-undersökningarna erbjuder oss. Här finns ett par olika indikatorer för tillit till, och nöjdhet med lokal nivå gentemot riksnivå. Detta erbjuder oss möjligheter att undersöka om samma mönster går igen i *olika sätt* att mäta saken. Förutom att kunna använda fyra olika indikatorer (förtroende för politiker, tillit till institutioner, nöjdhet med demokrati, var man tror korrup­tion förekommer), finns också möjlighet att för de tre första indikatorerna jobba med längre tidsserier, så att vi kan få en känsla för om mönster avseende tillit är stabila över tid eller inte; och därmed i vilken utsträckning data från Bäck (2000),

Möller (2000) å ena sidan, samt Fitzgeralds och Wolaks (2016) å den andra, drivs av att de råkat fånga en enda indikator vid ett enda år som avviker från det generella mönstret.

De indikatorer som här presenteras är:

1. Förtroende för politiker (kommunpolitiker vs rikspolitiker; här används data från de västsvenska SOM-undersökningarna).
2. Förtroende för institutioner (kommunstyrelser vs. riksdag respektive regering; här används data från de nationella SOM-undersökningarna).
3. Nöjdhet med demokratin (i kommunen vs. i riket som helhet; här används data från de nationella SOM-undersökningarna).
4. Var tror man att offentlig korruption är vanligast förekommande (på kommunal, eller på riksnivå)?

För de indikatorer där tidsserier finns – alltså 1–3 ovan – ser vi närmare på tidsperioden 1999 till och med 2016, det vill säga, de gångna 18 åren. Det medges att det faktum att startåret satts till 1999, kan uppfattas som lite godtyckligt. Men det finns också ett substantiellt skäl: flera undersökningar, bl.a. valundersökningarna, har visat att perioden runt 1998–1999 innebar ett slags *rock bottom* för det politiska förtroendet i Sverige (se t.ex. Oscarsson & Holmberg 2016: 334–337).

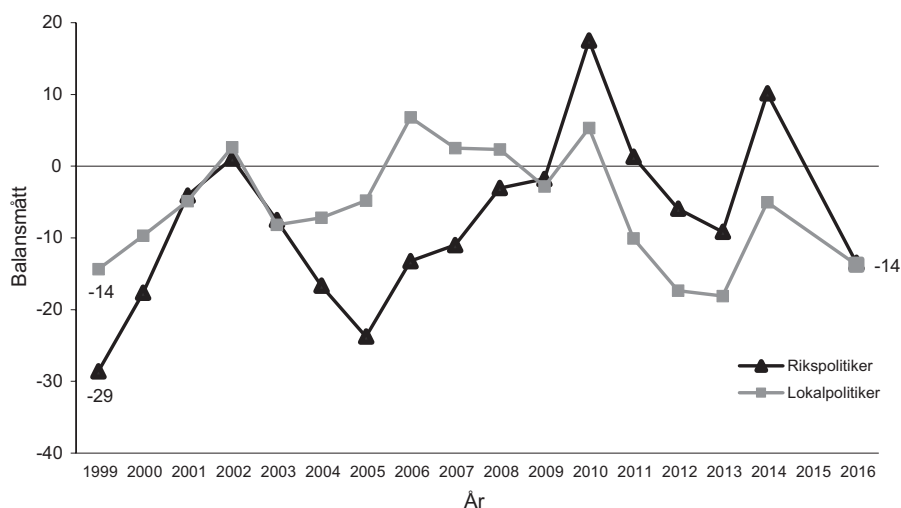
Förtroende för politiker

Låt oss börja med att se närmare på hur förtroendet för kommunpolitiker respektive rikspolitiker utvecklats från och med 1999. Som är tydligt av figur 1 nedan, ser vi inte riktigt några tydliga mönster, åtminstone vad avser grundhypotesen – att förtroendet ska vara större för kommunpolitiker.

Under periodens elva första mätpunkter (1999–2009) stämmer förväntningen fint. Förtroendet för kommunpolitiker är högre än för rikspolitiker vid sju av mät-tillfällena, och ungefär lika bra vid fyra. Därefter vänder det raskt. Vid de påföljande sex tillfällena är balansmättet för förtroende sämre för kommunpolitiker jämfört med rikspolitiker sämre fem gånger, och ungefär lika bra vid ett tillfälle. Vi kan härmed sluta oss till att vi, åtminstone med data från de kommuner som ingår i det här urvalet inte kan säga något entydigt om huruvida förtroendet generellt sett är bättre för kommunpolitiker jämfört med rikspolitiker. Det tycks kunna variera över tid, och de senaste åren har det varit lägre. Möjligen ska en brasklapp in här, rörande urvalet, alltså kommuner som ingår i de västsvenska SOM-undersökningarna: 2010 briserade en stor politisk skandal i Göteborgs stad, när Sveriges Televisions *Uppdrag Granskning* avslöjade en korruptionshärva. Vi ska inte utesluta möjligheten att växlingen i relativt förtroende år 2010 hänger samman med detta; och att effekten av skandalerna på förtroende för kommunpolitiker primärt drabbar

just kommunerna som ingår i det här specifika urvalet av kommuner (jfr. t.ex. Johansson 2013; *Göteborgsposten* 2013-12-17). Hursomhelst, givet att vi ändå tar det vi ser här på allvar det i vart fall klart att det alls inte alls är givet att svensken litat mer på kommunpolitiker än på rikspolitiker.

Figur 1 Förtroende för kommunpolitiker respektive rikspolitiker i Västsvrige², 1999–2016 (balansmätt)

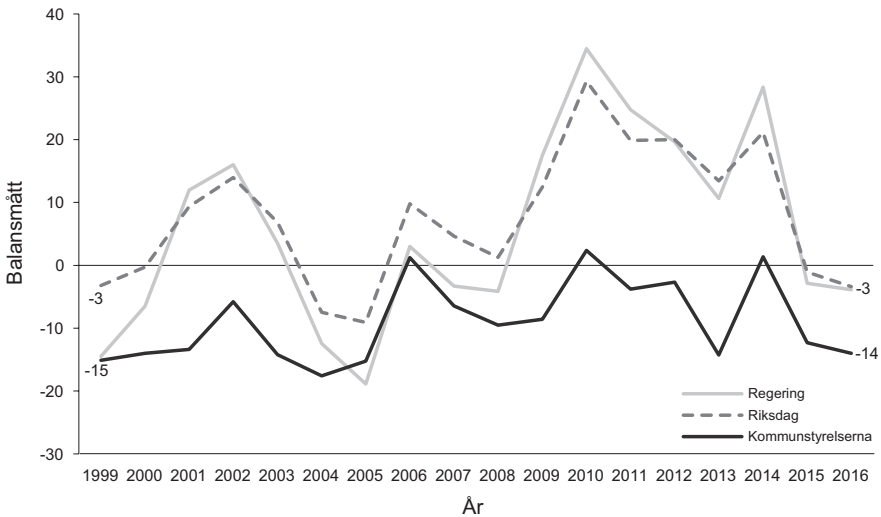

Kommentar: Frågan lyder: "Allmänt sett, hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande grupper sköter sitt arbete?" Balansmättet anger "andelen mycket + ganska stort förtroende" minus andelen "mycket + ganska litet" förtroende. Svarsalternativet "varken stort eller litet" utelämnas. Som flest svarade 5 958 personer (alternativet "Kommunen" 2012); som minst 1 506 personer (alternativet "Sverige" 2016).

Källa: De västsvenska SOM-undersökningarna 1999–2016 (observera att data för år 2015 saknas).

Förtroende för institutioner

Vi växlar nu över från de västsvenska SOM-undersökningarna, till de nationella SOM-undersökningarna. Här ställs bl.a. frågor om förtroende för samhällets institutioner. Den fråga som ställs är "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?", och de institutioner som är av särskilt intresse för vårt ärende här är hur kommunstyrelserna klarar sig jämfört med centrala institutioner på nationell nivå: regering och riksdag. Resultatet ser vi i figur 2 nedan.

Figur 2 Förtroende för institutioner i Sverige, 1999–2016 (balansmått)

Kommentar: Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?" Balansmättet anger "andelen mycket + ganska stort förtroende" minus andelen "mycket + ganska litet" förtroende. "Varken stort eller litet"-alternativet är uteslutet. Som flest svarade 8 208 personer (alternativet "regeringen" 2013); som minst 1 487 personer (alternativet "kommunen" 2015).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

Om mönstret rörande politikerförtroende spretade en del, det vill säga att vi såg fluktuationer över tid, är bilden avseende institutioner desto tydligare. Under de 18 mätningar som gjorts sedan 1999, har kommunstyrelser genomgående fått sämre betyg än riksdag och regering i 15 av fallen: 2005 klarade sig regeringen något sämre än kommunstyrelserna, 1999 och 2006 fick kommunstyrelserna och regeringen ungefär samma utfall. Anmärkningsvärt är också att kommunstyrelserna endast vid tre av dessa 18 tillfällen noterar (ett knappt) positivt balansmått; alltså fler som ger tummen upp än som ger tummen ned. Resultaten stärker intrycket av att medborgarna ger den tunga kommunala beslutandeinstitutionen ganska mycket sämre betyg än motsvarande institutioner på nationell nivå. Här får hypotesen om att allmänheten bör ha starkare tilltro till det lokala jämfört med det centrala tillbakavisas.

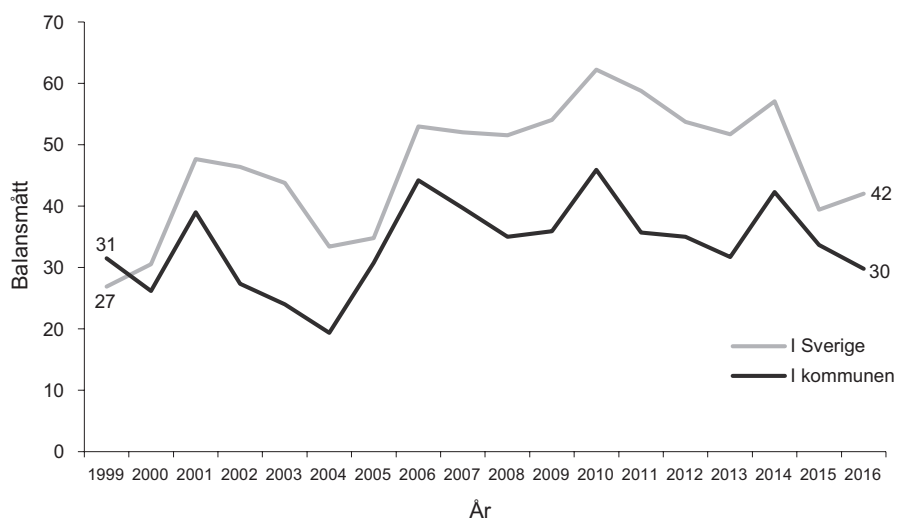
Nöjdhet med demokratin

Som nämnts, säger alltså teorin att förtroende, tillit och nöjdhet bör vara större ju närmare medborgarna den politiska nivån opererar; och vi såg mycket riktigt hur förväntningen fått stöd i internationell komparativ forskning. Men när vi öppnat

upp och granskat det svenska fallet närmare, har teorin fått ta emot en del stryk. Mönstret är *inte* sådant att vi generellt litat mer på kommunpolitiker jämfört med rikspolitiker, och dessutom får kommunstyrelser regelmässigt betydligt sämre betyg än regering och riksdag.

Låt oss därför se om teorin kan räddas en aning om vi ser på hur man upplever att demokratin fungerar. I SOM-undersökningen får respondenterna nämligen möjlighet att ange hur nöjda de är med hur demokratin fungerar på olika nivåer. Resultatet presenteras i figur 3.

Figur 3 Nöjdhet med demokratin, 1999–2016 (balansmätt)

Kommentar: Frågan lyder: "På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i?". Balansmättet anger "andelen mycket + ganska nöjd" minus andelen "inte särskilt + inte alls nöjd". Som flest besvarade 5 938 personer frågan (alternativet "kommunen", 2012); som minst 1 506 (alternativet "Sverige" 2016).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

Som framgår av diagrammet, räddas tesen överhuvudtaget inte när vi frågar om hur nöjda medborgarna är med demokratin. Endast vid ett enda tillfälle (1999) är nöjdheten med demokratin större i kommunen än i Sverige som helhet. Därefter är mönstret entydigt: medborgarnas nöjdhet med demokratin i kommunerna understiger nöjdheten med demokratin i riket.

Så, när vi gått igenom samtliga våra tre första indikatorer – politikerförtroende, institutionsförtroende och nöjdhet med demokrati – framstår tvärtom förtroendet och tilliten för, liksom nöjdheten med, de svenska kommunerna i ganska dålig dager. Våra data infriar *inte* de teoretiska förväntningarna, och av allt att döma

skiljer sig Sverige från det generella mönstret som återfinns i komparativa studier av västdemokratier. Detta får anses som gåtfullt och i behov av förklaring.

Var tror man korruption förekommer?

Resultatet – att svensken hyser förhållandevis stor skepsis till kommunerna – är inte bara gåtfullt, utan måste också betraktas som en smula uppseendeväckande. I sammanhanget är det värt att uppmärksamma att den relativa misstron som svensken hyser mot kommuner och kommunala beslutsfattare också går igen i andra sorters undersökningar, som ställt lite andra typer av frågor. När Staffan Andersson och Tigran Babajan (2014) undersökte korruptionsuppfattningar bland svenskar från den riksrepresentativa enkätundersökningen Survey 2012 (Hagevi 2014), fann de att korruptionen ansågs vanligast i kommunerna och EU, något lägre i landstingen, men betydligt lägre på statlig nivå (där Migrationsverket och Polisen representerar statsförvaltningen):

Nästan två tredjedelar av respondenterna anser att korruption är ganska eller mycket vanlig i svenska kommuner respektive EU (62%) medan motsvarande siffror för landstinget är 52 procent och Polisen och Migrationsverket 38 procent. **Övergripande kan vi [sålunda] konstatera att respondenterna uppfattar korruption som vanligare på kommunal nivå jämfört med statlig (min fetstil).**

Men, Andersson och Babajans data gäller ju bara Sverige. På det sättet kanske det ser ut i alla länder, att medborgarna uppfattar att korruption är vanligt förekommande lokalt, men mindre centralt? Men, nej. Det visar sig att Sverige också sticker ut negativt när det gäller korruptionsperceptioner när vi jämför oss med andra länder. Kommunernas rykte verkar vara något mer befleckt i Sverige jämfört med framför allt i våra nordiska grannländer.

Detta framkommer i Eurobarometern (2012), som ställt liknande frågor, fast till allmänheten i hela 28 länder. I undersökningen fick respondenterna ta ställning till påståendet ”Det finns korruption hos lokala institutioner i [mitt hemland]”. Svartalternativen var ”håller med fullständigt”, ”tenderar att hålla med”, ”tenderar att inte hålla med”, ”håller inte alls med”. Slår man ihop de två första alternativen (alltså de som i någon mån håller med om påståendet), får vi följande resultat hos de nordiska länder som ingick i studien: Danmark 22 procent, Finland 43 procent och Sverige hela 66 procent. Det är alltså ordentligt många fler svenskar som instämmer i påståendet att korruption finns hos lokala institutioner i hemlandet, än vad finländare och framför allt danskar gör. I samma undersökning sticker Sverige också ut på det viset att vi är ett av bara fyra länder (tillsammans med Polen, Luxemburg och Holland) av de 28 ingående, där medborgarna bedömer att korruption är vanligare i kommunerna jämfört med den nationella nivån. Så, igen ser vi datapunkter som pekar mot att den svenska lokalnivån klarar sig relativt sämre förtroendemässigt än vad den gör i andra länder.

Det ligger inte inom ramen för ambitionsnivån i detta kapitel att reda ut huruvida synen på kommuner som en mer korrupt nivå och arena jämfört med riksnivån är den oberoende variabeln (alltså det som förklarar det relativt mindre politiker- och institutionsförtroendet, liksom nöjdhet med demokratin). Klart är i vart fall att hur vi än vrider och vänder på det, vilken indikator vi än tittar på, så tycks kommunnivån klara sig sämre än riksnivån när det kommer till dessa saker.

Kanske inte så gåtfullt, trots allt?

Men, kanske ska vi inte överraskas allt för mycket av utfallet vi ser här – att svensken är relativt sett mer missnöjd med och skeptisk till det lokala? En hypotes som kan utvecklas, är att det sämre omdömet för kommunerna *skulle* kunna förstås i ljuset av hur vi har valt att organisera den svenska välfärdsstaten. Statsmakten har nämligen historiskt sett valt att lasta på kommunerna uppgift på uppgift, så att de i första hand ska betraktas som ”verkställare av statlig reformpolitik” (Dahlkvist & Strandberg 1999), alternativt ”välfärdsstatens förlängda arm” (Montin 2004); i motsats till genuint självstyrande politiska enheter (jfr. Erlingsson & Ödalen 2013).

För, se här. I dag finns 290 stycken kommuner. Noterbart är att kommunernas verksamhet är betydligt större än såväl statens som landstingens verksamhet – *tillsammans*. Av de omkring 1,3 miljoner som var anställda i offentlig sektor i Sverige 2014 var drygt 60 procent (eller uppemot 800 000) anställda i kommunerna. Det arbetar nästan tre gånger så många i kommunal jämfört med statlig verksamhet, men också tre gånger så många i kommunerna som i landstingen. Med andra ord, det finns alltså på kommunal nivå väldigt många individer som potentiellt kan missköta sitt uppdrag, och därmed ge upphov till såväl missnöje som misstro hos medborgaren. Det är inte orimligt att anta att ett missnöje med kommunala tjänstemän och kommunal verksamhet skulle kunna spilla över och mer generellt sänka förtroendet för både kommunpolitiker och kommunstyrelser, liksom menligt inverka på nöjdheten för den lokala demokratin.

Att kommunerna sysselsätter så många individer är en konsekvens av att de ansvarar för flera kärnområden inom den svenska välfärdsstaten som väljarna tycker är viktiga och som alla medborgare, förr eller senare, kommer i kontakt med. Det är kommunerna som ser till att barn får förskoleplatser och garanterar att de så småningom får en grundskole- och gymnasieutbildning. För dem som någon gång i livet skulle få ekonomiska bekymmer ansvarar just kommunerna för den socialtjänst man då kan vända sig till. Kommunerna ser också till att våra äldre tas om hand genom att garantera att det finns en äldreomsorg. Dessa omfattande uppgifter gör att kommunerna förvaltar enorma summor – deras kommuners utgifter brukar sammanlagt utgöra omkring 25 procent av svensk BNP. Igen: blir medborgarna missnöjda med policyutfall inom tunga områden där kommunen är huvudman (brister i t.ex. förskola, skola, socialtjänst, äldreomsorg), är det inte

orimligt att anta att missnöjet skulle kunna slå igenom på förtroendet för t.ex. kommunpolitiker och kommunstyrelser.

Utöver dessa tunga välfärdsområden ombesörjer kommunerna också vissa något mer vardagliga, men ack så centrala uppgifter som de flesta nog sällan ägnar allt för mycket eftertanke, utan antagligen bara utgår från att det ska fungera smidigt: att det är rent på gator och torg, att soptunnorna slutligen töms, att rent vatten rinner ur våra kranar och att avloppshanteringen fungerar som den ska. Dessutom ombesörjer kommunerna olika typer av tillståndsgivning och inspektion som kan vara väldigt viktigt för privatpersoner och företagare: bevilja (eller dra in) alkoholtillstånd, bevilja (eller avslå) bygglovsansökningar, miljö- och hälsoskyddsinspektion, med mera. Till detta kommer att kommunerna upphandlar lejonparten av de cirka 630 miljarder som upphandlas årligen av offentliga Sverige (Konkurrensverket 2016); och just offentliga upphandlingar är en alldeles särskild riskzon för t.ex. korruption. En indikator på detta är att svenska börsbolag känner mycket svagt förtroende för offentliga upphandlingar: 73 procent av bolagens marknads- och försäljningschefer instämmer helt eller delvis i att upphandlingar riggas för att passa en enskild leverantör (*Dagens Samhälle* 2017).

Sammanfattningsvis har vi alltså ett stort antal kommuner, med väldigt många anställda, som implementerar lejonparten av svensk offentlig verksamhet; och det är tillika en bred palett av ansvarsområden som kommunerna tar hand om och som medborgarna i många fall är mycket engagerade i. Det finns sålunda potentiellt mycket att vara missnöjd med, eftersom det kan gå fel på många håll, dessutom på områden medborgarna har starka synpunkter på. Till detta kommer att kommuner i många fall ansvarar för uppgifter som anses särskilt riskutsatta för korruption och andra oegentligheter. Så, kanske ska vi inte förvånas allt för mycket över att vi ser ett missnöje med svenska kommuner relativt riksnivån? Kanske är det en följd av hur vi valt att organisera vårt politiska system på, och den roll vi givit kommunerna i detsamma? Här väntar helt klart ett forskningsprojekt bakom knuten, som systematiskt analyserar hur det sätt politiska system organiserar uppgiftsfördelningen mellan politiska nivåer påverkar tillit till, förtroende för, och nöjdhet med t.ex. kommunal, regional och central nivå.

Ett anmärkningsvärt (relativt) missnöje med kommuner

Vid millennieskiftet upprepade två statsvetarprofessorer budskapet att svenskarnas förtroende för det lokala föreföll vara sämre än för det nationella. Iakttagelsen är kontraintuitiv då den går stick i stäv med teoretiska förväntningar. Den rimliga hypotesen är att vi litar mer på det som är nära, välbekant och överblickbart. Det är också en hypotes som fått stöd i internationell komparativ forskning.

I syfte att få litet bättre träffsäkerhet i svaret på frågan om Sverige avviker från teorins förutsägelser och det internationella mönstret, var syftet här att ge en något mer fördjupade insikter frågan. Vi har inte nöjt oss med att se på en indikator

för förtroende, utan fyra: 1) politikerförtroende, 2) förtroende för institutioner med beslutsmyndighet, 3) nöjdhet med demokratin och 4) var man tror korruption är vanligast förekommande. Vi har sålunda inte nöjt oss med att se på *en* indikator för *ett* givet år, utan anlagt ett 18-årsperspektiv, för att se hur kommunerna klarar sig jämfört med riksnivån avseende indikatorerna 1–3 under perioden 1999–2016.

Med en sådan förhållandevis stor rikedom avseende datamaterialet, får resultatet sägas vara entydiga: vi kan tryggt avvisa tesen att svenskar skulle ha *större* förtroende för lokalpolitiker, tillit till lokala institutioner eller mer nöjdhet med lokal demokrati jämfört med hur de utvärderar den nationella nivån. Vi ser också hur svenskar, i motsats till hur det generella internationella mönstret ser ut, tror att korruption är vanligast förekommande på lokal nivå jämfört med riksnivån. Om något mönster alls framträder, är det alltså ett omvänt sådant. I Sverige tycks vi – åtminstone sett till dessa indikatorer – lita mer på riksnivån än på den lokala. Detta går emot teorin och mot vad vi typiskt ser i internationell forskning. På papperet är detta gåtfullt.

I syfte att försöka göra resultatet mindre förbryllande, avslutades framställningen med att jag formulerade en idé om att vi kanske inte ska vara allt för överraskade av resultatet. Det sätt på vilket den svenska välfärdsstaten har organiserats, har gjort att kommunerna ansvarar för en mycket bred palett av uppgifter, varav flera är mycket viktiga för medborgarna, och åter andra särskilda riskzoner för korruption. Detta skulle möjligen kunna bidra till att begripliggöra varför vi ser det vi ser i det svenska fallet. Notera emellertid att detta bara är ett argument, ett embryo till en hypotes, för att göra det vi sett här mindre gåtfullt. För att undersöka om det ligger någon substans i argumentet krävs i framtiden systematiska studier som testar hypotesen att ju fler och tyngre uppgifter staten överlämnar till kommunerna, och ju större riskzoner för oegentligt beteende dessa uppgifter innebär, desto mindre ska vi förvänta oss att medborgarna gillar kommunnivån visavi riksnivån.

Noter

¹ Resultatet går igen i USA (jämför t.ex. Yougov 2013).

² Sedan 1998 omfattar de västsvenska SOM-undersökningarna hela Västra Götaland samt Kungsbacka kommun.

Referenser

- Andersson, Staffan & Tigran Babajan (2014). ”Korruption i det svenska folkstyret: Vad säger medborgarna”, *Surveyjournalen* 14(2), 103–121.
- Arkhede, Sofia (2016). ”Vilka känner att de kan påverka?”, i Annika Bergström & Niklas Haring (red) *Hållbarhetens horisont*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

- Bäck, Henry (2000). *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*. Malmö: Liber.
- Dahlkvist, Mats & Urban Strandberg (1999). "Kommunal självstyrelse som makt-spridningsprojekt", i SOU 1999:76 *Maktindelning*. Stockholm: Fritzes.
- Dagens Samhälle* (2017). "Börsbolagen litar inte på upphandlingslagen: Oro för riggade upphandlingar", nr 14, s 24.
- Denters, Bas (2002). "Size and political trust: Evidence from Denmark, the Netherlands, Norway, and the United Kingdom", *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20(6), 793–812.
- Erlingsson, Gissur Ó & Jörgen Ödalen (2013). "How Should Local Government Be Organized?", *Local Government Studies*, 39(1), 22–46.
- Eurobarometern (2012). *Corruption*. Special Eurobarometer 374. Bryssel: EU-kommissionen.
- Fitzgerald, Jennifer & Jennifer Wolak (2016). "The roots of trust in local government in western Europe", *International Political Science Review* 37(1), 130–146.
- Göteborgsposten* (2013-12-17). "Rekordligt förtroende för lokalpolitiker."
- Hagevi, Magnus (2014). "Survey 2012: Teknisk rapport", *Surveyjournalen* 1(1), 59–67.
- Johansson, Folke (2013). "Trängselskatt och förtroende för kommunpolitiker", i Annika Bergström & Johan Ohlsson (red) *En region för alla*. Göteborg: SOM-institutet.
- Johansson, Susanne (2008). "Tror alla på möjligheten att påverka?", i Lennart Nilsson & Rudolf Antoni (red.) *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*. Göteborg: SOM-institutet.
- Konkurrensverket (2016). *Statistik om offentlig upphandling*. Stockholm: Konkurrensverket.
- Montin, Stig (2004). *Moderna kommuner*. Malmö: Liber.
- Möller, Tommy (2000). *Politikens meningslöshet*. Malmö: Liber.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, Henrik (2003). "Demokrati i nätverkssamhället", i Henrik Oscarsson (red.) *Demokratitrender*. Göteborg: SOM-institutet.
- Yougov (2013). "State and local government trusted more than feds", <https://today.yougov.com/news/2013/12/02/state-local-governments-trusted/>

Tack

Tack till Wazah Pessoa-Ello, Richard Öhrvall och Emanuel Svensson för hjälp och konstruktiva synpunkter på tidiga utkast av manuskriptet.

”VI MÅSTE TA MÄNNISKORS ORO PÅ ALLVAR”

MARIA SOLEVID

Sammanfattning

Det här kapitlet analyserar svenska folkets oro inför framtiden, hur samhällsoron har förändrats mellan 2015 och 2016 och vilka samhällsgrupper som är mest respektive minst oroade. Dessutom studeras i vad mån orosbedömningarna påverkas av vilka frågeformuleringar som används för att mäta samhällsoro. Resultaten visar att miljö/klimatfrågor, antibiotikaresistens och terrorism är de områden som befolkningen oroade sig mest för 2016. Jämfört med 2015 är det oron för antibiotikaresistens respektive ökat antal flyktingar som har ökat mest samtidigt som vi ser en minskad oro för politisk extremism, militära konflikter, utbredd korruption respektive ett nytt världskrig. Kvinnor, äldre och sympatisörer med SD respektive KD uppvisar en starkare samhällsoro än andra grupper. Svenskarnas orosbedömningar varierar dock beroende på hur enkätfrågan formuleras: med en öppen frågeformulering toppar integration och immigration tydligt orosagendan medan oro för miljöfrågor kommer längre ner. Orosnivåerna blir också lägre när oro mäts med en öppen fråga.

Svensk samhällsoro står tydligt i det politiska strålkastarljuset. ”Vi måste ta människors oro på allvar” har varit ett mantra som under de senaste åren upprepats av flera svenska politiker, inte minst av statsminister Stefan Löfven själv (*Dagens Nyheter*, 16 november 2016)¹. SOM-institutets orosfråga blev också bränsle i debatten inför partiledardebatten den 14 maj 2017 angående vilka ämnesområden som SVT valde att ta med (*Expressen*, 12 maj 2017)². Om politikerna nu vill ta oron på allvar inbjuder SOM-institutets långa och omfattande mätserie till unika inblickar i vad som oroar personer boendes i Sverige. Huvudsyftet med det här kapitlet är att beskriva svensk samhällsoro och vilka skillnader det finns i samhällsoro mellan olika grupper.

Oro är en av flera känslor som har tydlig politisk relevans. Tillsammans med ilska är oro en förändringsbenägen känsla, detta till skillnad från känslor som nöjdhet och entusiasm som mer bekräftar det rådande tillståndet. Människor är att betrakta som vanedjur och vi har stor trygghet i våra rutiner. Men när något okänt inträffar reagerar vår hjärna med ökad oro vilket i sin tur innebär att vi tenderar att gå ifrån våra invanda mönster och rutiner och som en följd bli mer informationssökande. En viktig förutsättning är dock att det okända inte är ett kraftigt fysiskt hot, då övergår oron omedelbart till rädsla och vi reagerar snarare med flykt alternativt med försvar. Oro är därför ett mer deliberativt känslotillstånd som ger upphov till att vi söker och bearbetar mer information. Det betyder i sin

tur att vår uppmärksamhet och vårt intresse gentemot omvärlden ökar (Neuman m. fl., 2007; Valentino m. fl., 2008).

Forskning om det som kallas affektiv intelligens (Theory of Affective Intelligence) har också visat att känslor i allmänhet spelar stor roll när människor gör politiska överväganden och att en negativ känsla som oro faktiskt kan göra oss mer uppmärksamma på politik. (Marcus m.fl., 2000, Marcus m. fl., 2011). Utöver att våra politiker pratar om att ta folks oro på allvar pekar tidigare studier också på att det bland allmänheten finns en stor förväntan på att politikerna de facto också ska agera och lösa de problem som människor upplever och oroar sig för (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2011).

Inom psykologiforskningen är det brukligt att skilja mellan *oro som en egenskap* (trait anxiety) och *oro som ett tillstånd* (state anxiety). Medan oro som en egenskap handlar om ens personlighet eller karaktär – man är mer eller mindre orolig – är oro som tillstånd den känsloreaktionen som uppstår i samband med oväntade och externa händelser. Oro som tillstånd innebär också att den är mer tillfällig i sin natur. Det är en anledning till att vi inte alltid oroar oss för samma saker. När vi som statsvetare undersöker samhällsoro ligger det således närmare oro som ett tillstånd – den känsloreaktion som utlöser ökad vaksamhet och uppmärksamhet till omgivande hot (Huddy m.fl, 2007).

Svensk samhällsoro är att betrakta som politiskt relevant ur minst två perspektiv; för det första, att förstå vad som oroar befolkningen och vilka gruppkillnader det finns och för det andra, vad oro spelar för roll för politisk beteende och politiska attityder. I korthet kan man benämna de här två perspektiven som *förklaringar till oro respektive konsekvenserna av oro*. I det här kapitlet kommer jag att fokusera på det förstnämnda, det vill säga *förklaringar till oro*³. Mer precist kommer kapitlet att besvara följande fyra frågor: 1) hur ser svensk samhällsoro ut 2016? 2) vilka förändringar kan vi identifiera i svensk samhällsoro sedan 2015? 3) vilka grupper tenderar att vara mer eller mindre samhällsoroliga? 4) ser orosmönstren annorlunda ut beroende på hur samhällsoro mäts?

Svensk samhällsoro 2016

Den första frågeställningen handlar om att ge en beskrivning av svensk samhällsoro 2016. Hur kan den svenska samhällsoron karaktäriseras? SOM-undersökningen 2016 ger svaret att fem områden tillsammans toppar listan över saker som svenska folket oroar sig för allra mest. Andelen mycket oroliga är relativt sett högst för förändringar i jordens klimat, ökad antibiotikaresistens, terrorism, miljöförstöring och ökad främlingsfientlighet. För alla de här områdena är andelen mycket oroliga mellan 45 och 49 procent, med andra ord nära hälften av de tillfrågade. Omvänt är det mycket få svarande som uttrycker att de inte alls är oroliga för just de här områdena. Omkring en tredjedel av svarspersonerna uttrycker att de är mycket

oroliga för ökat antal flyktingar, bostadsbrist, ökad stress i arbetslivet, organiserad brottslighet, situationen i Ryssland, religiösa motsättningar, politisk extremism, försvagad demokrati och försämrad välfärd. Det är relativt sett betydligt lägre oro för militära konflikter, ökad alkoholkonsumtion, utbredd korruption, ekonomisk kris, ett nytt världskrig och globala epidemier. Omkring 10-15 procent av de svarande är mycket oroade för de här områdena och följaktligen är det stora andelar som uttrycker att de inte alls är oroliga.

Tabell 1 Svensk samhällsoro 2016 (procent)

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Totalt	Antal svar
Förändringar i jordens klimat	49	39	11	1	100	1 512
Ökad antibiotikaresistens	49	37	12	2	100	1 501
Terrorism	48	34	15	3	100	1 516
Miljöförstöring	47	42	10	1	100	1 524
Ökad främlingsfientlighet	45	40	13	2	100	1 501
Ökat antal flyktingar	37	30	26	7	100	1 505
Bostadsbrist	35	43	21	1	100	1 520
Ökad stress i arbetslivet	34	40	19	7	100	1 573
Organiserad brottslighet	33	43	20	4	100	1 572
Situationen i Ryssland	31	42	22	5	100	1 510
Religiösa motsättningar	30	43	21	6	100	1 558
Politisk extremism	29	40	25	6	100	1 548
Försvagad demokrati	29	38	29	4	100	1 500
Försämrad välfärd	29	44	25	2	100	1 505
Stor arbetslöshet	26	47	25	2	100	1 515
Ökade sociala klyftor	24	46	25	5	100	1 555
Osäkra anställningar	22	34	32	12	100	1 561
Militära konflikter	15	42	34	9	100	1 563
Ökad alkoholkonsumtion	15	30	43	12	100	1 508
Utbredd korruption	12	38	41	9	100	1 544
Ekonomisk kris	11	40	43	6	100	1 568
Ett nytt världskrig	10	25	42	23	100	1 566
Globala epidemier	9	33	47	11	100	1 549

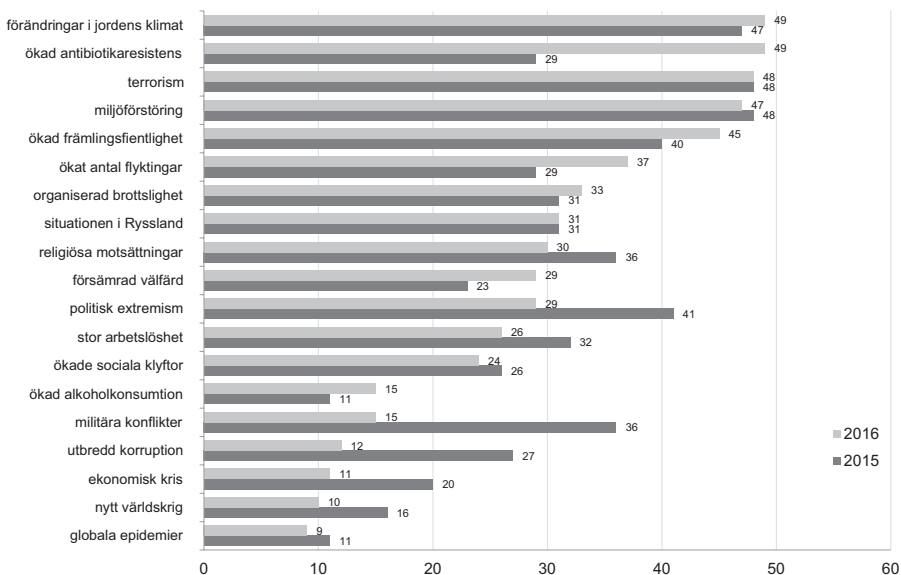
Kommentar: Tabellen är rangordnad efter andelen som uttrycker ”mycket stor oro”. Frågeformulering: *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du följande inför framtiden?* Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Svensk samhällsoro 2016 jämfört med 2015

Kapitlets andra fråga är vilka förändringar vi kan identifiera i svensk samhällsoro sedan 2015. På två områden är det starkare oro 2016 jämfört med 2015, det handlar om ökad antibiotikaresistens där andelen mycket oroliga ökar med hela 20 procentenheter från 29 till 49 procent (se kapitel av Djerf-Pierre & Shehata respektive Rönnerstrand, Jagers & Robertsson i denna bok), samt ökat antal flyktingar där andelen mycket oroliga går från 29 till 37 procent. Det är en något större andel mycket oroliga 2016 jämfört med 2015 för ökad främlingsfientlighet respektive försämrad välfärd. På flera områden kan vi också identifiera en minskad andel mycket oroliga: det handlar primärt om politisk extremism, militära konflikter, utbredd korruption och ekonomisk kris. Det är även en något minskad oro sedan 2015 för religiösa motsättningar och stor arbetslöshet.

Figur 1 Svensk samhällsoro, andel mycket oroliga 2016 jämfört med 2015 (procent)

Kommentar: För information om frågeformulering, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2016.

Varför orosagendan förändras på kort sikt är svårt att ge några vetenskapligt säkra svar på. Vad som kommer högre upp och lägre ner på orosagendan mellan olika år beror bland annat på vad vilka direkta personliga erfarenheter vi har av till exempel händelser i vår omedelbara närhet. Orsosagendan påverkas också av det vi indirekt

erfar, till exempel händelser i Sverige och vår omvärld och som det rapporteras om i medier (Mutz, 1994). Vad media rapporterar om hur ett ämne gestaltas påverkar såväl vad som hamnar på medborgarnas dagordningar och medborgarnas åsikter i politiska frågor (Strömbäck, 2014). Under 2016 präglades medierapporteringen på nationell nivå exempelvis av en omfattande rapportering om flyktingkrisen och situationen i det krigshärjade Syrien (se Andersson, Ohlsson, Oscarsson & Oskarson i samma volym). Till sist är det också viktigt att betona att samhällsoro är kontextkänsligt och även påverkas av vilka andra orosområden svarspersonerna samtidigt får ta ställning till i enkäten.

Samhällsoro i olika befolkningsgrupper

Olika personer oroar sig olika mycket och tidigare forskning har även visat att det finns betydande gruppskillnader i samhällsoro (se ex Djerf-Pierre & Wängnerud, 2011; 2016, Oscarsson & Solevid, 2015). Kapitlets tredje fråga handlar om vilka gruppskillnader som går att urskilja 2016. Den tydligaste och mest bestående gruppskillnaden i oro är den mellan män och kvinnor. Kvinnor uttrycker ofta högre oro oavsett vilket område som efterfrågas. Kvinnors högre oro kan inte heller fullt förklaras av saker som socioekonomisk status, personlighetsdrag eller självförtroende (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2016). I 2016 års SOM-undersökning är andelen kvinnor som är mycket oroliga högre än andelen män för 21 av 23 samhällsområden (se tabell 2). Undantagen är oro för religiösa motsättningar respektive för ökat antal flyktingar. Men i mer omfattande statistiska analyser (resultat visas ej här), där vi samtidigt tar hänsyn till ålder, utbildning, partisympati och nyhetskonsumtion, visar det sig att kvinnor är signifikant mer oroliga än män för samtliga områden utom utbredd korruption. I det senare fallet finns under kontroll för andra faktorer ingen oroskillnad mellan män och kvinnor. Det är också relevant i sammanhanget att nämna att vi över tid i SOM-undersökningen sett en svag tendens till att kvinnors orosdominans minskat (Oscarsson & Solevid, 2015), men den trenden verkar vara bruten i och med 2016 års undersökning.

När det gäller ålderskillnader i samhällsoro går det inte att utläsa några generella mönster från tabell 2. I ytterligare analyser där vi samtidigt tar hänsyn till kön, utbildning, partisympati och nyhetskonsumtion visar det sig också att det inte finns några signifikanta ålderskillnader för hälften orosindikatorerna. I den andra halvan av orosindikatorerna där det finns ålderskillnader handlar det om att en eller flera av de äldre åldersgrupperna är mer oroliga än den yngsta åldersgruppen (16-29 år). Äldre, brett definierat, tenderar att vara mer oroliga än de yngsta när det handlar om organiserad brottslighet, sociala klyftor, korruption, religiösa motsättningar, stress, situationen i Ryssland, försämrad välfärd, alkoholkonsumtion, terrorism och antibiotikaresistens. I fallet oro för bostadsbrist är det omvänt de yngsta som uppvisar mer oro än övriga åldersgrupper, när vi samtidigt tar hänsyn till andra förklaringsfaktorer.

Tabell 2 Samhällsoro i olika befolkningsgrupper, andel mycket oroliga på 23 områden år 2016 (procent)

	Antal svar	ekonomisk kris	politiska konflikter	politisk extremism	globala epidemier	organiserad brottslighet	ökade sociala klyftor	utbredt korruption	nytt världskrig	religiösa motsättningar	ökad stress i arbetslivet	osäkra anställningsvillkor	miljöförstöring	stor arbetslöshet	forsvagad demokrati	situationen i Ryssland	forsämrad välfärd	ökad antal flyktingar	ökad alkoholkonsumtion	terrorism	förändringar i jordens klimat	ökad främjingsfärdighet	bostadsbrist	ökad antibiotikaresistens
Man	735	9	10	25	5	30	20	10	7	32	28	19	38	23	27	29	25	38	12	39	40	33	32	44
Kvinna	828	12	20	33	12	36	29	14	13	29	39	24	54	29	31	33	31	37	18	56	57	55	37	53
16-29 år	210	8	13	33	13	17	22	9	12	19	31	20	50	23	28	20	25	30	10	38	52	50	38	41
30-49 år	462	14	18	35	9	27	26	11	11	36	42	22	47	24	28	28	32	34	11	39	50	51	29	46
50-64 år	416	12	14	29	8	38	25	15	11	34	38	26	48	29	32	32	29	40	13	49	48	42	34	47
65-85 år	480	8	14	22	7	42	23	11	8	25	23	19	44	27	28	39	27	41	24	60	48	40	39	56
Låg utbildning	202	13	13	16	9	44	26	17	11	28	30	24	43	39	29	34	37	53	30	62	43	37	45	45
Medellåg utbildning	440	11	14	23	8	36	21	11	10	32	35	24	41	26	25	30	27	40	14	46	42	40	35	42
Medelhög utbildning	388	11	17	33	11	36	26	14	12	33	33	24	46	28	36	31	30	39	15	49	51	46	36	52
Hög utbildning	518	9	16	36	8	24	26	10	8	28	35	16	54	19	28	32	26	27	11	43	56	52	28	54
V	97	12	16	42	11	23	56	18	10	27	37	39	68	33	40	23	44	11	14	39	73	75	46	60
S	397	8	14	26	7	30	28	8	11	21	35	24	49	29	28	30	32	30	17	50	54	49	41	46
C	107	6	16	27	4	21	18	4	6	15	32	16	49	15	22	37	18	22	15	44	55	60	21	46
FP	80	5	14	34	8	26	19	10	9	32	19	10	46	21	18	35	19	16	7	35	47	42	21	46
M	330	7	13	27	9	34	10	9	8	32	29	14	40	21	19	35	16	38	11	48	42	35	27	52
KD	37	11	8	24	5	37	13	13	16	21	32	16	33	26	47	35	25	47	21	51	35	35	23	70
MP	59	5	15	55	13	25	29	5	10	27	37	15	74	22	27	38	24	11	15	42	77	65	30	52
SD	176	21	19	19	8	58	24	20	13	59	38	25	27	38	44	31	49	86	13	57	28	19	49	48
Nyhetskonsumtion 0-3 dagar/v	500	12	16	28	10	29	20	13	11	30	36	23	46	24	28	24	27	36	17	46	48	47	34	44
Nyhetskonsumtion 3-4 dagar/v	476	11	15	31	9	36	30	11	10	30	31	20	49	26	28	31	28	36	16	47	52	44	32	49
Nyhetskonsumtion 5-7 dagar/v	571	9	13	28	7	34	24	12	9	30	33	21	45	28	31	38	30	39	13	50	47	45	37	52

Kommentar: För frågeformulering av orosfrågan, se tabell 1. Övriga frågeformuleringar och variabelnamn: *Kön* Är du man eller kvinna? Variabeln som används heter *sex* och består av svarsdata kompletterad med registerdata. *Ålder* Vilket år är du född? *Utbildning* Vilken skolutbildning har du? Om du **ännu** inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande. Svar avges på kategorier från 1 (Ej fullgjort grundskola eller motsvarande obligatorisk skola) till 8 (Studier vid/examen från forskarutbildning). Variabeln som används heter *utb* och är indelad i 4 kategorier. Låg motsvarar högst grundskola eller motsvarande. Medellåg motsvarar högst gymnasium, folkhögskola eller motsvarande. Medelhög motsvarar eftergymnasial utbildning men inte examen från högskola/universitet. Hög motsvarar examen från högskola/universitet. *Partisynpat* Vilket parti tycker du bäst om idag? Utöver de åtta riksdagspartierna är Feministiskt initiativ respektive Annat parti möjliga svarsalternativ. Då antalet FI-sympatisörer under stiger 30 svarspersoner för analyserna i tabellen ovan har svars-kategorin tagits bort. *Nyhetskonsumtion* Indexet för nyhetskonsumtion är en sammanslagning av alla enkätfrågor som mäter nyhetskonsumtion: 1) Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster? 2) Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning?, 3) F3 Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande?, 4) F4 Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet? Nyhetskonsumtionsindexet varierar mellan 0 (aldrig tar del av några nyheter) och 7 (dagligen tar del av nyheter). I tabellen ovan är nyhetskonsumtionsindexet uppdelat i tre ungefär lika stora svarsgrupper.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Även när det gäller sambandet mellan utbildning och samhällsoro går mönstren åt olika håll. Ett övergripande resultat som såväl syns i tabell 2 som i våra mer fördjupade analyser är att personer med lägre respektive högre utbildning oroar sig för olika saker. Under kontroll för andra faktorer oroar sig personer med lägre utbildning i högre grad än andra utbildningsgrupper för organiserad brottslighet, världskrig, stor arbetslöshet, försämrad välfärd, ökat antal flyktingar och ökad alkoholkonsumtion. Omvänt oroar sig personer med högre utbildning jämfört med personer med lägre utbildning mer för militära konflikter, politisk extremism, försvagad demokrati, klimatförändringar och antibiotikaresistens.

Partisynpat har i tidigare studier visat sig påverka samhällsoro. Generellt handlar det om att personer med olika partisynpat oroar sig för olika saker som kan knytas till partiernas profilfrågor, men också att vissa partisynpat är mer oroliga än andra. Resultat från tidigare SOM-undersökningar har visat att Sverigedemokraternas sympatisörer tillhör de mest oroliga och i 2014 års undersökning var det Sverigedemokraternas tillsammans med Feministisk initiativs sympatisörer som var mest oroliga, dock för helt olika saker (Oscarsson & Solevid, 2015). I 2016 års undersökning är FI-sympatisörerna som besvarat orosfrågorna för få för att göra säkra analyser och de är därför borttagna ur analysen.

Från resultaten i tabell 2 syns tydliga partiskillnader i samhällsoro. Sympatisörer till Sverigedemokraterna är de mest oroliga eller bland de mest oroliga i hälften av orosområdena vi mäter. Mest noterbart är den högre oron bland SD-sympatisörer för ökat antal flyktingar där 86 procent anger att de är mycket oroliga, jämfört med 11 procent bland Vänsterpartiets respektive Miljöpartiets sympatisörer. Andra områden där SD-sympatisörer tillhör de mest oroliga är religiösa motsättningar, organiserad brottslighet, ekonomisk kris, terrorism, utbredd korruption och försämrad välfärd. Sympatisörer till Sverigedemokraterna uppvisar också noterbart

mindre andelar mycket oroliga för förändringar i jordens klimat, miljöförstöring och politisk extremism.

Graden av nyhetskonsumtion ger upphov till relativt små oroskillnader men detta beror delvis på att nyhetskonsumtionsindexet som vi använder är grovt indelat i tabell 2. Huruvida nyhetskonsumtion driver oro eller är en konsekvens av oro är svårt att avgöra med den typen av tvärsnittsdata som SOM-undersökningen utgör. Tidigare forskning kan påvisa att nyhetskonsumtion är förknippat med högre oro (Djerf-Pierre & Wängnerud, 2016), men det är fullt rimligt att oro också är förknippat med högre nyhetskonsumtion, som en konsekvens av ökad informationsinhämtning. Eftersom fokus i det här kapitlet handlar om förklaringar till oro håller vi oss till sambandet mellan nyhetskonsumtion och oro. I fördjupade analyser och under kontroll för kön, ålder, utbildning och partisympati finns signifikanta skillnader i oro efter nyhetskonsumtion på 9 av 23 områden och i 8 av fallen betyder resultaten att personer med högre nyhetskonsumtion allt annat lika uppvisar högre oro när det gäller organiserad brottslighet, ökade sociala klyftor, religiösa motsättningar, situationen i Ryssland, försämrad välfärd, terrorism, förändringar i jordens och ökad antibiotikaresistens.

Som man frågar får man svar?

Den sista frågeställningen i kapitlet handlar om huruvida bilden av svensk samhällsoro blir annorlunda beroende på hur vi mäter oro. Det korta svaret på den frågan är ja och nedan kommer jag att utveckla resonemanget.

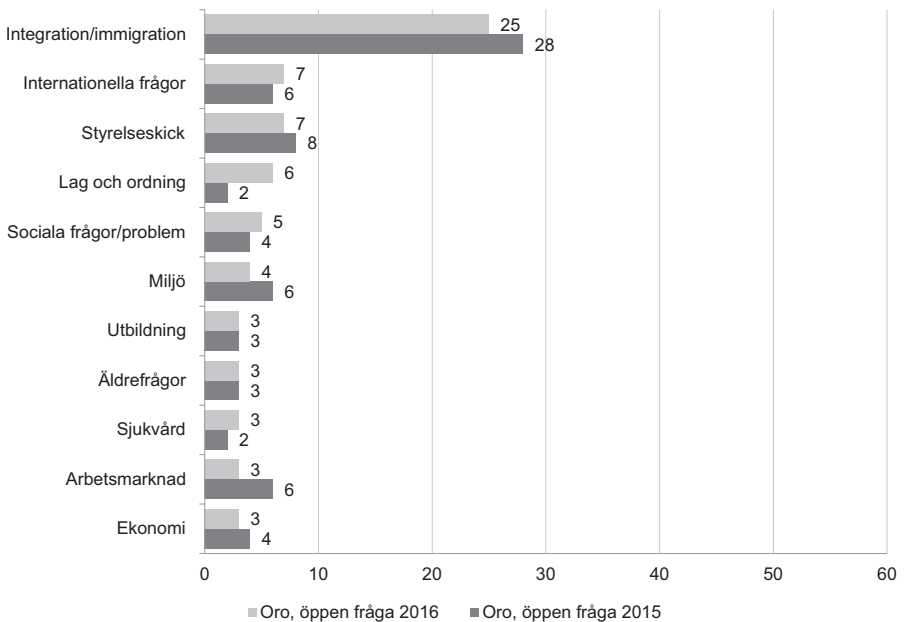
SOM-institutets klassiska orosfråga är den som vi hittills har redovisat resultaten för i kapitlet. Frågan lyder ”Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du följande inför framtiden?” I 2016 års undersökning frågade vi om sammanlagt 23 orosområden fördelade på två formulär. Men sedan 2015 har vi också ställt en öppen orosfråga där svarspersonerna själva får skriva ner vad de oroar sig mest för. Frågeformuleringen är ”Om du ser till läget i Sverige idag, vad upplever du som mest oroande inför framtiden?”. I jämförelse med den klassiska frågan som har en svarsskala från mycket orolig till inte alls orolig efterfrågar vi i den öppna frågan det som människor bedömer som *mest* oroande⁴.

I figur 2 nedan visas resultaten för de områden eller kategorier som mer än en procent av de svarande på undersökningen omnämner 2016 i jämförelse med 2015. Med samma ämneskategorier som i samhällsproblemfrågan (se Andersson, Ohlsson, Oscarsson & Oskarson i samma volym) hamnar oro som har med integration och immigration ensamt i topp på 25 procent år 2016. På delad andra plats kommer oro för internationella frågor (7 procent), styrelseskick (7 procent) samt lag och ordning (6 procent). Miljöfrågan som tillhör orostoppen i vår klassiska orosfråga, nämns av endast fyra procent. Rangordningsmässigt liknar resultaten från den öppna orosfrågan mer rangordningen för viktigaste samhällsproblem (se Andersson, Ohlsson, Oscarsson & Oskarson i samma volym). Det är anmärkningsvärt

att miljö- och klimatfrågor kommer betydligt lägre på orosagendan när vi ställer en öppen fråga jämfört med den klassiska orosfrågan. Samma sak kan sägas gälla antibiotikaresistens som också toppar oroslistan när vi använder den klassiska orosfrågan men som överhuvudtaget inte finns omnämnt i de öppna fritextsvaren (se Monika Djerf-Pierres och Adam Shehata's kapitel för ytterligare diskussion).

Lag och ordning står för den relativt sett största orosökningen från 2 till 6 procent mellan 2015 och 2016 när vi mäter oro med en öppen fråga. I jämförelse med 2015 sker en liten tillbakagång i omnämmanden av miljö- och klimatfrågan som det en mest oroar sig för inför framtiden och det är samma tendens vi ser när det gäller miljö som viktigaste samhällsproblem (se inledningskapitlet i denna bok).

Figur 2 Samhällsoro 2015 och 2016 med öppen frågeformulering (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Om du ser till läget i Sverige idag, vad upplever du som mest oroande inför framtiden?* Procentbasen är samtliga svarande vilket betyder 1 650 svarspersoner för 2016 (formulär 5) och 1 739 för 2015 (formulär 5).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2016.

Utöver att mer övergripande jämföra de två olika orosfrågorna är det också intressant att gå djupare in på delkategorier inom respektive oroskategori i den öppna frågan och jag har här valt att fokusera på exempel från de fyra orosområden som toppar den öppna orosfrågan. Med integration och immigration täcks en mängd olika aspekter in och de vanligast förekommande svaren i den här kategorin avser

oro för invandring, rasism och främlingsfientlighet, flykting/asylfrågor och integration. I jämförelse med vår andra orosfråga ryms således både oro för flyktingar/invandring och oro för främlingsfientlighet inom samma övergripande kategori i vår öppna orosfråga. Även om procenttalen blir små är det till exempel 9 procent som nämner oro för invandring medan 6 procent nämner att de inför framtiden är mest oroliga för rasism och främlingsfientlighet (resultat från underkategorier presenteras inte i tabell). I vår klassiska orosfråga ligger andelen mycket oroliga för liknande områden på över 40 procent.

Svaren inom kategorin oro för internationella frågor, som totalt nämns av sju procent av de svarande, handlar primärt om två orosområden; terrorism och situationen i Ryssland (respektive kategori nämns av 1,5-2 procent av de svarande). Återigen är orosnivåerna betydligt lägre när vi ställer den öppna frågan jämfört med den klassiska orosfrågan, även om svaren i den öppna frågan ska betraktas som motsvarande mycket oroande.

Kategorin styrelseskick som även den samlar sju procent av svaren inrymmer framförallt svar som handlar om allmän oro för politik, partipolitik, politiker och partier. Det vanligaste svaret inom den här kategorin är oro för Sverigedemokraterna som omnämns av tre procent bland alla svarande.

Inom kategorin Lag och ordning finns svar som handlar om oro för brottslighet, våld, allmän lag och ordning, polisväsende och organiserad brottslighet/gängkriminalitet. Eftersom svaren fördelar sig över flera olika kategorier får varje enskild kategori relativt låga andelar. Till exempel nämner bara 0,5 procent spontant att de är mest oroliga för organiserad brottslighet medan motsvarande siffra i den klassiska orosfrågan är 33 procent.

Sammanfattningsvis ser orosagendan delvis annorlunda ut när vi analyserar resultaten från den öppna orosfrågan. Samhällsoro relaterad till integration och immigration kommer tydligt i topp med områden som har med internationella förhållanden, styrelseskick, lag och ordning respektive miljö samlar en lägre andel som är mest oroliga för dessa saker inför framtiden. Oavsett vilket orosområde vi undersöker blir det tydligt att orosnivåerna är betydligt lägre när vi ställer en öppen fråga jämfört med vår klassiska orosfråga, även om svaren på den öppna frågan ska förstås som områden där det är mycket hög oro. Med den klassiska frågan, där svarspersonerna får ta ställning till en rad olika områden, kan vi konstatera att vissa orosområden kräver att man får en påminnelse för att känna oro. I den öppna orosfrågan är det tydligt att den bär drag av vår samhällsproblemfråga och då inte på grund av att vi använder samma kategoriindelning, utan snarare för att den öppna frågan sporrar det som ligger allra längst fram i huvudet hos de som svarar. Såväl viktigaste samhällsproblem som den öppna orosfrågan är mer relaterade till medieagendan. Det är slutligen viktigt att poängtera att det ena sättet att mäta oro på inte är bättre eller mer rätt än det andra, utan snarare att svaren på de två orosfrågorna ska ses som komplement till varandra och att båda resultaten ger en bild av samhällsoron i Sverige.

Samhällsoro 2016 – det här vet vi

Sammanfattningsvis visar resultaten att miljö/klimatfrågor, antibiotikaresistens och terrorism är det som störst andel svarspersoner i 2016 års nationella SOM-undersökning uttrycker mycket oro för. Sedan 2015 har oron för antibiotikaresistens respektive ökat antal flyktingar ökat mest medan vi ser minskad oro för politisk extremism, militära konflikter, utbredd korruption och ett nytt världskrig. Men för majoriteten av ämnesområdena SOM-institutet mäter oro för går det inte att spåra några större förändringar på kort sikt. Det går inte heller att belägga att oron skulle ha ökat totalt sett. Det finns skillnader i samhällsoro mellan olika befolkningsgrupper där kvinnor, äldre och sympatisörer med SD och KD är mer samhällsoraliga än andra grupper. På det stora hela bekräftar resultaten från 2016 års undersökning vad vi sett i tidigare års SOM-undersökningar. Till sist visar också resultaten att orosagendan blir delvis annorlunda när vi ställer en öppen fråga om vad är mest oroande inför framtiden; frågor som har med integration och immigration toppar tydligt medan oro för miljöfrågor kommer längre ner. Oavsett ämnesområde är orosnivåerna lägre när vi mäter oro med en öppen frågeformulering. Från tidigare forskning vet vi också att medborgarna förväntar sig att politikerna ska hantera de frågor som människor känner oro för (se Djerf-Pierre & Wängnerud, 2011). Om nu politikerna vill ta människors oro på allvar visar resultaten från 2016 års SOM-undersökning att det just nu handlar om miljöfrågor, terrorism och immigration/integration.

Noter

- ¹ Intervjucitatet i *Dagens Nyheter* från Stefan Löfven lyder: ”Vi måste ta människors oro på allvar. Det de upplever, det upplever de”, från artikeln ”Vi har misslyckats med att fånga människors oro” av Hans Olsson, 16 november 2016.
- ² SVT:s val av ämnesområden baserade sig på en Novusmätning om de viktigaste politiska frågorna som gjordes inför partiledardebatten. Se <http://novus.se/wp-content/uploads/2017/05/6ee6b60be7d2433cb158c92fbdfef00c.pdf>.
- ³ I mitt och Henriks Oscarssons SOM-kapitel från 2015, av den nationella SOM-undersökningen 2014, finns också analyser av orons konsekvenser. I korthet kan det nämnas att personer som är samhällsoraliga har ett högre politiskt intresse men är mindre nöjda med den svenska demokratin (Oscarsson & Solevid, 2015). Samma resultat framkommer i analyser av poolade SOM-data från 2010-2014 (Solevid, Wängnerud & Djerf-Pierre, 2017).
- ⁴ SOM-institutets kodschema för viktigaste samhällsproblem (se kodboken för 2016 års nationella undersökning) har använts också för att koda upp fritextsvaren i den öppna orosfrågan till olika svarskategorier (se inledningskapitlet i denna volym för en redovisning av viktigaste samhällsproblem). Av de totalt 1650

svarspersonerna i formulär 5 i den nationella SOM-undersökningen 2016 är det 1312 personer som skrivit ett svar som kan hänföras till en oroskategori. Nära 17 procent (274 personer) har helt hoppat över frågan. Precis som i redovisningen av viktigaste samhällsproblem (se inledningskapitlet) baseras procentbasen på samtliga 1650 svarande i (del-undersökningen). Som jämförelse kan nämnas att omkring 3 procent helt avstått från att besvara de klassiska orosfrågorna (46 respektive 45 personer av totalt 1635/1592 svarande i formulär 4 respektive 5) medan mellan 17 och 46 svarspersoner hoppat över enskilda delfrågor.

Referenser

- Dagens Nyheter* (2016). "Vi har misslyckats med att fånga människors oro" av Hans Olsson, 16 november 2016. <http://www.dn.se/nyheter/sverige/lofven-vi-har-misslyckats-med-att-fanga-manniskors-oro/> Nedladdad 2017-05-17.
- Djerf-Pierre, M. & L. Wängnerud. (2016). "Gender and sociotropic anxiety: Explaining gender differences in anxiety to social risks and threats". *International Journal of Public Opinion Research* 28(2): 217–240. <https://doi.org/10.1093/ijpor/edv009>
- Djerf-Pierre, M. och L. Wängnerud (2011), "Människors oro och politikens ansvar", i S. Holmberg, L. Weibull & H. Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö* (s. 163-180). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Expressen (2017). "Klimatfrågan nobbas – stark kritik av SVT" av Åsa Asplid, 17 maj 2017. <http://www.expressen.se/nyheter/klimatfragan-nobbas--skarp-kritik-mot-svt/> Nedladdad 2017-06-02.
- Huddy, L., S. Feldman & E. Cassese (2007). "On the distinct political effects of anxiety and anger". In W.R. Neuman, G.E. Marcus, A.N. Crigler & M. MacKuen (eds), *The affect effect: Dynamics of emotion in political thinking and behavior*. Chicago: University of Chicago Press, s. 202–230.
- Marcus G E, W. R. Neuman, M. Mackuen. (2000). *Affective Intelligence and Political Judgement*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Marcus, G.E., MacKuen, M. & Neuman, W.R. (2011). Parsimony and complexity: Developing and testing theories of affective intelligence. *Political Psychology* 32(2): 323–336.
- Mutz, D. (1994). "Contextualizing personal experience: The role of mass media". *The Journal of Politics* 56(3): 689–714.
- Neuman, W. R, G. E. Marcus, A. N. Crigler & M. MacKuen (red) (2007). *The Affect Effect. Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Novus (2017). Rapport: Viktigaste politiska frågan. <http://novus.se/wp-content/uploads/2017/05/6ee6b60be7d2433cb158c92fbdfef00c.pdf>, publicerad 2017-05-09. Nedladdad 2017-05-17.

- Oscarsson, H. & M. Solevid (2015). "Sverige oroar sig". I A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Fragment* (s. 81-95). Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Solevid, M, L. Wängnerud, L & M. Djerf-Pierre (2017). "Mobilising or numbing effects of anxiety on political involvement? Evidence from a large-scale survey in Sweden" (artikelmanus)
- Strömbäck, J. (2014). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Lund: Studentlitteratur
- Valentino, N. A., V. L. Hutchings, A. J. Banks & A. K. Davis (2008). "Is a Worried Citizen a Good Citizen? Emotions, Political Information Seeking, and Learning via the Internet." *Political Psychology* 29(2): 247-273.

Vardagsliv
&
hälsa

GENERATIONSLARMET

THOMAS DENK OCH JOACHIM ÅSTRÖM

Sammanfattning

Finns det ökade motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige? Andelen äldre i Sverige ökar med högre kostnader för vård, omsorg och pensioner som följd. Denna utveckling förutsätter att mer resurser omfördelas mellan generationer, vilket kan förväntas öka motsättningarna mellan äldre och yngre. Med detta som bakgrund undersöker kapitlet om människor upplever att motsättningar mellan äldre och yngre ökar i Sverige. Resultaten visar att 32 procent upplever ökade motsättningar mellan generationer, medan 24 procent inte anser att motsättningar ökar. Andelen som upplever ökade motsättningar är högre bland lågutbildade än högutbildade. Även personer som anser att allt mindre resurser går till att tillgodose äldres behov upplever i större utsträckning att motsättningarna ökar. Kapitlet visar också att upplevelsen av ökade motsättningar mellan äldre och yngre är oförändrad sedan 2001. Den sammantagna bilden är att Sverige inte präglas av intensiva motsättningar mellan generationer som formar grunden för politiska konfliktlinjer mellan äldre och yngre.

Som i flera andra länder ökar andelen äldre i Sverige. Det är en trend som har pågått under de senaste decennierna och förväntas fortsätta under kommande decennier. Andelen som var 65 år eller äldre utgjorde 12 procent av den svenska befolkningen år 1960. Motsvarande andel år 2016 var 20 procent och andelen förväntas öka till 25 procent fram till år 2060. Denna utveckling kommer bland annat att öka den så kallade äldreförsörjningskvoten (antal personer över 65 år dividerat med antal personer 15–64 år). Långtidsutredningen (SOU 2015:68) har beräknat att kvoten kommer öka från drygt 30 procent till över 40 procent fram till år 2060.

Förenklat kommer den ökade andelen äldre att innebära ökade kostnader för vård, omsorg och pensioner. Samtidigt kommer andelen som via skatt på arbete bidrar till de offentliga inkomsterna att minska. Denna utveckling kommer att utmana balansen i den offentliga ekonomin. I diskussioner har flera förslag framförts för att hantera denna utmaning. Bland annat att utmaningen hanteras genom ökade skatter, höjd pensionsålder, omfördelning av resurser och åtgärder för att öka sysselsättningsgraden i grupper med hög arbetslöshet (Blix 2013; SOU 2015:68; Sveriges kommuner och landsting 2016). Oavsett vilka metoder som används förväntas alltmer resurser att omfördelas mellan generationer. Ett återkommande tema i diskussioner är att omfördelningen kommer att påverka relationerna mellan generationer och utmana solidariteten mellan grupper i samhället. Den demo-

grafiska förändringen med en äldre befolkning förväntas genom omfördelning av resurser skapa motsättningar mellan äldre och yngre. Det larmas därför ibland om kommande motsättningar och konflikter mellan generationer.

Även om de demografiska utmaningarna framför allt är framtida utmaningar har utvecklingen med en äldre befolkning redan börjat. Utvecklingen började när den stora generationen födda under 1940-talet började pensioneras. Sverige befinner sig därför sedan 2005 i en period där andelen av befolkningen över 65 år ökar. Exempelvis har antalet personer över 65 år i förhållande till antalet personer mellan 15 och 64 år (äldreförsörjningsgraden) ökat sedan 2005 från 30 procent till 34 procent år 2016, vilket är en betydande ökning under en relativ kort tidsperiod. Med detta har även behovet av ökad resursfördelning mellan generationer redan uppstått.

När resursfördelning mellan grupper ökar förväntas också motsättningarna mellan grupper att öka. Utifrån detta förväntas en allt äldre befolkning som förutsätter omfördelning av resurser mellan generationer medföra ökade motsättningar mellan generationer. Frågan är dock hur denna förväntan om ökade motsättningar återspeglas i individernas upplevelser. I det här kapitlet kommer vi därför att undersöka om svenskar som förväntat upplever ökade motsättningar mellan yngre och äldre.

Resursfördelning och politiska konflikter

En fråga som aktualiseras i diskussioner är om behoven av ökad omfördelning av resurser kommer att skapa motsättningar mellan generationer som ger nya konfliktlinjer i svensk politik. Det finns skäl för att förvänta sig ökade motsättningar efter ökad omfördelning. Resursfördelning har tidigare varit grund för politiska konflikter. Harold Lasswell (1936) poängterar i en klassisk text från 1930-talet att frågan om vem som får vad, när och hur är grundläggande för att förstå maktförhållanden i samhällen. Senare studier har bekräftat att kopplingen mellan resursfördelning och maktförhållanden. Exempelvis har Carles Boix (2010; 2015) i flera studier analyserat det komplexa förhållandet mellan demokrati och resursfördelning. Utifrån begreppet *välfärdsregim* har studier också visat att politiska konflikter i demokratier har dominerats av frågor om hur resurser ska fördelas mellan grupper och statens roll i omfördelningen (Castles & Mitchell 1993; Esping-Andersen 1990). Inte minst har det handlat om och i så fall hur staten ska omfördela resurser mellan samhällsklasser, vilket utgör grunden för den klassiska vänster-höger-dimensionen. Länder har också upplevt intensiva konflikter som handlar om resursfördelning mellan olika geografiska områden, exempelvis mellan stad och landsbygd. Som Seymour Lipset och Stein Rokkan (1967) visar i sitt stilbildande arbete har dessa konflikter strukturerat partisystem och väljarnas beteende.

Förekomst av resursfördelning mellan sociala grupper är dock inte tillräckligt för att ge upphov till politiska konflikter. Fördelning av resurser mellan grupper kan förvisso skapa eller förstärka den sociala uppdelningen i samhället, men för

att resultera i politiska konflikter förutsätts att fördelningen och uppdelningen får genomslag i identiteter och organisationer. För det första förutsätts att personer utvecklar sina sociala identiteter till de grupper som berörs av resursfördelningen och att de agerar utifrån dessa sociala identiteter. Exempelvis kan regional identitet vara en förutsättning för centrum-periferi-konflikter, medan klassidentitet ger grund för klasskonflikter. Utan dessa identiteter skulle de sociala skillnaderna i samhället inte återspeglas i politiska konflikter. För det andra förutsätts politisk organisering som syftar till att representera de olika sociala identiteterna och intressena. I representativa demokratier är politisk organisering en förutsättning för att grupperna ska få genomslag i partisystem och beslutsprocesser (Bartolini & Mair 1990; Lipset & Rokkan 1967). Enligt denna modell skulle ökad fördelning mellan generationer ge politiska konflikter om personer utvecklar starka identiteter till generationer och mobiliseras till organisationer som avseglar dessa identiteter.

För såväl sociala identiteter som politisk organisering är en förutsättning att personer uppfattar att det förekommer motsättningar mellan generationer. Uppfattningen att motsättningar förekommer är avgörande för att personer ska utveckla förhållningssätt till motsättningarna, exempelvis att de tycker att motsättningen är så pass viktig att de utifrån motsättningen utvecklar politiska värderingar som vägleder dem i olika politiska val eller ställningstaganden. Om personer inte uppfattar att det förekommer motsättningar mellan generationer kan de inte utveckla förhållningssätt eller identiteter till motsättningarna. Verklighetsuppfattningar (*kognitioner*) blir på detta sätt grundläggande för hur vi utvecklar våra politiska identiteter och preferenser (Fishbein & Ajzen 2010; Zaller 1990). Det ger anledning till att studera svenskars verklighetsuppfattningar om ökade motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige.

Upplevelser av tilltagande motsättning mellan äldre och yngre

I den nationella SOM-undersökningen 2016 fick respondenterna ta ställning till påståendet att "[m]otsättningarna mellan äldre och yngre i Sverige håller på att öka". De hade möjlighet att på en femgradig skala ange om de bedömer att påståendet var ett helt felaktigt påstående eller ett helt korrekt påstående. Tabell 1 redovisar vad de 1596 personerna som svarade på frågan anser om motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige. Det var 33 procent som uppgav att de ansåg att påståendet var mer korrekt än felaktigt genom att ange ett av de två sista svarsalternativen. De som däremot uppfattade påståendet som mer felaktigt än korrekt använde ett av de två första svarsalternativen och uppgick till 24 procent. Andelen som upplever att motsättningarna mellan äldre och yngre håller på att öka är större än andelen som inte upplever att motsättningarna ökar. Samtidigt är det dock en minoritet av de svarande som uppger att de anser att påståendet om ökad motsättningarna är korrekt. Respondenterna upplever därmed motsättningarna mellan äldre och yngre på olika sätt.

Tabell 1 *Upplevd ökad motsättning mellan yngre och äldre, efter kön, ålder, utbildning, politiskt intresse, ideologisk position och partiidentifikation, 2016 (procent)*

	Helt felaktigt påstående		3	4	Helt riktigt påstående		Totalt antal svar
	1	2			5	Totalt	
<i>Totalt</i>	9	15	43	20	13	100	1 596
<i>Kön</i>							
Kvinna	9	13	44	20	14	100	813
Män	10	16	43	19	12	100	783
<i>Utbildning</i>							
Låg	10	13	38	16	23	100	214
Medellåg	8	11	47	21	13	100	481
Medelhög	10	12	45	19	14	100	385
Hög	11	21	40	20	8	100	489
<i>Ålder</i>							
16–29 år	8	13	52	18	9	100	258
30–49 år	10	15	44	20	11	100	451
50–64 år	8	18	41	20	13	100	400
65–85 år	10	13	39	19	19	100	487
<i>Politiskt intresserad</i>							
Mycket intresserad	13	15	39	17	16	100	273
Ganska intresserad	10	15	44	19	12	100	718
Inte särskild intresserad	7	14	44	21	14	100	510
Inte alls intresserad	7	13	50	13	17	100	83
<i>Ideologisk position</i>							
Klart till vänster	15	14	38	19	14	100	154
Något till vänster	10	18	39	21	12	100	324
Varken till vänster eller höger	8	11	44	20	17	100	518
Något till höger	9	15	47	20	9	100	410
Klart till höger	7	18	44	16	15	100	168
<i>Anhängare av politiskt parti</i>							
Ja, mycket övertygad	13	10	39	19	19	100	198
Ja, något övertygad	8	17	42	20	13	100	607
Nej	9	14	47	19	11	100	683

Kommentar: Frågan lyder *Nedan följer några påståenden som förekommer i debatten om äldre människor i Sverige. Med äldre menar vi personer över 65 år. Vilken är din bedömning av vart och ett av dem? Motsättningarna mellan äldre och yngre i Sverige håller på att öka.* Frågan har fem svarsalternativ från "Helt felaktigt påstående" till "Helt riktigt påstående". Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Intresse för politik mäts med följande fråga: "Hur intresserad är du i allmänhet av politik?" med svarsalternativen "Mycket intresserad", "Ganska intresserad", "Inte särskilt intresserad" och "Inte alls intresserad": Position på vänster-höger-skalan mäts med följande fråga: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala."

Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" med svarsalternativen "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger" och "Klart till höger". Anhängare av politiskt parti mäts med frågan "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" med svarsalternativen "Ja, mycket övertygad", "Ja, något övertygad" och "Nej".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

En möjlighet är att personer upplever motsättningar mellan generationer olika beroende av sin demografiska eller sociala bakgrund. Tabell 1 redovisar därför hur respondenter i olika befolkningsgrupper upplever motsättningarna mellan äldre och yngre i Sverige. Vad gäller kvinnor och män finns det endast marginella skillnader. Det finns därmed inget samband mellan kön och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer ($\tau\text{-}c = -0,033$; signifikans = 0,234).¹ Det innebär att kvinnor och män tenderar i samma utsträckning uppleva ökade konflikter mellan generationer. Däremot finns det skillnader mellan utbildningsgrupper. Det finns ett negativt samband mellan utbildningsnivå och uppfattning att motsättningar ökar mellan generationer i Sverige ($\tau\text{-}c = -0,097$; signifikans = 0,000). Det innebär att svarande med låg utbildningsnivå anser i större utsträckning (39 procent) att påståendet är korrekt än de med hög utbildningsnivå (28 procent). Det omvända sambandet finns mellan åldersgrupper och uppfattning om påståendet ($\tau\text{-}c = 0,048$; signifikans = 0,020). Även om sambandet är svagt finns det skillnader mellan åldersgrupper. Det positiva sambandet innebär att äldre svarspersoner tenderar att i större utsträckning uppfatta ökande generationsmotsättningar än yngre personer. Bland de mellan 65 och 85 år finns det en större andel (38 procent) som anser att påståendet är korrekt än hos den yngsta åldersgruppen (15–29 år), vars andel uppgår till 27 procent. Även om bedömningen av påståendet om ökade motsättningar mellan äldre och yngre varierar mellan utbildnings- och åldersgrupper är skillnaderna inte alltför omfattande.

En annan möjlighet är att personer upplever motsättningar mellan äldre och yngre på olika sätt beroende på deras politiska förhållningssätt. Tabell 1 presenterar därför också hur personer med olika politiska förhållningssätt förhåller sig till påståendet om ökade motsättningar mellan generationer. Den första aspekten handlar om politiskt intresse. Personer med politiskt intresse tenderar att vara mer informerade och medvetna om trender i samhället än de som saknar politiskt intresse (Almond & Verba 1963; Verba, Schlozman & Brady 1995). Politiskt intresse kan därför förväntas påverka hur motsättningar mellan generationer upplevs. Det finns dock inget samband mellan politiskt intresse och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer ($\tau\text{-}c = 0,035$; signifikans = 0,085). Andelen som anser att påståendet är korrekt bland de som inte alls är politiskt intresserade uppgår till 30 procent och bland de som är mycket intresserade av politik är andelen 33 procent. Detta illustrerar att de som är politiskt intresserade upplever ökade motsättningar mellan generationer i samma utsträckning som de saknar intresse för politik.

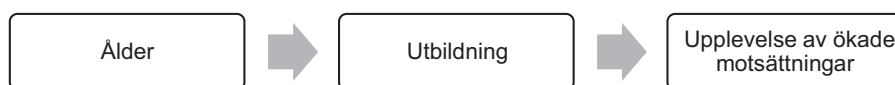
Samma avsaknad av samband återfinns även i den andra aspekten, som avser ideologisk position på vänster-höger-skalan ($\tau\text{-}b = 0,002$; signifikans = 0,938). I Sverige strukturerar den upplevda positionen på vänster-höger-skalan fortfarande personers politiska åsikter (Oscarsson & Holmberg 2016). Inte minst gäller detta fördelningsfrågor, vilket ger en förväntan om att den ideologiska positionen har genomslag även när det gäller förhållandet mellan generationer. Andelen som uppfattar att påstående är korrekt är dock samma bland de som anser att de står klart till vänster (33 procent) som bland de som anser sig vara klart till höger på den ideologiska skalan (31 procent). Den tredje aspekten handlar om känslan att vara anhängare av ett specifikt parti: partiidentifikation. Känslan av att vara anhängare av ett politiskt parti kan också mobilisera personer till engagemang, vilket leder till att de blir mer informerade och medvetna om samhällsfrågor. Personer med partiidentifikation kan därför ha andra verklighetsuppfattningar än de som saknar partiidentifikation (Campbell m.fl. 1960; Harrop & Miller 1987). Även om partiidentifikation är ett grundläggande förhållningssätt till politik saknar aspekten samband med bedömningen av påståendet om ökade motsättningar mellan äldre och yngre ($\tau\text{-}c = 0,027$; signifikans = 0,247). Det är förvisso 8 procentenheter fler som anser att påståendet är korrekt bland de som känner sig vara starka anhängare (38 procent) än bland de som inte känner sig som anhängare av ett politiskt parti (30 procent). Skillnaden är dock inte tillräcklig för att det ska finnas samband mellan partiidentifikation och bedömning av påståendet.² Upplevelsen av ökade konflikter mellan generationer är samma hos anhängare av politiska partier som de som inte känner sig som partianhängare.

Vad resultaten i tabell 1 sammantaget indikerar är att upplevelsen av ökade motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige har svagt samband med utbildningsnivå och ålder. Förenklat upplever respondenter med låg utbildning och äldre respondenter att motsättningen har ökat, medan de som har högre utbildning och de som tillhör yngre generationer i mindre utsträckning upplever ökade motsättningar. Däremot finns det inget samband mellan upplevd ökad motsättning och kön, politiskt intresse, ideologisk position och partiidentifikation. Det är snarare den sociala och demografiska bakgrunden än politiska förhållningssätt som återspeglas i olika upplevelser av motsättningar mellan generationer.

Relationerna mellan ålder, utbildningsnivå och upplevda motsättningar är dock mer komplexa än vad som framkommer av tabell 1. Det finns nämligen ett samband mellan ålder och utbildningsnivå ($\tau\text{-}b = -0,122$; signifikans = 0,000). Äldre tenderar att ha lägre utbildningsnivå än yngre. Vi har därför testa en modell med upplevda generationsmotsättningar som beroende variabel, utbildningsnivå som mellanliggande variabel och ålder som bakomliggande variabel med förväntade effekter på såväl upplevda generationsmotsättningar som utbildningsnivå. Resultatet är att när ålder och utbildningsnivå ingår i samma analys försvinner den direkta effekten mellan ålder och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer

($\beta=0,097$; signifikans = 0,139), medan den negativa effekten av utbildningsnivå kvarstår ($\beta = -0,030$; signifikans = 0,000). Även den negativa effekten av ålder på utbildningsnivå återfinns i resultatet ($\beta = -0,207$; signifikans = 0,000).³ Analysens resultat indikerar därmed att ålder har negativt samband med utbildningsnivå som i sin tur har negativt samband med upplevelse av ökade motsättningar mellan äldre och yngre, vilket figur 1 illustrerar. De som är äldre har lägre utbildningsnivå än de yngre och de som har lägre utbildningsnivå upplever i större utsträckning att det finns motsättningar mellan generationer än de med högre utbildningsnivå.

Figur 1 Social bakgrund och upplevelse av ökade motsättningar mellan generationer

Bedömning av de äldres situation och upplevelse av generationsmotsättningar

Ett tredje alternativ är att respondenternas uppfattning om de äldres situation påverkar deras upplevelse av ökade generationsmotsättningar. I den nationella SOM-undersökningen 2016 ingick tre påståenden om de äldres situation i Sverige.⁴ Respondenterna fick bedöma korrektheten i dessa påståenden på samma sätt som de fick bedöma motsättningen mellan äldre och yngre. Som framgår av tabell 2 var det första påståendet att de äldre är underrepresenterade i svensk politik, vilket handlar om de äldres politiska situation i den representativa demokratin. Det är 44 procent av respondenterna som bedömer att påståendet är korrekt, medan 21 procent anser att det är felaktigt att påstå att de äldre är underrepresenterade i svensk politik. Det andra påståendet handlar om prioritering av de äldre i förhållande till andra grupper. Endast 6 procent av de svarande ansåg att de äldre ofta prioriteras i förhållande till andra grupper. Andelen som upplever att påståendet är felaktigt uppgår till 74 procent av de svarande. Det omvända mönstret med en betydande majoritet som finner påståendet korrekt finns för det tredje påståendet. Det är 59 procent av de svarande som uppfattar att allt mindre av samhällets resurser går till att tillgodose de äldres behov. Detta innebär att de svarande sammantaget instämmer i att äldre är underrepresenterade och tar avstånd från att resurser omfördelas till fördel för de äldre.

Tabell 2 Bedömning av påståenden om de äldres situation i samhället, 2016 (procent)

	Helt felaktigt påstående		3	4	Helt riktigt påstående		Totalt antal svar
	1	2			5	Totalt	
Äldre är underrepresenterade i svensk politik	6	15	35	22	22	100	1 603
Äldre prioriteras ofta framför andra grupper	42	32	20	4	2	100	1 603
Allt mindre av samhällets resurser går till att tillgodose äldres behov	7	12	22	24	35	100	1 614

Kommentar: Frågan lyder *Nedan följer några påståenden som förekommer i debatten om äldre människor i Sverige. Med äldre menar vi personer över 65 år. Vilken är din bedömning av vart och ett av dem?* Äldre är underrepresenterade i svensk politik; Äldre prioriteras ofta framför andra grupper; *Allt mindre av samhällets resurser går till att tillgodose äldres behov.* Frågan har fem svarsalternativ från "Helt felaktigt påstående" till "Helt riktigt påstående".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Finns det samband mellan bedömningen av de äldres situation och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer i Sverige? Det finns samband mellan hur de svarande bedömer de äldres situation och deras upplevelser av ökade generationsmotsättningar. Det finns en positiv koppling mellan att uppleva att de äldre är underrepresenterade i svensk politik och att motsättningarna mellan äldre och yngre ökar ($\tau\text{-}b=0,139$; signifikans = 0,000). Det innebär att de som bedömer att de äldre är underrepresenterade i större utsträckning upplever att motsättningen mellan generationerna ökar än de som inte instämmer i påståendet att de äldre är underrepresenterade. Även det andra påståendet om äldres situation har samband med upplevelsen av ökade generationsmotsättningar. Sambandet är svagt negativt ($\tau\text{-}b=-0,061$; signifikans=0,004). De som upplever att de äldre inte prioriteras framför andra grupper uppfattar i större utsträckning att motsättningarna mellan äldre yngre ökar än de som instämmer i påståendet. Det svaga sambandet indikerar dock att en stor andel av de svarande avviker från detta mönster. Ett starkare samband finns mellan hur respondenterna upplever att allt mindre av resurserna i samhället går till de äldres behov och ökade motsättningar mellan generationer ($\tau\text{-}b=0,286$; signifikans=0,000). De som upplever att allt mindre av samhällets resurser går till de äldres behov uppfattar i större utsträckning att motsättningarna mellan generationerna ökar än de som tar avstånd från påståendet. Sammantaget finns det samband mellan hur de äldres situation bedöms och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer. Ett återkommande mönster är att personer som

bedömer att de äldre har en mer svagare position än andra också i större utsträckning upplever ökade motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige.

Förändring av upplevda motsättningar och underrepresentation mellan 2001 och 2016

Det finns inte enbart möjligheter att jämföra hur olika grupper upplever att motsättningarna mellan yngre och äldre har ökat. Det finns även möjligheter att jämföra hur upplevelsen av motsättningarna har förändrats över tid. I den nationella SOM-undersökningen 2001 ingick en uppsättning av frågor om äldres situation i Sverige (Holmberg, Nilsson & Weibull 2003).⁵ Bland annat ingick samma påstående om att motsättningarna mellan äldre och yngre har ökat. Respondenterna hade dock möjlighet att välja bland elva svarsalternativ, men alternativen hade samma bredd som frågan som ingick i undersökningen 2016 (från helt felaktigt påstående till helt korrekt påstående). Det ger möjlighet att analysera om upplevelsen av ökade motsättningar mellan yngre och äldre har förändrats mellan 2001 och 2016.

För att kunna jämföra de två skalorna med olika antal svarsalternativ har vi kodat om skalan från undersökningen 2016 till en skala som går från 0 till 10.⁶ Med denna nya skala blir det möjligt att jämföra svaren vid de två tidpunkterna med hjälp av medelvärdesanalyser. Tabell 3 presenterar därför medelvärde och standardavvikelsen för frågan om ökade motsättningar mellan äldre och yngre. År 2001 var medelvärdet bland de svarande 5,32. Medelvärdet är lägre år 2016. Förvisso är förändringen mellan åren statistiskt säkerställd (signifikans < 0,05), men den är marginell i sin omfattning. Under de 15 åren från 2001 till 2016 minskar medelvärdet med endast 0,30 till 5,62. Upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer framstår med detta som lika omfattande år 2016 som 2001.

Tabell 3 *Bedömning av påståendet om ökade motsättningar mellan äldre och yngre i Sverige, 2016 och 2001 (medelvärde)*

	Medelvärde	Standardavvikelse	Totalt antal svar
År 2016	5,32	2,78	1 596
År 2001	5,62	2,94	1 781
<i>Skillnad</i>	-0,30		

Kommentar: Frågan lyder *Nedan följer några påståenden som förekommer i debatten om äldre människor i Sverige. Med äldre menar vi personer över 65 år. Vilken är din bedömning av vart och ett av dem? Motsättningarna mellan äldre och yngre i Sverige håller på att öka.* Frågan har tio svarsalternativ från "Helt felaktigt påstående" till "Helt riktigt påstående" i SOM-undersökningen 2016 och fem svarsalternativ i SOM-undersökningen 2001. Frågorna har kodats från 0 ("Helt felaktigt påstående") till 10 ("Helt riktigt påstående").

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001 och 2016.

Även om individerna uppfattar ökade generationsmotsättningar i samma utsträckning år 2016 som 2001 har skillnaderna mellan olika grupper förändrats mellan åren. För det första gäller det skillnader mellan kvinnor och män. I undersökningen från 2016 finns inget samband mellan kön och upplevelse av ökade motsättningar mellan generationer. Det fanns dock ett svagt samband i undersökningen 2001 ($\tau\text{-}c = 0,069$; signifikans = 0,001) som innebär att kvinnor i större utsträckning än män upplever ökade motsättningar mellan generationer. För det andra fanns inte sambandet mellan utbildningsnivå och upplevelse av ökade motsättningar mellan generationer år 2001 ($\tau\text{-}c = -0,023$; signifikans = 0,225), vilket är ett framträdande samband i undersökningen från 2016. För det tredje saknades år 2001 även samband mellan ålder och upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer ($\tau\text{-}c = 0,037$; signifikans = 0,104), medan sambandet återfinns år 2016. Den totala andelen som upplever ökade motsättningar mellan generationer har därmed minskat, samtidigt som skillnaderna mellan generationer har ökat sedan 2001. Däremot finns det likheter mellan undersökningar när politiska förhållningsätt. De två undersökningarna förenas i avsaknaden av samband mellan politisk förhållningsätt (politiskt intresse, ideologisk position och partiidentifikation) och upplevelse av ökade motsättningar.⁷

Utöver frågan om ökade motsättning mellan äldre och yngre ingick även frågan om upplevd underrepresentation av äldre i svensk politik i den nationella SOM-undersökningen 2001. På samma sätt som frågan om upplevd ökad motsättning mellan generationer var formuleringen av frågan om underrepresentation av äldre den samma och respondenterna kunde år 2001 besvara frågan med elva istället för fem svarsalternativ. För att kunna jämföra förändringen sedan 2001 har också svarsalternativen för denna fråga i undersökningen år 2016 kodats om till att variera mellan 0 och 10. I tabell 4 presenteras medelvärdena för frågan vid de två undersökningstillfällena. Det som framkommer vid en jämförelse av de två medelvärdena är att skillnaden mellan de två åren är alltför begränsad för att vara statistisk säkerställd (signifikans > 0,05). Detta indikerar att de svarande år 2016 i samma utsträckning bedömer att de äldre är underrepresenterade i svensk politik som de svarande gjorde år 2001.

Skillnaderna mellan hur personer i olika åldersgrupper bedömde påståendet var också lika i de två undersökningarna. Det positiva sambandet i undersökningen från 2001 mellan åldersgrupp och uppfattningen att de äldre är underrepresenterade i svensk politik ($\tau\text{-}c = 0,223$; signifikans = 0,000) återkommer med samma styrka i undersökningen 2016 ($\tau\text{-}c = 0,221$; signifikans = 0,000). Resultaten innebär att de äldre personerna vid båda tillfällena i större utsträckning än yngre uppfattar att äldre är underrepresenterade i svensk politik.

Tabell 4 *Bedömning av påståendet om underrepresentation av äldre i svensk politik, 2016 och 2001 (medelvärde)*

	Medelvärde	Standardavvikelse	Totalt antal svar
År 2016	6,00	2,89	1603
År 2001	5,89	2,98	1770
<i>Skillnad</i>	0,11		

Kommentar: Frågan lyder *Nedan följer några påståenden som förekommer i debatten om äldre människor i Sverige. Med äldre menar vi personer över 65 år. Vilken är din bedömning av vart och ett av dem? Äldre är underrepresenterade i svensk politik.* Frågan har tio svarsalternativ från "Helt felaktigt påstående" till "Helt riktigt påstående" i SOM-undersökningen 2016 och fem svarsalternativ i SOM-undersökningen 2001. Frågorna har kodats från 0 ("Helt felaktigt påstående") till 10 ("Helt riktigt påstående").

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001 och 2016.

Tilltagande generationskamp?

Det här kapitlet har undersökt om svenskarna upplever att motsättningarna mellan äldre och yngre ökar. Om individer upplever att motsättningarna ökar kan detta vara grunden för generationskonflikter som påverkar hur resurser kommer att fördelas i samhället och forma nya politiska konfliktlinjer i svensk politik. Med en ökande andel äldre i befolkningen aktualiseras frågan om ökade motsättningar mellan generationer i olika sammanhang. Vad kapitlet undersöker är om denna förväntan om upplevelse av ökade motsättningar mellan äldre och yngre även återfinns hos individernas verklighetsuppfattningar. Sammantaget finns det en betydande andel som upplever att motsättningarna mellan äldre och yngre ökar i Sverige. Det är dock inte en majoritet eller ett flertal som upplever ökade motsättningar mellan generationer. Den största andelen har en mer ambivalent inställning till påståendet att motsättningarna mellan generationer har ökat.

Till detta kommer att individerna upplever ökade motsättningar mellan äldre och yngre i samma utsträckning år 2016 som år 2001. I jämförelse med andra verklighetsuppfattningar är denna stabilitet utmärkande för upplevelsen av ökade motsättningar mellan generationer. Exempelvis visar Lukas Nordin och Henrik Oscarsson (2015) att verklighetsuppfattningar i andra frågor, såsom kvinnors diskriminering och partiernas vallöfteshållande, förändras mer över tid. Även när det gäller utvecklingen av gruppskillnader har upplevelser av ökade motsättningar mellan generationer utvecklats på ett annat sätt än andra verklighetsuppfattningar. Nordin och Oscarsson konstaterar att gruppskillnader i flera verklighetsuppfattningar är relativt stabila över tid. Våra analyser indikerar snarare att skillnaderna mellan grupper har förändrats sedan 2001 när det gäller upplevelse av ökade motsättningar mellan äldre och yngre.

De skillnader mellan grupper som finns år 2016 är framför allt kopplade till utbildningsnivå, men skillnaderna mellan utbildningsgrupperna är relativt måttliga. Däremot finns det starkare samband mellan hur de äldres situation bedöms och upplevelsen av ökade motsättningar. När de äldre upplevs vara underrepresenterade eller marginaliserade i tilldelningen av resurser tenderar det att förstärka upplevelsen av ökade generationsmotsättningar. Främst är det upplevelsen av att allt mindre resurser går till att tillgodose de äldres behov som ökar sannolikheten för att personer upplever ökade motsättningar mellan äldre och yngre.

Är det dags att slå av generationslarmet? Sammantaget ger kapitlets resultat inte bilden av att svenskarna upplever alltmer intensiva generationskonflikter. Resultaten indikerar snarare att individerna upplever motsättningarna mellan generationer i samma utsträckning som tidigare. Det är dock möjligt att generationskonflikterna tillhör framtiden. Som nämndes i inledningen har äldreförsörjningskvoten ökat med 4 procentenheter på tio år, men förväntas öka med ytterligare 10 procentenheter fram till år 2060. Med denna ökning kan motsättningar mellan äldre och yngre förstärkas ytterligare. Om dessa motsättningar sedan omvandlas till politiska konflikter beror på hur generationer förhåller sig till motsättningarna. Ett alternativ är att det utvecklas en stark solidaritet mellan generationerna, men det är också möjligt att resultatet blir en ny konfliktdimension i svensk politik.

Noter

- ¹ För att mäta samband mellan två variabler används tau-b och tau-c. Dessa mått anger samband mellan två variabler som rangordnar enheter i kategorier. Måtten varierar mellan +1 (positivt samband) och -1 (negativt samband). Vid svaga samband antar måtten värden nära 0 som indikerar att det inte finns samband. Tau-b används när variablerna har samma antal kategorier, medan tau-c används när variablerna har olika antal kategorier.
- ² Vi väljer inte att studera om det finns samband mellan partisympatier och upplevelse av ökade motsättningar mellan generationer. Underlaget blir alltför fragmenterad, vilket ger för få observationer i flera kategorier för att en beskrivning av partisympatisörers upplevelser ska vara meningsfull.
- ³ Analysen är genomförd med linjär regressionsmetod och kontrollerad med en enkel form av strukturell ekvationsmodell (SEM). I texten redovisas standardiserade regressionskoefficienter (β) för variablernas effekter och effekternas signifikansnivå.
- ⁴ Frågorna har utvecklats utifrån tidigare studier om svenskarnas verklighetsuppfattningar om de äldres situation (Holmberg, Nilsson & Weibull 2003; Tornstam 1998).

- ⁵ Frågorna om de äldres situation återkom även i den nationella SOM-undersökningen 2002. Utifrån en jämförelse av undersökningarnas resultat konstaterade Holmberg, Nilsson & Weibull (2003) att bedömningen av de äldres situation var stabil mellan de två åren.
- ⁶ De olika stegen är kodade med följande värden: 0 (= ”Helt felaktigt påstående”); 2,5; 5; 7,5; 10 (= ”Helt korrekt påstående”).
- ⁷ Detta gäller för politiskt intresse (tau-c = -0,014; signifikans = 0,475, ideologisk position (tau-c = -0,016; signifikans=0,416) och partiidentifikation (tau-c = 0,004; signifikans = 0,837).

Referenser

- Almond, Gabriel A. & Verba, Sidney (1963). *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Blix, Mårten (2013). *Framtidens välfärd och den åldrande befolkningen*. Delutredning inom Framtidskommissionen (DS 2013:8). Stockholm: Fritzes.
- Boix, Carles (2010). *Democracy and Redistribution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boix, Carles (2015). *Political Order and Inequality: Their Foundations and Their Consequences for Human Welfare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, Agnus, Converse, Philip E., Miller, Warren E. & Stokes, Donald E. (1960). *The American Voter*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Castles, Francis G. & Mitchell, Deborah (1993). ”World of Welfare and Families of Nations” i Castles, Francis G. (red). *Families of Nations. Pattern of Public Policy in Western Democracies*. Aldershot: Dartmouth.
- Esping-Andersen, Gösta (1990). *The Three World of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity.
- Fishbein, Martin & Ajzen, Icek (2010). *Predicting and Changing Behavior: The Reasoned Action Approach*. New York: Psychology Press.
- Holmberg, Sören, Nilsson, Åsa & Weibull, Lennart (2003). ”Äldre i samhället” i Bilagedel B till SOU 2003:91: *Äldrepolitik för framtiden. 100 steg till trygghet och utveckling med en åldrande befolkning*. Stockholm: Fritzes.
- Lasswell, Harold D. (1936). *Politics: Who Gets What, When, How*. New York: Whittlesey House: McGraw-Hill.
- Lipset, Seymour M. & Rokkan, Stein (1967). ”Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction” i Lipset, Seymour M. & Rokkan, Stein (red.). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Harrop, Martin & Miller, William L. (1987). *Elections and Votes: Comparative Introduction*. Basingstoke: Macmillan.
- Nordin, Lukas & Oscarsson, Henrik (2015). ”Verklighetens folk?” i Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarsson Maria (red). *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören (2016): *Svenska Väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- SOU 2015:68. *Migration, en åldrande befolkning och offentliga finanser*. Bilaga 6 till Långtidsutredningen 2015 (författat av Lennart Flood och Joakim Ruist). Stockholm: Wolters Kluwers.
- Statistiska Centralbyrån (2017). *Sveriges framtida befolkning 2017–2060*. Statistiska Centralbyrån: Stockholm.
- Sveriges kommuner och landsting (2016). *Äldreomsorgens kostnader: Historik och framtid*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Tornstam, Lars (1998). *Åldrandets socialpsykologi*. Sjätte upplagan. Stockholm: Rabén-Prisma.
- Verba, Sidney, Schlozman, Kay Lehman & Brady, Henry E. (1995). *Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press.
- Zaller, John R. (1990). *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

MEDIERNA OCH MÄNNISKORS ORO FÖR ANTIBIOTIKARESISTENS

MONIKA DJERF-PIERRE OCH ADAM SHEHATA

Sammanfattning

Det här kapitlet studerar vilken betydelse nyhetsmedier och medieanvändning har för människors uppfattningar om och oro för ökad antibiotikaresistens. Analysen tar sin utgångspunkt i teorier om medieeffekter och kunskapsklyftor. Resultaten visar att antibiotikaresistens har funnits på svenska mediers agenda under flera decennier och att nyhetsrapporteringen långsamt har ökat över tid. Samtidigt är bevakningen av denna fråga tämligen begränsad jämfört med vilken uppmärksamhet andra samhällsfrågor får i medierna. Trots det begränsade utrymmet finns det dock samband mellan människors nyhetskonsumtion och deras oro för ökad antibiotikaresistens. Resultaten visar även att utbildning och politiskt intresse är relaterat till oro för antibiotikaresistens – en oro som delvis kanaliseras genom nyhetsanvändning och uppfattningar om antibiotikaresistens. Effekten av olika medier skiljer sig dock åt. Det är framför allt nyheter via traditionella medier och nyhetssajter som spelar roll för kännedom och oro, medan användning av sociala medier som nyhetskälla snarare har negativa effekter.

Människors oro för olika samhällsproblem utgör en viktig del av den allmänna opinionen. Samhället står inför en rad långsiktiga utmaningar som i varierande grad uppmärksammas av politiker, medier och medborgare. Samtidigt pågår en ständig kamp mellan olika aktörer om vilka frågor som ska få utrymme i samhällsdebatten och därmed påverka opinionen. Forskningen om opinionsbildning har under lång tid pekat ut de traditionella nyhetsmedierna som avgörande för att öka medvetenheten om olika samhällsproblem hos allmänheten: Det är via nyhetsmedierna som de flesta lär sig om aktuella frågor bortom den egna vardagen och medierna påverkar därigenom vilka frågor människor anser vara angelägna samhällsproblem (McCombs, 2014; Iyengar & Kinder, 1987). Därför riktas fokus ofta mot nyhetsmedier och kommunikationskampanjer när olika aktörer vill rikta allmänhetens uppmärksamhet mot någon fråga.

Just så är fallet när *Världshälsoorganisationen* (WHO) lyfter fram vad som allt oftare betraktas som en av de största utmaningarna för global hälsa: ökad antibiotikaresistens. Utvecklingen och spridningen av multiresistenta bakterier är ett globalt problem som riskerar minska möjligheten att i framtiden behandla de mest vanliga bakterieinfektionerna – med långtgående konsekvenser för både individ

och samhälle. Eftersom den ökade motståndskraften mot antibiotika till stor del beror på överanvändning och felaktig användning av dessa, behövs enligt WHO omfattande upplysningskampanjer som ett led i att förändra människors beteende (WHO, 2015a). I detta kapitel ska vi rikta uppmärksamheten mot vilken betydelse nyhetsmedierna och människors medieanvändning har för medborgarnas syn på och oro för ökad antibiotikaresistens.

En av de saker som gör uppfattningar om antibiotikaresistens som samhällsproblem särskilt intressant att studera utifrån ett medieeffektsperspektiv är frågans relativt korta historia på mediernas dagordning. Även om problemet gradvis uppmärksammats allt oftare även utanför akademien är allmänhetens medvetenhet om antibiotikaresistens generellt låg i många länder (Eurobarometer 445, 2016; WHO, 2015b). Men framför allt konkurrerar antibiotikaresistens om medieutrymme med en rad andra samhällsfrågor som funnits på mediernas dagordning och i människors medvetande under betydligt längre tid. För att förstå nyhetsmediernas roll för hur uppfattningar formas i en fråga som tidigare varit ganska okänd utanför den medicinska expertisen, ska vi ta hjälp av forskning om medieeffekter och kunskapsklyftor.

Nyhetsmedierna och uppfattningar om samhällsproblem

Sambandet mellan de stora nyhetsmediernas rapportering och människors syn på olika samhällsproblem har varit en central fråga i forskningen under lång tid. En av de mest betydelsefulla teorierna inom detta område har varit *dagordningsteorin* (agenda setting theory) som formulerades i början av 1970-talet (McCombs & Shaw, 1972). Grundtanken bakom den så kallade dagordningseffekten är relativt enkel. Nyhetsmediernas främsta opinionsmässiga funktion i samhället handlar inte så mycket om att påverka människors åsikter, som att påverka vilka samhällsfrågor medborgarna anser vara viktiga och angelägna. När vissa samhällsproblem får stort utrymme och rapporteras intensivt av medierna kommer fler människor bedöma dessa som viktiga samhällsfrågor som behöver hanteras politiskt. Frågor som varit högt på mediernas agenda under ett tag kommer dessutom att i större utsträckning färga människors bedömningar av hur sittande regeringar sköter sig – en så kallad *primingeffekt* (Asp, 1986; Iyengar & Kinder, 1987). Det empiriska stödet för dagordningsteorin är omfattande och bygger på olika typer av undersökningar, både longitudinella observationsstudier och experiment. Även svensk forskning har funnit belägg för dagordningseffekter av medierapportering i en rad olika frågor (Johansson, 1998; Shehata, 2010; Shehata & Strömbäck, 2013; Shehata & Falasca, 2014).

Än råder dock oenighet om varför dagordningseffekter uppstår. Ursprungstanken handlade om social inlärning (*social learning*) som den väsentliga mekanismen bakom dessa effekter (McCombs, 2014): Människor vänder sig aktivt till nyhetsmedierna för att få reda på vilka dagsaktuella samhällsproblem som är angelägna.

När de sedan får en öppen fråga om vad de anser vara den viktigaste frågan förlitar de sig på den information de fått via medierna. En alternativ förklaring till uppkomsten av dagordningseffekter bygger på en så kallad tillgänglighetsmekanism (*accessibility mechanism*). Snarare än att människor aktivt och medvetet värderar och väger information om vad som kan utgöra viktiga samhällsproblem, förlitar de sig i hög grad på vilka tankar som finns lättast tillgängliga ur minnet. Ofta är det just information som dominerat mediernas rapportering den senaste tiden. Men oavsett om uppkomsten av dagordningseffekter är en aktiv/medveten eller passiv/automatisk process, bygger båda förklaringarna på en gemensam idé – nämligen att nyhetsmedierna utgör människors främsta källa till information om aktuella samhällsproblem bortom den egna vardagen. Det är via medierna som de flesta av oss får kännedom om fenomen och händelser vi inte har direkta personliga erfarenheter av. Problemet med ökad antibiotikaresistens är i allra högsta grad en sådan fråga.

Som samhällsfråga har antibiotikaresistens flera egenskaper som borde främja mediernas betydelse i opinionsbildningen. I likhet med exempelvis klimatfrågan är problemet med ökad antibiotikaresistens en fråga som ursprungligen uppmärksammas och drivits av vetenskapliga experter, dvs. det är en fråga som få svenskar har en egen personlig erfarenhet av. I den bemärkelsen är frågan tämligen abstrakt som samhällsproblem. Även om konsekvenserna av antibiotikaresistens naturligtvis kan bli ytterst konkreta för enskilda individer är antalet svenskar som drabbas av infektioner med resistent bakterier relativt sett få. Som expertfråga har antibiotikaresistens också en vetenskaplig tyngd som gör den svårare för människor att avfärda som politiserad. De medicinska experter som varnar för följderna av antibiotikaresistens åtnjuter generellt ett högt förtroende hos allmänheten, vilket inte är betydelselöst för den som vill förstå varför människor accepterar vissa budskap och argument men inte andra. Precis som för klimatförändringarna finns det ofta även ett drag av ödesfråga i diskussioner om den ökade antibiotikaresistensen. WHO beskriver antibiotikaresistens som ”en av de största utmaningarna för den globala hälsan i dag, och problemet ökar” (WHO, 2015b, s.1), vilket också bidrar till att ge frågan ytterligare tyngd som en av de verkligt stora utmaningarna för mänskligheten.

I ett viktigt avseende skiljer sig dock antibiotikaresistens från klimatförändringar som samhällsfråga i den offentliga debatten: den är relativt ny och har ännu aldrig varit i närheten av den politiska och mediala uppmärksamhet som klimatfrågan har fått. Denna skillnad är inte oväsentlig ur ett opinionsperspektiv. Genom att finnas på mediernas dagordning i mer än två decennier – med periodvis intensiv rapportering – har klimatfrågan etablerats i människors medvetande (Harring, Martinsson & Rönnerstrand, 2011). De flesta svenskar har hunnit tänka igenom frågan, diskuterat den med vänner och bekanta, format sig en ståndpunkt och i princip ”lärt sig leva med den”. Så är inte fallet med antibiotikaresistens. Vad som utmärker samhällsfrågor som funnits länge på mediernas dagordning och i den offentliga debatten är att de uppnått en status av ”kronisk tillgänglighet” (*chronic*

assessibility) i människors medvetande (Althaus & Kim, 2006). Därmed finns dessa frågor – liksom de tankar, åsikter, värderingar och känslor som är kopplade till dessa – mer eller mindre alltid med i vår tankevärld. Och ju längre de funnits med desto mer förankrade är uppfattningarna om dessa samhällsproblem.

Hur en ny fråga etableras som samhällsproblem i opinionen är därför intressant att studera i sig. Även om dagordningsteorin belyser hur människors uppfattningar om och oro för olika samhällsproblem påverkas av medierapportering, säger denna forskning relativt lite om hur nya frågor slår igenom i opinionen och förankras i människors medvetande – och vilken roll nyhetsmedierna har i detta avseende. Här kan vi istället ta hjälp av den medie- och kommunikationsvetenskapliga forskningen om kunskapsklyftor. Teorin om kunskapsklyftor (*knowledge gap theory*) formulerades också på 1970-talet och handlar specifikt om hur allmänheten tar till sig ny information och lär sig om nya frågor via medierna. Grundidén är att det finns ett samband mellan medierapportering, utbildningsnivå och kunskaper om både vetenskap och samhälle bland allmänheten. När nya frågor uppmärksammas och slår igenom på mediernas agenda når denna information snabbare ut bland medborgare med högre utbildning – med följderna att kunskapsklyftor mellan olika grupper tenderar att öka över tid (Gaziano, 2017; Tichenor, Donohue & Olien, 1970). Det positiva sambandet mellan utbildning och kunskaper antas bero på en rad faktorer, inte minst skillnader mellan grupper både i (1) användning av nyhetsmedier och i (2) hur människor tar till sig och processar information från nyhetsmedierna (Eveland & Cooper, 2002; Tichenor, Donohue & Olien, 1970).

Sedan teorin om kunskapsklyftor formulerades har forskningen utvecklats i flera riktningar. Exempelvis har personlig motivation introducerats som en variabel som antas ha samma funktion som utbildning i skapandet av kunskapsklyftor. Människor som är intresserade av ett visst ämne är mer benägna att aktivt söka information via olika medier och håller sig därmed informerade om dessa frågor. Sambandet mellan intresse för politik och kunskaper om samhällsfrågor är exempelvis mycket väl belagt (Delli Carpini & Keeter, 1996; Oscarsson & Holmberg, 2013). Dessutom har betydelsen av det förändrade medielandskapet skakat nytt liv i forskningen om kunskapsklyftor i samhället. I takt med att medieutbudet ökat kraftigt och människors möjligheter att välja både medier och medieinnehåll blivit större, antas personliga motivationer och sociala sammanhang bli viktigare för att förstå dessa medieval och i slutändan vilket medieinnehåll olika grupper faktiskt tar del av – med konsekvensen att informationsklyftor mellan grupper antas öka i samhället (Prior, 2007; Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012). Inte minst har de sociala mediernas roll som nyhetskälla diskuterats i takt med att fler människor får nyheter från dessa medier. Jämfört med traditionella nyhetsmedier bygger sociala medier på en annan logik, byggd på algoritmer och sociala nätverk, som påverkar det urval av nyheter som användare tar del av (Klinger & Svensson, 2015; Webster, 2014). Här kan det också vara värt att nämna den forskning som utvidgat studiet av informationsklyftor till att också analysera skillnader i perceptioner eller föreställningar (*beliefs*) om samhälle och vetenskap (Eveland &

Cooper, 2002; Hindman, 2009). Utgångspunkten i denna forskning är att dagens medielandskap erbjuder större möjligheter att välja medier utifrån alternativa verklighetsuppfattningar baserat på världsåskådningar, värderingar och ideologi. Därmed kan sådana mediala också påverka och befästa skilda uppfattningar om samhället (Gaziano, 2017; Slater, 2015).

Hypoteser

Vilken roll har då nyhetsmedierna för människors uppfattningar om och oro för ökad antibiotikaresistens? Baserat på forskning om dagordningsteorin och kunskapsklyftor kan vi formulera ett antal hypoteser som utgår från sambandet mellan nyhetsanvändning och oro.

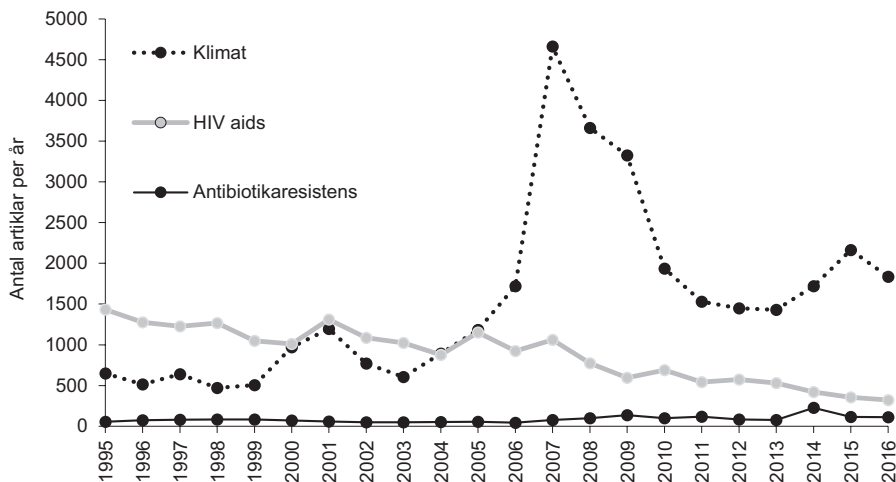
Utifrån dagordningsteorin förväntar vi oss ett positivt samband mellan användning av nyhetsmedier och oro för ökad antibiotikaresistens (H1). Detta samband är dock indirekt och går via kännedom och uppfattningar om antibiotikaresistens som fenomen (H2). Tanken är att nyhetsmedierna bidrar till oro genom att påverka människors medvetenhet om antibiotikaresistens. Personer som inte känner till eller endast har vaga uppfattningar om frågan förväntas inte hysa samma grad av oro (se Rönnerstrand, Jagers & Larsson, 2016). Baserat på forskningen om kunskapsklyftor förväntar vi oss också att nyhetsanvändning å sin sida drivs av både utbildning (H3) och politiskt intresse (H4). Sammantaget förväntas utbildning och politiskt intresse påverka människors oro för antibiotikaresistens genom ökad nyhetsanvändning och kännedom/uppfattningar om antibiotikaresistens som samhällsfenomen. Utöver att pröva denna modell är vi också intresserade av om det finns några skillnader mellan olika typer av nyhetsanvändning. Här är vi särskilt intresserade av skillnader mellan traditionella nyhetsmedier, nyhetstjänster på internet samt sociala medier som nyhetskälla. Eftersom vi inte har några skäl att förvänta oss specifika skillnader ställs en öppen forskningsfråga: Finns det skillnader i människors uppfattningar om och oro för ökad antibiotikaresistens beroende på hur de tar del av nyhetsmedier?

Antibiotikaresistens i medierapporteringen

En förutsättning för att dagordningseffekter ska uppstå på människors oro för olika samhällsproblem är att de stora nyhetsmedierna rapporterar om dessa frågor. För att få en uppfattning om antibiotikaresistensfrågans plats på nyhetsagendan har vi analyserat alla artiklar som publicerats i pappersversionen av fem stora svenska dagstidningar under åren 1995–2016: *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen*, *Göteborgs-Posten* och *Svenska Dagbladet*. Även om detta underlag inte inkluderar nyhetsinslag i radio och TV, eller nyhetssajter på internet, utgår vi från att detta ger en relativt bra bild över hur bevakning av olika frågor utvecklats på mediernas dagordning över tid.

Figur 1 visar att antibiotikaresistens kontinuerligt har uppmärksammats av nyhetsmedierna sedan mitten av 1990-talet, men att frågan – trots att den funnits på dagordningen under en längre tid – ännu inte fått riktigt stor uppmärksamhet. Om vi exempelvis jämför med en annan global hälsofråga, HIV, är uppmärksamheten förhållandevis liten och i jämförelse med en global miljöfråga som klimatfrågan så handlar det om betydligt färre artiklar. Samtidigt som klimatfrågan uppmärksammats mer än antibiotikaresistensen kan vi också se att uppmärksamheten för de olika frågorna varierar över tid. För klimatfrågan är upp- och nedgångarna i bevakningen särskilt tydliga. När det gäller antibiotikaresistens är variationerna betydligt mindre, men det finns en identifierbar ”topp” i nyhetsintresset 2014 – då det i de fem dagstidningarna publicerades totalt 226 artiklar om antibiotikaresistens.

Figur 1 Antalet artiklar om antibiotikaresistens, hiv och klimatfrågan i fem svenska dagstidningar, 1995–2016

Kommentar: Expressen och Dagens Nyheter finns med i Mediearkivet redan från 1990. För dessa tidningar hittade vi enstaka notiser om antibiotikaresistens år 1990 och 1993 men det är först från och med 1994 som frågan börjar uppmärksammats i någon märkbar omfattning; 8 artiklar i Expressen 1994, 2 i DN, 7 i Aftonbladet, och 5 i Göteborgs-Posten. Från 1995 har Mediearkivet artiklar från samtliga fem tidningar i urvalet totalt publicerades 55 artiklar om antibiotikaresistens under detta år; flest fanns i Göteborgs-Posten (19) och Svenska Dagbladet (16). Sökningarna gjordes i Mediearkivet. Sökorden för att hitta artiklar om antibiotikaresistens var: "MRSA" OR "antibiotikaresistens*" OR (resistent* NEAR/3 bakterier*) OR (resistens* NEAR/3 antibiotika) OR "multiresistenta bakterier" OR "ESBL" OR "superbakteri*". Sökorden för att hitta artiklar om klimatfrågan var: klimatförändring* OR klimatförhandling* OR koldioxidutsläpp* OR klimathot* OR "global uppvärmning*" OR växthuseffekt* OR klimatförhandling* OR klimatavtal* OR klimatfråg* OR klimatpolitik* OR Kyotoavtal* OR växthusgas* OR klimatmöte* OR klimatpåverkan* OR klimatmål* OR utsläppsrätt*. HIV-artiklar hittades genom söksträngen "HIV" OR "aids"

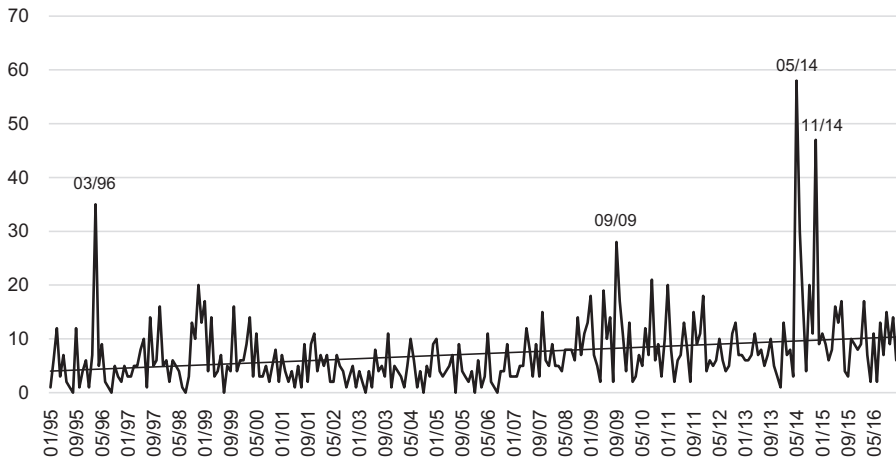
Källa: Mediearkivet 1995–2016.

Att nyhetsrapporteringen om olika frågor varierar i omfattning över tid är något som generellt utmärker nyhetsmediernas sätt att arbeta. Inga samhällsproblem eller -frågor får stor uppmärksamhet hela tiden. Inom forskningen kallas detta fenomen för uppmärksamhetscykler (*issue attention cycles*), uppmärksamhetsspiraler eller ”media hypes” (Djerf-Pierre, 2012; Downs, 1972; Nisbet & Huges, 2005; Vasterman, 2005).

En uppmärksamhetscykel startar oftast med en utlösande händelse som uppmärksammas stort av nyhetsmedierna (och numera också sociala medier). Uppmärksamheten leder till att fler aktörer ger sig in i debatten, och att andra medier gör uppföljande nyhetsinslag. Processen fungerar som en självförstärkande spiral, där den initiala uppmärksamheten genererar ännu mer uppmärksamhet. Förloppet pågår tills det inte längre finns något nytt att rapportera – eller genom att frågan konkurreras ut av andra frågor på dagordningen och nyhetsvärdet avtar.

Uppmärksamhetsspiraler pågår under en begränsad tid. Vi vet från tidigare forskning att det handlar om några veckor och att den första nyhetsvågen oftast följs av upp till tre efterföljande vågor där uppmärksamheten successivt avtar (Wien & Elmelund-Præstekær, 2009). När vi analyserar medierapporteringen om antibiotikaresistens månadsvis framkommer att rapporteringen är ganska jämnt fördelad över tid, men att det går att identifiera fyra månader med intensivare rapportering (se figur 2).

Figur 2 Antibiotikaresistens i nyhetsrapporteringen per månad (antal artiklar, jan 1996–dec 2016)

Kommentar: se Figur 1.

Källa: Mediearkivet 1995–2016.

Den mest omfattande nyhetsrapporteringen om antibiotikaresistens inträffade i maj 2014 och förloppet utgör en klassisk uppmärksamhetsspiral. Fyra personer i Danmark hade avlidit av antibiotikaresistenta MRSA-bakterier av samma typ som finns hos grisar. Två danska reportrar åtalades för att ha offentliggjort namnen på grisfarmer där den resistenta bakterien MRSA fanns. Flera svenska butiker beslutade att sluta sälja danskt griskött. Svenska politiker kritiserade dansk djurhållning, Danmark kritiserade i sin tur Sverige och frågan hamnade på dagordningen i EU-valet.

Även om antibiotikaresistensfrågan hittills inte haft några riktigt stora svängningar i medieintresset, med undantag för toppnoteringen 2014, så är det möjligt att urskilja en svag trend mot ökad bevakning över tid (trendlinjen i figur 2 är svagt positiv).

Sammantaget kan konstateras att (1) även om antibiotikaresistens funnits på mediernas agenda i Sverige under flera decennier och att (2) nyhetsrapportering långsamt ökat över tid, så är (3) bevakningen av denna fråga tämligen begränsad jämfört med vilken uppmärksamhet andra samhällsfrågor får i medierna. Detta påverkar förstås vilka dagordningseffekter medierapporteringen kan tänkas ha på opinionen.

Svenska folkets oro för antibiotikaresistens

I den nationella SOM-undersökningen 2016 ställdes två frågor för att mäta människors oro för antibiotikaresistens. I ett av formulären ställdes en slutna fråga med fasta svarsalternativ: *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?* På en fyra-gradig skala från *Mycket oroande* till *Inte alls oroande* fick svarspersonerna uppge sin subjektiva oro för en rad frågor varav ”ökad antibiotikaresistens” utgjorde en. I ett annat av formulären fick respondenterna istället svara på en öppen orosfråga: *Om du ser till läget i Sverige idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?* Öppna svar kodades sedan till ett flertal kategorier, varav en bestod i oro för antibiotikaresistens. Genom att jämföra svaren från dessa två frågor kan vi bedöma frågekonstruktionens betydelse för skattningar av svenskarnas oro för antibiotikaresistens.

Ett av detta kapitelns kanske mest intressanta resultat kommer just från en sådan jämförelse. Baserat på den slutna frågan tillhör ökad antibiotikaresistens de områden som svenskarna är absolut mest oroade för: 49 procent säger sig vara mycket oroade för detta – vilket ger antibiotikaresistens en delad förstaplats på en lista över totalt 23 ämnen som SOM-undersökningen ställer oros-frågor om (se Maria Solevids kapitel i den här volymen). I bjärt kontrast till dessa resultat uppger *inte en enda* individ antibiotikaresistens som den mest oroande frågan i de öppna svaren. Slutsatserna om svenskarnas oro blir därför helt olika beroende på vilken frågeformulering som används. Hur kan vi förstå det? En tolkning har att göra med hur människor formar opinioner och uppfattningar i frågor som antingen är relativt nya eller befinner sig långt ner på mediernas dagordning. Den öppna

frågan, som är vanligast i forskning om dagordningseffekter, fångar primärt vilka samhällsproblem som är ”top of the mind” i människors tankar – dvs. frågor som är lätt tillgängliga ur minnet och därmed lätta att komma ihåg när man svarar på enkäter. Den slutna frågan påminner däremot svarspersonen om att antibiotikaresistens existerar som ett samhällsproblem och ber denne värdera hur oroande just detta problem är. Att svaren blir så olika kan mycket väl vara ett uttryck för att frågan ännu inte fått något större genomslag i medierna – och att människors uppfattningar därmed inte hunnit förankras och befästas i opinionen.

Utöver den stängda enkätfrågan om människors oro över ökad antibiotikaresistens fick svarspersonerna även ta ställning till fyra påståenden om antibiotikaresistens. Syftet med dessa frågor var att på ett mer direkt sätt mäta människors uppfattningar eller föreställningar om antibiotikaresistens, samt att studera i vilken utsträckning svenskarna ens har några klara uppfattningar i ämnet. För varje påstående fick svarspersonerna ange om de uppfattar detta som ett *Helt felaktigt* påstående eller ett *Helt riktigt* påstående på en fem-gradig skala – eller uppge att de inte har någon uppfattning i frågan. De utvalda påståendena fångar dels hur stort problemet med antibiotikaresistens bedöms vara, men innehåller även inslag som rör människors uppfattningar om rena sakförhållanden i ämnet. Två påståenden fångar främst uppfattningar om problemets omfattning och art: (1) *Antibiotikaresistens är ett stort problem i andra länder men inte i Sverige* samt (2) *Antibiotikaresistens är ett av de största problemen i världen idag*. De två andra berör uppfattningar av sakförhållanden: (3) *Infektioner orsakade av resistenta bakterier är en vanlig dödsorsak i Sverige* samt (4) *Många svenskar bär på resistenta bakterier utan att veta om det*. Även om det finns ett visst mått av subjektiv bedömning i dessa två påståenden, kan påstående 3 betraktas som överlag felaktigt medan påstående 4 som övervägande korrekt.

Tabell 1 redovisar resultaten för dessa påståenden. Det första som kan noteras är att stora grupper verkar sakna en klar uppfattning i dessa frågor. I två fall utgör ”Ingen uppfattning” typvärdet med klart flest antal respondenter – 33 respektive 37 procent. För de två andra påståendena ligger denna andel på cirka en fjärdedel och en femtedel. Skulle vi räkna in personer som valt mittenalternativet på den fem-gradiga skalan ökar andelen rejält och landar på cirka hälften av samtliga respondenter. Tittar vi på tendensen i svaren bedöms två påståenden som övervägande felaktiga av svenskarna (*Antibiotikaresistens är ett stort problem i andra länder men inte i Sverige* samt *Infektioner orsakade av resistenta bakterier är en vanlig dödsorsak i Sverige*), medan de andra två bedöms vara korrekta (*Många svenskar bär på resistenta bakterier utan att veta om det* samt *Antibiotikaresistens är ett av de största problemen i världen idag*).

Tabell 1 Svenskarnas uppfattning om antibiotikaresistens, 2016 (procent och medelvärdet)

	Helt felaktigt påstående			Helt riktigt påstående		Medelvärdet	Ingen uppfattning	Antal svar
	1	2	3	4	5			
Antibiotikaresistens är ett stort problem i andra länder men inte i Sverige	23	18	19	13	6	2,50	21	1 545
Infektioner orsakade av resistenta bakterier är en vanlig dödsorsak i Sverige	14	21	22	7	3	2,46	33	1 532
Många svenskar bär på resistenta bakterier utan att veta om det	3	8	19	17	15	3,52	37	1 535
Antibiotikaresistens är ett av de största problemen i världen idag	3	8	18	21	25	3,77	25	1 540

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av svar för fyra påståenden som följde på följande fråga: *Varken är din uppfattning om följande påståenden?*, med en svars skala från 1 (*Helt felaktigt påstående*) till 5 (*Helt riktigt påstående*) samt ett alternativ för *Ingen uppfattning*. Alternativet *Ingen uppfattning* är exkluderat ur medelvärdesberäkningen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tabell 2 redovisar hur oro för och uppfattningar om antibiotikaresistens varierar med de bakgrunds- och medievariabler som är av primärt intresse för detta kapitel. Några av resultaten är särskilt intressanta att lyfta fram.

För det första uppvisar oro för ökad antibiotikaresistens ett positivt samband med utbildningsnivå, politiskt intresse och användning av traditionella nyhetsmedier – medan sambandet är svagare mellan oro å ena sidan och användning av nyhetssajter på internet samt användningen av sociala medier som nyhetskälla. Värt att påpeka är att användning av traditionella nyhetsmedier bygger på ett sammanslaget index av hur ofta svarspersonerna tar del av nyhetsprogram i radio och TV samt hur ofta de läser en morgontidning på papper. Att ta del av nyheter via nyhetssajter på internet är också ett sammanslaget index baserat på användning av ett antal nyhetssidor på internet, såsom *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och den lokala morgontidningen – medan nyheter från sociala medier bygger på en fråga om hur ofta svarspersonerna använder just sociala medier som nyhetskälla (se tabellkommentar för mer information).

För det andra finns ett mer eller mindre klart samband mellan att inte ha någon uppfattning i antibiotikaresistensfrågan och flera av de faktorer vi är intresserade av. Personer med högre utbildning, större intresse för politik samt högre konsumtion av nyheter via både traditionella medier och nyhetssajter på internet uppger i klart större utsträckning en uppfattning i de fyra påståenden som de fick ta ställning till (jfr. Rönnerstrand et al. 2016). För sociala medier finns inte något lika entydigt mönster. Snarare verkar sambandet vara kurvlinjärt där medelkonsumenten i störst utsträckning har uppfattningar i frågan.

Tabell 2 Oro för och uppfattning om antibiotikaresistens, 2016 (medelvärden och procent)

	Mycket oroande	Ett stort problem i andra länder	Vanlig dödsorsak i Sverige	Bär på resistens utan att veta	Ett av största problemen i världen	Antal svar
Alla	49%	2,50 (21%)	2,46 (33%)	3,53 (37%)	3,77 (25%)	1 091
Utbildning						
Låg	45	2,83 (43)	2,62 (53)	3,42 (56)	3,94 (49)	92
Medellåg	42	2,44 (25)	2,47 (40)	3,44 (43)	3,60 (30)	263
Medelhög	52	2,50 (16)	2,39 (29)	3,44 (34)	3,78 (20)	243
Hög	54	2,47 (11)	2,44 (22)	3,65 (27)	3,84 (15)	356
Politiskt intresse						
Inte alls intresserad	40	2,15 (38)	2,69 (49)	3,51 (52)	3,59 (45)	39
Inte särskilt intresserad	39	2,62 (28)	2,52 (40)	3,56 (45)	3,65 (35)	226
Ganska intresserad	52	2,50 (19)	2,47 (31)	3,52 (35)	3,84 (23)	479
Mycket intresserad	56	2,43 (12)	2,30 (25)	3,50 (29)	3,78 (12)	208
Nyheter via traditionella medier						
Låg	44	2,50 (24)	2,33 (39)	3,53 (42)	3,47 (30)	203
Medel	49	2,48 (18)	2,34 (29)	3,46 (36)	3,79 (21)	253
Hög	54	2,49 (13)	2,50 (28)	3,62 (31)	3,91 (18)	252
Nyheter via nyhetssajter						
Låg	50	2,35 (27)	2,44 (38)	3,62 (42)	3,80 (32)	240
Medel	44	2,45 (16)	2,45 (32)	3,51 (35)	3,70 (22)	258
Hög	52	2,53 (16)	2,44 (28)	3,47 (34)	3,75 (19)	262
Nyheter via sociala medier						
Låg	51	2,42 (24)	2,47 (36)	3,60 (41)	3,94 (29)	29
Medel	47	2,51 (16)	2,43 (26)	3,46 (29)	3,72 (19)	285
Hög	47	2,54 (20)	2,43 (36)	3,52 (40)	3,64 (25)	307

Kommentar: Tabellen visar andelen som uppger ökad antibiotikaresistens som "mycket oroande". För vart och ett av de fyra påståendena redovisas medelvärden på den fem-gradiga skalan samt andelen som uppger *Ingen uppfattning* inom parentes. Oro för ökad antibiotikaresistens bygger på följande fråga: *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?*, där "Ökad antibiotikaresistens" utgjorde en fråga av flera. Utbildning är en fyrgradig klassificering utifrån svarspersonernas självsfattade utbildningsnivå. Politiskt intresse bygger på frågan *Hur intresserad är du i allmänhet av politik?* Nyheter via traditionella medier bygger på ett sammanslaget index av svarspersonernas användning av sju medier: Lokala nyheter från Sveriges Radio, Ekonyheter från SR, P3 Nyheter från SR, Aktuellt/Rapport i SVT, Regionala nyheter från SVT, TV4 Nyheterna samt morgontidning på papper. Nyheter via nyhetssajter är ett sammanslaget index av respondenternas användning av sju onlinetjänster för nyheter: Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, En lokal morgontidning, Sveriges Radio, Sveriges Television, Aftonbladet samt Expressen. Nyheter via sociala medier bygger på en enskild fråga från samma batteri om hur ofta svarspersonerna brukar använda "Sociala medier" för att ta del av nyheter. Svarsskalan för samtliga medievariabler går från *Dagligen till Aldrig*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

För det tredje skiljer sig vissa av uppfattningarna åt mellan olika grupper. Att uppfatta *antibiotikaresistens som ett stort problem i andra länder men inte i Sverige* är vanligare bland personer med lägre utbildning samt frekvent användning av nyhetssajter och sociala medier. Påståendet att *infektioner orsakade av resistent bakterier är en vanlig dödsorsak i Sverige* bedöms oftare som riktigt bland personer med lägre utbildning, svagare intresse för politik samt mindre frekvent användning av traditionella nyhetsmedier. Högutbildade och storkonsumenter av traditionella nyhetsmedier är också mer benägna att instämna i påståendet att *många svenskar bär på resistent bakterier utan att veta om det*. För användning av nyhetssajter och sociala medier är däremot sambandet det omvända. Slutligen tenderar de politiskt intresserade och konsumenter av traditionella nyhetsmedier att i högre grad se *antibiotikaresistens som ett av de största problemen i världen idag*, medan denna uppfattning är mindre vanlig bland medborgare som ofta använder sociala medier för att ta del av nyheter.

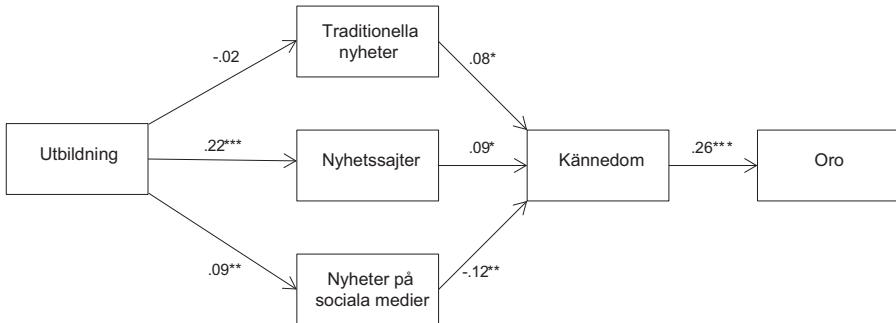
Ett test av sambandet mellan nyhetsanvändning och oro för antibiotikaresistens

Som ett sista led i analysen av svenskarnas uppfattningar om och oro för ökad antibiotikaresistens ska vi empiriskt pröva de hypoteser som formulerades utifrån teorierna om dagordningseffekter och kunskapsklyftor. Detta görs med hjälp av stiganalys där samtliga förväntade samband kan skattas på en och samma gång.¹ Tanken är att utbildning och politiskt intresse påverkar användning av nyhetsmedier (traditionella nyhetsmedier, nyhetssajter och sociala medier), vilket i sin tur påverkar om människor har några uppfattningar antibiotikaresistens (ett kännedom-index baserat på hur många påståenden svarspersonerna har en uppfattning om), som därefter påverkar den subjektiva oron för ökad antibiotikaresistens. En förenklad figur över resultaten presenteras i figur 3. Utöver de variabler som visas i figuren kontrolleras i stiganalysen även för ett antal andra faktorer – såsom kön, ålder och oro för andra frågor än antibiotikaresistens (se figurkommentar för mer information).

I linje med de tidigare presenterade resultaten kan först nämnas att den totala effekten av utbildning på människors oro för antibiotikaresistens är positiv och statistiskt signifikant ($b=.10$, $p<0,01$). I figur 3 ser vi också att utbildning har positiva effekter på användning av nyhetssajter ($b=.22$, $p<0,001$) och sociala medier som nyhetskälla ($b=.09$, $p<0,01$), men däremot inte på användning av traditionella nyhetsmedier ($b=-.02$, $p>0,05$). Samtliga former av nyhetsanvändning uppvisar dock samband med kännedom om antibiotikaresistens som fenomen, dock på ganska olika sätt. Medan användning av traditionella nyhetsmedier ($b=.08$, $p<0,05$) och nyhetssajter ($b=.09$, $p<0,05$) är positivt korrelerad med kännedom, är sambandet det omvända för konsumtion av nyheter via sociala medier ($b=-.12$, $p<0,01$): Ju högre användning av sociala medier som källa till nyheter desto oftare saknar respondenterna uppfattningar i frågor om antibiotikaresistens. Kännedom

i sig uppvisar slutligen ett tydligt samband med oro för ökad antibiotikaresistens ($b=.26, p<0,001$). Därmed ser vi tecken på effekter av nyhetsanvändning på oro för ökad antibiotikaresistens, att dessa effekter är indirekta och går via kännedom, samt att effekterna varierar mellan olika typer av nyhetsanvändning.²

Figur 3 Stiganalys av sambandet mellan utbildning och oro för antibiotikaresistens

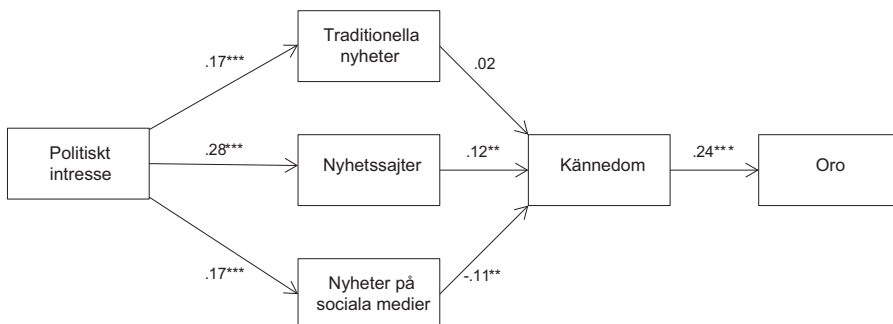

Kommentar: N=913. Resultat från en stiganalys skattad med hjälp av strukturell ekvationsmodellering (standardiserade koefficienter). Utöver presenterade variabler kontrolleras även för följande faktorer: *Nyhetsanvändning*: ålder och kön; *Oro för ökad antibiotikaresistens*: ålder, kön, utbildning samt ett sammanslaget index av oro för elva andra frågor. *Kännedom* om antibiotikaresistens är ett sammanslaget index utifrån de fyra uppfattningspåståenden som besvarades av respondenterna (se ovan). Index går från 0 (har avgett någon uppfattning för samtliga påståenden) till 4 (ingen uppfattning i samtliga påståenden) (kuder-richardson=0,84). * $p<0,05$, ** $p<0,01$, *** $p<0,001$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Figur 4 presenterar resultaten av en liknande analys med fokus på politiskt intresse istället för utbildning. Återigen är den totala effekten av politiskt intresse på oro för ökad antibiotikaresistens positiv och statistiskt säkerställd ($b=.10, p<0,01$). I övrigt uppvisar resultaten flera likheter med analysen ovan, men även vissa skillnader. Politiskt intresse är relaterat till högre nyhetskonsumtion via traditionella medier ($b=.17, p<0,001$), nyhetssajter ($b=.28, p<0,001$) och sociala medier ($b=.17, p<0,001$). Däremot har endast nyhetssajter ($b=.12, p<0,001$) en positiv effekt på kännedom om antibiotikaresistens. Effekten av sociala medier ($b=-.11, p<0,01$) är dock negativ även i denna modell. Ett skäl till skillnaderna i medieeffekter kan vara att denna modell kontrollerar för politiskt intresse vid skattningen av dessa effekter. Avslutningsvis återfinns ett klart positivt samband mellan kännedom och oro för ökad antibiotikaresistens – vilket ger indirekta medieeffekter via kännedom för nyhetssajter och sociala medier liknande de som återfanns i figur 3.

Figur 4 Stiganalys av sambandet mellan politiskt intresse och oro för antibiotikaresistens

Kommentar: N=909. Resultat från en stiganalys skattad med hjälp av strukturell ekvationsmodellering (standardiserade koefficienter). Utöver presenterade variabler kontrolleras även för följande faktorer: *Nyhetsanvändning*: ålder och kön; *Oro för ökad antibiotikaresistens*: ålder, kön, politiskt intresse samt ett sammanslaget index av oro för elva andra frågor. *Kännedom* om antibiotikaresistens är ett sammanslaget index utifrån de fyra uppfattningspåståenden som besvarades av respondenterna (se ovan). Indexet går från 0 (har avgett någon uppfattning för samtliga påståenden) till 4 (ingen uppfattning i samtliga påståenden) (kuder-richardson=0,84). * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Medierna och människors oro för antibiotikaresistens

Med utgångspunkt i teorier om dagordningseffekter och kunskapsklyftor var huvudsyftet med detta kapitel att analysera vilken betydelse nyhetsmedierna och människors medieanvändning har för deras uppfattningar om och oro för ökad antibiotikaresistens. Att nyhetsmedierna kan ha en avgörande roll för vilka samhällsproblem medborgarna anser vara viktiga och angelägna är känt sedan länge. De flesta frågor som studeras inom forskningen om medieeffekter kännetecknas dock av att ha funnits med i den offentliga debatten – och därmed på politikernas, mediernas och medborgarnas dagordning – under lång tid. Detta kapitel har istället analyserat medborgarnas syn på ett samhällsproblem vars historia i debatten är betydligt kortare. Även om ökad antibiotikaresistens beskrivs som ett av de största hoten mot global hälsa av bland annat Världshälsoorganisationen (WHO, 2015b), visade analysen av svenska mediernas rapportering att denna fråga har en tämligen perifer position på mediernas dagordning. Jämfört med andra frågor hamnar antibiotikaresistens långt ner – även om den gradvis får alltmer utrymme i nyhetsmedierna.

Resultaten som presenterats här visar att nyhetsmedierna trots detta kan ha en viss betydelse för människors oro för antibiotikaresistens. I linje med de hypoteser som formulerades utifrån forskningen om dagordningseffekter och kunskapsklyftor

såg vi att både utbildning och politiskt intresse var relaterat till oro för antibiotikaresistens – även under kontroll för svarspersonernas generella oro för en rad andra frågor – samt att denna oro i alla fall delvis kanaliserades genom nyhetsanvändning och uppfattningar om antibiotikaresistens. Effekterna var inte särskilt starka, men möjliga att identifiera. Resultaten visade också att det framför allt var nyheter via traditionella medier och nyhetssajter på internet som var positivt korrelerat med kännedom och oro, medan användning av sociala medier som nyhetskälla snarare hade negativa effekter. Dessa skillnader kan mycket väl spegla de olika logiker som präglar traditionella nyhetsmedier och sociala medier och som gör att människor är exponerade för väldigt olika innehåll i dessa medier. Om så är fallet vet vi dock inte. Det enda som kan sägas är att effekterna verkar skilja sig åt.

Det är också viktigt att påminna om de olika bilder av svenskarnas oro för antibiotikaresistens som framträder beroende på om den öppna eller slutna orosfrågan används. Å ena sidan en total frånvaro av oro (öppen fråga). Å andra sidan det samhällsproblem som oroar allra flest svenskar (sluten fråga). Detta resultat är mycket intressant i sig och indikerar att antibiotikaresistens ännu inte hunnit bli en samhällsfråga som människor dagligen går och funderar på – vilket även den relativt höga andelen personer utan uppfattning i påståenden relaterade till antibiotikaresistens indikerar. Om detta samhällsproblem slår igenom i opinionen beror med stor sannolikhet på hur medierna bevakar denna fråga under de kommande åren.

Noter

- ¹ Eftersom oro för ökad antibiotikaresistens är en fyra-gradig ordinalskala kontrollerades samtliga analyser även med hjälp av Generalized Structural Equation Modeling (GSEM) med en ologit-specifikation. Dessa resultat var desamma i termer av effekternas riktning och statistisk signifikans.
- ² Ett separat test visade även att dessa indirekta effekter av nyhetsanvändning är statistiskt signifikanta.

Referenser

- Althaus, S.L. & Kim, Y. M. (2006). Priming Effects in Complex Information Environments: Reassessing the Impact of News Discourse on Presidential Approval. *Journal of Politics*, 68(4): 960–976.
- Asp, K. (1986). *Mäktiga massmedier. Studier i politisk opinionsbildning*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Delli Carpini, M. & Keeter, S. (1996). *What Americans Know About Politics and Why it Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Djerf-Pierre, M. (2012). Green metacycles of attention: Reassessing the attention cycles of environmental news reporting 1961–2010. *Public Understanding of Science*, 22(4), 495–512.

- Downs, A. (1972). Up and Down with Ecology – the Issue-Attention Cycle. *Public Interest*, 28, 38-50.
- Eurobarometer 445 (2016). Special Eurobarometer: Antimicrobial Resistance. European Commission.
- Eveland, W. & Cooper, K. (2013). An integrated model of communication influence on beliefs. *PNAS*, 110: 14088-14095.
- Gaziano, C. (2017). Knowledge Gap: History and Development. I P. Roessler (red): *The International Encyclopedia of Media Effects*
- Hindman, D. (2012). Knowledge Gaps, Belief Gaps, and Public Opinion about Health Care Reform. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 89(4): 585-605.
- Iyengar, S., & Kinder, D. R. (1987). *News That Matters: Television and American Opinion*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Johansson, B. (1998). *Nyheter mitt ibland oss. Kommunala nyheter, personlig erfarenhet och lokal opinionsbildning*. Göteborg: JMG/Göteborgs universitet.
- Klinger, U. & Svensson, J. (2015). "The Emergence of Network Media Logic in Political Communication. A Theoretical Approach. *New Media and Society*, 17(8): 1241-1257.
- McCombs, M. & Shaw, D. (1972). The Agenda-Setting Function of the Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36: 176-187.
- McCombs, M. (2014). *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Cambridge: Polity Press.
- Nisbet, M. C. & Huges, M. (2007). Where do Science Debates Come From? Understanding Attention Cycles and Framing. In Dominique Brossard, James Shanahan, & T. Clint Nesbitt (Eds.), *The Public, the Media and Agricultural Biotechnology* (pp. 193-231). Cambridge, MA: CABI.
- Prior, M. (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. New York: Cambridge University Press.
- Rönnerstrand, B., Jagers, S. & Larsson, J. (2016). Vem oroar sig för antibiotikaresistens? i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red). *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Shehata, A. (2010). Unemployment on the Agenda: A Panel Study of Agenda Setting Effects During the 2006 Swedish National Election Campaign. *Journal of Communication*, Vol. 60(1): 182-203.
- Shehata, A. & Falasca, K. (2014). Priming Effects During the Financial Crisis: Accessibility and Applicability Mechanisms Behind Government Approval. *European Political Science Review*, 6(4): 597-620.
- Shehata, A. & Strömbäck, J. (2013). A New Era of Minimal Effects? A Study of the Dynamics of Agenda Setting at the Aggregate and Individual Level *The International Journal of Press/Politics*, 18(2): 234-255.
- Slater, M. (2015) Reinforcing Spirals Model: Conceptualizing the Relationship

- Between Media Content Exposure and the Development and Maintenance of Attitudes, *Media Psychology*, 18:3: 370-395
- Strömbäck, J., Djerf-Pierre, M. & Shehata, A. (2013). The Dynamics of Political Interest and New Media Consumption: A Longitudinal Perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414-435.
- SWEDRES SWARM *Consumption of antibiotics and occurrence of antibiotic resistance in Sweden* (2015). Folkhälsomyndigheten och Swedish Veterinary Institute.
- Tichenor, P., Donohue, G. A., & Olien, C. N. (1970). Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge. *Public Opinion Quarterly*, 34(2): 159-170.
- Vasterman, P. L. M. (2005). Media-Hype: Self-Reinforcing News Waves, Journalistic Standards and the Construction of Social Problems. *European Journal of Communication*, 20(4), 508-530.
- Webster, J. G. (2014). *The Marketplace of Attention. How Audiences Take Shape in a Digital Age*. Cambridge: MIT Press.
- WHO (2015a). *Global Action Plan on Antimicrobial Resistance*. World Health Organization.
- WHO (2015b). *World Country Situation Analyses: Response to Antimicrobial Resistance*. World Health Organization.
- Wien, C., & Elmelund-Præstekær, C. (2009). An Anatomy of Media Hypes. *European Journal of Communication*, 24(2), 183-201.

ANTIBIOTIKARESISTENS – EN FRÅGA OM KOLLEKTIVT HANDLANDE

BJÖRN RÖNNERSTRAND, SVERKER JAGERS
OCH FELICIA ROBERTSON

Sammanfattning

Antibiotikaresistens tillhör en av vår tids allvarligaste globala utmaningar. Den viktigaste orsaken bakom antibiotikaresistens är överanvändning av antibiotika, och därför är det centralt att konsumtionen av antibiotika minskas. Syftet med detta kapitel är att bättre förstå vilka faktorer som påverkar människors vilja att minska sin egen konsumtion av antibiotika till förmån för det allmänna bästa. Undersökningen tar fasta på betydelsen av respondenternas egen oro för ökad antibiotikaresistens, deras förtroende för sjukvården och den egna antibiotikaanvändningen. Analysen visar att 42 procent av respondenterna uppger att de kan tänka sig att avstå antibiotika, även om detta skulle kunna innebära att de riskerar några sjukdagar extra. Respondenter med hög grad av oro för ökad antibiotikaresistens och som själva inte använt antibiotika det senaste året uppvisar en större beredvillighet att avstå antibiotika. Däremot finner vi ingen koppling mellan respondenternas förtroende för sjukvården och viljan att avstå från att använda antibiotika.

År 1945 fick Alexander Fleming tillsammans med Ernst Boris Chain och Howard Walter Florey motta nobelpriset i medicin för upptäckten av antibiotika. Idag, drygt 70 år senare, har storskalig överkonsumtion och missbruk av antibiotika kraftigt kringskurit verkan av detta preparat som kallats ”årtusendets viktigaste upptäckt”. Redan idag dör årligen ca 700 000 människor världen över till följd av antibiotikaresistens. Om inget görs för att hejda utvecklingen av resistens väntas denna siffra komma att stiga till upp mot 10 miljoner årliga dödsfall så snart som till år 2050 (O’Neill, 2014).

Redan i samband med upptäckten av antibiotika insåg man att användning av antibiotika på sikt måste resultera i en resistensutveckling, något Fleming även påpekade i sin Nobelföreläsning då han mottog priset. Men trots att resistensproblematiken alltså varit känd i över 70 år, saknas det verkningsfulla strategier för att stävja denna globala hälsoutmaning. Vad beror det på?

Många av samtidens största globala utmaningar är exempel på det kollektiva handlandets dilemma. För att främja det gemensamma bästa och nå resultat som gynnar det stora flertalet, krävs att alla inblandade aktörer samarbetar. Men lika mycket som det ligger i allas gemensamma intresse att få till samarbete, är

det samtidigt mer gynnsamt för varje enskild aktör att försöka åka snålskjuts på de andras vilja att samarbeta. Ett typiskt exempel på denna dilemmasituation är utsläpp av klimatgaser. Varje utsläpp bidrar till den globala uppvärmningen, men den enskilda individen har väldigt få incitament att ändra sitt beteende, eftersom hans individuella bidrag till detta storskaliga problem är så marginellt – att jag ändrar beteende gör ju varken från eller till.

På liknande sätt förhåller det sig också med antibiotikaresistens. Den viktigaste drivkraften bakom utvecklingen av antibiotikaresistens är överanvändning av antibiotika, och därför är det centralt att konsumtionen minskas. Samtidigt finns det för den enskilde patienten inte några särskilt starka skäl att beakta de övergripande effekterna av sin egen användning av antibiotika, eftersom varje unik kur av antibiotika är försumbar i sig (Jørgensen et al., 2016; Rönnerstrand och Andersson Sundell, 2015). Antibiotikaresistens kan därför betraktas som ett storskaligt kollektivt handlande/problem.

Kärnan i det som brukar kallas ”det kollektiva handlandets dilemma” är konflikten mellan individens kortsiktiga egenintresse och det mer långsiktigt allmänintresset. Samarbetets grundförutsättningar ter sig väldigt olika beroende på om det rör sig om en avgränsad grupp av individer som träffas och interagerar kontinuerligt eller om det är fråga om försök till samarbete för att lösa problem som uppkommit som resultat av miljarder människors vardagsbeslut. Forskningen på området framhåller att förutsättningarna för att skapa samarbete i små och väl avgränsade grupper är tämligen goda (Olson, 1965; Ostrom, 1990). Men, ju fler individer som är inblandade, desto svårare blir det att skapa samarbete – precis som i fallet med antibiotikaanvändning.

Således är det av största vikt att försöka ta reda på vad som påverkar människors inställning till att vilja bidra till en lösning på resistensproblemet. Syftet med detta kapitel är att *bättre förstå vilka faktorer som påverkar människors vilja att minska sin egen konsumtion av antibiotika till förmån för det allmänna bästa.*

I SOM-undersökningen 2016 ställdes frågan: ’Motståndskraften hos bakterier ökar i takt med ökande antibiotikaanvändning. Är du beredd att avstå från antibiotika när så är möjligt, även om du riskerar några sjukdagar extra?’. Respondenterna fick välja mellan fyra olika svarsalternativ: ’Ja, absolut’, ’Ja, troligen’, ’Nej, troligen inte’ och ’Nej, absolut inte’.

Till viss del kan vår undersökning ses som en expedition till ännu outforskade marker. Relativt få tidigare studier har nämligen undersökt vilka faktorer det kan vara som påverkar människors vilja att minska sin egen konsumtion av antibiotika. Till vår hjälp har vi emellertid en omfattande forskningslitteratur som undersökt kollektivt handlande i relation till andra utmaningar, framför allt miljö- och naturresursproblem. Här har forskningen identifierat ett antal faktorer som visat sig kunna stimulera viljan att samarbeta.

Inledningsvis har man funnit att individens egen oro för miljöns tillstånd är en viktig faktor när det gäller viljan att bete sig miljövänligt (Stern et al., 1999;

Stern, 2000; Hansla et al., 2008; Haring och Jagers, 2013). Detta ger oss anledning att tro att även individens oro för antibiotikaresistens kan vara av betydelse för viljan att avstå antibiotika för det allmänna bästa. Vidare har det visat sig att människors personliga konsumtionsnivå påverkar i vilket grad de kan tänka sig att minska sitt eget resursutnyttjande, helt enkelt att ju mer jag konsumerar, ju mindre benägen är jag att dra ner på min konsumtion (Princen et al., 2002; Lebel och Lorek, 2008; Peattie, 2010). På motsvarande sätt antar vi att personer som själva använder antibiotika regelbundet är mindre benägna att minska sin konsumtion till förmån för det allmänna bästa. Avslutningsvis har det visat sig att människors förtroende för politiker och myndigheter är avgörande för i vilken grad man kan tänka sig att göra insatser för exempelvis miljön (Hammar och Jagers, 2006; 2007). Översätter man detta till frågan om antibiotika kan man tänka sig att det bland människor som hyser ett högt förtroende för sjukvården finns en starkare vilja att avstå antibiotika till förmån för det allmänna bästa än bland dem som har lågt förtroende för sjukvården.

Det bör noteras att det för vissa människor är livsavgörande att äta antibiotika för att tillfriskna och för dessa individer är det givetvis inte önskvärt att de avstår antibiotika. Däremot är det många som äter antibiotika för infektioner som så småningom skulle läka ut av sig själva, och det är denna användning vi utgår från i vår hypotes om att det finns ett samband mellan en allmänt hög konsumtion av antibiotika och en låg vilja att avstå antibiotika.

I den empiriska undersökningen i detta kapitel utforskar vi således i vilken grad variablerna 'oro för antibiotikaresistens', 'egen antibiotika-konsumtion' samt 'förtroende för sjukvården' är kopplade till viljan att avstå antibiotika. Vi börjar med att visa tabeller där viljan att avstå antibiotika redovisas i olika grupper. Vi undersöker också om det finns ett samband mellan faktorerna 'oro för ökad resistens', 'förtroende för sjukvården' och 'egen antibiotika-konsumtion' och inkluderar därefter andra faktorer som tidigare forskning visat påverkar antibiotikaanvändning.

Viljan att avstå antibiotika

Den nationella SOM-undersökningen 2016 ger en optimistisk bild av svenskar-
nas beredvillighet att avstå antibiotika för att motverka antibiotikaresistens. Hela 42 procent av respondenterna väljer svarsalternativet 'Ja, absolut'. Därtill svarar ytterligare 41 procent att de 'Ja, troligen' skulle kunna tänka sig att avstå. Detta skall ses i ljuset av att andelen som svarar 'Nej, troligen inte' och 'Nej, absolut inte' endast är 14 respektive 2 procent.

Samtidigt skall vi komma ihåg att viljan att avstå antibiotika skiljer sig åt en del mellan olika grupper. I tabell 1 redovisas viljan att avstå antibiotika uppdelat efter de tre huvudfaktorerna 'oro för antibiotikaresistens', 'egen antibiotikakonsumtion' och 'förtroende för sjukvården'. I tabellen har vi valt att redovisa sammanslagningar av de ursprungliga svarsalternativen 'Ja, troligen', 'Nej, troligen inte' och 'Nej,

absolut inte', som ställs i relation till svarsalternativet 'Ja, absolut'. Skälet är att vi vill säkerställa ett tillräckligt stort antal svarspersoner i varje kategori.

Tabell 1 Korstabell för viljan att avstå antibiotika efter oro, antibiotikakonsumtion och förtroende för sjukvård, 2016 (procent)

	Ja, absolut	Övriga	Total	Antal svar
<i>Oro för antibiotikaresistens</i>				
Mycket oroande	54	46	100	728
Ganska oroande	35	65	100	550
Inte särskilt	24	76	100	180
Inte alls oroande	33	67	100	33
<i>Egen antibiotikakonsumtion</i>				
Ingen gång	48	52	100	908
En gång	35	65	100	317
2-5 gånger	40	60	100	117
Mer än 5 gånger	33	67	100	48
<i>Förtroende för sjukvården</i>				
Mycket stort	43	57	100	224
Ganska stort	44	56	100	919
Ganska litet	39	61	100	335
Mycket litet	40	61	100	60

Kommentar: Frågan lyder: *Motståndskraften hos bakterier ökar i takt med ökande antibiotikaanvändning. Är du beredd att avstå från antibiotika när så är möjligt, även om du riskerar några sjukdagar extra?* Frågan har fyra svarsalternativ: *Ja, absolut, Ja, troligen, Nej, troligen inte och Nej, absolut inte.* I tabellen har vi dikotomiserat "ja, absolut" som är en kategori som jämförs med "övriga" tre. Fråga om oro för ökad antibiotikaresistens lyder: *Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv ökad antibiotikaresistens för framtiden?* Följt av svarsalternativen: *Mycket oroande, Ganska oroande, Inte särskilt oroande samt Inte alls oroande.* Antibiotika de senaste 12 månaderna rör antibiotikakonsumtion och frågan lyder: *Hur många gånger har du använt antibiotika de senaste 12 månaderna?* De fyra svarsalternativen är: *Ingen gång, En gång, 2-5 gånger och Mer än 5 gånger.* Frågan om förtroende sjukvård är ställd på följande sätt: *Hur stort förtroende har du för att sjukvården sköter sitt arbete?* Frågan har fyra svarsalternativ: *Mycket stort förtroende, Ganska stort förtroende, Ganska litet förtroende samt Mycket litet förtroende.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Av tabell 1 kan vi utläsa att de som uppgav att de är mycket oroade över ökad antibiotikaresistens i högre utsträckning än övriga grupper är benägna att uppge att de kan tänka sig att avstå antibiotika även om det skulle innebära fler sjukdagar för dem. Vidare tenderar de som konsumerat antibiotika minst någon gång under de senaste tolv månaderna att vara mindre benägna att avstå antibiotika, något vår hypotes också förutspår. Detta skulle kunna bero på det egna hälsotillståndet, då de som upplever sig ha en minde bra hälsa i lägre utsträckning kan tänka sig att avstå antibiotika (se tabell 2).

Även i denna fråga är de respondenter som inte konsumerat något antibiotikum alls mer benägna att svara ”ja, absolut” än de som under det senaste året har konsumerat minst en antibiotikakur. Därefter är sambandet omvänt, eftersom det visar sig att de som konsumerat antibiotika 2-5 gånger under de senaste 12 månaderna är mer benägna att avstå antibiotika än de som enbart konsumerat en kur under samma period.¹

Förtroende för sjukvården tycks ha en väldigt liten påverkan på viljan att avstå antibiotika. De som har stort förtroende för sjukvården verkar bara vara marginellt mer benägna att avstå antibiotika jämfört med de som har lägre förtroende för sjukvården.

I tabell 2 (nedan) redogörs det för viljan att avstå antibiotika utifrån vilket kön, ålder, utbildning och hälsotillstånd respondenterna anger sig ha.

Tabell 2 Korstabell över viljan att avstå antibiotika efter kön, ålder, utbildning och självskattad hälsa, 2016 (procent)

	Ja, absolut	Övriga	Total	Antal svar
<i>Utbildning</i>				
Låg	23	77	100	215
Medellåg	38	62	100	464
Medelhög	46	54	100	372
Hög	53	47	100	491
<i>Utbildning med hälsoinriktning</i>				
Nej	43	57	100	1136
Ja	50	50	100	196
<i>Hälsotillstånd</i>				
Gott (7-10)	45	55	100	376
Dåligt (0-6)	33	67	100	1 166
<i>Ålder</i>				
16–29 år	39	61	100	212
30–49 år	50	50	100	434
50–64 år	45	55	100	435
65–85 år	34	66	100	473
<i>Kön</i>				
Kvinna	43	57	100	834
Man	42	58	100	716

Kommentar: Frågan lyder: *Motståndskraften hos bakterier ökar i takt med ökande antibiotika-användning. Är du beredd att avstå från antibiotika när så är möjligt, även om du riskerar några sjukdagar extra? Frågan har fyra svarsalternativ: Ja, absolut, Ja, troligen, Nej, troligen inte och Nej, absolut inte* vilka i tabellen dikotomiseras till ”ja, absolut” och ”övriga”. Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från

universitet eller högskola. Frågan om inriktning på utbildning är enligt följande: *Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak?* och i tabellen representerar "Ja" de respondenter som har svarat kategorin "Hälsa-/sjukvård/medicin". Fråga om yrke lyder: *Vilket är/var ditt senaste yrke? Om du inte är yrkesverksam för närvarande gäller frågan ditt senaste yrke.* Självskattad hälsa besvarades genom frågan *Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?*. Detta på en skala 0-10 där 7-10=gott och 0-6=dåligt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I tabell 2 finner vi att de med högre utbildning är mer benägna att avstå antibiotika när så är möjligt jämför med de med lägre utbildning. De som har en lägre utbildning är således mindre benägna att vilja avstå antibiotika. De som är utbildade inom hälsa/sjukvård är i viss mån också vara mer villiga att avstå antibiotika än de som har annan typ av utbildning, även om skillnaden mellan grupperna här är relativt liten.

Den subjektiva värderingen av det egna hälsotillståndet tycks också, som redan nämnts, spela roll för benägenheten att avstå antibiotikabehandling: Ett bättre hälsotillstånd är här relaterat till en högre benägenhet att uppge att man kan tänka sig att avstå antibiotika. Även individens ålder spelar roll i sammanhanget, då den yngsta åldersgruppen samt den äldsta åldersgruppen är mindre benägna att avstå antibiotika jämfört med individer i medelåldern. Individens kön visar också en antydning till variation. Även om skillnaderna är små, tenderar kvinnor att vara mer benägna att avstå antibiotika än män.

Viljan att avstå antibiotika är större bland de oroliga och de som inte ätit antibiotika

Hitills har vi i kapitlet visat hur viljan att avstå antibiotika ser ut inom olika grupper. I detta avsnitt vill vi nu fördjupa analysen ytterligare genom att göra en logistisk regressionsanalys, vilket innebär att vi beaktar flera förklaringsfaktorer samtidigt. En sådan analys ger en mer nyanserad bild av hur de olika faktorerna är knutna till beredvilligheten att avstå antibiotika.

I tabell 3 redovisas resultaten från dessa analyser. Låt oss börja med att studera våra tre huvudsakliga förklaringsfaktorer; oro för antibiotikaresistens, förtroende för sjukvården och egen användning av antibiotika. Resultaten i tabellen visar att oro verkar spela roll, i alla fall om man är mycket orolig. Personer som är mycket oroliga för antibiotikaresistens är nämligen signifikant mer villiga att avstå antibiotika, ställt i relation till personer som inte alls är oroliga. Det finns dock inga signifikanta skillnader i villighet att avstå antibiotika om man jämför personer som är ganska oroliga eller inte särskilt oroliga, med personer som inte alls är oroliga.

När det gäller förtroende för sjukvården saknas statistiskt säkerställda skillnader mellan grupperna. Det vill säga, varken gruppen med ganska lite, ganska stort eller mycket stort förtroende är signifikant mer benägna att avstå från antibiotikakonsumtion jämfört med gruppen som har mycket litet förtroende. Däremot verkar

den egna konsumtionen spela roll. De personer som inte själva använt antibiotika det senaste året är signifikant mer benägna att vilja avstå från denna medicin.

Tabell 3 *Analys av faktorer som är kopplade till att i hög utsträckning vara villig att avstå antibiotika, 2016 (logistisk regression², oddskvoter)*

	Oddsquoter och 95 % konfidensintervall
<i>Oro för ökad antibiotikaresistens</i>	
Inte alls oroad	Referenskategori
Inte särskilt oroad	0.74 (0.37-1.47)
Ganska oroad	1.39 (0.77-2.52)
Mycket oroad	3.10 (1.73-5.54)*
<i>Förtroende för sjukvården</i>	
Mycket litet förtroende	Referenskategori
Ganska litet förtroende	0.97 (0.50-1.87)
Ganska stort förtroende	1.19 (0.63-2.23)
Mycket stort förtroende	1.33 (0.67-2.62)
<i>Egen användning av antibiotika</i>	
Har använt antibiotika senaste året	Referenskategori
Har inte använt antibiotika senaste året	1.49 (1.17-1.91)*
<i>Kön</i>	
Kvinna	Referenskategori
Man	1.08 (0.86-1.36)
<i>Ålder</i>	
16-29	Referenskategori
30-49	1.14 (0.76-1.71)
50-64	1.01 (0.68-1.50)
65-85	0.67 (0.45- 1.02)
<i>Utbildning</i>	
Låg	Referenskategori
Medellåg	1.47 (0.96-2.24)
Medelhög	1.94 (1.26-2.98)*
Hög	1.96 (1.28-2,99)*
<i>Hälsotillstånd</i>	
Dåligt (0-6)	Referenskategori
Bra (7-10)	1.13 (1.00-1.75)*

Kommentar: Logistisk regression, oddskvoter och 95 % konfidensintervall. Frågan lyder: *Motståndskraften hos bakterier ökar i takt med ökande antibiotikaanvändning. Är du beredd att avstå från antibiotika när så är möjligt, även om du riskerar några sjukdagar extra?* Svartalternativen är: *Ja, absolut, Ja, troligen, Nej, troligen inte och Nej, absolut inte*. Alternativ 'Ja, absolut' bildar den ena kategorin och övriga svartalternativ är sammanslagna till den andra. * Indikerar signifikans på 95 % nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I vår analys av kopplingen mellan de tre huvudsakliga förklaringsfaktorerna – oro, förtroende och egen konsumtion – och beredvilligheten att avstå antibiotika har vi även tagit hänsyn till ett antal andra faktorer som kan tänkas påverka detta samband. I analyserna kontrollerar vi därför för kön, ålder, utbildning och hälsotillstånd. Tabell 3 visar att det inte finns några signifikanta skillnader mellan män och kvinnor eller mellan olika åldersgrupper, men väl vissa skillnader när det gäller utbildning och hälsotillstånd. Personer med hög eller medelhög utbildning visar sig vara signifikant mer benägna att avstå antibiotika, jämfört med personer med låg utbildning. Vi finner dock inga signifikanta skillnader vid en jämförelse mellan gruppen med medellåg och låg utbildning. Slutligen finns det en signifikant skillnad mellan personer med dålig respektive bra självskattad hälsa. Respondenter som har bättre hälsa säger sig vara mer benägna att avstå antibiotika.

Allmänhetens beredskap är god

På många sätt är resultaten som redovisats i detta kapitel goda nyheter för de som arbetar för att motverka antibiotikaresistens. En stor del av respondenterna uppger sig vara villiga att avstå antibiotika när så är möjligt. Svenskarnas beredskap för de uppoffringar som behovet av en minskad antibiotikaanvändning kan komma att innebära, får därför anses vara god.

Den stora viljan att avstå är förstaelig mot bakgrund av det stora samhällsproblem som antibiotikaresistens utgör, men samtidigt anmärkningsvärd med tanke på att det i frågan som ställdes nämns att avståendet medför att man ”riskerar några sjukdagar extra”. Det finns anledning att tro att svaren delvis präglas av det *socialt önskvärda* i att vilja avstå från antibiotikaanvändning – att man förstår att detta är ett beteende som skulle medföra uppskattning från omgivningen. Det är därmed inte så säkert att den stora uppslutningen vi finner bland de svarande skulle omsättas i ”verkligt” beteende. Men även om det är en sak vad man svarar i en enkätstudie och inställningen till att faktiskt betala priset för att avstå, t ex i form av fler sjukdagar, så antyder våra resultat likväl en tämligen bred uppslutning kring resistensproblemet här i landet.

Detta kapitel indikerar även att både den egna oron för ökad antibiotikaresistens och den egna konsumtionen av antibiotika påverkar människors vilja att avstå. Undersökningen ger egentligen inte något svar på huruvida det finns ett orsaksamband mellan vare sig oro/egen konsumtion och viljan att avstå, men mot bakgrund av teorier och tidigare empiriska studier kring miljö- och naturresursproblem finns det anledning att tro att det kan vara så. Om inte annat förefaller det logiskt att en ökad oro för problemet medför en ökad vilja att också vara med och bidra till dess lösning. Att den egna konsumtionen också spelar roll är rimligt. För den som själv använder antibiotika regelbundet idag, blir den potentiella ”kostnaden” att avstå högre.

Den empiriska analysen gav dock inte stöd för en av de förväntningar som drev undersökningen, nämligen att förtroende för sjukvården påverkar viljan att avstå antibiotika. Till viss del kan det nog förklaras med att variationen när det gäller människors förtroende för sjukvården är låg – en väldigt stor andel av svenskarna hyser stort förtroende för sjukvården. Men det finns även en annan tänkbar förklaring. Å ena sidan kan så klart förtroende göra att människor blir benägna att samarbeta för det gemensamma bästa, men å andra sidan kan ett högt förtroende för myndigheter också innebära att människor tenderar att tona ner betydelsen av den enskilda individens bidrag. Högt förtroende för sjukvården kan tänkas för med sig inställningen att vården klarar av att lösa resistensproblemet utan att människor behöver gör egna uppoffringar.

Detta resonemang lyfter en viktig fråga som lite ”hängt i luften” genom hela detta kapitel. Är det alls viktigt i vilken grad människor i Sverige kan tänka sig att avstå från användning av antibiotika? Det är ju egentligen inte patienterna själva som avgör om de skall använda antibiotika eller ej, utan landets läkare och tandläkare. Helt klart är att dessa grupper är viktiga ”gate keepers” när det gäller konsumtion av antibiotika i Sverige, eftersom antibiotika endast skrivs ut på recept i vårt land. Men av flera skäl är likafullt även allmänhetens inställning till att minska sin konsumtion av betydelse. För det första visar forskning att patienternas åsikt till viss del är av betydelse när läkare förskriver antibiotika (McNulty et al., 2007; McNulty et al., 2013). För det andra finns antibiotika att tillgå även utan recept, t.ex. genom rester från tidigare recept, från inköp utan recept i utlandet eller genom beställningar på internet. För det tredje är allmänhetens inställning till antibiotika av betydelse för de politiska beslut som krävs för att begränsa resistensutvecklingen. Om många människor känner att de är villiga att avstå antibiotika för att motverka antibiotikaresistens ger det en signal till beslutsfattare att de åtgärder som krävs för att stävja problemet är legitima i allmänhetens ögon.

Noter

- ¹ Det varierande resultatet skulle kunna bero på att vi jämför de som svarat ”Ja, absolut” med de tre andra kategorierna ”Ja, troligen”, ”Nej, troligen inte” samt ”Nej, absolut inte”. Men givet det låga antalet svarspersoner i de båda ”nej”-alternativen framstår denna kategorisering som den mest rimliga.
- ² I analysen bildar svarsalternativen ’Ja, absolut’ den ena kategorin och övriga svarsalternativ är sammanslagna till den andra. Fördelen med detta är att vi med hjälp av logistisk regression då kan redovisa resultat som är enkla att tolka. Vi har emellertid även analyserat materialet med hjälp av ordinal logistisk regression, som medger analys av samtliga fyra skalsteg. I det senare fallet blir emellertid resultaten de samma.

Referenser

- Harring, Niklas & Sverker C. Jagers (2013). Should we trust in values? Explaining public support for pro-environmental taxes. *Sustainability*, 5: 210–227.
- Hammar, Henrik & Sverker C. Jagers (2007). Is there a trade off between cost effective climate policies and political legitimacy? In Biel, Anders and Lundqvist Lennart J. (red). *From Kyoto to the Town Hall. Making International and National Policy Work at the Local Level*. London, Earthscan.
- Hammar, Henrik & Sverker C. Jagers (2006). Can Trust in Politicians Explain Individuals' Support for Climate Policy? The Case of CO2 Tax. *Climate Policy*, 5(6): 613–625.
- Hansla, André, Amelie Gamble, Asgeir Juliusson & Tommy Gärling (2008). The relationship between awareness of consequences, environmental concern, and value orientations. *Journal of Environmental Psychology*, 28(1): 1–9.
- Jørgensen, Peter S., Didier Wernli, Scott P. Carroll, Robert R. Dunn, Stephan Harbarth, Simon A. Levin, Anthony D. So, Maja Schlüter & Ramanan Laxminarayan (2016). Use antimicrobials wisely. *Nature*, 537(7619):159–161.
- Lebel, Louis & Sylvia Lorek (2008). Enabling sustainable production-consumption systems. *Annual Review of Environment and Resources*, 33:241–275.
- McNulty, Cliodna A. M., Paul Boyle, Tom Nichols, Peter Clappison & Peter Davey (2007). Don't wear me out – the public's knowledge of and attitudes to antibiotic use. *Journal of Antimicrobial Chemotherapy*, 59(4):727–738.
- McNulty, Cliodna A. M., Tom Nichols, David P. French, Puja Joshi & Chris C. Butler (2013). Expectations for consultations and antibiotics for respiratory tract infection in primary care: the RTI clinical iceberg. *The British Journal of General Practice*, 63(612):429–436.
- Olson, Mancur J. (1965). *The logic of collective action: public goods and the theory of groups*: Harvard University Press.
- O'Neill, Jim (2014). Review on antimicrobial resistance. Antimicrobial Resistance: Tackling a Crisis for the Health and Wealth of Nations.
- Ostrom, Elinor (1990). *Governing the commons: The evolution of institutions for collective action*: Cambridge University Press.
- Peattie, Ken (2010). Green Consumption: Behaviour and Norms. *Annual Review of Environment and Resources*, 35:195–228.
- Conca, Ken, Michael Maniates & Thomas Princen (red) (2002). *Confronting Consumption*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press
- Rönnerstrand, Björn & Karolina Andersson Sundell (2015). Trust, reciprocity and collective action to fight antibiotic resistance. An experimental approach. *Social Science & Medicine*, 142:249–255.
- Stern, Paul C. (2000). Towards a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social Issues*, 56:407–424.
- Stern, Paul C., Thomas Dietz, Troy D. Abel, Gregory A. Guagnano & Linda Kalof (1999). A value-belief-norm theory of support for social movements: The case of environmentalism. *Human Ecology Review*, 6:81–97.

SVENSKARNAS SYN PÅ PERSONCENTRERING I VÅRDEN

SARA WALLSTRÖM, INGER EKMAN OCH CHARLES TAFT

Sammanfattning

Svensk sjukvård behöver förbättras och bli mer effektiv. Personcentrerad vård ger patienter större inflytande och har i studier visat sig vara kostnadseffektivt. Införandet av personcentrerad vård är brett förankrat av berörda intresseorganisationer men det är okänt om befolkningen stöder en sådan utveckling. Fem olika aspekter av patienters inflytande över sin egen vård undersöktes och genomgående anses detta viktigt. Vidare undersöktes i vilken grad det är möjligt att ha inflytande över sin vård och behandling idag. Svaren visade att en betydande andel av svenskarna anser att det knappast eller inte alls är möjligt att vara delaktig i vården idag men att det är viktigt att få den möjligheten. Sammanfattningsvis finns det en diskrepans mellan hur viktigt svenskarna anser att ett större inflytande i sin egen vård och behandling är, och vilken möjlighet de har till det i dag.

Sveriges sjukvård betraktas som en av de bästa i världen med hög grad av hälsa hos befolkningen relativt kostnaden. Commonwealth Fund har i en jämförelse med elva andra länder rankat svensk sjukvård totalt sätt som den tredje bästa, och absolut bäst gällande jämlik vård, vårdkostnader för enskilda patienter och näst bäst angående vårdkostnader per capita (Davis, Stremikis, Squires & Schoen, 2014). Andra jämförelser bekräftar bilden av en jämlik vård i Sverige då det är få personer som avstår vård på grund av kostnaden i Sverige (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2016). Sjukvården är också den samhällsinstitution som åtnjuter högst förtroende bland svenskarna (Andersson & Weibull, 2017; Holmberg & Weibull, 2016). Vidare anser svenskarna i hög utsträckning att sjukvårdspersonalen bemöter dem med respekt (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2016). Även om svensk sjukvård anses vara god i flera avseenden så får den jämförelsevis låga betyg beträffande viktiga kvalitetsindikatorer såsom effektivitet, koordinering, tillgänglighet och personcentrering (Davis, Stremikis, Squires & Schoen, 2014). Liknande brister i svensk sjukvård har påpekats nyligen av Myndigheten för vård- & omsorgsanalys, (2016), där även problem med kontinuitet i vårdkedjan och patientinformation lyfts fram.

Dagens sjukvård står inför flera utmaningar framöver. Kroniska sjukdomar blir allt vanligare, i både Sverige och resten av världen. Detta är en följd av den medicinska utvecklingen som lett till att vi lever allt längre med en eller flera kroniska

sjukdomar och merparten av sjukdomsördan härrör från kroniska sjukdomar (Socialdepartementet, 2014a, 2014b). Även om Sverige i jämförelse med andra länder har låga kostnader för vård och omsorg så har den ökande andelen av befolkningen som lever med kroniska sjukdomar gjort att dessa stigit.

Detta har fört med sig ökade kostnader för vård och omsorg. Det finns en bred förankring i Sverige(s riksdag) för offentlig finansiering av nödvändig vård men i och med att kostnaderna för denna vård har ökat har också kraven ökat på optimering av de offentliga resurserna och att vården ska vara så effektiv som möjligt. En utmaning är att få den idag sjukhustunga vården att i större utsträckning verka tillsammans med primärvården och kommunernas omsorg. Denna samverkan anses avgörande, både för den enskilda patienten och för hur effektivt samhällets resurser används. Samtidigt som det finns ett ökat behov av samordning mellan olika aktörer så har vårdvalet införts, vilket försvårar just denna samordning. Flera olika förslag på hur vården kan förändras för att utnyttja resurserna så bra som möjligt har presenterats: förändrad organisation av vården för de kroniskt sjuka, ändamålsenliga stödsystem som utgår från de professionellas behov och förändrade arbetssätt och arbetsorganisation i vårdens vardag (Statens offentliga utredningar, 2016).

Vården står inte bara inför effektiviseringsutmaningar utan behöver även förbättras och bli mer anpassad till patienternas behov, inte minst för dem som lever med kroniska sjukdomar (Socialdepartementet, 2014a). Sverige är inte ensamt om de här utmaningarna utan de tas även upp i internationella sammanhang av flera organisationer (National Institute for Health and Care Excellence, NICE, 2015). För att förbättra vården för personer som lever med kroniska sjukdomar lyfte Regeringen i *Nationell strategi för att förebygga och behandla kroniska sjukdomar* fram tre övergripande förbättringsområden. Dessa var patientcentrerad vård, kunskapsbaserad vård och prevention och tidig uppmärksamhet (Socialdepartementet, 2014a). En idag underutnyttjad resurs som har föreslagits är att i högre utsträckning ta tillvara och integrera patienternas egna resurser inom hälso- och sjukvården. Detta ses som en stor potential till effektivisering (Statens offentliga utredningar, 2016). Att patienterna blir mer delaktiga anses inte bara ha samhällsekonomiska vinster utan ses även som en strategi för att förbättra vården för de patienter som lever med kroniska sjukdomar (Socialdepartementet, 2014b). Gemensamt för utredningarna *Effektiv vård* och *Nationell strategi för att förebygga och behandla kroniska sjukdomar* är att båda förespråkar högre grad av patientdelaktighet eller personcentrerad vård (Statens offentliga utredningar, 2016; Socialdepartementet, 2014b).

Svenska patienters rättigheter idag

Att patienter har rätt att vara delaktiga i sin hälso- och sjukvård är också fastställt i lagstiftning. I Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763) står det att vården ska ”bygga på respekt för patientens självbestämmande och integritet”. Den senare Patientla-

gen (5 kapitlet i Patientlagen, 2014:821) vidgar kraven på delaktighet. Däri står att "Hälso- och sjukvården ska så långt som möjligt utformas och genomföras i samråd med patienten" och att "En patients medverkan i hälso- och sjukvården genom att han eller hon själv utför vissa vård- eller behandlingsåtgärder ska utgå från patientens önskemål och individuella förutsättningar". Det övergripande syftet med lagskärpningen var att stärka och tydliggöra patientens ställning samt att främja patienters integritet, självbestämmande och delaktighet. I den utvärdering av effekterna av lagskärpningen som gjordes 2017 av Myndigheten för vård- och omsorgsanalys visade det sig att lagen inte hade haft önskade effekter. Utvärderingen berörde ett flertal områden relevanta för lagen såsom tillgänglighet, information, samtycke och delaktighet i vården. Inte i något avseende sågs förbättring av patienternas faktiska ställning utifrån patienternas perspektiv och i vissa avseenden har till och med en försämring skett efter Patientlagens (2014:821) införande, vilket tyder på dålig efterlevnad av lagen (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2017). En av anledningarna till Patientlagens dåliga genomslag är den rådande kulturen inom hälso- och sjukvården. Patienten måste ses som en aktiv samarbetspartner. Vidare behöver anhöriga involveras i högre utsträckning och vårdgivarens förståelse av patienternas behov behöver utvecklas (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2017; Socialstyrelsen, 2016). En starkt ställning för patienten ska heller inte ses som en "kostnad" för vården, utan en resurs (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2017).

I syfte att stärka och utveckla patientens roll har personcentrerad vård inom hälso- och sjukvården blivit ett viktigt begrepp men också ett konkret arbetssätt såväl nationellt som internationellt. Personcentrerad hälso- och sjukvård har sin grund i en relationell etik och utgår ifrån patientens upplevelse och erfarenheter samt förutsättningar, resurser och hinder (Ekman m. fl., 2011, 2014, 2015). Patienten är därmed en medmänniska med egenskaper och förmågor som kan uppmärksammas eller negligeras, förstärkas eller förminsas. Det förutsätter ett ömsesidigt förtroende mellan patient och hälso- och sjukvårdspersonal. För att som personal förstå vad tillståndet och behandlingen innebär för den enskilde patienten måste utrymme ges att lyhört *lyssna* på patientens sjukberättelse (ofta tillsammans med patientens närstående). Denna sjukberättelse, tillsammans med relevanta medicinska data, ligger sedan till grund för den *gemensamt formulerade hälsoplanen* som *dokumenteras* i patientjournalen (som patienten har tillgång till) och innebär en ökad möjlighet för patienter att känna ett personligt engagemang och ansvar för sin hälsa. Denna tillämpning av personcentrerad vård har testats i en rad kontrollerade studier och positiva fynd såsom högre tillit till sin egen förmåga, symptomlindring och kortare vårdtider har dokumenterats (Fors m. fl., 2015; Brännström & Boman, 2014; Ekman m. fl., 2012). Implementering av ett personcentrerat arbetssätt har påbörjats på en rad platser i Sverige till exempel Västra Götalandsregionen, Blekinge och Sörmland. I utvecklingen av tillämpningen av personcentrerad vård har forskare inom Centrum för personcentrerad vård vid Göteborgs universitet (GPCC www.gpcc.se).

gpcc.gu.se) samarbetat med nationella och europeiska patientrepresentanter (www.eu-patient.eu/). Dessa organisationers krav på hälso- och sjukvården är kongruenta med den tillämpning av personcentrering som gjorts i studier från såväl slutensom öppenvård och kommunal omsorg (Edvardsson m. fl., 2008; Ekman m. fl., 2011; Fors m. fl., 2015; McCormack m. fl., 2010; Olsson m. fl., 2013). Enligt den utvärdering som gjordes av SBU 2017 finns det måttligt till starkt stöd för att personcentrerad vårdplanering leder till att personer med kroniska sjukdomar känner ökad delaktighet i vården (Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU, 2017).

I Sverige finns det ett brett stöd för införandet av personcentrerad vård från flertalet berörda intresseorganisationer. Sveriges kommuner och landsting (SKL) som representerar den största arbetsgivarorganisationen inom vården har beslutat att personcentrerad vård ska införas (Sveriges kommuner och landsting, SKL, 2015). Införandet stöds också av både fackliga och professionsbundna intresseorganisationer som representerar olika hälso- och vårdprofessioner, som till exempel sjuksköterskor (Svensk sjuksköterskeförening, 2016; Vårdförbundet, 2017) och arbetsterapeuter (Sveriges arbetsterapeuter, 2016). Det finns en rörelse mot en förändrad kultur både nationellt och internationellt som främjar en stärkt ställning för patienten (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2017). En viktig brytpunkt i denna rörelse kom i och med att det inflytelserika Institute of Medicine (numera National Academy of Medicine) i USA 2001 tog upp patientcentrerad vård som en nödvändig åtgärd för att anpassa vården efter dagens och framtidens behov (Institute of Medicine, 2001).

Gemensamt för alla dessa förespråkare av personcentrerad vård är att de representerar olika särintressen. Det är dock mer okänt hur väl konceptet är känt inom den generella befolkningen och om de stödjer en ökad grad av patientinflytande i vården. Därför har synen på personcentrerad vård i den svenska befolkningen undersökts.

Vad tycker svenskarna om personcentrering i vården?

Svenskarna är generellt sett nöjda med hälso- och sjukvården. Sjukhusvården får ett högt positivt balansmått (+43)¹. I den nationella SOM-undersökningen 2016 undersöktes svenskarnas inställningar till fem generella indikatorer för personcentrerad vård: utrymme för patienten att berätta om sin hälsosituation, möjlighet att medverka i planering av sin vård, möjlighet att få information som behövs för att kunna delta i beslut, möjlighet att ta del av innehållet i sin sjukjournal, möjlighet att egna önskemål förs in i sjukjournal. På dessa fem indikatorer ombeds respondenterna att ta ställning till dels *hur situationen är idag inom sjukvården* och dels *hur viktiga de är för god sjukvård*, för totalt 10 ställningstagande.

I den första delen av analysen presenteras svaren på de 10 ställningstagandena. I den andra delen av analysen undersöks om ställningstagandena kan relateras till

olika sociodemografiska faktorer som ålder, kön, utbildning, samt allmänt hälso-tillstånd och kontakt med vården.

Tabell 1 Svenskarnas inställning till hur viktig personcentrerad vård är för god vård, behandling eller rehabilitering 2016 (procent)

	Mycket viktigt=1	2	3	4	Inte alls viktigt=5	Summa	Antal svarande
... får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation	79	13	5	2	1	100	1592
... får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/rehabilitering	61	24	12	2	1	100	1582
... får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/behandling/rehabilitering	71	19	7	2	1	100	1582
... får sina egna önskemål införda i sin sjukjournal	55	22	14	5	4	100	1577
... får möjlighet att ta del av hela innehållet i den egna sjukjournalen	66	18	11	3	3	100	1582

Kommentar: Frågans formulering är: *Hur viktigt tycker du att följande är för god vård, behandling eller rehabilitering? Att man som patient... följt av påståendena i tabellen.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Av ovanstående svar kan vi se att en överväldigande majoritet av de svarande tycker att det är mycket viktigt eller viktigt (77%-92%) att få möjlighet att vara delaktig och kunna påverka sin vård. Speciellt viktigt anses det vara att få möjlighet att berätta hur man själv upplever sin situation för sjukvårdspersonalen.

I tabell 2 ser vi att svenskarna anser att möjligheten att vara delaktig som patient i den svenska hälso- och sjukvården skiljer sig åt beroende på vilken aspekt av vården som åsyftas. Knappt två tredjedelar anser att man som patient helt eller delvis får möjlighet att berätta för sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation. Endast knappt hälften anser att man får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård eller får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård. Knappt en fjärdedel har ingen uppfattning om ovanstående påstående. På frågorna om sjukjournalen har svaren fördelat sig annorlunda, då cirka hälften av de svarande angav att de inte hade någon uppfattning.

De svenskar som svarat att de anser att det är viktigt att få utrymme att berätta svarar att de också får den möjligheten idag (korrelationskoefficient² 0,08**). Sambandet finns även angående möjligheten att medverka i sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,12***), få den information som behövs för att kunna delta

i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,11***), att önskemål förs in i den egna sjukjournalen (0,10*) och att man som patient får möjlighet att ta del av den egna sjukjournalen (0,15***).

Tabell 2 Svenskarnas inställning till i vilken grad svensk hälso- och sjukvård är personcentrerad 2016 (procent)

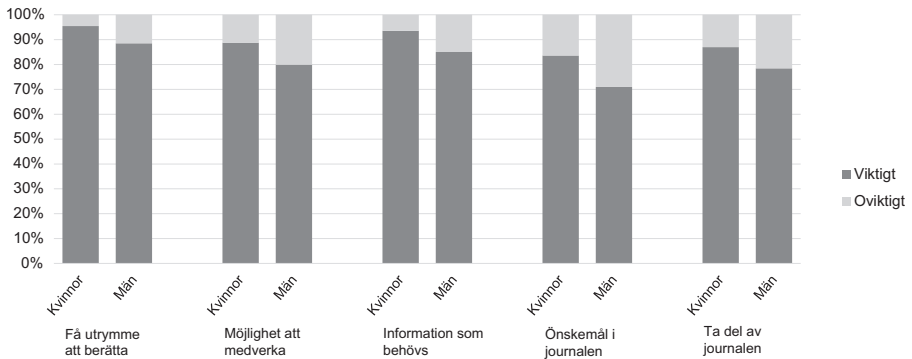
	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer knappast	Stämmer inte alls	Ingen uppfattning	Summa	Antal svarande
Som patient får man utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation	22	44	14	6	14	100	1 593
Som patient får man möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/behandling/ rehabilitering	9	37	20	9	25	100	1 583
Som patient får man den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering	11	40	18	8	23	100	1 582
Information om patientens egna önskemål förs alltid in i patientens sjukjournal	7	17	12	8	57	100	1 580
Som patient får man alltid möjlighet att ta del av hela innehållet i sin sjukjournal	16	18	10	10	46	100	1 577

Kommentar: Frågans formulering är: *Hur väl stämmer följande påståenden in på din bild av den svenska hälso- och sjukvården?*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Vem anser att personcentrering i vården är viktigt?

Som syns i tabell 1 anser de flesta att det är viktigt med personcentrering i hälso- och sjukvården. Vi ville dock undersöka om olika grupper i samhället ansåg att det var mer eller mindre viktigt. Figur 1 visar att kvinnor genomgående ansåg att delaktighet var viktigare än män för god vård/ behandling/ rehabilitering. Kvinnor ansåg att det är viktigt att man som patient får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation (korrelationskoefficient² 0,18***), får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,22***), får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,236***), får sina egna önskemål införda i sin sjukjournal (0,22***), får möjlighet att ta del av hela innehållet i den egna sjukjournalen (0,17***). Äldre ansåg att det var viktigare än yngre att man

Figur 1 Skillnad i viktighetsskattning mellan kvinnor och män 2016 (procent)

Kommentar: Viktighetskategorierna är en sammanslagning: viktigt: 1-2, oviktigt: 3-5. Frågans formulering i enkäten: Hur viktigt tycker du att följande är för god vård, behandling eller rehabilitering? Att man som patient: ... får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation, ... får möjlighet att medverka i planeringen av sin egenvård/behandling/rehabilitering, ... får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/behandling/rehabilitering, ... får sina egna önskemål införda i sin sjukjournal samt... får möjlighet att ta del av hela innehållet i den egna sjukjournalen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

som patient får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation (0,08**) och får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,07*). De som själva varit patienter eller haft en nära anhörig som varit det ansåg att det var viktigare att man som patient får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation (0,10** respektive 0,12***) och får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,09* respektive 0,11**). De som arbetar inom hälso- och sjukvården ansåg det viktigare att man som patient får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering än de som inte arbetar inom hälso- och sjukvården (0,08*). Slutligen ansåg de som tycker vården fungerar ganska dåligt eller mycket dåligt att det är viktigare att man som patient får sina egna önskemål införda i sin sjukjournal (0,08*) och får möjlighet att ta del av hela innehållet i den egna sjukjournalen (0,07*).

Vem har åsikter om vården idag?

Som synes av tabell 2 är det en stor del av de svarande som inte har någon uppfattning om hur delaktig det är möjligt att vara i svensk hälso- och sjukvård idag. För att undersöka de som ofta angav att de inte har någon uppfattning delades de svarande in i två grupper: de som svarat ”ingen uppfattning” på två eller färre

Tabell 3 Jämförelse mellan dem som har respektive inte har en åsikt om huruvida svensk hälso- och sjukvård är personcentrerad 2016 (procent)

Grupper	Har åsikt om förekomsten av delaktighet	Ingen uppfattning	Summa	Korrelationskoefficient	Antal svarande
Kvinna	77	23	100	0,05*	825
Man	73	27	100		739
16–29 år	67	33	100	0,08*	209
30–49 år	76	24	100		462
50–64 år	76	24	100		413
65–85 år	77	23	100		480
Låg utb.	73	27	100	0,07*	201
Medellåg utb.	71	29	100		442
Medelhög utb.	76	24	100		390
Hög utb.	79	21	100		514
Låg hälsa	79	21	100	0,13***	43
Medellåg hälsa	84	16	100		221
Medelhög hälsa	77	23	100		762
Hög hälsa	68	32	100		520
Nyttjat sjukhusvård	79	21	100	0,17***	1 156
Ej nyttjat sjukhusvård	60	40	100		288
Nyttjat primärvård	78	22	100	0,14***	1 233
Ej nyttjat primärvård	58	42	100		161
Sjukvården fungerar bra	78	22	100	0,09**	718
Sjukvården fungerar varken bra eller dåligt	69	31	100		257
Sjukvården fungerar dåligt	80	20	100		472
Vårdyrke	95	5	100	0,09**	55
Ej vårdyrke	74	26	100		1 509

Kommentar: Hälsokategorierna är en sammanslagning av en självskattad hälsoskala: låg hälsa: 0–2, medellåg hälsa: 3–5, medelhög hälsa: 6–8, hög hälsa: 9–10. Nyttjat sjukhusvård är en sammanslagning av frågorna *Har du eller någon nära anhörig under de senaste 12 månaderna nyttjat någon av de former av service som anges nedan?* Sjukhus: akutvård och Sjukhus: annan vård samt deras svarsalternativ Ja, jag själv och Ej själv, men nära anhörig. Nyttjat primärvård är en sammanslagning av frågorna *Har du eller någon nära anhörig under de senaste 12 månaderna nyttjat någon av de former av service som anges nedan?* Offentlig vårdcentral/Närhälsan och Privat vårdcentral/läkare samt deras svarsalternativen Ja, jag själv och Ej själv, men nära anhörig. Skalan om hur väl sjukvården fungerar är en sammanslagning så att mycket bra/ ganska bra respektive ganska dåligt/ mycket dåligt utgör grupper. Vårdyrke är en sammanslagning av yrkeskoderna läkare, sjuksköterska, undersköterska, vårdbiträde och skötare. Korrelationskoefficienten är ett mått på hur starkt sambandet är. För variabler med två kategorier redovisas phi-koefficienter och för variabler med fler än två kategorier redovisas Cramer's V.

*p=0,050, **p=0,010, ***p<0,000

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

av ovanstående frågor och de som svarat ”ingen uppfattning” på tre eller fler av ovanstående frågor.

Som synes i tabell 3 hade kvinnor i större utsträckning än män en åsikt om möjligheten att vara delaktiga i svensk hälso- och sjukvård. Vidare hade den yngsta åldersgruppen och de som skattar sin egen hälsa som hög i lägre utsträckning än övriga någon uppfattning om möjligheten att vara delaktiga i svensk hälso- och sjukvård. De med medelhög och hög utbildning hade däremot i något större utsträckning än de med medellåg och låg utbildning en åsikt. De som själva sätt eller haft en nära anhörig som nyttjat vård de senaste 12 månaderna hade i högre utsträckning en åsikt än de som inte gjort det. Det här gällde både för öppenvård och sjukhusvård. Både de som ansåg att sjukvården fungerade bra och de som ansåg att den fungerade dåligt hade i större utsträckning än de som ansåg att sjukvården fungerade varken bra eller dåligt en åsikt om möjligheten att vara delaktig i svensk hälso- och sjukvård.

I gruppen som hade åsikter om förekomsten av delaktighet i svensk sjukvård idag hittades samband med flera bakgrundsfaktorer. Män ansåg i högre utsträckning än kvinnor att de hade möjlighet att berätta för sjukhuspersonalen hur de upplevde sin situation (korrelationskoefficient² 0,10**). Äldre ansåg i högre utsträckning än yngre att de fick möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,09***) och fick den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,09***). Vidare ansåg de som skattade sitt eget hälsotillstånd som gott att de i större utsträckning fick utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplevde sin situation (0,07*) samt fick den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,08**). Svarande som arbetar i hälso- och sjukvården ansåg i högre utsträckning än andra att som patient får man möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,11**). Slutligen ansåg de som tycker att sjukvården fungerar ganska eller mycket bra genomgående att man som patient har mer möjlighet att vara delaktig än de som tycker att sjukvården fungerar sämre. De ansåg i högre utsträckning att man som patient får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation (0,26***), får möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/ behandling/ rehabilitering (0,23***), får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering (0,23***), att information om patientens egna önskemål alltid förs in i patientens sjukjournal (0,23***) och att man som patient alltid får möjlighet att ta del av hela innehållet i sin sjukjournal (0,16***). Det fanns inga samband mellan om man ansåg att man som patient har möjlighet att vara delaktig och om man själv eller en nära anhörig nyttjat vare sig sjukhus- eller primärvård.

Diskussion

Studien visar att svenskarna överlag är positiva till inflytande i vården och ser det som en förutsättning för god vård/ rehabilitering/ behandling, vilket tyder på att viljan att införa personcentrerad vård stöds av befolkningen och inte endast vissa patientgrupper. Det visar sig dock finnas vissa motsättningar mellan hur olika grupper uppfattar möjligheterna att i dagens sjukvård som patient vara delaktig och hur viktigt man anser att det är även om de flesta sambanden var svaga. Män ansåg i högre grad än kvinnor att de får utrymme att berätta om sin situation medan kvinnor i högre grad än män ansåg detta viktigt för en god vård. De äldre tyckte i jämförelse med yngre i högre grad att de hade möjlighet att medverka i sin vård och ansåg att det var viktigare. Vidare ansåg de som arbetar i hälso- och sjukvården både att man som patient hade större möjlighet att få medverka i sin vård och att det var viktigare än de som inte arbetar inom hälso- och sjukvården. De som anser att sjukvården fungerar bra tycker generellt sett att de har större möjlighet att vara delaktiga jämfört med de som tycker att sjukvården fungerar sämre. De anser också att det är viktigare att man som patient har tillgång till och får sina önskemål införda i sjukjournalen. Det fanns ingen skillnad i hur viktigt de som skattade sin egen hälsa som god eller dålig ansåg delaktighet är för en god vård men de som skattade sitt hälsotillstånd som gott ansåg i högre utsträckning att man som patient får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation och får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering. Det fanns dock ett samband mellan de som själva varit patienter eller haft en nära anhörig som varit det och att man ansåg att det var viktiga att man som patient får möjlighet att han inflytande över vården. Det ter sig som så att uppfattningen om möjligheten att ha inflytande över vården skiljer sig mellan de som på något sätt har den nära, till exempel genom att vara patient eller arbeta i den, och de som inte haft mycket kontakt med den. Uppfattningen att patientinflytande är viktigt tycks vara större för de som har en närhet till hälso- och sjukvården, till exempel genom att vara patient (närstående) eller genom sitt yrke än hos de som inte har denna kontakt.

En stor del av de svarande hade ingen uppfattning om möjligheten att som patient vara delaktig i sin vård idag. Tidigare har tesen presenterats att graden av uppfattning är tätt sammankopplad med vårdutnyttjande. Det är helt enkelt svårt att ha en uppfattning om en sektor man inte kommit i kontakt med. Av de svarande i undersökningen hade 19 procent inte någon uppfattning om hur sjukhusvården fungerar i den kommun de bor i (Severin, 2012). Även i denna undersökning kunde vi se att de som hade en åsikt om delaktighet i större utsträckning själva hade nyttjat vården eller hade en nära anhörig som gjort det. Vidare var det fler bland de som skattade sin egen hälsa som låg som hade en uppfattning om möjligheten att vara delaktig idag än de som skattade sin hälsa som hög. Det var särskilt många som inte hade någon uppfattning om frågorna angående sjukjournalen. Det här

bekräftar Myndigheten för vård och omsorgsanalys som visade att kunskapen om patienters rättigheter i och med den nya Patientlagen generellt är låg i befolkningen (Myndigheten för vård- och omsorgsanalys, 2017). Sjukjournalen kan vara en del av vården som få, även bland de som nyttjat vården, reflekterat över.

Även om det finns ett samband mellan hur viktigt svenskarna ansåg inflytande i vården var och i vilken utsträckning de hade att utöva inflytande över den egna vården fanns det en diskrepans däremellan. Denna skillnad illustreras i Figur 2. Även tidigare studier har visat att patienter i många fall vill ha mer inflytande över vården än de anser sig få möjlighet till även om resultaten varierar i olika studier (Byrne m. fl., 2016, Brom m. fl., 2014). Diskrepans mellan önskat och faktiskt inflytande över vården har visat sig leda till minskad patienttillfredsställelse och mer konflikter med sjukvårdspersonal (Shay m fl 2015), och öka ångest i samband med besök i vården (Gattellari m. fl., 2001). Resultatet av denna undersökning

Figur 2 Illustration av skillnaden mellan hur viktigt svenskarna anser att det är med inflytande i vården och vilken upplevd möjlighet de har att påverka den egna vården 2016 (procent)

Kommentar: För viktighetsbedömningen lyder frågeformuleringen: *Hur viktigt tycker du att följande är för god vård, behandling eller rehabilitering? Att man som patient...får utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation, ...får möjlighet att medverka i planeringen av sin egenvård/behandling/rehabilitering, ... får den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/behandling/rehabilitering, ... får sina egna önskemål införda i sin sjukjournal samt... får möjlighet att ta del av hela innehållet i den egna sjukjournalen.* För bedömningen av patientinflytande lyder frågeformuleringen: *Hur väl stämmer följande påståenden in på din bild av den svenska hälso- och sjukvården? följt av alternativen Som patient får man utrymme att berätta för hälso- och sjukvårdspersonalen hur man upplever sin situation. Som patient får man möjlighet att medverka i planeringen av sin egen vård/behandling/ rehabilitering. Som patient får man den information som behövs för att kunna delta i beslut om sin vård/ behandling/ rehabilitering. Information om patientens egna önskemål förs alltid in i patientens sjukjournal samt Som patient får man alltid möjlighet att ta del av hela innehållet i sin sjukjournal.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

tyder på att patienter idag inte ges tillräckliga möjligheter att utöva inflytande över sin egen vård och behandling. Att patienter ges ökad möjlighet till inflytande har inte bara positiva effekter på patientnöjdheten utan ses även som en del i att göra den mer kostnadseffektiv (Statens offentliga utredningar, 2016). Att öka patienters inflytande kan dock medföra stora utmaningar såsom att ändra kulturen inom vården och personalens agerande.

Noter

- ¹ Balansmättet är beräknat genom att ta andelen som är nöjda med sjukvården minus andelen som är missnöjda med den. Skalan går från -100 (alla är missnöjda) till +100 (alla är nöjda).
- ² Korrelationskoefficienten är ett mått på hur starkt sambandet är. För variabler med två kategorier redovisas phi-koefficienten och för variabler med fler än två kategorier redovisas Cramer's V. *p=0,050, **p=0,010, ***p=0,000

Referenser

- Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2017). Har svenskarna förtroende för medier? I Lars Truedsson (red) *Misstron mot medierna*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Brom, Linda, Hopmans, Wendy, Pasman, H Roeline W, Timmermans, Danielle RM, Widdershoven, Guy AM & Onwuteaka-Philipsen, Bregje D (2014). Congruence between patients' preferred and perceived participation in medical decision-making: a review of the literature. *BMC Medical Informatics & Decision Making* 14:25.
- Byrne, Ben E, Faiz, Omar D & Vincent, Charles (2015). Do patients with gastrointestinal cancer want to decide where they have tests and surgery? A questionnaire study of provider choice. *BMJ Quality & Safety* 25(9):696–703.
- Brännström, Margareta & Boman, Kurt. (2014). Effects of person-centred and integrated chronic heartfailure and palliative home care. PREFER: a randomized controlled study. *European Journal of Heart Failure* 16(10):1142–1151.
- Davis, Karen, Stremikis, Kristof, Squires, David & Schoen, Cathy (2014). *Mirror, Mirror on the Wall, 2014 Update: How the U.S. Health Care System Compares Internationally*. New York, NY: The Commonwealth Fund.
- Edvardsson, David, Winblad, Bengt & Sandman, PO (2008). Person-centred care of people with severe Alzheimer's disease: current status and ways forward. *Lancet Neurology* 7(4):362–367.
- Ekman, Inger, Swedberg, Karl, Taft, Charles, Lindseth, Anders, Norberg, Astrid, Brink, Eva, Carlsson, Jane, Dahlin-Ivanoff, Synneve, Johansson, Inga-Lill, Kjellgren, Karin, Liden, Eva, Öhlen, Joakim, Olsson, Lars-Eric, Rosén, Henrik, Rydmark, Martin & Sunnerhagen, Katharina Stibrant (2011). Person-centered

- care – ready for prime time. *European Journal of Cardiovascular Nursing* 10(4):248–251.
- Ekman, Inger, Wolf, Axel, Olsson, Lars-Eric, Taft, Charles, Dudas, Kerstin, Schaufelberger, Maria & Swedberg, Karl (2012). Effects of person-centred care in patients with chronic heart failure: the PCC-HF study. *European Heart Journal* 33(9):1112–1119.
- Ekman, Inger (2014) Personcentrerad inom hälso- och sjukvården. Från teori till praktik. Stockholm: Liber.
- Ekman, Inger, Hedman, Håkan, Swedberg, Karl & Wallengren Catarina (2015). Commentary: Swedish initiative on person centred care. *BMJ* 350:h160.
- Fors, Andreas, Ekman, Inger, Taft, Charles, Björkelund, Cecilia, Frid, Kerstin, Larsson, Maria, Thorn, Jörgen, Ulin, Kerstin, Wolf, Axel & Swedberg, Karl (2015). Person-centred care after acute coronary syndrome, from hospital to primary care – A randomised controlled trial. *International Journal of Cardiology* 187:693–699.
- Institute of Medicine, Committee on Quality of Health Care in America (2001). *Crossing the quality chasm: a new health system for the 21st century*. Washington, D.C.: National Academy Press.
- Gattellari, Melina, Butow, Phyllis N & Tattersall, Martin HN (2001). Sharing decisions in cancer care. *Social Science & Medicine* 52(12):1865–1878.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2016). Makten i Rosenbad bestämmer förtroendet för regeringen. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- McCormack, Brendan., Karlsson, Bengt, Dewing, Jan & Lerdal, Anners (2010). Exploring person-centredness: a qualitative meta-synthesis of four studies. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 24(3):620–634.
- Myndigheten för vård- och omsorgsanalys (2016). *Vården ur befolkningens perspektiv 2016 : en jämförelse mellan Sverige och tio andra länder: resultat från The Commonwealth Fund International Health Policy Survey*. Stockholm.
- Myndigheten för vård- och omsorgsanalys (2017). *Lag utan genomslag. Utvärdering av patientlagen 2014–2017*. Stockholm.
- National Institute for Health and Care Excellence (NICE) (2015). Home care: delivering personal care and practical support to older people living in their own homes. London.
- Olsson, Lars-Eric, Jakobsson Ung, Eva, Swedberg, Karl & Ekman, Inger (2013). Efficacy of person-centred care as an intervention in controlled trials – a systematic review. *Journal of Clinical Nursing*, 22(3-4):456–465.
- Richards, Tessa (2014). Listen to patients first. *BMJ* 349:g5765.
- Severin, Jacob (2012). I mötet med välfärden – åsiktsformering inom servicesektorn. I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Medborgarna om välfärden: samhälle, opinion och medier i västsvrige*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Shay, L Aubree & Lafata Jennifer Elston (2015). Where is the evidence? A systematic review of shared decision making and patient outcomes. *Medical Decision Making* 35(1):114–131.
- Socialdepartementet (2014a). *Handlingsplan 2014 till Nationell strategi för att förebygga och behandla kroniska sjukdomar*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Socialdepartementet (2014b). *Nationell strategi för att förebygga och behandla kroniska sjukdomar: 2014–2017*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Socialstyrelsen (2016). En mer tillgänglig och patientcentrerad vård : sammanfattning och analys av landstingens och regionernas handlingsplaner: delrapport. Stockholm.
- Svensk sjuksköterskeförening (2016). Svensk sjuksköterskeförening om... Personcentrerad vård. Stockholm. <https://www.swenurse.se/personcentrerad-varld>
- Sveriges arbetsterapeuter (2016). Personcentrering inom arbetsterapi. Så bidrar arbetsterapi till personcentrerad hälso- och sjukvård. <http://www.arbets-terapeuterna.se/Min-profession/Kompetensutveckling/Forbundets-forlag/Personcentrering-inom-arbetsterapi-2016/>
- Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU) (2017). *Patientdelaktighet i hälso- och sjukvården (260/2017)*. Stockholm.
- Statens offentliga utredningar (SOU) (2016). *Effektiv vård: Slutbetänkande av En nationell samordnare för effektivare resursutnyttjande inom hälso- och sjukvården. SOU 2016:2*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) (2015). Beslut på kongressen. <https://skl.se/tjanster/omskl/kongress2015/beslutpakongressen.7582.html>
- Vårdförbundet (2017). Personcentrerad vård och jämlik hälsa Vårdförbundets idé om vården. <https://www.vardforbundet.se/siteassets/om-varldforbundet/varldforbundets-ide-om-varlden.pdf>

HAR VI DET BÄTTRE PÅ JOBBET ELLER PÅ FRITIDEN?

FILIP FORS OCH BENGT BRÜLDE

Sammanfattning

I det här kapitlet undersöker vi hur det är ställt med välbefinnandet och meningsfullheten på arbetet och på fritiden, i dagens Sverige. Våra data pekar på att den del av svenska folket som förvärvsarbetar mår bättre på fritiden än på arbetet, medan upplevelsen av meningsfullhet snarare är starkare på jobbet än på fritiden. Någon fullständig förklaring till människors välbefinnande och meningsfullhet – på jobbet och på fritiden – kan vi inte ge, men våra begränsade analyser visar bland annat att företagare har högre välbefinnande och meningsfullhet på jobbet, medan höga inkomster framför allt är förknippade med högre välbefinnande och meningsfullhet på fritiden. Vi kan också se att individer som motionerar mycket på sin fritid upplever både högre välbefinnande och meningsfullhet på fritiden, men inte på arbetet. Avslutningsvis finner vi att fritiden tycks vara viktigare än jobbet för de som förvärvsarbetar: graden av välbefinnande och meningsfullhet på fritiden spelar en betydligt större roll för hur nöjda svenskarna är med sina liv som helhet, jämfört med hur mycket välbefinnande och meningsfullhet de upplever på arbetet.

Det finns åtminstone tre olika sätt att mäta hur bra en person har det i subjektiv mening: vi kan mäta hennes *affektiva välbefinnande* (hur hon mår), hennes *livstillfredsställelse* (hur nöjd hon är med sitt eget liv som helhet) och hur *meningsfullt* hennes liv är. Det finns naturligtvis en viss samvariation mellan dessa tre variabler. I våra tidigare analyser av data från den nationella SOM-undersökningen har vi till exempel funnit att korrelationen mellan människors självskattade välbefinnande och deras livstillfredsställelse är +0.5 (Fors och Brülde 2011), att korrelationen mellan meningsfullhet och livstillfredsställelse även den uppgår till +0.5 och att korrelationen mellan meningsfullhet och affektivt välbefinnande ligger på +0.3 (Brülde och Fors 2014).¹

Hur ska man då förklara att vissa mår bättre än andra, att vissa är mer nöjda med sina liv än andra och att vissa har mer meningsfulla liv än andra? Här har tidigare forskning inte bara visat att de relevanta bestämningsfaktorerna är många till antalet, utan också att vårt arbete och våra fritidsaktiviteter har betydelse, både för välbefinnandet, livstillfredsställelsen och meningsfullheten. Exakt *hur* viktigt arbetet är för oss beror emellertid på vilken av de tre variablerna vi har i åtanke. Syssetsättningsens (kontra arbetslöshetens) effekter på livstillfredsställelsen är till

exempel märkbart större än dess effekter på det affektiva välbefinnandet (Fors och Brülde 2011, Fors och Brülde 2012), och upplevelsen av meningsfullhet är betydligt högre bland förvärvsarbetande och studenter än bland pensionärer, arbetslösa och sjukskrivna (Brülde och Fors 2014).

Det är förstås inte bara viktigt att ha ett arbete, utan det kan också ha stor betydelse hur det arbete man har är beskaffat (Brülde och Nilsson 2010). Det är dessutom viktigt att ha en fri tid som man själv kan välja hur man vill använda. De flesta av oss är tillfreds med vår fritid, vilket antagligen beror på att våra fritidsaktiviteter är fritt valda och att vi ägnar oss åt dem för deras egen skull (Argyle 2001). Det kanske mest robusta forskningsresultatet vad gäller fritidens innehåll är att en socialt och fysiskt aktiv fritid har positiva effekter på vår långsiktiga livstillfredsställelse och vårt långsiktiga välbefinnande (ibid., Fors och Brülde 2011). TV-tittande och andra ”passiva” fritidsaktiviteter kan ge oss positiva känslor för stunden, men de som tittar mycket på TV har en lägre genomsnittlig lyckonivå än de som är mer aktiva. (Detta är delvis en selektionseffekt, då de som mindre lyckliga tittar mer på TV. På ett liknande sätt kan sambandet mellan lyckonivå och aktiv fritid delvis bero på att lyckan har positiva effekter på aktivitetsnivån.)

Frågan om arbetets kontra fritidsaktiviteternas *relativa betydelse* för vårt välbefinnande (livstillfredsställelse etc.) – vad som väger tyngst – är inte lika beforskad, och det är delvis här vårt bidrag hör hemma. Vi har valt att undersöka arbetets kontra fritidens betydelse *för dem som arbetar*, och detta genom att använda oss av några nya mått på välbefinnande och meningsfullhet. Vi har dels bett människor att skatta sitt välbefinnande på arbetet respektive fritiden, och för att fånga upplevelsen av meningsfullhet på arbetet respektive fritiden har vi dessutom bett våra respondenter att skatta saker som känslan av sammanhang och graden av engagemang på arbetet respektive fritiden. Vi är inte bara intresserade av huruvida svenskarna mår bättre på arbetet eller på fritiden, eller huruvida de upplever arbetet eller fritiden som mer meningsfull, utan även hur det ser ut i olika grupper samt vilka effekter de fyra variablerna – välbefinnande på arbetet, välbefinnande på fritiden, meningsfullhet på arbetet och meningsfullhet på fritiden – har på livstillfredsställelsen. Samtliga analyser i kapitlet rör de individer i SOM-undersökningen som uppgett att de för närvarande förvärvsarbetar. Då de samband vi studerar bygger på data som samlats in vid ett enda undersökningstillfälle måste eventuella slutsatser om kausala samband dras med viss försiktighet.

Våra frågeställningar är fyra till antalet:

1. Hur mår svenska folket på arbetet respektive fritiden?
2. Hur ser upplevelsen av mening ut på arbetet respektive fritiden? Upplever svenskarna sina arbeten som mer meningsfulla än sina fritidsaktiviteter, eller tvärtom?

3. Hur kan människors läge i våra fyra dimensioner förklaras? Vilka faktorer är det till exempel som bestämmer hur en person mår på sin fritid, eller hur mycket mening hon upplever i anslutning till sitt arbete?
4. Vilken betydelse har välbefinnandet på jobbet respektive fritiden samt meningsfullheten på jobbet respektive fritiden för livstillfredsställelsen?

1. Välbefinnande på jobbet kontra fritiden

Vår första frågeställning rör hur svenska folket mår på fritiden och på arbetet. För att mäta välbefinnande på jobbet och fritiden lät vi respondenterna besvara följande två frågor: "Om du tänker på ditt jobb de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig?" samt "Om du tänker på din fritid de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig?". Båda frågorna besvarades med hjälp av en elvgradig skala med ändpunkterna 0 ("Mycket illa till mods") och 10 ("Mycket väl till mods"). Anledningen till att vi frågade respondenterna om hur de känt sig de senaste dagarna istället för den senaste veckan eller månaden var att vi ville minska minnesproblem (s.k. "recall bias") i skattningarna av välbefinnande (Robinson & Clore 2002).

Tabell 1 Medelvärden för välbefinnande på jobbet och fritiden bland förvärvsarbetande i Sverige, 2016

	Välbefinnande på jobbet		Välbefinnande på fritiden	
	Medelvärde	Antal svar	Medelvärde	Antal svar
Hela befolkningen	6.9	782	7.5	816
Kvinnor	6.8	421	7.5	443
Män	7.1	360	7.4	372
16-29 år	6.7	88	7.2	93
30-49 år	6.8	341	7.5	354
50+	7.1	353	7.6	369

Kommentar: Följande frågor ställdes till intervjupersonerna: *Om du tänker på ditt jobb de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig?* samt *Om du tänker på din fritid de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig?* Båda frågorna besvarades med hjälp av en 11-gradig skala med ändpunkterna *Mycket illa till mods* respektive *Mycket väl till mods*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Sambandet mellan våra mått på välbefinnande på jobbet och välbefinnande på fritiden mätt i korrelation (Pearson R) är +0.44, vilket innebär att individer som mår bra (eller dåligt) på arbetet även tenderar att må bra (eller dåligt) på sin fritid. Som tabell 1 visar upplever dock svenska folket ett högre välbefinnande på fritiden än på jobbet. Medelvärdet för välbefinnandet på fritiden är 7.5 medan medelvärdet på välbefinnandet på arbetet är 6.9, en skillnad som är statistiskt

signifikant ($p < 0.01$). Ett annat sätt att studera skillnaden mellan välbefinnande på jobbet respektive fritiden är att undersöka hur stora andelar av vårt urval som ligger högt respektive lågt på de två välbefinnandemåtten. Här visar vår analys av att 14 procent av individerna skattade sitt välbefinnande på arbetet som lågt (0-4 på välbefinnandeskalan), medan bara 9 procent skattade sitt välbefinnande på fritiden som lågt. En större skillnad kan emellertid skönjas om man undersöker hur stor andel som angett det högsta möjliga värdet på de två välbefinnandeskalorna. Här visar det sig att 11 procent anser sig vara ”mycket väl till mods” på jobbet medan hela 18 procent uppfattar sig som ”mycket väl till mods” på fritiden.

När det gäller välbefinnandets fördelning i olika demografiska grupper (se tabell 1) kan vi se att välbefinnandet tycks öka något med stigande ålder, både på jobbet och fritiden, men att sambandet mellan ålder och välbefinnande inte är statistiskt signifikant. Vi kan också se att män och kvinnor mår ungefär lika bra på fritiden, men att män tycks uppleva ett något högre välbefinnande på jobbet. Denna skillnad är för övrigt statistiskt signifikant ($p < 0.05$).

2. Meningsfullhet på jobbet kontra fritiden

Finns det några skäl att tro att svenska folket även upplever sin fritid som *mer meningsfull* än sitt arbete? För att mäta meningsfullhet på arbetet respektive fritiden lät vi respondenterna ta ställning till åtta olika påståenden om hur de upplever jobbet och fritiden (se tabell 2 och 3), fyra för varje domän. Dessa påståenden fångar fyra centrala aspekter på meningsfullheten. Svarsskalan gick från 1 (”Stämmer helt”) till 4 (”Stämmer inte alls”).

Tabell 2 Procentuell fördelning av fyra indikatorer för meningsfullhet på jobbet bland förvärvsarbetande i Sverige, 2016 (procent)

	Jag ingår i ett större sammanhang på jobbet	Mitt jobb är engagerande	Jag strävar mot värdefulla mål när jag jobbar	Mitt arbete utvecklar mig som person
Stämmer helt	52	52	48	41
Stämmer ganska bra	39	38	38	38
Stämmer inte särskilt bra	7	9	13	18
Stämmer inte alls	2	1	2	3
Summa procent	100	100	100	100
Antal svar	785	785	786	809

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på ditt jobb?* Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tabell 3 Procentuell fördelning av fyra indikatorer för meningsfullhet på fritiden bland förvärvsarbetande i Sverige, 2016 (procent)

	Jag ingår i ett större sammanhang på min fritid	De aktiviteter jag ägnar mig åt på fritiden är engagerande	Jag strävar mot värdefulla mål på min fritid	Mina fritidsaktiviteter utvecklar mig som person
Stämmer helt	15	26	23	25
Stämmer ganska bra	37	51	53	55
Stämmer inte särskilt bra	31	15	19	15
Stämmer inte alls	17	8	6	4
Summa procent	100	100	100	100
Antal svar	810	812	807	809

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på din fritid?* Svartalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tabellerna 2 och 3 visar att meningsfullheten tenderar att vara högre på arbetet än på fritiden för alla fyra meningsfullhetskomponenterna. Respondenterna upplevde att de i högre grad ingår i ett större sammanhang, strävar mot värdefulla mål, är engagerade, samt utvecklas som personer, på jobbet jämfört med på fritiden.

För att skapa ett hanterbart mått på meningsfullhet konstruerade vi ett index av våra fyra indikatorer på meningsfullhet, ett för arbetet och ett för fritiden. Värdet 0 på dessa index kan tolkas som att jobbet respektive fritiden upplevs som ganska meningslösa och värdet 10 att de upplevs som mycket meningsfulla. Skalbarhetsmåttet Cronbachs alpha för vårt index avseende meningsfullhet på jobbet var 0.85, medelvärdet 7.8 och standardavvikelsen 2.07. När det gäller meningsfullhet på fritiden var Cronbachs alpha för vårt index 0.82, medelvärdet 6.1 och standardavvikelsen 2.26. Skillnaden i medelvärde för de två måtten är statistiskt signifikant ($p < 0.01$), vilket tyder på att meningsfullheten faktiskt är högre på jobbet än på fritiden. Vi noterar även att korrelationen mellan meningsfullhet på jobbet och meningsfullhet på fritiden är relativt svag (+0.2).

I tabell 4 redovisas de relevanta medelvärdena i relation till kön och ålder. Vi ser att meningsfullheten är högre på jobbet än på fritiden i samtliga grupper, och att män och kvinnor gör likartade bedömningar av meningsfullheten på arbetet respektive fritiden (inga av de könsskillnader som observeras uppnår statistisk signifikans). När det gäller skillnader mellan åldersgrupper finns det inga statistiskt signifikanta skillnader rörande meningsfullhet på jobbet, men vi kan se att de som är 50 år eller äldre upplever en signifikant lägre meningsfullhet på fritiden än åldersgruppen 30-49.

Tabell 4 Medelvärden för meningsfullhet på jobbet och fritiden bland förvärvsarbetande i Sverige, 2016

	Meningsfullhet på jobbet		Meningsfullhet på fritiden	
	Medelvärde	Antal svar	Medelvärde	Antal svar
Hela befolkningen	7.8	782	6.1	798
Kvinnor	7.8	417	6.1	433
Män	7.7	364	6.2	364
16-29 år	7.8	87	6.2	93
30-49 år	7.8	341	6.4	348
50+	7.7	354	5.9	357

Kommentar: Meningsfullhet på jobbet mättes genom ett index baserat på följande påståenden *Jag ingår i ett större sammanhang på jobbet, Mitt jobb är engagerande, Jag strävar mot värdefulla mål när jag jobbar* och *Mitt arbete utvecklar mig som person*. Meningsfullhet på fritiden mättes genom ett index baserat på följande påståenden *Jag ingår i ett större sammanhang på min fritid, De aktiviteter jag ägnar mig åt på fritiden är engagerande, Jag strävar mot värdefulla mål på min fritid* samt *Mina fritidsaktiviteter utvecklar mig som person*. Svartalternativen för samtliga åtta påståenden var *Stämmer helt, Stämmer ganska bra, Stämmer inte särskilt bra* och *Stämmer inte alls*. För att förenkla tolkningen av resultaten kodades skalan för de två meningsfullhetsmåten om och går i analysen från 0 till 10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

3. Vilka är bestämningsfaktorerna?

Vår tredje frågeställning rör vilka faktorer som kan tänkas förklara våra fyra mått på välbefinnande och meningsfullhet. Vi har här valt att fokusera på några av de faktorer som visat sig förklara välbefinnande och meningsfullhet i tidigare forskning (Brülde 2007, Fors 2012, Brülde och Fors 2014), och som dessutom har undersökts i den nationella SOM-undersökningen 2016.

I tabell 5 redovisar vi resultat från våra regressionsanalyser, där både socioekonomiska faktorer och fritidsvanor ingår i samtliga fyra modeller. De första två modellerna gäller välbefinnande på jobbet respektive fritiden, och här kan vi först konstatera att utbildningsnivå inte har något statistiskt signifikant samband med välbefinnande, varken på jobbet eller på fritiden. Vilken yrkesklass man tillhör har emellertid betydelse: företagare mår bättre på jobbet än både arbetare och tjänstemän (men inte på fritiden). Vad gäller inkomstens betydelse för välbefinnandet kan vi se att de med de högsta hushållsinkomsterna (över 700 000 kr per år) tycks må bättre på jobbet än de som har de lägsta inkomsterna (300 000 kr eller lägre per år), men detta samband är endast statistiskt signifikant på 10-procentsnivån. Att de som tillhör den mellersta och högsta inkomstgruppen mår bättre betydligt bättre på fritiden än de individer som tillhör den lägsta inkomstgruppen kan emellertid inte betvivlas (dessa skillnader är statistiskt signifikanta).

Tabell 5 Sambandet mellan socioekonomisk status, fritidsaktiviteter och välbefinnande respektive meningsfullhet i Sverige, 2016 (linjär regressionsanalys, ostandardiserade regressionskoefficienter)

	VB jobb	VB fritid	MF jobb	MF fritid
Utbildning (referenskategori: gymnasieutbildning eller lägre)				
Eftergymnasial utbildning	-0.1	0.1	0	0.4*
Examen från högskola/universitet	-0.2	-0.3	0.4*	0.6***
Yrkesklass (referenskategori: arbetare)				
Tjänsteman	0	-0.1	0.6***	0.2
Företagare	0.6*	-0.2	0.8***	-0.1
Hushållsinkomst (referenskategori: 300 000 eller lägre)				
Hushållsinkomst: 300 001-700 000	0.4	1***	0.2	0.5
Hushållsinkomst: 700 000+	0.7*	1.4***	0.4	0.8**
Fritidsaktiviteter				
Motion/Träning (referenskategori: mindre än 1g/veckan)				
	0.2	0.4***	0.1	1***
Umgänge med vänner (referenskategori: mindre än 1g/veckan)				
	0.6***	0.6***	0.4***	0.9***
Har partner (referenskategori: singel)				
	0.1	0.7*	0.1	0.4
Konstant	5.8	5.3	6.6	3.5
Förklarad varians	3 procent	9 procent	6 procent	13 procent
Antal svar	706	732	705	719

Kommentar: VB jobb = välbefinnande på jobbet, VB Fritid = välbefinnande på fritiden, MF jobb = meningsfullhet på jobbet, MF fritid = meningsfullhet på fritiden. Signifikansnivåer: *= $p < 0.10$ **= $p < 0.05$ ***= $p < 0.01$. Yrkesklass mättes genom att respondenterna fick ange vilken yrkesgrupp de själva anser sig tillhöra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Om vi skiftar fokus från de socioekonomiska faktorernas betydelse till fritidsvarnornas betydelse kan vi se att det endast är umgänge med vänner som påverkar välbefinnandet både på jobbet och på fritiden (här råder statistisk signifikans). Att motionera/träna ofta eller att ha en partner (jämfört med att vara singel) bidrar till högre välbefinnande på fritiden, men inte på arbetet.

I vilken grad kan då välbefinnandets bestämningsfaktorer även förklara graden av meningsfullhet på arbetet respektive fritiden? De sista två modellerna i tabell 5 visar att det finns en koppling mellan högre utbildning och högre meningsfullhet både på jobbet och fritiden. Detta samband är märkligt nog tydligare för fritiden än för arbetet. När det gäller yrkesklass kan vi se att både tjänstemän och företagare upplever jobbet som mer meningsfullt än vad arbetare gör, men att motsvarande

skillnad inte finns på fritiden. Vad gäller inkomstens betydelse för meningsfullheten kan vi se att de med de högsta inkomsterna upplever högre meningsfullhet på fritiden, men att det inte finns något signifikant samband mellan högre inkomster och högre meningsfullhet på jobbet.

Vad gäller fritidsvanornas betydelse för meningsfullheten ser vi ungefär samma mönster som vi fann i analysen av fritidsvanornas betydelse för välbefinnandet: både motion/träning och umgänge med vänner uppvisar relativt starka samband med meningsfullhet på fritiden, men det är endast umgänget med vänner som har betydelse för hur meningsfullt man upplever att jobbet är. Huruvida man har en partner eller inte tycks (märkligt nog) inte ha någon betydelse för upplevelsen av meningsfullhet, varken på arbetet eller på fritiden (här finns en skillnad jämfört med välbefinnandet).

4. Vilka är effekterna på livstillfredsställelsen?

Vår sista frågeställning rör vilken betydelse det välbefinnande och den meningsfullhet som svenskarna upplever, på arbetet respektive fritiden, har för deras livstillfredsställelse. Här kan vi dels fråga oss om människor i allmänhet lägger mer vikt vid fritiden eller arbetet när de bedömer hur nöjda de är med sina liv (som helhet), och dels om det är välbefinnandet eller meningsfullheten som har störst inverkan på denna bedömning. För att besvara dessa frågor använde vi oss av en linjär regressionsanalys med livstillfredsställelse som beroende variabel och våra fyra mått på välbefinnande och meningsfullhet som oberoende variabler. För att mäta livstillfredsställelse fick respondenterna besvara följande fråga: ”Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?”, och svarsalternativen varierade från 1 (”Mycket nöjd”) till 4 (”Inte alls nöjd”).

Tabell 6 Sambandet mellan välbefinnande och meningsfullhet på jobbet respektive fritiden, å ena sidan, och livstillfredsställelse (LS), å den andra, i Sverige 2016 (linjär regressionsanalys, ostandardiserade regressionskoefficienter)

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Välbefinnande på jobbet	0.2***		0.2***
Välbefinnande på fritiden	0.4***		0.4***
Meningsfullhet på jobbet		0.1***	0
Meningsfullhet på fritiden		0.2***	0.1***
Konstant	3.4	5.4	2.8
Förklarad varians i LS	30 procent	11 procent	32 procent
Antal svar	780	764	758

Kommentar: Signifikansnivåer: *= $p < 0.10$ **= $p < 0.05$ ***= $p < 0.01$. För att förenkla tolkningen av resultaten kodades skalan för livstillfredsställelse om och går i analysen från 0 till 10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I tabell 6 redovisas sambandet mellan våra fyra mått på välbefinnande och meningsfullhet med livstillfredsställelse, dels var för sig och dels i samma modell. Vi kan först konstatera att de två måtten på välbefinnande uppvisar betydligt starkare samband med livstillfredsställelsen än vad våra två meningsfullhetsmått gör. Skillnader i välbefinnande, på fritiden och på arbetet, förklarar 30 procent av skillnaderna i livstillfredsställelse, medan skillnader i meningsfullhet (på fritiden och arbetet) ”endast” förklarar 11 procent av skillnaderna i livstillfredsställelse. Detta tyder på att människor i betydligt högre grad utgår från hur de mår än hur meningsfulla deras liv är, när de värderar sina liv. Modell 3 visar dessutom att sambandet mellan de två meningsfullhetsvariablerna och livstillfredsställelsen minskar betydligt när de två variablerna ingår i samma modell som de två välbefinnandemåtten. Vi tolkar detta som att meningsfullhetens effekter på livstillfredsställelsen i hög grad medieras via välbefinnandet.

När det gäller vår andra fråga kan vi se att fritiden har betydligt större betydelse för livstillfredsställelsen än vad arbetet har. Våra mått på välbefinnande och meningsfullhet på fritiden uppvisar ungefär dubbelt så starka samband med livstillfredsställelsen som våra mått på välbefinnande och meningsfullhet på jobbet. Men notera att dessa samband bara gäller för människor som har ett arbete (se vidare nedan).

Ska vi satsa på jobbet eller på fritiden? En avslutande diskussion

Att studera hur bra en person har det i subjektiv mening är komplext och olika sätt att definiera och mäta livskvalitet leder inte sällan till olika resultat. Vi har i tidigare studier noterat att meningsfullhet skiljer sig på flera punkter från livstillfredsställelse och välbefinnande. I våra analyser av den nationella SOM-undersökningen från 2016 finner vi ytterligare stöd för att välbefinnande och meningsfullhet är skilda fenomen, inte bara teoretiskt utan även empiriskt: välbefinnandet är till exempel högre på fritiden än på jobbet samtidigt som meningsfullheten är betydligt högre på jobbet än på fritiden. Detta resultat ligger väl i linje med tidigare studier, som bland annat har visat att upplevelsen av meningsfullhet är högst bland de som studerar och förvärvsarbetar, att arbetslösa bara har något lägre välbefinnande än personer som förvärvsarbetar eller studerar, samt att pensionärer inte mår sämre än de som förvärvsarbetar och studerar (se inledningen ovan).

De egenskaper hos arbetet som skänker välbefinnande sammanfaller antagligen i ganska hög grad med de egenskaper som skänker mening: som förvärvsarbete ingår man till exempel i ett sammanhang, man är mer delaktig i samhällslivet, man har större möjlighet att bruka sina förmågor och man har mer struktur på sin tid (se Brülde 2007). Mot bakgrund av detta kan man fråga sig varför förvärvsarbetet är så mycket viktigare för meningsfullheten än för välbefinnandet (hos dem som arbetar). En möjlighet är att saker som lärande, samarbete och målstyrning, faktorer som ofta ingår i förvärvsarbetet, bidrar till att människor upplever mer meningsfullhet på jobbet. För välbefinnandet är emellertid dessa faktorer inte lika

entydigt positiva: att utveckla nya färdigheter, att försöka leva upp till kollegors och chefers krav samt att uppleva tidspress kan vara allt annat än behagligt. Att fritiden innehåller större frihet och mindre krav kan vara en viktig förklaring till varför människor upplever ett högre välbefinnande på fritiden trots att meningsfullheten är högre på jobbet, även om det kan upplevas som något av en gåta varför våra fritt valda fritidsaktiviteter tycks skänka mindre mening än våra arbetsuppgifter.

Vår uppdelning mellan arbete och fritid har gjort oss uppmärksamma på flera intressanta skillnader vad gäller välbefinnandets och meningsfullhetens bestämningsfaktorer. Den kanske mest tydliga skillnaden är att inkomstens betydelse för välbefinnandet är betydligt större på fritiden än på arbetet. En förklaring till detta mönster är att en hög inkomst möjliggör kostsamma men stimulerande fritidsaktiviteter som utlandssemester, golf eller restaurangbesök. Det faktum att motion/träning i första hand tycks påverka välbefinnandet och meningsfullheten på fritiden (snarare än på jobbet) är emellertid inte särskilt förvånande med tanke på att träning är just en fritidsaktivitet.

Att individer som har en partner mår bättre på fritiden än de som är singlar kan förklaras av att en kärleksrelation tillgodoser sociala och emotionella behov just på fritiden. Denna effekt verkar dock inte spilla över på jobbet, då vi inte har funnit något signifikant samband mellan att ha en partner och välbefinnande och meningsfullhet på jobbet. Med tanke på detta är det ganska förbryllande att umgänge med vänner på fritiden inte bara är förknippat med högre välbefinnande och meningsfullhet på fritiden, utan även med högre välbefinnande och meningsfullhet på arbetet. Kan det vara så att den positiva effekten av att umgås med vänner på fritiden spiller över på hur man mår på jobbet, trots att den positiva effekten av en kärleksrelation inte gör det? Då är det nog mer troligt att det finns bakomliggande variabler som påverkar såväl umgänget med vänner som välbefinnandet på både jobbet och fritiden, som personlighetsdraget *utåtriktning* (Brülde & Fors 2015). Det är exempelvis tänkbart att individer som ofta träffar vänner på fritiden även är mer sociala på jobbet och har bättre relationer på sin arbetsplats. Att uppleva att man har sina sociala behov tillgodosedda på fritiden kan dessutom fungera som en buffert mot social isolering på jobbet, och det är mycket möjligt att frekvent umgänge med vänner är viktigare än en kärleksrelation för att åstadkomma denna effekt. (Här kan man knyta an till den skillnad mellan emotionell och social ensamhet som vi diskuterar i Brülde & Fors 2015.)

Vi har också sett att fritiden tycks spela en betydligt viktigare roll för människors livstillfredsställelse än vad deras arbeten gör. En möjlig förklaring till detta resultat är att fritiden upptar en betydligt större del av vår tid än vad jobbet gör, och att den därför hamnar mer i fokus när vi värderar våra liv som helhet. Det är emellertid viktigt att se att vår undersökning bara gäller människor som arbetar, och att vi därför måste vara mycket försiktiga innan vi drar slutsatser som att "fritiden är viktigare än arbetet" eller att det är bättre ur lyckosynpunkt att satsa på sin fritid

snarare än på sitt arbete. Här kan vi jämföra med den forskning som använder sig av momentana lyckomätningar, av hur vi mår i just det ögonblick då vi utför en viss aktivitet (se Brülde 2007). Studier som använder sig av ”experience sampling” (ESM) eller ”day reconstruction method” (DRM) tyder exempelvis inte bara på att de flesta av oss mår bättre på fritiden, utan även att många mår bättre när de ser på TV än när de arbetar. Men frågan om arbetets kontra fritidsaktiviteternas relativa betydelse på det hela taget kan inte avgöras så enkelt, för det har också betydelse hur de som är arbetslösa mår, och hur tillfreds de är med sina liv. Vi vet ju att arbetslöshet har negativa effekter på människors genomsnittslucka över tid, och när vi frågar oss vilka effekter olika aktiviteter har på vårt välbefinnande eller vår livstillfredsställelse är det därför viktigt att skilja mellan kortsiktiga och långsiktiga effekter: att en viss aktivitet har en positiv momentan effekt behöver till exempel inte betyda att den även har en positiv effekt på genomsnittsluckan över tid. Något liknande gäller vår egen studie: när vi frågar oss vilka effekter välbefinnandet på jobbet respektive fritiden har på vår livstillfredsställelse är det viktigt att notera att detta inte nödvändigtvis säger något om betydelsen av att ha ett jobb, och att man därför inte kan dra några praktiska slutsatser av typen att man bör minimera sitt arbete och maximera sin fritid. Våra resultat tyder emellertid på att de som förvärvsarbetar har större möjligheter att höja sin livstillfredsställelse genom att förändra sina fritidsaktiviteter än genom att försöka förändra sin arbetssituation.

Not

- 1 Korrelationskoefficienten anger styrkan och riktningen på sambandet mellan variablerna, värdet 0 innebär att det inte finns något samband alls, värdet +1 innebär att det finns ett perfekt positivt samband.

Litteratur

- Argyle, Michael (2001) *The Psychology of Happiness*, 2:a uppl. London: Routledge.
- Brülde, Bengt (2007) *Lycka och lidande: Begrepp, metod, förklaring*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde, Bengt & Fors, Filip (2014) Vad gör ett liv meningsfullt? I: Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red.), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Brülde, Bengt & Fors, Filip (2015) Den svenska ensamheten: Om hur olika former av ensamhet påverkar vårt välbefinnande. I: Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Brülde, Bengt & Nilsson, Åsa (2010) Arbete, klass och livstillfredsställelse. I: Maria Oskarson, Mattias Bengtsson & Tomas Berglund (red), *En fråga om klass: Levnadsförhållanden, livsstil, politik*. Stockholm: Liber, 87-104.

- Fors, Filip (2012) *Lycklig? Sju studier om välbefinnandets och livstillfredsställelsens bestämningsfaktorer*. Akademisk avhandling, Umeå Universitet.
- Fors, Filip & Brülde, Bengt (2011) *Välbefinnande och livstillfredsställelse i dagens Sverige*. I: Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red), *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Fors, Filip & Brülde, Bengt (2012) *Varför arbetslösa mår sämre*. I: Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Robinson, Michael D. & Clore, Gerald L. (2002). Belief and feeling: Evidence for an accessibility model of emotional self-report. *Psychological Bulletin*, 128: 934–960.

ARBETSLIV, SOCIOEKONOMI OCH HÄLSA

PER EISELE

Sammanfattning

Kapitlet analyserar den svenska befolkningens självs kattade hälsotillstånd utifrån en standarduppsättning av socio-ekonomiska faktorer. Resultaten jämförs systematiskt med människors upplevda känslor inför sitt jobb och sin fritid samt mängden motion. Resultaten från SOM-undersökningen 2016 visar att människor med tidsbegränsad anställning skattar sitt allmänna hälsotillstånd som betydligt lägre än vad fast anställda och egenföretagare gör. Arbetslösa skattar sitt hälsotillstånd som sämre och motionerar mindre än både förvärvsarbete, studenter och ålderspensionärer. Personer som saknar gymnasieutbildning skattar sitt allmänna hälsotillstånd som lägre än övriga. Resultaten stämmer väl överens med tidigare forskning.

”Dagens arbetsplats är en kall, fientlig och krävande miljö, såväl ekonomiskt som psykologiskt. Människor är känslomässigt, fysiskt och andligt utmattade. Dagliga krav från arbetet, familjen och allting däremellan urholkar deras energi och entusiasm” (Maslach & Leiter 1999:11).

Även om långt ifrån alla skulle hålla med om ovanstående påstående så finns det gott om indikationer på att arbetsklimatet har blivit sämre de senaste decennierna, med ökad stress och minskad trivsel som följd (se till exempel Sparks, Faragher & Cooper, 2001). Dagens arbetsliv kännetecknas alltmer av stillasittande. Samtidigt innebär många människors sätt att spendera fritiden med ett ökat TV-tittande och datorsurfande också minskad fysisk aktivitet (se till exempel Oravec, 2011).

Förvärvsarbete har varit en central aspekt av mänsklig erfarenhet genom hela civilisationens utveckling (se till exempel, Applebaum, 1992). Avsaknaden av anställning har kopplats till skadliga konsekvenser för både enskilda individer och hela samhällen sedan åtminstone början av den industriella revolutionen (Feather, 1990). Freuds beskrivning av en frisk person lär ha varit ”...en person som har förmågan att arbeta och älska”.

Arbete är både en orsak till psykisk och fysisk ohälsa och en potentiell hälsoresurs som både kan skydda oss från stress och hjälpa till med vår återhämtning från psykisk ohälsa (Kelloway & Day, 2005). Vi vet en hel del om hur arbetsmiljö, arbetsuppgifter och andra aspekter av arbetssituationer påverkar hälsa och välbefinnande. Däremot vet vi fortfarande relativt lite om sambandet mellan olika yrkesgrupper (oavsett god eller dålig arbetsmiljö) och hälsa.

Arbetsförhållanden är en av de sociala förutsättningar som har kopplats till skillnader i hälsa. Med sociala förutsättningar för hälsa menas andra faktorer än medicinska diagnoser och inkluderar hälsorelaterade kunskaper, levnadsvillkor (t.ex. socio-ekonomi), optimism och hoppfullhet, och konkreta beteenden (t ex rökning) men också sociala omständigheter som är förknippade med kultur, etnicitet och geografisk placering. Bharmal, Derose, Felician och Weden (2015) lyfter fram faktorer som grannskap, utbildningsnivå, inkomst och etnicitet. Livsstil och social status har alltså en tydlig koppling till hälsa, inte minst social ojämlikhet förknippad med klass, immigration, social status, kön, sexuell läggning och handikapp (Øversveen, Rydland, Bamba & Eikemo, 2017).

I det här kapitlet analyseras hur människors självupplevda hälsotillstånd och fysiska aktivitet skiljer sig åt mellan olika grupper på arbetsmarknaden och i olika socio-ekonomiska grupper. Skattar människor med vissa typer av arbete sin hälsa som bättre eller sämre jämfört med dem med andra arbetstyper? Är vissa typer av arbeten mer eller mindre kopplade till skattad grad av fysisk aktivitet? Data är hämtade från den nationella SOM-undersökningen 2016.

Bland de socio-ekonomiska faktorer som med stor sannolikhet kommer att uppvisa ett samband med självskattad hälsa finns utbildningsnivå och inkomst. Vi vet från tidigare forskning att utbildningsnivå är associerad med en rad olika hälsoaspekter, från förekomst av sjukdomar till livskvalité (se till exempel Regidor, Barrio, de la Fuente, Domingo, Rodriguez & Alonso, 1999). Det finns en sedan tidigare bekräftad relation mellan hushållens inkomster, nivån av fysisk aktivitet och hälsa. Troligen beror detta på att låginkomsttagare har färre – eller upplever sig ha färre – valmöjligheter. Det kan vara direkta orsaker som att inte ha råd med gymkort eller mer indirekta orsaker som antas bero på ekonomisk stress. Det verkar finnas ett samband mellan ekonomisk stress och självskattad hälsa som varken minskar eller ökar trots indikationer på att ekonomisk stress i sig blir vanligare (Fritzell & Burström, 2006).

Denna rapport bygger på analyser med självskattad hälsa som central beroende variabel. Den fråga som ställs är ”Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?”.¹ Svarsskalan har gått från 0 (”Mycket dåligt”) till 10 (”Mycket gott”). I tillägg analyseras tre andra hälsorelaterade faktorer: De två första handlar om hur människor känner inför sitt jobb respektive sin fritid: ”Om du tänker på *ditt jobb* de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig?” och ”Om du tänker på *din fritid* de senaste dagarna, hur skulle du säga at du känt dig?”. I båda fallen har respondenterna fått lämna svar utifrån en elvgradig skala, med ”Mycket illa till mods” (0) och ”Mycket väl till mods” (10) som yttervärden.² Dessa självskattningar finns med i första hand för att jämföra med resultat kring självskattad hälsa. Eftersom självskattning av hälsa är kopplad till konkreta företeelser som t ex huvudvärk och dylikt är det av intresse att jämföra med variabler som är formulerade utifrån sinnesstämning. Den tredje jämförelsepunkten gäller självskattning av motionsva-

nor. Orsaken är den tydliga koppling som visats i tidigare forskning mellan fysisk aktivitet och hälsa. Frågeformuleringen lyder ”Hur ofta har du motionerat/tränat de senaste 12 månaderna?” (för fler detaljer hänvisas till tabellkommentarer).

Hälsobegreppet

Hälsa kan ses utifrån ett biologiskt/medicinsk perspektiv eller ett beteendevetenskapligt/samhällsvetenskapligt perspektiv. Det medicinska perspektivet betraktar hälsa som avsaknad av sjukdom. Det beteendevetenskapliga perspektivet betraktar hälsa som varsebliven förmåga och kapacitet. Sjukdomsbegreppet är alltså fortfarande rådande inom medicin och folkhälsovetenskap medan en mer holistisk användning av begreppet hälsa kännetecknar de flesta andra discipliner som är intresserade av hälsa och hälsofrämjande.

”Hälsa är ett tillstånd av fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, inte enbart frånvaro av sjukdom eller defekt”, (WHO, 2011)

Denna nyare och mer holistiska användning av hälsobegreppet har alltså anammats av Världshälsoorganisationen (WHO). Utifrån detta perspektiv har hälsa att göra med fysiska, personliga och sociala resurser.

Hälsofrämjande är en process som ökar människors möjligheter till kontroll över sitt hälsotillstånd. Insatser inom hälsopromotion försöker ofta främja miljöer som erbjuder alternativ för att integrera fysisk aktivitet i det dagliga livet (se till exempel Powell, Slater & Chaloupka, 2004). Medan livskvalitet är typiskt kopplad till yttre orsaker är hälsa förknippad med inre orsaker som manifesteras i stämningar eller förnimmelser.

Hälsa i olika grupper på arbetsmarknaden

Den första frågeställningen gäller om det finns skillnader mellan olika förvärvsgrupper när det gäller självskattad hälsa. I tabell 1 redovisas genomsnittet för självskattad hälsa i olika grupper på arbetsmarknaden. Resultaten visar att respondenter med sjukersättning, pensionärer och arbetslösa uppvisar lägre självskattad hälsotillstånd än övriga grupper. Inga statistiskt säkerställda skillnader finns mellan andra grupper. Våra andra indikatorer visar på liknande samband. Arbetslösa motionerar mindre än förvärvsarbetande men också mindre än ålderspensionärer. Sambandet mellan arbetslöshet och ohälsa är väl belagt sedan tidigare men bekräftas av data från SOM-undersökningen 2016. Detta negativa samband mellan arbetslöshet och hälsa går åt båda hållen. Bristande hälsa gör det svårare att få jobb. Arbetslöshet kan öka risken för ohälsosamma levnadsvanor. En av anledningarna till detta är ökad tristess och oro (se till exempel Feather, 1990).

Tabell 1 Självs kattat hälsotillstånd, upplevd känsla inför jobb och fritid samt motionsvanor i olika grupper på arbetsmarknaden, 2016 (medeltal)

	Hälsotillstånd 0-10	Känsla inför egna jobbet 0-10	Känsla inför egna fritiden 0-10	Motions- vanor 1-7	Antal svar
Förvärvsarbetande	7,73	6,94	7,49	5,76	816 – 4 074
I arbetsmarknadsåtgärd	7,19	(7,58)	(6,60)	5,15	20 – 102
Arbetslös	6,36	(6,00)	(6,59)	5,02	27 – 201
Ålderspensionär	7,19	6,46	7,60	5,48	427 – 2 780
Sjuk-/aktivitetsersättning	4,69	(7,50)	(6,45)	4,88	34 – 212
Studerande	7,70	5,83	6,97	5,99	102 – 688
Annat	7,58	(7,11)	(7,21)	5,39	32 – 151
Totalt	7,45	6,92	7,43	5,64	1 458 – 8 989

Kommentar: Frågan om hälsotillstånd har haft följande formulering: Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd? Svarsskalan var elvgradig med yttervärdena "Mycket dåligt" (0) och "Mycket bra" (10). Känslan inför egna jobbet/fritiden bygger på följande frågor: Om du tänker på *din fritid/ditt jobb* de senaste dagarna, hur skulle du säga att du känt dig? Svarsskalan hade i båda fallen yttervärdena "Mycket illa till mods" (0) respektive "Mycket väl till mods" (10). Frågan om motionsvanor löd: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? Motionerat/tränat. Svarsskalan var sju gradig med yttervärdena "Ingen gång" och "Flera gånger i veckan". Frågan gällande förvärvsgrupper var formulerad: Vilken av de här grupperna tillhör du för närvarande? Svartalternativen var "Förvärvsarbetande (även sjukskriven och föräldraledig)", "Har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder/genomgår arbetsmarknadsutbildning", "Arbetslös", "Ålderspensionär/avtalspensionär", "Har sjuk-/aktivitetsersättning", "Studerande" och "Annat". Resultat i parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Hälsa efter anställningstyp och yrkesgrupp

Det är väl belagt att osäkra anställningsformer är kopplade till såväl attityder till arbete som t ex arbetstillfredsställelse som olika arbetsprestationer (Liang, Lam, Ashford & Lee, 2015). Däremot är det mer osäkert om det finns några skillnader mellan yrkesgrupper när det gäller självskattad hälsa.

Respondenter med tidsbegränsad anställning bedömer sitt hälsotillstånd som lägre än både fast anställda och egenföretagare samt känner sig sämre till mods när de tänker på jobbet (se tabell 2). Det här är ett resultat som stämmer väl överens med arbetspsykologisk forskning (se t.ex. Probst & Brubaker, 2001). Självkontroll behövs för att kunna hålla impulser i schack. Forskning har visat att människor utan anställningstrygghet måste anstränga sig mer för att undvika frestelser som kortsiktigt gör livet mer umbärligt, d.v.s. droger av olika slag. Det ligger nära till hands att föreställa sig att annat hälsorelaterat beteende också påverkas av bristande anställningstrygghet (Glavin & Young, 2017) Denna studie är begränsad till en jämförelse mellan tidsbegränsad anställning och tillsvidareanställning.

Tabell 2 Självskattat hälsotillstånd, upplevd känsla inför jobb och fritid samt motionsvanor i grupper med olika anställningstyp och yrkesgruppsstillhörighet, 2016 (medeltal)

	Hälsotillstånd 0-10	Känsla inför egna jobbet 0-10	Känsla inför egna fritiden 0-10	Motions- vanor 1-7	Antal svar
<i>Anställningstyp</i>					
Tillsvidare	7,39	6,85	7,51	5,66	1 144 – 2 414
Tidsbegränsad	6,91	6,67	6,94	5,48	144 – 274
Egen företagare	7,41	7,78	7,40	5,14	141 – 293
<i>Yrkesgrupp</i>					
Tjänsteman	7,62	7,63	6,88	5,91	664 – 4 088
Arbetare	7,16	7,22	6,74	5,39	566 – 3 364
Övriga	7,42	7,40	6,88	5,51	136 – 874

Kommentar: Frågornas formulering var: Vilken av de här yrkesgrupperna hör/hörde du till? Är din tjänst en tillsvidareanställning eller tidsbegränsad anställning? Följande kategorier fanns med bland yrkesgrupper: Tjänsteman; Tjänsteman med arbetsledande funktion; Tjänsteman med företags-/verksamhetsledande funktion; Arbetare; Arbetare med arbetsledande funktion; Företagare: ingen anställd; Företagare: 1–9 anställda; Företagare: 10 eller fler anställda; Jordbrukare: ingen anställd; Jordbrukare: en eller flera anställda. För övriga frågor formulering, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Utbildningsnivå och inkomstnivå

En vedertagen syn på relationen mellan hälsa och inkomst är att om inkomsten är så låg att den associeras med avsaknad av resurser för att tillfredsställa grundläggande behov har det förödande konsekvenser för hälsa och välbefinnande. Om däremot inkomsten är tillräcklig finns ingen direkt koppling till ytterligare förbättrad hälsa eller välbefinnande om inkomsten ökar (se till exempel Gravelle & Sutton, 2009). I en större Gallup-undersökning gjord i ett flertal länder fann man dock bara delvis stöd för detta perspektiv (Deaton, 2008).

I den nationella SOM-undersökningen finns belägg för att de som tjänar mindre än 15 000 kronor i månaden motionerar mindre och bedömer sitt hälsotillstånd som lägre än övriga grupper. Från och med en månadsinkomst på 25 000 kr finns ingen skillnad jämfört med grupper med högre inkomst (tabell 3). Även om denna ohälsoeffekt bara är statistiskt säkerställd vid väldigt låga inkomster så passar dessa samband med socioekonomiska faktorer och hälsa in med tidigare forskning. Denna länk mellan inkomst och ohälsa kan bero på en rad olika faktorer. Den låga inkomsten kan leda till minskade resurser. Resurser som pengar, kunskap, makt och prestige kan användas för att reducera risker (Link & Phelan, 1995). Kulturella faktorer hänger ihop med visst hälsorelaterat beteende. Exempelvis befinner sig låginkomsttagare som grupp ofta i en kultur som röker mer. Enligt den nationella folkhälsoenkäten från Folkhälsomyndigheten (2016) finns det ett direkt positivt samband mellan

utbildningsnivå och hälsa. I samma rapport konstateras också att skillnaderna mellan utbildningsgrupperna ökar. Enligt Folkhälsomyndigheten (2016) har lågutbildade blivit en mer utsatt grupp på arbetsmarknaden. Det finns både direkta och indirekta effekter av den låga inkomsten på hälsa. Ekonomisk stress verkar påverka hälsan negativt mest via känslan av ojämlikhet och en bristande tro på att kunna förbättra sin livssituation (Kendall, Nguyen & Ong, 2017). Ojämlikhet skapar i sig självt negativa känslor som i sin tur förknippas med ohälsosamt beteende som tröstätande eller rökning. Det finns forskning som visar på att en kombination av alla dessa tre samverkar för att bidra till ohälsa hos låginkomsttagare (Blane 1999).

Respondenter som ej fullgjort grundskolan eller med endast grundskoleutbildning bedömer sitt allmänna hälsotillstånd som sämre än respondenter med gymnasieutbildning eller högre. Däremot finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan utbildningsnivåer från gymnasium upp till forskarutbildning.

Tabell 3 Självs kattat hälsotillstånd, upplevd känsla inför jobb och fritid samt motionsvanor i grupper med olika utbildningsnivå och inkomst, 2016 (medeltal)

	Hälsotillstånd 0-10	Känsla inför egna jobbet 0-10	Känsla inför egna fritiden 0-10	Motionsvanor 1-7	Antal svar
<i>Utbildningsnivå</i>					
Ingen grundskola	5,72	(6,90)	(6,64)	4,29	21 – 86
Grundskola	6,91	7,09	7,06	5,01	213 – 1 300
Gymnasium	7,28	7,10	7,43	5,56	474 – 2763
Eftergymnasial utbildning	7,42	7,01	7,73	5,46	186 – 1 217
Högskola/universitet	7,91	7,71	7,37	5,93	632 – 3 972
<i>Månadsinkomst</i>					
Mindre än 15 000 kr	6,78	-	-	5,47	396 – 405
15 000 – 25 000 kr	7,42	-	-	5,53	340 – 346
25 000 – 35 000 kr	7,97	-	-	6,01	404 – 406
Mer än 35 000 kr	7,99	-	-	6,20	341 – 347

Kommentar: Frågans formulering gällande utbildning var: Vilken skolutbildning har du? Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande. De valbara kategorierna var: Ej fullgjort grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola); Grundskola (eller motsvarande obligatorisk skola); Studier vid gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande); Examen från gymnasium, folkhögskola (eller motsvarande); Eftergymnasial utbildning, ej högskola/universitet; Studier vid högskola/universitet; Examen från högskola/universitet; Studier vid/examen från forskarutbildning. Frågans formulering gällande inkomst var: Ungefär hur stor, normalt sett, är din egen månadsinkomst före skatt? Svarsalternativen till denna fråga var: Mindre än 10 000 kronor; 10 000 – 14 999 kronor; 15 000 – 19 999 kronor; 20 000 – 24 999 kronor; 25 000 – 29 999 kronor; 30 000 – 34 999 kronor; 35 000 – 39 999 kronor; 40 000 – 44 999 kronor; 45 000 – 49 999 kronor; 50 000 – 54 999 kronor; 55 000 – 59 999 kronor; Mer än 60 000 kronor. För övriga frågors formulering, se tabell 1. Resultat i parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Civilstånd och hälsotillstånd

Tidigare har man haft uppfattningen att i kulturer med socialt stigma gällande att vara ogift skulle det finnas en större skillnad mellan gifta och ogifta när det gäller välbefinnande än i kulturer med stor acceptans för att vara singel. Likheterna mellan resultat avseende dessa skillnader bland många olika kulturer tyder på att det är den emotionella intimiteten som bidrar till välbefinnande snarare än faktorer som t ex ekonomisk trygghet. Det är faktiskt så att forskning visar att skillnaden mellan sammanboende och ensamboende till och med är något större i västerländska samhällen där det är socialt accepterat att vara skild eller singel än i samhällen med en starkare äktenskapsnorm (Diener, Gohm, Suh & Oishi, 2000).

I tabell 4 redovisas skattningarna av våra fyra indikatorer efter civilstånd. Resultaten visar att bland respondenter i SOM-undersökningen skattar ensamstående sitt hälsotillstånd samt känslor kring jobb och fritid som lägre än vad respondenter med partner gör. Det är ett resultat som stämmer väl överens med tidigare forskning. Den mest troliga förklaringen ligger i en rad skyddande processer som till exempel känslomässigt stöd, självutlämning och partners responsivitet (Slatcher & Schaub, 2017). Det vill säga intim kommunikation i motsats till kommunikation som kännetecknas av främlingskap och anonymitet.

Tabell 4 Självskattat hälsotillstånd, upplevd känsla inför jobb och fritid samt motionsvanor i grupper med olika civilstånd, 2016 (medeltal)

	Hälsotillstånd 0-10	Känsla inför egna jobbet 0-10	Känsla inför egna fritiden 0-10	Motions- vanor 1-7	Antal svar
Ensamstående	7,20	6,55	7,19	5,63	360 – 2 314
Sambo	7,09	6,84	7,37	5,67	299 – 1 905
Gift/partner	7,54	7,11	7,58	5,66	800 – 4 656
Änka/änkling	6,94	7,10	6,95	5,22	67 – 408

Kommentar: Frågan om civilstånd hade följande formulering: Vilket är ditt civilstånd? Svarsalternativen framgår av tabellen. För övriga frågor formulering, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Sammanfattning och slutsatser

I den nationella SOM-undersökningen för 2016 kan en rad statistiskt säkerställda resultat fastställas gällande hälsa. Människor med tidsbegränsad anställning skattar sitt allmänna hälsotillstånd betydligt lägre än fast anställda och egenföretagare. Arbetslösa skattar sitt hälsotillstånd som lägre och motionerar också i lägre utsträckning än både förvärvsarbetande, studenter och ålderspensionärer. Respondenter utan gymnasieutbildning skattar sitt allmänna hälsotillstånd som lägre än övriga. Samma

grupp känner sig sämre till mods rörande jobb och fritid och motionerar mindre. Bland övriga resultat gällande hälsotillstånd bör nämnas att arbetare uppvisar lägre värden än tjänstemän och kommunalanställda lägre värden än landstingsanställda.

Huvudresultaten från analyserna i det här kapitlet ligger tydligt i linje med tidigare forskning. Människor med tidsbegränsad anställning skattar sitt allmänna hälsotillstånd som betydligt lägre än fast anställda och egenföretagare. Arbetslösa skattar sitt hälsotillstånd som sämre och motionerar mindre än både förvärvsarbetande, studenter och ålderspensionärer. Respondenter utan gymnasieutbildning skattar sitt allmänna hälsotillstånd som lägre än de med gymnasieutbildning eller högre.

Fortfarande är alltså osäkra arbetsförhållanden och arbetslöshet tydligt kopplat till låg självskattad hälsa. Om detta gäller även för större populationer bör det få konsekvenser gällande specifika förslag på politisk nivå och åtgärder på samhällsnivå. Utan att ta ställning för någon partipolitisk inriktning är det rimligt att föreslå en bättre koordination mellan arbetsmarknadsåtgärder och institutioner som folkhälsomyndigheten.

Noter

- ¹ Det bör nämnas gällande huvudfrågan i denna studie att vi inte vet om respondenterna har tänkt mest på hälsa eller mest på livskvalitet när de besvarade frågan om hälsotillstånd. I andra studier har det dock visat sig att försöksdeltagare tänker mer på inre orsaker än yttre orsaker när de besvarar frågor om sitt hälsotillstånd (Eisele, 2017).
- ² De båda sistnämnda frågorna har ställts i samverkan med Filip Fors och Bengt Brülde. Se även Fors och Brüldes kapitel i den här boken.

Referenser

- Applebaum, H. (1992). *The concept of work: Ancient, medieval and modern*. Albany, NY: SUNY Press.
- Bharmal, N., Derose, K. P., Felician, M., & Weden, M. M. (2015). Understanding the Upstream Social Determinants of Health. Working Paper
- Blane, D. (1999). The life course, the social gradient, and health. *Social determinants of health*, 2, 54-77.
- Deaton, A. (2008). Income, health, and well-being around the world: Evidence from the Gallup World Poll. *The journal of economic perspectives*, 22(2), 53-72.
- Diener, E., Gohm, C. L., Suh, E., & Oishi, S. (2000). Similarity of the relations between marital status and subjective well-being across cultures. *Journal of cross-cultural psychology*, 31(4), 419-436.
- Eisele, P. (2017). The relationship between mental health and physical health in a non-clinical sample. Submitted to International Journal of Clinical and Health Psychology.

- Feather, N. T. (1990). *The psychological impact of unemployment*. New York: Springer-Verlag.
- Folkhälsomyndigheten. 2016a. *Fakta om Nationella folkhälsoenkäten – Hälsa på lika villkor?*. [Online: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/documents/statistikuppfoljning/enkater-undersokningar/nationella-folkhalsoenkaten/fakta-om-nationellafolkhalsoenkaten-2015.pdf>], (Hämtat 2017-05-01).
- Folkhälsomyndigheten. 2016b. *Syfte och bakgrund till frågorna i nationella folkhälsoenkäten*. [Online: <https://www.folkhalsomyndigheten.se/publicerat-material/publikationer/Syfteoch-bakgrund-till-fragorna-i-nationella-folkhalsoenkaten/>], (Hämtat 2017-05-01).
- Fritzell, S., & Burström, B. (2006). Economic strain and self-rated health among lone and couple mothers in Sweden during the 1990s compared to the 1980s. *Health Policy*, 79(2), 253-264.
- Glavin, P., & Young, M. (2017). Insecure People in Insecure Places: The Influence of Regional Unemployment on Workers' Reactions to the Threat of Job Loss. *Journal of Health and Social Behavior*, 0022146517696148.
- Gravelle, H., & Sutton, M. (2009). Income, relative income, and self-reported health in Britain 1979–2000. *Health Economics*, 18(2), 125-145.
- Kelloway, E. K., & Day, A. L. (2005). Building healthy workplaces: what we know so far. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 37(4), 223.
- Kendall, G., Nguyen, H. T., & Ong, R. (2017). *The impact of differentiated access to income and wealth on health and wellbeing outcomes: a longitudinal Australian study* (No. WP1701). Bankwest Curtin Economics Centre (BCEC), Curtin Business School.
- Lauer, E. E., Jackson, A. W., Martin, S. B., & Morrow Jr, J. R. (2017). Meeting USDHHS Physical Activity Guidelines and Health Outcomes. *International Journal of Exercise Science*, 10(1), 12.
- Liang, J., Lam, C.F., Ashford, S.J. & Lee, C. (2015). Job Insecurity and Organizational Citizenship Behavior: Exploring Curvilinear and Moderated Relationships, *Journal of Applied Psychology*, 100, 499-510.
- Link, B. G., & Phelan, J. (1995). Social conditions as fundamental causes of disease. *Journal of health and social behavior*, 80-94.
- Oravec, J. A. (2001). Online recreation and play in organizational life: The internet as virtual contested terrain. In *Our virtual world: The transformation of work, play and life via technology* (pp. 124-140). IGI Global.
- Powell, L. M., Slater, S., & Chaloupka, F. J. (2004). The relationship between community physical activity settings and race, ethnicity and socioeconomic status. *Evidence-Based Preventive Medicine*, 1(2), 135-44.
- Probst, T. M., & Brubaker, T. L. (2001). The effects of job insecurity on employee safety outcomes: cross-sectional and longitudinal explorations. *Journal of occupational health psychology*, 6(2), 139.

- Regidor, E., Barrio, G., de la Fuente, L., Domingo, A., Rodriguez, C., & Alonso, J. (1999). Association between educational level and health related quality of life in Spanish adults. *Journal of epidemiology and community health*, 53(2), 75-82.
- Slatcher, R. B., & Schoebi, D. (2017). Protective processes underlying the links between marital quality and physical health. *Current Opinion in Psychology*, 13, 148-152.
- Sparks, K., Faragher, B., & Cooper, C. L. (2001). Well-being and occupational health in the 21st century workplace. *Journal of occupational and organizational psychology*, 74(4), 489-509.
- Øversveen, E., Rydland, H. T., Bambra, C., & Eikemo, T. A. (2017). Rethinking the relationship between socio-economic status and health: Making the case for sociological theory in health inequality research. *Scandinavian Journal of Public Health*, 1403494816686711.orld Health Organization . International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF). Geneva: WHO; 2001

Medier
&
det fria ordet

STABILITET I EN FÖRÄNDERLIG VÄRLD: MEDIEANVÄNDNING OCH SOCIAL SAMMANHÅLLNING

JESPER STRÖMBÄCK

Sammanfattning

För att ett samhälle ska fungera krävs att den sociala sammanhållningen är tillräckligt stark. I ljuset av ökad heterogenitet och ökad individualisering, men också en medieutveckling präglad av ökad fragmentisering, är det många som befarar att den sociala sammanhållningen har försvagats. Mot den bakgrunden undersöker det här kapitlet den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige under perioden 2014–2016. Mer specifikt undersöks i vilken grad människor känner att de är en del av och behövs i det svenska samhället, i vilken grad människor känner samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna, och om det finns något samband mellan den subjektiva sociala sammanhållningen och människors medieanvändning. Resultaten visar att den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige är stark och att det har skett mycket små förändringar över tid, även om det finns skillnader mellan olika grupper. De visar också att sambanden med människors medieanvändning är svaga.

Samtidigt som frågan om hur samhället är möjligt (Simmel, 1981) tillhör de klassiska samhällsvetenskapliga frågorna är den lika brännande som någonsin. I moderna och storskaliga samhällen kommer de allra flesta aldrig lära känna, träffa eller ens höra talas om varandra, och heterogeniteten är sannolikt större än någonsin. Det gäller allt från etnisk bakgrund till livsstilar, värderingar, trosuppfattningar och erfarenheter. Åtminstone i västliga demokratier är människor mindre bundna vid olika traditioner och friare att välja sina egna vägar än någonsin, samtidigt som ett växande utbud av valmöjligheter innebär att människor i allt högre utsträckning måste göra sina egna val (Luskin, 1990). Det leder i sin tur till att individualismen institutionaliseras, till ökade skillnader mellan de val olika människor gör, och till ökad heterogenitet i samhället i stort (Beck & Beck-Gernsheim, 2001). Det gäller även människors medieanvändning, där det ständigt växande medieutbudet har bidragit till en ökad fragmentisering av mediekonsumtionen (Prior, 2007; Van Aelst m.fl., 2017).

Samtidigt visar forskning att människor tenderar att söka sig till och föredra att vara bland människor som liknar dem själva i olika avseenden (McPherson m.fl., 2001; Tajfel & Turner, 1979). Lika barn tycks ofta leka bäst, för att parafrasera ett gammalt talesätt. Studier visar exempelvis tydliga tecken på *homofili* – det vill säga

att kontakter mellan människor som är lika varandra sker i större utsträckning än kontakter mellan människor som är olika varandra – när det gäller sådant som till exempel kön, ålder, etnicitet, klass och religiös tro, men också när det gäller politiska åsikter och värderingar (Bishop, 2009; McPherson m.fl., 2001). När det gäller medieanvändning visar forskning också att människor tenderar att föredra information som bekräftar de egna verklighetsuppfattningarna och åsikterna (Garrett, 2009; Taber & Lodge, 2006). Även om det finns en stor individuell variation tycks det med andra ord som om människan ofta – om än långtifrån alltid – föredrar att befinna sig i sammanhang som präglas av en relativt hög grad av homogenitet.

Denna spänning mellan heterogenitet och homogenitet påminner om att en av de stora samhällsutmaningarna handlar om balansen mellan å ena sidan behovet av gemenskap och å andra sidan människans strävan efter oberoende och frihet. ”Människans öde”, konstaterar exempelvis Henrik Berggren och Lars Trädgårdh, ”är att vara fångad i kraftfältet mellan två drifter: viljan till individuell suveränitet och den obönhörliga nödvändigheten att ingå i ett samhälle” (Berggren & Trädgårdh, 2006: 9).

Mot bakgrund av den ökade heterogeniteten är det också många som befärad att den sociala sammanhållningen är på väg att försvagas, även om skälen till oron varierar. I det sammanhanget har allt från exempelvis växande ojämlikheter (Coburn, 2000; Wilkinson & Pickett, 2010) till den ökade etniska mångfalden (Laurence & Bentley, 2016; Putnam, 2007) och en medieutveckling där de gemensamma referensramarna blir färre och där det har blivit enklare att isolera sig i olika ”filterbubblor” (Pariser, 2011; Strömbäck, 2015a; Sunstein, 2007) lyfts fram som några av hoten mot den sociala sammanhållningen. Ett uttryck för denna oro är att ett flertal internationella policyorganisationer som Världsbanken liksom ett flertal regeringar i olika länder – inklusive Sverige – har tagit olika initiativ för att undersöka och stärka den sociala sammanhållningen (Bevauvais & Jenson, 2002; Colletta m.fl., 2001; Levay, 2013; Stanley, 2003; Strömbäck, 2013).

Samtidigt är det ofta oklart vad social sammanhållning syftar på. Inom litteraturen finns en rad definitioner vilka ibland syftar på objektiva förhållanden, ibland på subjektiva förhållanden, och ofta blandar objektiva och subjektiva dimensioner (Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl., 2006; Friedkin, 2004; Green & Janmaat, 2011). Vad som utmärker definitioner som betonar objektiva förhållanden är att de fokuserar på förekomsten av ekonomiska, sociala eller kulturella skillnader – exempelvis löneskillnader eller etnisk mångfald – mellan grupper i samhället. Vad som utmärker definitioner som betonar subjektiva förhållanden är att de fokuserar på hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort eller olika grupper i samhället.

Olika definitioner har, som alltid, sina styrkor och svagheter. Utgångspunkten här är dock att social sammanhållning ytterst handlar om hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort och andra grupper i samhället. Denna aspekt av den sociala sammanhållningen kan kallas *subjektiv social sammanhållning*, och

utgår från att ”Medvetandet att tillsammans med andra bilda en enhet, är faktiskt i detta fall hela den enhet som gäller” (Simmel, 1981, sid. 68). Det betyder inte att objektiva skillnader mellan (grupper av) människor saknar betydelse. De kan vara viktiga både i sig själva och därför att de kan påverka hur människor upplever sig själva i förhållande till andra. Samtidigt kan människor välja att fästa störst vikt vid det som förenar eller skiljer dem från andra, och det som i slutändan har störst betydelse för den sociala sammanhållningen är i vilken grad människor känner tillhörighet och gemenskap med varandra *trots de olikheter* som finns.

Ur det perspektivet kan ett samhälle präglad av stark *subjektiv social sammanhållning* beskrivas som ett samhälle där människor känner gemenskap och tillit till varandra, där de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är små, och där toleransen för olikheter är stor. Subjektiv social sammanhållning skulle därför kunna beskrivas som det kitt som håller samman i övrigt heterogena samhällen (jfr Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl., 2006; Green & Janmaat, 2011; Strömbäck, 2015b).

Mot den här bakgrunden syftar det här kapitlet till att undersöka den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige och hur det har förändrats under de senaste åren. Ett delsyfte är att undersöka sambanden mellan den subjektiva sociala sammanhållningen och människors mediekonsumtion. Kapitlet bygger vidare på tidigare analyser av medieanvändningen och den sociala sammanhållningen i Sverige (Strömbäck, 2015a, 2015b, 2016).

Social sammanhållning: känslan av att höra till samhället

Samtidigt som det råder enighet om att social sammanhållning är central för att ett samhälle ska fungera är det inte självklart hur graden av social sammanhållning ska mätas. Det gäller även inom forskning som fokuserar på den subjektiva sociala sammanhållningen. Det kanske vanligaste måttet handlar om den sociala tilliten, det vill säga i vilken grad människor anser att man kan lita på ”människor i allmänhet”. Det har teoretisk tyngd och fördelen att det har undersökts under längre tidsperioder och i många länder, vilket underlättar jämförelser både över tid och mellan länder. Här visar forskning att Sverige präglas av en både hög och stabil grad av social tillit (Holmberg & Rothstein, 2016; se även Holmberg & Rothstein i föreliggande volym).

Att bara fokusera på den sociala tilliten är dock otillräckligt. Social tillit är en viktig del av, men inte detsamma som, subjektiv social sammanhållning. Tvärtom betonar forskning att social sammanhållning är ett flerdimensionellt fenomen vilket kräver flera indikatorer (Bollen & Hoyle, 1990; Green & Janmaat, 2011; Friedkin, 2004). I den internationellt jämförande studien *Social Cohesion Radar* definieras social sammanhållning därför utifrån nio dimensioner, däribland social tillit, förtroende för nationella institutioner, tolerans och respekt för sociala normer. Var och en av dessa mäts med flera mått. Resultaten visar att den sociala sammanhållningen i

Sverige och de andra nordiska länderna är starkare än i samtliga övriga undersökta länder. Dessutom visar de att utvecklingen över tid (1989–2012) är mycket stabil (Dragolov m.fl., 2013). Även när EU-kommissionen (2010) undersökte i vilken grad människor känner sig som en del av samhället och hur stora spänningar man upplever mellan olika grupper visade resultaten att den sociala sammanhållningen i Sverige låg i topp.

En viktig aspekt av den subjektiva sociala sammanhållningen är att den handlar både om hur man *tänker* och hur man *känner*. Liksom i tidigare analyser ska jag därför undersöka den subjektiva sociala sammanhållningen genom två breda frågor. Den första syftar till att fånga det affektiva elementet av subjektiv social sammanhållning och undersöks genom att människor fick ta ställning till två påståenden: ”Jag känner mig som en del av det svenska samhället” och ”Jag känner att jag behövs i det svenska samhället”. I tabell 1 redovisas resultaten för åren 2014 till 2016.

Tabell 1 *Upplevelsen av att tillhöra och behövas i samhället, 2014–2016 (procent)*

	Jag känner mig som en del av det svenska samhället			Jag känner att jag behövs i det svenska samhället		
	2014	2015	2016	2014	2015	2016
Instämmer helt	72	72	70	54	55	54
Instämmer delvis	22	23	25	33	32	32
Instämmer knappast	4	4	4	9	9	9
Instämmer inte alls	2	1	1	4	4	5
Procent	100	100	100	100	100	100
Antal svar	1 670	1 675	1 602	1 657	1 643	1 577
Balansmått	+88	+90	+90	+74	+74	+72

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* Svaralternativen är *Instämmer inte alls*, *Instämmer knappast*, *Instämmer delvis* och *Instämmer helt*. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Med balansmått avses andelen som svarat instämmer helt eller instämmer delvis minus andelen som svarat instämmer knappast eller instämmer inte alls.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014–2016.

Innan resultaten diskuteras närmare kan det vara värt att påminna om att man alltid ska vara försiktig med nivåskattningar. Med tanke på att det med stor sannolikhet finns ett samband mellan viljan att delta i enkätundersökningar och känslan av att vara en del av och behövas i samhället är det också troligt att resultaten överskattar den subjektiva sociala sammanhållningen. Detta har dock mindre betydelse vid jämförelsen över tid.

Med detta sagt visar resultaten att de allra flesta känner sig som en del av och som att de behövs i det svenska samhället, men också att det knappt har skett några förändringar alls under de senaste åren. Samtliga år uppger runt 95 procent att de känner sig som en del av samhället och runt 85 procent att de behövs i samhället. Denna stabilitet under en period som har präglats av stora förändringar är slående, men visar att det på kort sikt inte tycks ha skett någon försvagning av den subjektiva sociala sammanhållningen.

Liksom tidigare år (Strömbäck, 2015b, 2016) finns det dock skäl att undersöka hur känslan av att vara en del av respektive behövas i det svenska samhället varierar mellan olika grupper (se tabell 2). I det sammanhanget har jag valt att fokusera på olika sociodemografiska faktorer samt partisympati. När det gäller att *inte* känna sig som en del av det svenska samhället gäller det i högre grad dem som är medborgare i ett annat land, lägre utbildade och låginkomsttagare än övriga grupper. Det gäller också i högre grad de som sympatiserar med Sverigedemokraterna än med övriga partier. När det gäller att *inte* känna att man behövs i det svenska samhället gäller det i högre grad den yngsta och äldsta åldersgruppen, de som är medborgare i ett annat land, lågutbildade och låginkomsttagare än övriga grupper. Partipolitiskt gäller det framförallt de som sympatiserar med Sverigedemokraterna.

Om man jämför dessa mönster med föregående år (Strömbäck, 2015b, 2016) dominerar likheterna. Några undantag finns dock. När det gäller känslan av att *inte* vara en del av det svenska samhället var det tidigare en högre andel bland dem som är medborgare i både Sverige och ett annat land än bland dem som är svenska medborgare, men den skillnaden finns inte enligt 2016 års SOM-undersökning. Tidigare var det också en högre andel bland de som sympatiserar med Vänsterpartiet som *inte* upplevde att de är en del av det svenska samhället. När det gäller känslan av att *inte* behövas i det svenska samhället har andelen ökat bland dem som är medborgare i ett annat land. Andelen har samtidigt sjunkit bland de som sympatiserar med Vänsterpartiet (Strömbäck, 2016).

Även om det finns skillnader mellan i vilken grad människor känner att de är en del av respektive behövs i det svenska samhället finns en stark samvariation. Pearson's r , som mäter sambandet mellan två variabler på en skala från -1 till +1, är ,88. Denna starka samvariation gör det möjligt att skapa en *utanförskapsindex*, som bygger på i vilken grad man känner sig som en del av och som att man behövs i samhället. Det går från 0–6 med ett medelvärde på 5 (standardavvikelsen = 1,27). Jämfört med tidigare år är det samma medelvärde. För att fördjupa analysen har en multipel regressionsanalys gjorts, där den beroende variabeln utgörs av detta utanförskapsindex och de oberoende variablerna av samma faktorer som i tabell 2. Genom en multipel regressionsanalys kan man mäta vilken effekt olika förklaringsfaktorer har, under kontroll för andra förklaringsfaktorer.

Resultaten visar att det finns flera signifikanta samband mellan utanförskapsindexet och de sociodemografiska förklaringsfaktorerna (tabell redovisas inte).

Tabell 2 Upplevelsen av att inte tillhöra och behövas i samhället i olika grupper. Andelen som inte känner att de är en del av samhället och andelen som känner att de inte behövs, 2016 (procent)

	Jag känner mig <u>inte</u> som en del av det svenska svenska samhället	Antal svar	Jag känner <u>inte</u> att jag behövs i det svenska samhället	Antal svar
Alla	5	1602	14	1577
Kön				
Man	7	765	15	757
Kvinna	4	835	13	818
Ålder				
16–29 år	7	223	22	223
30–49 år	6	451	8	447
50–64 år	5	413	11	410
65–85 år	5	515	18	497
Medborgare				
Sverige	5	1470	13	1449
Annat land	19	48	28	47
Både Sverige och annat land	5	56	17	54
Utbildning				
Låg utbildning	8	281	20	269
Medellåg utbildning	7	430	15	427
Medelhög utbildning	5	378	14	375
Hög utbildning	2	499	9	494
Årsinkomst hushåll				
Max 300 000	10	387	22	373
301 000–700 000	5	698	13	695
Mer än 700 000	3	438	7	436
Boende				
Ren landsbygd	6	220	15	217
Mindre tätort	8	309	15	300
Stad eller större tätort	4	741	13	736
Stockholm, Göteborg, Malmö	5	283	15	277
Partisympati				
Vänsterpartiet	6	86	10	86
Socialdemokraterna	4	420	12	412
Centerpartiet	3	129	11	128
Liberalerna	1	89	9	88
Moderaterna	2	324	11	322
Kristdemokraterna	0	23	4	22
Miljöpartiet	2	57	11	56
Sverigedemokraterna	16	201	20	198

Kommentar: För frågans lydelse samt svarsalternativ, se tabell 1. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Mer specifikt visar de att kvinnor ($b=,14$) och åldersgrupperna 30–49 år ($b=,36$), 50–64 år ($b=,38$) och 65–85 år ($b=,35$) i *lägre* grad än män respektive den yngsta åldersgruppen befinner sig i ett uppfattat utanförskap, att personer med svenskt medborgarskap i lägre upplever utanförskap än personer med annat medborgarskap ($b=-,84$), att personer med hög utbildning i *lägre* grad ($b=,25$) upplever utanförskap än lågutbildade, och att personer med medelhög ($b=,46$) eller hög inkomst ($b=,64$) i *lägre* grad befinner sig i perceptuellt utanförskap än personer med låg inkomst. Däremot finns det inga samband med boendeort. Vad gäller partisympati finns det bara ett signifikant samband när de som sympatiserar med Socialdemokraterna används som referenskategori, och det handlar om att de som sympatiserar med Sverigedemokraterna i *högre* grad ($b=-,61$) befinner sig i perceptuellt utanförskap. I stort bekräftar dessa resultat de mönster som framkommer av tabell 2.

Lika barn leka bäst? Om samhörighet med andra grupper

En annan aspekt av den subjektiva sociala sammanhållningen handlar om den upplevda samhörigheten med andra människor, i synnerhet dem som tillhör andra grupper än vad man själv gör. Samtidigt som det är ett mänskligt drag att dela in människor i ”vi” och ”dom” och i ”in-grupper” och ”ut-grupper” (McPherson m.fl., 2001; Tajfel & Turner, 1979) är det aldrig självklart vilka som ska räknas in i ”vi” och ”dom”. Människor är komplexa, och i varje givet läge finns det både sådant som förenar och skiljer människor åt. Människor kan följaktligen betrakta såväl sig själva som andra antingen som individer eller som representanter för olika grupper. I slutändan handlar likhet och olikhet i hög grad därför om hur människor *uppfattar* varandra snarare än om hur människor *är*. I vilken grad människor upplever samhörighet med grupper som skiljer sig från den egna är därför en viktig indikator på den subjektiva sociala sammanhållningen.

För att undersöka detta ställdes respondenterna inför frågan om i vilken grad som de känner samhörighet med människor som i olika avseenden tillhör andra grupper än vad man själv gör, till exempel med avseende på etnisk bakgrund, ekonomisk ställning, livsstil och politiska åsikter. Resultatet redovisas i tabell 3.

Resultaten i tabell 3 är rangordnade efter i vilken grad som människor känner samhörighet med de olika grupperna. I topp ligger de med en helt annan utbildning, där 76 procent uppger att de känner mycket eller ganska stor samhörighet (det är dock oklart om människor här tänker på de som har en annan utbildningsinriktning eller en annan utbildningsnivå). Därefter följer de som har en helt annan ekonomi, helt andra politiska åsikter och en annan sexuell läggning. I dessa fall är det runt 60 procent som uppger att de känner mycket eller ganska stor samhörighet. De grupper som människor känner minst samhörighet med är de som har en helt annan etnisk bakgrund, en annan religion, en helt annan livsstil och de som kommer från en annan kultur.

Tabell 3 Upplevd samhörighet med olika grupper i samhället, 2016 (procent)

	I vilken utsträckning känner du samhörighet med följande grupper i samhället? Människor som...				Procent	Antal svar	Balans mått
	Ingen sanhörighet	Inte särskilt stor sanhörighet	Ganska stor sanhörighet	Mycket stor sanhörighet			
... har en helt annan utbildning än jag	5	19	63	13	100	1 548	+52
... har en helt annan ekonomi än jag	7	31	54	8	100	1 553	+24
...har helt andra politiska åsikter än jag	8	34	51	7	100	1 552	+16
... har en annan sexuell läggning än jag	19	23	45	13	100	1 550	+16
... har helt annan etnisk bakgrund än jag	13	34	45	8	100	1 556	+6
... har en annan religion än jag	16	32	44	8	100	1 542	+4
...har en helt annan livsstil än jag	10	39	44	7	100	1 555	+2
...kommer från en annan kultur än jag	16	37	40	7	100	1 552	-6

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning känner du samhörighet med följande grupper i det svenska samhället?* Svarsalternativen är *Människor som... har en helt annan ekonomi än jag, har helt annan etnisk bakgrund än jag, kommer från en helt annan kultur än jag, har en helt annan utbildning än jag, har en annan sexuell läggning än jag, har helt andra politiska åsikter än jag, har en helt annan livsstil än jag, har en annan religion än jag.* Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Balansmått avser andelen som svarat att de känner ganska eller mycket stor samhörighet minus andelen som har svarat att de känner ingen eller inte särskilt stor samhörighet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Jämför man utvecklingen under de senaste åren visar resultaten att förändringarna överlag är små. Möjligen har andelen som känner samhörighet med dem som har en annan religion sjunkit, men det är svårt att bedöma om minskningen mellan 2015 och 2016 är tillfällig. I de övriga fallen har andelen som känner samhörighet fluktuerat utan att gå i någon entydig riktning (se tabell 4).

Tabell 4 Upplevd samhörighet med olika grupper i samhället, 2014–2016 (balansmätt)

Upplevd samhörighet med grupper som...	2014	2015	2016
... har en helt annan utbildning än jag	+50	+56	+52
... har en helt annan ekonomi än jag	+20	+30	+24
... har helt andra politiska åsikter än jag	+20	+24	+16
... har en annan sexuell läggning än jag	+12	+18	+16
... har helt annan etnisk bakgrund än jag	+8	+9	+6
... har en annan religion än jag	+10	+10	+4
... har en helt annan livsstil än jag	+/-0	+2	+2
... kommer från en annan kultur än jag	-2	+/-0	-6

Kommentar: Tabellen visar balansmätt för den upplevda samhörigheten med olika grupper under perioden 2014–2016. Balansmättet avser andelen som svarat att de känner ganska eller mycket stor samhörighet minus andelen som har svarat att de känner ingen eller inte särskilt stor samhörighet

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014–2016.

Liksom tidigare år visar en faktoranalys, som förenklat undersöker samvariationen mellan olika variabler, att svaren faller inom en och samma dimension och att den 2016 förklarar 57 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett *samhörighetsindex* som fångar graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från den man själv tillhör (Cronbach's alpha = .89). Indexet sträcker sig från 0 (ingen samhörighet med någon av grupperna) till 24 (mycket stor samhörighet med alla grupper). Medelvärdet är 12,4 (standardavvikelse 4,8). I tabell 5 redovisas medelvärdet för olika grupper i befolkningen.

Resultaten visar att graden av samhörighet med människor som skiljer sig från hur man själv är varierar mellan olika grupper och att det finns signifikanta skillnader beroende av kön, ålder, utbildning, årsinkomst, boende och partisympati. Den enda undersökta faktor som inte tycks ha någon betydelse handlar om medborgarskap.

Liksom tidigare finns det dock skäl att inte bara jämföra medelvärden utan att också göra en multipel regressionsanalys (redovisas ej i tabell). En sådan visar vilka faktorer som har ett samband med graden av samhörighet under kontroll för övriga faktorer. Om man enbart fäster vikt vid de samband som är signifikanta visar resultaten att kvinnor känner mer samhörighet än män ($b=,84$) och att åldersgrupperna 50–64 år ($b=-1,63$) och 65–85 år ($b=-2,82$) känner mindre samhörighet än åldersgruppen 16–29 år. De visar också att de med medellåg ($b=1,41$), medelhög ($b=2,22$) och hög utbildning ($b=2,56$) känner mer samhörighet än lågutbildade och att de med medelhög ($b=1,31$) och hög hushållsinkomst ($b=1,39$) känner

Tabell 5 Graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från den egna personen, 2016 (genomsnittligt indexvärde, 0–24)

	Samhörighetsindex	Antal svar
Alla	12,4	1502
Kön*		
Man	11,7	717
Kvinna	13,1	785
Ålder*		
16–29 år	14,5	215
30–49 år	13,8	432
50–64 år	12,4	389
65–85 år	10,2	466
Medborgare		
Sverige	12,4	1380
Annat land	12,8	44
Både Sverige och annat land	12,9	52
Utbildning*		
Låg utbildning	9,1	245
Medellåg utbildning	12,1	403
Medelhög utbildning	13,3	368
Hög utbildning	13,9	474
Årsinkomst hushåll*		
Max 300 000	10,7	350
301 000–700 000	12,5	666
Mer än 700 000	13,7	425
Boende*		
Ren landsbygd	11,9	208
Mindre tätort	12,2	285
Stad eller större tätort	12,5	698
Stockholm, Göteborg, Malmö	13,3	267
Partisynpati*		
Vänsterpartiet	13,9	83
Socialdemokraterna	12,0	390
Centerpartiet	13,5	124
Liberalerna	13,1	85
Moderaterna	12,7	312
Kristdemokraterna	12,4	22
Miljöpartiet	13,3	56
Sverigedemokraterna	9,9	188

Kommentar: För frågans lydelse samt svarsalternativ, se tabell 1. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna. * Indikerar att skillnaderna mellan grupperna är statistiskt signifikanta (envägs variansanalys) på åtminstone 0,05-nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

mer samhörighet än de med låg hushållsinkomst. När det gäller partisympati och använder sympati med Socialdemokraterna som referenskategori visar resultaten att det enda signifikanta sambandet handlar om att de som sympatiserar med Sverigedemokraterna ($b=-1,88$) känner mindre samhörighet med människor som tillhör olika grupper som skiljer sig från den egna.

Om dessa resultat jämförs med föregående år är likheterna slående. Exakt hur starka sambanden är skiljer sig något åt, men mönstret är detsamma (Strömbäck, 2015b).

Om man utgår från samhörighetsindexet innebär ett indexvärde på mindre än 9 att man inte känner någon eller inte särskilt stor samhörighet med någon av de grupper som ingår i frågan. Av de svarande i 2016 års SOM-undersökning har 21 procent ett indexvärde lägre än 9. Det kan jämföras med 2014 och 2015 då motsvarande andel var 20 procent. Det kan också jämföras med de 5 procent som inte känner sig som en del av det svenska samhället och de 14 procent som inte känner att de behövs i det svenska samhället. Vilket som är det bästa måttet på den sociala sammanhållningen är en öppen fråga, men resultaten visar att det definitivt finns de som befinner sig i perceptuellt utanförskap. Det handlar dock om en klar minoritet, och under de senaste åren är förändringarna mycket små.

Medierna, medieanvändningen och den sociala sammanhållningen

Under det senaste decenniet har medielandskapen i de flesta länder förändrats dramatiskt. Aldrig har utbudet av medier, medieplattformar och medieutbud varit lika stort, och aldrig har människor haft lika stor frihet att välja när, var och hur de tar del av olika typer av medier och medieinnehåll (Prior, 2007; Strömbäck et al., 2013; Van Aelst et al., 2017). En central fråga inom den internationella forskningen är hur dessa förändringar har och kommer att påverka människors medieanvändning och, i förlängningen, demokratin och dess förmåga att fungera.

En viktig aspekt av detta handlar om hur förändringarna av medielandskapen och människors medieanvändning har eller kommer att påverka den sociala sammanhållningen. Av betydelse i det sammanhanget är såväl utbudet som efterfrågan och användningen av olika medier och typer av medieinnehåll. Hypotetiskt kan medierna och medieanvändningen antas påverka den sociala sammanhållningen positivt i den grad som a) människor tar del av samma eller likartade medier och medieinnehåll, (b) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för underbygger en känsla för det gemensamma och vad som förenar olika grupper i samhället, och (c) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för underbygger tillit och tolerans. Omvänt kan medierna och medieanvändningen antas påverka den sociala sammanhållningen negativt i den grad som (a) mediekonsumtionen är fragmenterad, (b) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för ger tydligt olikartade bilder av verkligheten, och (c) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för betonar eller

underblåser misstro, intolerans och konflikter mellan olika grupper i samhället (för en vidare diskussion, se Strömbäck, 2015a).

De fåtaliga svenska studier som hittills har gjorts kring sambanden mellan människors medieanvändning och den sociala sammanhållningen visar samtidigt att det finns relativt få samband som är statistiskt signifikanta när man kontrollerar för sociodemografiska faktorer som kön, ålder och utbildning (Strömbäck, 2015b, 2016). Med tanke på hur människors medieanvändning förändras i samspel med hur utbudet av olika medier förändras kan det dock ha skett förändringar över tid. Det gör att det finns skäl att uppdatera de tidigare analyserna med data från 2016 års SOM-undersökning.

Ett första test av vilken betydelse människors medieanvändning har består av en serie bivariata analyser av sambanden mellan å ena sidan användningen av olika nyhetsmedier och å andra sidan samma utanförskapsindex och samhörighetsindex som analyserades ovan. Resultaten redovisas i tabell 6.

Tabell 6 *Mediekonsumtion, utanförskapsindex och samhörighetsindex (Kendall's tau-b)*

	Utanförskapsindex	Samhörighetsindex
Traditionella format		
Lokala nyheter i P4	,095 **	-,100 **
Ekonyheterna i radion	,109 **	-,028
P3 Nyheter i radion	,062 **	,051 *
Aktuellt/Rapport i SVT	,064 **	-,130 **
Regionala nyheter i SVT	,048 *	-,124 **
TV4 Nyheterna	,023	-,085 **
Morgontidning papper	,072 **	-,107 **
Kvällstidning papper	,009	-,111 **
Digitala format		
Dagens Nyheter på internet	,062 **	,072 **
Svenska Dagbladet på internet	,047	,053 *
Lokal morgontidning på internet	,084 **	-,021
Sveriges Radio på internet	,059 *	,041
Sveriges Television på internet	,087 **	,006
Sociala medier på internet	,055 *	,138 **
Kvällstidning online	,074 **	,069 **

Kommentar: * $p < ,05$ ** $p < ,01$ (Kendall's tau-b). Kendall's tau-b visar korrelationen mellan två variabler och sträcker sig från -1 (negativt samband) till $+1$ (positivt samband).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Resultaten visar att sambanden mellan människors medieanvändning och de båda indexen skiljer sig åt, vilket antyder att utanförskaps- och samhörighetsindexet utgör två skilda dimensioner av den sociala sammanhållningen. En analys visar också – i likhet med tidigare år – att sambandet mellan dessa index är signifikant men av måttlig styrka (Pearson's $r = ,23$), vilket leder till slutsatsen att graden av perceptuellt utanförskap och av samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna utgör två separata dimensioner av den sociala sammanhållningen.

Med detta sagt visar resultaten att sambanden mellan människors användning av de undersökta nyhetsmedierna och utanförskapsindexet genomgående är positiva och i flertalet fall signifikanta, oavsett om de undersökta nyhetsmedierna används i deras traditionella format eller i deras digitala format. När det gäller samhörighetsindexet visar resultaten i kontrast till detta att sambanden överlag är negativa när det gäller användningen av de olika nyhetsmedierna i deras traditionella, men inte i deras digitala, format.

Detta väcker frågan om resultaten speglar en selektionseffekt eller en medieeffekt, det vill säga ifall sambanden speglar att människor som känner olika grad av utanförskap respektive samhörighet väljer att ta del av olika nyhetsmedier eller att användningen av olika nyhetsmedier påverkar graden av upplevt utanförskap och samhörighet. Något empiriskt svar på den frågan kan tyvärr inte ges utifrån dessa data. En bedömning är ändå att sambanden mellan nyhetsmedieanvändningen och utanförskapsindexet i huvudsak speglar en selektionseffekt, där de som känner att de är en del av och behövs i samhället är mer benägna att följa olika medier. När det gäller sambanden med samhörighetsindexet är frågan mer öppen. Det beror både på att sambanden skiljer sig åt beroende på om det handlar om nyhetsmediernas i deras traditionella respektive digitala format, och på att det inte finns tillräckligt starka teoretiska skäl att anta att sambanden går i den ena snarare än i den andra riktningen.

För att ytterligare studera vilka samband som finns mellan nyhetsmedieanvändningen och den sociala sammanhållningen har två multipla regressionsanalyser gjorts (redovisas ej i tabell). I dessa har den beroende variabeln utgjorts av utanförskapsindexet respektive samhörighetsindexet. De oberoende variablerna utgörs av de medierelaterade variabler som ovan visade sig ha signifikanta samband med indexen (se tabell 6), under kontroll för kön, ålder, utbildning, årsinkomst och boende.

När det gäller samhörighetsindexet visar resultaten att det bara finns två samband som är statistiskt signifikanta. Det ena sambandet är positivt och handlar om att ta del av regionala nyheter från Sveriges Television ($b=,375$). Det andra är negativt och handlar om att läsa kvällstidningar på papper ($b=-,358$). När det gäller utanförskapsindexet visar resultaten att två av sambanden med människors medieanvändning är signifikanta. Det handlar i båda fallen om positiva samband, med att ta del av lokala nyheter från Sveriges Radio ($b=,066$) och att läsa morgontidningar på papper ($b=,049$). Den sammantagna bilden är därför att det endast

finns få samband mellan människors medieanvändning och den subjektiva sociala sammanhållningen.

Den sociala sammanhållningen fortsatt stark

Under de senaste åren har många varnat för att den sociala sammanhållningen i Sverige är på väg att försvagas. Resultaten av SOM-undersökningarna 2014, 2015 och 2016 visar dock att det inte finns något som talar för att den sociala sammanhållningen har försvagats under dessa år. Samtliga år uppger runt 95 procent att de känner sig som en del av samhället och runt 85 procent att de behövs i samhället. Också när det gäller den upplevda samhörigheten med människor som tillhör andra grupper än den egna visar resultaten en hög grad av stabilitet. Visserligen skiljer sig den upplevda samhörigheten åt beroende av vilken grupp det handlar om, men förändringarna över tid är små. Samtliga år känner störst andelar samhörighet med dem som har en helt annan utbildning och ekonomi, och samtliga år känner minst andelar samhörighet med de som har en annan religion, en annan etnisk bakgrund, en annan livsstil eller kommer från en annan kultur än den egna.

Även när det gäller betydelsen av olika förklaringsfaktorer präglas resultaten av en hög grad av stabilitet. Överlag är den subjektiva sociala sammanhållningen starkare bland kvinnor än bland män, bland högutbildade och bland dem som bor i ett höginkomsthushåll. Även när det gäller ålder finns en hög grad av stabilitet, även om betydelsen av ålder varierar beroende av om den subjektiva sociala sammanhållningen definieras i termer av upplevt utanförskap eller upplevd samhörighet. Medan yngre i högre grad upplever utanförskap känner de i högre grad samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna.

När det gäller medieutvecklingen finns det teoretiska skäl att befara att den subjektiva sociala sammanhållningen påverkas negativt av en utveckling där mediekonsumtionen blir allt mer fragmentiserad, där den medierade politiska debatten och mediekonsumtionen blir mer polariserad och politiserad, där algoritmer ökar risken att människor hamnar i filterbubblor där de exponeras för information som går i linje med de egna verklighetsuppfattningarna och åsikterna, och där människors preferenser betyder allt mer för vilka medier och vilket medieinnehåll de tar del av (Pariser, 2011; Prior, 2007; Strömbäck m.fl., 2013; Sunstein 2007). Trots det visar resultaten för samtliga undersökta år att sambanden mellan människors medieanvändning och den subjektiva sociala sammanhållningen är svaga och att det är få samband som är signifikanta efter kontroll för olika sociodemografiska faktorer. Den slutsats som kan dras av detta är att det så här långt inte finns mycket som empiriskt stöder hypotesen att det finns samband mellan människors medieanvändning och den subjektiva sociala sammanhållningen. Åtminstone inte när det gäller användningen av traditionella nyhetsmedier. Möjligen hade resultaten sett annorlunda ut om användningen av olika så kallade alternativa medier också hade undersökts.

På kortare sikt finns det därför få skäl att larma och göra sig till, för att parafrasera titeln på årets SOM-bok. På längre sikt är frågan fortfarande öppen. I takt med att samhället blir allt mer heterogent och medielandskapen och medieanvändningen fortsätter att utvecklas i riktning mot ökad fragmentisering och polarisering finns det teoretiska skäl att befara att den sociala sammanhållningen kommer att försvagas. Även om den sociala sammanhållningen i stort är stark och stabil är det också ett problem att det finns de som varken känner att de är en del av eller behövs i samhället och som inte upplever någon samhörighet med dem som tillhör andra grupper än den egna. Det finns därför starka skäl att fortsätta studera hur den subjektiva sociala sammanhållningen utvecklas och vilka samband som finns mellan den subjektiva sociala sammanhållningen och människors medieanvändning.

Referenser

- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2002). *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Berggren, Henrik & Lars Trägårdh (2006). *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Beauvais, Caroline & Jane Jenson (2002). *Social Cohesion: Updating the State of Research*. Ottawa: Canadian Policy Research Networks.
- Bishop, Bill (2009). *The Big Sort. Why the Clustering of Like-Minded America is Tearing Us Apart*. New York: Mariner Books.
- Bollen, Kenneth A. & Rick H. Hoyle (1990). "Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination", *Social Forces* 69(2): 479–504.
- Chan, Joseph, Ho-Pong To & Elaine Chan (2006). "Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework", *Social Indicators Research* 75(2): 273–302.
- Coburn, David (2000). "Income Inequality, Social Cohesion and the Health Status of Populations: The Role of Neo-Liberalism", *Social Science & Medicine* 51: 135–146.
- Colletta, Nat J., Teck Ghee Lim & Anita Kelles-Viitanen (red.) (2001). *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity Through Development*. Washington, DC: World Bank.
- Dragolov, Georgi, Zsófia Ignácz, Jan Lorenz, Jan Delhey & Klaus Boehnke (2013). *Social Cohesion Radar. Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion*. Gütersloh: Berterlsmann Stiftung.
- Europeiska kommissionen (2010). *Poverty and Social Exclusion. Special Eurobarometer 321*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Friedkin, Noah E. (2004). "Social Cohesion", *Annual Review of Sociology* 30: 409–425.
- Garrett, R. Kelly (2009). "Politically Motivated Reinforcement Seeking: Reframing the Selective Exposure Debate", *Journal of Communication* 59(4): 676–699.

- Green, Andy & Jan Germen Janmaat (2011). *Regimes of Social Cohesion. Societies and the Crisis of Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Holmberg, Sören & Bo Rothstein (2016). "Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red.), *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet.
- Laurence, James & Lee Bentley (2006). "Does Ethnic Diversity Have a Negative Effect on Attitudes towards the Community? A Longitudinal Analysis of the Causal Claims within the Ethnic Diversity and Social Cohesion Debate", *European Sociological Review* 32: 54–67.
- Levy, Charlotta (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa*. DS 2013:3. Stockholm: Fritzes.
- Luskin, Richard C. (1990). "Explaining Political Sophistication", *Political Behavior*, 12: 331–361.
- McPherson, Miller, Lynn Smith-Lovin & James M. Cook (2001). "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks", *Annual Review of Sociology* 27: 415–444.
- Pariser, Eli (2011). *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin.
- Prior, Markus (2007). *Post-Broadcast Democracy. How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. New York: Cambridge University Press.
- Putnam, Robert D. (2007). "E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. The 2006 Johan Skytte Prize Lecture", *Scandinavian Political Studies* 30: 137–174.
- Simmel, Georg (1981). *Hur är samhället möjligt?* Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Stanley, Dick (2003). "What Do We Know about Social Cohesion: The Research Perspective of the Federal Government's Social Cohesion Research Network", *Canadian Journal of Sociology* 28: 5–17.
- Strömbäck, Jesper (2013). *Svenska framtidsutmaningar – slutrapport från regeringens Framtidskommission*. DS 2013:19. Stockholm: Fritzes.
- Strömbäck, Jesper (2015a). "Framtidens medielandskap, demokratin och den sociala sammanhållningen", i *Om Sverige i framtiden – en antologi om digitaliseringens möjligheter. Delbetänkande av Digitaliseringskommissionen*. SOU 2015:65. Stockholm: Fritzes.
- Strömbäck, Jesper (2015b). "Social sammanhållning och medieanvändning", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red.), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet.
- Strömbäck, Jesper (2016). "Trots varningsklockor, inga tecken på försvagad social sammanhållning", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red.), *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet.
- Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2013). "The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective", *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414–435.

- Sunstein, Cass (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.
- Taber, Charles S. & Milton Lodge (2006). "Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Beliefs", *American Journal of Political Science* 50: 755–769.
- Tajfel, Henri & John Turner (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict", i William G. Austin & Stephen Worchel (red.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey: Brooks/Cole Publishing.
- Van Aelst, Peter, Jesper Strömbäck, Toril Aalberg, Frank Esser, Claes de Vreese, Jörg Matthes, David Hopmann, Susana Salgado, Nicolas Hubé, Agnieszka Stepinska, Stylianos Papathanassopoulos, Rosa Bergansa, Guido Legnante, Carsten Reinemann, Tamir Sheafer & James Stanyer (2017). "Political Communication in a High-Choice Media Environment: A Challenge for Democracy?", *Annals of the International Communication Association* 41: 3–27.
- Wilkinson, Richard & Kate Pickett (2010). *The Spirit Level. Why Greater Equality Makes Societies Stronger*. New York: Bloomsbury Press.

YTTRANDEFRIHETEN I DAGENS MEDIEKULTUR

ULLA CARLSSON OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Yttrandefrihet är ett fundament i en fungerande demokrati, och medierna fungerar som förvaltare av yttrandefriheten. Yttrandefrihet både möjliggörs och begränsas av rådande värden och normer i samhället. Genom digitaliseringen har offentligheten demokratiserats, men den nya tekniken innebär problem rörande yttrandefrihetens gränser. Särskilt svår är balansen mellan yttrandefrihet och integritet. Föreliggande studie redovisar medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser och inom vilka områden begränsningar ses som möjliga. Medborgarnas hållning till möjliga inskränkningar i yttrandefriheten kan tolkas som ett utslag av kritik mot mediernas sätt att fungera. När yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, barn och unga och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller minst hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten.

”Var och en är gentemot det allmänna tillförsäkrad:

1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor,
2. informationsfrihet: frihet att inhämta och ta emot upplysningar samt att i övrigt ta del av andras yttranden.”

(2 kap. 1 § Regeringsformen)

De grundläggande fri- och rättigheterna i Sverige fastställs i regeringsformens andra kapitel. Redan i regeringsformens portalparagraf formuleras det nära sambandet mellan det demokratiska styrelseskicket och yttrandefriheten: ”All offentlig makt utgår från folket. Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och allmän och lika rösträtt” (1 kap. 1 § RF).

I Sverige är yttrande- och informationsfriheten reglerad i tre grundlagar. Det är förutom regeringsformen (RF), tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL). Jämfört med flertalet andra länder har Sverige en vittgående yttrandefrihet, särskilt vad gäller skyddet för medierna. Yttrandefrihetens grundprinciper har sin utgångspunkt i 1766 års tryckfrihetsförordning, som var den första yttrandefrihetslagen i världen, och hör till kärnvärdena i det svenska konstitutionella arvet. Inte minst gäller det principen om allmänna handlingars offentlighet.

Yttrandefrihetsfrågorna ställs sällan på sin spets i ett demokratiskt land som Sverige där förtroendet för samhällets institutioner är starkt. Rätten att fritt kommunicera i offentligheten har en lång tradition och till skillnad från situationen i många andra delar av världen kan olika åsikter framföras utan hinder.

Samtidigt kan yttrandefriheten inte uppfattas bokstavigt. I grundlagen anges att yttrandefriheten får begränsas med hänsyn till rikets säkerhet, allmän ordning och säkerhet, enskildas anseende, privatlivets helgd samt förebyggande och beivrande av brott (2 kap. 23 § RF). Bestämmelser om yttrandefrihetsbrott regleras i Brottsbalken, t ex olaga hot, förtal, hets mot folkgrupp, spioneri och olaga våldsskildringar.

Vid bedömningen av vilka begränsningar som får göras ska enligt regeringsformen ”särskilt beaktas vikten av vidaste möjliga yttrandefrihet och informationsfrihet i politiska, religiösa, fackliga, vetenskapliga och kulturella angelägenheter” (2 kap. 23 § RF).

Med den konstitutionellt ordnade yttrandefriheten följer en publicistik ordning med ett etiskt regelsystem. Tidningsföretagen i Sverige formulerade redan i början av 1900-talet ett regelverk byggt på självsanering. De etiska spelreglerna lyfter bland annat fram vikten av att respektera personlig integritet. Alla stora medier har ställt sig bakom dessa så kallade publicitetsregler och de har följts upp av en branschgemensam opinionsnämnd (*Spelregler för press, radio och tv*; jfr Axberger 1994). Möjligheterna att yttra sig fritt i såväl ord och text som bild har aldrig varit större än idag. Digitaliseringen har möjliggjort nya plattformar för kommunikation, som samtidigt betyder nya förutsättningar för yttrandefriheten. Offentligheten har demokratiserats med en enorm potential för att berika samhällsdebatten. Men den nya tekniken medför också problem – inte minst rörande yttrandefrihetens gränser.

Erfarenheten visar att dilemman uppkommer när en traditionellt grundläggande rättighet som yttrandefrihet möter en omvälvande teknikutveckling – som dagens digitalisering (jfr Ellul 1964, Winston 1998, Hirschfeldt 2016, von Sydow 2016). Kritiska frågor uppstår om i vilken mån denna utveckling ska leda till ändringar som försvagar grundläggande principer i de två nuvarande mediegrundlagarna. Särskilt svår är balansen mellan yttrandefrihet och integritet.

Den övergripande forskningsfrågan som ställs i detta kapitel gäller vilken förankring yttrandefriheten har i dagens digitaliserade mediekultur. Det handlar om hur medborgarna uppfattar yttrandefrihetens gränser och inom vilka områden begränsningar ses som möjliga. En ingång har varit att först få fram en bild av hur man bedömer medierna i deras roll som en viktig förvaltare av yttrandefriheten. Där är frågan i vad mån medborgarna anser att de uppfyller de krav som kan ställas på dem. En sådan ansats gör det möjligt att studera i vad mån bedömningen av medierna kan vara en förklaring till värderingen av yttrandefriheten vägt mot andra värden i samhället.

Analyserna är baserade på frågor ställda inom ramen för 2015 års nationella SOM-undersökning.

Vad är yttrandefrihet?

Yttrandefrihet är ett fundament i en fungerande demokrati. Argumenten för dess grundläggande värde brukar i svensk demokratitradition formuleras på följande sätt:

- den innebär att medborgarna skall kunna ta del av en mångfald av åsikter och information gällande alla de frågor som vi fattar gemensamma beslut om och möjliggöra för beslutsfattare att komma fram till välgrundade beslut,
- den fyller också en viktig kritisk funktion genom att välinformerade medborgare och oberoende (mass)medier kan granska och uttala sin mening om hur den offentliga makten utövas,
- den bidrar till att bekämpa korruption,
- den kan också motiveras utifrån ett demokratiskt jämlikhetsperspektiv; ett politiskt styre där besluten fattas enligt majoritetsprincip blir ett legitimt styre först om alla medborgare har möjlighet att ge uttryck för sin uppfattning i en viss fråga.

(Regeringens webbplats om mänskliga rättigheter, www.manskligarattigheter.se)

Yttrandefrihet handlar om såväl juridik som etik och moral. Den avser ytterst människors lika värde fastställt i FN:s universella deklaration om de mänskliga rättigheterna. Yttrandefrihet, liksom allmän rösträtt, motiveras av individens grundläggande värde och rättigheter samtidigt som yttranden kan påverka individer, grupper och samhällen menligt, vilka kan föranleda krav på inskränkningar i yttrandefriheten. (Axberger 1984, Rønning 2009).

Yttrandefriheten är komplicerad och det finns både goda och dåliga argument för att begränsa den när det kommer till konkreta ställningstaganden (jfr Enjolras och Steen-Johnsen 2014, Carlsson 2016a). Nu liksom tidigare i historien säger sig alla vara för yttrandefrihet och mänskliga rättigheter så länge det inte kostar vare sig obehag, makt eller pengar. Yttrandefrihet är ingen obegränsad rättighet, den medför ansvar och ömsesidig respekt. Gränserna för yttrandefrihet är inte konstanta utan påverkas av gängse kulturella och sociala kontexter (jfr Kierulf och Rønning 2009, Rønning 2013, Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Yttrandefrihet både möjliggörs och begränsas av i samhället rådande värden och normer. Frågor formuleras om möjliga sociala och etiska gränser inom lagstiftningens ram. De gäller bland annat i vad mån existerande lagstiftning är tillräcklig och om verktygen finns för att upprätthålla lagarna. Men det handlar också om den sociala sammanhållningen i samhället som bärande kraft i en demokrati och om hur den utmanas av enskilda människors behov av att utveckla sin identitet (Norris 2012, Strömbäck 2013, 2016, Carlsson 2016a, Donsbach 2016, se även Jesper Strömbäcks kapitel om social sammanhållning i denna volym).

Det är i tider av mer genomgripande samhällsförändringar som ideologiska skiften eller mer dramatiska informationsteknologiska förändringar som yttrandefriheten

särskilt prövas. Då kan yttrandefrihet uppfattas som ett hot mot samhällets normer och det kan snabbt ställas krav på inskränkningar. I sådana situationer kan undantag från yttrandefriheten i lagstiftningen visa sig riskfyllda.

Yttrandefriheten får därför aldrig tas för given. Den måste motiveras och underbyggas i varje tid. Försvaret av den kräver en ständigt pågående dialog om var gränserna går, något som är särskilt viktigt i dagens samhälle där många olika kulturer, traditioner och politiska uppfattningar existerar sida vid sida. En förutsättning är ett offentligt rum som bejakar förmågan att lyssna på varandra, tillåta konfrontation, trots olika intressen och värderingar, i strävan efter konsensus (Mill 2010, Mouffe 2016; Carlsson 2015). En insikt om att vad som sägs är viktigare än vem som säger det, att sakskalet måste prövas och argument brytas mot varandra.

Yttrandefrihet och medier

En positiv samhällsutveckling kräver en samhällsstyrning med god kvalitet – att utveckla välfungerande institutioner som åtnjuter stort förtroende bland medborgarna. Men det gäller även att det finns en yttrandefrihet, som ger enskilda individer rätt att uttrycka åsikter och att kommunicera med andra i offentligheten. Samhällsförtroende och mellanmännisklig tillit blir en grundbult i en väl fungerande yttrandefrihet både för den enskilde medborgaren och för olika organiserade intressen. Det handlar om en offentlighet som i hög grad vilar på mediernas oberoende och pluralism (jfr Sen 1999, Norris 2004, 2012, Charron et al. 2013, Castells och Himanen 2014, Carlsson 2016a).

Frågor om samhällsförtroende kommer särskilt i fokus när ett samhälle präglas av snabba förändringar. Det senare är utmärkande för idag då förutsägelser om framtiden har blivit allt osäkrare. De problem som vi står inför är komplexa: klimatförändringar, ekonomisk och social ojämlikhet, krig, konflikter och fattigdom med stora flyktingströmmar och migration, terrorism, nationalism och populism. Det är förändringar som är en följd av bland annat globaliseringsprocesser och teknologikutveckling. När politiska, ekonomiska och teknologiska förändringar samverkar ändras den samhälleliga kontexten med tänkbara konsekvenser för institutionernas ställning, tilliten i samhället och yttrandefriheten. Det sker på såväl den globala arenan som den regionala och nationella (jfr Rothstein 2011, Altvater et al. 2013, Castells och Himanen 2014, Mouffe 2016, Picard 2016, Olsen 2017).

Medborgarna i Sverige har en lång tradition med högt förtroende för samhällets institutioner med hög ranking i globala index som rör demokrati, frihet och tillit. Men bilden är inte entydig och varierar mellan olika institutioner. Graden av mellanmännisklig tillit är fortsatt hög, till och med exceptionellt hög, i ett globalt perspektiv, men i större ”utanförgrupper” kan en minskning noteras och grupp-skillnaderna ökar (Holmberg och Rothstein 2015). I befintliga pressfrihetsindex rankas Sverige fortfarande bland de tio främsta i världen även om placeringen

kan variera något mellan enskilda år (Reporters Without Borders 2017, Freedom House 2017).

Att det finns en nära koppling mellan yttrandefrihet och det offentliga rummet är en grundbult i västerländsk demokratiuppfattning. Medierna, särskilt nyhetsmedierna, bildar en kärna i det offentliga rummet. Journalistiken kan genom att fungera som professionell granskare och grindvakt tjäna medborgarna genom att förmedla saklig, opartisk och trovärdig information och möjliggöra utbyte av åsikter och kritisk reflektion – en vital samhällsdebatt.

Tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) är de två grundlagar som reglerar yttrandefriheten i medierna och de markerar mediernas oberoende av staten. Staten ska inte styra mediernas innehåll utan dessa är i sig en 'statsmakt', som har sitt eget ansvar när det gäller nyheter och opinionsbildning. I mediepolitiska dokument brukar det beskrivas som att medierna har tre grundfunktioner i samhället: *information*, *granskning* och *forum för debatt*, men hur dessa fullgörs är en fråga för medierna. Det är deras viktiga roll i dessa avseenden som har motiverat samhällets stöd till medierna (SOU 2015:94).

Samtidigt har medierna själva markerat sitt samhällsansvar genom ett självsanerande arbete. Det har resulterat i ett regelverk med etiska riktlinjer för publicering, de så kallade publicitetsreglerna. Regelverket som idag har ett femtontal regler har successivt utvecklats. I dagens etiska grunddokument finns regler om att vara generös vid bemötanden, att respektera den personliga integriteten och att vara försiktig med publicering av namn. Den överordnade tanken kan sägas vara att skydda enskilda mot oförskyllt lidande genom att undvika intrång i människors privatliv. Det är principer som visat sig ha en klar förankring bland medborgarna (Weibull och Börjesson 1995).

Att skyddet för de traditionella medierna genom TF och YGL är starkt i Sverige råder nära nog enighet om medan det inte sällan framförs kritik om integritetsskyddet (Sterzel 1971, Axberger 2016, Hirschfeldt 2016, Petersson et al 2007, von Sydow 2016). I många europeiska länder utgör rätten till yttrandefrihet och rätten till personlig integritet två likvärdiga rättigheter som balanseras mot varandra. Båda återfinns också med samma tyngd i såväl FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna som Europakonventionen. Ett starkare integritetsskydd betyder med nödvändighet begränsningar i rätten till yttrandefrihet. I Sverige har medierna uppfattat en sådan reglering som ett hot mot yttrandefriheten och motsatt sig lagstiftning med motiveringen att det är tillräckligt med den etiska självregleringen (Sterzel 1971, Weibull och Börjesson 1995).

Digitaliseringen – och globaliseringen – med en tilltagande kommersialisering och mediekonvergens i spåren omskapar kommunikationssystemet i såväl tid och rum som i socialt beteende. Mediernas funktioner liksom strukturer avseende styrning och marknad är stadda i förändring, bland annat beroende på nya typer av transnationella företag som Google och Facebook. Nationella medieföretag befinner sig i en ny global konkurrenssituation som kräver betydande ompröv-

ningar. Stor osäkerhet råder om nyhetsindustrins framtid när en allt större del av nyhetsförmedlingen sker genom t ex Facebook, som med sin ekonomiska modell konkurrerar om reklamen med de nationella medierna (Carlsson 2016a).

Ett allt mer omfattande medieutbud synes få till följd att skillnaderna ökar mellan olika grupper rörande användningen av medier. Det gäller även nyhetsmedier. För dem som är intresserade av politik och samhälle har det aldrig varit så enkelt att hitta kvalificerad information som nu, vilket innebär att flera också ökar sin mediekonsumtion. Men för dem som inte är samhällsintresserade har det aldrig varit så enkelt att kringgå sådan information – eller att bli desinformerade – eller manipulerade. Risken för ökade kunskaps- och deltagandeklyftor är uppenbar med minskad social sammanhållning och, inte minst, ökade klasskillnader som följd (Norris 2012, Strömbäck 2013, 2015, Donsbach 2016).

En avgörande förändring med digitaliseringen är att det traditionella mediesystemet till stor del har brutits upp och i vissa avseenden fragmentiserats (SOU 2015:94) – inte bara strukturen och användningen utan även juridiken. Många sociala nätverk och andra plattformar på internet har inte samma grundlagsskydd som de traditionella medierna. Samtidigt har internet, och i synnerhet sociala medier, öppnat för uttalanden och åsikter som tidigare inte lika lätt kunde nå allmänheten. Det har dessutom blivit allt svårare att se var gränsen går mellan privat och offentligt, när åsikter övergår till hat och kränkningar eller vad som är sant eller falskt.

Nya perspektiv på yttrandefriheten gör sig gällande. Ordet och bilden får nya betydelser som påverkar vårt sätt att leva och verka tillsammans, liksom hur vi ser på varandra. Det har i sin tur bidragit till att integritets-, säkerhets- och trovärdighetsfrågor har kommit särskilt i fokus. Ett återkommande spørsmål är hur dessa frågor ska kunna hanteras så att yttrandefrihetens grundläggande principer som de formuleras i TF och YGL inte hotas.

Medborgarnas förtroende för mediernas rapportering

Ett flertal studier har genomförts under de senaste decennierna om hur medierna har hanterat grundfunktionerna information, granskning och forum för debatt. I Sverige har särskilt undersökts i vilken mån medborgarna uppfattar medierna som sakliga, opartiska och trovärdiga. Den återkommande slutsatsen har ofta varit att allmänheten i många avseenden är relativt nöjda med mediernas sätt att fungera, exempelvis att nyheterna är korrekta, medan de i andra avseenden, exempelvis hur enskilda människor behandlas i nyheterna, är betydligt mindre nöjda (Weibull 1988, 1998, Weibull och Börjesson 1995).

De frågor som ställts till medborgarna i föreliggande undersökning bygger vidare på tidigare studier. Krav som ställs på medierna och hur bra medierna hanterar dessa har i görligaste mån ringats in. Analysen baseras på påståenden som avser att täcka åtminstone tre huvuddimensioner i synen på medierna: opartiskhet i

nyheter, respekt för människors integritet och journalistisk kvalitet. Tonvikten i frågorna ligger på bedömningar av nyhetsförmedlingen – oavsett om den sker offline eller online.

De sju frågor som ställdes handlar om i vilken utsträckning medierna

1. är skickliga på att granska samhällets makthavare,
2. undviker att behandla vissa ämnen på grund av risken för hot,
3. låter ekonomin gå före journalistiken,
4. är opartiska i sin nyhetsbevakning,
5. låter kontroversiella åsikter få utrymme,
6. visar respekt för människors privatliv,
7. låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter

För varje påstående har svarspersonerna på en fyrgradig skala fått ta ställning i vilken utsträckning de anser att respektive påstående stämmer. Dessutom fanns det ett explicit alternativ att ange att man saknar uppfattning.

Ett huvudmönster i befolkningens bedömning av mediernas sätt att fungera är, liksom det har framkommit i tidigare studier, differentierad (se tabell 1). I vissa avseenden är man mer positiv, i andra mer negativ. Mest kritiska är medborgarna till *bristen på respekt för människors privatliv*, där nästan två tredjedelar av de svarande (61 procent) menar att medierna endast i ganska eller mycket liten utsträckning visar sådan respekt. Omkring hälften av de svarande anser att *medierna inte är opartiska i nyhetsbevakningen*. En nästan lika stor andel menar att medierna i mycket eller ganska stor utsträckning *låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter*.

När det gäller debattdimensionen, att *låta kontroversiella åsikter få utrymme*, är meningarna mer delade: det är dock något fler som inte anser att så är fallet än det motsatta. Nästan hälften av de svarande bedömer att *medier inte undviker vissa ämnen på grund av risken för hot*. Samtidigt tycker närmare 60 procent av medborgarna att *journalister är skickliga att granska samhällets makthavare*.

Vid tolkningen är det viktigt att även ta hänsyn till andelen av svarspersonerna som uppger att de saknar uppfattning. För vissa av påståendena är andelen relativt hög. Exempelvis anger var tredje svarande att de inte har någon uppfattning om att medierna låter ekonomin gå före journalistiken och var fjärde om att medierna undviker vissa ämnen på grund av hot. Det är områden som uppfattas som svårbedömda.

Det allmänna svarsmönstret är i linje med vad som har framkommit i andra motsvarande studier under de senaste decennierna (Weibull 1988, 1998, Carlsson 2005). Den starkaste mediekritiken bland medborgarna rör hur enskilda människor hanteras av medierna och om bristande balans i framför allt den politiska nyhetsrapporteringen.

Tabell 1 Medborgarnas åsikter om olika påståenden om svenska medier, 2015 (procent och balansmätt)

Svenska medier...	I mycket stor utsträckning	I ganska stor utsträckning	I ganska liten utsträckning	I mycket liten utsträckning	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar	Balansmätt
är skickliga på att granska samhällets makthavare	7	52	23	8	10	100	1 494	+28
undviker att behandla vissa ämnen på grund av risken för hot	7	22	32	15	24	100	1 483	-18
låter ekonomin gå före journalistiken	9	24	24	10	33	100	1 468	-1
är opartisk i sin nyhetsbevakning	4	33	28	20	15	100	1 479	-11
låter kontroversiella åsikter få utrymme	6	32	28	13	21	100	1 470	-3
visar respekt för människors privatliv	4	25	32	29	10	100	1 494	-32
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	13	34	25	7	21	100	1 488	+15

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning anser du att svenska medier...'. Delfrågor och svarsalternativ framgår av tabellen. Balansmättet anger de som svarat 'I mycket stor utsträckning' eller 'I ganska stor utsträckning' minus de som svarat 'I ganska liten utsträckning' eller 'I mycket liten utsträckning' och kan variera mellan +100 och -100.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultatet betyder dock inte att alla medier skulle brista i respekt för enskilda människor eller att politisk partiskhet regelbundet förekommer. Forskningen har visat att människors bedömningar skiljer sig i fråga om olika medier samt att det kan påverkas av enskilda händelser (jfr Weibull 2009, se även Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om samhällsförtroende i denna volym).

En vidare analys visar att det finns en hög grad av samsyn när det gäller vad de svenska medierna anses vara bra respektive dåliga på. Däremot varierar det något mellan olika grupper.

Det är den äldsta gruppen som framför allt uppskattar den granskande journalistiken: 66 procent av dem mellan 65 och 85 år anser att medierna i mycket eller ganska stor utsträckning är skickliga på att granska samhällets makthavare (tabell 2a). Också i övrigt, med undantag för synen på politisk inriktning i nyhetsurvalet, uppvisar de äldsta en något mer positiv syn på medierna än de yngre, även till mediernas respekt för människors privatliv.

Den yngsta gruppen är den mest kritiska. De menar i högre grad än övriga att vissa ämnen inte tas upp på grund av risken för hot, låter ekonomin gå före journalistiken och uppfattar brister i mediernas objektivitet. En förklaring till de yngstas

lägre värden hänger delvis samman med att dessa i bedömningarna av samtliga indikatorer har en högre andel som saknar uppfattning, möjligen en följd av deras begränsade erfarenhet av traditionella medier (Andersson 2016).

Högutbildade menar i större utsträckning än övriga att kontroversiella åsikter får utrymme i medierna och är också något mindre kritiska till hur medier behandlar enskilda människor. Däremot anser en större andel högutbildade än lågutbildade att medierna låter sin politiska inriktning styra nyhetsurvalet. Fler lågutbildade tycker att medierna är skickliga på att granska samhällets makthavare än övriga.

Det finns även några mer påfallande ideologiskillnader att uppmärksamma (tabell 2b). Vad gäller partisympati är de sverigedemokratiska sympatisörerna genomgående mer kritiska till medierna än andra. De avviker särskilt genom att i betydligt högre grad anse att medierna undviker vissa ämnen på grund av risken för hot och att medierna låter politisk inriktning styra urvalet av nyheter. På den senare punkten ställer sig också sympatisörer med KD och V kritiska. V- och SD-sympatisörer anser i större utsträckning än övriga att ekonomin går före journalistiken (jämför Ulrika Anderssons och Lennart Weibulls artikel om medieförtroende i denna volym).

Analysen påvisar således vissa tydliga ålders-, utbildnings- och ideologiskillnader i synen på de svenska mediernas sätt att fungera. Sammantaget är emellertid förklaringskraften av dessa faktorer mycket låg. Resultatet av en regressionsanalys, som tar hänsyn till de inbördes sambanden, visar att ålder är den enskilt viktigaste förklaringsfaktorn, låt vara att den förklarade variansen överlag är låg.¹ Den ideologiska faktorn har som väntat störst effekt i synen på politisk styrning av medieinnehållet. Även under en sådan kontroll visar sig personer som politiskt placerar sig till höger i högre grad instämma i att mediernas politiska inriktning styr deras val av nyheter.

En intressant iakttagelse är att uppfattningen om att medierna brister i etik är stark i alla grupper. Det rör i viss utsträckning även kritiken mot mediernas opartiskhet.

Inte oväntat finns det ett positivt samband mellan nyhetsanvändning och synen på mediernas sätt att fungera (redovisas inte i någon tabell). Sambandet finns framför allt för de traditionella nyhetsmedierna – dagspress, tv och radio. Främst rörande uppfattningen om mediernas skicklighet att granska makthavare som skiljer dem som är flitiga nyhetskonsumenter från dem som tar del av färre nyheter. De som är flitiga nyhetskonsumenter tycker även i större utsträckning att medierna låter kontroversiella åsikter komma fram och att medierna är opartiska i sin nyhetsförmedling.

En motsvarande analys av sambanden mellan användning av sociala medier och synen på medierna ger ingen entydig bild. Högkonsumenter av sociala medier anser i något större utsträckning att medierna låter ekonomi gå före journalistiken respektive att de undviker vissa ämnen på grund av hot. Lågkonsumenter av sociala medier har genomgående en något mer positiv inställning till medierna. Bakom mönstret döljer sig delvis en åldersfaktor där de yngre är flitigare användare av sociala medier.

Tabell 2a Medborgarnas åsikter om medier efter kön, ålder och utbildningsnivå, 2015 (procent mycket eller ganska stor utsträckning)

Svenska medier ...	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU
är skickliga på att granska samhällets makthavare	59	58	42	56	62	66	64	59	56	58
undviker att behandla vissa ämnen p.g.a. risken för hot	28	31	41	30	30	23	31	34	27	26
låter ekonomin gå före journalistiken	29	36	37	40	31	26	24	34	36	32
är opartiska i sin nyhetsbevakning	36	37	29	35	37	41	36	35	37	38
låter kontroversiella åsikter få utrymme	37	39	33	38	38	39	32	34	38	43
visar respekt för människors privatliv	27	31	23	29	26	34	31	27	28	39
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	45	50	48	50	45	47	36	48	49	50
Antal svar	755	727	201	402	398	485	216	417	340	451

Kommentar: Procenttalen anger andelen av de svarande som anser att respektive påstående stämmer i mycket eller ganska stor utsträckning. Procent är beräknad på samtliga, alltså inklusive dem som sakar uppfattning. LU = lågutbildad, MLU = medellågutbildad, MHU = medelhögutbildad, HU = högutbildad. För frågans formulering, se tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 2b Medborgarnas åsikter om medier efter politiskt intresse, partisynpaty och ideologi, 2015 (procent mycket eller ganska stor utsträckning)

Svenska medier	Politiskt intresse				Partisynpaty								Politisk ideologi				
	MPI	GPI	ISPI	IAPI	V	S	MP	C	FP	M	KD	SD	KV	NV	VE	NH	KH
är skickliga på att granska samhällets makthavare	58	62	57	40	55	67	54	77	67	64	52	45	61	65	54	62	55
undviker att behandla vissa ämnen p g a risken för hot	33	29	28	27	32	22	18	16	23	28	27	55	31	19	29	33	40
låter ekonomin gå före journalistiken	39	34	29	19	44	27	33	27	35	29	22	41	44	33	29	30	36
är opartiska i sin nyhetsbevakning	37	40	34	20	46	40	38	39	39	34	36	31	45	44	32	34	35
låter kontroversiella åsikter få utrymme	48	39	32	22	42	40	46	46	43	38	29	27	42	46	31	38	35
visar respekt för människors privatliv	36	31	22	27	30	30	25	34	39	30	32	26	29	30	26	31	30
låter sin politiska inriktning styra urvalet av nyheter	57	50	41	24	47	36	43	44	54	45	60	69	48	39	41	53	64
Antal svar	228	751	420	66	108	349	106	106	69	320	50	212	163	289	420	442	148

Kommentar: Se kommentaren till tabell 2a. MPI = Mycket politiskt intresserad, GPI = ganska politiskt intresserad, ISPI = inte särskilt politiskt intresserad, IAPI = inte alls politiskt intresserad. KV = klart vänster, NV = något vänster, VE = varken eller, NH = Något höger, KH = klart höger. Observera att antalet svarpersoner i vissa grupper är få och procenttalen därmed osäkra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Den fördjupade analysen visar också att personer som anser att demokratin i Sverige fungerar bra är i flera avseenden mer positivt inställda medierna. Det gäller i första hand en inställning till mediernas granskning men sambandet med inställningen till hur medierna respekterar människors privatliv är dock betydligt lägre.

Mot bakgrund av svarsmönstret för synen på mediernas sätt att fungera blir den naturliga frågan hur sådana svar relaterar till uppfattningar om inskränkningar i yttrandefriheten. En tidigare studie har visat på medborgarnas negativa inställning till censur i press, radio och tv (Bjereld och Oscarsson 2014). Men den intressanta frågan är om det kan finnas en vilja att begränsa yttrandefriheten för att värna andra värden, t ex personlig integritet eller landets säkerhet.

Medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens gränser

När yttrandefriheten studeras sker det oftast på samhällsnivå; om lagar och regelverk, politiska och ekonomiska intressen, europeiska och globala överenskommelser, etc. I denna studie är det istället medborgarnas uppfattning om yttrandefrihetens värde som står i fokus. Medborgarna vars åsikter har en avgörande roll för demokratins framtid.

I fokus för analysen ligger avvägningen mellan rätten att yttra sig fritt och rätten att värna andra värden i samhället. Vilka värden uppfattas som så viktiga att de rättfärdigar inskränkningar i yttrandefriheten? Finns det normativa gränser för yttrandefriheten? Dessa resultat kan sedan relateras till medborgarnas syn på mediernas sätt att fungera.

En analys har genomförts baserad på frågor där yttrandefriheten vägs mot hänsyn till andra värden i samhället. En premis har varit den s k 'balance of harms principle', vars innebörd är att yttrandefrihet måste vägas mot den skada som kan åsamkas individer, grupper eller samhället. Premissen betonar vikten av yttrandefrihet som princip men godtar att den ibland måste åsidosättas på grund av skadeaspekten, vilket betyder att toleransen i ett samhälle har en yttre gräns (Mill 2010, Waldron 2012, Enjolras och Steen-Johnsen 2014). När det offentliga rummet har mångfaldigats och öppnats för alla slags yttranden genom digitaliseringen får denna premis en än starkare innebörd än tidigare med krav på åtgärder (Waldron 2012, Appelgren och Leckner 2016).

I ett samhälle med lång demokratisk tradition är uppfattningen om yttrandefrihetens innebörd sannolikt relativt stabil över tid men det finns samtidigt en vetskap om att den kan påverkas av ett förändrat samhälls- och debattklimat (jfr Steen-Johnsen et al. 2016). Det som är ett viktigt skäl vid en tidpunkt kan vid en annan vara utan större betydelse, och variera mellan olika sakområden. I tolkningen av svaren på vilka inskränkningar som är möjliga är det därför viktigt att också studera förhållandet mellan olika skäl. Allmänhetens bedömningar kan således påverkas av både allmänna principer och den upplevda viktigheten hos olika skäl mot bakgrund av rådande tillstånd och debatt i samhället.

Underlag för denna analys är fem påståenden som avser att fånga centrala dimensioner och skiljelinjer knutna till yttrandefriheten utifrån dagens samhällsdebatt. Det är också till viss del områden som i regeringsformen nämns som grund för möjliga inskränkningar. De fem områdena är:

1. Förhindra kränkning av enskilda människor
2. Skydda barn och unga
3. Motverka rasism
4. Värna religiösa värden
5. Skydda nationell säkerhet

Svarspersonerna har fått ta ställning på en fyrgradig skala från *Ja, absolut* till *Nej, absolut inte*. Vidare fanns det explicita alternativet *Ingen uppfattning*.

Vid formuleringen av frågan fanns en viss oro för att den skulle vara svår att svara på, eftersom yttrandefrihet är ett relativt abstrakt begrepp. Oron visade sig dock obefogad. Bara fyra procent har lämnat frågan i sin helhet obesvarad och den andel som svarat att de inte har någon uppfattning varierar mellan 10 och 16 procent, alltså genomsnittligt något lägre andelar än för frågan om medierna. Liksom i andra liknande frågeundersökningar är det något oftare kvinnor och yngre som anger att de saknar uppfattning. Skillnaderna är dock relativt små och det blir inte någon större skillnad i det generella svarsmonstret om dessa exkluderas.

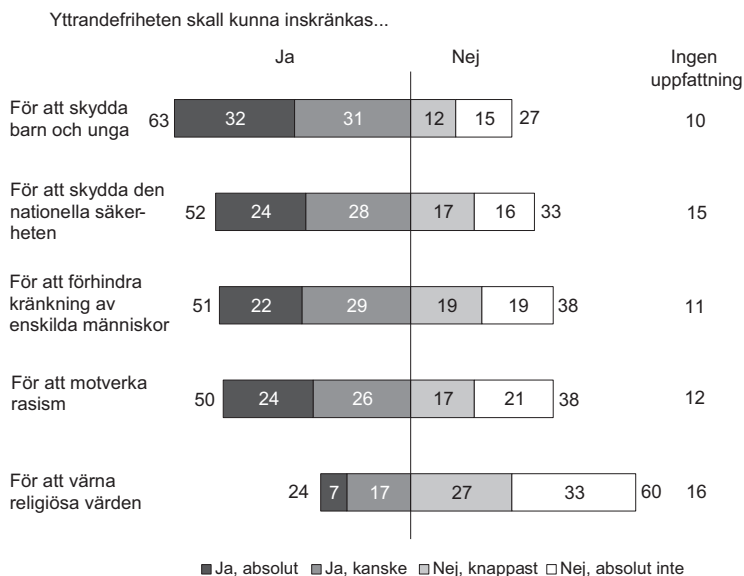
Samtidigt är det svårt att veta vilka antaganden om åtgärder som ligger i respondenternas svar. Det är omöjligt att säga om svaren i första hand handlar om en reell vilja att inskränka yttrandefriheten eller ska ses som uttryck för värden som man önskar värna om. En rimlig tolkning är att svaren främst ska ses som uttryck för en moralisk värdering och inte nödvändigtvis som krav på åtgärder.

Yttrandefrihet och hänsyn

En majoritet av de svarande menar att det för fyra av de fem delfrågorna kan finnas skäl att inskränka yttrandefriheten (figur 1). De sätter hänsyn till andra värden före yttrandefrihet.

Övervikten är störst för alternativet att *Skydda barn och unga*, där närmare två tredjedelar (63 procent) av de svarande anser att det kan vara befogat att begränsa yttrandefriheten. Hälften av dessa placerar sig på alternativet *Ja, absolut*. En dryg fjärdedel menar att det inte är rimligt. Därefter kommer *Skyddet för den nationella säkerheten* där drygt hälften menar att inskränkningar kan motiveras, men en tredjedel menar att så inte är fallet. Hälften av de svarande anser att det är berättigat att inskränka yttrandefriheten för att *Förhindra kränkning av enskilda människor*. Lika många kan tänka sig inskränkningar för att *Motverka rasism*.

Figur 1 Syn på inskränkningar av yttrandefriheten inom olika områden 2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'Anser du att yttrandefriheten i Sverige ska kunna inskränkas med hänsyn till något av följande skäl?'. Svartalternativen var Ja, absolut, Ja, kanske, Nej, knappast, Nej, absolut inte samt Ingen uppfattning. Procentberäkningen bygger på samtliga svarande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det enda alternativ där en klar majoritet av de svarande menar att det saknas anledning till att göra inskränkningar av yttrandefriheten rör *Värna religiösa värden*; 60 procent menar att det inte är motiverat att inskränka yttrandefriheten för att värna religiösa värden, var tredje anger till och med att det absolut inte finns något skäl till en sådan hänsyn.

Minst hälften av medborgarna uttalar alltså ett klart stöd för inskränkningar i yttrandefriheten på fyra av de fem områdena. När det handlar om att skydda landets säkerhet är resultatet knappast förvånande. Att skydda barn och unga är sannolikt beroende på att gruppen definieras som mer utsatt än vuxna och därför behöver skyddas, något som också återfinns i olika regelverk, och i debatten om barn och unga på nätet.

Synen på yttrandefrihet och rasism respektive kränkning av enskilda människor är också i stor utsträckning uttryck för intresset att skydda enskilda individer eller grupper. När det gäller att inskränka yttrandefrihet för att motverka rasism är det troligt att den åsikten även påverkas av svarspersonernas samhällssyn.

Det finns två perspektiv att beakta vid analysen av resultaten. Det ena är att studera i vad mån det går att finna något mönster i människors motiv att inskränka

yttrandefriheten när denna vägs mot andra värden och normer i samhället. Det andra är att studera i vad mån det kan utläsas några generella yttrandefrihetsprinciper. Som svarsmonstret ser ut är det rimligt att anta att det finns klara samband mellan bedömningarna av olika områden.

En dimensionsanalys bekräftar antagandet. Det visar sig att skydd för barn och unga, förhindra kränkning av enskilda människor och motverka rasism tillsammans bildar vad som här benämns en *omsorgsdimension*: en önskan att skydda individer och grupper som kan antas vara svaga eller sårbara. Att värna religiösa värden och att skydda den nationella säkerheten står däremot vardera för en dimension.

En ytterligare fråga är i vad mån det är möjligt att på grundval av de redovisade bedömningarna skilja ut några allmänna principer i synen på yttrandefriheten. Ytterlighetssvaren *Ja, absolut* och *Nej, absolut inte* behöver visserligen inte indikera principsvår. Det är dock rimligt att förmoda att de som svarar *Nej, absolut inte* på alla fem frågorna har en grundsyn som innebär att de inte accepterar inskränkningar i yttrandefriheten. En tiondel av svarspersonerna hör hemma i denna grupp.

Betydligt färre – fem procent – kan absolut tänka sig att inskränka yttrandefriheten på samtliga fem områden. Det är dock svårare att uppfatta dem som företrädare för en princip utan det handlar snarare om en större öppenhet för andra värden än yttrandefriheten.

Oavsett social bakgrund eller politisk ideologi har skydd av barn och unga störst stöd och värnandet om religiösa värden lägst. Men en vidare analys påvisar skillnader mellan olika grupper (tabell 3a).

Kvinnor är överlag något mer benägna än män att acceptera inskränkningar i yttrandefriheten för samtliga delfrågor med undantag av skydd av den nationella säkerheten. Den största övervikten finns i fråga om att motverka rasism – 54 procent bland kvinnor och 46 procent bland män.

När det gäller ålder skiljer den äldsta gruppen ut sig från de yngsta genom att mer förespråka inskränkningar för att skydda nationell säkerhet, de yngre något mer rörande att motverka rasism och skydda barn och unga. I övrigt är skillnaderna små.

Om åldersjämförelsen begränsas till dem som absolut har en uppfattning (ej i tabell) visar det sig dock att de äldsta i större utsträckning än de unga är beredda till inskränkningar: i fråga om att skydda nationell säkerhet, förhindra kränkning av andra människor och för att skydda barn och unga ligger de äldsta nära 10 procentenheter högre än de yngsta. Undantag är inskränkningar för att motverka rasism, där det inte finns några åldersskillnader i bedömningarna, men där den högsta andelen förespråkare för inskränkning återfinns bland de unga.

Högutbildade är mindre benägna än lågutbildade att inskränka yttrandefriheten. Det gäller särskilt för skydd av den nationella säkerheten och att värna religiösa värden. Oftast är det endast gruppen högutbildade som skiljer ut sig medan skillnaden är mindre mellan övriga utbildningsgrupper. Om man enbart ser till dem som har en *absolut uppfattning* blir skillnaderna mer påfallande. De högutbildade uppvisar lägre värden för inskränkningar inte bara för skydd av den nationella

Tabell 3a Medborgarnas uppfattning om inskränkningar i yttrandefriheten efter kön, ålder, och utbildningsnivå, 2015 (procent ja, absolut + ja, kanske)

Yttrandefriheten kan inskränkas...	Kv	M	16-29	30-49	50-64	65-85	LU	MLU	MHU	HU
för att förhindra kränkning av enskilda människor	53	49	51	50	47	54	56	51	50	57
för att skydda barn och unga	65	62	67	66	60	63	67	63	65	60
för att motverka rasism	54	46	56	49	45	52	54	51	51	46
för att värna religiösa värden	26	21	25	21	20	28	32	24	22	21
för att skydda den nationella säkerheten	49	56	42	52	52	57	58	54	56	46
Antal svar	748	731	202	401	391	488	218	421	337	483

Kommentar: Procentalen anger andelen av de svarande som svarat Ja, absolut eller Ja, kanske på frågan om respektive inskränkning är befogad. Procent är beräknad på samtliga, alltså inklusive dem som saknar uppfattning. LU = lågutbildad, MLU = medellågutbildad, MHU = medelhögutbildad, HU = högutbildad. För frågans formulering, se figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 3b Medborgarnas uppfattning om inskränkningar i yttrandefriheten efter politiskt intresse, partisynpaty och ideologi 2015 (procent ja, absolut + ja, kanske)

Yttrandefriheten kan inskränkas...	Politiskt intresse				Partisynpaty								Politisk ideologi				
	MPI	GPI	ISPI	IAPI	V	S	MP	C	FP	M	KD	SD	KV	NV	VE	NH	KH
för att förhindra kränkning av enskilda människor	47	49	54	52	51	60	54	46	52	48	52	42	53	55	50	49	47
För att skydda barn och unga	58	64	65	64	63	70	63	57	66	63	62	60	62	69	61	64	58
För att motverka rasism	39	51	53	54	57	60	57	43	46	52	44	30	60	60	47	47	36
För att värna religiösa värden	17	23	28	33	24	29	13	23	22	24	38	16	26	21	25	23	21
För att skydda den nationella säkerheten	48	52	56	50	37	60	44	46	56	55	63	55	40	53	54	55	53
Antal svar	227	748	419	66	109	347	106	109	67	316	50	210	162	289	422	439	146

Kommentar: Se kommentaren till tabell 3a. MPI = mycket politiskt intresserad, GPI = ganska politiskt intresserad, ISPI = inte särskilt politiskt intresserad, IAPI = inte alls politiskt intresserad, KV = klart till vänster, NV = något till vänster, VE = varken eller, NH = något till höger, KH = klart till höger. Observera att antalet svarepersoner i vissa grupper är få och procentalen därmed osäkra.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

säkerheten och skydd för barn och unga utan också för att förhindra kränkning av enskilda människor. Här ligger differensen på över 15 procentenheter. Det hindrar dock inte att låg- och högutbildade har i stort sett samma rangordning av vilka motiv som är viktiga: för båda bedöms skydd av barn och unga som viktigast och att värna religiösa värden som minst viktigt.

Den andra gruppen av faktorer som kan ha betydelse för synen på inskränkningar av yttrandefriheten är politiska (tabell 3b). Den faktor som utan jämförelse har störst inflytande är individens politiska intresse. De som uppger att de är politiskt intresserade är överlag mindre benägna att tänka sig inskränkningar, medan den mindre gruppen av politiskt ointresserade på alla områden sätter hänsyn till andra värden före yttrandefrihet. Det enda område där det inte finns någon skillnad är skydd för barn och unga, och i någon mån även för skydd av den nationella säkerheten, där både de mest och de minst politiskt intresserade har höga värden för inskränkningar. Det visar sig dock att det är i stort sett samma rangordning av vad som är acceptabelt att inskränka oavsett grad av politiskt intresse.

I fråga om partisympati visar sig S-sympatisörerna ofta vara något mer benägna än genomsnittet att stå för inskränkningar. Överlag är dock skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer inte särskilt stora. Några grupper sticker dock ut något. SD-sympatisörer är klart mindre benägna än övriga att inskränka yttrandefriheten för att motverka rasism, KD-sympatisörer betonar värnandet av religiösa värden och V-sympatisörer anser i mindre grad än övriga att skyddet av den nationella säkerheten kräver inskränkningar av yttrandefriheten.

I fråga om politisk ideologi visar sig personer som politiskt placerar sig till vänster vara något mer benägna till inskränkningar – utom i fråga om att skydda den nationella säkerheten – där personer till höger är mer beredda att inskränka yttrandefriheten. Det starkaste mönstret i omvänd riktning gäller för att motverka rasism där personer som placerar sig politiskt till vänster är klart mer benägna att inskränka yttrandefriheten.

Det finns ett samspel mellan de bakgrundsfaktorer som studerats. Äldre är i större utsträckning lågutbildade medan politiskt intresserade har högre utbildning än genomsnittet i befolkningen. Det är därför viktigt att försöka renodla de faktorer som har störst inflytande.

En mer detaljerad analys visar att politiskt intresse är den viktigaste förklaringsfaktorn i fråga om samtliga fem inskränkningar av yttrandefriheten.² Effekten är tydligast för motverka rasism och värna religiösa värden. För att motverka rasism framträder dessutom en klar ideologisk förklaringsfaktor. Det gäller, om än inte lika tydligt, även för att förhindra kränkning av enskilda människor och skydd av den nationella säkerheten.

Utbildning har störst förklaringskraft vad gäller inställningen till att värna religiösa värden men ger även signifikanta bidrag för skydd av den nationella säkerheten, skydda barn och unga och förhindra kränkning av enskilda. Kön är en betydande

förklaringsfaktor främst rörande skydd för barn och unga men även för att värna religiösa värden (positivt) och motverka rasism.

Sammantaget kan konstateras att *politiskt intresse* och *utbildning* är de mest betydande och klart signifikanta förklaringsfaktorerna. Det visar sig särskilt tydligt när yttrandefriheten analyseras efter andel som vill inskränka respektive värna den oavsett skäl. De politiskt intresserade är mindre benägna och de lågutbildade mer benägna att inskränka yttrandefriheten på de delområden som anges i frågan.

En rimlig förklaring är att varken acceptansen för eller förkastandet av inskränkningar i yttrandefriheten är uttryck för något principiellt ställningstagande utan mer beroende av faktorer knutna till de enskilda områdena. Det framträder även i andra svarsmönster, exempelvis de kristdemokratiska sympatisörernas särskilda betoning av värnandet om religiösa värden.

Mediernas betydelse för uppfattningen om yttrandefrihetens värde

Ett rimligt antagande är att medborgarnas uppfattning om mediernas sätt att fungera har stor betydelse för synen på begränsningar i yttrandefriheten. Men det samlade måttet på inställning till medierna uppvisar ingen signifikant effekt på något av de fem skälen till att inskränka yttrandefriheten (redovisas inte i någon tabell). Det ger stöd för bedömningen att inställning till inskränkningar mer har att göra med vilket område begränsningen avser och mindre med någon principiell syn på yttrandefrihet och medier.

När det gäller frågan om medierna visar respekt för människors privatliv kan analysen vidareföras. Det handlar om medborgarnas åsikter om mediernas behandling av människors privatliv påverkar deras vilja att inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkning av enskilda människor?

En vidare analys av svaren visar att en relativt stor grupp på 40 procent av de svarande är kritisk till mediernas bristande respekt för människors privatliv och de kan tänka sig att inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkningar. Det förefaller som en allmänt logisk ståndpunkt. Samtidigt är närmare 20 procent positiva till hur medierna respekterar människor men vill ändå inskränka yttrandefriheten för att förhindra kränkningar. Detta resultat bidrar till att det totala sambandet mellan mediesyn och syn på yttrandefrihet är svagt.

En motsvarande analys har gjorts för att belysa sambandet mellan användning av sociala medier och synen på yttrandefrihet. Endast i fråga om att motverka rasism finns en svag tendens att flitiga användare av sociala medier i större utsträckning än övriga ser det som skäl att inskränka yttrandefriheten. I övrigt finns det inga större skillnader i synen på yttrandefriheten efter hur ofta man använder sociala medier.

Resultatet kan uppfattas som motsägelsefullt men är i stort sett i linje med vad som hittills redovisats. Slutsatsen är att det inom ett och samma område samtidigt kan finnas en stor grupp som följer ett traditionellt logiskt mönster: om medier inte

fungerar på ett acceptabelt sätt inom området kan det vara rimligt att inskränka yttrandefriheten. Samtidigt finns det en liten engagerad grupp som försvarar ett bestämt värde: medierna fungerar i och för sig bra men det finns ett område man särskilt värnar om och då är en inskränkning av yttrandefriheten möjlig.

Konklusioner

När frågor ställs till medborgarna om synen på mediernas sätt att fungera framträder ett tydligt mönster som bekräftar tidigare studier. En första slutsats är således att en majoritet anser att medierna brister i respekt för människors privatliv och hälften visar tveksamhet för mediernas opartiskhet i nyhetsförmedlingen. I sammanhanget är det också viktigt att notera att fyra av tio menar att kontroversiella åsikter inte ges utrymme.

Det är i hög grad medierna som förvaltar yttrandefriheten i demokratiska samhällen. Medborgarnas hållning till möjliga inskränkningar i yttrandefriheten kan därför tolkas som ett utslag av kritik mot mediernas sätt att fungera i dagens samhälle. I förstone handlar det om problem rörande skyddet för individers integritet. En andra slutsats är att när yttrandefriheten ställs mot behovet att skydda sårbara eller svaga grupper i samhället, barn och unga och de som utsätts för rasism och kränkningar, framhåller minst hälften av befolkningen skydd för individen med begränsningar i yttrandefriheten.

Vad innebär det att minst hälften av medborgarna anser att inskränkningar i yttrandefriheten är acceptabla om det gäller att skydda andra värden i samhället, och att en tiondel är klart emot alla typer av begränsningar? Det finns tyvärr inga tidigare svenska studier att jämföra med. I den omfattande norska undersökningen, *Status for Ytringsfriheten i Norge* (2014) pekar dock flera resultat i samma riktning som de svenska även om direkta jämförelser inte är möjliga. Resultaten påkallar viss reflektion.

De förklaringsfaktorer som har utmejslats i analysen rör såväl demokratisk kultur, t ex samhällstillit och mänskliga rättigheter, som faktorer knutna till medborgarnas ålder, utbildning och politiskt intresse och delvis även kön. Framför allt är det politiskt intresse som äger störst förklaringskraft. Till detta kommer att undersökningen sker när kommunikationssamhället genomgår stora förändringar genom digitaliseringen. En viktig fråga blir då om resultaten indikerar långsiktiga eller kortsiktiga ställningstaganden (jfr Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Den slutsats som kan dras är att det huvudsakligen är sakområden och inte principer som bestämmer medborgarnas syn på yttrandefrihet. Resultatet bör tolkas som en normativ reaktion på företeelser i det offentliga rummet som uppfattas som skadliga; toleransen för yttranden som kan skada individer, grupper eller samhället är begränsad. Medborgarnas mening relaterar därmed till de intentioner som Regeringsformen (RF) stipulerar för yttrandefrihetens gränser – att skydda

människors integritet, heder och säkerhet. Det handlar om omsorg om såväl sig själv som andra – ett uttryck för medmänsklighet – tillit mellan människor.

En rimlig tolkning av de samlade resultaten är att de utgör ett stöd för att värna de grundläggande principerna för yttrandefrihet samtidigt som många medborgare uttrycker behov av anpassning till en verklighet där digitaliseringen har ändrat förutsättningarna för publicistisk verksamhet, medborgarnas medievanor och innebörden av personlig integritet.

Resultatet ligger i linje med 'the balance of harms principle', d v s att yttrandefrihet som värde inte är ifrågasatt men att det kan finnas behov av att begränsa yttrandefriheten om individer eller grupper kommer till skada på grund av uttalanden i det offentliga rummet. På så sätt skapas en grund för en meningsfull samhällsdebatt (Enjolras och Steen-Johnsen 2014).

Resultaten påvisar behovet av att mediernas roll, rättigheter och ansvar beaktas i en förändrad medie- och samhällskontext. Men frågan är större än så och omfattar många aktörer. Det är av stor vikt att det i samhället råder konsensus om målen: att alla människor ska ha möjlighet delta i samhällsdebatten oavsett kanal/plattform för att göra sina röster hörda; att politiska och rättsliga ramar prövas för att återspegla den digitala verkligheten utan att grundläggande principer om yttrandefrihet hotas; att medieföretag stärker sina etiska system och den journalistiska professionen; och att civila samhället utvecklar sin roll i arbetet att försvara integritet och mänskliga rättigheter (jfr DW Akademie 2016, Carlsson 2017).

Det finns också skäl att särskilt understryka vikten av att innebörden av yttrandefrihet är väl känd bland medborgarna. Det är en viktig pedagogisk fråga som inte får försummas. Dagens komplexa samhälle kräver mycket kunniga och engagerade medborgare med en kritisk blick för att upprätthålla demokratin. Det gäller särskilt den allt mer digitaliserade mediekulturen där nya sätt att förstå yttrandefrihet följer i spåren och diskussionen om gränserna för yttrandefriheten tar sig nya uttryck (Carlsson 2016b).

Grundläggande för att möta förändringarna i kommunikationssamhället är ökad kunskap i många basala ämnen som rör samhälle, historia, språk och naturvetenskap – men som också inkluderar medie- och informationskunnighet – i en skola lika för alla (Mihalidis 2014, Print et al 2013; UNESCO 2013). En grundläggande kunskap som innefattar förståelsen av yttrandefrihet med vetskap om rättigheter, ansvar och konsekvenser för såväl individ som samhälle. Att utveckla medborgarnas medie- och informationskunnighet handlar om att skydda och främja yttrandefriheten – ytterst om att upprätthålla demokratin. För detta behövs en samlad nationell policy – det saknar Sverige.

Noter

- ¹ Resultatet bygger på en linjär regressionsanalys med kön, ålder, utbildning, politiskt intresse och ideologi (vänster-högerplacering) som oberoende variabler och respektive påstående (exklusive dem som uppgivit att de saknar uppfattning) som beroende variabel. Den högsta förklarade variansen visar sig i fråga om åsikten att medierna låter ekonomi gå före journalistiken med fyra procent.
- ² Underlaget är en linjär regressionsanalys med kön, ålder, utbildning, politiskt intresse och ideologi (vänster-högeråsiikt) som oberoende variabler och respektive delfråga som beroende variabel. Den förklarade variansen är dock låg och varierar mellan 2 procent (Förhindra kränkning av enskilda människor) och 6 procent (Motverka rasism och Värna religiösa värden).

Referenser

- Altwater, Elmar, Ulrich Beck unt 14 mehr (2013). *Demokratie oder Kapitalismus? Europa in der Krise*. Berlin: Blätter Verlagsgesellschaft mbH.
- Andersson, Ulrika (2016). "Växande informationsgap i digitaliseringens spår", i Lars Truedson (red), *Mediastudiers årsbok. Tillståndet för journalistiken 2015/2016*. Stockholm: Institutet för Mediastudier.
- Appelgren, Ester och Sara Leckner (2016). "Att dela eller inte dela – internetanvändarnas inställning till insamling av personliga data", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Axberger, Hans-Gunnar (1984). *Tryckfrihetens gränser*. Stockholm: Liber förlag.
- Axberger, Hans-Gunnar (1994). *Pressetik*. Stockholm: Juristförlaget.
- Axberger, Hans-Gunnar (2016). "Den svenska tryckfrihetens rättsliga utveckling". *I Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Bjereld, Ulf och Henrik Oscarsson (2014). "Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel". I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla (2005). "Åsikter om våld och pornografi i medierna". I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Lyckan kommer, lyckan går*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla (2015). "En offentlighet i förändring. Civilsamhället, yttrandefriheten och medierna". I Sverker Sörlin, Jorun Stenøien, Ulla Carlsson, Gottfried Wagner och Filip Wijkström, *Medborgarnas Europa – civilsamhällets utmaningar*. Stockholm 2015: Folkuniversitetet, pp. 33-48.
- Carlsson, Ulla (2016a). Freedom of expression in the digital transition. *Journal of Media Business Studies* 13(3)187-197.

- Carlsson, Ulla (2016b). "Medie- och informationskunnighet, demokrati och yttrandefrihet", i *Människorna, medierna och marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati*. förändring. Stockholm: Wolters Kluwer (SOU 2016:30).
- Carlsson, Ulla (2017). "Liberté d'expression et médias à l'ère numérique. Transition et réexamen", i Ghislaine Azemard (Ed.). *Humanisme Numérique: Valeurs et Modèles pour Demain?* Paris: Les Éditions de L'Immatériel /CreaTIC (forthcoming).
- Castells, Manuel and Pekka Himanen (red) (2014). *Reconceptualizing Development in the Global Information Age*. Oxford: Oxford University Press.
- Charron, Nicolas, Victor Lapuente and Bo Rothstein (2013). *Quality of Government and Corruption from a European Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Donsbach, Wolfgang (2016). "Orientation: participation and disorientation in the new environment", in Robert G. Picard (Ed.), *What Society Needs from Media in the Age of Digital*. Oporto: MEDIA XXI.
- DW Akademie (2016). *Our Strategic Model*. www.dw.com/en/our-strategic-model/a-19427146.
- Ellul, Jacques (1964). *The Technological Society*. New York: Knopf.
- Enjolras, Bernard, Terje Rasmussen och Kari Steen-Johnsen (red) (2014) *Status for yttringsfriheten i Norge: Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord.
- Enjolras, Bernhard och Kari Steen-Johnsen (2014). "Frykten for å støte som begrenning. Hvilken betydning har sosiale normer for yttringsfriheten", i Bernhard Enjolras, Terje Rasmussen och Kari Steen-Johnsen (red) *Status for yttringsfriheten i Norge: Hovedrapport fra prosjektet*. Oslo: Fritt Ord.
- Freedom of the Press Report 2016*. (2016). Washington DC: Freedom House.
- Hirschfeldt, Johan (2016). "Konstitutionellt yttrandefrihetsskydd i Sverige", i *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- Holmberg, Sören och Bo Rothstein (2015). "Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarsson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Kierulf, Anine and Helge Rønning (red) (2009). *Freedom of Speech Abridged? Cultural, Legal and Philosophical Challenges*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet. 9-22.
- Medieborgarna och medierna. En digital värld av rättigheter, skyldigheter – möjligheter och ansvar. Delbetänkande av Medieutredningen* (2015), Stockholm: Wolters Kluwers (SOU 2015:94).
- Mihalidis, Paul (2014). *Media Literacy and the Emerging Citizen. Youth Engagement and Participation in the Digital Culture*. New York: Peter Lang.

- Mill, John Stuart (2016). *On Liberty and Other Writings*. New York: LG Classics.
- Mouffe, Chantal (2016 (2008)). "Democratic Politics and the Dynamics of Passion", i Kari Palonen, Tuija Pulkkinen och Jose Rosales (red), *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Aldershot: Ashgate pp. 101-118.
- Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2016* (2017). Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2004). *Giving Voice to the Voiceless: Good Governance, Human Development & Mass Communications*. Cambridge: Harvard University/John F. Kennedy School of Government.
- Norris P (2012). To Them that Hath' News Media and Knowledge Gaps. *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft* 16(1): s. 71-98.
- Olsen, J. P. (2017). *Democratic Accountability, Political Order, and Change: Exploring Accountability Processes in an Era of European Transformation*. Oxford University Press.
- Petersson, Olof, Anker Brink Lund, Eivind Smith och Lennart Weibull (2007). *Medierna och yttrandefriheten*. Rapport från SNS' demokratiråd. Stockholm: SNS Förlag.
- Picard, Robert G (Ed.) (2016). *What Society Needs from Media in the Age of Digital*. Oporto: MEDIA XXI.
- Print, Murray and Dick Lange (red) (2013). *Schools, Curriculum and Civic Education for Building Democratic Citizens*. Rotterdam: Springer Science and Business Media/Sense Publishers.
- Rothstein, Bo (2011). *The Quality of Government. Corruption, Social Trust and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
- Reportrar utan gränsers pressfrihetsindex 2017. https://dl.dropboxusercontent.com/u/653220/pfi17/rsfse_-_pfi2017-komplett-EMBARGO.pdf.
- Rønning, Helge (2013). "Freedom of Expression is Not a Given Right", i Ulla Carlsson (red) *Freedom of Expression Revisited. Citizenship and journalism in the digital age*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, pp.13-26.
- Rønning, H. (2009). "The Contemporary Challenges to the Concept of Universal Human Rights and Freedom of Expression", in Anine Kierulf och Helge Rønning (red) *Freedom of Speech Abridged? Cultural, Legal and Philosophical Challenges*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet. 9-22.
- Sen, Amartya (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Steen-Johnsen, Kari, Audun Fladmode och Arnfinn H. Midtbøen (2016). *Sosiale normer og politisk toleranse*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning og Fritt Ord.
- Sterzel, Fredrik (1971). *God publicistisk sed*. Uddevalla, Publica.
- Strömbäck, Jesper (2013). *Svenska framtidsutmaningar. Slutrapport från regeringens Framtidskommission*. Stockholm: Fritzes. DS 2013:19.
- Strömbäck, Jesper (2015). "Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?", i *Låt fler forma framtiden! Forskarantologi*. Stockholm: Wolters Kluwers. SOU 2015:96.

- von Sydow, Björn (2016). "Yttrandefrihetens betydelse för ett fritt folk", i *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766*. Stockholm: Sveriges Riksdag.
- UNESCO (2013). *Media and Information Literacy. Policy and Strategy Guidelines*. Paris: UNESCO.
- Waldron, James (2012). *The Harm in Hate Speech*. Cambridge MA: Harvard University Press
- Weibull, Lennart (1988). "Synen på den journalistiska etiken", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *SOM-undersökningen 1987*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (1998). "Brister i dagspressen?", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2009). "Medieförtroendets villkor", i Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart och Britt Börjesson (1995). *Publicistiska seder. Studier i svensk pressetik*. Stockholm: Tiden/SJF.
- Winston, Brian (1998). *Media Technology and Society. A History from the Telegraph to the Internet*. London: Routledge.

DIGITALA PLATTFORMAR ALLT VIKTIGARE FÖR NYHETSPUBLIKEN – FÖRUTOM NÄR DET GÄLLER TIDNINGSPRENUMERATION

ULRIKA ANDERSSON

Sammanfattning

Den svenska allmänheten är ett nyhetsintresserat folk. Det visar resultaten från 2016 års nationella SOM-undersökning. Nästan alla tar på ett eller annat sätt del av nyheter, men valet av nyhetsmedier och plattformar varierar stort mellan olika grupper i samhället. Nyhetskonsumtion på nätet är starkt förankrad i befolkningen, inte minst bland unga. De etablerade mediernas nyhetssajter nyttjas flitigt i vissa grupper medan andra väljer att konsumera nyheter via sociala medier. Men fortfarande lever såväl papperstidningen som tablåtittandet/-lyssnandet, även om den förra befinner sig i en utsatt situation. Den regelbundna pappersläsningen har dalat kraftigt, så även andelen hushåll med en morgontidningsprenumeration. Trots att svenska morgontidningar under senare år har lanserat digitala prenumerationsalternativ, föredrar prenumeranterna pappersalternativet. Detta är några av resultaten i det här kapitlet om det svenska folkets användning av nyhetsmedier.

Tillväxten av nyhetsförmedlande företag och tjänster har varit kraftig under 2000-talet, inte minst när det gäller utbudet på webben. Aldrig förr har det funnits så mycket att välja på för den som är intresserad av nyheter. Och aldrig förr har det varit så lätt för den som inte är intresserad av nyheter att välja bort etablerade nyhetsmedier till förmån för alternativa medier som ligger närmre de egna referensramarna. Det är nästan svårt att föreställa sig att det bara för ett par årtionden sedan var dagspressen och public service som stod för utbudet av lokala och nationella nyheter. Den pågående strukturomvandlingen har satt tydliga avtryck i den allmänna nyhetskonsumtionen, där digitala plattformar har kommit att bli allt viktigare. Nyhetskonsumtionens omfattning varierar dock mellan olika medieformer såväl som mellan olika samhällsgrupper.

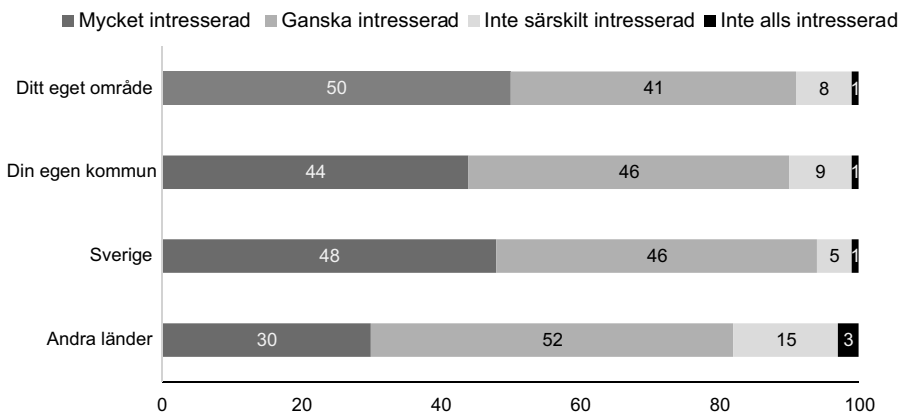
Det här kapitlet avser att belysa den svenska allmänhetens nyhetsintresse och nyhetsvanor. De övergripande frågeställningar som kapitlet kretsar kring är huruvida nyhetskonsumtion via digitala plattformar har stärkts ytterligare vid 2010-talets mitt och vilka grupper i samhället som främst väljer de digitala alternativen respektive papper/tablå. Inledningsvis fokuseras människors självs kattade intresse för nyheter från olika områden, därefter belyses hur befolkningens nyhetskonsumtion har förändrats över tid under perioden 1986–2016. Analyser av hur nyhetskonsum-

tionen ser ut i olika samhällsgrupper följer därnäst, varpå kapitlet avslutas med en granskning av den prenumererade morgontidningens ställning i samhället 2016. Tidigare forskning och övergripande teoretiska perspektiv kommer att presenteras i anslutning till respektive avsnitt.

Ett nyhetsintresserat folk

Nyhetsmedier brukar vanligen betraktas som ett viktigt inslag i det demokratiska samhället. Genom att ta del av nyheter ges människor en möjlighet att orientera sig i aktuella frågor och de kan också skapa en egen uppfattning och erfarenhet om gemensamma problem, intressen och möjligheter (Andersson, 2014; Kovach & Rosenstiel, 2014; Strömbäck, 2005). Svenskarna är också ett nyhetsintresserat folk – åtminstone när de själva får skatta sitt intresse för nyheter. Runt 90 procent av befolkningen i åldrarna 16–85 år säger sig vara intresserad av nyheter som handlar om Sverige, om den egna kommunen och om det hyperlokala – det som sker i det egna närområdet (figur 1). Visserligen skiljer sig intressenivån mellan olika grupper i samhället, framför allt mellan yngre och äldre, men den övergripande bilden är ändå att intresset för vad som händer i samhället generellt är stort.

Figur 1 Intresse för nyheter från olika områden, 2016 (procent)

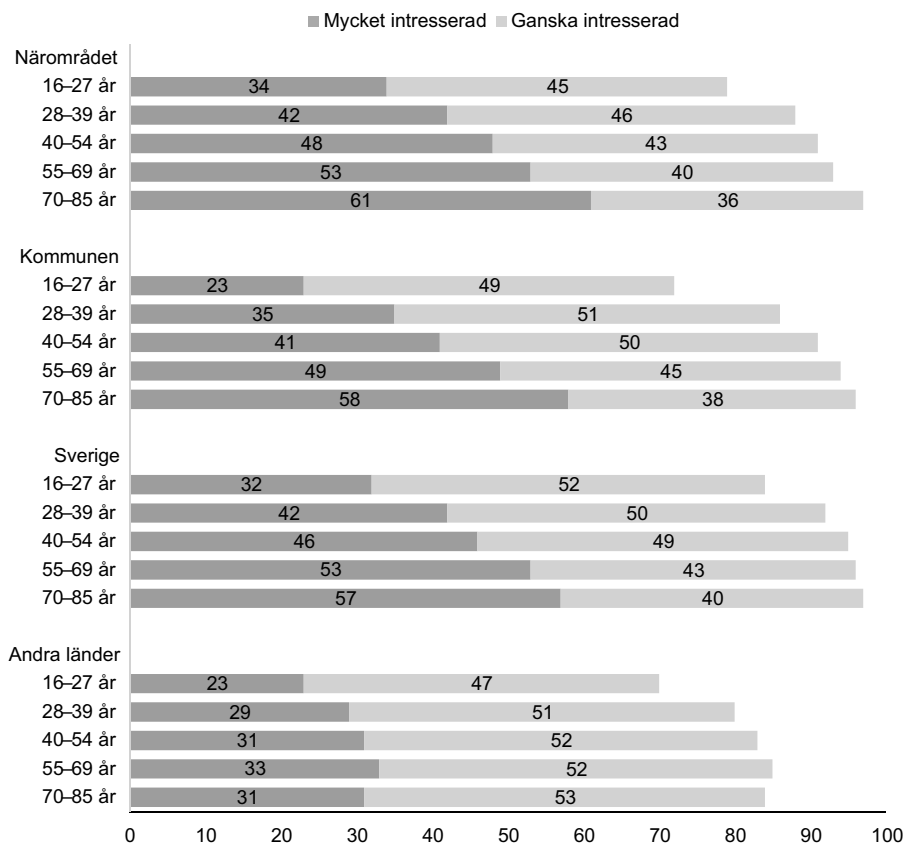
Kommentar: Frågan lyder: *Hur intresserad är du av nyheter som handlar om...?* följt av de aktuella områdena. Svarsalternativen framgår av figuren. Antalet svarpersoner varierar mellan 6 214 och 6 315.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Det finns en stark samvariation i intresset för nyheter från olika områden. Det gäller framför allt intresset för hyperlokala nyheter och nyheter om den egna kommunen (Tau-c .80***), men också för nyheter på kommunal och nationell nivå (.49**)

samt mellan riksnyheter och internationella nyheter (.60***). Liknande resultat har framkommit även i tidigare undersökningar (Arkhed & Ohlsson, 2015).

Figur 2 Nyhetsintresse i olika åldersgrupper, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur intresserad är du av nyheter som handlar om...?* följt av de aktuella områdena. Svartalternativen är: *Mycket intresserad*, *Ganska intresserad*, *Inte särskilt intresserad* samt *Inte alls intresserad*. Minsta antal svarspersoner per åldersgrupp är från yngst till äldst: 796, 960, 1 524, 1 664 samt 1 264. För att kontrollera åldersfaktorns betydelse för intressenivån har sambandsmättet Tau c använts. Sambandet per område är: Närområdet 0,15***, Egna kommunen 0,20***, Sverige 0,14***, Andra länder 0,06***. *** $p=0,000$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Det finns också ett tydligt samband mellan nyhetsintresse och ålder, där den yngre delen av befolkningen (16–27 år) genomgående är något mindre intresserad av nyheter jämfört med övriga åldersgrupper (figur 2).¹ Störst är skillnaden i intres-

set för nyheter från den egna kommunen, i synnerhet när det gäller andelen som uppger att de är mycket intresserade av nyheter. Bland 16–27-åringar säger sig 32 procent vara mycket intresserade, medan motsvarande andel bland 70–85-åringar är 57 procent. Jämnast är intresset för nyheter om andra länder, där 23 procent av de yngsta har ett stort nyhetsintresse jämfört med cirka 30 procent i övriga åldersgrupper.

Det starka nyhetsintresset kommer också till uttryck i den allmänna uppfattningen att människor har en skyldighet att hålla sig uppdaterade om vad som sker i samhället. Men nyheter ses inte bara som en plikt – nio av tio svenskar uppger också att de tycker att det är roligt att hålla koll på vad som händer i omvärlden. Samtidigt upplever nästan halva befolkningen att nyheterna oftast inte är tillräckligt relevanta för att en ska orka ta del av dem (Andersson, 2016; Bergström, 2016). Trots den kraftiga ökningen av antalet nyhetstjänster, förefaller nyhetsmedierna inte riktigt kunna täcka in de behov och intressen som många människor har. Ett rimligt antagande vore annars att det stora utbudet skulle göra det lättare för människor att hitta nyhetskanaler som ligger nära personliga intressen och referensramar – ett förhållande som i sig bidrar till nyheternas relevans – men så tycks inte alltid vara fallet. Det finns också tydliga skillnader mellan befolkningens nyhetsintresse och dess stora enighet om nyheters nytta å ena sidan och omfattningen av människors nyhetskonsumtion å den andra. Detta förhållande belyses vidare i nästa avsnitt om den svenska befolkningens nyhetskonsumtion.

Nyheter på digitala plattformar, papper och tablå

Forskning om mediers roll i det demokratiska samhället har bland annat visat att det finns en tydlig koppling mellan nyhetskonsumtion och samhällsengagemang: ett stort intresse för politik och samhällsfrågor leder vanligtvis till en mer aktiv nyhetskonsumtion (Strömbäck, Djerf-Pierre & Shehata, 2012; Strömbäck, 2005; Lauf, 2001). Dessutom tenderar människor som har ett stort intresse för exempelvis lokal dagspress att också ha en hög konsumtion av andra nyhetsmedier. Det generella nyhetsintresset påverkar såväl intensiteten i nyhetsanvändningen som hur många nyhetsmedier individen väljer att rikta sitt intresse mot (Andersson, 2016; Shehata & Wadbring, 2012). Människors nyhetskonsumtion utgörs som regel också av en mix av olika kanaler, plattformar och källor (Ohlsson, 2013; Chyi m.fl., 2010). Samtidigt pekar en del studier mot att det stora urval av medier som människor idag ställs inför, bidrar till att fler – medvetet eller omedvetet – väljer bort nyhetsmedier till förmån för andra alternativ som bättre överensstämmer med personliga behov och intressen (Shehata & Wadbring, 2012; Wadbring & Hedman, 2011).

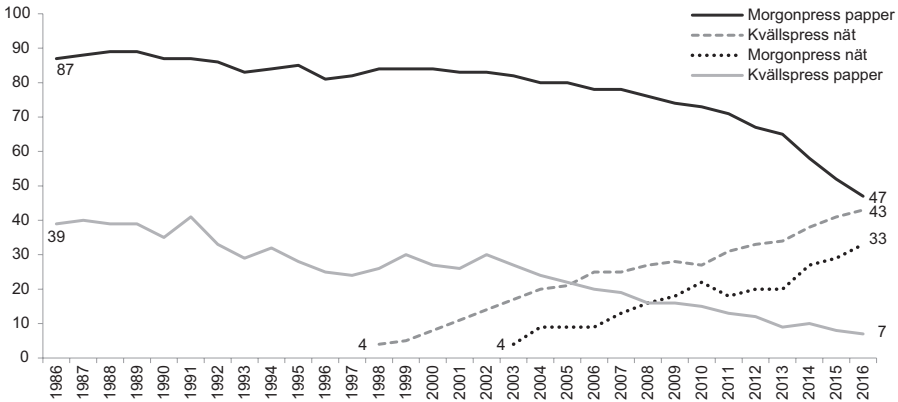
Det är knappast en underdrift att påstå att kartan över den svenska befolkningens medievanor har genomgått en omfattande revidering under den senaste 20-årspe-

rioden. Den stabilitet och de raka kurvor som präglade nyhetskonsumtionen under 1980- och delar av 1990-talet, har under 2010-talet snarast antagit karaktären av en tur i fjällen: höga toppar och djupa dalar blandas med flacka passager, snabba klättringar uppåt och hisnande nedförsbackar.

Sett över tid är det dagspressen som har stått för de största upp- och nedgångarna. Medan tidningarnas nyhetssajter präglas av en stadigt uppåtgående kurva, är det utförsåkning som gäller för papperstidningarna (figur 3). Den mest hisnande färden står just nu morgontidningarna för. Under de senaste tio åren har drygt en tredjedel av de regelbundna papperstidningsläsarna försvunnit. Även om resultatet här gäller för respondenterna i den nationella SOM-undersökningen, har den stora minskningen varit skönjbar också i andra studier av den svenska befolkningens medievanor (se exempelvis Mediebarometern, 2017). Den riktigt stora nedgången i läsningen av morgontidningar på papper inleddes runt 2011, en nedgång som under de sista två undersökningsåren i det närmaste kan beskrivas som fritt fall. Mellan 2014 och 2016 minskade andelen regelbundna läsare med 11 procentenheter – från 58 till 47 procent. Det innebär att knappt hälften av respondenterna i den nationella SOM-undersökningen regelbundet läser någon morgontidning på papper. I slutet av 1980-talet var motsvarande andel nästan 90 procent. Det mått på regelbundenhet som här används för gruppen av morgontidningar, och som kommer att användas för övriga nyhetsmedier i den fortsatta analysen, är användning minst 3 dagar per vecka. Det bör i sammanhanget även nämnas att den yngre delen av befolkningen sedan en tid tillbaka är alltmer underrepresenterade de nationella SOM-undersökningarna (se vidare Bové, 2017), varför det är rimligt att tro att andelen regelbundna papperstidningsläsare i realiteten är något lägre på befolkningsnivå eftersom det framför allt är i de yngre ålderssegmenten som andelen sällan- eller icke-läsare är som störst.

För morgonpressen är det fortfarande papperstidningen som dominerar den regelbundna läsningen, medan situationen är den motsatta för kvällspressen (figur 3). Brytpunkten för när användningen av papperstidningarna och nyhetssajterna korsade varandra, skedde för kvällspressens del 2005. Nyhetssajterna har sedan dess präglats av en fortsatt stabil uppgång samtidigt som intresset för papperstidningarna har fortsatt dala. 2016 uppgår 43 procent av befolkningen att de regelbundet tar del av någon av kvällspressens nyhetssajter, vilket är en något högre andel än de som på 1980-talet regelbundet läste någon kvällstidning. För morgontidningarna överstiger nätläsningen ännu inte läsningen av papperstidningen, men tidpunkten för när denna brytning kommer att ske förefaller rycka allt närmare i tid, inte minst givet den snabba nedgången av andelen regelbundna papperstidningsläsare.

Figur 3 Nyhetskonsumtion via dagspress på papper och nät minst 3 dagar/vecka, 1986–2016 (procent)

Kommentar: Regelbunden användning = minst 3 dagar/vecka. Minsta antal svarspersoner är 1 624 år 1986 och 9 706 år 2016.

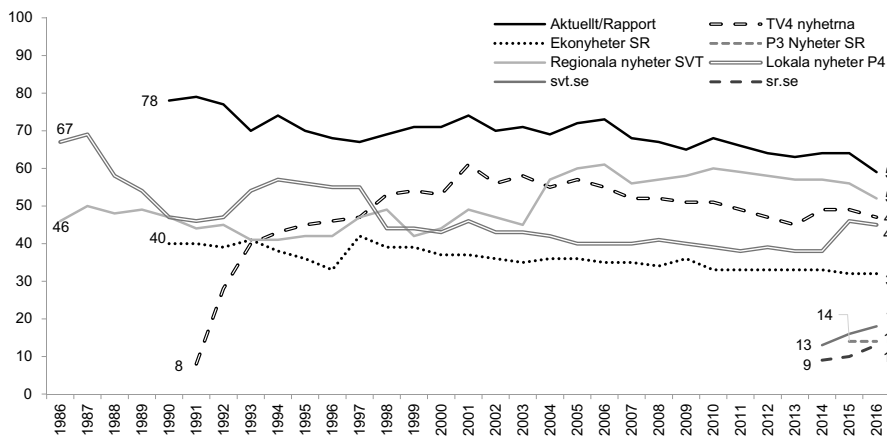
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2016.

För radio och tv råder dock huvudsakligen fortfarande stabilitet i nyhetsvanorna. Visserligen syns sedan 2007 en svag nedgång i tittandet på Sveriges Televisions båda nyhetssändningar Aktuellt och Rapport liksom i tittandet på Nyheterna i TV4, men det kan samtidigt också noteras en viss uppgång i andelen som regelbundet tar del av nyheter via exempelvis svt.se (figur 4). För de lokala och regionala nyhetssändningarna i radio och tv ser mönstret lite olika ut. Medan SVT:s regionala nyhetssändning har tappat något mellan 2015 och 2016 kan det noteras en uppgång i lyssnandet på P4:s lokala nyhetssändningar mellan 2014 och 2015.

Sedan mätningarna av allmänhetens nyhetskonsumtion på public servicemediernas nyhetssajter påbörjades 2014 har det skett en stabil ökning av andelen regelbundna nyhetsanvändare. 2014 uppgav 9 procent att de tog del av nyheter på Sveriges Radios nyhetssajt minst 3 dagar per vecka medan 13 procent regelbundet tog del av nyheter på svt.se. Motsvarande andelar under 2016 är 13 respektive 18 procent.

Det bör i sammanhanget nämnas att det inte är helt enkelt att bedöma hur omfattande människors nyhetsanvändning via dator, mobil eller surfplatta är. Studier har visat att många människor tycker att det är svårt att göra en korrekt uppskattning av hur mycket tid de egentligen spenderar på nyheter och olika nyhetsmedier en genomsnittlig dag (Deuze, 2005). Ny teknik och ett enormt utbud har tillsammans med medievanor i omstöpning bidragit till att gränserna har suddats ut för när användningen av ett visst medium eller innehåll börjar respektive slutar och när användningen av ett annat tar vid (Rozukalne, 2012).

Figur 4 Nyhetskonsumtion via radio, tv och nyhetssajter minst 3 dagar/vecka, 1986–2016 (procent)

Kommentar: Regelbunden användning = minst 3 dagar/vecka. Minsta antal svarspersoner är 1 624 år 1986 och 9 706 år 2016.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2016.

Det finns förstås digitala verktyg som kan mäta trafik på webb och appar, men det är fortfarande ett trubbigt mätredskap. Det går exempelvis oftast inte att säga exakt vem besökaren: en enda dator kan delas av en hel familj, likaväl som en enda människa kan använda såväl dator, mobil som surfplatta för att besöka en nyhetssajt och på så sätt registreras som tre unika besökare (se von Krogh, 2014). Det går heller inte att utesluta att besökaren gör något annat samtidigt som hen är inne på nyhetssajten, och kanske därför faktiskt inte ägnar innehållet någon uppmärksamhet. Människors självskattade användningsgrad får i det här fallet, trots viss problematik, därför ses som ett tillräckligt gott alternativ för att kunna uttala sig om den webbaserade nyhetsanvändningen.

Nyhetskonsumtion i olika samhällsgrupper

De faktorer som vanligen har förts fram som förklaring till människors nyhetskonsumtion är dels sådana som handlar om vem individen är, då framför allt i termer av ålder och utbildningsnivå (Webster, Phalen & Lichty, 2006), dels sådana som är kopplade till individens intressen och intentioner (Wadbring, 2015; Anderson, 2014; Sullivan, 2013). Yngre har exempelvis visat sig ha ett svalare intresse för nyheter och nyhetsmedier jämfört med äldre (Chyi m.fl., 2010; Elvestad & Blekesaune, 2009). Likaså har högutbildade vanligen varit mer frekventa nyhetskonsumenter än lågutbildade. En del av dessa förhållanden gäller också 2016. De regelbundna nyhetsvanorna skiljer sig fortfarande beroende på ålder och då inte

bara i omfattning utan också i val av nyhetskanaler. Unga konsumerar nyheter i betydligt lägre utsträckning än äldre och de föredrar digitala plattformar framför papperstidningar och linjärt radio- och tv-tittande. Äldre väljer i sin tur morgontidning på papper och tabblåagda nyhetssändningar (tabell 2). Den kraftiga nedgång som skett över tid för dagstidningar på papper har tidigare varit som störst bland den yngre delen av befolkningen, men sedan 2010 och framåt har även kunnat noteras en stor nedgång bland yngre medelålders (Andersson, 2016; Wadbring & Hedman, 2011).

Ålderspolariseringen i befolkningens medievanor är särskilt stor när det gäller nyhetskonsumtion via sociala medier. Andelen som i sin användning av sociala medier också konsumerar nyheter är 74 procent bland 16–27-åringar jämfört med 11 procent bland 70–84-åringar.² Det är dock inte helt självklart vad människor avser med ”nyheter” i sociala medier och huruvida användningen handlar om att läsa enstaka artiklar som delats av vänner eller vänners vänner eller om besök på nyhetsmediers konton på exempelvis Facebook och Twitter. De få studier som gjorts pekar mot att det är traditionella nyheter som avses, åtminstone bland ungdomar och unga vuxna (Bergström, 2016; Jervelycke Belfrage, 2016; Statens Medieråd, 2016; Young, 2015).

En annan faktor som också är av stor betydelse för att förklara människors nyhetsanvändning är utbildningsnivå. Lågutbildade, som till relativt stor del utgörs av äldre individer, tar i högre utsträckning del av nyheter via radio, tv och tryckt dagspress, medan högutbildade riktar blicken mot de etablerade mediernas nyhetssajter. Ett undantag från detta mönster hittas för Sveriges Radios nationella Ekot-sändningar, där andelen regelbundna nyhetskonsumenter är något högre bland högutbildade än bland lågutbildade (tabell 1).

Tidigare forskning har visat att människor med ett stort samhällsengagemang tenderar att vara mer intresserade av nyheter än människor med ett svagt engagemang (Andersson, 2014; Strömbäck, Djerf Pierre & Shehata, 2012). Detta samband framträder även här: Människor som uppger sig vara politiskt intresserade tar i högre utsträckning del av nyheter än de som inte är särskilt intresserade av politik. Det gäller framför allt för nyheter i public service – undantaget P3 Nyheter – och den lokala morgontidningen. Motsvarande mönster framträder även för graden av mellanmänsklig tillit, där människor med stor tilltro till sina medmänniskor är mer benägna att använda sig av dessa nyhetsmedier jämfört med människor som betecknas som låglitare.³

Tabell 1 Nyhetsanvändning minst 3 dagar/vecka via tablå, papper och nät i olika grupper, 2016 (procent)

	Aktuellt/Rapport SVT	TV4 Nyheterna	Regionala nyheter SVT	SVT.se	Ekonyheter SR	P3 Nyheter	Lokala nyheter SR	SR.se	Morgonpress papper	Kvällspress papper	Morgonpress nät	Kvällspress nät	Via sociala medier
SAMTLIGA	59	47	52	18	32	14	45	13	47	7	34	43	39
Kvinnor	58	50	53	16	28	12	42	11	47	6	30	40	42
Män	60	44	52	21	36	17	48	14	46	7	37	45	36
16–27 år	22	28	17	12	8	11	13	11	15	4	30	45	74
28–39 år	28	33	23	18	21	18	26	14	18	3	42	51	62
40–54 år	52	47	43	20	32	18	39	14	42	5	39	53	48
55–69 år	76	57	70	20	39	14	59	13	60	9	34	43	26
70–85 år	88	56	82	18	44	9	65	11	73	11	22	24	11
Låg utb.	71	58	67	15	28	9	59	10	58	13	20	28	14
Medellåg utb.	56	50	50	16	28	15	45	11	43	8	28	47	42
Medelhög utb.	56	46	50	18	31	15	42	12	42	6	34	46	45
Hög utb.	58	39	42	23	39	13	40	16	48	4	44	44	47
<300tkr årsinkomst	64	49	59	17	29	10	48	11	46	10	24	32	30
301–700tkr årsinkomst	60	48	54	19	33	15	47	13	49	7	34	44	39
>701 tkr årsinkomst	55	44	46	20	35	17	41	15	45	4	43	54	51
Ren landsbygd	62	48	53	16	37	17	56	12	49	6	27	35	34
Mindre tätort	58	49	53	16	32	15	49	12	47	7	28	44	37
Stad/större tätort	60	47	54	18	31	10	43	12	48	7	35	44	40
Sthlm/Gbg/Malmö	57	43	49	22	30	13	35	16	40	6	39	44	47
Litet politiskt intresse	46	46	42	12	19	12	37	8	39	6	23	40	37
Stort politiskt intresse	67	47	59	22	40	16	49	16	51	7	39	45	41
Låglitare	48	46	43	16	22	14	37	11	32	8	28	42	40
Medel	58	49	51	18	30	14	45	12	45	7	32	44	40
Höglitare	65	46	59	20	39	14	48	14	46	6	37	42	39
V	56	31	48	21	38	17	36	18	37	5	37	41	46
S	67	51	60	20	31	13	51	14	42	10	32	43	33
MP	50	32	43	20	32	14	34	15	39	3	36	33	49
C	58	44	53	16	41	16	53	12	59	4	33	38	40
L	70	41	59	21	40	13	47	13	55	6	40	40	40
KD	62	52	54	17	34	13	44	11	49	5	34	40	37
M	60	53	52	18	33	16	44	11	48	6	37	50	43
SD	57	50	51	16	30	14	48	11	41	8	30	45	37
Litet förtroende radio/tv	43	36	34	14	23	11	33	11	26	6	35	42	44
Varken eller	58	49	51	15	29	14	45	10	47	6	31	42	37
Stort förtroende	67	48	60	22	37	16	50	16	54	8	36	42	36
Litet förtroende dagspress	52	43	43	17	28	13	39	12	31	5	33	43	44
Varken eller	63	50	57	18	32	14	49	12	52	8	31	42	34
Stort förtroende	66	46	59	20	38	16	50	17	58	7	40	42	38

Kommentar: Antal svarspersoner per grupp: kvinnor 5 131, män 4 562; yngst→äldst 1 185, 1 482, 2 357, 2 693, 2 074; låg→hög utb 1 477, 2 824, 2 252, 3 031; låg→hög ink 2 344, 4 066, 2 692; landsbygd→storstad 1 364, 1 821, 4 640, 1 695; låglitare→höglitare 1 569, 4 203, 3 766; ej pol→pol intr 3 546, 6 092; parti V 548, S 2 442, MP 391, C 702, L 497, KD 210, M 2 059, SD 1 199; förtroende radio/tv litet→stort 363, 1 009, 1634; förtroende dagspress litet→stort 833, 1 265, 874.

Signifikanta samband (Tau c): AKTUELLT/RAPPORT ålder 0,44***, utb -0,05***, ink -0,08***, tillit 0,10***, pol intr 0,23***, parti -0,05***, förtr radio/tv 0,14***, förtr dagspr 0,11***; TV4 NYHETERNA kön -0,07***, ålder 0,17***, utb -0,10***, boende -0,04***, parti 0,03*, förtr radio/tv 0,05***; REGIONALA NYHETER SVT ålder 0,42***, utb -0,06***, inkomst -0,09***, pol intr .18***, tillit 0,10***, parti -0,05***, förtr radio/tv 0,15***, förtr dagspr 0,15***; SVT.SE kön 0,06***, utb 0,08***, ink 0,04***, boende 0,04***, pol intr 0,12***, tillit 0,04***, parti -0,04**, förtr radio/tv 0,06***; EKOT SR kön 0,10**, ålder 0,17***, utb 0,09***, ink 0,06***, boende -0,03***, pol intr 0,23***, tillit 0,12***, parti -0,02**, förtr radio/tv 0,10***, förtr dagspr 0,07***; P3 NYHETER kön 0,07**, ålder -0,07***, utb 0,04**, ink 0,08**, pol intr 0,05***, förtr radio/tv 0,03***; P4 LOKALA NYHETER kön 0,07**, ålder 0,23***, utb -0,08***, ink -0,04***, boende -0,09***, pol intr 0,13***, tillit 0,07***, förtr radio/tv 0,10***, förtr dagspr 0,06***; SR.SE kön 0,05***, ålder -0,03***, utb 0,06***, ink 0,04***, pol intr 0,11***, tillit 0,03***, förtr radio/tv 0,05***, förtr dagspr 0,03*; MORGONTIDN. PAPPER ålder 0,43***, pol intr 0,14***, tillit 0,16***, parti -0,06***, förtr radio/tv 0,14***, förtr dagspr 0,19***; KVÄLLSTIDN. PAPPER ålder 0,15***, utb 0,14***, ink -0,05***, parti -0,04***, förtr radio/tv 0,07***, förtr dagspr 0,07***; MORGONTIDN. NÄT kön 0,08***, ålder -0,15***, utb 0,22***, ink 0,21***, boende 0,08***, pol intr 0,20***, tillit 0,09***, förtr radio/tv .05**, förtr dagspr 0,07***; KVÄLLSTIDN. NÄT kön 0,06***, ålder -0,20***, utb 0,11***, ink 0,20***, pol intr 0,05***; SOCIALMEDIER kön -0,06***, ålder -0,39***, utb 0,22***, ink 0,19***, boende 0,05***, pol intr 0,05***.

* $p=0,050$ ** $p=0,010$ *** $p=0,000$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Studier av människors förtroende för nyhetsmedier pekar mot att det finns tydliga skillnader i förtroendenivåerna beroende på var på den partipolitiska skalan individerna placerar sig själva, där särskilt Sverigedemokraternas sympatisörer ger uttryck för ett lägre förtroende för svenska medier (Andersson, 2017; Andersson & Weibull, 2017; se även Anderssons och Weibulls kapitel i denna antologi). Det väcker frågan om dessa grupper också märker ut sig genom lägre intresse för nyheter. Så tycks dock inte vara fallet. Visserligen förekommer det signifikanta samband mellan partisympati och nyhetskonsumtion, men dessa är i de flesta fall mycket svaga (tabell 1). Oavsett om människor säger sig sympatisera med Socialdemokraterna, Liberalerna, Miljöpartiet eller Sverigedemokraterna, ligger deras konsumtion av olika nyhetsmedier på ungefär samma nivå.

Det generella förtroendet för radio/tv och dagspressen som samhällsinstitutioner har däremot en tydlig koppling till användningen av nyhetsmedier. Människor med stort förtroende för radio och tv tar i större utsträckning del av nyheter i public service respektive lokala morgontidningar på papper jämfört med människor med litet förtroende. Allra starkast är sambandet mellan förtroendet för dagspressen som samhällsinstitution och läsning av morgontidning på papper (tabell 1). Huruvida det är den regelbundna användningen som genererar stort förtroende för ett visst nyhetsmedium eller om det snarare är förtroendenivån som bidrar till en högre användningsfrekvens är inte helt givet. En låg förtroendenivå behöver dock inte

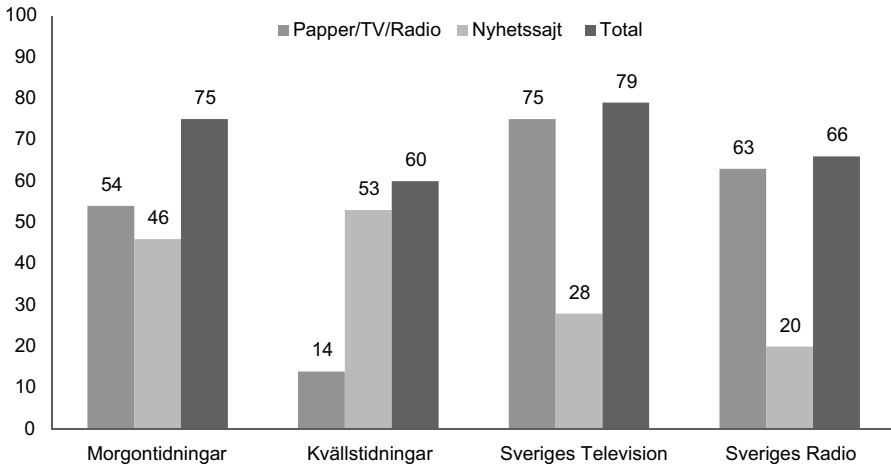
nödvändigtvis hänga samman med en lågfrekvent användning. Kvällspressen utgör ett exempel på det motsatta förhållandet, där förtroendet för tidningarna ligger på en låg nivå samtidigt som användningen av dessa är hög (se vidare Andersson & Weibull, 2017).

Kvällspressen tillhör också ett av de medier där de traditionella förklaringsfaktorerna – däribland ålder, utbildning och samhällsintresse – sedan en tid tillbaka är satta ur spel. Det gäller framför allt för nyhetssajterna där den regelbundna användningen når ungefär samma nivå i de flesta samhällsgrupper (tabell 2). Även Nyheterna i TV4 karakteriseras av ett liknande förhållande. Några undantag förekommer dock, vilka huvudsakligen är kopplade till ålders- respektive utbildningsrelaterade faktorer. Äldre och lågutbildade tar i lägre utsträckning än andra samhällsgrupper del av kvällspressens nyhetssajter. Samtidigt är det i dessa båda grupper som kvällspressen på papper har sin starkaste förankring. För TV4:s del är situationen den omvända: där är det istället de yngsta åldersgrupperna som i lägst utsträckning tar del av Nyheterna jämfört med andra grupper.

Tidigare studier har visat att nyhetssajterna vanligen bidrar med ett visst tillskott av användare som av olika skäl inte använder de traditionella plattformarna för att ta del av nyheter. Så har åtminstone varit fallet för de svenska morgontidningarna (jämför Ohlsson, 2013; Wadbring & Hedman, 2011). Bland dem som 2010 tog del av någon morgontidning minst 1 dag i veckan, stod nätanvändarna för ett tillskott om 10 procentenheter. Det innebar att det till gruppen av papperstidningsläsare respektive pappers- och nättidningsläsare kunde fogas en grupp motsvarande 10 procentenheter av den totala andelen läsare som *enbart* läste nättidningen. Några år senare, 2016, är motsvarande siffra 21 procentenheter (figur 5). År 2016 läser 54 procent av befolkningen mellan 16 och 85 år minst någon gång i veckan en lokal morgontidning. Vidare tar varje vecka 46 procent av befolkningen del av någon morgontidning på nätet. Den sammantagna läsningen når en nivå om 75 procent. Differensen mellan läsningen av papperstidningen och den totala läsningen utgör här det tillskott som nättidningsläsare står för. Det innebär att nästan hälften av dem som läser tidningen på nätet (den mittersta stapeln i diagrammet), sällan eller aldrig läser tidningen på papper. Och omvänt ägnar sig drygt hälften av nättidningsläsarna åt dubbelläsning, det vill säga att de både läser någon papperstidning och någon nättidning.

När SOM-mätningarna inleddes 1986 – då nyhetssajter var ett helt okänt fenomen – läste 90 procent av befolkningen någon morgontidning minst 1 dag per vecka. Trots det stora tillskott som nätläsningen bidrar med numera, ligger den totala andelen läsare betydligt lägre 2016 med en andel om 75 procent. Förändringen är särskilt tydlig bland unga människor i åldrarna 16–27. 1986 uppgav 88 procent av de unga att de läste någon morgontidning minst varje vecka. 2016 är andelen 59 procent.

Figur 5 Användning av olika plattformar för nyhetskonsumtion minst 1 dag/vecka för dagspress, tv och radio, 2016 (procent)

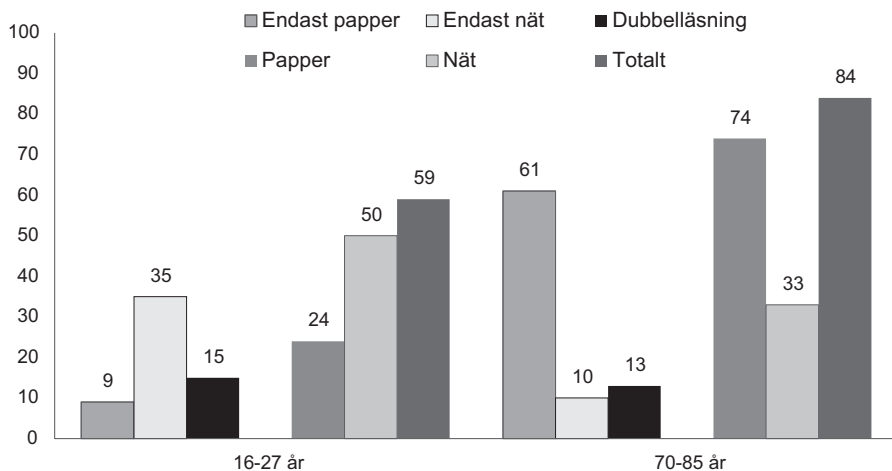
Kommentar: Antal svarspersoner är 9 706.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

När analysen bryts ner efter tidningsform och respondenternas ålder – här med fokus på den yngsta respektive den äldsta åldersgruppen – framgår det att andelen papperstidningsläsare bland 16–27-åringar är 24 procent medan andelen nätläsare är 50 procent (figur 6). Nätläsningen ger i den här åldersgruppen ett tillskott om 35 procentenheter. Givet nyhetssajtarnas tydliga dominans bland 16–27-åringar är det kanske snarare mer riktigt att betrakta papperstidningen som ett tillskott till den totala läsningen. Av den totala andelen morgontidningsläsare bland unga står dubbelläsarna för 15 procentenheter medan de renodlade papperstidningsläsarna står för 9 procentenheter.

Om motsvarande analys görs på den äldsta åldersgruppen, det vill säga bland 70–85-åringar, blir resultatet det rakt motsatta. Bland äldre är det 74 procent som läser någon morgontidning på papper varje vecka och 33 procent som läser någon morgontidning på nätet (figur 6). Den totala läsningen ligger på 84 procent. Av denna andel utgörs 13 procentenheter av dubbelläsning medan 10 procentenheter är renodlad närtidningsläsning. Den renodlade papperstidningsläsningen står här för 61 procentenheter. Basen för 70–85-åringars tidningsläsning är alltså pappersversionen, medan nyhetssajterna bidrar med ett betydligt mindre tillskott till den totala läsningen.

Figur 6 Användning av morgontidningar på papper och nät minst 1 dag/vecka bland yngre och äldre, 2016 (procent)

Kommentar: Antal svarspersoner är 1 185 (16–27 år) respektive 2 074 (70–85 år).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

För kvällspressen liknar användningsmönstret i befolkningen som helhet till stora delar det mönster som de unga uppvisar ifråga om morgontidningarna. Nyhets-sajterna dominerar den samlade läsningen medan papperstidningarna står för ett mindre bidrag (figur 5). 54 procent av befolkningen läser någon av kvällspressens nyhets sajter varje vecka medan 14 procent läser någon av papperstidningarna. Av de senare är hälften renodlade papperstidningsläsare – företrädesvis äldre sådana – vilket en ger total läsning om 60 procentenheter.

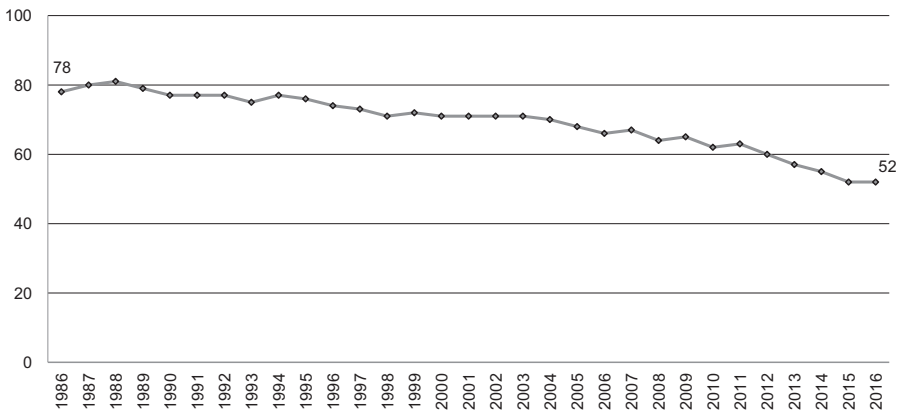
Även om befolkningens nyhetskonsumtion på public service-kanalernas nyhets-sajter har ökat under de senaste åren, står dessa plattformar än så länge för ett ganska litet tillskott till den totala nyhetskonsumtionen.⁴ Av de 28 procent som varje vecka tar del av nyheter på svt.se är det 4 procentenheter som aldrig, eller åtminstone mer sällan, tar del av de nationella respektive regionala nyhetsprogrammen på Sveriges Television (figur 5). Andelen är ungefär densamma för Sveriges Radio där de 20 procent av befolkningen som varje vecka konsumerar nyheter på sr.se står för ett tillskott om 3 procentenheter till den totala konsumtionen av Sveriges Radios nyhetskanaler. Liksom för dagspressen står de unga för ett något större tillskott än äldre, men skillnaderna mellan åldersgrupperna är i det här fallet inte lika påtagliga. Oavsett åldersgrupp är det de traditionella plattformarna som dominerar nyhetsanvändningen.

Prenumeration på tryckta och digitala morgontidningar

I takt med att intresset för de lokala morgontidningarna har minskat har andelen regelbundna läsare såväl som antalet tidningsprenumeranter successivt sjunkit. Visserligen erbjuder de flesta morgontidningar möjligheten att också prenumerera på den digitala tidningsprodukten, men fortfarande är andelen som väljer det senare alternativet låg. Ungefär hälften av befolkningen bor numera i ett hushåll där det finns en morgontidningsprenumeration (figur 7). Runt mitten av 1980-talet låg andelen prenumererande hushåll strax över 75 procent, en andel som 20 år senare befann sig runt 65 procentstrecket.

Minskningstakten var fram till 2010 förhållandevis långsam, därefter har backen utför varit något brantare. Mellan 2010 och 2016 minskade andelen morgontidningsprenumeranter med 10 procentenheter – trots att mätningarna under senare år också har inkluderat prenumerations på den digitala tidningen – vilket kan jämföras ca 15 procentenheter under perioden 1995–2010. Sammantaget har omkring en tredjedel av andelen hushåll med morgontidningsprenumeration försvunnit sedan mitten av 1990-talet. Liksom för läsningen av papperstidningen påverkas nivåskattningen av att andelen unga respondenter är något underrepresenterade i den nationella SOM-undersökningen, varför prenumerationsbenägenheten i befolkningen som helhet sannolikt är ytterligare något lägre.

Figur 7 Andel hushåll med morgontidningsprenumeration, 1986–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?* Antalet svarspersoner är 1 624 år 1986 och 6 511 år 2016.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2016.

Tabell 2 Morgontidningsprenumeration i olika grupper, 1986 och 2016 (procent)

	1986	2016	Differens 1986-2016
Samtliga	78	52	-26
20-27 år ¹	61	26	-35
28-39 år	75	21	-54
40-54 år	82	45	-37
55-69 år	82	65	-17
70-85 år	86	76	-10
<i>Differens</i>	25	55	
Låg utbildning	78	60	-18
Medel utbildning	77	47	-30
Hög utbildning	85	50	-35
<i>Differens</i>	8	13	
<300 tkr årsinkomst	69	42	-27
301–700 tkr årsinkomst	81	50	-31
>701 tkr årsinkomst	88	56	-32
<i>Differens</i>	19	14	
Ren landsbygd	80	59	-21
Mindre tätort	76	52	-24
Stad/större tätort	84	52	-32
Sthlm/Gbg/Malmö	69	46	-23
<i>Differens</i>	15	13	
Litet politiskt intresse	77	55	-22
Stort politiskt intresse	80	44	-36
<i>Differens</i>	3	11	

Kommentar: Frågan lyder: *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?* Svarsalternativen är: *Nej* respektive *Ja*. Minsta antal svarspersoner på gruppnivå är 199 år 1986 (boende i storstad) respektive 282 år 2016 (20-27 åringar). Samtliga förändringar i tabellen är signifikanta om $p=0,000$. ¹16–19-åringar har uteslutits ur analysen då dessa i hög utsträckning fortfarande är hemmaboende och då omfattas av föräldrarnas eventuella prenumeration.

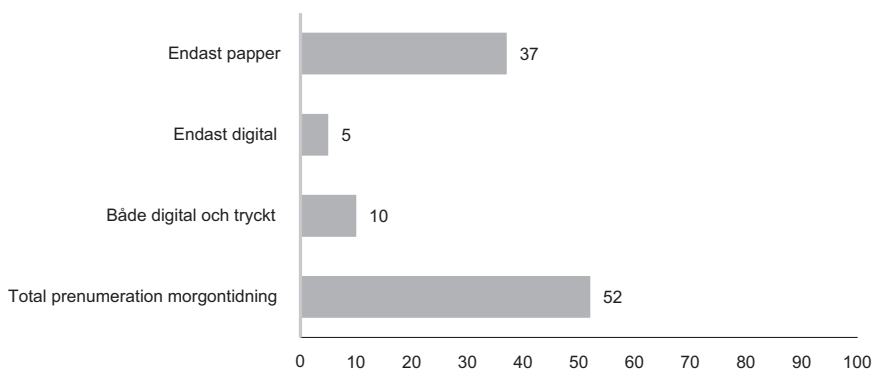
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986 och 2016.

De förändrade prenumerationsvanorna har precis som läsningen av papperstidningar haft en tydlig koppling till ålder. Bland 20–27-åringar har andelen som bor i ett hushåll med en morgontidningsprenumeration minskat från 61 till 26 procent mellan åren 1986 till 2016 (tabell 2). Det innebär att mer än hälften av prenumeranterna i denna åldersgrupp har försvunnit. Den största minskningen står dock 28–39-åringarna för. I denna åldersgrupp har andelen prenumeranter sedan mitten av 1980-talet gått från 75 till 21 procent – en minskning om 54

procentenheter. Prenumerationsbenägenheten i denna åldersgrupp är numera lägre än i den yngsta åldersgruppen. Den grupp som tidigare har stått för den lägsta andelen prenumeranter, unga under 30, har således successivt utökats till att numera omfatta även människor under 40. Men det är inte bara bland yngre som andelen prenumeranter har minskat. Även gruppen av 70–85-åringar har förändrat sina prenumerationsvanor, från 86 procent 1986 till 76 procent 2016. Från att tidigare ha skiljt omkring 25 procentenheter mellan den mest respektive den minst prenumerationsbenägna åldersgruppen, har differensen under senare år ökat till 55 procentenheter.

Förändringarna i prenumerationsbenägenhet berör dock inte bara människor i olika åldrar. Det har även skett tydliga förändringar relaterade till utbildning, inkomst, boende och politisk intresse. Runt mitten av 1980-talet var prenumerationsgraden som högst bland högutbildade, höginkomsttagare, boende i städer och på landsbygd samt bland personer med stort politiskt intresse (tabell 2). Trettio år senare är kartan till viss del omritad. Andelen prenumeranter är förvisso fortfarande högre bland höginkomsttagare än bland låginkomsttagare, och boende på landsbygden prenumererar i högre utsträckning än storstadsbor på någon morgontidning. Sett till individernas utbildningsnivå är förhållandet mellan lågutbildade och högutbildade numera det omvända då andelen prenumeranter 2016 är högre bland lågutbildade än bland högutbildade. Likaså är människor med lägre politiskt intresse idag mer prenumerationsbenägna än människor med stort politiskt intresse, ett förhållande som 1986 var det motsatta.

Figur 8 Prenumeration på tryckta och digitala morgontidningar, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?* samt *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon morgontidning?* Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerationer. Svarsalternativen är: *Nej, Ja, papperstidningen* samt *Ja, digital prenumerering*. Antal svarspersoner är 3 282.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Många morgontidningar har under de senaste åren satsat på att erbjuda digitala prenumerationer, där prenumeranterna exempelvis kan välja på att kombinera papperstidningen med tillgång till den digitala tidningen alternativt att enbart prenumerera på den digitala produkten. Fortfarande är det dock få som väljer att enbart ha en digital prenumerations. I befolkningen som helhet är det 5 procent som uppger sig ha en renodlad digital morgontidningsprenumeration (figur 8). Drygt en tredjedel, 37 procent, prenumererar enbart på papperstidningen, medan 10 procent har en prenumerations som kombinerar tidningen på papper med den digitala tidningen.

Tabell 3 Tryckt och digital prenumerations på morgontidningar i olika grupper, 2016 (procent)

	Kombinerad papper/digital			Prenumeration total ²	Saknar prenumerations	Summa	Antal svars-personer
	Papper	digital	Digital				
<i>Samtliga</i>	37	10	5	52	48	100	3 882
20-27 år ¹	18	3	5	26	74	100	282
28-39 år	13	3	5	21	79	100	506
40-54 år	28	12	4	45	55	100	759
55-69 år	46	12	7	65	35	100	880
70-85 år	65	7	4	76	24	100	686
Låg utbildning	54	3	4	60	40	100	464
Medellåg utbildning	37	7	4	47	53	100	971
Medelhög	33	10	6	45	55	100	768
Hög utbildning	35	11	6	50	50	100	1 006
≤300 tkr årsinkomst	38	8	1	47	53	100	783
301–700 tkr årsinkomst	41	8	3	52	48	100	1 259
≥701 tkr årsinkomst	38	12	5	55	45	100	882
Ren landsbygd	47	7	5	59	41	100	458
Mindre tätort	42	6	4	52	48	100	628
Stad/större tätort	36	10	6	52	48	100	1 570
Sthlm/Gbg/Malmö	27	10	9	46	54	100	580
Litet politiskt intresse	36	5	3	44	56	100	1 144
Stort politiskt intresse	45	8	4	57	43	100	2 976

Kommentar: Frågan lyder: *Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon lokal morgontidning? samt Prenumererar du eller någon i ditt hushåll på någon annan morgontidning? Frågan gäller både papperstidningar och digitala prenumerations.* Svarsalternativen är: *Nej, Ja, papperstidningen* samt *Ja, digital prenumerations.* ¹16–19-åringar har uteslutits ur analysen då dessa i hög utsträckning fortfarande är hemmaboende och då omfattas av föräldrarnas eventuella prenumerations. ²Summan av de olika prenumerationsformerna överensstämmer i vissa fall inte helt med den totala andelen prenumeranter i vissa grupper, vilket beror på avrundning av procentsatserna för de enskilda prenumerationsformerna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Men även om andelen prenumeranter förvisso varierar kraftigt beroende på individernas ålder, utbildningsnivå och var i landet de bor, är mönstret *inom* respektive grupp trots allt detsamma: prenumerationen på papperstidningen dominerar klart över den digitala prenumerationen (tabell 3). Trots att vissa delar av befolkningen vanligen riktar en stor del av sin uppmärksamhet mot olika former av digitala nyhetsmedier, förefaller det vara relativt lång tid kvar tills den digitala tidningsprenumerationen går om prenumerationen på papperstidningen.

Skäl till att avstå morgontidningsprenumerering

Tidigare studier har visat att prenumerationspris och brist på tid att hinna läsa morgontidningen har varit vanliga skäl till att många morgontidningsprenumeranter funderat på att säga upp sin prenumerering (Hedman, 2009). I takt med att andelen prenumeranter har sjunkit till allt lägre nivåer har dock frågan aktualiserats om vilka orsaker som ligger bakom att så många väljer att inte alls prenumerera på någon morgontidning. Bland respondenterna i 2016 års nationella SOM-undersökning är den vanligaste orsaken till att välja bort prenumerering att det

Tabell 4 Skäl till att inte prenumerera på någon morgontidning, 2016 (procent)

	Mycket viktigt skäl	Ganska viktigt skäl	Varken eller	Ganska oviktigt skäl	Mycket oviktigt skäl	Summa	Viktigt skäl totalt	Antal svars-personer
Jag får de nyheter jag behöver via radio och tv	44	29	14	5	8	100	73	738
Jag får de nyheter jag behöver via nyhetssajter som är gratis	41	26	15	7	11	100	67	714
Det kostar för mycket	40	25	15	9	11	100	65	725
Jag får de nyheter jag behöver via sociala medier	25	21	22	13	19	100	46	698
Innehållet i dagens tidningar är inte tillräckligt bra	16	20	30	15	19	100	36	687
Jag saknar förtroende för det tidningarna skriver	13	14	32	17	24	100	27	670
Jag får de nyheter jag behöver från en gratistidning	10	14	23	17	36	100	24	696

Kommentar: Frågan lyder: *Om du inte prenumererar på någon morgontidning, hur viktiga är följande skäl till varför du valt att inte ha någon prenumerering?* Tabellen baseras på personer som i en tidigare fråga har angett att de inte har någon morgontidningsprenumerering i hushållet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

finns andra medier som fyller det personliga behovet av nyheter. Tre av fyra icke-prenumeranter anger att de får de nyheter som de behöver via radio och tv och två tredjedelar anger tillgången till gratis nyhetssajter som ett viktigt skäl (tabell 4). Två tredjedelar anger också prenumerationspriset som en viktig faktor i sammanhanget. Vidare uppger knappt hälften att deras nyhetsbehov täcks av de nyheter som på ett eller annat sätt sprids via sociala medier. Tillgång till gratistidningar är däremot mindre vanligt som skäl till att inte hålla sig med någon tidningsprenumeration. Och för cirka en tredjedel är valet att inte prenumerera kopplat till tidningarnas innehåll: det handlar dels om upplevelsen att kvaliteten inte är tillräcklig bra, dels om bristande förtroende för det som skrivs i tidningarna.

Tabell 5 Olika gruppers skäl till att inte prenumerera på någon morgontidning, 2016 (procent)

	Jag får de nyheter jag behöver via radio och tv	Jag får de nyheter jag behöver via nyhetssajter som är gratis	Det kostar för mycket	Jag får de nyheter jag behöver via sociala medier	Innehållet i dagens tidningar är inte tillräckligt bra	Jag saknar förtroende för det tidningarna skriver	Jag får de nyheter jag behöver från en gratistidning
Samtliga	73	67	65	46	36	27	24
20-27 år ¹	64	79	58	68	29	25	19
28-39 år	71	73	63	44	38	26	25
40-54 år	69	65	68	43	42	30	24
55-69 år	82	64	64	40	34	25	26
70-85 år	89	40	77	32	33	37	27
Låg utbildning	76	45	72	37	39	32	33
Medellåg utbildning	74	67	56	56	36	25	26
Medelhög	74	71	68	47	38	29	24
Hög utbildning	73	70	69	40	35	28	20
Ren landsbygd	72	70	63	39	46	30	14
Mindre tätort	77	64	71	50	40	25	19
Stad/större tätort	73	58	63	44	34	28	26
Sthlm/Gbg/Malmö	72	71	63	54	34	29	31

Kommentar: Frågan lyder: *Om du inte prenumererar på någon morgontidning, hur viktiga är följande skäl till varför du valt att inte ha någon prenumerering?* Svartalternativen är: *Mycket viktigt, ganska viktigt, varken viktigt eller oviktigt, ganska oviktigt samt mycket oviktigt.* Tabellen redogör för andelen som har svaret mycket eller ganska viktigt bland respondenter som i en tidigare fråga har angett att de inte har någon morgontidningsprenumeration i hushållet. ¹16–19-åringar har uteslutits ur analysen då dessa i hög utsträckning fortfarande är hemmaboende och då omfattas av föräldrarnas eventuella prenumerering. Antal svarpersoner: Yngst->äldst 269, 484, 760, 821, 659, låg utb->hög utb 441, 829, 719, 940, landsbygd->storstad 424, 526, 1 444, 518.

Signifikanta samband (Tau c): Får nyheter via radio/tv: ålder 0,12***; Får nyheter via nyhetssajt som är gratis: ålder -0,15***, utb 0,08*; Kostar för mycket: ålder 0,10**; Får nyheter via sociala medier: ålder -0,13***, utb -0,08*; Innehållet inte tillräckligt bra: ålder 0,06*, utb -0,06*, boende -0,10**; Får nyheter från gratistidning: utb -0,10**, boende 0,08**.

* $p=0,050$ ** $p=0,010$ *** $p=0,000$

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Skälen till att inte prenumerera på en morgontidning skiljer sig något beroende på vilken grupp det gäller. Yngre är mer benägna att instämna i att de får de nyheter de behöver via nyhetssajter som är gratis samt genom nyheter i sociala medier (tabell 5). Nyheter via radio och tv spelar störst roll för den äldsta åldersgruppen, liksom prenumerationspriset. Skillnaderna mellan olika utbildningsgrupper är däremot mindre, även om medel- och högutbildade i högre utsträckning än lågutbildade uppger tillgången till nyheter via kostnadsfria nyhetssajter som skäl för att inte ha någon morgontidningsprenumeration. Alternativet att nyhetsbehovet tillgodoses genom gratistidningar är mer vanligt bland individer som bor i någon av landet tre storstäder relativt dem som bor på landsbygden – 31 jämfört med 14 procent. Det senare resultatet är inte särskilt oväntat då tillgången till högfrekventa gratistidningar är större i storstaden än på landsbygden.

Några slutord om den svenska nyhetspubliken

Vilka slutsatser kan då dras av de resultat som har presenterats i det här kapitlet? Jo, dels att en stor andel av den svenska befolkningen säger sig vara intresserad av nyheter, såväl om det som sker i närområdet som det som händer på den nationella respektive den internationella arenan. Men också att användningen av nätbaserade nyhetsmedier har ökat kraftigt under 2000-talet samtidigt som framför allt de tryckta nyhetsmedierna har tappat stort i betydelse. För radio och tv har användningen präglats av en förhållandevis hög stabilitet, åtminstone sett mot bakgrund av de omfattande förändringar som har skett på mediemarknaden under den senaste 30-årsperioden. Men även för dessa medier syns en tydlig förstärkning i nyhetskonsumtionen via public service-kanalerna nyhetssajter, även om användningen än så länge inte uppnår samma omfattning som för dagspressens nyhetssajter. På starkast frammarsch är dock nyhetskonsumtionen via sociala medier där den regelbundna användningen närmar sig motsvarande nivå som kvällspressens nyhetssajter och den lokala morgontidningen på papper. Resultaten går på tvärs med de farhågor om en ökande andel nyhetsundvikare som forskare har gett uttryckt för under senare år (se exempelvis Blekesaune, Elvestad & Aalberg, 2012; Shehata & Wadbring, 2012; Strömbäck, Shehata & Djerf-Pierre, 2012). Snarare tycks det stora utbudet av nyheter och ökningen av antalet plattformar som människor använder för att ta del av nyheter – oavsett om nyhetskonsumtionen är planerad eller om den sker mer slumpmässigt – ha bidragit till ett slags nyhets-samhälle.

Samtidigt varierar valet av nyhetskanaler och intensiteten i dess användning stort mellan olika grupper i samhället. Särskilt åldersfaktorn har visat sig vara av stor betydelse i sammanhanget. Det är framför allt bland den unga och yngre medelålders delen av befolkningen som användningen av digitala nyhetsmedier har vuxit sig särskilt stor. I synnerhet sociala medier har blivit en viktig plattform för konsumtion av nyheter bland yngre.

Det kan dock även konstateras att den digitala nyhetskonsumtionen på sina håll fortfarande karakteriseras av vissa begränsningar. Det gäller framför allt i människors val av prenumerationsform för lokala och nationella morgontidningar, där papperstidningen fortfarande är dominerande. Det är ett resultat som gäller oavsett vilken samhällsgrupp som beaktas. Givet den allt lägre prenumerationsnivån i befolkningen som helhet – då framför bland unga vuxna och yngre medelålders – är frågan om den digitala prenumerationen ens kommer att komma ikapp den traditionella papperstidningsprenumerationen inom en överskådlig framtid. Icke-prenumeranternas starka betoning på radio- och tv-nyheter, kostnadsfria nyhets sajter och nyheter via sociala medier som skäl för att välja bort den prenumererade morgontidningen, talar för att den digitala prenumerationen även fortsättningsvis kan komma att stå inför en utmaning att locka fler prenumeranter.

Noter

- ¹ Åldersgrupperingen skiljer sig här från den mer traditionella gruppering (16–29 år, 30–49 år, 50–64 år, 65–85 år) som ofta används i SOM-institutets analyser av befolkningens nyhetskonsumtion (se exempelvis Bergström, 2016; Bergström & Weibull, 2016; Ohlsson, 2013). Den gruppering som används i det här kapitlet – 16–27 år, 28–39 år, 40–54 år, 55–69 år samt 70–85 år) – är gjord utifrån ett antal nyckelindikatorer som rör studier, familjebildning, arbetsliv och pension. Bland dessa återfinns genomsnittsålder för inträde på arbetsmarknaden (OECD, 2016), genomsnittsålder för examen vid universitet/högskola (SCB, 2017), genomsnittsålder för förstföderskor (SCB, 2013), etablering på arbetsmarknaden i form av tillsvidareanställning (SCB, 2015) samt övergång från arbete till pension (Eurostat, 2014; SCB, 2014).
- ² För en fördjupad analys av människors nyhetsanvändning via sociala medier, se Maria Jervelycke Belfrages och Annika Bergströms kapitel i denna antologi.
- ³ Mellanmänsklig tillit baseras på frågan i vilken utsträckning det går att lita på människor i allmänhet. Svarsskalan går mellan 0 (Det går inte att lita på människor i allmänhet) och 10 (Det går att lita på människor i allmänhet). De som har angett värdena 8-10 definieras som höglitare. Se vidare Holmberg & Rothstein, 2016.
- ⁴ Skälet till att just public service tas upp i jämförelsen är att det är dessa bolags nyhetssajter som mäts i de nationella SOM-undersökningarna.

Referenser

- Andersson, Ulrika (2014). *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt*. Sundsvall: Demicom.
- Andersson, Ulrika (2015). Skillnaderna ökar mellan svenskars medievanor. I Truedson, Lars (red) *Mediestudiers årsbok – tillståndet för journalistiken 2014/2015*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2016). Växande informationsgap i digitaliseringens spår. I Truedson, Lars (red) *Mediestudiers årsbok 2015/2016*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Andersson, Ulrika (2017). Lågt förtroende för rapporteringen om invandring. I Truedson, Lars (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2017). Har svenskarna förtroende för medierna? I Truedson, Lars (red) *Misstron mot medier*. Stockholm: Institutet för mediestudier.
- Arkhed, Sofia & Ohlsson, Jonas (2015). Nyhetsintresse och nyhetskonsumtion. SOM-rapport 2015:33. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika, (2016). Nyheter i sociala nätverksmedier. I Ohlsson, Jonas, Solevid, Maria & Oscarsson, Henrik (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Weibull, Lennart (2016). Värmländska nyhetsvanor 2014. I P O Norell & Lennart Nilsson (red) *Värmländska utmaningar – politik, ekonomi, samhälle, kultur och medier*. Karlstads universitet: SOM-institutet.
- Blekesaune, Arild, Elvestad, Eiri & Aalberg, Toril (2012). Tuning Out the World of News and Current Affairs – An Empirical Study of Europe's Disconnected Citizens. *European Sociological Review*, 28 (1): 110–126.
- Chyi, Hsiang Iris, Yang, Mengchieh Jacie, Lewis, Seth C & Zheng, Nan (2010). Use of and Satisfaction with Newspaper Sites in the Local Market: Exploring Differences between Hybrid and Online-Only Users. *Journalism & Mass Communication Quarterly* 87(1): 62-83.
- Deuze, Mark (2005). Toward professional participatory storytelling in journalism and advertising. *First Monday*, 10 (7): 4 July.
<http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/viewArticle/1257/>
- Elvestad, Eiri & Blekesaune, Arild (2008). Newspaper Readers in Europe: A Multilevel Study of Individual and National Differences. *European Journal of Communication*, 23(49): 425-47.
- Eurostat (2014). Labour force survey statistics – transition from work to retirement. Eurostat Statistics Explained. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_force_survey_statistics_-_transition_from_work_to_retirement

- Hedman, Ulrika (2009). ”Morgontidningen kostar för mycket”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jervelycke Belfrage, Maria (2016) *Både slumpmässig och planerad: Ungas nyhetskonsumtion i sociala medier*. Göteborg: Institutionen för Journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- Kovach, Bill & Rosenstiel, Tom (2014). *The elements of journalism*. New York: Three Rivers Press.
- Lauf, Edmund (2001). Research Note: The Vanishing Young Reader. Socio-demographic Determinants of Newspaper Use as a Source of Political Information in Europe, 1980-98. *European Journal of Communication*, 16(2): 233–243.
- OECD (2016). *Education at a Glance 2016. OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing. <http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/9616041e.pdf?expires=1495462237&id=id&accname=guest&checksum=53D95BEFBF4E78B66FDE6557B1599175>
- Ohlsson, Jonas (2013). Tidningen och demokratin. I Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red) *En region för alla?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Rozukalne, Anda (2012). Young people as a media audience: From content to usage processes. *Central European Journal of Communication*, 1: 105-120.
- Shehata, Adam & Wadbring, Ingela (2012). Allt fler står utanför nyhetsvärlden. I Oscarsson, Henrik, Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet.
- Statens medieråd (2016) *Ungar & medier*. Stockholm: Statens medieråd.
- Statistiska Centralbyrån/SCB (2013). Äldre mammor vanligare förr. *Välfärd* 1/2013. http://www.scb.se/statistik/_publikationer/LE0001_2013K01_TI_00_A05TI1301.pdf
- Statistiska Centralbyrån/SCB (2014). Övergången från arbete till pension 2012. Sveriges officiella statistik. Statistiska meddelanden, AM 110 SM 1404. http://www.scb.se/Statistik/AM/AM0401/2014K03Z/AM0401_2014K03Z_SM_AM110SM1404.pdf
- Statistiska Centralbyrån/SCB (2015). *Utvecklingen av tidsbegränsat anställda*. Sveriges officiella statistik. Statistiska meddelanden, AM 110 SM 1501. http://www.scb.se/Statistik/AM/AM0401/2014K04Z/AM0401_2014K04Z_SM_AM110SM1501.pdf
- Statistiska Centralbyrån/SCB (2017). *Universitet och högskolor. Studenter och examinerade på grundnivå och avancerad nivå 2015/2016*. Sveriges officiella statistik, Statistiska meddelanden. UF 20 SM 1701. http://www.scb.se/contentassets/103490f5ede146068052229e4ed8eab1/uf0205_2015116_sm_uf20sm1701.pdf
- Strömbäck, Jesper (2005). In Search of a Standard: Four Models of Democracy and Their Normative Implications for Journalism. *Journalism Studies* 6 (3): 331–345.

- Strömbäck, Jesper, Djerf-Pierre, Monika & Shehata, Adam (2012). The dynamics of political interest and news media consumption: A longitudinal perspective. *International Journal of Public Opinion Research*, 25 (4): 414–435.
- Sullivan, John L. (2013). *Media Audiences. Effets, Users, Institutions, and Power*. Los Angeles: Sage.
- Von Krogh, Torbjörn (2014). *Pizzerian brinner igen. Skillnader och likheter mellan läsning av lokala nyheter på papper och nät*. Sundsvall: DEMICOM, Mittuniversitetet.
- Wadbring, Ingela (2015). Journalistikens publiker. I Karlsson, Michael & Strömbäck, Jesper (red) *Journalistikhandboken*. Lund: Studentlitteratur.
- Wadbring, Ingela & Hedman, Ulrika (2011). Ökad polarisering i morgontidningsläsningen. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Webster, James G., Phalen, Patricia F., & Lichty, Lawrence W. (2006). *Ratings Analysis. The Theory and Practice of Audience Research*. Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Young, Eric (2015). *How Millennials Get News: Inside the Habits of America's First Digital Generation*. Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research. American Press Institute.

SOCIALA MEDIER: EN NYHETSDISTRIBUTÖR ATT RÄKNA MED

MARIA JERVELYCKE BELFRAGE OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Sociala medier får en allt mer framträdande plats som nyhetsdistributör. Det här kapitlet fokuserar på användningen av nyheter i sociala medier, vem som använder dem, vilka ämnesområden som är mest använda och om nyheter i sociala medier är på väg att ersätta exempelvis tidningar. Sociala medier är vanligare som nyhetskälla än enskilda digitala nyhetsmedier som exempelvis Dagens Nyheter eller Sveriges Radio och användningen har ökat något de senaste åren. Publiken är förhållandevis ung och användningen av nyheter i sociala medier är en del av det dagliga digitala flödet. I de sociala nätverksflödena förekommer många olika typer av nyhetsinnehåll – från politik till sport – och resultaten indikerar en bred repertoar. Många vittnar om att nyheter i sociala medier är ett skäl, om än inte det viktigaste, till att avstå tidningsprenumeration.

I samma takt som sociala medier¹ vuxit fram har nyhetsorganisationernas närvaro i dessa ökat, och på samma gång har den svenska allmänhetens nyhetskonsumention via sociala medier blivit allt vanligare. Det sociala medium som har allra flest användare är Facebook, som blev tillgängligt för användare i Sverige 2006, och fick ett stort genomslag i befolkningen 2007. Facebook har utvecklats från att ha varit en tämligen renodlad yta för mer privat orienterad kommunikation vänner emellan, till att ha blivit en plattform i ständig utveckling. Den här typen av nätverkssajter är snarare en slags metasajt för att organisera relationer, än en ren innehållssajt. Genom att välja ut och välja bort skapar varje användare sin egen medierade livsvärld där nyheter utgör en av många komponenter (Mathieu & Pavlícková, 2017).

Detta är nu inte en odelat positiv utveckling för nyhetsorganisationerna. De måste visserligen finnas där publiken befinner sig, men den som gör den ekonomiska vinsten i det här sammanhanget är tveklöst Facebook, genom att de får användarna att stanna kvar på plattformen och därmed drar in reklampengarna. För mediebranschen råder det motsatta förhållandet, de förlorar sin åtråvärda del av annonskakan och de mister besökare till de egna, mödosamt uppbyggda webbplattformarna. Hur detta förhållande utvecklas på sikt återstår att se.

Även om traditionella nyhetsorganisationer står för produktionen av den största andelen av de nyheter som totalt sett distribueras (Domingo, Masip & Costera

Meijer, 2015), har sociala medier fått en allt mer framträdande roll i distributionen av dem (Mitchell & Page, 2015). I sociala medier blandas innehåll från etablerade nyhetsdistributörer som lägger ut nyheter i sitt eget flöde med innehåll som vänner i nätverket delar. Genom att algoritmer baserade på användarens egen användning avgör vad som kommer upp i det egna flödet kan inte nyhetsföretagen styra nyhetsdistributionen på något kontrollerat sätt. Det är också svårt att veta exakt vad som dyker upp i vars och ens flöde. Flödet bestäms av vilka medie- eller nyhetsorganisationer man följer eller gillar och som sagt hur dessa används. Nyhetsflödet som tidigare bestämts av professionella journalister och medieorganisationer har blivit en mer komplex informationscykel som numera också inbegriper ”vanliga” människor.

Det är förhållandevis lite utforskat i vilken utsträckning nyheter som kommer i sociala nätverksflöden faktiskt konsumeras. Med detta sagt ska vi ta en närmare titt på hur befolkningens beteendemönster ser ut, och hur de har förändrats och utvecklats när det gäller just nyhetskonsumtion i sociala medier. Redan i SOM-undersökningen 2010 (Bergström & Wadbring, 2011) konstaterades att sociala medier kommit att bli betydelsefulla för människor när det gäller att uppmärksamma nyheter. I det här kapitlet bygger vi vidare på tidigare SOM-mätningar och analyserar 1) i vilken utsträckning och med vilken frekvens sociala medier används för nyhetsinhämtande, 2) hur sociala medier står sig relativt andra digitala nyhetskällor samt 3) hur olika kategorier av nyheter används i de sociala nätverksflödena. Kapitlet inleds med en forskningsöversikt där några olika aspekter av nyhetsanvändning i sociala medier presenteras.

Nyhetsanvändning i sociala medier

Flera undersökningar visar att det huvudsakliga skälet till att folk använder sig av sociala medier är för att hålla kontakt med vänner, och för att upprätthålla relationer som redan har etablerats offline, eftersom det erbjuder snabb och enkel kommunikation och en inblick i varandras liv. De vanligaste sätten att använda sociala medier är att skriva om sig själv, chatta och kommentera andras texter, och att lägga ut foton på sig själv eller familjen (Bergström, 2010). Amerikanska Pew Research Institute konstaterade också i en stor undersökning från 2007 att 91 procent av de amerikanska ungdomarna då använde sociala medier för att hålla kontakt med vänner (Lenhart & Madden, 2007).

Men i takt med att sociala medier vuxit fram de senaste åren har också nyhetsorganisationernas närvaro i dem ökat, och flera studier visar nu att nyhetskonsumtion via sociala medier ökar. 2016 års undersökning från IIS, *Svenskarna och internet*, visar till exempel att ungdomar i åldern 16-25 år anser att Facebook är viktigare än traditionella medier (tv, radio och dagstidningar) som källa för information i allmänhet och som källa för lokalyheter. I 2016 års SOM-undersökning framkom att bland 30-49-åringar anger runt 50 procent att de traditionella lokala medierna

är viktiga, men lika viktiga är Facebook och kommunernas hemsidor, samt den lokala gratistidningen (Nygren & Leckner, 2016). Studier från USA visar att så många som 62 procent av amerikanerna får nyheter via sociala medier (Mitchell m.fl., 2016) och en internationell jämförande studie finner motsvarande resultat för länder som exempelvis Korea, Japan och Tjeckien, men också att vanorna varierar stort mellan olika länder. I Finland och Storbritannien är användningen mycket låg (Reuters Digital News Report, 2016).

Den allra tydligaste skiljelinjen mellan i vilken grad vi tar del av traditionellt förmedlade nyheter och nyheter som förmedlas digitalt, går mellan människor i olika åldrar (Andersson, 2016; Sternvik & Wadbring, 2010). Andra faktorer som spelar roll är klass, utbildningsnivå och boendeort. Men förenklat, och rent generellt, har man hittills kunnat säga att ju äldre man är desto sannolikare är det att man använder sig av traditionella medier och ju yngre man är desto sannolikare att man använder sig av digitala tekniker och sociala medier.

Josefin Sternvik konstaterade 2010 i *Ungas nyhetskonsumtion – i en föränderlig värld* att det faktum att forskning visar att yngre i lägre utsträckning än äldre tar del av nyheter förmedlade i traditionell media skulle kunna vara ett tecken på ett generellt minskat nyhetsintresse hos denna del av befolkningen, men att det också lika gärna skulle kunna vara ett resultat av att de traditionella nyhetsprogrammen förlorar publik till andra nyhetsförmedlare. Vidare konstaterade hon att nyhetsanvändning alltid har varit en fråga om ålder, så till vida att man i takt med ökad ålder får mer etablerade vanor och socialiseras in i samhället och att man därför blir mer intresserad av nyheter generellt sett (Sternvik, 2010).

Men det faktum att tekniken utvecklats, i synnerhet den snabba spridningen av smarta telefoner, i kombination med att nyhetskonsumtion via sociala medier blir allt vanligare, tycks ha lett till att ungas nyhetskonsumtion ökar, vilket i sin tur gör att åldersskiktningen ökar på ytterligare sätt: Yngre och äldre tar del av nyheter i *olika* medier och/eller medieformer.

För de allra flesta sociala medier-användare utgör nyheter av olika slag en del av flödet, där de blandas in med uppdateringar från vänner och bekanta, oavsett om användarna har gjort aktiva val eller inte att följa nyhetsmedier. En studie från Pew Research Institute, *State of the news media 2014*, (Mitchell & Page, 2014) visar också att *slumpmässig* eller *oavsiktlig* nyhetskonsumtion är utbrett inom sociala medier. Undersökningen visar att 50 procent av Facebook-användarna i studien tar del av nyheter trots att detta inte var det egentliga syftet med besöket i det sociala mediet. Så många som 78 procent av de frekventa nyhetsanvändarna sade sig få del av nyheter på Facebook när deras egentliga avsikt var något annat än nyhetsinhämtning. En annan amerikansk undersökning har också visat att nyhetskonsumtion i sociala medier sker på ett slumpmässigt sätt, och att detta dessutom är något de intervjuade uppskattade (Yadamsuren & Erdelez, 2010). I en undersökning från Argentina (Boczkowski m. fl., 2016: 4) kommer forskarna fram till liknande resultat, och gör också en intressant observation, de noterar att

de intervjuade sade sig ”leva i sociala medier”, snarare än att använda dem då och då. Detta skulle kunna tyda på en viss kontinuitet i konsumtionen.

Så även om konsumtionen är slumpmässig, leder den de facto till nyhetskonsumtion. Forskning visar till exempel att många unga menar att de på så sätt blir upplysta och informerade om vad som händer och sker i omvärlden, både lokalt och internationellt. För att kunna avgöra i vilken mån unga verkligen tar del av och läser hela artiklar krävs dock fördjupade studier. Under alla omständigheter har slumpmässig konsumtion således kommit att spela en allt större roll genom den ständigt ökande mängden nyheter som tillgängliggörs via sociala medier, ofta via mobilen som alltid finns nära till hands. Motivet att använda sociala medier är alltså inte i första hand att inhämta nyheter, utan det är något som kommer på köpet. Dock kan det vara så att unga numera tar med detta i beräkningen, det visar en kvalitativ undersökning från Dagspresskollegiet², *Ungas nyhetskonsumtion i sociala medier, både slumpmässig och planerad*, (Jervelycke Belfrage, 2016). De intervjuade i studien uttrycker att de i stor utsträckning räknar med att bli uppdaterade via sociala medier när något ”stort” händer i samhället – konsumtionen kan därför sägas vara både slumpmässig och planerad.

Att trenden hos den yngre delen av befolkningen går mot ett ökat användande av såväl digitala tekniker som sociala medier i allmänhet, men också specifikt när det gäller nyhetskonsumtion, visar även Statens medieråds undersökning *Ungar och medier* (2015). Där konstateras att barn och unga fortsatt tar lika mycket del av nyheter – men att det nu istället sker i mobilen och över nätet (70 procent av 17–18-åringarna tar del av nyheter på nätet åtminstone någon gång i veckan.). Barn och ungas nyhetskonsumtion har på allvar börjat flytta från papperstidningar och tv-nyheter till det ständiga flödet på nätet. Det är papperstidningen de unga lämnar, inte nyheterna. De som tar del av nyheter på nätet varje dag har ökat från 24 procent (2012) till 43 procent (2015), och andelen unga som anser att nyheter är spännande har närapå fördubblats 2014 jämfört med 2005, samtidigt som det skett en radikal minskning i andelen som anser nyheter är tråkiga. En annan intressant jämförande siffra från Statens medieråds undersökningar visar att så sent som år 2010 använde endast sju procent av 16-åringarna mobilen för att koppla upp sig mot internet. Nu gör 96 procent detsamma. Unga och yngre medelålders går i bräschen för den digitala nyhetsanvändningen medan äldre har mer stabila vanor att använda traditionella nyhetsmedier som tv, radio och tryckta tidningar.

Exakt hur nyhetskonsumtionen ser ut är svårt att säga då det finns få undersökningar som studerat detta. Ulrika Andersson (2014) konstaterar också i en forskningsöversikt av publikforskningen att det behövs fördjupade studier om de motiv som styr just nyhetskonsumtion i sociala medier och hänvisar till forskning som visat att det finns en tydlig överlappning mellan *relationsorienterad* och *informationsorienterad* aktivitet på internet. Sammanfattningsvis kan konstateras att många svenska och internationella studier visar att nyhetsanvändning i sociala medier är både utspridd och uppskattad, men att det saknas fördjupad kunskap

om hur den här användningen ser ut med avseende på vilken typ av nyheter som dyker upp i människors flöden, i vilken utsträckning olika typer av nyhetsinnehåll faktiskt används och huruvida den här distributionsvägen fungerar som ersättning eller komplement till andra distributionskanaler.

Användning av sociala medier för nyhetssyften

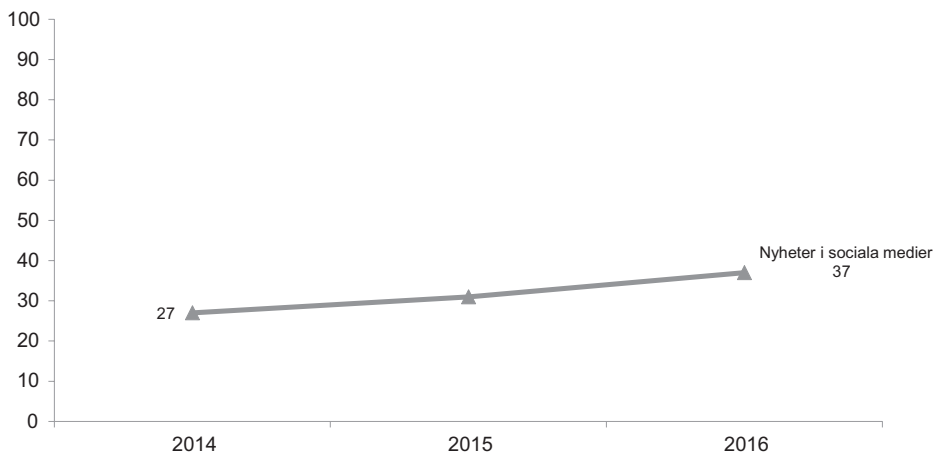
SOM-undersökningen 2016 ger vissa möjligheter till sådan fördjupad kunskap, genom att det ställts frågor om nyhetskonsumtion i sociala medier i relation till andra digitala nyhetsmedier, samt om användningen av olika typer av nyhetsinnehåll i sociala medier. Inledningsvis redogörs för grundförutsättningarna för nyhetsanvändning i sociala medier: användningen av sociala medier och användningen av nyheter på nätet.

Bland de svarande i SOM-undersökningen 2016 är det sammanlagt 82 procent bland 16–85-åringarna som tagit del av nyheter på internet någon gång det senaste året och motsvarande siffra för sociala medier är 68 procent. Om vi tittar lite närmare på frekvensen i användningen har vi runt 45 procent dagliga användare för båda användningsområdena och på sammanlagd veckobasis är andelen användare av nyheter 74 procent och av sociala medier 63 procent. Det är alltså en förhållandevis stor andel av den vuxna befolkningen som på regelbunden basis använder såväl digitala nyheter som sociala medier när de efterfrågas i en allmän användningsfråga. Detta är sannolikt en liten underskattning då yngre har sämre svarsbenägenhet i undersökningen.

Vi ska fördjupa analysen av nyhetsanvändningen på internet genom att titta närmare på vilka sajter som respondenterna anger att de använder. Användningen av olika nyhetstjänster på internet har ställts i en fråga med namngivna sajter samt möjligheten att välja alternativet *Annan nyhetstjänst*. Ett antal etablerade svenska nyhetsdistributörer fanns med i frågan som även inkluderade *Sociala medier* som en slags övergripande kategori utan närmare beskrivning. I inledningen på frågan fanns också svarsalternativet *Jag tar aldrig del av nyheter på internet*. 14 procent av de svarande valde den utgången men finns med i den följande analysen som alltså gjorts på samtliga svarande för att på det viset få en bild av hur olika nyhetstjänster på nätet är spridda i den samlade vuxna befolkningen.

Resultaten pekar mot sociala medier som den största källan till internetnyheter. Runt en femtedel av de svarande anger sociala medier som daglig nyhetskälla på nätet och två femtedelar har en regelbunden veckoanvändning av sociala medier (figur 1). Övriga nyhetssajter som fanns med i frågan når en daglig publik på under 10 procent och mindre frekventa veckoläsare ligger på mellan 10 och 20 procent. Sällananvändarna utgör en betydligt större andel än de regelbundna användarna. Skillnaderna i publikandelar för de olika specificerade nyhetsleverantörerna är mycket små (se Ulrika Anderssons kapitel i denna bok).

Figur 1 Användning av nyheter i sociala medier 2014–2016 (andel minst 5 dagar i veckan bland samtliga svarande, procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?* Inledningsvis fanns en utgång för att gå vidare till nästa fråga: *Jag tar aldrig del av nyheter på internet.* En 6-gradig skala användes: *Dagligen, 5–6 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka, 1–2 dagar/vecka, Mer sällan* samt *Aldrig*. Analysen baserar sig på dem som har besvarat frågan. I figuren visas andelen som svarat *5–6 dagar/vecka* eller *Dagligen*. Antal svar 2016 varierar mellan 8 464 och 9 707.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014–2016.

Nyhetsanvändning i olika medier skiljer sig när man jämför olika befolkningsgrupper. Viktiga förklaringsfaktorer är exempelvis ålder och utbildning (Bergström m.fl., 2015), och i det här fallet behöver man också studera nyhetsanvändningen i sociala medier utifrån den generella användningen av sociala medier och digital nyhetsanvändning (jfr Bergström, 2016). Nyhetsanvändning i sociala medier är starkt relaterad till den allmänna användningen av den här typen av nätverk ($\text{tau-c}=0.53^{***}$, tabell 1). En klar majoritet av de dagliga sociala medieanvändarna tar del av nyheter, medan motsatsen gäller för sällananvändarna.

En annan viktig faktor för att förstå användningen av nyheter i sociala medier är ålder ($\text{tau-c}=-0.41^{***}$). Användningen minst fem dagar i veckan är mer än sex gånger så utbredd bland unga människor i åldrarna 16 till 29 år som bland personer över 65 år. Mönstret över åldersgrupperna är linjärt, och bland personer mellan 30 till 50 år är närmare hälften användare av nyheter i sociala medier medan motsvarande andel bland de mellan 50 och 64 år är ca 25 procent.

Tabell 1 Användning av nyheter i sociala medier i olika grupper, 2016 (andel minst 5 dagar i veckan bland samtliga svarande, tau-c¹)

	Andel användare minst 5 dagar/vecka	Antal svar
Samtliga	32	9 825
Kön		
Kvinnor	35	5 162
Män	29	4 663
<i>Tau-c</i>	-0,06***	
Ålder		
16–29 år	62	1 418
30–49 år	46	2 732
50–64 år	26	2 625
65–85 år	10	3 057
<i>Tau-c</i>	-0,41***	
Utbildningsnivå		
Låg	10	1 495
Medellåg	34	2 834
Medelhög	36	2 257
Hög	38	3 037
<i>Tau-c</i>	0,15***	
Använder sociala medier		
Dagligen	58	4 651
Någon/flera ggr i veckan	17	1 563
Mer sällan	2	501
<i>Tau-c</i>	0,53***	
Använder nyhetstjänster på internet		
Dagligen	48	4 468
Någon/flera ggr i veckan	28	2 758
Mer sällan	11	857
Aldrig	7	1 751
<i>Tau-c</i>	0,35***	

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?* En 6-gradig svarsskala användes: *Dagligen, 5–6 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka, 1–2 dagar/vecka, Mer sällan* samt *Aldrig*. Inledningsvis fanns också en utgång för att gå vidare till nästa fråga: *Jag tar aldrig del av nyheter på internet*. I tabellen presenteras andelarna för användning av nyheter i sociala medier minst 5 dagar per vecka bland samtliga svarande. ¹Sambandens styrka har testats genom Kendalls tau-c. Måttet går från -1 till +1 och anger sambandets styrka respektive riktning. -1 innebär ett perfekt negativt samband, +1 anger ett perfekt positivt samband, 0 att statistiska samband saknas. *** p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Den mer generella vanan att använda nyheter på internet förklarar också en stor del av nyhetsanvändningen i sociala medier ($\tau\text{-}c=0.35^{***}$). Bland de dagliga användarna av nätnyheter uppger nästan hälften att de använder nyheter i sociala medier medan motsvarande siffra bland personer som aldrig tar del av nätnyheter är under 10 procent. Även om andelen är låg i det här sista fallet, indikerar den ändå att det finns en liten grupp personer som trots obefintlig vana att använda nyheter på nätet ändå får sådana i sina nätverksflöden. Här kan man tänka sig att de sociala medierna kan utgöra ett visst tillskott till nyhetskonsumtionen i andra medier – både traditionellt och digitalt distribuerade. Andra studier indikerar detta, när intervjupersoner vittnar om att de får nyheter i sina flöden som de annars överhuvudtaget inte skulle kommit i kontakt med (Jervelycke Belfrage, 2016).

Sociodemografiska faktorer som kön och utbildningsnivå har mindre betydelse för om nyhetsanvändning äger rum i sociala medier. Signifikanta men svagare skillnader har uppmätts och tar sig uttryck i att användningen ökar med utbildningsnivå. Skillnaden mellan de högst och de lägst utbildade i undersökningen är närmare 30 procentenheter. Dessa mönster liknar de vi känner från användning av nyheter i press, radio och tv (Norris, 2000; Ohlsson, 2013). Skillnaderna mellan könen är mycket små men det finns en tendens till att kvinnor har en något mer utbredd användning av nyheter i sociala medier än vad män har. Könsskillnader i nyhetsanvändning har traditionellt varit mycket små på en övergripande nivå, och blir framför allt framträdande när det gäller användning av olika typer av nyhetsinnehåll (Andersson & Weibull, 2013; jfr Weibull, 1983).

Då många av de presenterade förklaringsfaktorerna är starkt kopplade till varandra har vi också gjort samlade analyser som tar hänsyn till varje enskild faktor under kontroll för de andra. En första sådan analys gjordes för användningen av sociala medier som testades mot kön, ålder och utbildning. Samtliga tre faktorer bidrar signifikant till att förstå användningen, men ålder är den mest betydande. Nästa steg i analysen har varit att testa användningen av nyheter i sociala medier, och även där är ålder den mest betydande faktorn när kön och utbildningsnivå är lika. Om man till den analysen också lägger digital nyhetsanvändning och användning av sociala medier minskar betydelsen av ålder och istället är det vanan att använda sociala medier som bäst förklarar nyhetsanvändningen här. Resultaten ligger i linje med vad som redan nämnts, nämligen att användningen i viss mån är slumpartad och att nyheter som en följd av detta existerar i ett flöde som användare och mediebransch endast delvis har kontroll över.

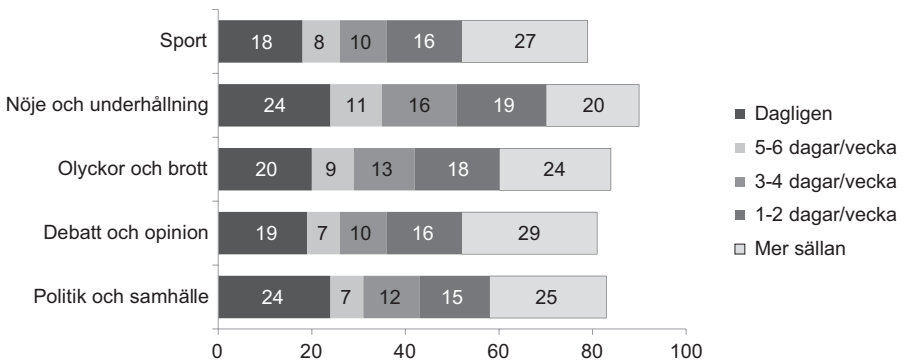
Användning av sociala medier för olika typer av nyhetsinnehåll

Vi ska nu vända blicken mot användningen av olika typer av nyhetsinnehåll i de sociala medierna. När det gäller innehåll i tryckta tidningar visar tidigare forskning att det är lokala nyheter som dominerar läsningen och att rapportering om olyckor och brott samt in- och utrikesändelser också lockar många till regelbun-

den läsning (Andersson & Weibull, 2013). I SOM-undersökningen 2016 valdes ett antal områden ut för att studera frekvens i användningen via sociala medier – samma områden som i 2015 års SOM-undersökning mättes utifrån vilken vikt användarna tillskrev dem.

Bland dem som anger att de använder sociala medier och därmed har svarat på frågan vilka nyhetsområden de brukar ta del av i det här sammanhanget är variationen mellan olika typer av nyheter förhållandevis liten (figur 2). Den dagliga användningen varierar mellan 18 procent (sport) och 24 procent (nöje och underhållning samt politik och samhälle). Den sammantagna användningen är försumbart högre för innehåll med inriktning på nöje och underhållning och lägst för sport, men skillnaderna i den här specifika användargruppen är mycket små.

Figur 2 Användning av sociala medier för att hålla sig uppdaterad på olika områden, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta händer det att du tar del av nyheter om följande ämnen via sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter)?* Svarsskalan framgår av figuren. Frågan inleddes med svarsalternativet *Jag använder inte sociala medier*. Analysen baserar sig på personer som angett i frågan att de använder sociala medier. Antal svarande varierar mellan 1 077 och 1 085.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Detta kan jämföras med den fråga som ställdes i 2015 års nationella SOM-undersökning där svarspersonerna fick bedöma hur viktiga sociala medier är för att hålla sig uppdaterad på olika områden. Viktigast var sociala medier för nyheter om nöje och underhållning (Bergström, 2016). Mindre viktiga bedömdes de vara för nyheter om olyckor och brott, för debatt- och opinionsmaterial och för nyheter om politik och samhälle. Minst viktiga uppgavs sociala medier vara när det gäller nyheter inom sportområdet. Mönstren från viktighetsmätningen liknar således användningsmönstret i 2016 års undersökning.

En korrelationsanalys³ av användningen av de olika ämnesområdena som mätts i 2016 års undersökning visar på starka samband mellan samtliga områden. Star-

kast samband finns mellan användningen av *Politik och samhälle* och *Debatt och opinion* (Pearson's $r=0,89$ $p<0,001$) samt mellan *Politik och samhälle* och *Olyckor och brott* ($r=0,76$ $p<0,001$). Minst starka korrelationer finns mellan sport och övriga områden som efterfrågades i undersökningen (lägsta $r=0,45$ $p<0,001$ med *Debatt och opinion*). Bland människor som använder sociala medier för att ta del av nyheter finns alltså en stor spännvidd mellan olika nyhetsområden.

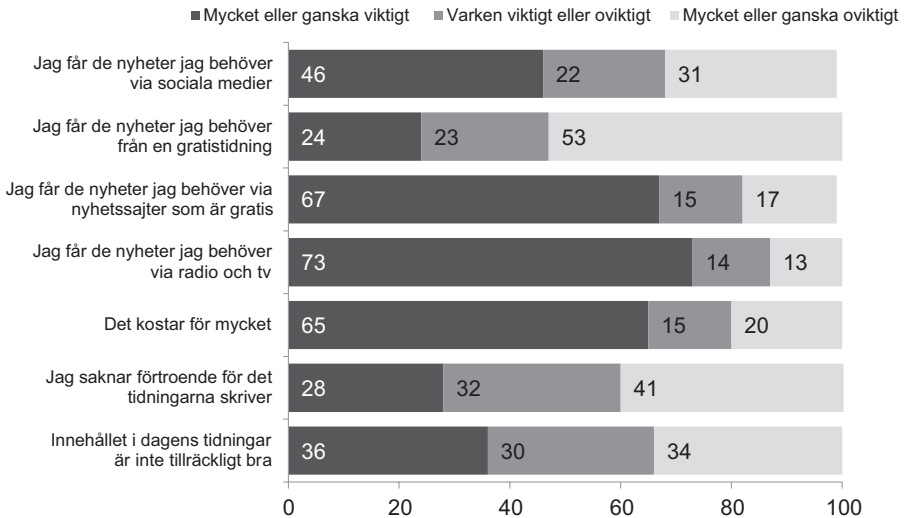
När det gäller viktigheten kunde konstateras i 2015 års undersökning att kvinnor tillskrev samtliga områden utom sport större vikt än vad män gör, att yngre lägger större vikt vid samtliga ämnesområden än vad äldre gör och att effekten av utbildning på den bedömningen varierade mellan olika områden. Störst skillnader i viktighet uppmättes mellan grupper med olika frekventa vanor att använda sociala medier och nyheter på nätet (Bergström, 2016).

Analysen av användning av motsvarande ämnesområden i 2016 års undersökning visar inte på några signifikanta skillnader mellan könen, med undantag för sportnyheter som är mer använda i sociala medier bland män än bland kvinnor. Störst förklaringskraft har användningen av sociala medier och användningen av digitala nyheter, där de som är flitiga användare i båda fallen också har en högre nyhetskonsumtion för samtliga efterfrågade områden. Nyhetsanvändning i sociala medier är en del av ett ständigt pågående flöde, och ju oftare man ger sig in i flödet, desto mer frekvent får man också nyheter – ett helt förväntat resultat.

Ålder och utbildning har, som nämnts, stor betydelse för nyhetskonsumtion i traditionella medier. Ålder är en betydande faktor även i sociala medier så till vida att samtliga efterfrågade ämnesområden är mer utbredda bland yngre än bland äldre. Detta är tvärt emot vad vi känner till om nyhetsanvändning i traditionella medier, där användningen som regel är mer utbredd bland äldre. När det gäller utbildningsnivåns inverkan på nyhetsanvändning kan vi se signifikanta skillnader för *Politik och samhälle* samt för *Debatt och opinion* där båda är mer använda bland personer med högre utbildningsnivå. För övriga nyhetsområden uppmättes inga statistiskt säkerställda skillnader.

Sociala medier ersätter prenumeration?

I undersökningen fick respondenter som inte har någon morgontidningsprenumeration i hushållet svara på frågan vilka skäl som var viktiga för att man *inte* prenumererar. Ett av de på förhand angivna skälen var att man får de nyheter man behöver via sociala medier. Bland de svarande som inte har någon morgontidningsprenumeration anger närmare hälften – 46 procent – att ett viktigt skäl är just detta (figur 3).

Figur 3 Skäl till att inte prenumerera på morgontidning, 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: Om du inte prenumererar på någon morgontidning, hur viktiga är följande skäl till varför du valt att inte ha någon prenumeration? En femgradig svarsskala användes: Mycket viktigt, Ganska viktigt, Varken viktigt eller oviktigt, Ganska oviktigt samt Mycket oviktigt. Analysen baserar sig på personer som angett i en tidigare fråga att hushållet inte har någon prenumeration på morgontidning (sammanlagt 804 personer). Antal svarande varierar mellan 738 (*Jag får de nyheter jag behöver via radio och tv*) och 670 (*Jag saknar förtroende för det tidningarna skriver*). Antal svar för alternativet *Jag får de nyheter jag behöver via sociala medier* är 698.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Det finns andra skäl till att inte prenumerera på morgontidning som upplevs viktigare. Nyheter via radio och tv, samt via gratis nyhetssajter upplevs som viktiga skäl av omkring 70 procent av dem som inte har någon prenumeration. En tredjedel anger att prenumerationen kostar för mycket. En utökad analys av prenumeraionsfrågan finns i Ulrika Anderssons kapitel i denna bok. I tidigare undersökningar har prenumeraionspriset visat sig vara ett vanligt förekommande skäl till att prenumeranter funderar på att *upphöra* med sin prenumeration (Weibull, Oscarsson & Bergström, 2013), och sammantaget kan konstateras att korrelationen mellan prenumeraionsvilja och tidningens pris är stark (Weibull, 2015).

Några av de föreslagna skälen upplevs vara mindre viktiga än nyhetsdistribution via sociala medier. Bland dessa finns att nyhetsbehoven skulle tillfredsställas via gratistidningar – en fjärdedel anger detta skäl – och också skäl som relaterar till tidningens innehåll. Omkring en tredjedel anger att de avstår prenumeration på morgontidning eftersom de saknar förtroende för det tidningarna skriver eller för att innehållet inte upplevs vara tillräckligt bra.

Det är som regel inte ett enda skäl som gör att människor väljer att inte prenumerera på någon morgontidning. Bland icke-prenumeranter är det 14 procent som anger ett (1) skäl. Det är 7 procent som anger 6 eller 7 av de föreslagna skälen och resterande ca 80 procent anger mellan 2 och 5 skäl. Korrelationen mellan att man saknar förtroende för det tidningarna skriver och att man upplever att innehållet inte är tillräckligt bra är stark (Pearson's $r=0,73$ $p<0,01$). Att ange att man får de nyheter man behöver via sociala medier korrelerar förhållandevis starkt med att man får nyheter via gratissajter (0,48 $p<0,01$) och att man får nyheter via en gratistidning (0,39 $p<0,01$).

Det finns starka korrelationer mellan att ange sociala medier som skäl för att inte ha någon hushållsprenumeration och att ange att man använder sociala medier som nyhetskälla. Bland dem som anger detta skäl som viktigt i prenumerationsfrågan är andelen dagliga användare av nyheter i sociala medier omkring 60 procent jämfört med 22 procent bland dem som inte nämner nyheter i sociala medier som skäl att avstå prenumerationen (Kendall's tau-c = 0,51 $p<0,001$).

Synen på internet som nyhetsförmedlare har stärkts sedan de första nyheterna publicerades på Aftonbladet.se 1994. Man kan hålla sig uppdaterad med nyheter på internet och det är fullt möjligt att ersätta traditionella nyhetsformer som dagspress, radio och tv med digitala (Nordin & Oscarsson, 2015). Precis som internet på en generell nivå har kunnat ses utgöra ett alternativ till morgontidningsprenumeration (Weibull, Oscarsson & Bergström, 2013) kan vi alltså nu se hur olika typer av sociala medier upplevs fungera som fullgoda alternativ till den prenumererade morgontidningen. Man bör hålla i minnet att många av de nyheter som kommer i människors sociala nätverksflöden härstammar från traditionella tidningars digitala publikationer. På det sättet ersätter sociala medier inte helt det innehåll som tidigare kommit via den prenumererade tidningen, utan utgör snarare en distributionskanal för bland annat den här typen av innehåll.

Sociala medier – en nyhetsdistributör att räkna med

Sociala medier i dess vida mening är helt klart en aktör som räknas i nyhetslandskapet. En signifikant andel av den vuxna befolkningen uppger att de får nyheter distribuerade via olika typer av konversationsnätverk som exempelvis Facebook eller Twitter. Jämförelsen mellan sociala medier och andra nyhetsmedier haltar naturligtvis avsevärt då nätverken endast utgör distributionsplattformar där såväl radio-, tv- som tidningsinnehåll kan spridas. Dock bör nämnas att såväl journalister och andra kan leverera eget nyhetsinnehåll på nätet, exempelvis på Youtube där man hittar exempel som *The Pakman show*⁴ och *The Rubin Report*⁵ som båda är fristående från tidigare etablerade nyhetsförmedlare. Till detta kommer också att användarna har möjlighet att själva kommentera enskilda nyheter och nyhetsleverantörer direkt i anslutning till poster i flödet. Eftersom flödet i de här medierna varierar från användare till användare är det näst intill omöjligt att säga vad varje

enskild användare får sig till livs. Det blir en slumpmässig nyhetsdistribution som baseras på vad användaren har gillat eller följer, vad hans eller hennes vänner väljer att dela och vad bakomliggande algoritmer släpper fram i den enskildes flöde. För att få närmare kunskap om innehåll och aktörer i nyhetsflödet i sociala medier krävs andra metoder än den som använts här. Vi kan dock konstatera att sociala medier är betydande i den samlade nyhetskonsumtionen på nätet.

Om detta vittnar exempelvis icke-prenumeranter när det gäller skäl till att inte ta en morgontidningsprenumeration. Sociala medier är förvisso inte den viktigaste anledningen – radio, tv och nyhetssajter är viktigare – men närmare hälften av icke-prenumeranterna anger sociala medier som skäl, vilket är nästan dubbelt så många som anger en gratistidning. Det handlar naturligtvis mycket om priset på den tryckta morgontidningen, vilket också kommer till uttryck i studien, men här kan man också tänka sig att hastigheten har betydelse för vad man väljer att betala för: i den tryckta morgontidningen är nyheter redan gamla.

Nyhetsanvändning och nyhetsområden är mer utbredda bland yngre än bland äldre vilket skulle kunna göra att sociala medier bidrar till att utjämna nyhetsanvändningen mellan olika grupper. Som redan beskrivits är nyhetsanvändning i traditionella medier mer utbredd i högre åldrar. Kanske är det så att dessa i viss mån slumpvisa flöden där nyheter samsas med vänner, katter och organisationer faktiskt gör att människor som använder sociala medier tar del mer av nyheter nu än vad de gjorde tidigare. Vi står i början av en process och det är ännu för tidigt att dra några förhastade slutsatser om betydelsen av nyheter i sociala medier i relation till den upplysta medborgaren.

Det refereras ibland till så kallade filterbubblor, eller ekokammare (Hosanagar m.fl., 2014) så till vida att människor genom de stora valmöjligheterna i digitala medier kan omge sig endast med nyheter (och annan information) som ligger i linje med de egna åsikterna. Resultaten i den här studien om människors användning av olika typer av nyheter via sociala medier antyder att det sker en bred användning som spänner mellan politik och sport. Den här breda användningen kan, som redan berörts, vara en följd av människors val att följa och gilla, och kanske är bredden också en konsekvens av att flöden inte helt och hållet kan kontrolleras. Inget som vi kan se i den här studien antyder en smal användning av nyheter, och det finns heller inget starkt stöd i forskningen för att filterbubblor eller ekokammare skulle vara särskilt utbredda.

Noter

- ¹ I frågan används uttrycket ”sociala medier” med exemplen Facebook, Instagram och Twitter. Det är alltså i första hand konversations- och nätverksmedier som avses, inte bloggar, e-post eller chattfunktioner.
- ² Dagspresskollegiet är ett forskningsprogram vid Göteborgs universitet som sedan 1979 bedriver forskning om medieanvändning med fokus på dagstidningar och dess publik. Basen i hela verksamheten är att följa vad som händer över tid.
- ³ Sambandsmättet som använts är Pearson's r. Mättet kan variera mellan 0 och 1. Ju närmare värde 1, desto starkare samband.
- ⁴ <https://www.youtube.com/user/MidweekPolitics>
- ⁵ <https://www.youtube.com/user/RubinReport>

Referenser

- Andersson, Ulrika (2014). *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld*. Sundsvall: Mittuniversitetet, Demicom.
- Andersson, Ulrika (2016). Växande informationsgap i digitaliseringens spår. I Truedson, Lars (red) *Mediestudiers årsbok 2015/2016*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Andersson, Ulrika & Weibull, Lennart (2013). Hur läser vi den lokala morgontidningen idag? I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika (2010). Personligt och privat i sociala medier. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Nordiskt Ljus*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Bergström, Annika (2016). Nyheter i sociala nätverksmedier. I Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (2015). Fragment. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (2015) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Wadbring, Ingela (2011). Nyheter i våra hjärtan. I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart & Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet
- Boczkowski, Pablo J, Mitchelstein, Eugenia & Matassi, Mora (2016). *Incidental News: How Young People Consume News on Social Media*. Northwestern University och Universidad de San Andrés.
- Domingo, David, Masip, Pere & Costera Meijer, Irene (2015). Tracing Digital News Networks. *Digital Journalism*, 3(1), 53-67.

- Hosanagar, Kartik, Fleder, Daniel, Lee, Dokyun & Buja, Andreas (2014). Will the Global Village Fracture into Tribes: Recommender Systems and Their Effects on Consumers. *Management Science*, 60(4), 805-823.
- Jervelycke Belfrage, Maria (2016). *Både slumpmässig och planerad. Ungas nyhetskonsumtion i sociala medier*. Arbetsrapport nr 74. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Lenhart, Amanda, Madden, Mary, Rankin Macgill, Alexandra & Smith, Aaron (2007). *Teens and Social Media – The use of social media gains a greater foothold in teen life as they embrace the conversational nature of interactive online media*. Pew Internet & American Life Project. www.pewinternet.org/pdfs/PIP_Teens_Social_Media_Final.pdf
- Mathieu, David & Pavlícková, Tereza (2017). Cross-media *within* the Facebook newsfeed: The role of the reader in cross-media uses. *Convergence*, DOI: 10.1177/1354856517700383.
- Mitchell, Amy & Page, Dana (2014). *State of the News Media 2014*. Pew Research Center.
- Mitchell, Amy & Page, Dana (2015). *State of the News Media 2015*. Pew Research Center. <http://www.journalism.org/files/2015/04/FINAL-STATE-OF-THE-NEWS-MEDIA.pdf>
- Mitchell, Amy, Holcomb, Jesse & Weisel, Rachel (2016). *State of the News Media 2016*. Pew Research Center. <http://www.journalism.org/files/2016/06/State-of-the-News-Media-Report-2016-FINAL.pdf>
- Nordin, Lukas & Oscarsson, Henrik (2015). Verklighetens folk? I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (2015) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (2000). Global Governance and Cosmopolitan Citizens. I Nye, Joseph S. (red) *Governance in a Globalizing World*. Washington DC: Brookings Institute Press.
- Nygren, Gunnar & Leckner, Sara (2016) Facebook och hyperlokalt i de lokala mediernas ekosystem. I Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium* (sid 329-348). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Jonas (2013). Tidningen och demokratin. I Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red) *En region för alla?*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Reuters Institute Digital News Report 2016*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Sternvik, Josefine & Wadbring, Ingela, (2010). Nyhetsvanor – en klassfråga? I Bengtsson, Mattias; Berglund, Thomas & Oskarson, Maria (red) *En fråga om klass*. Malmö: Liber.
- Sternvik, Josefine (2010) ”Ungas nyhetskonsumtion – i en föränderlig nyhetsvärld”. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus* (sid 369-380). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Svenskarna och Internet 2016*, Internetstiftelsen i Sverige (2016). <http://www.soi2016.se/>
- Ungar och medier*, Statens medieråd (2015). <http://statensmedierad.se/publikationer/ungarochmedier/ungarmedier2015.381.html>
- Weibull, Lennart (1983). *Tidningsläsning i Sverige. Tidningsinnehav, tidningsval, läsvanor*. Stockholm: LiberFörlag.
- Weibull, Lennart (2015). Dagstidningsprenumeration igår, idag – och imorgon? I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (2015) *Fragment* (sid 463-479). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (2013). Vägskäl. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red) *Vägskäl* (sid 11-51). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Yadamsuren, Borchuluun & Erdelez, Sanda (2010). Incidental exposure to online news. *American Society for Information Science and Technology*, 47(1), 1-8.

E-BOKENS PLATÅ BEKRÄFTAS

LARS HÖGLUND OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Kapitlet innehåller en aktuell analys av e-bokens spridning och användning i befolkningen. E-boksläsningen sätts också i relation till bokläsning i form av tryckta böcker och ljudböcker för såväl skönlitteratur som facklitteratur. 2016 års SOM-undersökning bekräftar att spridningen av e-bokläsning har avstannat. Efter ett antal år med mycket snabb ökning visar de senaste tre mätningarna att spridningen stagnerat på nivån 17-18 procent av de svarande. Detta är väsentligt lägre än i de engelskspråkiga länderna och sker trots en fortsatt spridning av surfplattor och andra tekniska möjligheter att ladda ner och läsa e-böcker. Hela två tredjedelar av de svarande uppger nu att de har tillgång till surfplattor i hushållet. Då detta är den vanligaste plattformen för läsning av e-böcker finns en potential för betydligt fler läsare av e-böcker än för närvarande. Kapitlet diskuterar bokläsning i olika grupper och på olika plattformar samt möjliga orsaker till att spridningen av e-böcker, åtminstone för tillfället, stannat av.

Bokmarknaden i Sverige är stadd i ständig förändring när det gäller både läsandeförhållanden och utgivning, förändringar som på olika sätt påverkar läsarbeteenden. Under 2016 ökade försäljningen av nya barn- och ungdomsböcker medan försäljningen av nya fackböcker backade något. Skönlitteraturen visar den största förändringen i jämförelse med 2015. Försäljningen av ny utgivning av inbundna böcker minskade med 12 procent i kronor räknat, medan försäljningen av nya digitala ljudböcker ökade med 39 procent för skönlitteratur. Dock handlar det för ljudbokens del också om en minskning när det gäller ljudböcker i fysisk form. I stället har digitala ljudböcker via streamingtjänster ökat, men i statistiken saknas nya streamingtjänster som Storytel. Bland uppgiftslämnarna ingår inte heller t ex Apple, Bokon, Google eller Readly (Svenska Förläggarföreningen, 2017).

Medan musik, film och dagspress sprids i digital form sedan många år har den tryckta boken först under senare år fått konkurrens i form av e-böcker, även om vetenskaplig litteratur i digital form funnits längre. Som innovation innebär e-boken förenklad produktion, ökade möjligheter till spridning, ökad tillgänglighet och möjligheter till nedladdning inför resor och i andra situationer. Bokens digitalisering och nya hjälpmedel har också fört med sig ökade möjligheter till egen publicering och därmed ett ökande utbud vid sidan av de stora förlagens. Sådana fördelar och möjligheter att låna utan avgift från biblioteken bidrog inledningsvis till en snabb spridning av e-boken. Till exempel fördubblades andelen svenskar som läst någon e-bok mellan 2012 och 2014 (Bergström & Höglund, 2015).

Under de senaste fem åren har vi kunnat följa e-bokens spridning under en relativt tidig introduktionsfas. Den tidiga utvecklingen visade på en mycket snabb ökning av andelen som läser e-böcker och det framstod tydligt att bokbranschens digitalisering medför förändringar för alla inblandade aktörer. Hur förlag och läsare skulle reagera var en fråga som många ställde sig. Det framstod därför som intressant att studera hur olika aktörer påverkas och vilka faktorer som påverkar förändringstakten. I ett forskningsprojekt om e-boken i Sverige har vi också kunnat studera de olika aktörer som ingår i branschen, från författare och förlag till bibliotek, bokhandel och läsare. Den del som studerar läsarna, vilka de är, hur de ser på e-böcker och i vilken utsträckning de tar del av böcker i form av e-böcker, tryckta böcker och ljudböcker belyses av svar på frågor i SOM-undersökningarna 2012–2016.

Detta kapitel fokuserar på läsningen av e-böcker över tid, på vilka grupper som läser mer och mindre samt hur e-boksläsningen står i relation till användningen av tryckta böcker och ljudböcker.

E-boken i Sverige och internationellt

Tidigt stod det klart att även om bokens digitalisering kan medföra stora förändringar på sikt så är e-boken för flertalet läsare ett komplement till den tryckta boken. Praktiskt taget alla som läst e-böcker har också nyligen använt sig av tryckta böcker (Bergström & Höglund, 2013). Förutom intresse för läsning har attityden till e-böcker visat sig vara en annan viktig förklaringsfaktor till e-boksläsning (Bergström & Höglund, 2014; 2015). En teknisk begränsning är givetvis tillgången till läsapparater. Även om e-böcker kan läsas både via dator, telefon och särskilda e-boksläsare, väljer de flesta läsare i Sverige att använda en surfplatta. Tekniktillgången i Sverige är god och andelen med tillgång till surfplatta är flera gånger större än andelen som läst någon e-bok. SOM-undersökningen 2016 visar att 66 procent hade tillgång till surfplatta i hushållet. Det torde därför vara mer en fråga om utbud, ekonomi och attityder till digitala böcker i kombination med fortsatt intresse för etablerade alternativ i form av tryckta böcker och ljudböcker som ligger bakom avmattningen i den förut snabba spridningen av e-böcker.

Emellertid är Sverige inte ensamt i att spridningen avstannat. Vi kan se ett liknande mönster i de engelsk-språkiga länderna, om än e-boken där nått en betydligt större andel i befolkningen (se nedan). Medan e-böcker nått ut väl i de engelsk-språkiga länderna har flera länder i Europa såsom Tyskland, Frankrike och Spanien släpat efter. I Sverige är försäljningen direkt till konsument liten då flertalet läsare får sina e-böcker via bibliotek. Efter 2014 tycks även spridningen av e-böcker i USA ha stagnerat om än på en högre nivå än i Sverige. Omkring 28 procent uppgav där att de läst en e-bok de senaste 12 månaderna i början av 2016 (Perrin, 2016; International Federation of Library Associations, IFLA, 2014). I andra länder fortsätter dock spridningen. Exempelvis rapporterar Wischenbart (2014) en tydlig ökning

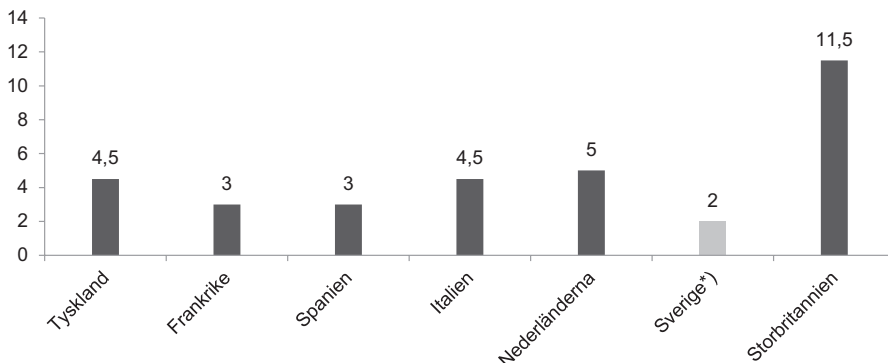
av e-bokläsningen i Frankrike under senare delen av 2014. I länder där tillgången till tryckta böcker och välförsedda bibliotek är mer begränsad kan e-boken också möjliggöra tillgång till litteratur och stimulera till läsning (se t ex Jackson, 2017).

E-bokens andel av den totala bokförsäljningen är begränsad, men varierar betydligt mellan olika länder (Federation of European Publishers, FEP, 2017). I USA beräknades e-boken år 2014 svara för ca 13 procent av bokmarknadens totala försäljning och i Storbritannien närmare 12 procent 2014. I EU-länderna sammantaget var motsvarande andel väsentligt mindre och motsvarade endast några få procent av försäljningen (Katsarova, 2016). Om vi ser till e-bokens spridning och användning i befolkningen är andelen som använt e-böcker högre än marknadsandelen för dessa, eftersom de flesta e-bokläsare också läser många tryckta böcker. I USA, där spridningen av e-böcker nått längst, uppskattas andelen som läst e-böcker det senaste året ha ökat från 17 procent 2011 till 28 procent 2014 och därefter avstannat på nivån 27-28 procent av den vuxna befolkningen. Detta har resulterat i en platå i spridningskurvan som har likheter med den svenska (Perrin, 2016). När det gäller försäljning och e-bokens andel av den totala bokförsäljningen ger figur 1 en bild av detta för några valda länder år 2015. Statistiken kan skilja sig mellan länder och är därför inte helt jämförbar. Andra problem är att den ökande självpubliceringen och många små förlag ofta utelämnas i statistiken. Även i Sverige är förlagsstatistiken svårtolkad bland annat genom att nya prenumerationstjänster som Storytel med flera ökat kraftigt under senare år. Digitala ljudböcker och e-böcker köps då inte utan blir tillgängliga för nedladdning. E-böcker har till och med tagits bort från Förläggareföreningens ordinarie statistik, då siffrorna inte anses representativa. Förlagen i Förläggareföreningen rapporterar 2015 att e-böcker motsvarade ca 2 procent av medlemsföretagens försäljning (Svenska Förläggareföreningen, 2016). Bonnier uppger dock betydligt högre siffror för sin del (Wischenbart, 2016).

Bibliotekens roll för spridningen av e-böcker i Sverige är jämfört med många andra länder mycket stor. Även utlåningsstatistiken visar hur den tidiga spridningen först utvecklats starkt och sedan saktat in. De ekonomiska förutsättningarna har förändrats under senare år genom nya avtal mellan förlag och bibliotek. Den tidigare modellen med en fast avgift per utlån är nu ersatt med en modell där olika böcker kostar olika mycket för biblioteken och nya, attraktiva titlar kan betinga ett väsentligt högre pris än tidigare. Samtidigt kan naturligtvis spridningen ta ny fart beroende på förändringar av olika slag, inklusive förväntade långsiktiga förändringar genom att de yngres digitala läsvanor succesivt slår igenom och digitaliseringen i samhället fortsätter.

Om man ser till utvecklingen för andra medier har ofta spridningen skett i etapper med pauser emellan. Av intresse här är att även internationellt finns en liknande platå i e-bokens spridningskurva, framförallt i USA. Intressant är att även i USA har priset på e-böcker från de stora förlagen ökat strax före en noterad stagnation av e-bokens spridning.

Figur 1 Exempel på e-böckers andel av bokmarknaden i valda länder 2015 (procent)

Kommentar: Osäkerheten i statistiken är betydande. För Tyskland, Frankrike, Italien och Nederländerna anges e-böckers andel exklusive böcker inom vetenskap och utbildning. Skillnader i metodologi gör att siffrorna inte är helt jämförbara mellan länder. Observera att andelen läsare är betydligt högre än andel av försäljningen som avses här. *) Siffran för Sverige är här tillagd baserad på data från Svenska Förläggareföreningen.

Källa: Federation of European Publishers, FEP, 2017 och Svenska Förläggareföreningen, 2016.

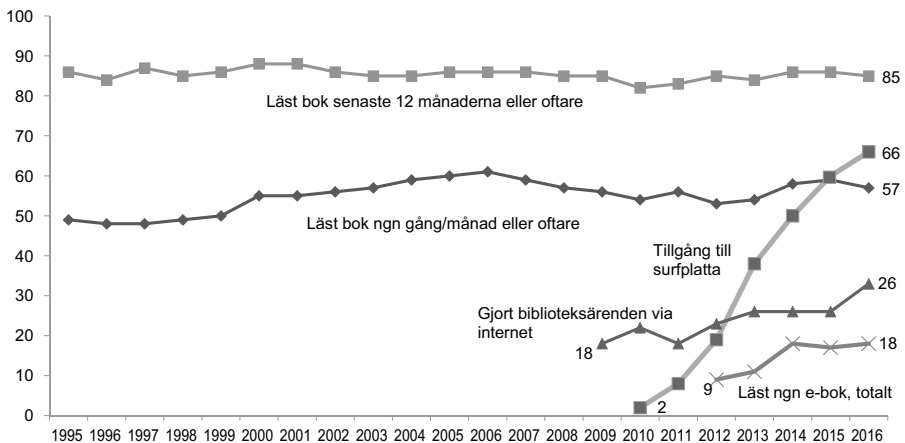
Begränsningar i bibliotekens budget och förlagens agerande torde spela stor roll för e-böckers tillgänglighet och pris. En annan faktor som rör flertalet länder i Europa är att i flera länder är momssatsen betydligt högre för e-böcker än för tryckta böcker. I genomsnitt är momssatsen 7,6 procent för tryckta böcker inom EU, medan e-böcker betraktas som digital tjänst med i genomsnitt 19,9 procent moms (Katsarova, 2016). I Sverige är motsvarande momssiffror 6 respektive 25 procent. Mot den här skisserade bakgrunden kan man anta att utbud, tillgänglighet och pris på en övergripande nivå spelar stor roll och att förändringar i dessa faktorer är mer sannolika som förklaring till de senaste årens stagnation i spridningen av e-böcker än en hastig förändring i individers attityder och läsvanor samtidigt i flera länder. På individnivå finns dock stora skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i preferensen för e-böcker liksom för tryckta böcker.

E-boksläsningens utveckling

Då befintlig statistik om e-böcker är svårtolkad blir det särskilt intressant att kunna studera e-boksläsningen i befolkningen baserat på representativa urval. Läsning av e-böcker har mätts i SOM-undersökningarna sedan 2012. Frågan, som sett likadan ut vid samtliga mätpunkter, inkluderar frekvens i läsning och skiljer på skönlitteratur och fackböcker. Frågan specificerar också läsning av tryckta böcker och ljudböcker. SOM-undersökningen 2016 visar att läsningen av e-böcker ligger stabilt även i den senaste mätningen. I figur 2 visas utvecklingen av den total e-boksläsningen tillsammans med bokläsning, biblioteksbesök via nätet och

tillgång till surfplattor. Sedan länge har man kunnat konstatera att bokläsningen i befolkningen både är relativt hög och stabil totalt sett. Eftersom biblioteken är den dominerande förmedlaren av e-böcker är biblioteksvanor också intressanta när vi studerar e-böcker. Biblioteksbesöken minskade i början av 2000-talet under ett antal år i följd, men har under de senaste tre åren ökat något igen. Till detta kommer under det senaste året en ökning av biblioteksbesöken via internet. En fjärdedel av de svarande gjorde 2016 ett eller flera digitala biblioteksbesök via nätet. Här ingår alltså en stor del av e-bokläsarna.

Figur 2 Andel som läst bok och e-bok, besökt bibliotek, gjort biblioteksärenden på internet samt andel med tillgång till surfplatta i hushållet, 1995–2016 (procent)

Kommentar: Frågorna lyder *Hur ofta har du under den senaste 12 månaderna gjort något av följande: Läst någon bok; Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker? E-bok. Hur ofta har du gjort något av följande på internet? Biblioteksärenden.* Skalorna varierar och i figuren visas andelen som läst respektive besökt bibliotek åtminstone någon gång senaste 12 månaderna. De långa tidsserierna för "läst bok" bygger på en tidigare, separat fråga som funnits med sedan SOM-mätningarnas start.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2016.

Mätningen av e-bokläsning för de senaste tre åren redovisas här i detalj och ger en bild av den ganska stabila platå som nu spänner över tre år och sammantaget visar att andelen som läser någon typ av e-böcker någon gång per år eller oftare ligger på 17–18 procent av befolkningen.

Tabell 1 visar frekvensen i läsning av skön- och facklitteratur i form av e-böcker för åren 2014–2016. De procentandelar som läser med olika frekvens, från någon gång per år till flera gånger i veckan är i de flesta fall ungefär desamma som året innan. Normalt redovisas inte decimaler, men motiveras här av de små procenttalen.

Tabell 1 E-boksläsning totalt, skönlitterär bok och fackbok, 2014–2016 (procent)

	2014			2015			2016		
	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok
Ingen gång	81,6	87,0	87,9	83,4	87,9	89,9	81,9	87,0	88,3
Någon gång senaste 12 mån	4,8	4,3	3,0	4,5	3,9	2,8	4,1	3,8	2,8
Någon gång senaste halvåret	2,6	1,8	1,8	2,7	1,9	1,5	2,0	1,4	1,6
Någon gång i kvartalet	2,8	1,8	2,0	2,4	1,6	1,8	3,3	2,8	1,8
Någon gång i månaden	3,0	1,7	2,3	2,7	1,8	1,5	3,7	1,9	3,0
Någon gång i veckan	1,8	1,2	1,0	2,1	1,4	1,1	2,5	1,4	1,5
Flera gånger i veckan	3,4	2,2	2,1	2,3	1,6	1,4	2,4	1,6	0,9
Minst någon gång	18,4	13,0	12,1	16,6	12,1	10,1	18,1	13,0	11,7
Antal svar	1 611	1 599	1 590	1 572	1 552	1 535	1 572	1 552	1 535

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svartalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok som e-bok*. Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen. Siffrorna baserar sig på personer som svarat på respektive delfråga om e-boksläsning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014–2016.

Frågan till respondenterna skiljer mellan skönlitterär bok och fackbok. Läsningen av skönlitteraturböcker är något mer utbredd än läsningen av fackböcker när det gäller e-böcker, men skillnaden är liten. Andelen läsare av skönlitteratur och facklitteratur är likartad för hela perioden.

Möjligheterna för fortsatt spridning av e-böcker torde bland annat sammanhånga med vanor och attityder hos läsarna, men också med utbud och pris på e-böcker i förhållande till tryckta böcker. Vi har tidigare visat att en majoritet föredrar den tryckta boken framför e-boken och att e-bokens förtjänster märks mest i speciella situationer, såsom i samband med resa eller pendling och när man snabbt behöver få tag i en bok (Bergström & Höglund, 2015). Emellertid innebär den begränsade spridningen också att en majoritet av befolkningen ännu inte provat e-boksläsning i någon större omfattning.

Läsning på olika plattformar

Kulturell socialisationsteori framhåller att ju större erfarenhet man har av en kulturell genre, desto mer tar man del av denna senare i livet (Vervoord & Van Rees, 2003). De som använder e-böcker återfinns i stor utsträckning bland mer erfarna läsare och vi har tidigare visat att flertalet läsare av e-böcker också läser tryckta

böcker (Bergström och Höglund, 2016). Även i USA där e-bokens spridning nått längst är det endast några få procent som helt gått över till e-böcker. Emellertid torde e-boken tillsammans med ljudböcker bidra till det totala läsandet i dagsläget, även om bokläsningen totalt sett är relativt stabil sett över längre tid. Av tabell 2 framgår att 71 procent uppger att de läst tryckt skönlitteratur samtidigt som 23 procent lyssnat till skönlitterär bok. Fackböcker i tryckt form använder 58 procent medan endast 6 procent uppger att de lyssnat till facklitteratur. För e-böcker är förhållandet mellan fack- och skönlitteratur jämnare med 12 respektive 13 procent läsare någon gång per år eller oftare. När samtliga dessa mått kombineras till en total siffra för läsning av eller lyssnande till bok de senaste 12 månaderna uppgår denna till 82 procent av de svarande. Detta är ett alternativt mått till frågan om ”läst bok”. Det senare ger en något högre procentandel för bokläsning det senaste året (jmf figur 1). Att det här konstruerade måttet på total bokläsning här är något lägre kan sammanhånga med att ”läst bok” har ett betydligt större urval och ingår i flera formulär. Frågan här om läsning av olika typer av böcker har således färre svarande och är dessutom mer komplicerad att besvara. Samtidigt stärker måtten varandra då skillnaden är måttlig. Båda måtten överstiger 80-procentsnivån, vilket även internationellt är högt.

Tabell 2 Andel som läst tryckt bok, e-bok respektive lyssnat på ljudbok samt total läsning/lyssnande av bok de senaste 12 månaderna 2016 (procent)

	Flera ggr/vecka	Någon gång/vecka	Någon gång/månad	Någon gång/kvartal	Någon gång/senaste halvår	Någon gång/senaste 12 mån.	Ingen gång	Minst någon gång/år (totalt)	Antal svar
Skönlitteratur, tryckt	18	19	13	10	9	12	29	71	1 606
Fackbok, tryckt	7	8	14	9	7	13	42	58	1 586
Skönlitteratur, ljud	4	2	4	3	3	7	77	23	1 552
Fackbok, ljud	0	1	1	1	1	2	94	6	1 524
Skönlitteratur, e-bok	2	1	2	3	1	4	87	13	1 532
Fackbok, e-bok	1	1	3	2	2	3	88	12	1 518
Total bokanvändning	26	13	15	9	8	10	18	82	1 617

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svartalternativen framgår i tabellen. Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen. Siffrorna baserar sig på personer som svarat på respektive delfråga om användning av böcker.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Läsning av såväl tryckta som digitala böcker varierar med olika demografiska faktorer som kön, utbildningsnivå, biblioteksvanor, hushållsinkomst och ålder

(Clark, 2013; Höglund, 2012; Verboord & van Rees, 2003). Det finns därför stora skillnader i användningen av e-böcker mellan olika individer och grupper.

Läsningen av skönlitteratur är i Sverige väsentligt vanligare bland kvinnor än bland män när vi ser till bokläsning generellt. När det gäller e-böcker är dock könsskillnaden i nuläget liten, möjligen beroende på skillnader i tillgång till och intresse för nödvändig teknik. Medan män och kvinnor alltså använt e-böcker i ungefär samma omfattning åtminstone någon gång de senaste 12 månaderna (12 respektive 13 procent) är skillnaderna stora mellan olika åldersgrupper och utbildningsnivåer. Unga och högutbildade är överrepresenterade bland e-boksläsarna.

Tabell 3 visar mer regelbunden bokläsning, här andelen som läst eller lyssnat på bok någon gång i månaden eller oftare. I tabell 3 kan man dessutom jämföra hur olika bakgrundsvariabler slår för olika typer av böcker – tryckta, ljudböcker och e-böcker samt för facklitteratur respektive skönlitteratur. För tryckt skönlitteratur visar samtliga bakgrundsvariabler betydande skillnader mellan olika grupper. För ljudbok och e-bok är skillnaderna mindre. Utbildningsfaktorn slår igenom såväl distributionsform som genre, och det är tydligt för fackböcker att andelen som använder den är högre bland högutbildade än bland dem med lägre utbildning.

Ålder har olika betydelse för läsning beroende på form och genre. Tryckta skönlitterära böcker konsumeras oftare av äldre medan det motsatta gäller för tryckta fackböcker. Här har naturligtvis studier stor betydelse. Det framgår däremot inga signifikanta ålderskillnader för olika typer av ljudböcker.

Genomgående finns starka samband mellan olika typer av läsning och utbildning, medan ålder samt i viss mån boendeområde och kön har varierande inverkan. Bokläsningen i storstad och större städer ligger högre men märks främst för tryckta böcker och facklitterära e-böcker. Den stora skillnaden mellan män (29 procent) och kvinnor (50 procent) när det gäller läsning av tryckt skönlitteratur återfinns här inte alls för övriga typer av böcker. En omfattande kanadensisk studie bland kunder till Kobo visar dock bland dem som köpte allra flest e-böcker fanns en övervikt av kvinnor i medelåldern (Flood, 2016).

Skillnaderna mellan storstad och landsbygd när det gäller tryckt litteratur och i viss mån e-böcker, är inte tydliga när det gäller ljudböcker. Över huvud taget finns dock många skillnader i befolkningssammansättning, utbildning med mera, mellan stad och land – mellan stora städer och mindre, vilket även kan påverka läsvanorna (se inledningskapitlet i denna volym).

Tabell 3 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika grupper och format 2016 (procent)

	Skönlitt tryckt	Skönlitt ljudbok	Skönlitt e-bok	Facklitt tryckt	Facklitt ljudbok	Facklitt e-bok
Samtliga	40	10	5	30	2	5
Kön						
Kvinnor	50	11	5	32	2	4
Män	29	11	5	28	2	7
Utbildning						
Låg	23	5	3	9	1	0
Medellåg	31	9	4	19	1	3
Medelhög	42	8	5	36	3	7
Hög	57	16	7	47	3	10
Ålder						
16-29 år	34	9	3	38	2	15
30-49 år	36	12	6	30	4	6
50-64 år	41	10	6	29	2	4
65-85 år	45	9	4	27	1	1
Boendeområde						
Ren landsbygd	33	8	4	29	2	3
Mindre tätort	29	10	3	26	2	3
Stad eller större tätort	44	8	6	29	2	6
Storstad (Sthlm, Gbg, Malmö)	52	9	5	39	3	9

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen är tryckt bok, ljudbok och e-bok uppdelat på *skönlitterär bok* respektive *fackbok*. Svarsskalan är sjugradig: *Flera gånger i veckan, Någon gång i veckan, Någon gång i månaden, Någon gång i kvartalet, Någon gång senaste halvåret, Någon gång senaste 12 månaderna* samt *Ingen gång*. Tabellen visar andelen som läst minst någon gång i månaden.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Om man kombinerar flera bakgrundsvariabler kan grupper med mycket stora skillnader när det gäller bokläsning definieras. För en sådan analys har vi också för detta valt de någorlunda frekventa läsarna, de som läser någon gång per månad eller oftare, och separerat mellan låg- och högutbildade, beroende på ålder och på kön (tabell 4).

Tabell 4 visar att kön, ålder och utbildning genomgående fungerar för att definiera grupper med stora skillnader i läsning av tryckt skönlitteratur. Medan det bland män med låg-medellåg utbildning under 50 år endast är 25 procent som läst tryckt bok någon gång per kvartal eller oftare är motsvarande andel bland kvinnor mellan 50-85 år med hög eller medelhög utbildning hela 76 procent. Däremot är skillnaderna små mellan grupperna när vi ser till lyssnande på ljudböcker och läsning av e-böcker. För båda dessa format ligger högutbildade män och kvinnor under 50 år högre än övriga, men spridningen är mindre. Det framgår också att

andelen som lyssnar på skönlitterära ljudböcker är betydligt större än motsvarande andel e-boksläsare i samtliga delgrupper. Den högsta andelen läsare av e-böcker finner vi bland högutbildade män under 50 år. Som vi tidigare visat behövs förutom vanliga bakgrundsvariabler både data om tekniktillgång, biblioteksvanor och attityd till e-böcker för att förklara e-bokläsningen bättre (Bergström & Höglund, 2015). Läsarna av e-böcker skiljer sig således en hel del från såväl läsare av tryckta böcker som ljudbokslyssnare.

Tabell 4 Läsning av skönlitteratur som tryckt bok, ljudbok och e-bok minst någon gång per kvartal efter utbildning, ålder och kön 2016 (procent)

	Låg och medellåg utbildning				Hög- och medelhög utbildning			
	16-49 år		50-85 år		16-49 år		50-85 år	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Andel som läst skönlitt. tryckt bok	25	42	26	50	45	63	60	76
Andel som lyssnat på skönlitt. ljudbok	14	10	8	10	19	19	14	16
Andel som läst skönlitt. e-bok	7	4	4	5	15	11	5	10
Antal svar (för e-bok)	125	101	258	203	174	262	182	223

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsskalan är sjugradig: *Flera gånger i veckan, Någon gång i veckan, Någon gång i månaden, Någon gång i kvartalet, Någon gång senaste halvåret, Någon gång senaste 12 månaderna samt Ingen gång.* Svarsalternativen *Någon gång per kvartal, Någon gång per månad, Någon gång per vecka* och *Flera gånger per vecka* är sammanslagna. Siffrorna baserar sig på personer som svarat på respektive delfråga om användning av böcker (n=1 589, 1 537 och 1 528).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Slutsatser

E-boksläsningen har nått en plåtå. Det är inte ovanligt för nya digitala medier – ibland kommer de vidare, ibland försvinner de eller ersätts av nya applikationer (jämför mp3-spelare). Mer precist när detta skall ske eller vilka faktorer som blir avgörande ger innovationsteorin endast begränsade svar på. Av stort intresse är dock att en liknande plåtå nåtts ungefär samtidigt i USA, även om den ligger på en högre nivå. I båda dessa länder kan man notera förändringar i prissättningen av e-böcker som en möjlig förklaring. Andra hypoteser om e-bokens avstannande spridning rör bibliotekens utbud av e-böcker, utbudets karaktär samt konkurrens från den tryckta boken, vars starka ställning och höga tillgänglighet ställer höga krav på alternativa format. Av intresse är också Winstons innovationsteori som pekar på att en kamp mellan olika aktörer och intressen kan resultera i att en innovations potential inte helt utvecklas (Winston, 1998). Det finns exempelvis

hypoteser om att bibliotekens dominerande ställning i distributionen av e-böcker till läsarna bidragit till en återhållsamhet från förlagens sida när det gäller e-böcker (Wischenbart, 2016).

E-boken omgärdas av många hinder trots goda tekniska förutsättningar i Sverige. Hindren kan vara återhållsamma förlag, dåliga avtal för biblioteken, kulturella problem och preferenser knutna till tradition och känsla för det tryckta. Distributionshinder är sannolikt lättare att överkomma i ett kortsiktigt perspektiv, kulturella hinder kommer torde verka över lite längre tid och en majoritet föredrar som visats tryckta böcker. Här kan man notera att den platå i spridningen vi ser i kombination med den potential som god teknikillgång också kan innebära en lockelse för nya aktörer på bokmarknaden. På senare tid har Storytel nått stora framgångar och ett nytt företag, Nextory, går nu ut med ambitionen att bli störst i Sverige på e-böcker med en form av abonnemangstjänst (Breakit, 2017).

Potentiellt skulle e-böcker kunna leda till ökad läsning för grupper som tidigare haft en mindre utbredd läsvana – exempelvis unga män. För närvarande ser dock tillväxten av e-bokläsning ut att vara mest påtaglig i utvecklingsländer där tillgången på tryckt litteratur är begränsad och e-boken erbjuder en väsentlig förbättring i tillgången till litteratur över huvud taget. En annan aspekt är att e-böcker är vanligt för vissa genrer där ett mer specialiserat litteraturintresse är starkt.

När det gäller statistik rörande digitala böcker, både ljudböcker och e-böcker, har de nya spridningsformerna såsom abonnemang på strömmade tjänster delvis inte kommit med i förlagens traditionella statistik. Ytterligare en sådan faktor, som är särskilt markant i USA och engelsk-talande länder är den ökade självpubliceringen och digitala tjänster som underlättar detta. Här är ett område där e-boken står starkare, men där spridningen inte nått lika långt i Sverige. Även denna form av litteratur är ofullständigt täckt i statistiken som ofta bygger på uppgifter från de stora förlagen.

Om vi ser till bokläsning totalt ger digitala böcker i form av ljudböcker och e-böcker redan nu ett litet, men påtagligt tillägg till andelen bokläsare utöver den tryckta boken. Sammantaget ger detta en andel bokläsare i befolkningen om 82 procent med det konstruerade måttet eller 85 procent enligt den allmänna frågan ”läst bok”. I båda fallen är detta högt i en internationell jämförelse. Därmed bidrar de digitala formerna av boken till att hålla upp en hög nivå av bokläsande trots en omfattande konkurrens om vår uppmärksamhet från andra medier, spel, sociala medier och nya digitala tjänster.

Referenser

- Bergström, Annika & Höglund, Lars (2013). Tidiga läsare av e-böcker. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Höglund, Lars (2014). E-boken: möjligheter och hinder. I Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red) *Mittfära & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Bergström, Annika & Höglund, Lars (2015). E-boken – i skuggan av den tryckta. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika & Höglund, Lars (2016). E-bokens spridning saktar in. I Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Breakit (2017). Artikel om E-boktjänsten Nextory. <http://www.breakit.se/artikel/7426/e-bokstjansten-nextory-tar-in-30-miljoner-vill-bli-storst-i-sverige-pa-e-bocker>
- Clark, Christina (2013). *Children's and young people's reading in 2012. Findings from the 2012 National Literacy Trust's annual survey*. London: National Literacy Trust.
- Federation of European Publishers (2017). *The Book Sector in Europe. Facts and Figures*. Från: <http://www.aldusnet.eu/k-hub/the-book-sector-europe-facts-and-figures/>
- Flood, Alison (2016). Digital reading driven by older women. *The Guardian* 2016, April 15. <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/digital-reading-driven-by-older-women-study-claims>
- Höglund, Lars (2012). Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier. I Ulla Carlsson & J. Johannisson (red) *Läsarnas marknad, marknadens läsare*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet, pp. 39-80.
- International Federation of Library Associations, IFLA (2014). IFLA eLending Background Paper. Hämtad från: <http://www.ifla.org/node/8851>
- Jackson, Tom (2017). Okadabooks is getting Nigerians reading in their thousands. Disrupt Africa, April 5, 2017. <http://disrupt-africa.com/2017/04/okadabooks-is-getting-nigerians-reading-in-their-thousands/>
- Katsarova, Ivana (2016). E-books: Evolving markets and new challenges. European Parliamentary Research Service. PE 577.954, Briefing, Febr. 2016. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577954/EPRS_BRI\(2016\)577954_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/577954/EPRS_BRI(2016)577954_EN.pdf)
- Perrin, Andrew (2016). *Book Reading 2016*. Pew Research Center. Report September 1 2016. <http://www.pewinternet.org/2016/09/01/book-reading-2016/>
- Svenska Förläggareföreningen (2016) Förlagsstatistik 2015. Digitala böcker i Sverige. <http://www.forlaggare.se/forlagsstatistik-2015>
- Svenska Förläggareföreningen (2017). Boken 2017 – marknader, trender och analyser. http://www.forlaggare.se/sites/default/files/boken_2017.web.pdf
- Verboord, Marc M., & van Rees, Kees (2003). Do changes in socialization lead to decline in reading level? How parents, literary education and popular culture affect the level of books read. *Poetics*, 31(3-4), pp. 283-300.
- Winston, Brian (1998). *Media technology and society: a history from the telegraph to the Internet*. London: Routledge.
- Wischenbart, Rüdiger et al. (2014). *GlobaleBook2014*. A report on market trends and developments. http://www.wischenbart.com/upload/1234000000358_04042014_final.pdf
- Wischenbart, Rüdiger, et al. (2016) *Global eBook 2016*. <http://www.wischenbart.com>

BIBLIOTEKEN FORTSATT VÄLANVÄNDA MED HÖGA BETYGG

LARS HÖGLUND

Sammanfattning

Bibliotekens utveckling och roll diskuteras i denna artikel med hjälp av data om besök, service förtroende och högläsning. Särskilt fokuseras data från åren 2015 och 2016. Mer än hälften av befolkningen besöker bibliotek årligen. Efter en period av successivt minskade biblioteksbesök har andelen besökare under de senaste tre åren stabiliserats på en högre nivå än perioden innan. De digitala biblioteksbesöken har dessutom ökat signifikant det senaste året. Ett område där bibliotekens utlåning ligger högt och relativt stabilt är utlåningen av barnlitteratur. Högläsning för barn belyses därför och visar bland annat på stora skillnader mellan högutbildade och övriga. Bedömningarna av bibliotekens service och av förtroendet för bibliotek är fortsatt mycket positiva, men andelen med högt förtroende för biblioteken visar en mindre nedgång det senaste året. Slutligen diskuteras bibliotekens roll som mötesplats; dels besöks de av många invandrade, och dels tyder resultaten på ett samband mellan läsning/biblioteks-användning och tillit till andra människor.

De offentliga biblioteken består till stor del av kommunala folkbibliotek men också av specialbibliotek och olika typer av bibliotek för bland annat skolor, högre utbildning och forskning (se Bibliotekslag, 2013:801). För den breda allmänheten är dock folkbiblioteken den dominerande och mest tillgängliga institutionen. De har en rad olika funktioner som rör inte bara läsning, utan också möjligheter att mötas, att orientera sig i olika ämnen och få tillgång till digitala resurser av olika slag i en miljö som är öppen för allmänheten. Detta är nära förknippat med bibliotekens roll som stöd för demokratin, där välinformerade medborgare är centralt. I bibliotekslagen betonas bibliotekens olika uppgifter: ”biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning. Biblioteken i det allmänna biblioteksväsendet ska främja litteraturens ställning och intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning samt kulturell verksamhet i övrigt.” (Bibliotekslag 2013:801). Det finns en rad olika beskrivningar av bibliotekens roll och funktioner som hänger samman med att de både har en bred uppgift och en bred målgrupp som omfattar alla boende i landet (Höglund & Wahlström 2007, 2009, 2011; Höglund 2012). Oavsett om behoven rör individens fritidsintressen, arbete, studier eller behov av en mötesplats finns biblioteken som en fri nyttig-

het. När det gäller biblioteket som någon form av mötesplats beskrivs i ett norskt forskningsprojekt hur de kan fungera som en lågintensiv mötesplats där man både kan arbeta och läsa relativt ostört och samtidigt vara tillsammans med andra (Audunson, 2005; Aabø, Audunson och Vårheim, 2010).

Förutom tillgång till skriftlig information, filmer och spel erbjuder de flesta bibliotek en rad aktiviteter såsom vägledning, kortare utbildningsinsatser, sagostunder, författarbesök mm. Statistiken visar att dessa sammantaget har en betydande omfattning, spridd över hela landet. Vad man gör på biblioteket förändras sett över längre tid. Medan antalet fysiska utlån av fack- och skönlitteratur minskat har lånen av barnböcker legat kvar på hög nivå och fått en ökad andel av folkbibliotekens fysiska utlåning (Höglund och Wahlström, 2011; Kungl. biblioteket, 2016). Samtidigt minskar successivt antalet serviceställen och biblioteksfilialer sedan länge, vilket inte minst på mindre orter torde innebära en minskad tillgänglighet. Å andra sidan ökar användningen av bibliotek via nätet och andelen som gjort biblioteksbesök via internet steg signifikant mellan 2015 och 2016.

Bibliotekens olika samhällsroller gör dem intressanta att följa och vi ser nedan närmare på användningen samt bedömningar av service och förtroende för biblioteken över tid och för olika grupper.

Trender för biblioteksbesök och läsning

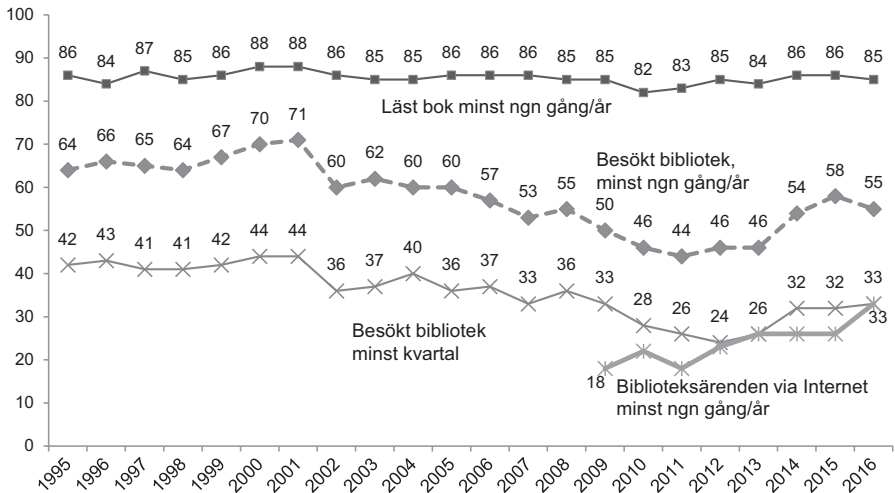
En fråga om bokläsning de senaste 12 månaderna har funnits i SOM-undersökningen under lång tid. Kurvan visar en anmärkningsvärd stabilitet om man ser till andelen som läst minst någon bok under året (figur 1). Det senaste året nåddes nivån 85 procent som läst bok minst någon gång under de senaste 12 månaderna. Med ett alternativt mått baserat på en sammanslagning av frågor om olika typer av böcker blir motsvarande siffra 82 procent (se kapitel om e-böcker av Bergström och Höglund i denna volym). Om man ser på mer frekvent läsning ökar variationen över tid. Som redovisas nedan finns stora skillnader mellan olika åldersgrupper och framförallt mellan olika utbildningsnivåer.

När det gäller biblioteksbesök kunde man i början av 2000-talet se en minskning i anslutning till sänkningen av bokmomsen år 2002. Detta följdes av en längre tids nedgång. Under de senaste åren har denna trend brutits och ligger nu på samma nivå som för 7-8 år sedan. Detta framgår av såväl kurvan för besök någon gång per år eller oftare som av kurvan för de mer regelbundna besöken – minst någon gång per kvartal.

Figur 1 visar att biblioteksbesök någon gång per år eller oftare nu ligger på ca 55 procent av de svarande. Det är en mindre nedgång från året innan, men om man ser till genomsnittet för de senaste tre åren ligger besöken på 56 procent, medan de under föregående treårsperiod ligger på 45 procent. Andelen biblioteksbesökare har således stigit avsevärt de senaste åren efter en nästan tio år lång nedåtgående trend. Det framgår här också att en tredjedel av de svarande besöker bibliotek

minst någon gång per kvartal och att den nivån är stabil under den senaste treårsperioden. De som gjort digitala biblioteksbesök under de senaste 12 månaderna har ökat från 18 procent 2009 till 33 procent 2016 och steg under det senaste året med hela 7 procentenheter, trots att e-bökläsningen inte ökade. Biblioteksbesök via nätet fortsätter alltså att öka.

Figur 1 Biblioteksbesökens utveckling 1995–2016 mot bakgrund av bokläsning, och användning av bibliotek via internet 2009–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande? ... Besökt bibliotek.* Skalan är 7-gradig från *Ingen gång* till *Flera gånger per vecka*. Bokläsning och Gjort biblioteksärenden via internet har motsvarande skala.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2016.

Biblioteksbesök, biblioteksservice och bokläsning i olika grupper

Andelen som besökt bibliotek någorlunda regelbundet är i stort sett oförändrad mellan 2015 och 2016. Relativt stabila de två senaste åren är också mätningarna av bokläsning minst någon gång per månad och bedömningen av bibliotekens service i den egna kommunen som mycket bra eller ganska bra (tabell 1).

Tabell 1 visar på stora skillnader mellan grupper, framförallt märks skillnader efter utbildning, kön och typ av boendeort. För olika åldersgrupper är skillnaderna mindre och märks framförallt när det gäller biblioteksbesök där unga under 30 år ligger högre än övriga grupper. Skillnaderna mellan 2015 och 2016 är små, men andelen som läst bok i den yngsta åldersgruppen ligger något lägre 2016 än året innan. Det framhålls också av andra att andelen unga (16–24 år) som läser bok

varje vecka minskat något under längre tid (Myndigheten för kulturanalys, 2017). Tabell 1 visar också att servicebedömningen bland boende i mindre tätorter ser ut att vara något lägre 2016 än 2015. Där bedömer ca 78 procent biblioteksservicen i den egna kommunen vara bra år 2016 jämfört med 85 procent 2015. Skillnaden är dock osäker då antalet svar här är litet. Resultatet kan dock eventuellt vara en återspeglning av att antalet bibliotek och serviceställen för bibliotek succesivt minskat, vilket är en mer långsiktig trend, som begränsar bibliotekens tillgänglighet på mindre orter och i glesbygd (Myndigheten för kulturanalys, 2017).

Tabell 1 Biblioteksbesök varje kvartal eller oftare, 2015 och 2016 (procent)

	Besökt bibliotek minst ngn gång/kvartal		Läst bok minst ngn gång/månad		Anser bibliotekets service vara bra	
	2015	2016	2015	2016	2015	2016
Totalt	32	33	59	57	86	86
Kön						
Kvinnor	39	41	70	67	87	89
Män	25	24	48	47	84	82
Utbildning						
Låg	22	18	40	39	81	77
Medellåg	25	22	50	48	81	80
Medelhög	33	38	65	60	85	91
Hög	44	45	74	73	90	90
Ålder						
16-29 år	42	43	59	54	80	87
30-49 år	31	35	57	56	84	87
50-64 år	26	27	60	57	87	85
65-85 år	34	31	61	61	89	85
Stad/land						
Landsbygd	24	23	49	50	82	82
Mindre tätort	30	29	53	51	85	78
Stad/större tätort	35	35	62	59	87	89
Sthlm,Gbg,Malmö	36	39	65	67	87	89

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande. ... Besökt bibliotek resp.Läst bok.* Skalan är 7-gradig från *Ingen gång* till *Flera gånger per vecka*, här omkodad till någon gång per kvartal eller oftare resp. någon gång per månad eller oftare. Frågan om biblioteksservice har 6 svarsalternativ: Mycket bra, ganska bra, Varken bra eller dålig, Ganska dålig och Mycket dålig samt alternativet Ingen uppfattning. Det sistnämnda alternativet har här uteslutits. Här redovisas andelen som svarat mycket bra eller ganska bra. Observera att de som bedömer servicen vara dålig endast utgör ca 1 till 2 procent av samtliga svarande. Antal svarande totalt varierar från 9 318 eller mer för läst bok och 993 för biblioteksservice exklusive "saknar uppfattning".

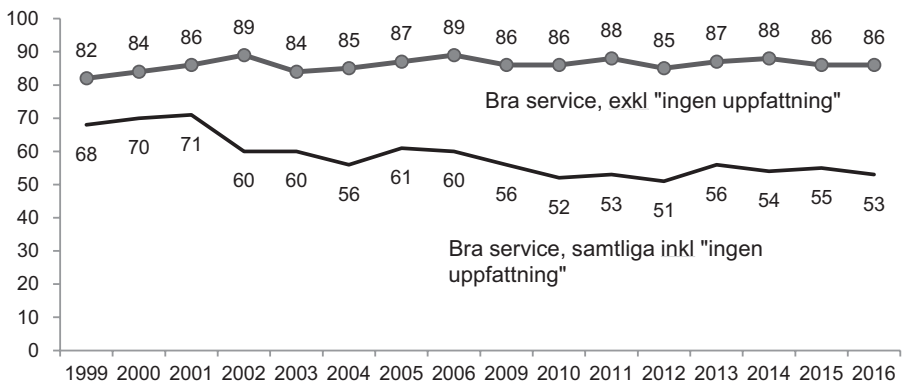
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2015 och 2016.

Service och förtroendebedömningar för biblioteken sett över längre tid

Bedömningarna av bibliotekens service respektive förtroendet för biblioteken ligger generellt mycket högt jämfört med andra typer av institutioner och offentliga tjänster. De förändras också vanligen lite mellan enskilda år. Andelen som anger höga värden följer delvis användningen av biblioteken, men också hur institutionen och olika händelser framställs i media och allmän debatt.

Bedömningen av bibliotekens service i den egna kommunen är mycket stabil om man ser till dem som har en uppfattning om detta. Om man däremot inkluderar även dem som anger att de saknar uppfattning, där en stor del som inte använt sig av bibliotek på länge ingår, återspeglar trenden mer utvecklingen för biblioteksbesök. Detta framgår av Figur 2 där man kan skönja vissa likheter med utvecklingen för biblioteksbesöken i den nedre kurvan och en påtaglig stabilitet i den övre. Den nedgång som syns mellan 2015 och 2016 ligger inom felmarginalen.

Figur 2 Bedömningar av bibliotekens service, 1999–2016 (procent)

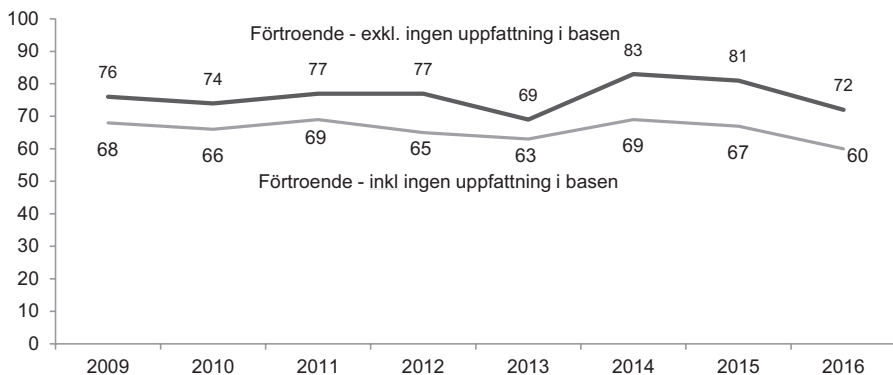
Kommentar: Frågan om biblioteksservice har sex svarsalternativ: Mycket bra, ganska bra, Varken bra eller dålig, Ganska dålig och Mycket dålig samt Ingen uppfattning. Det sistnämnda alternativet har uteslutits i den övre kurvan, men ingår i den nedre. Observera att andelen som bedömer servicen vara dålig endast är ca 1 till 2 procent av samtliga svarande. För 2016 är antalet svarande exklusive dem som saknar uppfattning 984 och det totala antalet svarande på frågan 1 619 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1999–2016.

Förtroendet för bibliotek ligger även detta högt jämfört med andra institutioner, men ändras något mer än servicebedömningen mellan olika år (figur 3). Jämfört med året innan angav 2016 något färre att de har stort eller mycket stort förtroende för biblioteken. Den förändringen är signifikant, men sker samtidigt som flera andra institutioner och organisationer får minskade siffror för förtroende (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i samma volym samt Medicakademin,

2017). Orsakerna är svåra att fånga och resultatet kan eventuellt återspegla bredare opinions- och åsiktsförändringar i samhället.

Figur 3 *Andel med högt eller ganska högt förtroende för biblioteken, 2009–2016 (procent)*

Kommentar: Antal svarande på frågan om förtroende år 2016 är för samtliga 1 627 och exklusive de som svarat "Ingen uppfattning" 1 358.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

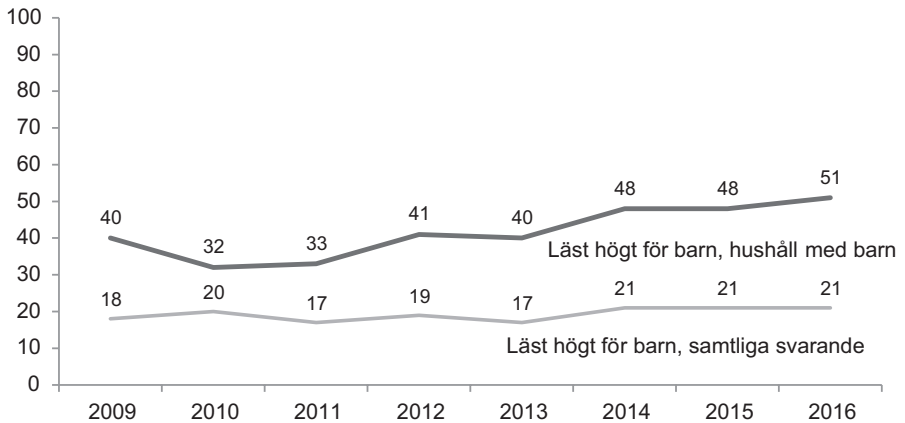
Även om andelen med högt förtroende för biblioteken minskat jämfört med 2015 hade det ökat strax innan och låg under åren 2014–2015 klart högre än tidigare år. En närmare granskning visar att det framförallt är andelen som svarat "Mycket högt" förtroende som nu är väsentligt under nivån för 2015, medan andelen som svarat "Ganska högt" förtroende förändrats mindre. Om man jämför förändringen mellan 2015 och 2016 för olika grupper är den jämnt fördelad. Den är ungefär lika stor inom olika boendeområden, från landsbygd till storstad. Minskningen är också likartad för män och kvinnor. Däremot är den större för låg- och medelutbildade (-11 procentenheter) än för dem med universitetsutbildning (-4 procentenheter). Den fortsatta utvecklingen för biblioteksförtroendet blir viktig för att bedöma i vilken mån det senaste årets resultat är en tillfällig nedgång eller del av en trend.

Högläsning för barn

Bibliotekens utlåning av barnlitteratur är omfattande och mer stabil än utlåningen av litteratur för vuxna (se Kungl. biblioteket, 2015). Att läsa högt för barn fyller flera funktioner. Bland annat antas läsinläring, ordkunskap och begreppsförståelse utvecklas genom detta. Fördelarna med högläsning är många och betonas i flera internationella studier (Senechal & LeFevre, 2001; Kindle, 2009; Lundberg, 2009;

Morgan, 2009; Spencer, 2011). Högläsning, åtminstone någon gång per vecka i hushåll med barn, har under de tre senaste åren ökat (figur 4).

Figur 4 Andel som läst högt för barn någon gång/vecka eller oftare, 2009–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Har du under de senaste 12 månaderna läst högt ur bok/tidning för något barn?* Från och med 2012 ingår frågan som ett item i frågan om aktiviteter de senaste 12 månaderna. Före 2012 ställdes frågan separat. 2010 är ej helt jämförbart med övriga år i den övre kurvan då frågan då formulerades som *egna barn* i stället för *hushåll med barn*. Antalet svarande 2016 är 1 601 för samtliga och 487 i hushåll med barn.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009–2016.

Nära hälften av samtliga i hushåll med barn har åtminstone någon gång läst högt för barn under de senaste 12 månaderna, men särskilt utmärker sig här personer i åldrarna 30-39 år och 40-49 år. Om man ser till dem som har yngre barn är högläsning vanligare. Omkring två tredjedelar av svarande med barn före skolåldern har läst högt för barn regelbundet, vilket här definieras som flera gånger i veckan. Så många som en tredjedel läser även frekvent högt för barn i skolåldern, 7-15 år. Successivt minskar givetvis högläsningen med barnens ålder, men data ger endast dessa åldersgrupper. Även om många föräldrar läser regelbundet för barnen är skillnaderna stora beroende på utbildning. Andelen universitetsutbildade som läst högt för barn flera gånger per vecka är väsentligt större än för låg- och medelutbildade (tabell 2).

Tabell 2 Andel som läst högt för barn flera gånger per vecka efter utbildning, 2016 (procent)

Barnens ålder	0-6 år		7-15 år	
	Låg/medel	Hög	Låg/medel	Hög
Läst högt för barn flera ggr/vecka	55	80	25	43
n	124	131	171	100

Kommentar: Observera att här avses läsning flera gånger per vecka till skillnad från diagrammet ovan, där även läsning någon gång per vecka ingår. Undersökningen har tre svarsalternativ för att markera om man har barn i åldern 0 till 3 år, 4 till 6 år och 7 till 15 år, här sammanslaget till två grupper: 0-6 år respektive 7-15 år. Utbildning "Låg/medel" avser låg-medelhög utbildning och "Hög" utbildning endast den högsta av de fyra utbildningsnivåerna i variabeln utbildning. Notera att antalet svarande är relativt litet, vilket höjer felmarginalen. Skillnaderna efter utbildningsnivå i tabellen är dock signifikanta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Biblioteksbruk bland svenskar och invandrade

Folkbiblioteken har en potential att bidra till invandrares integrering i samhället genom att de kan bistå med hjälp till informationssökning och tillgång till information såväl på svenska som på många andra språk. I SOM-undersökningen ingår en fråga om medborgarskap som kan användas som indikator på invandrade respektive infödda svenskar. En undersökning från 2008 visade att under en följd av år hade de invandrade som svarat i SOM-undersökningen besökt bibliotek i samma eller något högre utsträckning än infödda. Att besöka biblioteket, som är en möjlig träffpunkt, och kanske ta del av även det tidigare hemlandets tidningar och annan information är en service som ofta framhålls i biblioteksdebatten som viktig. Även intervjuer belyste hur detta kunde bidra till orientering i det svenska samhället och därmed till integration (Almerud, 2008). Den aktuella diskussionen om integration av invandrade ökar behovet av studier på detta område. I SOM-undersökningen 2016 finns tecken på att svarande med utländskt medborgarskap besöker bibliotek i något större utsträckning än svenskar. Då antalet svarande här är begränsat finns skäl att efterlysa mer riktade studier för att fånga in även nyanlända. Vissa tendenser är dock möjliga att utläsa ur SOM-materialet om man som här slår samman data från olika år för att få ett något bättre underlag (tabell 3).

Tabell 3 Andel biblioteksbesökare efter medborgarskap, 2015–2016 (procent)

Medborgarskap	Svenskt	Utländskt
Biblioteksbesök minst någon gång/år	56	69
Biblioteksbesök minst ngn gång/kvartal	31	44
n	4 318	342

Kommentar: Antalet svarande med utländskt medborgarskap är litet, varför data från 2015 och 2016 här slagits samman. De som svarat att de har både svenskt och utländskt medborgarskap ingår här i utländskt medborgarskap. Antalet svarande 2015 är högre än 2016 då frågan 2015 ställdes i två parallella urval.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2016.

Svarande med utländskt medborgarskap visar sig här uppge biblioteksbesök betydligt oftare än övriga. Emellertid vet vi föga om dem som inte svarat. Utbildning har ett känt samband biblioteksbesök och en möjlighet är att de med utländsk bakgrund som svarat kan ha en högre andel högutbildade. Om man kontrollerar för utbildning blir resultatet att det kvarstår en skillnad, men att en större andel biblioteksbesök för dem med utländskt medborgarskap än bland svenska medborgare främst gäller dem med lägre utbildning. För högutbildade är nivån ungefär densamma oberoende av medborgarskap (tabell 4).

Tabell 4 Andel biblioteksbesökare efter medborgarskap och utbildning, 2015–2016 (procent)

Utbildning	Låg-medellåg		Medelhög-hög	
	Svenskt	Utländskt	Svenskt	Utländskt
Biblioteksbesök minst någon gång/år	46	66	67	74
Biblioteksbesök minst någon gång/kvartal	22	43	40	43
n	1 912	138	2 347	201

Kommentar: Utländskt medborgarskap och kombinerat svenskt-utländskt medborgarskap är här sammanslaget. Även data från 2015 och 2016 års undersökningar är sammanslagna. Endast för gruppen med låg-medellåg utbildning finns någon signifikant skillnad efter medborgarskap. Då antalet med utländskt medborgarskap är litet är data osäkra. Jmf tabell 3. Utbildningsvariabeln innehåller fyra värden, här sammanslagna till två: (låg- medellåg, respektive medelhög-hög).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och 2016.

Resultaten i tabell 4 tyder således på att biblioteken är attraktiva för personer med utländsk bakgrund och inte minst för dem med lägre utbildning i denna grupp. Detta resultat bör dock tolkas försiktigt med hänsyn till det begränsade antalet svarande. Den relativt höga nivån på biblioteksbesöken bland invandrade ligger dock i linje med annan forskning. En aktuell undersökning i Finland visar också på att många asylsökande där använde biblioteket, trots att många från början inte var medvetna om bibliotekens service. Undersökningen fann att bland de intervjuade asylsökande hade nära 60 procent använt biblioteket (Toivonen, 2016). Det viktiga här är dock inte den exakta procentandelen utan främst att många invandrade, såväl nyanlända som dem som länge varit bosatta i landet, använder bibliotek i stor utsträckning. Det gör bibliotek till en viktig arena också för den gruppen.

Bibliotek, tolerans och tillit till andra

Diskussionen om biblioteket som mötesplats anknys också ofta till resonemang om socialt kapital och tillit människor emellan (Putnam, 2000; Audunson, 2005; Holmberg & Rothstein 2015). Det är därför inte orimligt att anta att de som besöker bibliotek och regelbundet läser böcker kan visa högre tolerans och tillit än övriga. Sådana samband har vi tidigare funnit med data från Västsverige (Höglund och Wahlström, 2007). Det framgår också i denna undersökning att andelen som i hög grad litar på andra människor ökar med utbildning liksom med bokläsning och biblioteksbesök. Även om man kontrollerar för utbildning och bokläsning finns ett positivt samband mellan biblioteksbesök och tillit till andra (tabell 5).

Tabell 5 Tillit till andra efter bokläsning, biblioteksbesök och utbildning 2016 (procent)

Utbildning	Låg				Hög			
	Nej		Ja		Nej		Ja	
Biblioteksbesök kvartal								
Läst bok månad	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
Andel med högt förtroende för andra	29	35	30	35	34	45	43	53
Antal svar	327	218	43	99	197	307	68	297

Kommentar: Frågan om tillit är formulerad: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?" Svar ges på en 11-gradig skala från 0 till 10 där högt förtroende här avser värdena 8-10. Utbildning är här tvådelad som "låg"- "medellåg" respektive "medelhög"- "hög". Biblioteksbesök: "Ja" avser här biblioteksbesök någon gång per kvartal eller oftare. Läst bok: "Ja" avser dem som svarat att de läst bok någon gång per månad eller oftare. Den genomsnittliga procentskillnaden för respektive variabel ger en indikation på deras effekt på tillit som det här mätts med de två övriga variablerna konstanta. Bokläsning ger då effektmåttet 0,08, biblioteksbesök 0,05 och utbildning 0,11. Totalt antal svarande ovan=1 556. Observera att antalet svar i tabellen ovan varierar och i några fall är mycket litet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Orsakerna bakom attityder till andra människor kan vara komplexa. Analysen visar dock att det är vanligare att högutbildade, regelbundna bokläsare och biblioteksanvändare uppvisar hög tillit till andra människor än att övriga gör detta. Om man jämför dem som besöker bibliotek regelbundet med dem som gör det mindre ofta eller inte alls är skillnaden i tillit främst synlig bland dem med medelhög till hög utbildning. Även effekten av bokläsning på tillit till andra förefaller vara större bland dem med medelhög till hög utbildning.

Slutsatser

Biblioteken, här främst folkbiblioteken, som riktar sig till en bred allmänhet, utnyttjas av en stor del av befolkningen. Årets SOM-mätning visar att mer än hälften av de svarande besökt bibliotek åtminstone någon gång per år och en tredjedel gjort det minst varje kvartal. Medan andelen som besökt bibliotek varit relativt stabil de senaste tre åren fortsätter andelen som besökt bibliotek via nätet att öka signifikant. Biblioteken är utsatta för förändringar dels till följd av en fortgående digitalisering, dels genom en fortsatt urbanisering som bidrar till att reducera befolkningsunderlaget för bibliotek i glesbygd. Detta kan förstärkas av ökade kostnader och lokala besparingskrav, vilket återspeglas i en mångårig minskning av antalet biblioteksfilialer i landet (Kungl. biblioteket, 2016; Myndigheten för kulturanalys, 2017).

Den tidigare konstaterade höga nivån på allmänhetens betyg till biblioteken genom skattning av service och förtroende för biblioteken ligger fortsatt hög. Dock redovisas här en nedgång i förtroendet 2016 jämfört med året innan. Analysen visar att detta kan preciseras till att främst gälla en minskning av andelen som svarat "Mycket högt" förtroende och i mindre grad svarsalternativet "Ganska högt" förtroende. Det framgår också att minskningen i förtroende är mest uttalad i gruppen med låg-medelhög utbildning och är mindre bland dem med hög utbildning. Överlag är skillnaderna i biblioteksanvändning och läsning stora mellan olika grupper. För läsning och biblioteksanvändning spelar utbildning stor roll, följt av kön och om man bor i storstad eller glesbygd. Kvinnor, högutbildade och boende i storstad uppvisar en högre andel bokläsare och biblioteksbesökare än övriga och ger även mer positiva bedömningar av service och förtroende för biblioteken än övriga.

Kapitlet belyser vidare bibliotekens roll för två av dess målgrupper. Det gäller först barnen där högläsning för barn studeras. Detta är något som bibliotekens barnverksamhet stöder bland annat genom en omfattande utlåning av barnböcker. Här framgår att boende i hushåll med barn som läser högt för barn har ökat något under de senaste åren. Sådan högläsning ligger perioden 2014-2016 högre än åren närmast före. Såväl en ökad medvetenhet om högläsningens betydelse som den fortgående ökningen av befolkningens utbildningsnivå kan ha bidragit till detta.

En annan målgrupp för biblioteken som belyses i korthet är invandrare. Här är dataunderlaget av naturliga skäl begränsat, men tyder på att invandrade i hög grad

utnyttjar biblioteken. Resultatet understryker bibliotekens möjligheter att bidra med information till och integration av invandrare.

Slutligen redovisas samband mellan å ena sidan biblioteksbesök och läsning och å andra sidan tillit till andra människor. Detta samband ligger till grund för olika diskussioner om så kallat social kapital och understryker bibliotekens möjligheter att tillsammans med andra samhällsinstitutioner bidra till samhällsutveckling och ett positivt samhällsklimat.

Referenser

- Aabø, S., Audunson, R. & Vårheim, A. (2010) How do public libraries function as meeting places? *Library & Information Science Research* 32 (1), 16-26. <http://www.sciencedirect.com.proxy.lnu.se/science/article/pii/S074081880900139X>
- Almerud, Peter (2008) Framgångsrikt, men förbisett – om bibliotekets betydelse för integration. Svensk Biblioteksforening 2008. <http://www.biblioteksforeningen.se/wp-content/uploads/2017/01/7framgangsrikt.pdf>
- Audunson, Ragnar, 2005: The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context. The necessity of low-intensive meeting-places. I: *Journal of Documentation*. Vol. 61, No. 3, s. 429–441.
- Bibliotekslag (2013:801). *Svensk Författningssamling, 2013:801*. http://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/bibliotekslag-2013801_sfs-2013-801
- Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2015) Hög mellanmänsklig tillit i Sverige – men inte bland alla i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2007) Bibliotek, läsning och förtroende i Nilsson, L (red) *Det våras för regionen. Västsverige 1998–2005*. SOM-rapport nr 40. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2009) *Användningen och attityderna. En rapport om allmänhetens användning av och syn på folkbibliotek baserad på SOM-undersökningen 2007*, Stockholm: Svensk Biblioteksforening.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2011) Bibliotek och läsande. Mellan digitala och fysiska media i Holmberg, S & Weibull, L (red), *Lycksalighetens ö*. SOM-rapport nr 52 (pp 299-314.) Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Höglund, L (2012) Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala media i *Läsarnas marknad, marknadens läsare – en forskningsantologi*, red Ulla Carlsson och Jenny Johannisson (SOU 2012:10). Kulturdepartementet: Litteraturutredningen (Ku 2011:04), pp 45-93.
- Kungl. biblioteket (2016) *Bibliotek 2015*. www.kb.se
- Kindle, K (2009) Vocabulary development during read-alouds: Primary practices. *The Reading Teacher*, 63(3): 202-211.

- Körling, Anne-Marie (2012) *Den meningsfulla högläsningen*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lundberg, Ingvar (2009) *Bornholmsmodellen: vägen till läsning: språklekar i förskoleklass*. Stockholm: Natur och kultur
- Medieakademien (2017) Förtroendebarmetern 2017. Allmänhetens förtroende för institutioner, politiska partier, massmedier & företag. 20170406. <http://medieakademien.se/wp-content/uploads/2017/04/Fortroendebarmetern2017.pdf>
- Morgan, H (2009) Using read-alouds with culturally sensitive children's books: A strategy that can lead to tolerance and improved reading skills. *Reading Improvement*, 46(1): 3-8.
- Myndigheten för kulturanalys (2017) *Kulturanalys 2017*. Rapport 2017:2. Stockholm <http://kulturanalys.se/wp-content/uploads/2017/03/Kulturanalys-2017.pdf>
- Putnam, Robert D (2000). *Bowling alone: collapse and revival of american community*. New York: Simon & Schuster.
- Senechal, Monique; LeFevre, Jo-Anne (2001) Storybook Reading and Parent Teaching: Links to Language and Literacy Development. *New Directions for Child and Adolescent Development*, no 92 p 39-52 Sum 2001
- Spencer, R (2011) *Reading aloud and student achievement*. Diss. Lindenwood University, Faculty of Education. UMI 3487783
- Toivonen, Kai (2016) Utredning om asylsökandes biblioteksanvändning och servicebehov. Helsingfors stadsbibliotek. <http://www.biblioteken.fi/sv/nyheter/aktuellt-i-biblioteksbranschen/utredning-om-asylsokandes-biblioteksanvandning-och-servicebehov-9ef97>
- Vårheim, Andreas (2014) Trust and the role of the public library in the integration of refugees: The case of a Northern Norwegian city". *Journal of Librarianship & Information Science*, 46(1): 62-69.

Val
&
partier

SWEXIT, NATO OCH ANDRA FOLKOMRÖSTNINGAR

DENNIS ANDERSSON OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

I det här kapitlet prövas föreställningen om att väljare tenderar att ställa sig mer positiva till direktdemokratiska inslag – i det här fallet att anordna nationella folkomröstningar – om det gäller sakfrågor där de själva är entusiastiska anhängare till förändring bort från förd politik och status quo. Hypotesen prövas genom analyser av svenska folkets inställning till att anordna folkomröstningar om kärnkraftsavveckling, flyktingmottagning, svenskt Nato-medlemskap och ett svenskt utträde ur den Europeiska Unionen. Resultaten visar att det för två av de undersökta sakfrågorna – EU-utträde och flyktingpolitik – finns tydliga effekter av egen inställning i sakfrågan på benägenheten att ställa sig positiv till att anordna nationell folkomröstning. De som önskar en folkomröstning om flyktingpolitiken eller om EU-utträde är också de som ställer sig mest kritiska till den förda flyktingpolitiken och mest positiva till ett svenskt EU-utträde.

Morgonen den 24 juni 2016 annonserades det färdigräknade resultatet i den brittiska folkomröstningen om huruvida Storbritannien skulle stanna kvar eller lämna den Europeiska unionen. En närmast chockad omvärld kunde konstatera att anhängarna till lämna-sidan gått segrande ur folkomröstningen med 51,9 procent av rösterna. Brexit var ett faktum. I ett förlorartal som möjligen kommer att bli historiskt för sin statsmannamässighet annonserade premiärminister David Cameron sin avgång.

Folkomröstningar som fenomen är fascinerande på många sätt, inte minst eftersom de bidrar till att lyfta grundläggande frågor om hur direktdemokratiska inslag ska kunna harmoniera med ett representativt demokratiskt system. I det här kapitlet analyserar vi hur svenska folkets inställning till att anordna nationella folkomröstningar har utvecklats under de senaste tjugo åren. I 2016 års SOM-undersökning ställde vi även frågor om inställningen till att anordna folkomröstningar i fyra specifika frågor, däribland frågan om ett svenskt utträde ur EU. Analyserna ger bland annat svar på om det överraskande utfallet i den brittiska Brexit-omröstningen hade någon effekt på svenska folkets inställning till det svenska EU-medlemskapet.

Vår huvudfrågeställning handlar dock om vad som förklarar attityder till folkomröstningar mer generellt. Hypotesen – som vi härleder från tidigare forskning i nästa avsnitt – är att inställningen till att anordna folkomröstningar i en tänkt

fråga är intimt sammankopplad med åsikter i den aktuella frågan. Personer som har åsikter som står långt från folkmajoritetens – och som önskar en förändring snarare än status quo – antas alltså vara mer benägna att önska sig folkomröstningar. För att pröva den hypotesen behöver vi ha information om de svarandes generella inställning till folkomröstningar, sakfrågeåsikter för de fyra olika förslagen liksom specifik inställning till att anordna folkomröstningar i respektive fråga. I inledningen av kapitlet redovisar vi i tur och ordning deskriptiva resultat med bäring på dessa förberedande steg. Därefter genomför vi en test av hypotesen genom att skatta en modell där vi också kan ta hänsyn till kända faktorer som påverkar både inställning i sakfrågor och attityder till folkomröstningsinstitutet.

Attityder till direktdemokratiska inslag i demokratin

Frågan om huruvida direktdemokratiska inslag som exempelvis folkomröstningar kan vara ett attraktivt komplement till den representativa demokratin återkommer ständigt i diskussioner om fördelar och nackdelar med olika demokratimodeller (Demokratiutredningen 2000; Oscarsson 2003). SOM-institutets regelbundna uppföljningar av den svenska folkomröstningsopinionen kan berätta spännande saker om hur demokratiska processer uppfattas: Hur väljare ser på direktdemokratiska inslag sammanhänger exempelvis med deras uppfattningar om hur väl den demokratiska processen fungerar (Hibbing och Theiss-Morse 2001; Bowler, Donovan och Karp 2007). Medborgare med ståndpunkter som avviker från majoritetsuppfattningen har en tendens att ge lägre utvärderingar av hur det demokratiska systemet fungerar eller hur nöjda de är med demokratiskt fattade beslut.

Normativt bör politiska beslut formars av medborgare som ställer krav och som har välutvecklade attityder kring besluten. Kopplingen mellan politiska beslut och medborgares attityder och politiska krav är grundläggande för en fungerande demokrati (Easton 1957; Stimson, Mackuen och Erikson 1995). Det är dock inte självklart att alla gynnas av eller uppskattar de politiska beslut som genomförs. Demokratin skapar förlorare. Det är ett problem för förtroendevalda som såklart inte vill ta impopulära beslut och förlora röster. Då är det viktigt för beslutsfattarna att de flesta medborgare – både de som står på vinnarsidan och de som står på förlorarsidan – ändå kan acceptera besluten, känna att processerna varit schyssta och att framtiden bjuder förnyade möjligheter att påverka. För att åstadkomma acceptans för impopulära beslut har det visat sig viktigt att makthavare kommunicerar genom att lyssna på medborgarnas åsikter så att de känner att de blir lyssnade till. Detta är vad som av vissa brukar kallas ”responsiva handlingar” och har visat sig vara ett framgångsrikt recept för att få både förespråkare och motståndare att acceptera fattade beslut – åtminstone mer framgångsrikt än att enbart hänvisa till majoritetsviljan då motståndarna kan känna sig överkörda. Kvar finns dock ofta en klyfta mellan de som är majoriteten av väljarna som är för beslutet och minoriteten som är mot beslutet (Esaiasson, Gilljam och Persson 2016).

En god demokratisk process, där det finns en fungerande kommunikation mellan politiker och väljare, bör således minska skaran av bittra förlorare. Dock finns det få tillgängliga evidens för att väljare som betraktar sig som förlorare belönar politiker som fattat impopulära beslut. I denna grupp finner vi de väljare som är cyniska vad gäller de politiska förslag som politiker förordar. Som ett led i deras politiska missnöjdhet ser de direktdemokratiska inslag i den representativa demokratin som ett sätt att kanalisera sin frustration (Bowler m.fl. 2007).

I en studie av 16 länder har forskare funnit att i 15 av dessa länder (alla utom Schweiz) hänger viljan att få mer direktdemokratiska inslag i beslutsprocessen och viljan att genomföra folkomröstningar samman (Bowler m.fl. 2007). Samma studie visar att det främst är politiskt ointresserade och missnöjda personer som känner att de inte litar på staten, som önskar mer direktdemokratiskt inflytande. Denna grupp får ofta sällskap i sina önskemål av en helt annan grupp av väljare, nämligen de som är mycket intresserade av politik och betraktar sig som nöjda med hur demokratin fungerar. Gruppen vill nämligen också ha mer direktdemokratiska inslag i den representativa demokratin. De ser också mycket positivt på just folkomröstningar som ett bra sätt att få vara med och bestämma i viktiga politiska frågor (Bowler m.fl. 2007).

Tabell 1 Andelen positiva till nationella folkomröstningar bland personer med olika stort politiskt intresse och med olika grad av nöjdhet med demokratin 2016 (procent, procentdifferenser)

		Politiskt intresse		
		Mycket/ganska intresserad	Inte särskilt/inte alls intresserad	
Nöjd med demokratin	Mycket/ganska nöjd	19	22	+3
	Inte särskilt nöjd/ Inte alls nöjd	54	40	-14
		+35	+22	

Kommentar: Frågan om nationella folkomröstningar utgör ett påstående om hur respondenterna ställer sig till förslaget: Anordna fler folkomröstningar. Svartalternativen är: Mycket bra, Ganska bra, Varken bra eller dåligt, Ganska dåligt samt Mycket dåligt. Siffrorna visar andelen som ställer sig positiva till förslaget (mycket/ganska bra). Frågan om nöjdhet med demokratin lyder: Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige? Svartalternativen är: Mycket nöjd, Ganska nöjd, Inte särskilt nöjd och Inte alls nöjd. Frågan dikotomiseras till nöjd och icke nöjd. Frågan om intresse för politik lyder: Hur intresserad är du i allmänhet av politik? Svartalternativen är: Mycket intresserad, Ganska intresserad, Inte särskilt intresserad och Inte alls intresserad. Även denna fråga dikotomiseras till intresserad och ointresserad. Antal svarande är 1 446.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Detta grundmönster stämmer dock inte helt på det svenska fallet (se tabell 1). I Sverige är stödet för folkomröstningar bland intresserade som är nöjda med demokratin mycket lågt (19 procent) något som går helt emot tidigare studier som visar att det skulle vara en folkomröstningsvänlig grupp. Vänder vi blicken mot den nedre raden i tabell 1, ser vi att dessa resultat står mer i samklang med fynden i tidigare forskning. De svenskar som inte är nöjda med på vilket sätt demokratin fungerar tillhör de mest positiva till folkomröstningar, i synnerhet de som är mest politiskt intresserade (54 procent). Graden av nöjdhet med demokratin är totalt sett viktigare än intressefaktorn när det gäller att förklara vilka grupper som är mest positiva till folkomröstningar som procedur.

Frågan om svensk folkomröstningsopinion är viktig att belysa eftersom folkomröstningar av allt att döma kommer att bli vanligare i framtiden. Antalet folkomröstningar ökar kraftigt i nästan alla etablerade västerländska demokratier, även i Sverige och då främst på lokal nivå (Jungar 2012). Och efter den senaste svenska grundlagsutredningen har folkinitiativet – det vill säga medborgarnas möjligheter att genom namninsamlingar ta initiativ till en folkomröstning i en specifik fråga – utvidgats på ett sätt som gör det sannolikt att allt fler medborgare i Sverige allt oftare kommer ha anledning att ta ställning i lokala folkomröstningar. Det kommer att leda till åsiktsbildning inte bara i de frågor som omröstningarna gäller, utan också i den mer övergripande frågan om folkomröstningar är bra eller inte. Utvecklingen kommer också obönhörligen leda till att skapa fler förlorare som har anledning att uppdatera sina bedömningar av hur den svenska demokratin fungerar.

Svenska folkets inställning till folkomröstningar

Vi vet en hel del om vad svenska folket tycker om att anordna folkomröstningar. Resultaten från de stora valundersökningar som genomförts i samband med våra nationella folkomröstningar har visat att svenska folkets inställning till folkomröstningar under årens lopp långsamt förändrats och blivit mer positiv. De svenska valundersökningarna visar att i våra tre senaste nationella folkomröstningar om kärnkraft (1980), EU-medlemskap (1994) och införande av euro (2003) har andelen väljare som uppfattar att det var ”bäst att ordna folkomröstning i det här fallet” vuxit från 40 procent 1980 till 75 procent 1994. Även år 2003 svarade ett klart flertal – 60 procent – att det var en bra idé att ordna folkomröstning om euron (Gilljam och Holmberg 1996; Esaiasson 2004).

I de nationella SOM-undersökningarna har frågor om svenska folkets inställning till folkomröstningar ställts vid fem tillfällen de senaste två decennierna. Det har skett inom ramen för forskningsprojekt som varit knutna till återkommande statliga utredningar som Demokratiutredningen i slutet av 1990-talet, utredningen om skilda valdagar 2001, i Grundlagsutredningen 2004–2008, och i samband med vallagskommitténs arbete 2008–2012 (Oscarsson 1999; Oscarsson 2001; Oscarsson 2007). En sammanställning av befolkningens inställning till samtliga demokrati-

förslag som mätts i SOM-undersökningarna under perioden 1996-2012 finns i Oscarsson (2013). Huvudslutsatsen när det gäller svenska folkets inställning till förslaget att ”genomföra fler kommunala folkomröstningar” är att ett påfallande stabilt flertal av svenskarna ställer sig positiva till denna form av direktdemokrati (se tabell 1). Andelen som tycker förslaget om fler kommunala folkomröstningar är bra har endast varierat mellan 40-45 procent vid de här tillfällena. Under perioden 1996-2012 finns ingen påtaglig förändring mot att svenskarna skulle bli mer positiva eller för den delen negativa till folkomröstningar på kommunal nivå.

Men när det gäller nationella folkomröstningar – som är huvudfokus för det här kapitlet – har attityderna förändrats (se tabell 2). Sedan millennieskiftet har svenska folket blivit mer negativt inställda till att genomföra nationella folkomröstningar. Resultaten från 2006 respektive 2010 års SOM-undersökningar visar ett svagare stöd för förslaget än vi sett i tidigare mätningar, med balansmätt omkring noll: av de som har en åsikt i frågan är det alltså lika många som ställer sig positiva som ställer sig negativa. I undersökningarna 1998, 2000 och 2001 var det en övervikt för de som tyckte att det var ett mycket eller ganska bra förslag.

Tabell 2 Svenska folkets åsikter om förslagen att genomföra fler folkomröstningar på nationell och kommunal nivå 1998–2016 (procent, balansmätt)

Förslag	År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
Genomföra fler nationella folkomröstningar	1998	12	27	38	15	8	100	+16
	2000	9	29	35	19	8	100	+11
	2001	11	32	37	14	6	100	+23
	2006*	8	24	37	20	11	100	+1
	2016	12	19	34	21	14	100	-4
Genomföra fler kommunala folkomröstningar	1998	11	29	35	16	9	100	+15
	2000	11	34	34	15	6	100	+24
	2006	9	34	33	17	7	100	+19
	2012	11	30	40	14	5	100	+22

Kommentar: Opinionsbalansmättet visar andelen positiva till förslaget minus andelen negativa till förslaget. * 2006 användes formuleringen ”genomföra fler beslutande nationella folkomröstningar”. Antalet svars personer har under de aktuella åren varierat mellan 1 500-1 700 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998, 2000, 2001, 2006, 2012 och 2016.

Fortfarande finns ett tydligt stöd för lokala folkomröstningar, vilket talar för att intresset för deltagardemokratiska komplement i den lokala demokratin i Sverige har varit obrutet sedan 1998. Men svenska folkets tidigare positiva inställning till

nationella folkomröstningar har försvagats. Det kan hänga samman med att folkomröstningsverktyget under de senaste tioårsperioden sällan har lyfts fram som ett alternativ av elitaktörer i debatten. Det har inte varit någon het debatt om behovet av nya folkomröstningar om t ex kärnkraft, Nato-medlemskap eller EU-utträde.

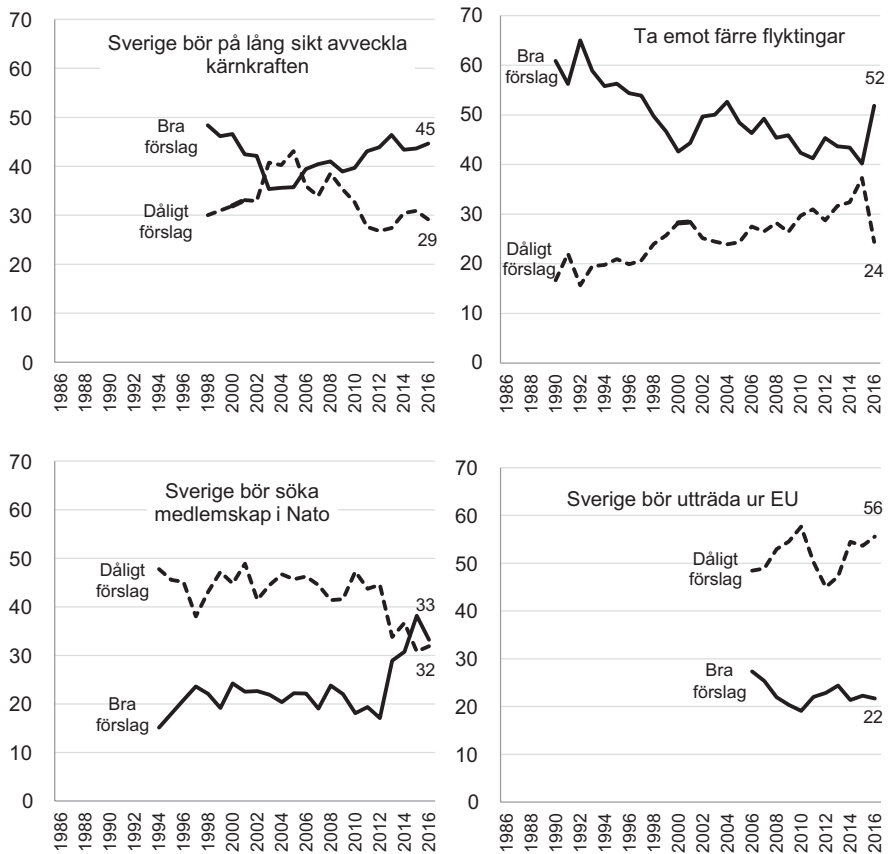
Opinionsläge och opinionsförändringar

Nästa steg i analysen är att undersöka opinionsläget för de fyra frågor som vi senare kommer undersöka folkomröstningsattityder till: kärnkraftsanvändning, flyktingpolitik, Natomedlemskap och EU-utträde. I figur 1 återfinns den historiska opinionsförändringen när det gäller svenska folkets inställning till förslagen ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften”, ”Ta emot färre flyktingar”, ”Sverige bör söka medlemskap i Nato” och ”Sverige bör utträda ur EU” svarsalternativen sträcker sig från ”mycket bra förslag” till ”mycket dåligt förslag”. Förslagets lydelser har utvecklats inom ramen för olika forskningsprojekt och med andra syften än våra. I fallet kärnkraften och flyktingpolitiken är det svårt att fastställa i vilket avseende de handlar om förändringsförslag. Det är betydligt lättare för frågorna om EU-utträde och Nato-medlemskap som båda är tydliga förändringsförslag.

För två av frågorna har majoritetsläget skiftat under den senaste tjuugoårsperioden – kärnkraftsfrågan och Nato-frågan. SOM-institutet har flera tidsserier över kärnkraftsopinionen (se Sören Holmbergs kapitel i denna volym). I analyserna i det här kapitlet används ett förslag om avveckling. Förutom en kort period 2003-2006 har ett flertal av svenska folket ställt sig positivt till en avveckling av kärnkraften. Nato-opinionen i Sverige har tillhört det mest stabila vi känt till med en starkt negativ folkopinion ända fram till 2014. Då började det röra på sig. År 2015 hade majoritetsförhållandena växlat till förmån för andelen positiva. Vid den senaste undersökningen 2016 får vi betrakta den svenska Nato-opinionen som tudelad: 33 procent uppger att de är positiva till ett svenskt Nato-medlemskap och 32 procent är negativa (se även Joakim Berndtssons, Ulf Bjerelds och Karl Ydén's kapitel i denna volym).

När det gäller opinionsutvecklingen för frågorna om att ta emot färre flyktingar och om Sverige bör utträda ur EU har majoritetsförhållandena varit avsevärt mer stabilt över tid. Ett flertal har varit positiva till förslaget att ta emot färre flyktingar vid varje enskild mätning sedan 1990 även om flyktingopinionen sakta rört sig i mindre restriktiv riktning (jämför Marie Demkers kapitel i denna volym). Den svenska EU-utträdesopinionen har varit stabil och starkt negativ vid samtliga tillfällen SOM har genomfört mätningar sedan 2006. Andelen som önskar att Sverige lämnar EU har rört sig mellan 20 och 30 procent under perioden 2006-2016.

Figur 1 **Opinionsutvecklingen i frågor som rör kärnkraftsavveckling, flyktingmottagande, svenskt Nato-medlemskap samt EU-utträde 1986-2016. Andel positiva respektive negativa till förslagen (procent)**

Kommentar: Under perioden 1986–2013 har frågeformuleringen varit: Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Sedan 2014 lyder frågan: Vilken är din åsikt om följande förslag?. I figuren används också följande påståenden: Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften, Ta emot färre flyktingar, Sverige bör söka medlemskap i Nato samt Sverige bör utträda ur EU. Svartalternativen är: Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag samt Mycket dåligt förslag. I figuren räknas endast de in som tycker att det är ett "mycket" eller "ganska" bra förslag och de som tycker att det är ett "ganska dåligt" eller "mycket dåligt förslag". Streckade linjer i figuren betyder "Dåligt förslag" och heldragen linje betyder "Bra förslag".

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2016.

I tabell 3 redovisar vi mer i detalj hur opinionsläget såg ut i våra fyra sakfrågor vid den senaste SOM-undersökningen 2016. De som ställer sig positiva till förslagen tillhör i fallet kärnkraften och flyktingmottagningen en folkmajoritet (balansmätt +16 respektive +27). De som önskar ett svenskt utträde är en tydlig minoritetsposition (-33). I Nato-opinionen råder ett balansmätt mycket nära noll (+1) vilket betyder att det är lika många som är positiva som negativa till förslaget att söka medlemskap i Nato.

Tabell 3 Svenska folkets attityder och inställning till att anordna nationella folkomröstningar i fyra olika sakfrågor 2016 (procent, balansmätt)

Förslag	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag		Mycket dåligt förslag	Summa procent	n	Opinions-balans
			bra	dåligt				
Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften	21	24	26	17	12	100	3 049	+16
Ta emot färre flyktingar i Sverige	29	23	23	15	10	100	4 650	+27
Sverige bör söka medlemskap i Nato	14	19	35	14	18	100	2 980	+1
Sverige bör utträda ur EU	12	10	23	22	33	100	3 056	-33

Kommentar: Se kommentaren till figur 1 för detaljer om frågeformuleringar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Inställning till att anordna folkomröstningar i specifika frågor

Svenska folkets inställning till folkomröstningar i specifika frågor är en ovanlig mätning. Hösten 2016 aktualiserades frågan mest på grund av Brexit-omröstningen men även den allt hetare frågan om ett svenskt Nato-medlemskap. Givet hur opinionsläget ser ut i dessa frågor är resultaten tämligen överraskande. I den fråga där folkopinionen står delad – Nato-frågan – är önskemålen om att anordna en nationell folkomröstning lägre (44 procent) än vad den är för en fråga där det finns en tydlig folkmajoritet (53 procent) (se tabell 4).

En majoritet av svenska folket önskar sig alltså en folkomröstning om ett svenskt utträde ur EU trots att det bara finns 22 procent som tycker förslaget är bra. Det betyder att det finns förvånande många som är negativa till ett utträde men som ändå ställer sig bakom en folkomröstning i frågan.

Resultaten visar också att det är 43 procent som ställer sig bakom det högst vagt formulerade kravet på en folkomröstning om flyktingpolitiken, ett krav som ibland, men inte särskilt ofta, framförts av representanter för Sverigedemokraterna. När det gäller en folkomröstning om kärnkraftens användning är skattningen ungefär lika hög, 42 procent.

Tabell 4 Andelen som önskar att anordna nationella folkomröstningar i fyra sakfrågor 2016 (procent)

	Bäst att ordna folkomröstning i det här fallet	Bättre om regering och riksdag beslutar utan folkomröstning	Summa	n
Svenskt medlemskap i Nato	44	56	100	1 455
Flyktingpolitiken	43	57	100	1 457
Svenskt utträde ur EU	53	47	100	1 446
Kärnkraftens framtid som energikälla	42	58	100	1 448

Kommentar: Frågan lyder: Det diskuteras om folkomröstningar i många olika frågor. Vad är din åsikt om att anordna folkomröstningar i följande frågor? Svenskt medlemskap i Nato, Flyktingpolitiken, Svenskt utträde ur EU och Kärnkraftens framtid som energikälla i Sverige. Svarsalternativen är: Bäst att anordna folkomröstning i det här fallet samt Bättre om regering och riksdag beslutar utan folkomröstning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Vi har undersökt svenska folkets inställning till folkomröstningar i några av de här frågorna vid tidigare tillfällen. I huvudsak faller de in i den trend i fallande stöd för nationella folkomröstningar vi omskrev tidigare: År 1996 ville betydligt fler ha en folkomröstning om kärnkraftens framtid som energikälla (62 procent) än vad som är fallet 2016 (42 procent). Detsamma gäller för inställning till folkomröstning om flyktingpolitiken som fallit från 53 till 42 procent under samma period. Frågan om svenskt utträde är dock idag mer populärt (53 procent önskar omröstning) än vad den icke helt jämförbara frågan om EMU-medlemskap var 1996 (46 procent). För frågan om Nato-medlemskap saknas motsvarande jämförelser över tid.

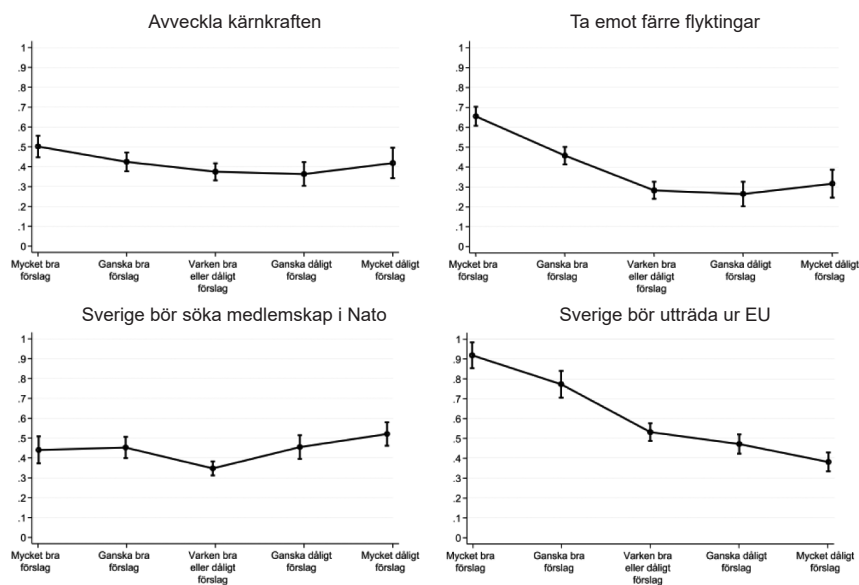
Inställningen till folkomröstningar tycks inte styras av någon överordnad huvudprincip. Endast totalt hälften – femtioen procent – av de svarande i SOM-undersökningen 2016 avger svarsmönster som visar på en helt principfast inställning till nationella folkomröstningar: 28 procent anser att det oavsett vad omröstningen handlar om är bättre om regering och riksdag beslutar utan folkomröstning och 23 procent ställer sig positiva till folkomröstning i alla fyra sakfrågor vi undersökt.

Påverkar våra åsikter om vi vill ha folkomröstning i en fråga?

De inledande analyserna har nu försett oss med alla de komponenter som behövs för att pröva vår huvudhypotes: Är det så att människors egen inställning i en sakfråga påverkar deras önskemål om att anordna folkomröstningar om saken? Om det är så skulle vi förvänta oss att se ett tydligt samband mellan exempelvis inställning till EU-utträde och åsikt om huruvida det bör anordnas en folkomröstning om ett svenskt utträde ur den Europeiska unionen.

För att vi ska bli så säkra som möjligt på resultaten har vi valt att ställa upp en regressionsmodell där även andra kända faktorer som påverkar inställning till folkomröstningar finns med. Vi förväntar oss med ledning av resultat från tidigare forskning att kvinnor, yngre, högutbildade, personer till vänster och personer som inte är särskilt nöjda med demokratin är mer positiva till folkomröstningar som verktyg. De variablerna lägger vi med i vår modell. I figur 2 redovisas vårt fokalsamband mellan åsikter i de specifika sakfrågorna och benägenheten att vilja anordna en folkomröstning genom så kallade predicerade sannolikheter.

Figur 2 Förväntad andel positiva till att anordna nationella folkomröstningar bland personer med olika åsikt för fyra olika sakfrågor 2016 (predicerade sannolikheter)

Kommentar: Resultaten bygger på fyra separata logistiska regressionsanalyser med specifik inställning till nationell folkomröstning (1="bäst att anordna folkomröstning i det här fallet") som beroende variabel. I regressionsanalysen ingår även kontrollvariablerna kön, ålder, utbildning, generell inställning till att anordna folkomröstningar, vänster-högeruppfattning och graden av nöjdhet med den svenska demokratin. Den förväntade andelen positiva till folkomröstning i de fyra frågorna redovisas för svarande med olika åsikt om respektive förslag.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Resultaten visar att sambandet mellan åsikt och inställning till folkomröstning är som förväntat i två fall av fyra. Ju bättre du gillar förslaget om ett svenskt EU-utträde desto mer positiv blir du till att anordna en folkomröstning i den frågan. Resultaten i figuren visar att sannolikheten att stödja förslaget om folkomröstning

om EU-utträde är omkring 90 procent bland de som tycker förslaget om EU-utträde är ”mycket bra”. Motsvarande förväntad andel bland personer som tycker förslaget är ”mycket dåligt” är omkring 40 procent. På motsvarande sätt finns ett samband mellan inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar: gillande av förslaget går hand i hand med viljan att anordna folkomröstning. Omkring 65 procent önskar ha folkomröstning bland de som gillar förslaget mest, och motsvarande andel bland personer som ställer sig mer neutrala eller negativa är omkring 30 procent). Men för de andra två frågorna – Nato-medlemskap och kärnkraftsanvändning – återfinns inte samma tydliga samband. Vår hypotes får stöd två gånger och inget stöd två gånger.

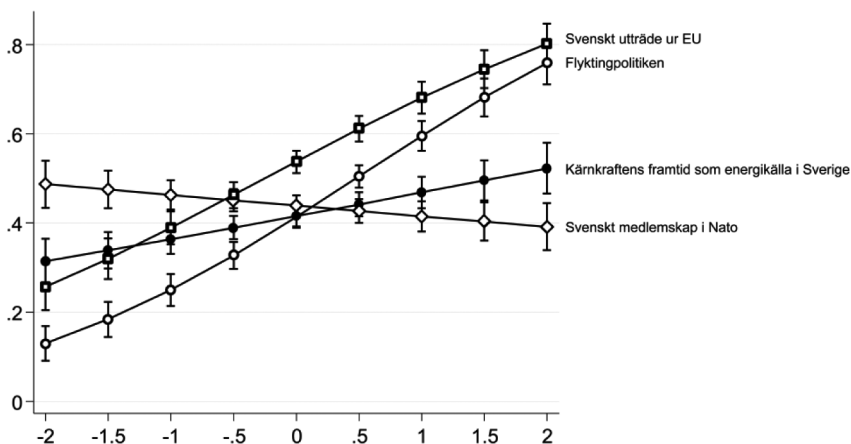
Ett mer avancerad test av hypotesen presenteras i figur 3. Här har vi för var och ett av förslagen skapat ett standardiserat mått på hur långt en svarande befinner sig från genomsnittspositionen i en sakfråga. Negativa värden – här uttryckta i form av standardavvikelseenheter – visar att man har en ståndpunkt som ligger i linje med status quo eller den förda politiken. Positiva värden visar ett stöd för förändring av förd politik och en färd bort från status quo. Till förändringar har vi fört ett gillande av minskat flyktingmottagande, gillande av EU-utträde, gillande av Nato-medlemskap och gillande av kärnkraftsavveckling. I det sistnämnda fallet inser vi att det är en inte oproblematisks tolkningsfråga att klassa kärnkraftsavveckling som en förändring från förd politik – den nuvarande energiöverenskommelsens innebörd med formuleringar om ”100 procent förnybar elproduktion år 2040” innehåller dock ingen skarp formulering om att kärnkraften skall vara avvecklad på lång sikt (se vidare Sören Holmbergs kapitel i denna volym).

Resultaten från den samlade analysen (se figur 3) visar på ett tydligt sätt att avstånd från majoritetsuppfattningen – här mätt som åsiktsavståndet från svenska folkets genomsnittliga position längs åsiktsdimensionerna – spelar roll för benägenheten att gilla folkomröstningar, men enbart på den positiva sidan av skalan, det vill säga om du har intensiva åsikter i förändringsförslag som innebär en förskjutning från status quo. Precis som tidigare gäller detta starka samband främst för frågorna om flyktingmottagning och EU-utträde. Men även när det gäller kärnkraftsavveckling går resultaten här faktiskt i hypotesens riktning: det är en klart svagare effekt än för de andra två men den är statistiskt signifikant i denna samlade analys. För Nato-medlemskap däremot visar resultaten inget samband mellan åsiktsavstånd från ”folkmedelvärdet” och viljan att anordna folkomröstning.

För att summera resultaten kan vi konstatera att vår huvudhypotes om ett samband mellan sakfrågeåsikter och inställning till folkomröstningar passerar två test galant (flyktingpolitik och EU-utträde) och fallerar i ett test (Nato). När det gäller kärnkraft passerar visserligen ribban för formella statistiska signifikanstest men det handlar om en klart svagare effekt än för flyktingpolitiken och EU-utträdet. Nato-frågan – där opinionen är helt tudelad men där det handlar om ett tydligt förändringsförslag – passar här inte in i de teoretiska förväntningarna. Det är svårt att spekulera om orsaken utan att föra in nya stödhypoteser ad hoc, vilket

får betraktas som en tvivelaktig handling inom forskning. Men samtidigt är det avvikelserna mellan teoretiska förväntningar och empiriska observationer som för forskningen framåt. Även om vi skulle önska oss fler testfall för hypotesen finns det ändå anledning att fundera på väljaropinionens egna bedömningar av vilka frågor de anser vara lämpade för nationella folkomröstningar. En stödförklaring som har med Nato-frågan specifikt att göra handlar om att utrikes- och säkerhetspolitiska frågor under lång tid haft en särställning i svensk politik i form av ett slags ”no go zone”. Politiska aktörer har även efter det kalla krigets slut till stor del undvikit att politisera säkerhetspolitiska frågor. Det skulle möjligen kunna förklara att personer som har en stark preferens för ett svenskt Nato-medlemskap inte har en högre benägenhet att önska sig folkomröstning i frågan.

Figur 3 Samband mellan åsiktsavstånd från majoritetsuppfattningen och inställning till folkomröstningar i fyra specifika sakfrågor 2016

Kommentar: Resultaten bygger på en logistisk regressionsanalys av en så kallad stackad data-mängd där individers attityd till folkomröstning i fyra olika sakfrågor (1="bäst att anordna folkomröstning i det här fallet") fungerar som beroende variabel. Avståndet från majoritetsuppfattningen (de svarandes genomsnitt längs de femgradiga åsiktsskalorna) har standardiserats så att de har medelvärde noll och standardavvikelse 1. Plus 1 betyder med andra ord att en individ ställer sig en standardavvikelseenhet mer positiv än befolkningsgenomsnittet på en given sakfråga, och så vidare. I regressionsanalysen ingår även kontrollvariablerna kön, ålder, utbildning, generell inställning till att anordna folkomröstningar, vänster-högeruppfattning och graden av nöjdhet med den svenska demokratin. I figuren visas predicerade skattningar för proportionen som anser att det är bäst att anordna folkomröstning i grupper för personer som befinner sig olika långt från 'folkmajoritetens', här operationaliserat som befolkningens genomsnitt längs de femgradiga åsiktsskalorna från "mycket bra förslag" till "mycket dåligt förslag". Positiva värden visar ståndpunkter till stöd för de fyra förändringsförslagen (att lämna EU, att utveckla kärnkraften, att ta emot färre flyktingar respektive att bli medlem i Nato) medan negativa värden visar ståndpunkter som stödjer status quo. För den stackade analysen har panelkorrigerade standardfel använts.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Sammanfattning

I det här kapitlet har vi undersökt svenska folkets inställning till folkomröstningar som instrument. Med hjälp av SOM-undersökningar från perioden 1998–2016 har vi visat att inställningen till att anordna lokala folkomröstningar är stabilt positivt samtidigt som vi ser en klar nedgång när det gäller stödet för att anordna folkomröstningar på nationell nivå. Vi har också undersökt svenska folkets inställning till att anordna folkomröstning i fyra specifika sakfrågor. Resultaten från 2016 års SOM-undersökning visar att 53 procent av svenska folket tyckte det var ”bäst i det här fallet” att anordna en folkomröstning om svenskt EU-utträde, klart mer än i fallet Nato-medlemskap (44 procent), kärnkraften (43 procent) och flyktingpolitiken (43 procent).

Huvudfrågeställningen för kapitlet har varit om väljare tenderar att ställa sig mer positiva till direktdemokratiska inslag i sådana frågor där de själva vill ha en förändring jämfört med förd politik. Hypotesen prövades genom att analysera svenska folkets attityder till att anordna nationella folkomröstningar i fyra frågor: kärnkraftsavveckling, flyktingmottagning, svenskt Nato-medlemskap och ett svenskt utträde ur den Europeiska Unionen. Resultaten från våra analyser visade att våra förväntningar slår tydligt in i två fall av fyra. För sakfrågorna EU-utträde och flyktingpolitik återfanns mycket tydliga effekter av de svarandes egen inställning på deras benägenhet att ställa sig positiva till att anordna nationell folkomröstning. De som önskar en folkomröstning om flyktingpolitiken eller om EU-utträde är också de som ställer sig mest kritiska till den förda flyktingpolitiken och mest positiva till ett svenskt EU-utträde.

Efter Brexitomröstningen diskuterades under sommaren 2016 flitigt om Storbritanniens beslut skulle inspirera till liknande folkomröstningar på andra håll. Spekulationer om att krav på utträdesfolkomröstningar skulle göra sig hörda även i Sverige lät sig höras. SOM-undersökningen 2016 visar att svenska folkets stöd för EU-medlemskapet och attityder till ett EU-utträde inte förändrades överhuvudtaget mellan 2015 och 2016. Kortsiktigt har Storbritanniens beslut att lämna EU inte fått någon effekt på svenska folkets förhållande till EU.

Referenser

- Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2015). ”Folkomröstningen om trängselskatt i Göteborg 2014” i Bergström, Annika & Jonas Ohlsson, (Red), *Alla dessa val Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet*.
- Bowler, Shaun, Todd Donovan & Jeffrey A. Karp (2007). ”Enraged or Engaged? Preferences for Direct Citizen Participation in Affluent Democracies.” *Political Research Quarterly*, 60(3): 351-362.
- Demokratiutredningen (2000). *En uthållig demokrati! Politik för folkstyrelse på 2000-talet. Demokratiutredningens betänkande*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

- Easton, David (1957). "An Approach to the Analysis of Political Systems." *World Politics* 9(3): 383-400.
- Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam & Mikael Persson (2016). "Responsiveness Beyond Policy Satisfaction: Does It Matter to Citizens?" *Comparative Political Studies* 50(6): 739-765.
- Gilljam, Mikael, Sören Holmberg, och Martin Bennulf. (1996). *Ett knappt ja till EU: Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Henrik Oscarsson, (2007). "The Ideological Response: Why Sweden said No to the Euro", i Claes Holger de Vreese (Red) *The Ideological Response: Why Sweden said No to the Euro*. Palgrave Macmillan
- Hibbing, John R. & Elizabeth Theiss-Morse (2001). "Process Preference and American Politics: What the People Want Government to Be". *American Political Science Review*, 95: 145-153.
- Jungar, Ann-Cathrine (2013). "Det reformerade folkinitiativet: erfarenheter 2011–2013", Stockholm: *Sveriges kommuner och landsting*, p 13
- Oleskog Tryggvason, Per & Henrik Oscarsson (2013). "Gillar göteborgare kommunala folkomröstningar?", i Bergström, Annika & Jonas Ohlsson (red), *En region för alla? Medborgare, människor och medier i Västsverige*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2004). *Kampen om euron*. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Oscarsson, Henrik (1999). *Demokratiopinioner*, Stockholm: Fakta info direkt.
- Oscarsson, Henrik (2013) "Internetröstning och sju andra demokratiförslag" i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik och 1999 års författningsutredning (2001). *Skilda valdagar och vårval? : forskningsrapporter*, Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Oscarsson, Henrik, red. (2003). *Demokratitrender*. SOM-rapport 32, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Peter Esaiasson (2004). "Förlorarnas reaktioner och vinnarnas", i Henrik Oscarsson & Sören Holmberg (red) *Kampen om Euron*, Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Stimson, James A., Michael B. Mackuen och Robert S. Erikson (1995). "Dynamic Representation." *The American Political Science Review* 89(3): 543-565.

DUELLERNA I RIKSDAGSVALET 2018 FRÅN DEN VÄLJANDES PERSPEKTIV

ANNIKA FREDÉN

Sammanfattning

Inför en valrörelse är det många som överväger fler än ett parti. Detta kapitel handlar om vilka dessa är, var de befinner sig politiskt och hur de ser på tre centrala sakfrågor: ekonomi, skola och invandring. Det visar sig att det är främst unga, högutbildade personer med låg partiidentifikation som överväger fler än ett parti. De placerar sig oftare något till vänster eller något till höger. När väljarna bedömer sina tänkbara alternativ tjänar Moderaterna på en ekonomisk agenda medan Liberalerna och Kristdemokraterna har starkare kort i skolfrågan. Centern och Sverigedemokraterna vinner på en annan typ av samtal. På vänstersidan är det jämnt mellan Miljöpartiet och Socialdemokraterna bland de som överväger dessa. Skolfrågan kan plockas upp av partier i båda läger. Analyserna av väljarens individuella preferenser för partier och sakfrågor ritar en delvis ny karta över landskapet inför valet 2018.

Ett år kvar till valet 2018 och dags för partierna att kavla upp ärmarna och lokalisera var det finns möjligheter att nå fler röster. Ett synsätt som är användbart i detta sammanhang är den så kallade ”partiuppsättnings-modellen” (*consideration set model approach*), som visar hur många och vilka partier en väljare överväger, och vilka dessa är. Medan opinionsmätningar oftast bara visar väljares intention att rösta på ett visst parti, banar denna utgångspunkt väg för en mer djupgående analys av väljares sympatier och tendenser att rösta på ett parti eller ett annat (Oscarsson m.fl., 1997; Steenberger & Hangartner, 1998; Oscarsson & Rosema, 2016). Den gör det också möjligt att på nära håll undersöka vilka ”dueller” mellan partier som främst förekommer i väljarkåren. Frågan om vilket eller vilka partier som väljaren överväger att rösta på ställdes för första gången i den nationella SOM-undersökningen 2016.¹ Detta ger ett unikt tillfälle att inför den kommande svenska valrörelsen analysera vilka partier som tävlar om vilka väljare inför valet 2018. SOM-undersökningen innehåller även frågor kring vilket eller vilka partier väljare anser har en bra politik i olika frågor. I detta kapitel kombineras frågorna om partier som övervägs respektive hur sakfrågekompetens bedöms i syfte att närmare granska hur partierna konkurrerar med varandra. Utgångspunkten är det politiska landskapet i Sverige idag, där väljare allt oftare har fler än ett parti i åtanke när de röstar och allt oftare röstar taktiskt på ett annat parti än det de gillar bäst (Fredén & Oscarsson, 2015). Först beskrivs hur partiernas sympatier för de olika partierna ser ut när de mäts utifrån perspektivet att väljaren ofta överväger fler än ett parti.

Sedan visas vad som utmärker de väljare som överväger fler än ett parti, jämfört med de som bara överväger ett. Slutligen visas några vanligt förekommande partiduellor och hur väljarna som överväger två specifika partier bedömer dessa partiors politik i tre centrala sakfrågor: skola, ekonomi, och invandring. Vilket parti har övertag i vilken fråga? Vilket utrymme finns för svängningar?

Att väljaren begränsar antalet valbara alternativ ett mindre antal innan han eller hon gör det slutliga valet är ett etablerat synsätt inom konsumtionsforskning. Ett exempel är att välja dryck i ett stort kafésortiment. Medan utbudet av kaffe är stort kan valet till slut stå mellan en enkel eller dubbel espresso. Vilket val som görs kan bero på omständigheterna: om kaffet ser ut att vara av hög kvalitet, pris, omgivningen, och individuell törst. De senaste åren har detta perspektiv börjat få fäste inom väljarforskning, främst i proportionella valsystem där utbudet av partier är stort, till exempel Sverige och Nederländerna, och även i system där stora partier tidigare dominerat men där det nu syns ett mer splittrat partilandskap, till exempel Storbritannien (Paap m.fl., 2005; de Vries & Rosema; 2011; Boije m.fl., 2015; Steenbergen & Willi, 2017; Maurerer m.fl., 2017.). I system där antalet partier ökar, är det väsentligt att förstå hur väljaren navigerar mellan dessa, och varför vissa partier sällas bort, eller läggs till en väljares tänkbara alternativ Tidigare forskning visar att en hög andel väljare i dagens svenska och motsvarande system överväger två partier (Oskarson m.fl., 2015; Steenbergen & Willi, 2017). Det finns i många väljares huvud två olika alternativ som ska bedömas under valkampanjen. För de flesta är detta en duell mellan partier i samma block eller koalitionsalternativ, medan andra överväger partier från olika läger (Sohlberg & Fredén, 2017). I vissa fall kan det även vara så att en person med stark identifikation med ett visst parti överväger ett ytterligare parti av strategiska skäl, till exempel att partiet behövs för att välja in en koalition i regeringsställning (Farquharson, 1969; Fredén & Sohlberg, 2016). Det ger utrymme för partistrateger, media, och politiska kandidater att övertyga väljare med fler än ett övervägt parti att det är just deras parti som är det rätta. Frågan om partiuppsättningar gäller alltså dels balansen inom blocken, dels vad som faktiskt kan få över väljare från den ena sidan till den andra.

Något som har stor betydelse för val av parti i det svenska systemet är sakfrågor (Oscarsson & Holmberg, 2016:205, se även Martinsson i denna antologi). Betoningen på vissa sakfrågor, och hur väljare bedömer att partierna hanterar dessa kan variera. Vid riksdagsvalet 2010 var ekonomi en viktig fråga, där Moderaterna och Alliansen då hade övertaget, vilket var en förklaring till den borgerliga alliansens framgång och återval (Oscarsson & Holmberg, 2013). Valrörelsen 2014, å andra sidan, kretsade mer kring sociala frågor som skola, vilket var en förklaring till att Socialdemokraterna åter lyckades ta regeringsmakten (Oscarsson & Holmberg, 2016:235). Även invandningsfrågan började få genomslag då och har varit en stor fråga för samtliga partier från valet 2014 fram till idag. Hur väljare som överväger fler än ett parti bedömer dessa partiors politik i sakfrågor kommer undersökas

närmare i detta kapitel. Det är de tre sakfrågor som varit tongivande i de senaste valen: ekonomi, skola, och invandring, som är fokus. Om analyserna tyder på att ett av partierna i en vanlig ”duell” idag har övertag i en fråga kan en betoning av denna fråga få stor betydelse i valet 2018. Om det är jämt lopp mellan partierna i sakfrågor, är sannolikheten stor att kandidater och strategi får större betydelse. Hur dessa faktorer samverkar, och hur väljares preferenser ser ut idag, kommer nu att analyseras med hjälp av data från den nationella SOM-undersökningen 2016.

Ett första sätt att få en bild över landskapet inför valet 2018 är att titta på hur stor andel av väljarkåren, i detta fall SOM-undersökningens respondenter, som faktiskt angivit att de överväger ett visst parti. Frågan ställdes enligt följande: ”*Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på*”. Enligt detta ”generösa” sätt att mäta partipreferens visar det sig att de två största partierna Moderaterna och Socialdemokraterna har klart störst andel potentiella väljare: störst andel har Moderaterna (33 procent), medan Socialdemokraterna landar något under (Tabell 1). Detta kan jämföras med att 25 procent 2016 anger Moderaterna som bästa parti medan 29 procent anger att Socialdemokraterna som bästa parti i SOM-undersökningen.² Socialdemokraterna har således en relativt sett högre andel ”säkra” väljare, medan Moderaterna har högre andel ”tänkbara” väljare. Även Liberalerna, Centern, Miljöpartiet och Vänsterpartiet har en förhållandevis hög andel potentiella väljare (Tabell 1).

Tabell 1 Partier som väljare överväger 2016 (procent)

Parti/alternativ	Övervägs av (andel)
Moderaterna	33
Socialdemokraterna	32
Sverigedemokraterna	19
Centerpartiet	16
Liberalerna	15
Miljöpartiet	14
Vänsterpartiet	13
Kristdemokraterna	9
Feministiskt initiativ	8
Annat	1
Blankt	5
Inte rösta	3
Vet inte	13

Kommentar: Frågan lyder: *Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på*. Procentalen summerar till mer än 100 procent eftersom det är möjligt att ange fler än ett alternativ. Tabellen baseras på de respondenter som har besvarat frågan. Antal svarspersoner är 1 541.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Att många har fler än ett parti som de överväger visar sig ännu tydligare när frågan om vilka partier väljaren överväger slås samman, d v s när alla partier som väljaren kryssat för i frågan om vilka partier som övervägs summeras. Detta visar att genomsnittet ligger på knappt två (2) övervägda partier. En majoritet av väljarna – 57 procent – överväger fler än ett parti. Detta stämmer överens med tidigare forskning från det svenska (och liknande) system (Oskarson m.fl., 2015). Medeltalet (1,9) är snarlikt data från valkampanjen 2014, som visar att snittet övervägda partier då var 1,8 (Fredén & Sohlberg, 2016). Detta tyder på att utgångsläget 2016 liknar valrörelsen 2014 (se tabell 2).

Tabell 2 Andel väljare som överväger att rösta på ett eller flera partier i riksdagsvalet 2018, 2016 och 2014 (procent, medelvärde)

Antal övervägda partier	Den nationella SOM-undersökningen 2016	Valundersökningen 2014 ¹
1	43	44
2	31	36
3	19	19
4	5	1
5 eller fler	2	0*
Totalt	100	100
Antal respondenter	1285	850
Medelvärde	1,9	1,8

Kommentar: Frågeformuleringen lyder: *Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på.* Tabellen redogör för dem som har kryssat för minst ett parti, vilket innebär att respondenter som har uppgett att de kommer att rösta blankt, inte kommer att rösta, inte vet, alternativt inte har besvarat frågan har uteslutits från analysen. * 0,1 procent har kryssat för 5 eller fler partier.

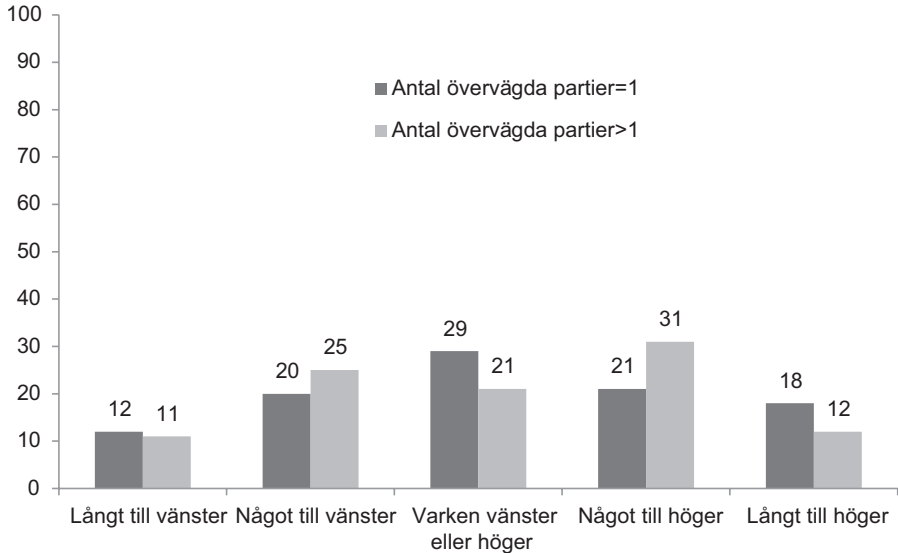
¹ Siffrorna hämtade från Fredén & Sohlberg, 2016. Dessa analyser bygger på en annan typ av fråga, som bygger på en fråga om röstintention följt av följdfrågan om det finns något mer, och något/några ytterligare, partier som är tänkbara alternativ, vilket sannolikt en lägre andel svarande som anger fler än tre partier som möjliga alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Nästa steg är att undersöka vad som utmärker de som överväger två eller fler partier, jämfört med de som bara överväger ett. En logistisk regressionsanalys där socio-ekonomiska faktorer och placering på vänster-högerskala och partiidentifikation inkluderas i samma modell, visar att det framförallt är yngre och välutbildade personer med svag partiidentifikation som överväger fler än ett parti. Detta visar även tidigare forskning från det svenska systemet baserad på paneldata från valrörelsen 2014 (Oscarsson & Oskarson, 2017). En annan intressant skillnad, som

inte diskuterats så mycket tidigare, är att de som överväger fler än ett parti tenderar att placera sig antingen något till vänster eller något till höger på en politisk skala (Figur 1). Detta samband är statistiskt signifikant även under kontroll för partiidentifikation.

Figur 1 Antal partier som allmänheten kan tänka sig att rösta på i riksdagsvalet 2018 efter egen placering på vänster-högerskalan, 2016 (procent)

Kommentar: Tabellen visar hur stor andel av väljarna som endast har ett parti i sitt övervägande (mörkgrå staplar) jämfört med de som har två eller fler partier som övervägs (ljusgrå staplar) placerar sig på en vänster-höger skala, där 1 står för klart till vänster och 5 för klart till höger. Tabellen bygger på de svarande som angett minst ett av de fördefinierade eller annat parti på frågan "Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på". De som angivit något parti inkluderas i analysen. Placeringen bygger på frågan: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? 1) Klart till vänster 2) Något till vänster 3) Varken till vänster eller till höger 4) Något till höger 5) Klart till höger. N=1 271.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Att marknaden främst pågår inom de etablerade blocken bekräftas vid en närmare titt på vilka (två) partier som väljare faktiskt överväger att rösta på i riksdagsvalet 2018. SOM-undersökningen genomfördes hösten 2016, vilket var innan Centern på allvar började öka sitt stöd i opinionen (Sifo, 2017). En av förutsättningarna för Centerens uppgång i mellanvalsperioden syns tydligt när den här typen av data analyseras: det är framför allt på högersidan som många överväger fler än

ett parti. I tabellen nedan visas andelen respondenter som överväger två specifika partier. Den vanligaste duellen står mellan Moderaterna och Liberalerna. Av de respondenter som har besvarat frågan om tänkbara partialalternativ i valet 2018 är det 12 procent som har kryssat för *båda* dessa partier (Tabell 3). Denna duell följs tätt av duellen mellan Moderaterna och Centerpartiet, respektive mellan Moderaterna och Sverigedemokraterna. På vänstersidan är det Socialdemokraterna och Miljöpartiet, respektive Socialdemokraterna och Vänsterpartiet, som tävlar om stora grupper väljare.³

Tabell 3 *Analys av de vanligaste duellerna inför 2018 års valrörelse, 2016 (procent)*

Vänster		Blocköverskridande		Höger	
S+MP	9,1	S+M	6,6	M+L	12,0
S+V	8,6	C+S	5,1	M+C	10,7
V+FI	5,8	L+S	4,4	M+SD	9,3
V+MP	5,7	C+MP	3,8	C+L	7,9
MP+FI	5,6	L+MP	3,0	M+KD	6,9

Kommentar: Frågeformuleringen lyder: *Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på.* Den som har markerat två specifika partier (till exempel både Moderaterna och Centern) ges värde 1 på den tvådelade variabeln, annars 0 om endast ett eller inget av dessa kryssats för. Analysen baseras på dem som uppgett att de överväger något av de nio huvudpartierna i Sverige (riksdagspartierna samt Feministiskt initiativ) eller annat parti, medan de som uppgett svarsalternativen blankröst, vet inte, eller kommer inte rösta, har uteslutits ur analysen. Antal svarspersoner är 1285.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tre ytterligare dueller är särskilt intressanta då de kan påverka valutgången. Den första står mellan Feministiskt initiativ och Miljöpartiet på vänsterkanten, som är avgörande för huruvida båda, ett eller inget av dessa partier blir representerade i riksdagen efter valet 2018. Den andra står mellan Socialdemokraterna och Moderaterna, som sannolikt sätter tonen för vem som bildar regering. Den tredje står mellan Moderaterna och Kristdemokraterna till höger, som de senaste valen avgjort KD:s plats i riksdagen (Fredén, 2014; Oscarsson & Holmberg, 2016).

Nästa steg är att titta på hur sakfrågor kan påverka valet mellan två eller flera partier. Den fortsatta analysen kommer att titta närmare hur på tre områden – ekonomi, skola, och invandring – kan komma att påverka väljarens beslutsfattande. Ekonomi är traditionellt en fråga där högerpartier haft större förtroende, medan det i skolfrågan är mer jämnt mellan vänster och höger (Oscarsson & Holmberg, 2016:232). Invandningsfrågan har banat väg för Sverigedemokraternas framgångar vid de två senaste valen. I analysen nedan används väljarnas egna bedömningar av

vilket eller vilka partier som har en bra politik i dessa tre sakfrågor som ställdes i nära anslutning till frågan om vilka partier som övervägdes.⁴ Frågan ställdes enligt följande: *Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden? Flera partier kan markeras för varje område.* En överblick över hur väljarkåren som helhet svarat på denna fråga visar att när det gäller ekonomi, är det flest som tror på Moderaterna (36 procent av dem som svarat på frågan anser att M har bra ekonomisk politik). När det gäller skolan är det Socialdemokraterna och Liberalerna som leder överlag (24 procent anser att S har bra politik och 21 anser L), medan det i invandringsfrågan är Sverigedemokraterna, Socialdemokraterna och Moderaterna som i störst utsträckning uppges ha den bästa politiken enligt väljarkåren (se även Martinsson i denna antologi).

När två partier ligger nära till hands för en väljare är det troligt att specifika sakfrågor är en viktig faktor för vilket parti som till slut får rösten. Det är också möjligt att synen på partiets politik ser annorlunda ut bland de som kan tänka sig att rösta på just dessa partier, jämfört med hur väljarkåren som helhet ser på det. Detta testas i modellen nedan, som visar hur individuella bedömningar av sakfrågekompetens påverkar benägenheten att överväga två specifika partier, till exempel Moderaterna och Liberalerna (jämför Tabell 3). Den ”beroende variabeln”, det vill säga det som ska *förklaras*, är att överväga att rösta på de namngivna partierna. Om väljaren överväger båda partierna i ”duellen” är variabeln kodad 1, annars 0 (för den som bara överväger ett eller inget av dessa partier). Den huvudsakliga *förklarande* (”oberoende”) variabeln är hur väljare bedömer respektive partis politik i sakfrågorna skola, ekonomi och invandring. Om partiet har kryssats för att ha en bra politik i sakfrågan ges denna variabel värdet 1, annars 0. Samtliga tre sakfrågevariabler för partierna i den aktuella duellen inkluderas i en så kallad logistisk regressionsmodell tillsammans med andra viktiga variabler som också påverkar benägenheten att rösta på ett parti (utbildning, ålder, kön, stark partiidentifikation, och ideologisk placering). Syftet med analysen är att se vilket av partierna i duellen som har störst förtroende i den specifika sakfrågan bland sina tänkbara väljare. En sammanfattning av resultatet syns i Tabell 4. Koefficienterna i Tabell 4 visar oddskvoter från den logistiska regressionsanalysen, som är direkt jämförbara med varandra och inte påverkas av respondentens värde på övriga variabler (Long, 1997:80). En högre oddskvot indikerar att ”bra politik” i frågan är en särskilt betydelsefull faktor för sannolikheten att en väljare har dessa två partier i sitt övervägande, allt annat lika. Detta gör det möjligt att analysera var partierna har störst förtroende bland sina potentiella väljare och hur partiets styrka i en specifik sakfråga står sig i förhållande till ett annat övervägt parti.

Tabell 4 *Analys av valdueller och potentiella väljares bedömning av respektive partiers politik inom ekonomi, skola och invandring efter valduell, 2016 (logistisk regressionsanalys)*

Vänster		Blocköverskridande		Höger	
Sakfråga & Övervägda partier	Oddsquot	Sakfråga & Övervägda partier	Oddsquot	Sakfråga & Övervägda partier	Oddsquot
<i>Ekonomi</i>		<i>Ekonomi</i>		<i>Ekonomi</i>	
S	11,5*	S	2,2*	M	4,7*
MP	31,7*	M	1,7*	L	4,0*
<i>Skola</i>		<i>Skola</i>		<i>Skola</i>	
S	3,1*	S	2,3*	M	2,6*
MP	2,7*	M	2,2*	L	3,5*
<i>Invandring</i>		<i>Invandring</i>		<i>Invandring</i>	
S	3,1*	S	3,0*	M	2,6*
MP	3,8*	M	3,7*	L	1,6
Ekonomi				Ekonomi	
S	9,5*			M	6,9*
V	3,3*			C	5,0*
Skola				Skola	
S	3,8*			M	1,9*
V	5,0*			C	2,2
Invandring				Invandring	
S	3,3*			M	2,5*
V	5,6*			C	2,3*
Ekonomi				Ekonomi	
MP	41,5*			M	6,7*
FI	14,9*			KD	1,3
Skola				Skola	
MP	3,9*			M	2,2*
FI	2,6			KD	2,6*
Invandring				Invandring	
MP	3,2*			M	3,1*
FI	3,1*			KD	1,3
				Invandring ¹	
				M	9,6*
				SD	21,7*

Kommentar. Utfallsvariabeln "Övervägda partier" bygger på frågan: *Vilket eller vilka partier överväger du att rösta på i nästa riksdagsval? Markera alla partier som du överväger att rösta på.* "Övervägda partier" är kodad så att 1= överväger dessa två partier, 0= överväger endast ett eller inget av partierna. Endast svarande som angivit något att de överväger något parti inkluderas (jfr tabell 3). Den huvudsakliga förklarande variabelerna bygger är frågan om vem som har bra politik i ett visst område: *"Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande områden? Flera partier kan markeras för varje område."* Samtliga riksdagspartier, Feministiskt initiativ, Annat parti och Ingen uppfattning finns med som svarsalternativ. Områdena som inkluderas i analysen är 1) Ekonomi 2) Skola/ utbildning 3) Invandring. Den har kodats så att 0= inte angivet att partiet har

bra politik, 1= angivet att partiet har bra politik. Endast sakfrågebedömningarna av partierna i den aktuella duellen inkluderas i respektive modell. Koefficienterna bygger på logistiska regressionsanalyser där även ålder, kön, utbildning, placering på vänster-högerskala: *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? 1) Klart till vänster 2) Något till vänster 3) Varken till vänster eller till höger 4) Något till höger 5) Klart till höger* och partiidentifikation: *Vilket parti tycker du bäst om i dag? Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti? 1) Ja, mycket övertygad 2) Ja, något övertygad 3) Nej*, inkluderas. I tabellen presenteras så kallade oddskvoter som är direkt jämförbara. En högre oddskvot innebär att sannolikheten att överväga partiet är större om partiet angivits ha bra politik i den specifika frågan, allt annat lika (oddkvoten anger hur många gånger större chansen är att ha just dessa två partier i sitt övervägande jämfört med att inte ha det). Koefficienter som ger signifikanta samband mellan bra politik i frågan (1) och att ha de två partierna i sitt övervägande är markerade med * (0.05 signifikansnivå). Antal svarspersoner är 1 155.

¹ Sambandet mellan att ha svarat att SD har en bra politik i ekonomi och skola predicerar sannolikheten att ha SD-M i sitt övervägande perfekt. Dessa variabler går därför inte att inkludera i den logistiska regressionsanalysen för duellen M mot SD (de som angivit att SD har en bra politik i skola och ekonomi tas automatiskt bort från analysen). Endast invandringsvariabeln inkluderades därför i denna analys, vid sidan av kontrollvariablerna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

När det gäller den konkurrensutsatta allianssidan visar regressionsanalyserna att Moderaterna även bland sina potentiella väljare har fördel när det gäller ekonomi. Framförallt gentemot Kristdemokraterna har man övertag i den duellen, där chansen att någon som överväger både M och KD har kryssat för att Moderaterna har en bra ekonomisk politik är 6,7 gånger större, jämfört med någon som inte överväger dessa båda partier. Sambandet mellan att ange att KD har en bra ekonomisk politik och att överväga dessa två partier är däremot inte statistiskt signifikant. Omvänt gäller skolfrågan där det bland dessa partiets potentiella väljare är en något större sannolikhet att ha kryssat för att Kristdemokraterna har en bra skolpolitik jämfört med att Moderaterna har det. Även Liberalerna står sig väl gentemot Moderaterna i skolfrågan. Centerpartiet, å sin sida, ser ut att stå sig relativt svagt gentemot Moderaterna i ekonomi och skola. Däremot är det jämnt i invandringsfrågan bland de som överväger dessa båda partier (C och M). Bland de som överväger Sverigedemokraterna och Moderaterna har SD övertag i invandringsfrågan. Analysen tyder på att traditionell valkampanj med klassiska högerfrågor, främst ekonomi, skulle gynna M och L, medan C, SD och KD vinner på en annan typ av samtal. På vänstersidan visar den logistiska regressionsanalysen att Socialdemokraterna har ett litet övertag mot Miljöpartiet i skolfrågan bland de väljare som överväger just S och MP. Vänsterpartiet övervägs ofta tillsammans med Socialdemokraterna på grund av skolpolitik och invandringsfrågan, medan den ekonomiska politiken talar till Socialdemokraternas fördel. S för alltså en asymmetrisk kampanj mot sina konkurrenter till vänster: gentemot potentiella MP-väljare är man lite starkare i skolfrågan, medan man mot V-sympatisörer bör framhålla ekonomiska argument. Runt fyraprocentspärren står sig Miljöpartiet starkare mot Feministiskt initiativ i skola och ekonomi medan det är jämnt i invandringsfrågan. När det gäller valet

mellan Socialdemokraterna och Moderaterna visar det sig att S har ett litet övertag i skola och även, till skillnad från i väljarkåren som helhet, i ekonomi bland de väljare som överväger S och M. Moderaterna har något större förtroende i invandringsfrågan. Det är dock relativt jämt i sakfrågebedömning bland de som överväger de två stora, vilket kan bana väg för andra sakfrågor och strategiska faktorer.

Sammanfattningsvis visar analysen att ekonomiska frågor stärker Socialdemokraterna och Moderaterna, medan skolan är ett kort att ta fram för Liberalerna och Kristdemokraterna till höger, och Vänsterpartiet till vänster. I invandringsfrågan tycks Moderaterna ha ett litet övertag gentemot Socialdemokraterna bland potentiella väljare, medan Socialdemokraterna har lyckats hålla kvar möjliga väljare som bedömer deras ekonomiska politik som god. Miljöpartiets läge ser inte fullt så bekymmersamt ut som opinionsmätningarna visat under det senaste året: det är trots allt en betydande skara som fortfarande överväger partiet och dessa väljare bedömer att partiet har en god politik i viktiga sakfrågor relativt Socialdemokraterna.

I detta kapitel sågs spelplanen inför valet 2018 med hjälp av en så kallad ”partiuppsättningsmodell” som visar att väljare ofta har fler än ett parti som de överväger, och vilka dessa är. De som överväger fler än ett parti är yngre, välutbildade personer med låg partiidentifikation och som placerar sig något till vänster eller något till höger på en politisk vänster-högerskala. Detta perspektiv kombinerades med analys av hur tre centrala sakfrågor: ekonomi, skola och invandring, påverkar benägenheten att överväga specifika partier. Den vanligaste duellen inför valet 2018 visade sig vara mellan Moderaterna och Liberalerna, och även Moderaterna och Centerpartiet tävlar om stora grupper väljare. Detta liknar tendenser i andra länder, till exempel Nederländerna, där väljaren ofta har två partier som övervägs och att dessa befinner sig i ett visst läge på en ideologisk och social karta (Steenbergen & Willi, 2017). På den borgerliga sidan i Sverige har Moderaterna det extra tuft eftersom de tävlar mot en rad andra tänkbara alternativ. Analysen av hur väljare med fler alternativ än ett bedömer partierna i några sakfrågor tyder på att Moderaterna för att vinna röster på högersidan troligen tjänar på en ekonomisk agenda, medan skolfrågan gynnar Kristdemokraterna och Liberalerna. Sverigedemokraterna, och i viss mån Centerpartiet, står sig starka i invandringsfrågan. På vänstersidan har Socialdemokraterna ett litet övertag i skolfrågan gentemot Miljöpartiet, medan man mot Vänsterpartiet ser ut att vinna på att framhålla ekonomiska argument bland potentiella väljare. I svängningen mellan blocken tyder denna analys på att ekonomi inte längre är Moderaternas vassaste kort för att få över potentiella S-väljare till höger. Skolfrågan kan vinnas av partier både till vänster och höger.

Noter

- ¹ Denna datainsamling är en del i ett större projekt om partiuppsättningsmodeller inom Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond.
- ² Denna siffra bygger på svaren på frågan *Vilket parti tycker du bäst om i dag?* i den nationella SOM-undersökningen: 2016. N=8 341.
- ³ När siffrorna tolkas är det värt att notera att SOM-undersökningen har en övervikt av äldre och högutbildade svarande, vilket gör att stödet för vissa partier, till exempel Liberalerna, kan överskattas, medan andra kan underskattas. Tidigare forskning visar dock att partisympatierna i SOM-undersökningen stämmer förhållandevis väl överens med valresultat (Markstedt, 2014), vilket tyder på att de större tendenserna är tillförlitliga.
- ⁴ Respondenten fick besvara frågan om sakfrågor direkt efter frågan om vilka partier de överväger att rösta på. Det skulle kunna innebära att valet av övervägda partier påverkar benägenheten att ange huruvida partierna har en bra politik i olika sakfrågor. Då sakfrågorna jämförs *mot varandra* torde de större tendenserna vara tillförlitliga.

Referenser

- Boije, E., H. Oscarsson & M. Oskarson (2015). Finding the tie-breakers: The formation of consideration set and final party choice. Rapport 2015:04, Svenska valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet.
- Farquharson, Robin (1969). *Theory of Voting*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fredén, Annika & Jacob Sohlberg (2016). Balancing Coalition Outcomes via a Strategic Vote. A Consideration Set Model Approach. Paper presenterat vid Southern California Comparative Political Institutions Workshop, UC San Diego, USA.
- Fredén, Annika & Henrik Oscarsson (2015). Skäl att rösta strategiskt i riksdagsval, i A. Bergström, B. Johansson, H. Oscarsson & M. Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Fredén, Annika (2014). Threshold Insurance Voting in PR systems. A Study of Voters' Strategic Behavior in the 2010 Swedish General Election. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 24:473–492.
- Long, Scott (1997). *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. Thousand Oaks: Sage.
- Markstedt, Elias (2014). Representativitet och viktning. Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013. SOM-rapport nr 2014:20.
- Mauerer, I., Turner, P.W. & Walter, A. (2017). Taking real ballots seriously: Modeling heterogeneous choice sets in the 2015 UK elections. Paper presenterat

- vid konferensen the Midwest Political Science Association Meeting (MPSA), Chicago, 6-9 April 2017.
- Oscarsson, Henrik & Martin Rosema (2016). Consideration Set Models for Party Choice: Theory, Approach and Possible gains. Opublicerat manuskript.
- Oscarsson, Henrik & Maria Oskarson (2017). Sequential Vote Choice: A consideration set model of heterogeneous decision processes for party choice. Opublicerat manuskript.
- Oscarsson, H., Gilljam, M. & Granberg, D. (1997). The concept of party set – A viable approach or just another way to slice the same cheese? Paper presenterat vid konferensen SWEPSA, Uppsala, Sverige.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oskarson, M., Oscarsson, H & Boije, E. (2015) Consideration Sets for Party Choice: Size, Content, Stability and Relevance. Rapport 2015:01, Svenska Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet.
- Paap, R., van Nierop, E., van Heerde, H. J., Wedel, M., Franses, P. H., & Alsem, K. J. (2005). Consideration sets, intentions and the inclusion of "don't know" in a two-stage model for voter choice. *International Journal of Forecasting*, 21:53-71.
- Sifo (2017). "Nya rekord för Centerpartiet 14,2 % – bäst sedan 1983". Tillgänglig via <https://tns-sifo.se/rapporter-undersokningar/valjarbarometern-mars-2017>, hämtad 2017-04-28
- Sohlberg, Jacob & Annika Fredén (2017). The Struggle Really is Real: How Voters with Coalition-Straddling Consideration Sets Think and Behave During Election Campaigns. Paper presenterat vid konferensen the Midwest Political Science Association Meeting (MPSA), Chicago, 6-9 April 2017.
- Steenbergen, Marco & Thomas Willi (2017). What choice sets can teach us about electoral competition: A two-hurdle model. Opublicerat manuskript.
- Steenbergen, Marco & Dominik Hangartner (2008). Political Choice Sets in Multi-Party Elections. Presenterat vid workshop "The politics of change", Amsterdam, Nederländerna.
- de Vries, Cathrine & Martin Rosema (2011). "Modelling electoral choice in two stages: a consideration set model of voting" Paper presenterat på konferensen ISPP 33rd Annual Scientific Meeting, San Francisco, USA.

WHO BELIEVES THAT POLITICAL PARTIES WILL KEEP THEIR WORD?

NIELS MARKWAT

Abstract

Studies have shown that Swedish governments perform very well when it comes to fulfilling their promises. However, like in many other countries, a majority of the Swedish people believe that politicians do not even try to keep their word. Recent findings indicate that voters use information about broken promises to punish parties. How voters evaluate the performance of their government is likely contingent upon their expectations of this performance. In this context, an important hypothesis is that voters will punish their governments when the experienced performance is worse than expected – while they reward them when the experienced performance exceeds prior expectations. Therefore, it is interesting to explore the expectations of election promise fulfilment that exist in Swedish society, who holds which expectations, and what the sources of these varying expectations might be. This chapter documents the beginning of that exploration, concluding that the specific fulfilment expectations in Swedish society, while generally low, are more optimistic than the general notion that parties do not care about keeping their word. Also, indications are found that fulfilment expectations are connected to levels of political trust, and individuals' existing political preferences.

Many research areas across scientific disciplines are interested in studying how individuals evaluate goods and services. A dominant theory in explaining the psychology of evaluation in these research areas is the expectation confirmation theory (ECT) (Oliver, 1977; 1980), which poses that an individual's perceptions are changed by a lack of congruence between an individual's prior performance expectations, and the actual performance that that individual experienced. More specifically, if an individual has low performance expectations, and experiences good performance, that individual will provide a more positive evaluation. In turn, if an individual has high expectations, and experiences poor performance, that individual will provide a more negative evaluation.

After the theory was popularised by Richard L. Oliver, psychologist and consumer behaviourist, it has been tested extensively in the field of consumer research, where it functions as an important explanation of how consumers perceive and evaluate the goods they consume – as well as their suppliers (cf. Seyd, 2015). The theory has shown similar explanatory value in studies on evaluations of both public and private goods and services. In public administration research, the theory has proven

useful to explain how citizens evaluate the services provided to them by their administrations. However, in political science research, the ECT has been largely absent from the research areas studying how voters evaluate their government, and its performance. Nevertheless, a small number of studies have underlined the importance of voters' expectations for the way in which they evaluate their government's performance, and administer electoral rewards and punishments for good and poor performance (e.g., Kimball and Paterson, 1997; Malhotra and Margalit, 2014; Waterman et al., 2014).

One area of research in which the ECT may be of explanatory value is constituted by the small, but growing literature on the role of election promise fulfilment in accountability processes. Influential theories underline the important role of election promises in representative democracy. Election promises are a way for politicians to share their policy plans with the electorate. Voters can then use these varying policy plans to decide which party they want to vote for. Since research has shown that political parties generally take their promises to the voters very seriously (cf. Thomson et al., 2017), election promises provide a reliable prediction of how parties will behave once elected into office. Also, the pre-electoral commitments that parties make can function as shortcuts for voters to assess the credibility of the elected parties – the degree to which they keep their word and how well they perform on the mandate they received from the electorate.

Empirically, few studies have examined the influence of broken and fulfilled election promises on voter attitudes toward their government (cf. Naurin et al., 2017). However, this literature is growing, and in line with results from other studies on negativity biases (cf. Soroka, 2014) and electoral rewards and punishments (e.g., Dassonneville and Lewis-Beck, 2014), an important finding is that while voters punish their government for breaking its election promises, they do not seem to reward it for fulfilling them (Naurin et al., 2017). Such manifestations of asymmetric accountability provide an explanation for the 'cost of ruling', the seemingly inevitable tendency for governments to lose support over their time in office.

Departing from the findings of studies on expectation confirmation theory in other disciplines, the hypothesis of a currently ongoing study on this topic is that voters' responses to information about fulfilled and broken election promises are conditional upon the voters' prior expectations of fulfilment. For numerous reasons, voters can have varying perceptions of the extent to which the fulfilment of an election promise is realistic. For example, in times of economic hardship, it is to be expected that voters understand that budget goals may be harder to meet or promised tax cuts may be harder to justify. Similarly, voters may understand that minority or coalition governments may have a harder time to obtain a parliamentary majority for their proposals, and may thus have lower fulfilment expectations of their promises. Regardless of why the expectations may vary from pledge to pledge, from party to party, and/or from voter to voter, the logic of the argument

remains that if voters anticipate that a promise may be broken, they will likely be less disappointed upon learning that the promise has been broken. Reversely, voters convinced that a party will deliver on a certain promise will likely be very disappointed when confronted with the reality of a broken election promise.

It is known that, like the citizens of other countries, the Swedish people have a low esteem of the extent to which the Swedish political parties deliver on their promises (Markwat, 2015; Naurin, 2011), despite the consistently very high proportion of election promises fulfilled by subsequent Swedish governments (Naurin, 2014). Consequently, it can be assumed that in general, the Swedish voters have low prospective expectations of the fulfilment of election promises. However, discrepancies may exist between these general expectations, and more specific expectations of the fulfilment of individual promises. A similar pattern is observed in research on voters' knowledge of election promise fulfilment – while research on the “pledge puzzle”¹ (cf. Thomson et al., 2017) finds that voters are massively unaware that political parties deliver on the vast majority of their election promises, a study by Naurin and Oscarsson (2017) finds that voters are remarkably capable of assessing whether individual promises have been fulfilled or not, especially when the promises in question are specific and salient enough.

Operating under the assumption that voters' prior expectations of election promises fulfilment impact the way in which voters hold political parties to account for fulfilling and breaking their promises, it is interesting and important to study which expectations the Swedish population harbours with regard to the fulfilment of election promises. In addition, it is relevant to explore how these expectations vary across different societal groups, and which sources of expectations can be identified.

These are thus the aims of this chapter – to discuss which fulfilment expectations are prevalent among the Swedish people, who has which expectations, and where they might come from. In order to meet these aims, the respondents in the national SOM survey were presented five different election promises, made prior to the most recent parliamentary election in Sweden (2014). Three of the promises were made by the Social Democrats, and the two others by their coalition partner, the Green Party. The promises were selected from different policy areas, to ascertain that the findings are not exclusive to a certain policy domain. The selected five promises were: “increase the amount of female professors”, “make pre-school mandatory from six years of age”, and “criminalise the purchase of sex services abroad” (all Social Democrats); “forbid the prospecting and extraction of uranium, gas and oil”, and “implement a care guarantee for abuse victims” (both Green Party). For each of the promises, the respondents were asked “In your opinion, how probable is it that the government parties will fulfil the following election promises in the mandate period 2014-2018”. Four response alternatives were offered, ranging from “not at all probable” to “very probable”, in addition to a “no opinion” alternative². The remainder of this chapter will first address the

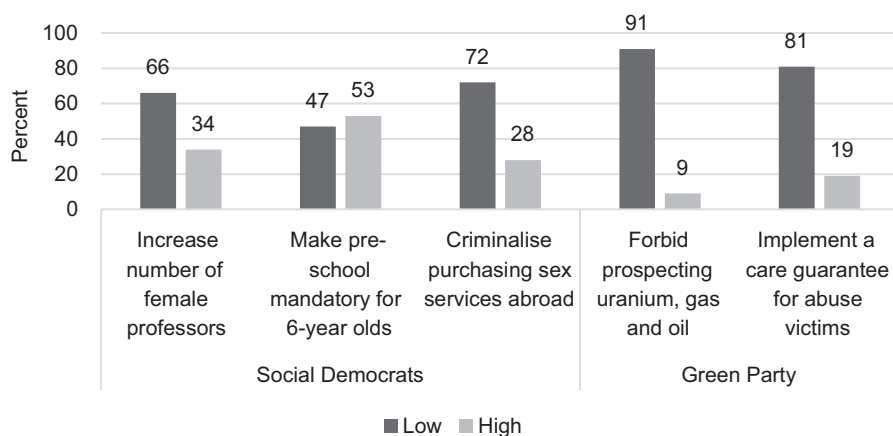
expectations found for the five different promises in the overall sample. Then, the expectations of various societal groups are analysed and compared. Finally, various potential sources of expectations are explored and discussed.

Fulfilment expectations in Swedish society

In general, the respondents seem sceptical of the fulfilment of the five election promises they were presented with, even though their specific fulfilment expectations seem generally more optimistic than their general perception of parties' pledge fulfilment as documented in earlier work (cf. Markwat, 2015; Naurin, 2011). For four out of five promises, a substantial majority of the respondents indicated low to very low expectations of fulfilment. The only exception to this is constituted by the Social Democrats' promise to lower the starting age of mandatory education from seven to six years of age. For this promise, a small majority (53 percent) of the respondents indicated high (46 percent) to very high (7 percent) fulfilment expectations. Noteworthy is the difference between the fulfilment expectations regarding the promises made by the Social Democrats, Sweden's largest party with a long record of government participation, and those made by their coalition partner, the smaller and less reputed Green Party. While the fulfilment expectations across the board are relatively low (mean: 2.02 of 4), those for the Green Party's promises (1.74) are markedly lower than those for the Social Democrats' promises (2.22). Both included promises made by the Green Party were met with high levels of scepticism. Respectively, 91 percent and 81 percent of the respondents indicated low to very low fulfilment expectations for the promises to forbid the prospecting and extraction of uranium, gas and oil, and to guarantee care to the victims of abuse. For both these promises, only approximately two percent of the respondents indicated very high expectations of fulfilment. For the Social Democrats' promises, this percentage fluctuates from three percent for the promise to increase the amount of female professors, to 7 percent for the promise to lower the starting age for mandatory education. Figure 1 presents the percentages of respondents that indicated low to very low fulfilment expectations, versus high to very high fulfilment expectations, for each of the five included election promises.

The fulfilment expectations of the respondents vary not only by the party that made the promise and by the content of the policy, but also across various societal groups. Both for the promises made by the Social Democrats and the Green Party, women on average harbour somewhat more positive fulfilment expectations than men (significant, $p < 0.05$). In both cases, this small difference is explained by a substantially larger number of men with low fulfilment expectations (8 and 4 percentage points more, respectively) – the number of respondents with high fulfilment expectations is nearly identical among men and women. These imbalances are in line with most existing research on gender differences in political trust, but are interestingly different from earlier findings on gender differences in general

Figure 1 Fulfilment expectations per election promise, and party 2016 (percent)

Commentary: Respondents were asked “In your opinion, how probable is it that the government parties will fulfil the following election promises in the mandate period 2014-2018” on a scale of 1-4 (not at all probable to very probable)² for five election promises; three made by the Social Democrats, and two made by the Green Party during the election campaign of 2014. Percentages calculated over the group of respondents providing a valid response to the question (77-82 percent per item), and divided up into low (1-2) and high (3-4) expectation respondents.

Source: The national SOM survey of 2016.

election promises fulfilment perceptions – where women were found to be slightly more negative than men (Markwat, 2015). This is likely largely explained by the fact that at that time, the Swedish government was formed by the four Alliance parties (more often supported by men), while now the Swedish government coalition consists of two parties on the left side of the political spectrum (more often supported by women). Table 1 contrasts the percentages of respondents that reported low and high fulfilment expectations of a subset of three promises made by the Social Democrats, and two promises made by the Green Party prior to the parliamentary elections of 2014.

Fulfilment expectations of the promises made by the Social Democrats are highly similar across age categories, and no interesting differences can be observed. For the promises made by the Green Party, however, respondents in the youngest age category (16-29) provide notably more optimistic fulfilment expectations than older respondents. While this could be ascribed to youthful optimism, the fact that this difference is not observed for the promises made by the Social Democrats, makes it more likely that the explanation lies either in the relatively young average age of the Green Party’s support base, or the higher average level of education among the (younger) Green Party supporters.

Table 1 *Expectations of the fulfilment of election promises, 2016 (percent, mean)*

	Social Democrat promises				Green Party promises			
	Low	High	Diff.	Mean	Low	High	Diff.	Mean
Total	47	15	-32	2.22	83	5	-78	1.74
Sex								
Female	44	14	-30	2.26	81	5	-76	1.80
Male	52	15	-37	2.18	85	5	-80	1.68
Age								
16–29	44	12	-32	2.22	73	6	-67	1.84
30–49	47	16	-31	2.22	84	5	-79	1.73
50–64	50	15	-35	2.19	86	5	-81	1.71
65–85	47	15	-32	2.25	85	6	-79	1.72
Education								
Low	53	18	-35	2.21	78	10	-68	1.83
Medium low	48	12	-36	2.17	82	5	-78	1.75
Medium high	55	12	-43	2.16	88	3	-85	1.65
High	40	17	-23	2.30	84	4	-80	1.74
Political interest								
Very interested	42	20	-22	2.28	84	5	-79	1.68
Interested	48	14	-34	2.21	83	5	-78	1.74
Not interested	45	13	-32	2.21	84	5	-79	1.75
Not at all interested	64	9	-55	2.08	80	13	-67	1.84
Trust in government								
Very high	24	45	+21	2.74	58	15	-43	2.16
High	32	22	-10	2.41	78	6	-72	1.86
Low	57	9	-48	2.07	88	3	-85	1.61
Very low	70	6	-64	1.87	94	4	-90	1.44
Ideology								
Clearly left	33	24	-5	2.45	70	11	-59	2.02
Somewhat left	28	26	-2	2.48	78	5	-73	1.85
Not left, not right	51	13	-38	2.17	82	7	-75	1.78
Somewhat right	56	9	-47	2.10	90	2	-88	1.61
Clearly right	60	5	-55	1.95	90	4	-86	1.51

Commentary: Respondents were asked “*In your opinion, how probable is it that the government parties will fulfil the following election promises in the mandate period 2014-2018*” on a scale of 1-4 (not at all probable to very probable) for five election promises; three made by the Social Democrats, and two made by the Green Party during the election campaign of 2014. Summated rating scales of the items were constructed per party (Cronbach’s alpha: 0.59 for the Social Democrats’ promises; 0.63 for the Green Party). Average expectations equal to, or larger than 3 were considered high; expectations equal to, or lower than two were considered low. Percentages were calculated based on the group of respondents that provided a valid response (1-4) to all items in the respective party subcategories (67-74 percent).

Source: The national SOM survey of 2016.

The respondents with the highest completed level of education provide the most optimistic fulfilment expectations of the promises made by the Social Democrats. This is in line with the general understanding of the relationship between education level and political attitudes. However, a noteworthy observation is that the lowest educated group contains the largest share of respondents with high fulfilment expectations of the Social Democrat promises (18 percent), a considerably larger proportion than in the respondent groups with medium low, and medium high education (12 percent in both). At least part of this difference is likely explained by the higher average age of the Social Democrats' supporters, which is both generally associated with lower levels of education, and higher sympathy for the Social Democrats.

However, this observation extends into the analysis of the expectations of the Green Party's promises. For those promises, the lowest educated respondents are those to provide the most optimistic forecasts, significantly more positive even than the highest educated respondents (significant, $p < 0.05$). The lowest fulfilment expectations were reported by the group of medium high educated respondents. These findings, robust to correction for the age of the respondents, are interesting in the light of the classic notion that lower educated people are more likely succumb to political cynicism (e.g., Agger et al., 1961), as well as the suggestion that lower education may be associated with scepticism of promise fulfilment (cf. Markwat, 2015). In case of the Green Party, the findings may be explained from the idea that lower educated people are likely to be less politically interested, and/or less likely to closely follow political developments. In that scenario, the lower educated respondents are the least likely respondents to be fully aware of the negative media coverage that has surrounded the Green Party throughout their government tenure, which may explain their more positive perceptions of the Green Party's capacity to live up to its promises than other respondents'.

In fact, a higher level of political interest itself is negatively associated with fulfilment expectations of the Green Party's promises, although the largest chunk of this effect appears reserved for the respondents reporting to be "not at all interested" in politics. For the Social Democrats' promises, the association has the opposite direction, which is more in line with conventional ideas about the relation between political interest and perceptions or expectations of government performance. The average reported fulfilment expectations of the respondents that are "not at all interested" in politics are 10 percent lower than those of the respondents claiming to be "very interested" in politics. Similar to for the subset of Green Party promises, the largest difference is found between the least interested respondents, and the other respondents – the differences between the other three categories are considerably smaller.

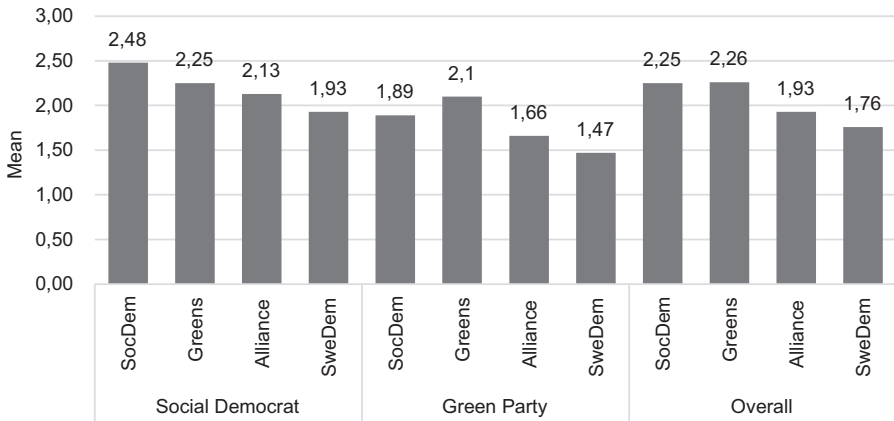
The largest differences in general, however, are observed when respondents are classified by their trust in the government. This is not all that surprising, given

the plausibility that expectations of government performance are closely related to levels of political trust, particularly trust in that very government. However, it is somewhat remarkable that the differences observed for respondents with different levels of trust in government are markedly larger than those for the respondents' self-reported left-right ideology. While there is a clear divide between left-wing respondents on the one hand (2.12), and right-wing respondents on the other (1.89), the difference between high trust respondents (2.24) and low trust respondents (1.79) is even clearer (both significant, $p < 0.05$).

An interesting difference between the subsets of Social Democrat and Green Party promises is that for the promises made by the Social Democrats, respondents identifying themselves as "clearly left" and "somewhat left" report highly comparable fulfilment expectations, while for the Green Party's promises, those respondents considering themselves only "somewhat left" (1.85) are considerably less optimistic than the respondents of more outspoken left ideological nature (2.02). The fulfilment expectations of the Green Party's promises of the "somewhat left" respondents are therewith closer to those of the respondents that consider themselves neither left nor right, than to those of the respondents considering themselves "clearly left". For the Social Democrats' promises, the difference between the means of these two categories (0.31) represents the largest ideological difference in fulfilment expectations (significant, $p < 0.05$). These differences are in line with the notion deriving from prior research on performance expectations and the expectation confirmation theory that individuals have higher expectations of the performance of providers perceived as credible, with which they feel affinity. In the case of election promise fulfilment and government performance in general, those trusted providers (of election promises) are the government parties, and affinity can be defined as the degree of ideological proximity between the voters and the parties.

Another explanation worth considering is the partisanship of the respondents. Indeed, many would argue that perceptions of a party's performance capacity and credibility are largely related to how one perceives that party in general. Translated to the set-up of this study, one may expect that supporters of the Social Democrats are more optimistic about the fulfilment of the promises made by the Social Democrats (as compared to the supporters of other parties), and that supporters of the Green Party are more optimistic about the fulfilment of the promises made by the Green Party. Figure 2 presents the average fulfilment expectations, per subset of promises made by the Social Democrats and Green Party, respectively, and overall, reported by the respondents that have indicated support for the Social Democrats, Green Party, Alliance parties, and Sweden Democrats.

Figure 2 Fulfilment expectations for party subsets, and full set of promises, by party preferences 2016 (mean)

Commentary: Respondents were asked “In your opinion, how probable is it that the government parties will fulfil the following election promises in the mandate period 2014-2018” on a scale of 1-4 (not at all probable to very probable) for five election promises; three made by the Social Democrats, and two made by the Green Party during the election campaign of 2014. Summated rating scales of the items were constructed per party (Cronbach’s alpha: 0.59 for the Social Democrats’ promises; 0.63 for the Green Party; 0.70 for the overall set of promises). The means of these scales were calculated per group of respondents indicating the same party preference (Social Democrats; Green Party; any of the Alliance parties; Sweden Democrats).

Source: The national SOM survey of 2016.

Indeed, the most optimistic partisans regarding the fulfilment of the promises made by the Social Democrats are supporters of the Social Democrats (2.48), and regarding the promises made by the Green Party, the supporters of the Green Party (2.10). Not surprisingly, supporters of opposition parties have considerably less faith in the fulfilment of the promises made by the coalition partners. This applies both to supporters of the Alliance parties (1.93) and supporters of Sweden’s populist radical right party, the Sweden Democrats (1.76). Supporters of all parties, other than those of the Green Party, are more sceptical towards the fulfilment of the promises made by the Green Party, than of those made by the Social Democrats. Only 13 percent of the respondents has higher expectations of the fulfilment of the Green Party’s promises, than of the Social Democrats’ promises, while 66 percent is more optimistic about the Social Democrats’ promises. This underlines the need to separately analyse the fulfilment expectations per party that made them.

Noteworthy is also that the supporters of the Green Party appear to harbour relatively low performance expectations of their own party as well, with average expectations considerably below the cut-off point of 2.5, and 64 percent of this small subsample reporting low expectations (2 or lower) on average. While even

the Social Democrat supporters fail to reach this level of fulfilment expectations for the promises made by their own party, the difference is much larger for the Green Party (0.4) than for the Social Democrats (0.02), with 32 percent of its supporters reporting low expectations. Policy effects on the fulfilment expectations are apparent, with substantial differences in expectations from promise to promise (largest difference: 0.87), even within the party subsets (Social Democrat promises: 0.44; Green Party promises: 0.29).

Correlations and regression analysis fulfilment expectations

At the same time, most of the fulfilment expectations within these subsets, as well as overall, are significantly correlated with each other. All correlation coefficients range between 0.25 and 0.46. Somewhat surprisingly, relatively stronger and weaker correlations were found both within and across the party subsets of promises. The weakest correlation (0.25) was found for the fulfilment expectations of the Social Democrats' promise to increase the proportion of female professors, and the Green Party's promise to forbid prospecting and extracting uranium, gas, and oil. However, a similar correlation (0.26) was observed between the fulfilment expectations of the Social Democrats' promises to increase the number of female professors, and to criminalise the purchase of sexual services abroad. Not surprising, the strongest correlations are found within the party subsets of promises. This applies most prominently to the Green Party's promises to forbid prospecting and extraction of uranium, gas, and oil, and to implement guaranteed care for abuse victims (0.46). Within the subset of Social Democrat promises, the strongest correlation is found for the promises to increase the number of female professors, and to lower the age for mandatory education (0.41).

For both the party subsets, and overall set of promises, simple summated rating scales of the expectations items, the same as used to calculate the means earlier in this chapter, are utilised as dependent variables. Thus, the respondents' answers provided to the various expectations items were averaged into one fulfilment expectation value per respondent. Provided that the items measure to a large extent the same dimension³, this increases the reliability of the expectations measures used for analysis⁴. Subsequently, an Ordinary Least Squares regression model was constructed to evaluate the relative contribution of various explanations for the varying levels of fulfilment expectations among the respondents.

The following explanations for the variation in respondents' fulfilment expectations of election promises are included in the analysis. The most important variables to include are those that revealed interesting variation in the respondents' expectations. Political interest is associated with lower fulfilment expectations of the Green Party's promises, and higher expectations of the Social Democrats' promises. The theoretical justification is that while political interest is generally associated with more positive and optimistic political attitudes, higher levels of political

interest likely also lead to a higher awareness among individuals of political news, including scandals, and criticism. Given the turbulent times that the Green Party has had, this may explain the negative correlation between political interest, and fulfilment expectations of the Green Party's promises. For the Social Democrats' promises, however, the relationship is likely positive. Given the findings of researchers studying the fulfilment of election promises (cf. Thomson et al., 2017), that contrary to popular belief, most parties keep the vast majority of their promises, it makes sense that higher levels of political interest (and therewith, information, knowledge, and awareness) are associated with higher fulfilment expectations, as they are likely more aware that parties take their promises seriously.

Another important explanation to include in the model is political trust. As discussed, different levels of respondents' trust in the government are associated with different levels of expectations regarding the fulfilment of election promises (see table 1). Also in a theoretical sense, it is arguable that trust is one of the most important sources and precursors of performance expectations. Indeed, despite the clear conceptual distinction, it can even be questioned to what degree the two are empirically distinct. Speaking in favour of the latter, however, is the observation that while high trust respondents report markedly higher levels of expectations than low trust respondents, even the expectations of the "very high trust" respondents are on average relatively low (2.74 out of 4).

As discussed earlier in this chapter, both partisanship and political ideology appear to be important predictors of respondents' fulfilment expectations. Regarding partisanship, roughly two potential theoretical mechanisms can be identified. First, individuals can be assumed to be affected by partisan bias in nearly any psychological process even remotely affiliated with politics, be it processing political news, evaluating governments, or formulating policy preferences (e.g., Bartels, 2002). From that perspective, it would be difficult to argue that the behaviour and results that individuals anticipate from a certain political party would not be affected by the same bias. However, the direction of the effect is not necessarily a given. All else equal, prior performance expectations are probably at least partly an expression of the individual's general attitude toward this party – i.e., preferred parties are likely assigned with higher esteem concerning credibility and capacity, than non-preferred parties. This ties into the second mechanism that can be hypothesised. Likely, at least some of the reasons that underlie the party support, and/or vote choice of an individual, overlap with the precursors of an individual's expectations of a party's performance. If one is convinced that a party lacks credibility, has limited capacity, or is unlikely to (successfully) govern, that person is less likely to remain a supporter of that party, or to vote for that party in a subsequent election. However, when fulfilment expectations are placed in an accountability setting, it could be argued that partisan bias leads individuals to hold non-preferred parties to a higher standard, and to be more understanding and forgiving toward a preferred party. At the same time, the effect of the latter will more strongly affect

normative performance expectations – an individual’s perception of how a party *should* act – than anticipatory performance expectations – an individual’s projection of how a party *will* act – the subject of this chapter.

The sex of the respondents is included, because the expectations of men and women significantly differ from one another (see table 1). Age is included because of its apparent role in the fulfilment expectations of the Green Party’s promises (table 1). For those of the variables for which the relationship with fulfilment expectations appears non-linear, the variable is included as a set of dummy variables. This applies to the variables age and education. Table 2 provides an overview of the tested model and the included explanations, and all relevant coefficients.

Table 2 *Results of OLS regression analyses, fulfilment expectations Red-Green election promises 2016 (regression coefficients)*

Independent variables	Expectations
Political interest (1-4)	0.02 (0.02)
Age (ref, 16-29)	
(30-49)	-0.03
(50-64)	-0.07
(65-85)	-0.04
Education (ref, low)	
(medium low)	-0.04
(medium high)	-0.15**
(high)	-0.05
Ideology (1-5, left-right)	-0.07*** (0.02)
Sex (0 = female; 1 = male)	-0.05 (0.03)
SocDem (0-1)	0.06 (0.04)
Greens (0-1)	0.15 (0.08)
Trust Government (1-5, low-high)	0.14*** (0.02)
Constant	2.73*** (0.10)
N	1230
Adj. R ²	0.16

Commentary: Standard errors are reported in brackets; *p<0.05; **p<0.01; ***p<0.001.

Source: The national SOM survey of 2016.

The results of the analyses indicate that when the effects of ideology, partisanship, trust, and political interest on fulfilment expectations of election promises are estimated simultaneously, only the effects of ideology and trust prevail. However, the respondents placing themselves one place further to the right on the left-right scale, present on average only 0.08 lower fulfilment expectations. The effect of higher trust in government is considerably stronger (0.14), but still relatively small. The effect of political interest is no longer significant, indicating that the earlier observed differences for respondents with varying levels of political trust are likely the result of covariance between political interest and other included explanations. The effect of partisanship is not significant in the overall model, however, when included in the same models for the party subsets of promises, both support for the Social Democrats (0.11) and the Green Party (0.25), respectively, have important explanatory power. Any earlier observed effects for the age and sex of the respondents cannot be reproduced in the overall model, due to correcting for the respondents' levels of trust (sex), political interest, and ideology (age). However, when analysing the expectations of the Green Party's subset of promises, it can be observed that women are more optimistic than men about the credibility of the Green Party. The most surprising finding from the analysis is that while respondents from various educational backgrounds do not seem to present notably different levels of fulfilment expectations, respondents with "medium high" education appear significantly more negative than all other respondents, most notably the respondents with "low" education.

The main take-aways from the results for future research are that fulfilment expectations of election promises seem at least to a certain extent an expression of the individuals' level of trust in government, and their political preferences (ideology and partisanship). While it may be empirically challenging to disentangle concepts as close as general trust in government, and expectations of government performance, at least theoretically the argument can be made that trust in specific government parties, or a government as a whole, impacts which performance individuals anticipate from those parties, and vice versa (cf. Seyd, 2015). Regarding political preferences, the sensible argument can be made that expectations of preferred parties are generally higher than those of non-preferred parties. However, more research will be needed to investigate the mechanisms at work. The findings presented in this chapter speak mostly to the input side of the expectation confirmation theory – how expectations are formed, and why individuals may harbour different expectations of the same performance. From that perspective, it is most interesting to observe that similar to studies of performance expectations in other fields, the results underline the importance of trust and (ideological) affinity in the formation of expectations. ECT wise, the next step of interest will be to study how these expectations are influenced by their confirmation/disconfirmation, e.g., how perceptions of government performance and other political attitudes are affected when respondents with high expectations of promise fulfilment are confronted

with information about broken election promises. Finally, the difference between the respondents with “medium high” education levels, and the other respondents, is somewhat of a mystery, especially since the model corrected for most of the potential confounding explanations. Here as well, more research will be needed to see if this difference is robust, and if so, what explanation there might be for this difference.

Notes

- 1 The paradox that while most parties and politicians fulfil the vast majority of their election promises, the vast majority of voters believe that politicians do not even try to fulfil their promises (Naurin, 2011).
- 2 The original Swedish question wording was: “Enligt din bedömning, hur troligt är det att regeringspartierna kommer att uppfylla följande vallöften under mandatperioden 2014–2018?” The response alternatives were “Inte alls troligt”; “Inte särskilt troligt”; “Ganska troligt”; “Mycket troligt”; and “Ingen uppfattning”. The election promises were: “Öka andelen kvinnliga professorer”; “Göra förskoleklassen för sexåringar obligatorisk”; “Kriminalisera köp av sexuella tjänster utomlands”; “Förbjuda prospektering och utvinning av uran, olja och gas”; and “Införa en vårdgaranti inom missbruksvården”.
- 3 Exploratory factor analyses suggest a one-dimensional solution, where one factor accounts for virtually all of the common variance in the expectation items.
- 4 Cronbach’s alpha: 0.59 (Social Democrat promises); 0.63 (Green Party); 0.70 (all promises).

References

- Agger, Robert E., Marshall N. Goldstein & Stanley A. Pearl (1961). “Political cynicism: measurement and meaning”, *Journal of Politics*, 23: 447-506.
- Bartels, Larry M. (2002). “Beyond the Running Tally: Partisan Bias in Political Perceptions”, *Political Behavior*, 24: 117-150.
- Dassonneville, Ruth & Michael Lewis-Beck (2014). “Macroeconomics, economic crisis and electoral outcomes: A national European pool”. *Acta Politica*, 49: 372-394.
- Kimball, David C. & Samuel C. Patterson (1997). “Living Up to Expectations: Public Attitudes toward Congress”. *Journal of Politics*, 59: 701-728.
- Markwat, Niels (2015). “Who believes that political parties keep their promises?”, in Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (eds), *Fragment*. Göteborg: SOM-institute at the University of Gothenburg.

- Naurin, Elin (2011). *Election Promises, Party Behaviour and Voter Perceptions*. New York: Palgrave Macmillan.
- Naurin, Elin (2014). "Is a Promise a Promise? Election Pledge Fulfilment in Comparative Perspective Using Sweden as an Example". *West European Politics*, 37: 1046-1064.
- Naurin, Elin & Henrik Oscarsson (2017). "When and Why are Voters Correct in their Evaluations of Specific Government Performance?". *Political Studies*. Forthcoming.
- Naurin, Elin, Stuart N. Soroka & Niels Markwat (2017). "Asymmetric Accountability: An Experimental Investigation of Biases in Evaluations of Governments' Election Pledges". *University of Gothenburg*.
- Oliver, Richard L. (1977). "Effect of Expectation and Disconfirmation on Postexposure Product Evaluations – an alternative interpretation". *Journal of Applied Psychology*, 62: 480-486.
- Oliver, Richard L. (1980) 'A Cognitive Model of the Antecedents and Consequences of Satisfaction Decisions', *Journal of Marketing Research* 17 (4): 460-469.
- Seyd, Ben (2015). "How Do Citizens Evaluate Public Officials? The Role of Performance and Expectations on Political Trust". *Political Studies*, 63: 73-90.
- Soroka, Stuart N. (2014). *Negativity in Democratic Politics: Causes and Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomson, Robert, Terry Royed, Elin Naurin, Joaquín Artes, Rory Costello, Laurenz Ennser-Jedenastik, Mark Ferguson, Petia Kostadinova, Catherine Moury, Francois Pétry & Katrin Praprotnik (2017). "The fulfillment of parties' election pledges: a comparative study of the impact of power sharing". *American Journal of Political Science*. Forthcoming.
- Waterman, Richard W., Hank C. Jenkins-Smith & Carol L. Silva (2014). *The Presidential Expectations Gap: Public Attitudes Concerning the Presidency*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

HAS PARTY MEMBERS' REPRESENTATIVENESS CHANGED OVER TIME?

ANN-KRISTIN KÖLLN

Abstract

Party membership decline has been a prevalent feature of Swedish political parties in the last decades. In this chapter I study to what extent this change in the size of Swedish party membership has been accompanied by a change in the representativeness of members. Using the longitudinal file of the national SOM surveys (1986-2016), all socio-demographic variables included in the analysis suggest that party members are different from non-members. More so, I find that in terms of education and income, party members are nowadays less representative of non-members than they used to be. On the other hand, the results also indicate that party members are becoming more representative of non-members in terms of political ideology. It means that party members might look increasingly different from non-members but may be thinking increasingly alike.

Political parties throughout Europe appear to be in a participatory crisis. Despite some noteworthy exceptions, the vast majority of parties has substantially been losing their members in the last decades (e.g. Kölln, 2016; Scarrow, 2015; van Biezen et al., 2012). According to officially reported membership figures provided by political parties in 27 European countries, about half of the countries lost 25 per cent or more of their members between 1960 and 2008 (Scarrow, 2015: 72). Sweden's parliamentary parties are generally no exception to this. In 1960, they reported a total of 1,124,917 members (Erlingsson et al., 2015: 172) and only 250,947 at the end of 2016 (Aftonbladet 03/03/2017¹). It means that, today, Sweden's parliamentary parties pull only about 22 per cent of the membership size that they used to at the beginning of the 1960s. The development is perhaps even more dramatic given the simultaneous population growth.

At the same time, comparisons with the heydays of mass political participation might not be fair because party memberships were maybe unusually high and not the norm either during these times (Scarrow, 2015). Yet, even if we take that into consideration and do not infer a 'participatory crisis of parties', the sharp decline in party membership remains undisputed. The decline in membership size might have implications beyond the financing of party organisation, especially if we consider that parties and their members are intermediaries between ordinary citizens and the state.

Party members contribute to parties' fulfilment of their democratic functions in representative democracies. Members assist parties in being linkage mechanisms for political participation and representation because of their communicative and ambassadorial role for party politics. Members are parties' 'eyes and ears' on the ground that bring in new ideas to the party, which can subsequently be translated into policy proposals (Gunther & Diamond, 2001). They also often represent the pool of potential political candidates because most parties prefer filling offices with their own members rather than with outsiders (Gunther & Diamond, 2001). Relatedly, parties are almost uniquely responsible for the training of tomorrow's politicians. But party members also communicate back into the electorate. They are communicators and transmitters of parties' policy proposals and they spread the party's message in the electorate (Scarrow, 2015). This suggests that the more members a party can draw on and the better these members are connected to the electorate, the more successful a party can be in connecting ordinary citizens with the state. The decline in membership is well-documented and other research already indicates that political representation through parties works still quite well (see for example Rohrschneider and Whitefield, 2012). However, what is less well studied is the connection between party members and the general electorate. Are party members representative of ordinary citizens? And to what extent has that changed with the decline of mass party membership?

Existing research in this field is still rather limited in scope due to data availability. One of the most comprehensive studies in this area investigated the changing profile of party members in twelve European countries (Scarrow & Gezgor, 2010). Comparing pooled data from two time periods, 1989-91 and 2002-05, the authors conclude that the quantitative shift in party membership was not accompanied by a qualitative shift. In fact, according to many socio-demographic indicators, 'party members have become a lot more like the general population' (Scarrow & Gezgor, 2010: 840). However, Sweden was not part of this study. In a similar study, exclusively focussed on Swedish parties and their ideological representativeness, Widfeldt (1999: 307) concluded that Sweden's parliamentarians were still representative of the electorate but that party members had 'become radicalized compared to the voters'. Both studies provide important contributions to the literature and valuable starting points for further investigation. However, it also means that we still know relatively little about Swedish members' socio-political representativeness over time.

One of the challenges such a study faces is the acquisition of good longitudinal data. Survey questions on party membership are not standardly asked and even fewer surveys ask members to indicate the specific party they are a member of. In addition, given the relatively small membership sizes in today's electorate with around 4.5 per cent (van Biezen et al., 2012), general surveys often lack enough respondents to conduct meaningful analyses (Kölln & Polk, 2017). As a consequence, Scarrow and Gezgor (2010) had to conduct their over-time analyses

on two different datasets, the Eurobarometer and the European Social Survey. Widfeldt (1999), on the other hand, was able to draw on the Swedish National Election Studies (SNES) but was still confined to election years and therefore based his analyses on a total of only three time-points. With two or three time-points changes over time are difficult to ascertain. In order to arrive at firmer conclusions about developments, ideally more than three time-points stemming from the same data project are needed. The national SOM surveys fulfil these requirements and provide a good opportunity to test existing hypotheses about a potential change in party members' representativeness of the Swedish population. To what extent and in what ways has party members' representativeness changed over time?

To investigate this question, the chapter will proceed in three analytical steps. First, I am going to present the development of reported party membership in the SOM surveys between 1986 and 2016. Second, differences between reported members and non-members in the most important personal characteristics – age and gender – are studied descriptively. In a third step, and using multiple regressions, I investigate differences in several socio-economic and political factors and their cumulative effects over time.

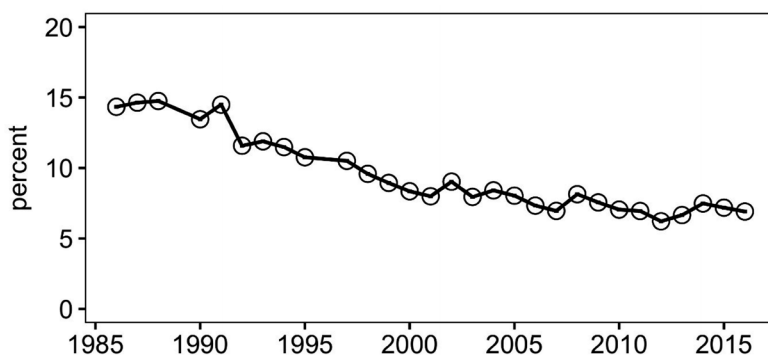
Swedish party members and their potentially changing profiles

As already reported above, Sweden's parliamentary parties have lost a substantial number of members, according to parties' official reports. The time-series data of the national SOM surveys, 1986-2016, largely corroborates this trend via reported membership. The time-series data contain almost annually (except for 1989 and 1996) a question on membership in any of the Swedish parties. It offers respondents three different response options: 'No, I am not a member', 'Yes, I am a member', and 'Yes, I am a member and hold an office'. Over the years, between 167 (1997) and 538 (2015) respondents reported being at least a party member. This total number of respondents is obviously affected by the number of members in the citizenry but also by sample sizes; while the share of members has been decreasing over time, gross and net sample sizes of the SOM surveys have increased. Irrespective of what causes these total numbers per year, they are sufficiently large in size to conduct analyses on them. A basic categorisation of party members (with or without office) versus non-members forms the basis for all subsequent analyses in this study. These numbers of responses allow conducting meaningful analyses on a total of 29 time-points. Figure 1 below shows the over-time trend in reported party membership in the national SOM surveys between 1986 and 2016.

Although the national SOM surveys do not go back in time as far as the 1960s, already the development since 1986 illustrates the dramatic trend in membership loss over the last thirty years. Some fluctuations are clearly normal, as elections or their aftermaths often inspire membership gains or losses. However, despite these

short-term changes the downward trend is still staggering. In the mid- and late 1980s as many as almost 15 per cent of respondents indicated being a member of any of the Swedish parties. In comparison, this figure had dropped to just over 6 per cent in 2012, only to recuperate in the next two years. The most recent trend is again one of falling reported membership rates. Based on these observations, the central question this study intends to answer is whether this quantitative shift has also been accompanied by a qualitative shift (see also Scarrow & Gezgor, 2010). To what extent has Swedish party members' representativeness of the general electorate changed over time?

Figure 1 Percentage of respondents with reported party membership, 1986-2016

Comment: Survey question: 'Är du medlem i någon typ av förening/ organisation? Politiskt parti/förbund' ['Are you a member of an association/organisation? Political party'] with response categories of 'Nej', 'Ja', and '...och jag har någon typ av uppdrag' ['No', 'Yes', 'Yes, with a political office']; N = 1 374 in 1986 and 5 958 in 2016.

Source: National SOM survey 1986-2016.

Before investigating the potential consequences of this change as regards representativeness, it is important to highlight that the composition of party members has hardly ever been a perfect reflection of a country's general population (see Scarrow & Gezgor, 2010). One of the most prominent reasons for that lies in the resource model of political participation (Brady et al., 1995; Verba et al., 1995). According to this model, citizens with more resources, such as time, money, or civic skills, are more likely to participate in political life. Participation in political parties can be considered a high-intensity political activity, perhaps even more so than participation in elections. And so, these resources play a more important role for higher-level political activities. Therefore, we would not expect to find party members as perfect mirrors of ordinary citizens. And the same is true for their political attitudes. It is implausible to expect that party members would be

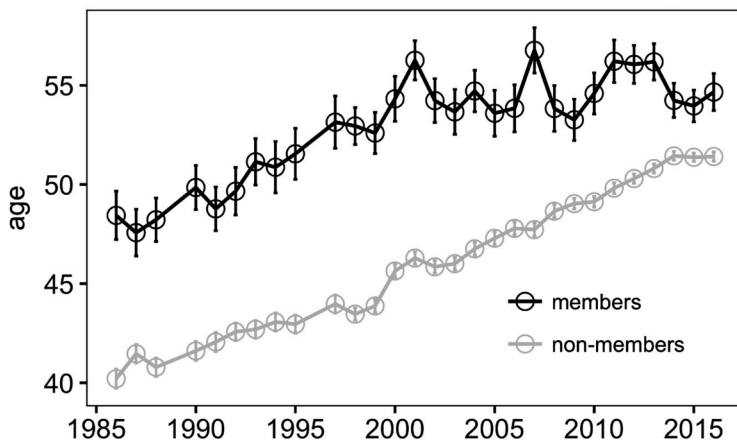
just as politically interested or uninterested or just as ideological compared to non-members. Rather, we would expect members to be more politically interested and more ideological in their political views. However, even if we expect a certain gap, it is still possible that this gap has been widening over time and with the loss of a substantial share of party members. If party membership sizes have become so much smaller, who is then left in today's party and how much do they differ from non-members? Or to say it with Widfeldt's (1999: 307) words: Are Swedish parties 'losing touch'?

Are party members representative of non-members according to age and gender?

In this first part, I only consider age and gender as two of the most important aspects of anyone's socio-demographic profile. Later I will also consider other factors and their cumulative effects in a single analysis. Age is a crucial factor in the case of party membership because, according to comparative research, the dramatic changes in party membership sizes are often a consequence of difficulties in recruiting new, young members rather than retaining existing ones (see Bruter & Harrison, 2009; Cross & Young, 2008). An over-time comparison of average ages amongst party members and non-members thus not only allows assessing the representativeness of members according to this feature. Furthermore, it also provides first hints at the potential reasons underlying membership loss in Sweden.

For the comparison, I used the above-mentioned distinction between members and non-members in each of the national SOM surveys in the trend file and computed the average age. Figure 2 shows the average ages and standard errors of both groups across time. As can be seen, both party members and non-members have become older over time, on average. It makes sense given that the Swedish population is generally aging. However, beyond these overall and generally parallel trends, differences between the two groups are also very clear. At each single time point between 1986 and 2016, members were decidedly older than the rest of the respondents. This age gap was almost 10 years at the beginning of the study period, in 1986, and it seems to have been decreasing over time, especially in the last ten years. According to the latest figures from 2016, the age gap in average ages was only around 3.3 years.² This pattern suggests party members have not become *less* age-representative of the general population but indeed *more*. This could have to do, for instance, with new recruitment strategies or more accessible parties through online communication.

Figure 2 Average age of respondents with and without reported party membership, 1986-2016 (means, standard errors)

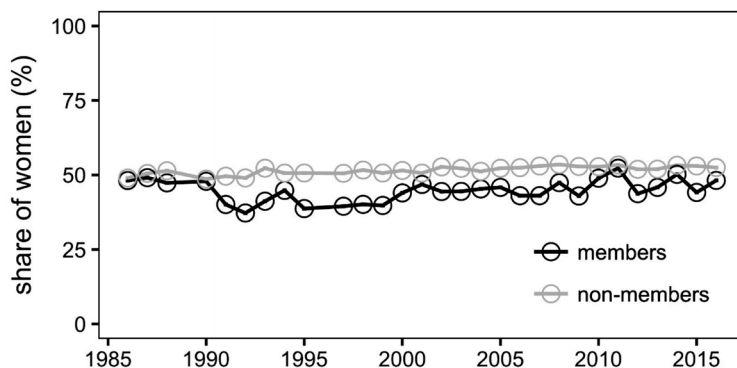

Comment: The exact question wording is 'Är du medlem i någon typ av förening/ organisation? Politiskt parti/förbund' ['Are you a member of an association/organisation? Political party'] with response categories of 'Nej', 'Ja', and '...och jag har någon typ av uppdrag' ['No', 'Yes', 'Yes, with a political office']; N= 1 374 in 1986 and 5 958 in 2016. And the other question is 'Vilket år är du född?' ['In which year were you born?']; N= 1 300 in 1986 and 5 956 in 2016.

Source: National SOM survey 1986-2016.

Gender presents another important indicator of social representativeness that I consider in this first descriptive analysis. As early as the 1970s Swedish parties had already started implementing rules for promoting gender equality on, for instance, the ballot sheets or the party leadership (Wängnerud, 2009). They were designed to increase the number of elected women. However, female candidates can often only appear on the list when there are any as part of the political party. Therefore, comparing the development of the share of female members with the share of female non-members is another good indicator for Swedish parties' representativeness. Figure 3 does precisely that and shows the share of female (non-)members in each of the national SOM surveys. While the figure shows fluctuations in the share of female members over time, it also shows that the share only approaches the levels observed amongst non-members in a handful of years. In all other years, women are underrepresented in parties and the gender gap is substantial; in the last decade, the share of female members fluctuates around 45%. Based on these results, it appears as if Swedish party members have at least not become more representative of the non-members in terms of gender.

Figure 3 Share of female (non-)members, 1986-2016

Comment: The exact question wording is 'Är du medlem i någon typ av förening/ organisation? Politiskt parti/förbund' ['Are you a member of an association/organisation? Political party'] with response categories of 'Nej', 'Ja', and '...och jag har någon typ av uppdrag' ['No', 'Yes', 'Yes, with a political office']; N= 1 374 in 1986 and 5 958 in 2016. And the other question is 'Är du kvinna eller man?' ['Are you a woman or a man?'] with response options of 'Kvinna', 'Man', and 'Annat' ['Woman', 'Man', 'Other']; N= 1 542 in 1986 and 9 802 in 2016.

Source: National SOM survey 1986-2016.

On the basis of these first findings, it appears as if the decline in party membership did not severely harm Swedish party members' representativeness. Members are older than non-members but the gap appears to be smaller in 2016 compared to 1986; members are more likely to be men than women but the gender gap seems as least to not have worsened over time. However, these first analyses can at best give us a first impression of the underlying trend for certain aspects of (non-) members' profiles. What is additionally needed is a more systematic time-series analysis beyond mere visuals.

Cumulative effects of socio-demographic and political factors

In order to get a more accurate picture, I conduct a multiple regression analysis. This has the advantage of showing which specific factors have changed the most over time, while still controlling for all of the other factors. For, it might well be that certain socio-demographic factors are correlated, such as gender and income. The purpose of this analysis is therefore, firstly, to establish the socio-demographic and political correlates of party membership as opposed to non-membership, and secondly, to ascertain the extent to which change has occurred in those correlates. I will be able to answer questions such as the following: has the probability of reporting party membership for a female respondent changed over time? Answers to this and similar questions provide a first glimpse at the potentially changing representativeness of Swedish party members.

For the analysis, I use again the membership variable and I distinguish between members (=1) and non-members (=0). This is the outcome I would like to predict. My predictors are largely based on the resource model of political participation as well as on findings from Scarrow and Gezgor (2010) and Widfeldt (1999). I take the same socio-demographics into account as above when making my prediction: age and gender. In addition, I am also including education in the analysis, which has three different levels: low (maximally elementary school or similar), medium (above elementary school but no university degree), and high (degree from a university or similar). The expectation is, in line with the resource model, that those with higher levels of education would be more likely to participate in political parties. And that given increasing levels of education throughout Western democracies in the last decades, the education gap in party membership should have diminished over time. The effect of the highly educated should have diminished over time. I expect similar effects for the factor of income, which has the levels of 'low', 'medium', and 'high'. High income should play a less important role for predicting party membership than it used to. I also include a variable that measures whether a respondent is a Swedish national that distinguishes between those that reported 'Yes / Swedish citizen' or having two citizenships on the one hand (= 1) and those that responded with 'No / Citizen of another country' (= 0). Here, the expectation is that Swedish nationals are overrepresented amongst party members and that this gap has also diminished over time with more non-nationals arriving and integrating into Swedish society. I also measure union membership that contains information on whether a respondent was a union member. Research has shown that members and unionists used to have tight connections, which have diminished over the last decades (see van Biezen & Poguntke, 2014). And so, I expect that the representativeness of unionist has declined. Finally, and leaning on Widfeldt (1999), I am including a variable of ideological distance to the mid-point. Widfeldt reported that members were more extreme and had also become more extreme in their ideology compared to the general population. I would like to test whether this result also holds after controlling for several important socio-demographic variables and when testing it on more time-points. The national SOM surveys measure respondents' ideological self-placement on a five-point left-right scale from 1 ('clearly to the left') to 5 ('clearly to the right') with 3 as a designated mid-point of 'neither left nor right'. I recoded this variable to measure individuals' absolute distance from the mid-point and so respondents can take on values ranging from 0 to 2, depending on their original answers.

In my analytical approach, I follow Scarrow and Gezgor (2010) but adapted it to the trend file of the national SOM surveys. Specifically, I am predicting party membership with a logistic multilevel model that takes into account the longitudinal nature of the data. It considers that individual responses in a particular year might be having something in common, something that is specific to that year. The data are modelled with years as the higher-level group and individual responses as the

lower-level unit. Finally, and in order to also measure changes over time I include a time predictor that simply enumerates each survey round from 1 to 31. It allows seeing whether time itself had an effect on the probability to be a member. Given the descriptive results in Figure 1, I expect to see that time had a negative effect.

Table 1 *Effects of socio-demographic, political and time factors on probability to be a party member*

	Member (= 1)	
	Odds Ratio	CI
Fixed Parts		
(Intercept)	0.02 ***	0.02 – 0.03
Time	0.96 ***	0.96 – 0.97
Female	0.77 ***	0.73 – 0.82
Age	1.02 ***	1.02 – 1.02
Union member	1.14 ***	1.08 – 1.21
Education: medium	1.10 *	1.02 – 1.19
Education: high	1.29 ***	1.19 – 1.40
Income: medium	0.91 **	0.85 – 0.97
Income: high	0.82 ***	0.76 – 0.89
Citizen	1.32 **	1.10 – 1.58
Ideological distance	1.88 ***	1.81 – 1.96
Random Parts		
Variance intercept, year	0.004	
N _{year}	23	
Observations	74655	
Tjur's D	.030	
Deviance	38902.904	

Notes: * $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

Comment: Results are based on a multilevel logit model with party membership (yes = 1, no = 0) as the outcome variable. Reference categories: Men, not a unionist, low education, low income, non-Swedish national. Comment: Survey question for dependent variable: 'Är du medlem i någon typ av förening/ organisation? Politiskt parti/förbund' ['Are you a member of an association/organisation? Political party'] with response categories of 'Nej', 'Ja', and '...och jag har någon typ av uppdrag' ['No', 'Yes', 'Yes, with a political office'].

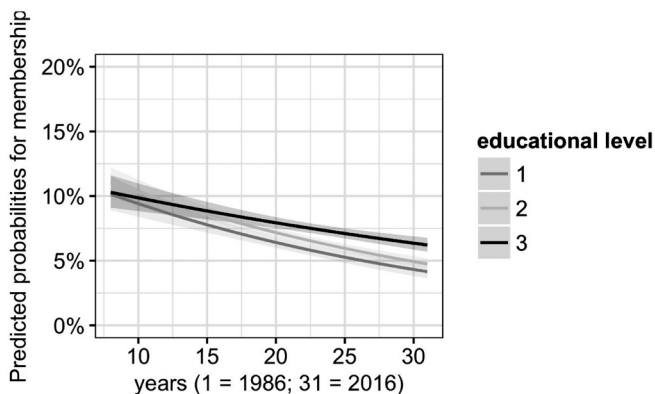
Source: National SOM survey 1986-2016.

Table 1 summarises the results of predicting party membership across time and shows the odds ratios as well as their confidence intervals. All explanatory factors are statistically significant and largely corroborate the expectations. Generally, this

means that the odds of being a party member are not equally distributed across different ages, genders, educational levels etc. It suggests that party members are not entirely representative of non-members. This should not come as a surprise given the theory and empirical findings on the resource model of political participation. More importantly, however, these results only present a first step and cannot yet tell us whether the gap in representativeness has decreased or increased over time – the main interest of this study.

For that, I interact all of the substantive variables included in the model with time. The idea behind that is to evaluate whether the impact of any of these factors on the probability to be a reported party member has changed over time, after controlling for other time trends. In the interest of space and clarity, I do not report the precise coefficients. They can be accessed in the online appendix on the SOM Institute's website. According to the results, a total of three explanatory factors have changed in their effects over time: highest levels of education, highest levels of income, and ideological distance. In all other factors, members still differ from non-members and the difference has not changed over time. Figure 4A-4C show how the predicted probabilities associated with different levels of the individual characteristics have changed over time.

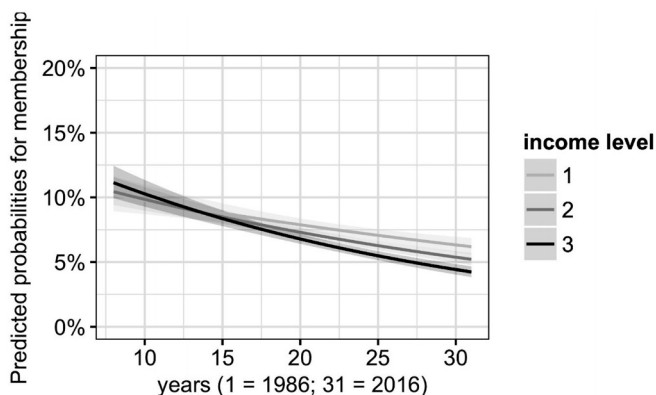
Figure 4A Predicted probabilities of being a party member for different educational levels and over time

Comment: Results are based on a multilevel logit model with party membership (yes = 1, no = 0) as the outcome variable. Educational levels: 1 = Låg (max grundskola eller motsvarande) [low, maximum of elementary school or equivalent], 2 = Medel (allt över grundskola men ej högskola/universitet) [medium, above elementary school but not higher education], 3 = Hög (studier/examen från högskola/universitet) [high, higher education].

Source: National SOM survey 1986-2016.

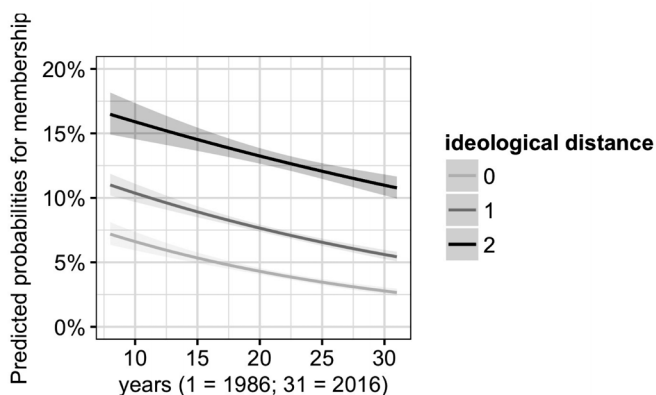
Figure 4B Predicted probabilities of being a party member for different income levels and over time

Comment: Results are based on a multilevel logit model with party membership (yes = 1, no = 0) as the outcome variable. Income levels: 1 = Låg [low], 2 = Medel [medium], 3 = Hög [high].

Source: National SOM survey 1986-2016.

Figure 4C Predicted probabilities of being a party member for different ideological distances from the mid-point and over time

Comment: Results are based on a multilevel logit model with party membership (yes = 1, no = 0) as the outcome variable. Ideological distances: 0 = Varken till vänster eller till höger [neither left nor right], 1 = Något till höger/något till vänster [somewhat to the right/left], 2 = Klart till höger/klart till vänster [clearly to the right/left].

Source: National SOM survey 1986-2016.

In Figure 4A and Figure 4B we can see that the three levels of education and income did not differ in their predicted probabilities in early rounds of the national SOM

surveys. Here the three lines overlap and are indistinguishable in their effects on reported membership. However, in both cases, the highest category differs from the other two in its development over time. And this is an important point for the purpose of this study. While all three educational levels have somewhat lost their influence on predicting party membership, the highest level (higher education) less so. Since around the mid-2000s, the highest educational level is a significantly stronger predictor of membership compared to the other educational levels. It means that respondents belonging to the highest educational level are today more likely to be a party member compared to the other two educational levels. The reverse is true for income levels as predictors of party membership. The highest income level has today, and has had for the last 5-8 years, a decidedly lower effect on party membership than the other two income categories. It means that people reporting to belong to the highest income category are less likely to be a party member than people belonging to other income categories. For both factors – education and income – it means that in this cumulative analysis party members have become less representative of non-members in terms of education and income.

Finally, Figure 4C illustrates how the effect of ideological distance to the mid-point has changed over time. It sheds light onto the question whether today's smaller membership size is more ideological extreme than it used to be under a larger size. The figure shows that larger distances to the ideological mid-point have always been a distinct characteristic of party members. More so, the larger the distance the higher the probabilities of reported membership. We can also see that all three categories of distances have lost some of their effects over time. But what the graph does not show, yet the underlying estimates, is that the group of respondents saying they are clearly to the right/left ("klart till höger/vänster") have lost the largest effect on party membership over time. This group has lost about 5 percentage points in its predicted probability to be a party member over the last 30 years, whereas the other two groups have lost a bit less. It suggests that today's party members are not necessarily more extreme in their political views but perhaps even *less* extreme. In addition, it also suggests that party members are trending towards becoming more representative of non-members in their ideological profile. All of these results are also robust to a weighting of respondents by age that considers the declining response rates amongst younger age groups in the SOM surveys. Detailed tables can be found in the online appendix.

Conclusions

Party membership decline has been a prevalent feature of Swedish and European political parties in the last decades. Today, Swedish parties jointly only pull about 22 per cent of the membership size they used to in 1960. In this chapter, I studied to what extent this change in the size of Swedish party membership has been accompanied by a change in the representativeness of members. Given political parties' and their members' prominent role in the policy-making process as well as

in providing political personnel, it is desirable that party members are representative of the general population. This mostly holds for their political views, but in line with some theories of representation a match in socio-demographic profiles can already be enough.

According to findings from the national SOM surveys (1986-2016), members differ from non-members in their socio-demographic profiles. All socio-demographic variables included in the analysis suggest that party members are different from non-members. More so, the time-series analysis also suggests that only the effects of education and income have changed over time. Unfortunately, not for the better because the results show that different educational and income levels used to be associated with the same predicted probabilities of being a party member. However, over time and with the loss of membership, these associations have changed and people with different educational and income levels have different probabilities of being a member. It indicates that in terms of education and income party members are nowadays less representative of non-members than they used to be.

However, the results also suggest that party members are becoming more representative of non-members in terms of their political left-right orientation. They have become less extreme in their political ideology and seem to be trending towards greater representativeness of non-members over time. This is good news. For, although the smaller group of members that is still left might still differ from non-members in their socio-demographic profile, they seem to becoming more like non-members in their general political attitude.

Noter

- ¹ <http://www.aftonbladet.se/senastenytt/ttnyheter/inrikes/article24499078.ab>
- ² When weighting the data for age to account for the lower response rates amongst younger age cohorts in recent years, the differences are similar but not as strong. The age gap in 1986 is 8.4 years and in 2016 2.6 years.

References

- Brady, Henry E, Sidney Verba, and Kay Lehman Schlozman. 1995. "Beyond SES: A Resource Model of Political Participation." *American Political Science Review* 89: 271–94.
- Bruter, Michael, and Sarah Harrison. 2009. "Tomorrow's Leaders? Understanding the Involvement of Young Party Members in Six European Democracies." *Comparative Political Studies* 42(10): 1259–91.
- Cross, William, and Lisa Young. 2008. "Factors Influencing the Decision of the Young Politically Engaged To Join a Political Party: An Investigation of the Canadian Case." *Party Politics* 14(3): 345–69.

- Erlingsson, Gissur Ó, Ann-Kristin Kölln, and Patrick Öhberg. 2015. "The Party Organizations." In *The Oxford Handbook of Swedish Politics*, ed. Jon Pierre. Oxford: Oxford University Press, 169–87.
- Gunther, Richard and Larry Diamond. 2001. "Types and functions of parties". In *Political parties and Democracy*, eds. Larry Diamond & Richard Gunther. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 3–39.
- Kölln, Ann-Kristin. 2016. "Party Membership in Europe: Testing Party-Level Explanations of Decline." *Party Politics* 22(4): 465–77.
- Kölln, Ann-Kristin, and Jonathan Polk. 2017. "Emancipated Party Members: Examining Ideological Incongruence within Political Parties." *Party Politics* 23(1): 18–29.
- Poguntke, Thomas. 2006. "Political Parties and Other Organizations." In *Handbook of Party Politics*, eds. Richard S Katz and William Crotty. London: SAGE, 396–405.
- Rohrschneider, Robert, and Stephen Whitefield. 2012. *The Strain of Representation: How Parties Represent Diverse Voters in Western and Eastern Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Scarrow, Susan E. 2015. *Beyond Party Members: Changing Approaches to Partisan Mobilization*. Oxford: Oxford University Press.
- Scarrow, Susan E, and Burcu Gezgor. 2010. "Declining Memberships, Changing Members? European Political Party Members in a New Era." *Party Politics* 16(6): 823–43.
- van Biezen, Ingrid, Peter Mair, and Thomas Poguntke. 2012. "Going, Going, Gone...? The Decline of Party Membership in Contemporary Europe." *European Journal of Political Research* 51(1): 24–56.
- van Biezen, Ingrid, and Thomas Poguntke. 2014. "The Decline of Membership-Based Politics." *Party Politics* 20 (2): 205–16.
- Verba, Sidney, Kay Lehman Schlozman, and Henry E Brady. 1995. *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. vol. 4. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Wängnerud, Lena. 2009. "Women in Parliaments: Descriptive and Substantive Representation." *Annual Review of Political Science* 12(1): 51–69.
- Widfeldt, Anders. 1999. "Losing Touch? The Political Representativeness of Swedish Parties, 1985–1994." *Scandinavian Political Studies* 22: 307–26.

VILKA PARTIER ÄGER DE VIKTIGASTE FRÅGORNA?¹

JOHAN MARTINSSON

Sammanfattning

I valrörelsen försöker politiska partier ofta sätta dagordningen så att den fokuserar på deras starka frågor. När partier anses ha den bästa politiken i en fråga används ibland begreppet sakfrågeägarskap. Tanken är att partierna som äger en fråga gynnas i valen om deras frågor står högt på dagordningen i valrörelsen. När vi jämför sakfrågeägarskapet vid tiden för europaparlamentsvalet 2014 och hösten 2016 så ser vi bara små förändringar. Några förändringar är att Sverigedemokraterna nu anses ha en bra politik för invandring och integration av flest väljare, och att Miljöpartiet har tappat mycket av stödet för sin miljöpolitik. Den nuvarande väljaragendan gynnar troligen Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna. Moderaterna däremot äger flera frågor som för närvarande ligger lågt på dagordningen, de har därför potential att stärka sitt opinionsstöd om exempelvis frågor som sysselsättning och ekonomi får en mer central position i debatten när riksdagsvalet 2018 närmar sig.

Det finns många faktorer som kan tänkas påverka vilket parti väljare röstar på. Under valkampanjer står ofta sakfrågorna i centrum. Partierna och deras företrädare lyfter fram olika samhällsproblem och debatterar vad som bör göras i olika frågor. Vilka frågor som lyfts fram och vilka partier som uppfattas ha bäst politik i dessa frågor kan då få stor betydelse. Kombinationen av den politiska dagordningen, vilka frågor som för tillfället anses viktigast, och vilka partier som anses ha bäst politik i dessa frågor, sakfrågeägarskapet, förväntas då ha stor påverkan på utfallet av en valkampanj och på vilka partier som vinner ökat eller minskat stöd.

Både inom den statsvetenskapliga väljarforskningen och i den offentliga debatten används begreppet sakfrågeägarskap (eng. *issue ownership*). Ordvalet är dock lite märkligt då ett parti inte i någon egentlig betydelse av ordet kan "äga" en fråga och sägas kontrollera den på samma sätt som en ägodel i vardagligt språkbruk. Ofta används begreppet liktydigt med att flest väljare anser att ett visst parti har en bra politik (eller "bäst" politik) i en fråga. Detta kan då, åtminstone i teorin, fluktuera snabbt trots den association till stabilitet som ordvalet ofta väcker.

Inom den statsvetenskapliga forskningen har däremot fenomenet mestadels betraktats som just ett stabilt fenomen. En av startpunkterna för teorier om sakfrågeägarskap var Ian Budge och Dennis Farlies banbrytande bok "*Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*"

(1983). Där porträtteras sakfrågeägarskapet som en stabil och närmast historiskt nedärv egenskap hos de politiska partierna i ett partisystem. Ägarskapet var stabilt mellan val, men den politiska dagordningen varierade och därmed kunde vissa partier gynnas i val där deras ”ägda” frågor stod i centrum för valdebatten, medan andra partier gynnades i andra valkampanjer med en annorlunda dagordning. En följdverkan av denna antagna stabilitet var också att de politiska partierna förutsattes i första hand tävla om att sätta dagordningen till sin fördel snarare än att försöka förändra väljarnas politiska åsikter eller uppfattningar om vilket parti som hade den bästa politiken. Agendakampen snarare än positionskampen kom att bli centralt i analyserna av partiers fram- och tillbakagångar i val.

Sentida forskning har emellertid ifrågasatt denna bild av stabilt sakfrågeägarskap. En del studier började så småningom påtala fall av förändring i ägarskap (se tex Bélanger 2003; Holian 2004; Martinsson 2009). En tidigare studie på svenska data under perioden 1979 till 2010 (Christensen et al 2015) påvisar ett antal intressanta observationer: 1) Huruvida sakfrågeägarskapet ses som stabilt eller lättörsligt beror i stor utsträckning på exakt hur vi definierar förändringar i ägarskapet. 2) Sakfrågeägarskap har generellt sett inte blivit mindre stabilt över tid, snarare har det aldrig varit så stabilt som den tidiga forskningen antog. 3) Sakfrågeägarskap är något mindre stabilt i typiska så kallade prestationsbaserade frågor (eng: *performance issues*) som exempelvis ekonomiska frågor.

I detta kapitel ska vi utforska partiernas sakfrågeägarskap i Sverige inför valet 2018. Kapitlet har två frågor i fokus. För det första ska vi undersöka hur mycket rörlighet vi kan se i sakfrågeägarskapet under de senaste åren i Sverige. Behåller partierna i allmänhet greppet om sina starka frågor eller förändras spelplanen snabbt? Hur mycket förändras egentligen sakfrågeägarskapet över tid, och kan det bäst karaktäriseras som stabilt eller som lättörsligt?

För det andra ska vi undersöka vilka partier som äger de viktigaste sakfrågorna knappt två år före riksdagsvalet 2018. Denna del inbegriper också att analysera vilka partier som har tillgångar i form av att fler tycker om deras politik än som redan sympatiserar med partiet.

Data och metod

Detta kapitel kombinerar data från den nationella SOM-undersökningen 2016 med data från den svenska Europaparlamentsvalsundersökningen 2014. Både SOM-undersökningen och Europaparlamentsvalsundersökningen gjordes i form av en postenkät (för mer information om Europaparlamentsvalsundersökningen 2014, se Berg & Oscarsson 2015). Detta kapitel använder främst de aggregerade fördelningarna, det vill säga hur många av alla svarande som har angett att olika partier har en bra politik i de olika frågorna. Vi gör därför inte här anspråk på att egentligen modellera väljarbeteende, utan kapitlet innehåller främst beskrivande analyser av det aggregerade opinionsläget vid två tidpunkter: våren 2014 samt

hösten 2016. Det finns även en liknande fråga i Riksdagsvalsundersökningen hösten 2014, men den genomförs huvudsakligen som en besöksintervju vilket gör att frågan ställs och kodas något annorlunda. Resultaten bedöms därför inte vara tillräckligt jämförbara med metoderna som används i den nationella SOM-undersökningen och i Europaparlamentsvalsundersökningen och den används därför inte i detta kapitel.

Det frågeinstrument som detta kapitel huvudsakligen baseras på är en enkätfråga som lyder ”Vilket eller vilka partier tycker du har en bra politik på följande området?”. Flera partier kunde markeras, liksom svarsalternativet ”ingen uppfattning”. Totalt räknades nio sakfrågeområden upp. Denna fråga var identisk i den nationella SOM-undersökningen 2016 och i Europaparlamentsvalsundersökningen.

Integration, utbildning och sjukvård i toppen av dagordningen

Låt oss först rekapitulera vilka frågor som finns överst på väljarnas dagordning och uppfattas som viktiga. Ända sedan 1987 har SOM-institutet ställt en öppen fråga i de årliga undersökningarna om vilka frågor eller samhällsproblem som de tycker är viktigast i Sverige idag. I SOM-undersökningen 2016 är det integrations- och invandringsfrågor som anges av flest respondenter. Hela 45 procent av alla som besvarade enkäten nämnde detta problemområde. Som nummer två ser vi utbildnings- och skolfrågor med 34 procent, och på tredje plats ligger sjukvården med 29 procent. Arbetsmarknad och sysselsättning som mestadels har legat högt på medborgarnas agenda i Sverige har nu minskat i betydelse fyra år i rad och nämns nu år 2016 endast av 13 procent som ett av de viktigaste problemen jämfört med 38 procent 2012. I övrigt är det värt att notera att lag och ordning ökar kraftigt från att bara ha nämnts av 5 procent 2015 till att år 2016 nämnas av 12 procent och nu hamna på sjunde plats bland olika frågor och samhällsproblem. Det kan alltså vara värt att fästa extra uppmärksamhet på dessa frågor när vi undersöker vilka partier medborgarna tycker har en bra politik på de olika områdena (för en komplett redovisning av viktiga samhällsproblem 1986–2016, se inledningskapitlet i denna volym). Vi har i den nationella SOM-undersökningen 2016 och i Europaparlamentsvalsundersökningen 2014 tämligen god täckning i frågan om vilka partier som har en bra politik för de viktigaste frågorna. Av utrymmesskäl begränsades dock antalet sakfrågeområden till 9 i enkäterna, och bland de som saknas märks sjukvården på tredje plats 2016 och lag och ordning som stigit markant på agendan.

Sakfrågeägarskap våren 2014 och hösten 2016

Tabell 1 nedan visar andelen som säger att de olika partierna hade en bra politik på de nio olika områdena för både våren 2014 och hösten 2016. Den nationella SOM-undersökningen genomfördes från september 2016 till februari 2017, men

i allt väsentligt kom svaren på postenkäten in mellan september och november och kan därför främst sägas karaktärisera hösten 2016.

Även Piratpartiet ingick i frågan 2014, men då partiet inte fick representation i Europaparlamentet och heller inte ingår i SOM-undersökningen 2016 redovisas dessa siffror inte här. I tabell 1 ramar vi in andelen bra politik för det parti som uppnår den högsta siffran respektive år.

Vi börjar med att undersöka läget vid tidpunkten för Europaparlamentsvalet i maj 2014. För det första ser vi att frågan var svår att besvara för många väljare. Generellt sett väljer omkring en tredjedel att säga att de inte har någon uppfattning om partiernas politik, och för försvarspolitiken var andelen så hög som 52 procent. Lättast att ta ställning hade deltagarna när det gäller ekonomi, social välfärd och miljö.

Vi ser 2014 ett mycket tydligt mönster där Socialdemokraterna och Moderaterna, ledarpartierna för de två stora politiska blocken, äger de flesta frågorna. Endast miljöfrågan har ett annat parti som sakfrågeägare där hela 47 procent säger att Miljöpartiet har en bra politik. Det är i själva verket den högsta siffran som något parti lyckas skrapa ihop för något frågeområde i Europaparlamentsvalsundersökningen 2014. Visserligen hade Miljöpartiet kraftig medvind och gjorde ett rekordval med hela 15 procent av rösterna i valet till Europaparlamentet 2014, men det är likväl en imponerande siffra. I övrigt bedöms Moderaterna av flest ha en bra politik på sina klassiska områden som ekonomin, försvaret och skatterna. Socialdemokraterna å andra sidan har enligt flest svarande bra politik när det gäller sysselsättningen, skolan, välfärden, jämställdheten och invandringen.

När det gäller sysselsättningen så har Moderaterna och Socialdemokraterna länge kämpat om ägarskapet av frågan. Skillnaderna mellan partierna minskade mot slutet av 1990-talet och i samband med valet 2006 lyckades Moderaterna samtidigt med bildandet av Alliansen ta över Socialdemokraternas historiska ägarskap av sysselsättningsfrågan (för mer om detta se Oscarsson & Holmberg 2008; Martinsson 2009). Vi kan även notera att trots att Sverigedemokraterna får den näst högsta siffran när det gäller invandringpolitiken med 17 procent så är det våren 2014 ännu fler – 21 procent – som anser att Socialdemokraterna har en bra politik på området. Vi ska nu gå vidare med att analysera läget inför valet 2018 genom att använda den nationella SOM-undersökningen 2016 och se hur läget har förändrats.

Det mest slående när vi analyserar resultaten från hösten 2016 är hur lika de är resultaten från våren 2014. Detta trots att mycket skiljer de två undersökningarna åt. Det har gått nästan två och ett halvt år. Europaparlamentsvalsundersökningen genomfördes direkt efter ett val. Det var dessutom ett val till Europaparlamentet vilket gjorde att valdebatten naturligt fick en lite annan betoning än den svenska politiska debatten vanligen har. Undersökningarna skiljs dessutom åt av den stora flyktingkrisen hösten 2015 som på många sätt förändrade svensk politik. Trots dessa kontextuella skillnader är resultaten tämligen lika. Det visar på en hög stabilitet i partiernas sakfrågeägarskap.

Tabell 1 Andel "bra politik" för samtliga partier inom nio sakfrågeområden i Europaparlamentsvalsundersökningen 2014 och i den nationella SOM-undersökningen 2016 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI	Ingen uppf.
Ekonomi										
2014	9	30	7	12	39	6	8	2	2	31
2016	7	23	7	8	34	4	3	5	1	35
Sysselsättning										
2014	11	35	8	10	27	5	8	3	2	35
2016	6	24	11	9	27	5	3	4	1	36
Skola/utbildning										
2014	12	30	5	22	15	6	11	2	3	33
2016	8	22	6	19	17	6	6	4	1	35
Social välfärd										
2014	17	42	7	11	14	10	10	8	4	31
2016	12	31	9	10	17	6	4	7	2	33
Försvar										
2014	5	18	4	10	21	4	4	4	2	52
2016	4	16	4	11	22	3	2	7	1	46
Jämställdhet										
2014	18	28	7	12	12	6	15	2	25	34
2016	13	23	10	10	16	6	7	4	10	37
Invandring										
2014	11	21	6	11	13	6	12	17	6	40
2016	8	19	7	7	17	5	5	21	3	33
Skatter										
2014	12	28	6	10	30	6	8	2	2	33
2016	9	21	7	8	29	5	3	5	1	35
Miljö										
2014	10	14	17	6	11	4	47	2	3	30
2016	8	14	16	5	14	3	23	3	1	38

Kommentar: Procentbasen är samtliga som besvarade formuläret, det vill säga 2 079 personer 2014 och 1 592 personer 2016. I denna tabell har de som hoppade över hela frågan sammanförts med de som kryssade i "ingen uppfattning".

Källa: Europaparlamentsvalundersökningen 2014 och den nationella SOM-undersökningen 2016.

Det finns dock några skillnader värda att lyfta fram. För det första har Moderaterna hösten 2016 med knapp marginal tagit över sysselsättningsfrågan från Socialdemokraterna igen. Som vi såg inledningsvis tillhör dock den frågan inte längre de viktigaste frågorna enligt väljarna. Under de två dryga år som gått har Sverigedemokraterna 2016 även lyckats bli det parti som flest väljare tycker har en bra politik på invandrings- och integrationsområdet. Skillnaden mellan Socialdemokraterna och

Sverigedemokraterna är visserligen inte stor, men har nu vägt över till Sverigedemokraternas favör. Sammantaget har Socialdemokraterna tappat ägarskapet i två frågor och går från att anses ha en bra politik av flest i tidigare fem frågor till nu tre.

Miljöpartiet har också tappat mycket i sin stora profilfråga – miljön – ned från imponerande 47 procent 2014 till 23 procent i SOM-undersökningen hösten 2016. Detta utgör en ovanligt kraftig förändring och avståndet är nu inte mer än 7 procentenheter till den närmaste utmanaren Centerpartiet. Feministiskt initiativ har också tappat kraftigt i sin profilfråga jämställdhet, ned från 25 procent 2014 till 10 procent 2016. Men i huvudsak kvarstår de stora dragen från tidigare. Rörligheten i frågeägarskapet är inte generellt sett särskilt stor trots de skilda kontexterna, vi känner fortfarande klart igen mönstret från 2014. Samtidigt ser vi tydligt några fall av förändring.

I de frågor som är viktigast för väljarna två år innan valet – invandring och utbildning – är det Sverigedemokraterna respektive Socialdemokraterna som av flest anses ha en bra politik. Dessa två partier tycks också nu inför sommaren 2017 enligt de senaste opinionsmätningarna vara de två största partierna i svensk politik medan Moderaternas opinionsstöd har sjunkit ned till tredje plats (till exempel enligt Novus väljarbarometer mars-maj 2017, www.novus.se). Sjukvården som ligger på tredje plats ingick inte i SOM-undersökningens frågebatteri, men enligt andra opinionsinstitut verkar Socialdemokraterna ha övertaget när det gäller sjukvårdsfrågor (se t ex Novus januarimätning 2017). Det är också värt att notera att Moderaterna trots allt bedöms ha en bra politik i många frågor, men att dessa frågor, som exempelvis ekonomi, sysselsättning och skatter eller försvaret, för tillfället inte ligger särskilt högt på agendan. Om dagordningen förändrades skulle även partiernas ställning i opinionen kunna göra det.

För vilka partier är politiken mer populär än partiet?

De stora partierna tenderar att äga de flesta sakfrågor. I första hand tänker vi oss att dessa partier är större än andra partier just på grund av att deras politik är populär bland många väljare, även om vi också kan föreställa oss den omvända processen, där en generellt positiv bild av ett parti sprider sig till bedömningen av deras politik. Men för att förstå sakfrågeägarskapet och hur det kan påverka partiernas popularitet när dagordningen förändras behöver vi också sätta politikbedömningen i relation till partiernas storlek. Det är två helt olika situationer om exempelvis 15 procent tycker att ett parti har en bra politik i en fråga om partiet samlar 5 procent av väljarkåren eller om partiet samlar 30 procent av väljarna. Särskilt tydligt blir detta om vi föreställer oss att sakfrågan har varit undanskymd men plötsligt stiger på dagordningen och blir viktig för allt fler väljare. Ett parti som tidigare samlade 5 procent av väljarna har då sannolikt goda chanser att dra nytta av sitt sakfrågeägarskap, medan ett 30-procentsparti troligen inte gynnas på samma sätt om 15 procent tycker de har en bra politik i frågan. Och detta oavsett om 15 procent råkar vara den högsta siffran bra politik något parti uppnår. För

att bättre förstå hur en förändrad dagordning skulle kunna påverka stödet för partierna behöver vi sätta andelen bra politik i relation till partiernas storlek för att på detta sätt kontrollera för storleken.

Vi ska därför avrunda detta kapitel med att analysera vilka partier som har en politik som är populär bland fler än vad partiet självt är (jämför med analyserna i Annika Fredéns kapitel i denna volym). Tanken är att sådana frågor har potentialen att gynna partiet väljarmässigt. Om frågor där politiken är mer populär än partiet stiger på agendan kan det gynna partiet ifråga. Vi sätter helt enkelt sakfrågeägarskapet i relation till partiernas storlek. Detta får också effekten av att vi lättare kan se detaljerna bortom Socialdemokraternas och Moderaternas dominans i de flesta sakfrågor i kraft av sin storlek. I tabell 2 redovisas därför procentandelen som säger att partiet har en bra politik inom ett område minus andelen som säger att de tycker bäst om det partiet (bland samtliga svarande, det vill säga inklusive de som inte har uppgett något svar på frågan om bästa parti).

På samma sätt som tidigare markerar vi det parti som har mest positiva siffror genom att rama in siffran i tabellen. Det mest slående i tabell 2 är att vänsterblocket i form av Socialdemokraterna och Vänsterpartiet när vi räknar på detta sätt inte äger en enda fråga. I inget fall har S eller V på något av de nio områdena störst andel överskott av väljare som anser att de har en bra politik i förhållande till andelen som anser att de är det bästa partiet. På deras starkaste område, social välfärd, har Liberalerna ett lika stort positivt överskott (6 procentenheter). I övrigt föreligger i själva verket ytterst få frågor där partierna till vänster uppvisar ett positivt nettoöverskott.

Tabell 2 Andel "bra politik" i förhållande till andelen som anger att de tycker bäst om partiet, 2016 (procent)

	V	S	C	L	M	KD	MP	SD	FI
Ekonomi	+1	-2	+1	+4	+14	+1	-2	-7	-1
Sysselsättning	0	-1	+5	+5	+7	+2	-2	-8	-1
Skola/utbildning	+2	-3	0	+15	-3	+3	+1	-8	-1
Social välfärd	+6	+6	+3	+6	-3	+3	-1	-5	0
Försvar	-2	-9	-2	+7	+2	0	-3	-5	-1
Jämställdhet	+7	-2	+4	+6	-4	+3	+2	-8	+8
Invandring	+2	-6	+1	+3	-3	+2	0	+9	+1
Skatter	+3	-4	+1	+4	+9	+2	-2	-7	-1
Miljö	+2	-11	+10	+1	-6	0	+18	-9	-1

Kommentar: Procentbasen är samtliga som besvarade formuläret som innehåll denna fråga, det vill säga 1 592 personer. Siffrorna i tabellen visar andelen som har angett att partiet har en bra politik på området minus andelen som har angett att de tycker partiet är det bästa partiet. Det parti som har mest positiva siffror för varje område har ringats in. Frågan om parti de tycker bäst om lyder: "Vilket parti tycker du bäst om idag?".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

De mest tydliga profilområdena när vi räknar på detta sätt är ekonomi där Moderaterna har en nettosiffra på +14, skolan där Liberalerna har +15 och miljön där Miljöpartiet ligger på +18. Även Sverigedemokraterna har i sin profilfråga invandring en politik som är populär bland substantiellt fler än partiet i sig med +9. Detsamma gäller för Feministiskt initiativ med +8 för sin jämställdhetspolitik. Dessa frågor där klart fler tycker att partiet har en bra politik än som tycker bäst om partiet kan sägas utgöra *agendavinnarfrågor*, frågor där partiet kan gynnas i valet om det lyckas få upp sakfrågan högre på väljarnas dagordning.

Sammantaget ser vi en bild där den nuvarande väljaragendan kan antas gynna Socialdemokraterna och Sverigedemokraterna. Men det är svårt att se att Vänsterpartiet och Socialdemokraterna har möjlighet att ytterligare stärka sitt opinionsstöd genom att arbeta med att driva agendan i sin riktning. Bland allianspartierna däremot är det tydligt att framförallt Moderaterna skulle kunna gynnas av en vändning där ekonomi och sysselsättning fick ett större utrymme i debatten då de har en mycket stark profil i dessa frågor, särskilt i förhållande till partiets generella popularitet.

Den övergripande bilden är att det inte tycks pågå några större övertaganden eller förändringar vad gäller sakfrågeägarskapet i svensk politik de senaste åren. Några få undantag finns, men där handlar det snarare om att en tidigare tydlig sakfrågeägare har tappat i sin fråga men att inget annat parti har förmått ta en ny ledarroll, som till exempel Miljöpartiets stora tapp i miljöfrågan mellan 2014 och 2016. Den stora bilden är snarare att det är kampen om dagordningen som är central inför valet 2018 och inte kampen om väljarnas bedömning av partiernas politik.

Det nya frågebatteriet i den nationella SOM-undersökningen kommer vara ett värdefullt mätinstrument för att långsiktigt följa sakfrågeägarskapet i svensk politik. Till skillnad från en del andra undersökningar om sakfrågeägarskap som ofta efterfrågar vilket parti som har "bäst politik" har vi i den nationella SOM-undersökningen valt att istället fråga människor vilket eller vilka partier som har en "bra politik". Detta öppnar för att ange fler partier och vi kan därmed förhoppningsvis lättare fånga upp situationer när ingen entydig sakfrågeägare finns eller när en förändring är på väg att ske.

Not

- ¹ Den fråga om sakfrågeägarskap som detta kapitel huvudsakligen bygger på har ställs i samverkan med Valforskningsprogrammet vid Göteborgs universitet (www.valforskning.pol.gu.se).

Referenser

- Bélanger, Éric (2003). "Issue Ownership by Canadian Political Parties, 1953–2001", *Canadian Journal of Political Science*, 36, 539–58.
- Budge, Ian & Dennis Farlie (1983). *Explaining and Predicting Elections: Issue Effects and Party Strategies in Twenty-three Democracies*. London: George Allen and Unwin.
- Christensen, Love, Stefan Dahlberg & Johan Martinsson (2015). "Changes and Fluctuations in Issue Ownership: The Case of Sweden 1979–2010", *Scandinavian Political Studies*, 38:2, 137–57.
- Holian, David B. (2004). "He's Stealing My Issues! Clinton's Crime Rhetoric and the Dynamics of Issue Ownership", *Political Behavior*, 26, 95–124.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008). *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Martinsson, Johan (2009). *Economic Voting and Issue Ownership: An Integrative Approach*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Berg, Linda & Henrik Oscarsson (2015). *Supervalåret 2014*. Stockholm: SCB.

DET SVENSKA PARTISYSTEMET I FÖRÄNDRING

HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

I det här kapitlet analyseras de svenska väljarnas gillanden och ogillanden av de politiska partierna och hur partiernas sympatisörer positionerar sig i ett stort antal sakfrågor. Syftet är att pröva idéer om att den tidigare starkt endimensionella konfliktstrukturen i det svenska partisystemet idag utmanas av en ny kulturell dimension som fångar upp grundläggande motsättningar i frågor som rör nationalstatens gränser och globaliseringens konsekvenser. Resultaten visar att konfliktnivån för frågor som kan knytas till den kulturella dimensionen – främst när det gäller flyktningmottagning, invandring och mångkultur – har ökat dramatiskt i Sverige de senaste två åren. Samtidigt visar den traditionella vänster-högerdimensionen få tecken på att försvagas. Det betyder att graden av konflikt i det nya tvådimensionella partisystemet totalt sett ökar. Utvecklingen sätter ökad press på våra politiska partier att hantera nya konflikter – och använda nya sätt att lösa dem på – för att upprätthålla politisk stabilitet och handlingskraft.

Tidigare forskning visar att konfliktstrukturen i många europeiska partisystem är stadd i förändring. Det brukar heta att den klassiska ekonomiska vänster-högerdimensionen utmanas av en kulturell dimension som ibland går under namnet GAL-TAN, där (G)röna, (A)lternativa och (L)ibertära värderingar ställs emot (T)raditionella, (A)uktoritära och (N)ationalistiska värderingar (se t ex Hooghe, Marks & Wilson 2002; Marks et al. 2006). Den framväxande dimensionen går på tvärs mot den klassiska fördelningspolitiska som under lång tid legat till grund för politisk konflikt i Sverige (Oscarsson & Holmberg 2016). Den kulturella dimensionen finner sin näring i allt starkare motsättningar rörande nationalstatens gränser, identitet, globalisering och mångkultur. Potentiellt kan utvecklingen mot ett tvådimensionellt partisystem leda till radikalt förändrade förutsättningar för partikonkurrens, partisamarbeten och regeringsbildningar i Sverige. Därför finns det anledning att noggrant närstudera hur dessa grundläggande strukturer förändras.

SOM-undersökningarna är genom sina återkommande årliga mätningar av politiska preferenser ett värdefullt verktyg för att spåra förändringar av konfliktstrukturen i partisystemet. I det här kapitlet fortsätter vi våra analyser (Bergström et al. 2015; Ohlsson, Oscarsson & Solevid 2016) av pågående förändringar i partisystemet så som de tar sig uttryck på väljarmarknaden. Analyserna sker i tre steg. 1) Först analyserar vi mönster i den grundläggande preferensstrukturen bland väljarna, det vill säga hur starka antipatier och sympatier väljarna hyser för olika partier. 2) Därefter

undersöker vi systematiskt hur olika grupper av partisympatisörer positionerar sig i ett femtiotal olika sakfrågor som vi låtit respondenterna i SOM-undersökningen 2016 ta ställning till. 3) Slutligen genomför vi en analys av hur graden av partipolarisering har utvecklats för frågor relaterade till vänster-högerdimensionen och för frågor som är relaterade till den nya kulturella dimensionen.

Den svenska partirymden

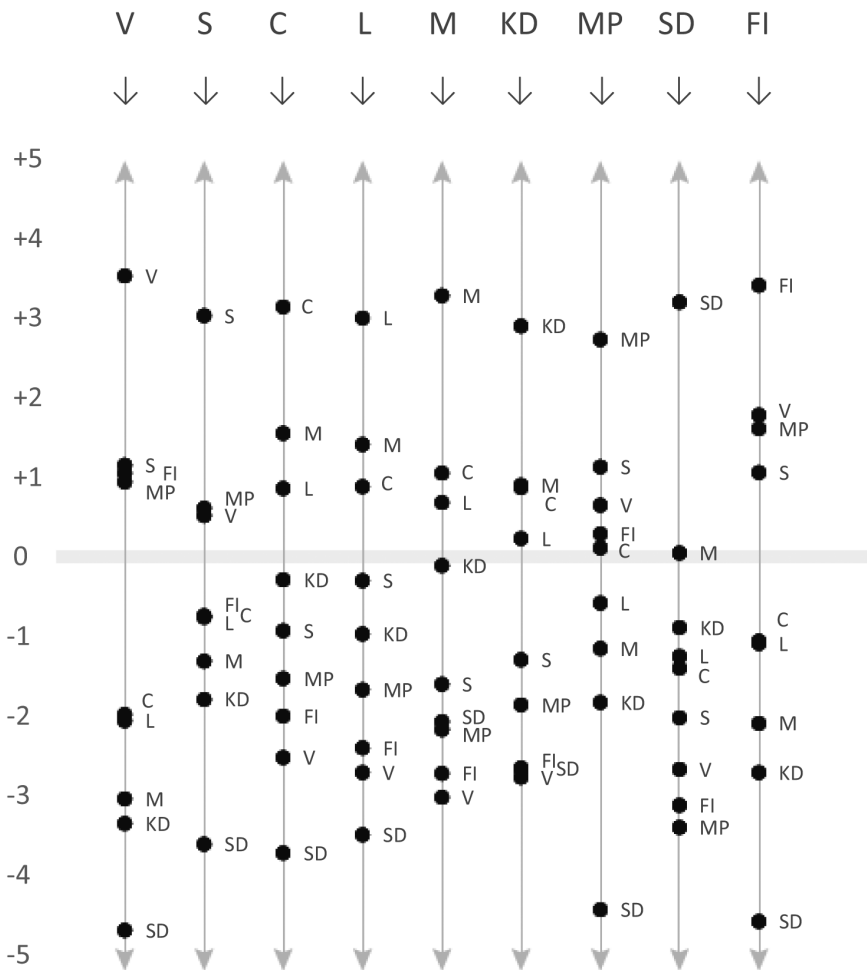
Analysen av den grundläggande preferensstrukturen i väljarkåren – vilka partier som väljarna ogillar respektive gillar – har visat sig vara ett effektivt sätt att nå kunskap om hur väljarna uppfattar konfliktstrukturen i partisystemet (se t ex Oscarsson 1998). Sådana analyser vilar på spatiala – rumsliga – valteorier (Hotelling 1929; Downs 1957; Enelow & Hinich 1990) där man tänker sig att partier och väljare kan positioneras i en gemensam rymd. Teorierna tar sin utgångspunkt i en normativ föreställning om att aktörer i ett fungerande partisystem bör vara någotsånär eniga när det gäller uppfattningar om hur spelplanen ser ut och om de inbördes politiska avstånden mellan partierna längs centrala åsiktsdimensioner. Om det existerar en sådan samsyn om spelplanen även bland väljarna borde det i så fall betyda att vi kan förvänta oss en tydlig struktur i deras politiska preferenser: Oavsett var i partirymden väljaren själv befinner sig borde ogillandet och gillandet av partier vara strukturerat efter var partierna befinner sig i den politiska rymden. Väljarna blickar alltså ut över samma partisystem fast från olika positioner: ju längre bort från den egna positionen desto sämre tycker man om politiska partier och ledare.

Grundinformationen i analyser av preferensstrukturen är väljarnas sympatier och antipatier för de olika partierna eller, om man så vill, deras individuella partipreferensordningar. I figur 1 redovisas för varje grupp av partisympatisörer alla partiers genomsnittliga placering längs en elvgradig ogillar-gillarskala från -5 (ogillar starkt) till +5 (gillar starkt). Skalan har använts i svenska Valundersökningar sedan 1968 och är inspirerad av de känslotermometrar som växte sig populära under 1960-talet i de amerikanska motsvarigheterna.¹ SOM-institutet har använt sympatiskalan sedan den första nationella undersökningen 1986.

Det finns många fördelar med att på det här sättet analysera samlade data om preferensstrukturen i väljarkåren. När samtliga partier värderas erhålls nämligen information om väljarnas kompletta preferensordningar. Där ingår inte bara partier som tillhör de mest omtyckta eller de näst mest omtyckta, utan också de partier som gillas i tredje, fjärde, femte, sjätte, sjunde, åttonde och nionde hand. I en sådan samlad analys blir inte bara starka sympatier viktiga, utan även halvljumma sentiment och tydliga antipatier. Med elva skalsteg och tio partier är antalet möjliga kombinationer av sympatier och antipatier för de olika partierna stort. En enskild väljares betygsättning av alla partier blir nästan unikt.

Resultaten presenteras för alla nio grupper av partisympatisörer, en för varje vertikal linje (se figur 1). I figuren är gruppernas genomsnittliga betyg av alla andra

Figur 1 Partisympatisörernas värderingar av sitt eget och alla andra partier längs en elvgradig ogillar-gillar skala 2016 (medeltal)

Kommentar: Figuren visar alla partisympatisörers genomsnittliga betyg för alla partier längs en sympatiska skala från -5 ("ogillar starkt") till +5 ("gillar starkt"). Ett mittenalternativ används för skalans nollpunkt: "varken gillar eller ogillar". Antalet svarande för varje grupp av partisympatisörer varierar från 347 (Socialdemokraterna) till 34 (Feministiskt initiativ). Alla partier som äger mandat i riksdagsval eller Europaparlamentsval ingår normalt i SOM-institutets mätningar, såvida inte det finns en pågående forskningssamverkan med forskargrupper som fokuserar på ännu mindre partier.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

partier markerade med en prick. Inte överraskande visar resultaten att det är de egna partiet som är mest omtyckt bland partiernas sympatisörer, med genomsnittliga sympatipoäng nära +3 på skalan. För att ta ett exempel: Vänsterpartiets sympatisörer anser att Vänsterpartiet är det mest omtyckta partiet med ett medeltal kring +3,5. Därefter följer på delad andraplats Socialdemokraterna, Feministiskt initiativ och Miljöpartiet med ett snittbetyg kring +1,0. På den negativa delen av skalan återfinns Centerpartiet och Liberalerna på en delad femteplats med betyget 2,0. Moderaterna och Kristdemokraterna får mycket låga genomsnittliga betyg (3,0 respektive -3,3) bland V-sympatisörerna. Allra minst omtyckt parti är dock Sverigedemokraterna med ett snittbetyg på -4,7.

Sverigedemokraternas stämpel som ett pariparti är alltså högst motiverat om vi ser till svenska folkets starka ogillande av partiet. Antipatierna för Sverigedemokraterna är utbrett i den svenska väljarkåren. Med två undantag får SD lägst genomsnittligt betyg bland samtliga partisympatisörer. Det första undantaget är förstas bland SDs egna sympatisörer. Det andra undantaget är Moderaternas sympatisörer som i genomsnitt placerar Sverigedemokraterna på en sjätte plats i sin partipreferensordning. Det känslomässiga avståndet till Sverigedemokraterna är längre än till Socialdemokraterna (femte plats) bland M-sympatisörerna.

Bland Kristdemokraternas sympatisörer är Sverigedemokraterna inte på nionde plats i rangordningen. SD delar istället sjundeplatsen med Feministiskt initiativ och Vänsterpartiet. Resultaten från SOM-undersökningen 2016 visar således att det är partier som står längst åt det konservativa hållet i svensk politik – Kristdemokraterna och Moderaterna – som hyser något svagare antipatier för Sverigedemokraterna. Bland övriga partier innehar SD tveklöst sistaplatsen.

Sverigedemokraternas sympatisörer hyser inte något särskilt starkt gillande för något av de andra partierna. Moderaterna når just över nollpunkten i snittbetyg på vår elvgradiga skala. Kristdemokraterna är på andra plats bland SD-väljarna, följt av allianspartierna Liberalerna och Centerpartiet. Den genomsnittliga SD-sympatisören har alltså tydligt ett gillande för partier som finns till höger i det svenska partisystemet. Socialdemokraterna gillas först i femte hand, följt av de rödrosa partierna Vänsterpartiet och Feministiskt initiativ. Miljöpartiet är i särklass minst omtyckt. Ingen annan grupp av sympatisörer ogillar Miljöpartiet lika starkt som Sverigedemokraternas.

Väljarnas sympatier och antipatier för de olika partierna kan, om vi också plockar in evalueringar av partiledarna, analyseras framgångsrikt med hjälp av olika skalnings- och analystekniker. I figur 2 redovisar vi resultatet från en multidimensionell skalningsanalys som sammanfattar strukturen i de preferensdata vi redovisat i figur 1. Kartan visar partiernas inbördes positioner och de avstånd mellan partierna som bäst passar in på väljarkårens gillande och ogillande av partierna. Den bygger på ett rikt datamaterial bestående av samtliga svarandes betygsättning av nio partier och tio partiledare/språkrör.

Jämfört med en liknande karta över partisystemet som togs fram i samband med analyserna av 2014 års val (Bergström et al. 2015) och som är reproducerad även här (se figur 2) finns mycket små skillnader. Preferensstrukturen i väljarkåren har inte ändrats särskilt mycket sedan valet 2014. Den skillnad vi kan se är Sverigedemokraternas position relativt de andra två tydliga blocken. På kartan över 2016 års partisystem står SD klart närmare allianspartierna än vad partiet gjorde 2014.

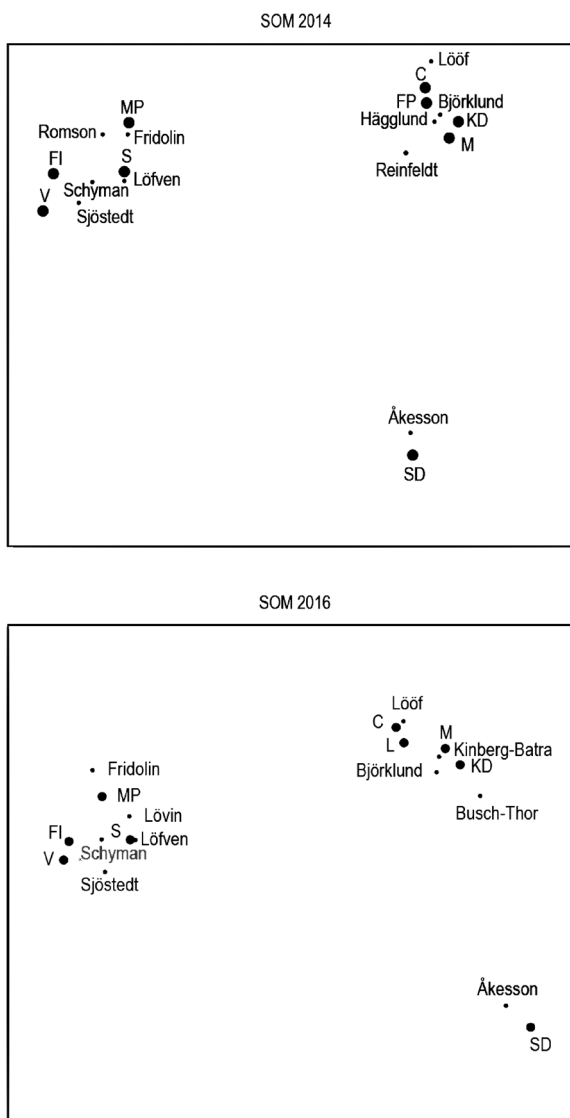
Partiernas inbördes positioner 2016 visar på samma låsning på väljarnivå som vi känner så väl igen från det parlamentariska dödläget efter valet 2014, som så när orsakade det första extra valet i Sverige sedan 1958 och som ledde fram till Decembereöverenskommelsen (Bjereld, Eriksson & Hinnfors 2016): laguppställningarna med de rödgröna partierna V, S och MP tillsammans med det rosa FI tätt tillsammans i det nordvästra hörnet av vår karta över partisystemet, de fyra Allianspartierna C, L, KD och M i nordöst och Sverigedemokraterna ensam i söder.

I en enda bild sammanfattas det parlamentariska problemet i Sverige, som sannolikt kommer att kvarstå även efter 2018 års val: inget regeringsalternativ är tillräckligt stort för att kunna formera en stabil regering som befinner sig i närheten av riksdagsmajoritet eller som kan nå framgång i riksdagsomröstningar om budgeten. För att bryta minoritetsparlamentarismen kan det komma att krävas långtgående samarbeten – kanske i form av regeringsamverkan – mellan partier som historiskt inte har bedrivit nära samarbete, åtminstone inte i närtid.

Att väljarnas mentala bild av partisystemet – tolkat genom preferensstrukturen – ger en så pass tydlig illustration av det parlamentariska läget i svensk politik är intressant. Det betyder på sätt och vis att det finns en inneboende logik i den parlamentariska låsningen; att blockeringen på elitnivå i riksdagen är 'representativ' för hur väljarnas sentiment för de olika partierna är strukturerade. Ett annat sätt att beskriva saken är att väljarmarknaden är strukturerad på ett sätt som ligger helt i linje med utbud som existerar vad beträffar möjliga samarbeten. Om det är elitaktörer som leder opinionen eller om det tvärtom är väljarnas preferenser som påverkar partierna är förstås svårt att uttala sig om utan närmare studier.

Låsningen på väljarnivån kan också betyda att beredskapen för förändringar av partiernas samarbetsmönster eller nya koalitions signaler är relativt låg bland väljarna. En snabbtitt på mittenpartiernas sympatisörer av varandras partier bekräftar den bilden: Bland S-sympatisörerna är det känslomässiga avståndet till närmaste alliansparti Centerpartiet närmare fyra enheter (se figur 1). Lika långt är det när vi ser till C-sympatisörernas avstånd till S. Det närmaste blocköverskridande avståndet skulle i så fall vara Liberalernas sympatisörers relativt sett mindre negativa poängsnitt för Socialdemokraterna. Det finns gott om asymmetrier också: Miljöpartiets sympatisörer är relativt sett mer förtjusta i Centerpartiet än vad Centerpartiets sympatisörer är förtjusta i Miljöpartiet.

Figur 2 Den svenska partirymden 2014 och 2016. Resultat från en multidimensionell skalningsanalys av väljarnas evalueringar av partier och ledare på en ogillar-gillarskala

Kommentar: För att kunna genomföra en multidimensionell skalningsanalys (MDS) behöver man först analysera data över hur mycket alla väljare ogillar respektive gillar partier och ledare. Det görs med en särskild procedur som kallas Line of Sight (LOS) (Rabinowitz 1976; Listhaug, Macdonald & Rabinowitz 1990). Resultatet av LOS-proceduren – som är särskilt anpassad för att

vara helt förenlig med teorierna bakom multidimensionell unfoldinganalys – är en närhetsmatris med ordinal information om alla inbördes avstånd mellan partierna rangordnade från minsta till största avstånd. Närhetsmatrisen kan sedan analyseras effektivt med hjälp av klassisk icke-metrisk multidimensionell skalning (MDS) (Kruskal & Wish 1978). Ett passningsmått används för att avgöra hur god överensstämmelsen är mellan de ursprungliga avståndsmåtten i matrisen och de inbördes avstånden mellan partier och ledare på den färdiga kartan. En tvådimensionell lösning visar i det här fallet en mycket god passning (Badness of fit=.06). Punktkonfigurationen i figuren visar de inbördes avstånden mellan partier och väljare men detta resultat är i sig självt helt oberoende av vad x- och y-axeln representerar.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2016.

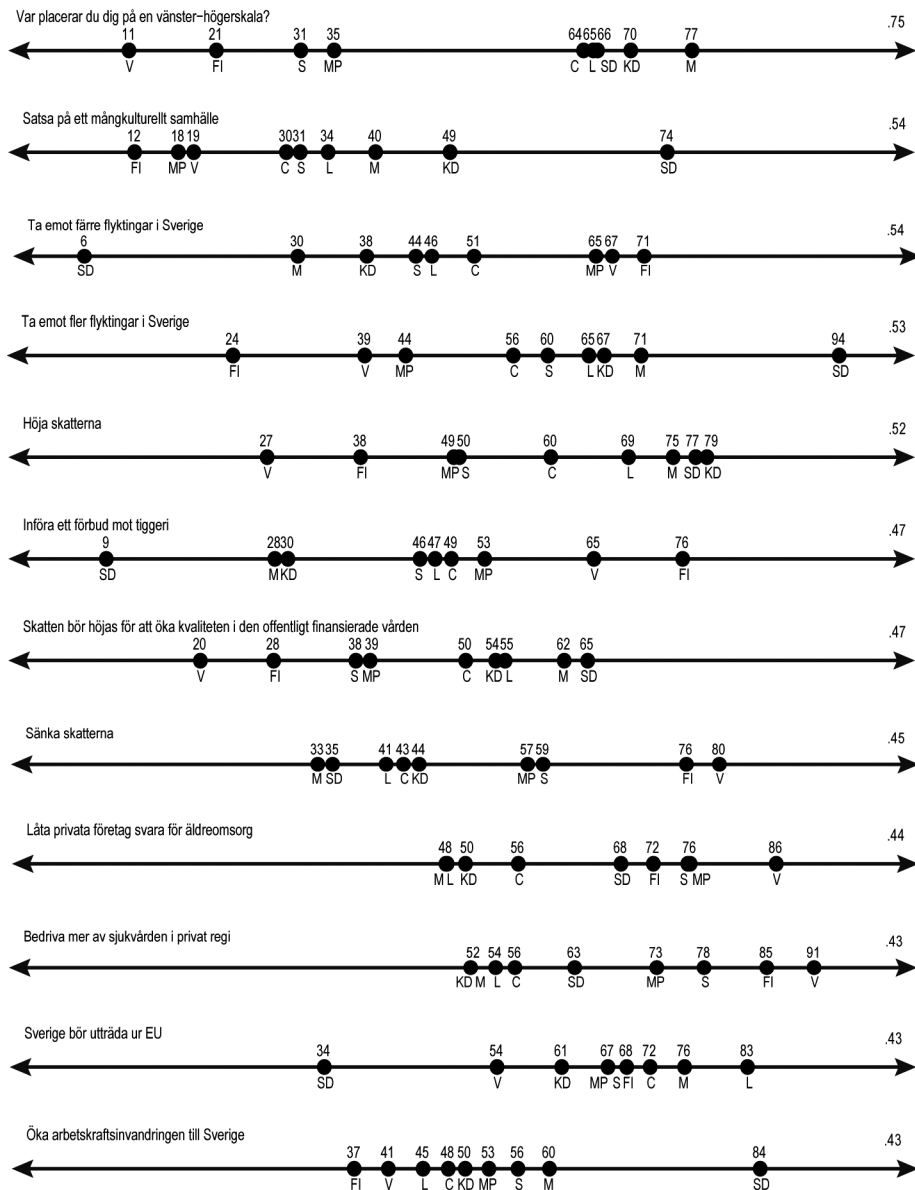
Åter till kartan och fortsättningen av analysen: Punktkonfigurationen i figur 2 är helt tom på politiskt innehåll och visar enbart hur avståndsinformationen i väljarnas evalueringar av partier och ledare bäst kan presenteras i en tvådimensionell rymd. Vi kan dock gissa oss till att den horisontella dimensionen bör vara en vänster-högerdimension och att den vertikala dimensionen skulle kunna ha med inställning till invandring, mångkultur och traditionella värderingar att göra. Men för att kunna pröva sådana hypoteser mer systematiskt behöver man ta nästa steg i analysen: att studera i vilken utsträckning sakpolitiska ställningstaganden samvarierar med position i den politiska rymden.

Partiernas sakfrågeåsikter

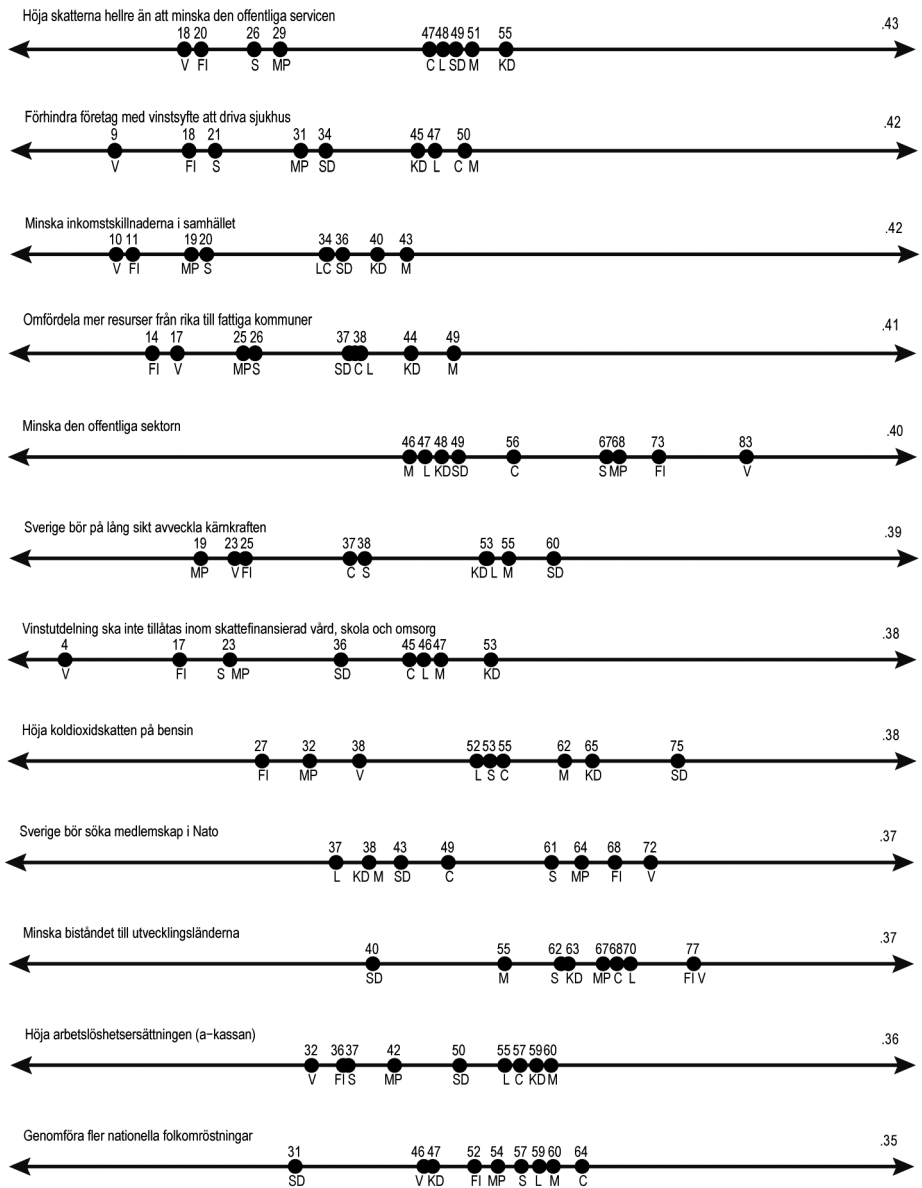
Att söka stöd för olika tolkningar av de ideologiska avstånden mellan partierna kan genomföras mer eller mindre formellt (jfr Oscarsson 1998).² I det här fallet använder vi en mindre formell mönstermatchande metod. Vi börjar med att rangordna samtliga sakfrågor som de svarande fick möjlighet att ta ställning till i 2016 års SOM-undersökning – totalt 58 stycken – efter hur starkt åsikterna samvarierar med partisympati. Korrelationsmättet eta används för att mäta graden av partipolarisering – ju starkare korrelation desto större är de attitydmässiga skillnaderna mellan grupper av partisympatisörer. Ju högre eta-värde desto bättre är möjligheterna att gissa en persons partisympati genom att ta utgångspunkt i vad personen anser i en specifik sakfråga.

I figur 3 har vi listat de 36 starkast partipolariserade sakfrågeåsikterna i 2016 års SOM-undersökning. Historiskt har det svenska partisystemet tillhört ett av de mest endimensionella i världen (Oscarsson & Holmberg 2016). Konflikten mellan arbete och kapital har dominerat svenskt politiskt liv under 1900-talet mer än i kanske något annat land. Därför är det helt enligt förväntningarna att vänster-högeridentifikation även 2016 uppvisar starkast grad av partipolarisering (eta=.76). Rangordningen av partierna från vänster till höger [V-S-MP-C-L-KD-M] känns väl igen från tidigare analyser (se t ex Oscarsson & Holmberg 2016; Bergström et al 2015). Feministiskt initiativs sympatisörer spränger sig in mellan V och S medan Sverigedemokraternas sympatisörer i genomsnitt placerar sig på ungefär samma vänster-högerposition som andra allianspartiers.

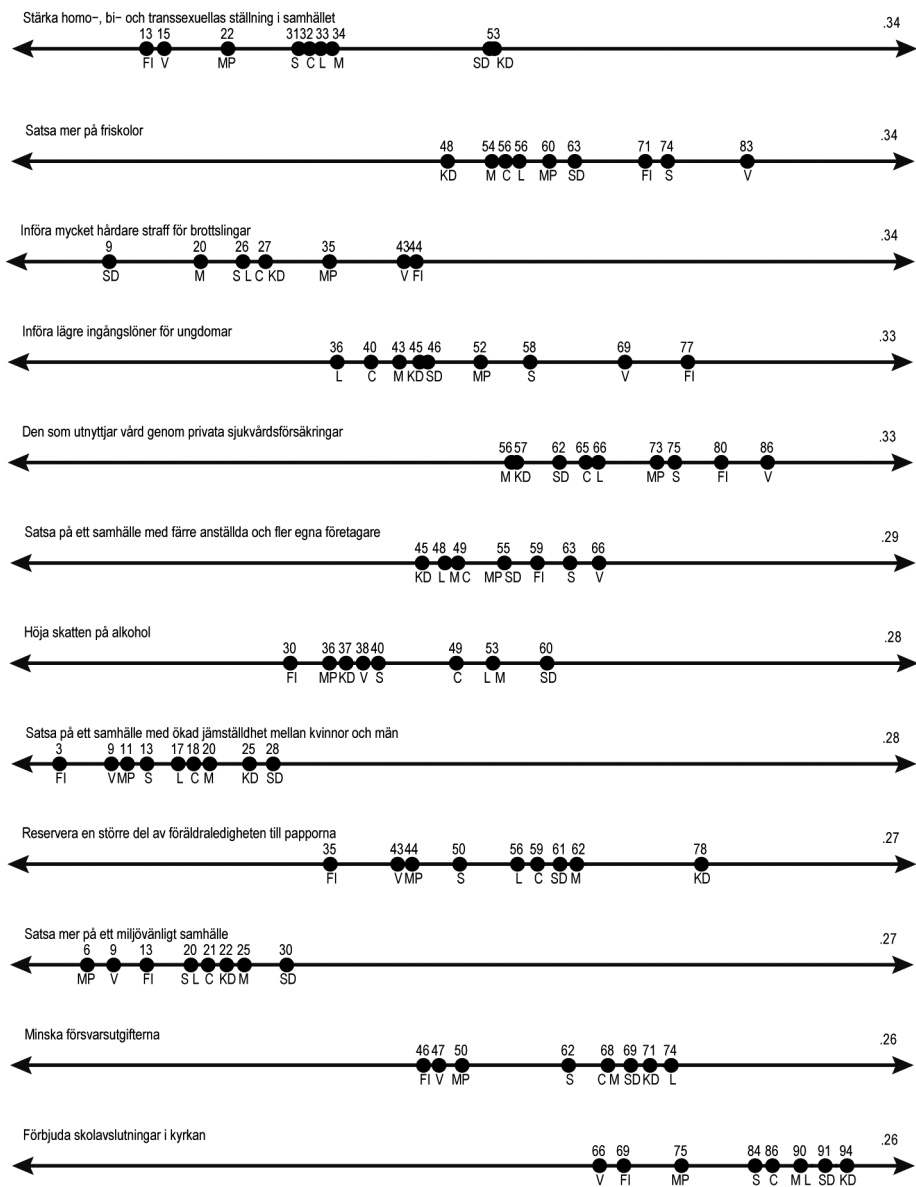
Figur 3 Partisympatisörernas genomsnittliga positioner längs 36 sakfrågedimensioner 2016 (medeltal, eta)

Figur 3 (forts)

Figur 3 (forts)

Kommentar: Resultaten bygger på genomsnitt för partiernas sympatisörer längs åsiktsdimensioner omräknat så att 0="mycket bra förslag" och 100="mycket dåligt förslag", undantaget vänsterhögeridentifikation som kodats på följande sätt: 0="klart till vänster" och 100="klart till höger". Ett medeltal nära 50 betyder "varken bra eller dåligt", alternativt "varken till vänster eller till höger".

Alternativa tillvägagångssätt, som till exempel beräkningar av andelen som tycker förslaget är mycket eller ganska bra, förändrar inte huvudresultaten, varför en enklare medeltalsberäkning har valts för att visa åsiktsskillnaderna mellan olika grupper av partisympatisörer. För grupper av partisympatisörer som ligger alltför nära varandra har inte alla värdeetiketter kunnat sättas ut. Kompletta resultat för samtliga grupper kan erhållas från författaren.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Att frågor relaterade till vänster-högerkonflikten tillhör de mest partiskiljande på väljarnivå är inget att bli förvånad över. Men på tio-i-topplistan av starkast partipolariserade sakfrågor 2016 har klassiska vänster-högerfrågor om skatter och privatiseringar fått sällskap av frågor som har med fördelningspolitik i klassisk svensk vänster-högermening att göra: flyktigmottagning, tiggeriförbud och satsningar på ett mångkulturellt samhälle med i det här sammanhanget högst respektabla eta-värden mellan .47–.53. Frågorna om immigration står inte bara högt på den politiska dagordningen (jfr analyserna i inledningskapitlet till denna volym). De är också starkt partiskiljande, huvudsakligen beroende på Sverigedemokraterna men också på att partier som Feministiskt initiativ, Miljöpartiet och Vänsterpartiet sorterar ut väljare med tydliga ställningstaganden i dessa frågor.

Sverigedemokraternas framgångar på väljarmarknaden är den enskilt viktigaste förändringen i det svenska partisystemet under de senaste tio åren. Positionstaganden bland Sverigedemokraternas sympatisörer är därför särskilt viktiga att studera närmare om man vill beskriva och förklara förändringarna. Våra spatiala analyser visar att Sverigedemokraternas sympatisörer intar tydliga flankpositioner längs flera av sakfrågedimensionerna, och flera av dessa dimensioner är möjliga att associera till GAL-TAN-skalan.

Mest uppenbara är Sverigedemokraternas sympatisörers positionstaganden i frågor som rör flyktigmottagning, tiggeri och arbetskraftsinvandring – dessa frågor utgör huvudingrediensen i de långa ideologiska avstånden mellan SD och övriga partier. Men även när det gäller inställning till EU och utlandsbistånd intar SD-sympatisörerna en tydlig flankposition som minst positiva. I gröna frågor – som till exempel frågan om bensinskatter och kärnkraft – står SD-sympatisörerna på flanken. Och i de sakfrågor som kan räknas in i dimensionen alternativa-traditionalistiska värderingar – som till exempel satsningar på ett jämställt samhälle och HBT-rättigheter – placerar sig SD-sympatisörerna längst åt det traditionalistiska hållet. Likadant är det med den enda sakfråga som kommer i närheten av att kunna representera någon form av auktoritärt förslag – att införa hårdare straff för brottslingar.

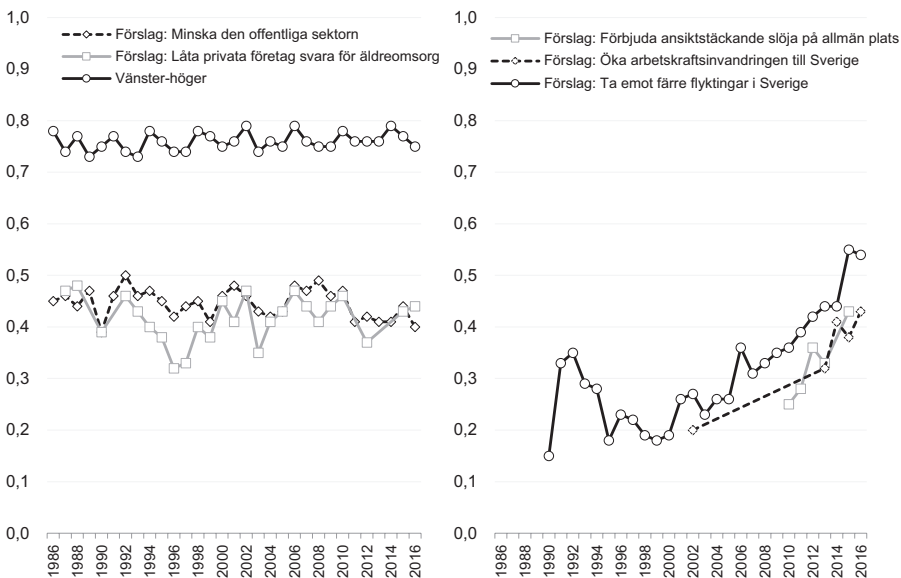
Lika dramatiskt positionerade längst ut på flankerna i frågor som hör till den kulturella dimensionen, lika anonymt positionerade är SD-sympatisörerna när det gäller de klassiska fördelningspolitiska vänster-högerfrågorna. SD-sympatisörerna befinner sig i mittfåran när det gäller frågor om skatter, inkomstskillnader, storlek på offentlig sektor, privatiseringar, ersättningsnivåer, vinster i välfärden, friskolor och omfördelning av resurser från rika till fattiga kommuner. Även om partiets

sympatisörer i genomsnitt identifierar sig klart till höger lyser utpräglade högerpositioner i konkreta vänster-högersakfrågor med sin frånvaro. Det är uppenbart att fördelningspolitiska sakfrågor inte spelar någon huvudroll i analyser av varför Sverigedemokraternas sympatisörer har valt att sympatisera med SD. Partiets många nya sympatisörer har sorterats fram på basis av åsikter i frågor om invandring, flyktingar och mångkultur, och i viss mån av EU-motstånd, anti-internationalism och traditionalism.

Allt högre konfliktnivå i svensk politik

Vi avslutar vår analys med att undersöka hur graden av partipolarisering har utvecklats för de sakfrågor som hör till den traditionella vänster-högerdimensionen och för sakfrågor som är associerade till den framväxande kulturella dimensionen. I figur 4 redovisas partipolariseringen för vänster-högerfrågor och så kallade GAL-TAN-frågor – frågor som rör (G)röna, (A)lternativa och (L)ibertära frågor å ena sidan och (T)raditionalistiska, (A)uktoritära och (N)ationalistiska – över tid med hjälp av samma korrelationsmått som tidigare.

Figur 4 Graden av partipolarisering för vänster-högerfrågor och GAL-TAN-relaterade sakfrågor 1986–2016 (eta)

Kommentar: Figuren visar eta-värden för korrelationen mellan sakfrågeåsikter och partisympati 1986–2016. Måttet beräknas med hjälp av en variansanalys där grupp av partisympatisörer är oberoende variabel och sakfrågeåsiikt är beroende variabel. Eta är kvadratroten av kvoten mellan

mellangrupsvariansen och den totala variansen och kan variera mellan 0 och 1. Ju högre etavärde desto starkare samvariation mellan sakfrågeåsikt och partisympati.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Två tydliga resultat framträder. För det första finns det ingenting i SOM-institutets mätningar som tyder på att graden av polarisering i vänster-högerrelaterade sakfrågor skulle vara i minskande under perioden 1986-2016. Tvärtom är korrelationen mellan väljarnas vänster-högerplaceringar och partisympatier förbluffande stabil under den dryga trettioårsperiod som mätningarna pågått. Även om vi bortser från självidentifikationen och ser till sakfrågor som tillhör den innehållsliga kärnan i vänster-högerkonflikten – såsom offentliga sektorns storlek och privatiseringar – finns inga tydliga tecken på försvagade samband i vårt digra SOM-material. Inte heller när det gäller frågor om skatter eller minskade inkomstskillnader (redovisas inte i figur 4) kan vi se några trender över tid. Som vanligt är idéer om vänster-högerdimensionens nära förestående fränfalle kraftigt överdrivna. De som förfäktar sådana positionstaganden har inte empiriska observationer bakom sig och kan med rätta anklagas för att larma och göra sig till.

Det andra tydliga resultatet är hur frågor om invandring och flyktningmottagning successivt har kommit att bli mer partiskiljande. Den starka trenden för frågan om flyktningmottagning – som tillhör de frågor som vi har längst tidsserier på av alla GAL-TAN-relaterade sakfrågor – är här talande. Den visar att partipolariseringen skett under lång tid och gradvis. Det handlar alltså inte om några tillfälligt uppblussande konflikter, snarare en successiv förändring mot ökad partipolarisering.

Samtidigt är det viktigt att hålla i minnet att polariseringen i GAL-TAN-frågor syns allra tydligast för frågor om internationalisering, globalisering, migration och mångkultur – vilket i sin tur kan vara en effekt av att SOM-institutets mätningar inte har varit särskilt väl anpassade för att fånga upp GAL-TAN-frågor. När det gäller sakfrågor som med lite god vilja kan användas som indikatorer för alternativa, traditionalistiska, gröna, libertära, auktoritära eller nationalistiska värderingar är polariseringen klart lägre och grupperna av partisympatisörer positionerar sig inte alltid som förväntat längs dessa åsiktsdimensioner (jfr Bergström m fl 2015). Av de 22 analyserade sakfrågor 2016 som inte visas i figur 3³ finns flera exempel på frågor som har med alternativa, libertära och traditionalistiska värderingar att göra, med viss dragning åt moralreligiösa attityder. Frågan om att *stärka djurens rätt* är inte polariserad därför att alla grupper av partisympatisörer ställer sig så pass positiva till förslaget. Detsamma gäller frågor som att *legalisera cannabis* (alla anser förslaget är dåligt), *tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker* (överbägende negativa åsikter i befolkningen) och förslaget om att *förbjuda pornografi* (folkmajoriteten intar en gemensam mittposition). Frågan om att *begränsa aborträtten* är inte heller särskilt partipolariserad men här finns en uppställning som liknar den som finns i frågan om mångkultur bortsett från att det är Kristdemokraternas och inte Sverigedemokraternas sympatisörer som intar en flankposition längs åsiktsdimensionen som mest positiva till förslaget.

SOM-undersökningarnas systematiska studier av sakfrågor är omfattande och täcker in ett brett spektrum. Men frågan är om det räcker för att nyansera bilden av framväxande värderingsskillnader. För att vi ska kunna fördjupa analyserna av huruvida GAL-TAN-relaterade värderingar håller på att polarisera den svenska befolkningen och förändra konfliktstrukturen i partisystemet behöver vi tydligare indikatorer för dessa värderingar och möjligheter att konstruera index för de olika komponenterna av GAL-TAN som ligger närmare den teoretiska konstruktionen av begreppet.

Vänster-höger har fått sällskap men har inte förlorat sitt grepp

Analyserna av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet har visat att vänster-högerrelaterade sakfrågor som rör skatter, privatiseringar och storleken på offentlig sektor alltjämt är starkt partipolariserande. Väljarnas vänster-högeridentifikation – självplacering längs en skala från 'klart till vänster' till 'klart till höger' uppvisar fortfarande den i särklass starkaste samvariationen med partisympati. Och det finns inga tecken på att vänster- och högerskiljelinjen skulle förlora sin starkt strukturerande kraft.

Däremot har graden av partipolarisering i frågor som rör mångkultur, migration, globalisering och internationalisering blivit allt starkare över tid. Totalt sett ökar därmed den ideologiska partipolariseringen i väljarkåren. Inte oväntat beror det på att det finns politiska aktörer – i det här fallet främst Sverigedemokraterna – som genom sitt agerande kanalisera och artikulerar nya frågor. Sverigedemokraternas sympatisörer har en mycket tydlig sakfrågeprofil i de frågor som polariserar svenska folket. Konsekvensen är att det just nu behövs fler dimensioner än en för att ge en bra beskrivning och en träffsäker analys av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet. Konfliktstrukturen i det svenska partisystemet är just nu inte lika endimensionell som vi är vana vid.

Vänster-högerdimensionens absorberande kraft har under lång tid fascinerat forskare som ägnar sig åt att studera väljarbeteende, partikonkurrens och förändringar av partisystem. Det är nämligen långt ifrån första gången vi hört att vänster-högerdimensionen utmanas av nya konfliktdimensioner. Även i det svenska fallet handlar det om en återkommande dramaturgi att hävda fallande relevans för gamla strukturer och ökad relevans för nya sociala, politiska och värderingsmässiga skiljelinjer (Holmberg 1978; Vedung 1980). Kärnkraften, miljöfrågorna, EU-medlemskapet är exempel på stridsfrågor i svensk politik som inledningsvis orsakat partiinterna spänningar, parlamentariska kriser, nationella folkomröstningar och nya partibildningar. Men så småningom har konflikterna först försvagats, sedan omdefinierats och slutligen integrerats i en huvudsakligen endimensionell konfliktstruktur. De spatiala metaforerna 'vänster' och 'höger' har överlevt och fortsatt vara centrala riktmärken och omistliga kompassriktningar i den politiska kommunikationen mellan väljare och valda.

Så hur blir det den här gången? Kommer vänster-högerdimensionen att ”äta upp” eller absorbera även den kulturella dimensionen? Eller kommer den kulturella dimensionen och den tvådimensionella konfliktstrukturen – med allt det innebär av ökad instabilitet och ökade svårigheter att förhandla och samarbeta – att bestå? Det är förstås inte möjligt att spekulera särskilt långt annat än utifrån vad vi hittills lärt av historien: Likt fågel Fenix reser sig en ny, något omstöpt, endimensionell struktur som vi kommer att vilja använda de gamla invanda termerna ’vänster’ och ’höger’ för att beskriva.

SOM-undersökningarnas mätserier indikerar att ett sådan process – ett succesivt införlivande av tvärgående konfliktdimension i en endimensionell vänster-högerstruktur – kanske är precis vad som håller på att hända. Igen. Korrelationerna mellan svenskarnas vänster-högerplaceringar och inställning till flyktingmottagning växer över tid – korrelationskoefficienten Pearsons r har varit i genomsnitt $-.17$ under 1990-talet, $-.22$ under 2000-talet och $.27$ hittills under 2010-talet, med $-.33$ respektive $-.33$ vid de två senaste SOM-undersökningarna 2015 och 2016 – vilket kan vara ett första tecken på att den kulturella dimensioner håller på att kollapsa ned på den traditionella vänster-högerdimensionen. Högerståndpunkter går allt tydligare hand i hand med restriktiv inställning i frågor om flyktingmottagning, och vänsterståndpunkter allt tydligare hand i hand med generös inställning i frågor som rör flyktingmottagning. En sådan omstöpnings av konfliktstrukturen av partisystemet sätter främst press på liberala väljare och partier som idag intar en kosmopolitisk position till höger. Högerliberala aktörer blir centrala i denna transformation eftersom de riskerar att hamna i kläm mellan en mer konservativ traditionalistisk höger och en libertär grön vänster som omfamnar globalisering och mångkultur.

Ett absorptionsscenario är att 1800-talets grundkonflikt – dragkampen mellan liberalt och konservativt – nu håller på att återuppstå i en tappning som passar 2000-talets informations- och nätverkssamhälle. När vi lämnat industrisamhället bakom oss och där en reforminriktad socialdemokrati och arbetarrörelse har svårigheter att göra sig relevant kanske vi kommer åter till ruta 1: Tullstriden 1887 mellan liberala frihandlare och konservativa protektionister kom inte bara att markera starten på svenska valkampanjer utan var också starten för den svenska varianten av vänster-högerkonflikt. En sådan utveckling skulle vara en utmaning främst för de nuvarande Allianspartierna eftersom Alliansen vilar på ett samarbete mellan liberala och konservativa partier. När liberala barrikader ska försvaras samtidigt som social-, moral- och nationalkonservativa strömningar vinner mark blir det svårare att samarbeta för partier till höger.

Ett scenario där den tvådimensionella strukturen består innebär att vi i närtid kan få något som liknar ett danskt partisystem i Sverige med fyra ungefär jämnstora block: 1) ett vänstersocialistiskt block med gröna och rosa inslag, 2) ett socialdemokratiskt block som samlar mer traditionella arbetarklasskonservativa väljare, ett liberalt block med mittenliberala väljare, och 4) ett block som samlar

de konservativa högerväljarna i Sverige. Två block i taget är nödda att samarbeta för att försöka bygga stabila majoriteter och ta ansvar för rikets styrelse.

Noter

- ¹ Upphovsmannen till temperaturskalan är Aage R. Clausen (Weisberg & Rusk 1970:1168; Särllvik 1976:13). Den amerikanska versionen av skalan debuterade i 1966 års amerikanska valundersökning och har där använts regelbundet alltsedan dess (www.electionstudies.org). Studier av väljarnas affektiva respons på politiska stimuli var inspirerade av Michiganskolans partiidentifikationsmodell som introducerades i början av 1960-talet (Campbell et al. 1960). Med hjälp av känslotermometern kunde väljarnas känsla av samhörighet och identifikation uppmätas för många olika stimuli och inte bara för de olika partierna.
- ² Den formella metoden handlar om att genomföra en multidimensionell utvecklingsanalys (multidimensional unfolding) som ger alla väljares positioner i samma rymd som partiernas. Därefter kan man med hjälp av regressionsanalys systematiskt undersöka i vilken utsträckning olika riktningar i rymden sammanfaller med olika sakfrågeåsikter. Det ger en rikare tolkning av vad avstånden i den gemensamma parti-väljarymden egentligen betyder.
- ³ De sakfrågor som har låga eta-värden (.12-.25) och följaktligen uppvisar mycket låg grad av partipolarisering är följande: 1) sänka skatten på alkohol (.25), 2) tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker (.25), 3) återinföra den allmänna värnplikten (.24), 4) åsikt om det svenska medlemskapet i EU (.24), 5) höja pensionsåldern (.23), 6) öka det ekonomiska stödet till glesbygden (.23), 7) minska de offentliga bidragen till religiösa organisationer (.21), 8) begränsa rätten till fri abort (.21), 9) tillåta aktiv dödshjälp (.20), 10) förbjuda alla former av pornografi (.20), 11) öka antalet vargar i Sverige (.20), 12) Sverige bör införa euro som valuta (.19), 13) satsa på ett samhälle där en ökad andel av arbetet görs hemma (.18), 14) stärka djurens rätt (.18), 15) alltid överlåta beslut i viktiga frågor till experter (.17), 16) legalisera cannabis (.16), 17) de nordiska länderna bör gå samman och bilda en förbundsstat (.15), 18) inför hårdare krav för att servera alkohol på restaurang (.15), 19) sänka skatten för pensionärer till samma nivå som för yrkesarbetande (.15), 20) genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet (.13), 21) flytta statliga myndigheter från Stockholm till andra delar av Sverige (.13), 22) Turkiet bör ges medlemskap i EU (.12).

Referenser

Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson, Maria Oskarson & Henrik Oscarsson, Red. (2015). *Fragment. SOM-rapport 63*. Fragment. SOM-rapport 63. Göteborgs universitet, SOM-institutet.

- Bjereld, Ulf, Karin Eriksson & Jonas Hinnfors (2016). *Förhandla eller dö: Decem-beröverenskommelsen och svensk demokrati i förändring*. Stockholm, Bokförlaget Atlas.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller & Donald E. Stokes (1960). *The American Voter*. New York, Wiley.
- Downs, A. (1957). *An economic theory of democracy*. New York, Harper and Row.
- Enelow, James M & Melvin J Hinich (1990). *Advances in the Spatial Theory of Voting*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Holmberg, Sören (1978). "Kärnkraften och vänster-högerdimensionen. Konfliktlinjer i svensk politik." *Statsvetenskaplig tidskrift* 81: 67-77.
- Hooghe, Lisbet, Gary Marks & Carole J Wilson (2002). "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration." *Comparative Political Studies* 35(8): 965-989.
- Hotelling, Harald (1929). "Stability in Competition." *Economic Journal* 39: 41-57.
- Kruskal, Joseph B. & Myron Wish (1978). *Multidimensional Scaling*. London, SAGE.
- Listhaug, Ola, Stuart Elaine Macdonald & George Rabinowitz (1990). "A Comparative Spatial Analysis of European Party Systems." *Scandinavian Political Studies* 13(3): 227-254.
- Marks, Gary, Liesbet Hooghe, Moira Nelson & Erica Edwards (2006). "Party competition and European integration in the East and West: Different structure, same causality." *Comparative Political Studies* 39(2): 155-175.
- Ohlsson, Jonas, Henrik Oscarsson & Maria Solevid, Red. (2016). *Ekvilibrium. SOM-rapport 64*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). Issue Voting Structured by Left-Right Ideology. I Pierre, Jon, Red. (2016). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. London, Oxford university press.
- Rabinowitz, George (1976). "A Procedure for Ordering Object Pairs Consistent with the Multidimensional Unfolding Model." *Psychometrika* 41(3): 349-373.
- Särilvik, Bo (1976). *Mapping the Party Space: Distances, Evaluations and Ideological Perspectives: An Analysis Framework Applied to Data on Electors and Elected in Sweden 1964-1973*. World Congress of the International Political Science Association, Edinburgh.
- Vedung, Evert (1980). "Kärnkraften och partisystemet i Sverige." *Politica* 1: 108-139.
- Weisberg, Herbert F & Jerrold G Rusk (1970). "Dimensions of Candidate Evaluation." *American Political Science Review* 64: 1167-1185.

UTBILDNINGSSINRIKTNING, PARTIVAL OCH POLITISKA ATTITYDER ÖVER GENERATIONERNA

ERIK VESTIN

Sammanfattning

Utbildning förekommer ofta som förklaringsfaktor i studier av politiska attityder. Oftast intresserar man sig dock bara för nivån eller längden på utbildningen. I detta kapitel studeras istället sambandet mellan politiska attityder och utbildningens inriktning i Sverige med data från de nationella SOM-undersökningarna 2001–2016. Här redovisas sambanden mellan utbildningsinriktning, partival och en serie politiska attityder, samt hur detta har förändrats över tid och inom olika generationer. Resultaten visar bland annat att utbildningar i samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen är associerade med vänsteråsikter, och ekonomiska och tekniskt orienterade utbildningar med högeråsikter. Samtidigt pekar generationsanalysen mot att dessa samband har genomgått intressanta förändringar över tid. De tidiga generationernas humanister är mer höger, och dess teknister mer vänster, än sina generationskamrater.

Under 1900-talet skedde många radikala omläggningar av människors livslopp. Flera av dessa förändringar är idag blivit så självklara att det är svårt att föreställa sig deras försvinnande. Ett exempel på en sådan förändring att människorna tillbringar en allt större del av sina tidiga liv under utbildning – i Sverige på gymnasier, universitet, folkhögskolor och i kvalificerade yrkesutbildningar.

Samhällsvetenskapen har länge intresserat sig för utbildningens betydelse för politiska attityder och politiskt deltagande. I denna forskning är det dock nästan alltid utbildningens längd eller nivå som står i fokus (se t.ex. Persson 2013). Inom sociologi finns dock även en del forskningsfält som intresserar sig för utbildningsinriktning, det vill säga vilka ämnen och färdigheter som lärs ut. Denna forskning intresserar sig främst för inkomstskillnader mellan personer med universitetsexamen från olika inriktningar (Gerber och Cheung 2008). I Sverige har Hällsten (2010) studerat hur klassbakgrund spelar in i valet av utbildningsinriktning och hur detta i nästa skeende har konsekvenser för jämlikheten. Inom forskningen om politiskt deltagande finns ett par studier som går i en sådan riktning då de använder mer precisa mått för vad individerna lär sig under sin utbildning (Condon 2015; Hillygus 2005). Det finns även en del studier av huruvida studier i specifika ämnen, som statsvetenskap och nationalekonomi, påverkar demokratisyn och tilliten till andra medborgare (Esaïsson och Persson 2014). Utbildningsinriktningens betydelse för politiska attityder och partival tycks dock än så länge vara relativt obruten mark.

Varför kan man förvänta sig ett samband mellan utbildningsinriktning och politiska attityder? I en tidig studie skiljer Hagevi (2003) mellan tre typer av mekanismer som kan skapa statistiska samband mellan utbildningsinriktning och politisk åskådning. För det första att politiskt likasinnade väljer liknande utbildningar av bakomliggande orsaker. Här kan man t.ex. föreställa sig att sambanden mellan personlighetsdrag och å ena sidan politiska attityder, och å andra sidan yrkesintressen spelar roll (se referenserna i Kitschelt och Rehm 2014:1677), eller att politiska attityder och yrkespreferenser båda kan gå i arv från föräldrarna. För det andra kan utbildningens innehåll tänkas påverka värderingar och världsåskådning. Framförallt inom samhällsvetenskapliga ämnen är det lätt att tänka sig att man konfronteras med nya delar av samhället och andra sätt att se på samhället som kan få en att omvärdera sina tidigare ställningstaganden. Slutligen kan det vara så att personer som väljer en viss utbildning lärs upp i de politiska åsikter som är vanliga i den studiemiljön. Om en åsikt är vanligare än andra i en studiemiljö så kommer man att bli exponerad för fler övertalningsförsök i den riktningen, med större sannolikhet för att till slut bli ”omvänd”. I det sistnämnda fallet, och även i fallet med föräldrarna ovan, krävs dock ytterligare en faktor som förklarar hur just dessa åsikter en gång blev vanliga i miljön. Annorlunda uttryckt är det i de fallen snarare frågan om hypoteser om hur samband mellan utbildningsinriktning och politiska attityder upprätthålls, än en förklaring till vad som har orsakat dem till att börja med.

Den som vill fundera kring hur utbildningars innehållsliga inriktning kan tänkas påverka de politiska värderingarna kan hämta inspiration från den moderna klassforskningen. Där har somliga börjat skilja på yrken med olika typer av *work logics*, eller *task structures* (Oesch 2006; Kitschelt och Rehm 2014). Jag har här valt att översätta dessa uttryck till *arbetsituation*. Man skiljer mellan organisatorisk, teknisk och mellanmännisklig (*interpersonal*) arbetsituation. En organisatorisk arbetsituation handlar om att ge eller verkställa order och regelverk, oftast inom ramen för en hierarkisk struktur. En teknisk arbetsituation handlar om att hantera naturen, fysiska ting eller tekniska system. En mellanmännisklig arbetsituation rör i mångt och mycket det som i dagligt tal kallas ”att jobba med människor”, möjligen i en något vidare mening än den vardagliga. En viktig skillnad gentemot den organisatoriska arbetsituationen är att det inte handlar om att få människor att lyda order, utan om att på olika sätt främja deras välfärd och tjäna deras intressen.

Intresset för denna typologi kommer av en förväntan om att variation i arbetsituation kan förklara variation i politiska attityder, och i förlängningen partival – framförallt hos personer i mer självständiga yrken med högre utbildningskrav. Kitschelt och Rehm (2014) visar empiriskt att människor som har yrken med en mellanmännisklig arbetsituation tenderar att ha attityder som är mer vänster, de i tekniska yrken är typiskt sett i mitten, och de med en organisatorisk arbetsituation är mer höger. Detta gäller såväl den traditionella vänster-högerdimensionen kring ekonomisk omfördelning, som de attityder om miljö, samhällsgemenskapens

gränser (exv. i migrationsfrågor), lag och ordning med mera, som forskare och numera även den allmänna debatten kallar GAL/TAN.¹

Det finns dock plausibla argument för att sambanden mellan yrke och attityder mycket väl kan vara en utbildningsfråga. Kitschelt och Rehm (2014) pekar ut ”generalisering av problemlösningstrategier” som mekanismen bakom sambandet mellan arbetssituationer och politiska attityder. De tänker sig alltså att människor för att nå framgång i olika arbetssituationer anammar olika sätt att lösa sina problem, som de sedan generaliserar till lösningar på politiska och sociala problem. I den mån en sådan mekanism är verksam är det dock även tänkbart att den snarare skulle kunna göra sig gällande via utbildningssystemet, då det torde vara där som man lär sig många av de strategier och tekniker man sedan tillämpar i sitt arbete. Trots detta saknas utbildningsinriktningen som kontrollvariabel i Kitschelt och Rehms analyser. Det finns även en rad andra mekanismer som pekas ut som tänkbara förklaringar till sambanden mellan yrke och politiska attityder, som kan tänkas vara relaterade till utbildningsvalet snarare än yrkesvalet (Vestin, under utgivning).

Denna undersökning har inga anspråk på att vederlägga de samband som Kitschelt och Rehm (2014) hittat, utan vill bara uppmärksamma möjligheten att det finns ytterligare ett led i orsakskedjan. Det som ska undersökas är om de skillnader i attityder som Kitschelt och Rehm hittar på yrkesnivå, också går att hitta på utbildningsnivån. Dessutom kommer jag att undersöka variationen mellan generationer. Utöver dessa mer inomvetenskapliga syften finns troligen också många populära föreställningar om vilken sorts människor som går på vissa utbildningar som det kan vara av intresse att få bekräftade eller vederlagda.

Att mäta utbildningsinriktning

För analyserna nedan har jag använt de nationella SOM-undersökningarna 2001–2016, vilket är samtliga år som en fråga om utbildningsinriktning har ställts. SOM-undersökningarnas fråga lyder: ”Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak? Kryssa för det alternativ som stämmer bäst in på din utbildning.” Den har tolv svarsalternativ (se vilka i figurerna nedan) utvalda för att likna den indelning som görs i SCB:s register Svensk utbildningsnomenklatur (SUN), samt svarsalternativet ”Annat” med möjlighet att precisera svaret i fritext. SUN har tagits fram för att ge staten och andra intressenter överblick över arbetskraften, snarare än för forskning om politiska attityder. Därför kan frågan vara knepig att använda i undersökandet av teorier om politiska attityder och beteenden, då de ofta vilar på andra distinktioner. Hagevi (2003) slår samman olika inriktningar efter deras ”primära objekt”: pengar, ting, människor eller idéer (se även Jormfeldt 2011). Denna indelning tycks dock vara mer motiverad av ett pragmatiskt behov av att reducera antalet kategorier, än av en klar teori. Då denna studie har ett avsevärt större antal observationer, och har upptäckande snarare än teoriprovande karaktär, har jag här valt att redovisa samtliga svarsalternativ.

Det är viktigt att notera att bortfallet för frågan är relativt stort. Att inte ha svarat på frågan alls är relaterat till tidigt födelseår och låg utbildningsnivå. Detta har sannolikt sin bakgrund i att de som har en kort utbildning inte har hunnit få någon särskild inriktning på den, och att detta var särskilt vanligt i de äldre generationer som växte upp i en tid när det var mer exklusivt att läsa på gymnasium och högskola. För att få ett urval som ligger närmare populationen har jag i denna undersökning inkluderat även de som inte besvarat frågan om utbildningsinriktning och har låg utbildningsnivå (dvs. inte mer än grundskola), och kombinerat dem med kategorin "Annat" till den bredare kategorin "Allmän". Kategorin "Annat" är heterogen, och en del av de som kryssat för den skulle om mer tid funnits ha kunnat sorteras in under de ordinarie kategorierna. Det är dock även många av de preciserade svaren i kategorin "Annat" som antyder att respondenterna inte har mycket mer utbildning än skolsystemets grundnivå.

Tilläggs kan även att många besvarar frågan genom att kryssa för flera alternativ (nästan 5 procent av urvalet). Detta är i strid med frågans instruktioner, och svaret räknas därför som ogiltigt. Detta är framförallt vanligt bland svaranden med gymnasie- eller universitetsutbildning. Det är således möjligt att storleken på kategorin "Annat" är något litet överskattad i relation till populationen, och övriga kategorier något underskattade.

Utbildningsinriktningarnas fördelning över generationerna

Till att börja med ska jag ge en beskrivning av hur fördelningen av utbildningsinriktningar har förändrats över tid. Då frågan om utbildningsinriktning bara har ställts i SOM-undersökningarna sedan 2001 har jag valt redovisa att andelarna som utbildat sig inom en viss inriktning inom olika generationer. Figurerna bör därför läsas med försiktighet, då de inte skiljer mellan utbildning som en person fått under sina första årtionden, och vuxenutbildning senare i livet. Senare decenniernas satsningar på kunskapslyft och det livslånga lärandet öppnar för möjligheten att fördelningen av utbildningsinriktningar inom generationerna kan förändras över tid. Trots detta torde de tidiga utbildningsvalen sätta ett mönster som senare förändringar blott modifierar något. För att ge läsaren någon möjlighet att själv bedöma hur mycket sådana faktorer spelar roll kan nämnas att under undersökningsperioden (2001–2016) togs varje år i genomsnitt cirka 21 000 högskoleexamina av personer mellan 30 och 59 år (SCB 2016 och egna beräkningar). Det utgör mellan 0,5 och 1 procent av de människor som befann sig i de årskullarna varje år. Detta kan i sin tur sättas i relation till att andelen av befolkningen mellan 25 och 64 år som har eftergymnasial utbildning på minst tre år var 26 procent år 2016. 2001 var denna siffra cirka 15 procent. Totalt hade 42 procent läst vidare på något sätt efter gymnasiet år 2016 (SCB 2017).

Fördelningen av utbildningsinriktningar efter generation redovisas i figur 1, som visar sannolikheten för att en person i en viss generation har en viss utbildningsin-

riktning. Rubrikerna för respektive graf visar den fulla lydelsen av svarsalternativet. I den löpande texten används förkortade namn, för läsbarhetens skull.

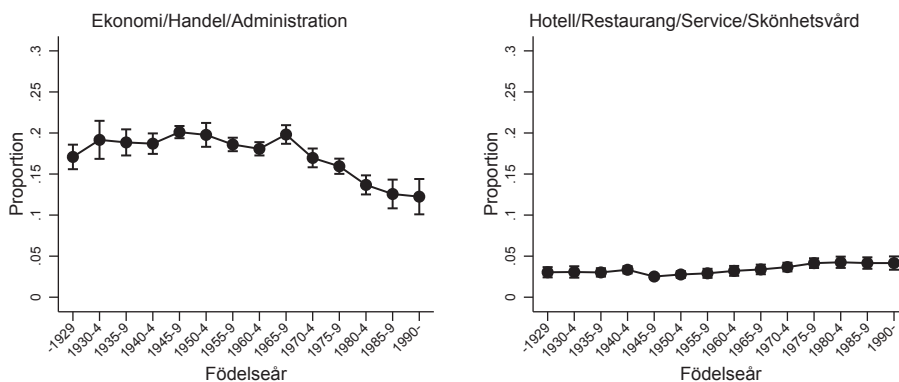
Vad vi kan se i figur 1 är att ekonomi, teknik och hälso-/sjukvård är de största kategorierna, som inkluderar runt 10 procent eller mer av varje generation. För övriga kategorier ligger andelen mestadels omkring eller rentav under 5 procent.

Den mest markerade nedgången står jordbruk för, vilket givetvis återspeglar jordbrukets effektivisering. Även en del andra kategorier visar upp betydande nedgångar mot slutet. Såväl ekonomi, teknik, hälso-/sjukvård som pedagogik har samtliga blivit tydligt mindre vanliga i de senare generationerna. För ekonomi och teknik börjar denna nedgång redan med de generationer som föddes runt 1970.

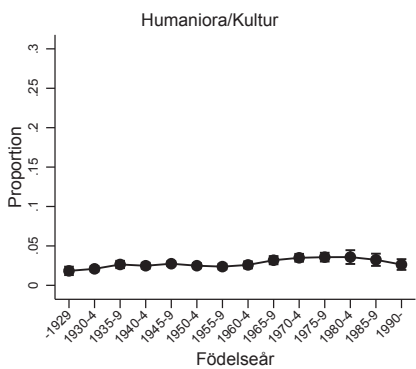
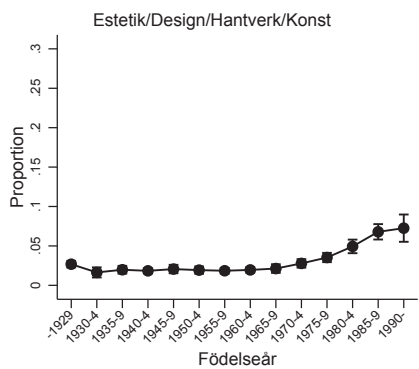
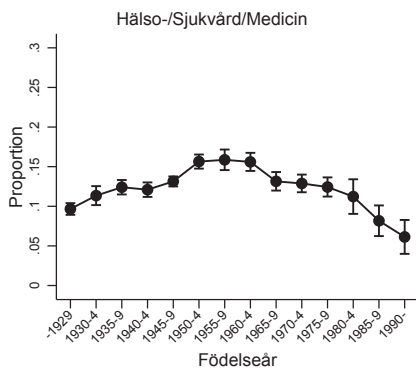
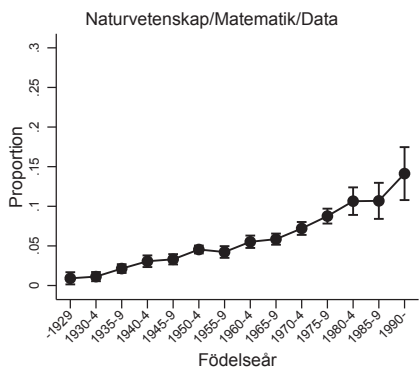
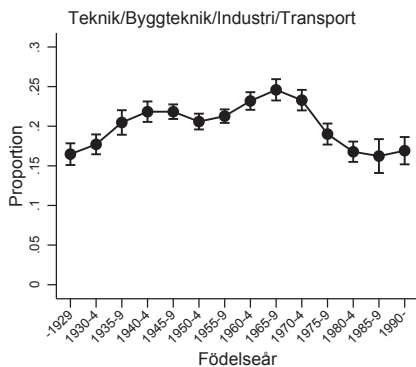
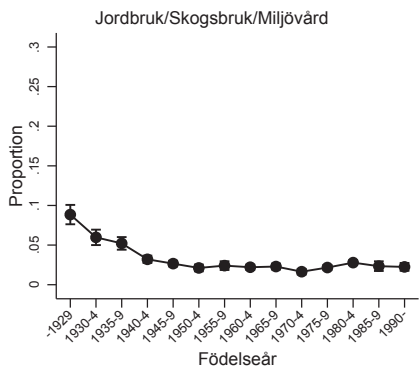
Slutligen, som man kunde förvänta sig går kategorin allmän ned i takt med att utbildningssystemet expanderar. Möjligen är uppgången i de yngsta generationerna relaterad till ökade avhopp från gymnasiet (Björklund m.fl., 2010), men behöver inte bli bestående om dessa ännu relativt unga människor tar igen detta i vuxenutbildningen.

Det sker även några ganska ordentliga uppgångar. Naturvetenskap och samhällsvetenskap blir gradvis alltmer vanligt och står för runt 10 procent i de yngsta generationerna. Även estetik och media visar på uppgångar, om än inte i närheten av samma omfattning. hotell/restaurang, humaniora och socialt arbete ligger på ungefär samma nivå i alla generationer (ca 2–3 procent, ca 2–3 procent, respektive ca 5 procent). Troligen bör uppgångarna inom samhällsvetenskap och naturvetenskap bland åttio- och nittiotialister, och även nedgångarna för vissa inriktningar i samma grupper, betraktas med viss skepsis. Dessa har förmodligen åtminstone till en del att göra med att unga svaranden ännu inte har utbildat sig klart, och därför svarar med inriktningen på det gymnasieprogram de läst, snarare än den högskoleutbildning som många av dem kommer att genomgå senare.

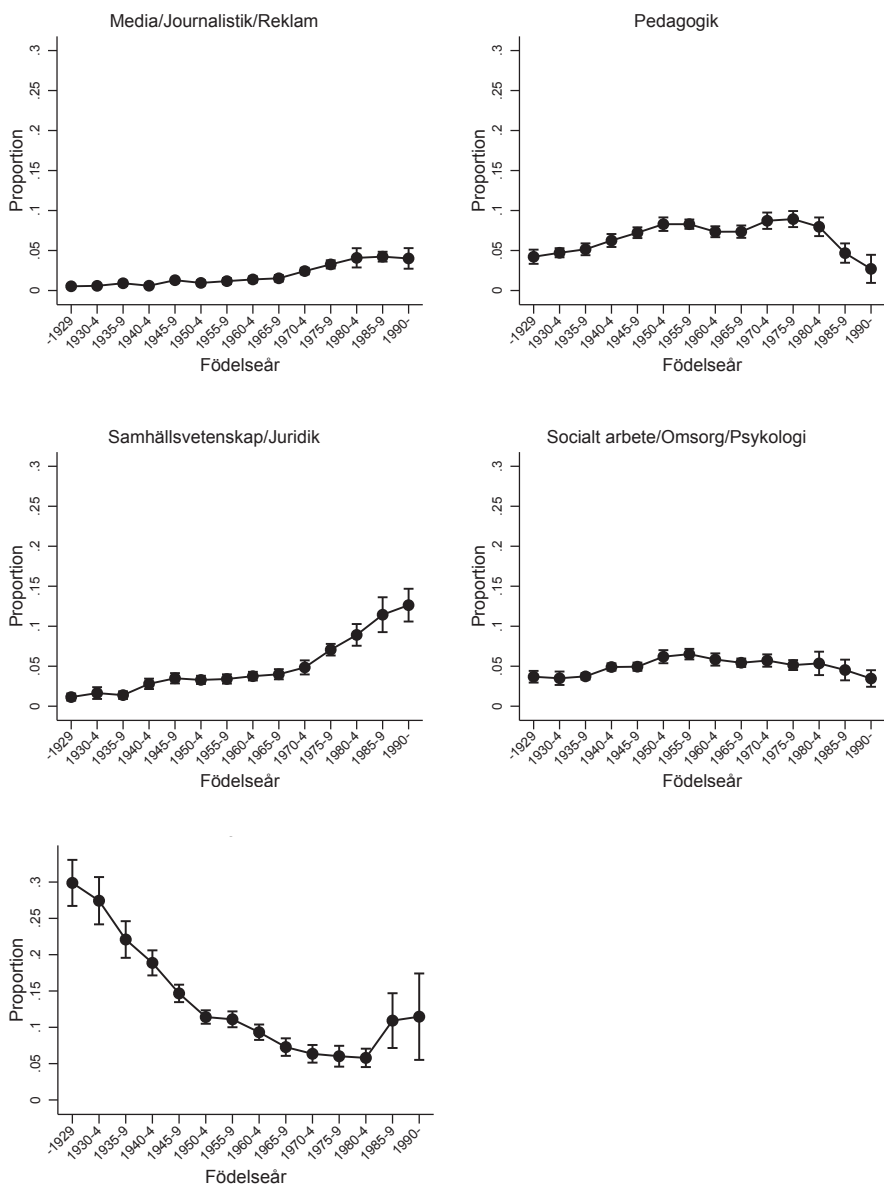
Figur 1 Utbildningsinriktningars förekomst i olika generationer, 2001–2016 (predicerade sannolikheter)

Figur 1 forts.

Figur 1 forts.

Kommentar: Figurerna visar predicerade värden med konfidensintervall (95 procents signifikansnivå) för de olika utbildningsinriktningarna. Utbildningsinriktning mättes med frågan *Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak? Kryssa för det alternativ som stämmer bäst in på din utbildning.* Frågan har tolv svarsalternativ i enlighet med figurenas rubriker. Förutom dessa redovisas även

kategorin *Allmän* som består av de som svarat alternativet *Annan* samt de med låg utbildningsnivå (ej gymnasium) som ej besvarat frågan. Dessa värden är baserade på regressionsmodeller (OLS) med en dummyvariabel för respektive utbildningsinriktning som beroende variabel, och dummyvariabler för de olika generationerna (baserade på femårsintervall) som oberoende variabler. Därtill inkluderar modellerna dummyvariabler för undersökningsår. Skattingarna är viktade efter antal svarande per år. Skattingarna är baserade på totalt 71 528 observationer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2016.

Utbildningsinriktning och politiska attityder

Efter att först ha skaffat oss en överblick över utbildningsinriktningarnas fördelning, ska vi titta på vilka attityder människor med dessa utbildningsinriktningar har. I figur 2 visar jag värden som pragmatiskt kan förstås som medelvärden för personer inom de olika inriktningarna, justerade för om svarandena i någon undersökning av den ena eller andra anledningen skulle visa allmänt extrema värden.

Graferna i figur 2 är organiserade på följande vis: På den vertikala axeln visas de olika utbildningsinriktningarna. (Se figurkommentaren för närmare uppgifter om hur förkortningarna ska utläsas.) På de horisontella axlarna visas olika politiska attityder, som är relaterade till den ekonomiska vänster-högerdimensionen – sänka skatter, mindre offentlig sektor, mer privat sjukvård och satsa på friskolor – eller till GAL/TAN-dimensionen – miljövänligt samhälle (neg.), jämställt samhälle (neg.), färre flyktingar. På den horisontella axeln har den åsikt som är vänster eller GAL placerats till vänster, och de som är höger eller TAN till höger. Det är höger att vilja sänka skatter, minska den offentliga sektorn, se mer privat sjukvård och satsningar på friskolor, och TAN att vara negativ till ett mer miljövänligt och jämställt samhälle, samt att vilja ta emot färre flyktingar i Sverige. Den lodräta linjen i graferna visar medelvärdet för samtliga svarande. Notera att x-axlarna har olika startvärden.

Så som graferna är organiserade får de flesta en ibland tydlig, ibland suddigare diagonal från det övre vänstra hörnet till det nedre högra. Inriktningar som är associerade med mellanmännsliga arbetssituationer (SocPsy, Samh, Ped, Media, Hum, Estet och Vård) befinner sig så gott som alltid till vänster i fältet, för såväl ekonomiska vänster/höger-frågor som GAL/TAN-frågor. Möjligen är det värt att notera att personer med media-inriktning för flera attityder inte ligger exceptionellt långt till vänster. Särskilt iögonenfallande är dessa personers positiva inställning till att satsa på friskolor. När det gäller de inriktningar som kan förknippas med den organisatoriska arbetssituationen (Ekon och Serv, längst ned) är framförallt ekonomi solitt höger, i synnerhet i de ekonomiska frågorna. Människor med utbildning inom hotell/restaurang är lite mer spridda över skalan. De är i mitten på vänster-högerskalan, men står klart till höger i frågor om skatter, friskolor och flyktningmottagande. De inriktningar som är förknippade med mer tekniska arbetssituationer (Natv, Tekn och Jordb) befinner sig ofta mellan de organisatoriska och

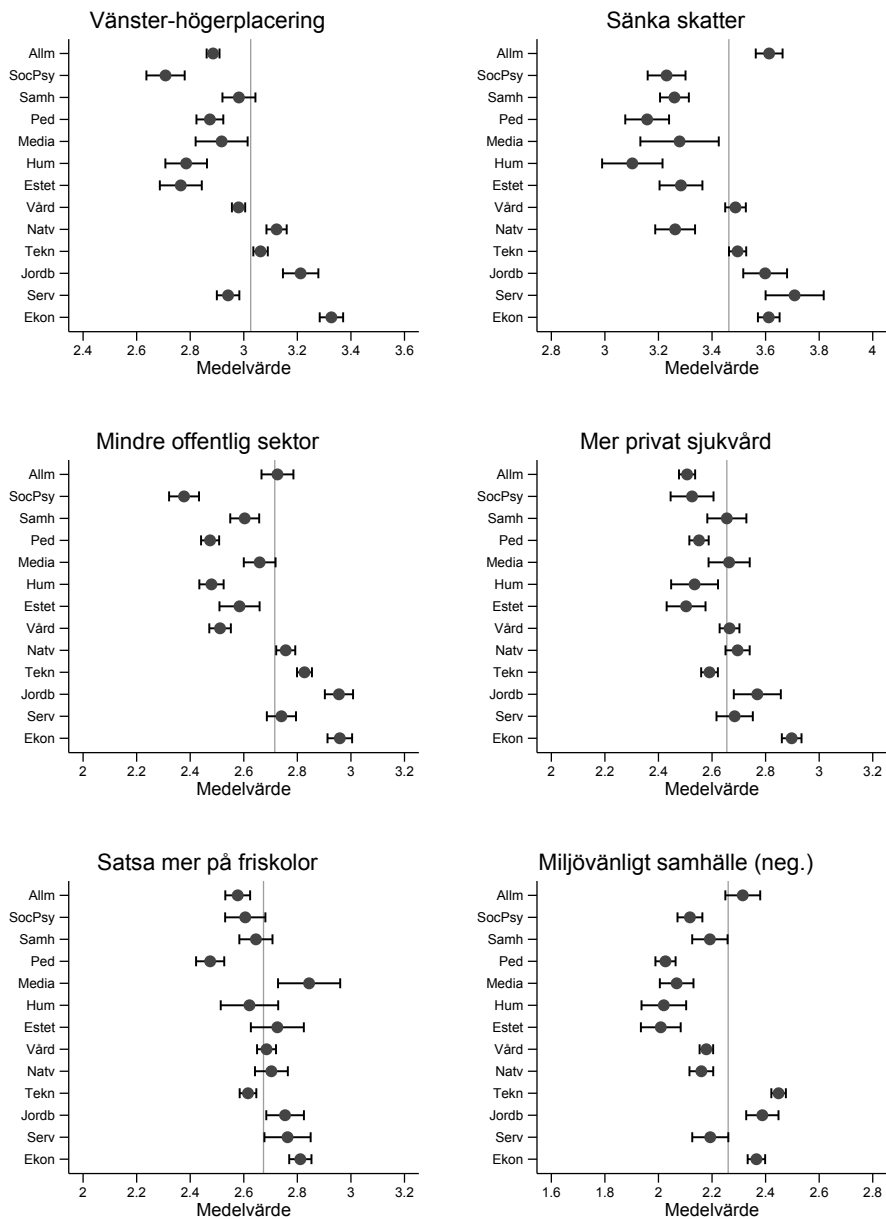
de mellanmännsliga när det kommer till ekonomiska vänster/höger-attityder. Det är dock anmärkningsvärt att de är minst lika höger när det kommer till önskan om en mindre offentlig sektor, och när det gäller GAL/TAN-frågorna är de snarast mer höger än ekonomerna.

På det hela taget finner vi här alltså liknande mönster bland utbildningsinriktningar som Kitschelt och Rehm (2014) finner för yrkesgrupper. Det verkar alltså värt att undersöka närmare i mer kausalt inriktade studier om utbildningsinriktning också kan ha en roll i forandet av de politiska attityderna. Möjligen kan dock den något starkare höger- och TAN-tendens som vi observerade i tekniska utbildningar behöva begrundas närmare. Som diskuterades ovan finns det flera förklaringskandidater till dessa samband, och man kan tänka sig att flera av dem ger varsitt bidrag till mönstret. En sådan förklaring skulle kunna vara skillnader mellan gruppernas sammansättning när det gäller kön. Denna första inventering visar dock att här finns mer av intresse att gräva i.

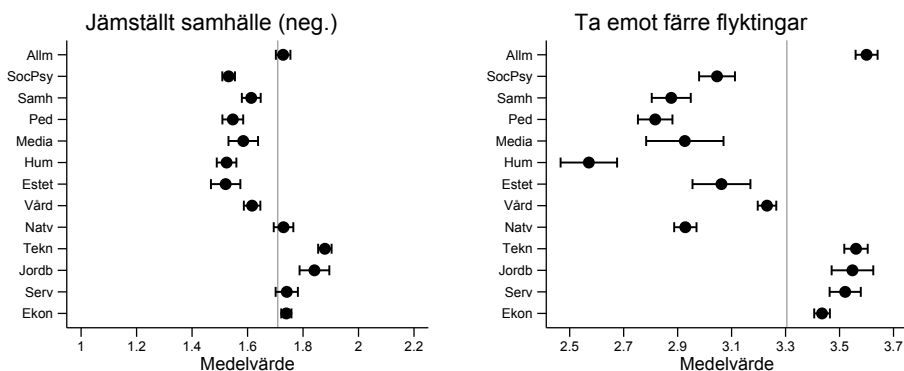
Till sist kan vi se att den kategori som varierar mest i sin relativa placering i fältet är Allmän, dvs. de som bara har en kort utbildning utan någon särskild inriktning. De ligger ganska långt till vänster på självplaceringsfrågan. De är bland de mest positiva till sänkta skatter, men de är bland de mest negativa till privat sjukvård och till att satsa på friskolor. De ligger nära mitten när det kommer till ett miljövänligt samhälle, jämställdhet och att minska den offentliga sektorn men ligger längre till höger än någon annan grupp när det kommer till flyktingmottagande.

Slutligen bör ändå magnituden i dessa skillnader inte överdrivas. Även om det finns skillnader mellan grupperna, så faller punktskattningarna av medelvärdena för varje attityd (och även andra attityder som vi inte visar) ofta inom ett skalsteg på en femgradig skala. I många fall rentav inom ramen för ett halvt skalsteg. Som oftast inom samhällsvetenskapen är variationen inom grupperna större än mellan grupperna. Den attityd som har de största skillnaderna här är frågan om att ta emot färre flyktingar, där skillnaden i medelvärde mellan humaniora och geknik är lite mer än ett skalsteg. Den attityd för utbildningsinriktningsvariabeln förklarar mest variation överlag är med vid marginal den gentemot ett miljövänligare samhälle, där regressionsmodellen som beskrevs ovan visar ett R^2 på 0,19. Detta innebär att utbildningsinriktningarna förklarar ungefär en femtedel av variationen i attityderna. Därefter kommer frågan om skatterna med ett R^2 på 0,08 (lite mindre än en tiondel av variationen). Övriga attityder förklarar mindre variation än så. Jag vill dock betona att detta kan tänkas vara avhängigt exakt vilken indelning av utbildningarna man använder.

Figur 2 Predicerade medelvärden för politiska attityder bland personer med olika utbildningsinriktningar, 2001–2016

Figur 2 forts.

Kommentar: Figuren visar predicerade värden med konfidensintervall (95 procents signifikansnivå) för de olika utbildningsinriktningarna. Dessa värden är baserade på en regressionsmodell (OLS) med dummyvariabler för de olika utbildningsinriktningarna. Därtill inkluderar modellen dummyvariabler för undersökningsår. Frågorna lyder, från vänster till höger rad för rad: *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-höger skala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Därefter följer en serie förslag som inleds med följande mening: *Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?* Förslagen lyder *Sänka skatterna, Minska den offentliga sektorn, Bedriva mer av sjukvården i privat regi, Satsa mer på friskolor, Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt, Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män, Ta emot färre flyktingar i Sverige*. Samtliga frågor har besvarats på en skala från 1 till 5. Svartalternativen var för den första frågan *Klart till vänster, Något till vänster, Varken till vänster eller till höger, Något till höger och Klart till höger*, och för övriga frågor *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag samt Mycket dåligt förslag*. Värdena för en del frågor har vänts om så att högre värden alltid visar höger- eller TAN-åsikter. De lodräta linjerna visar medelvärdet för samtliga svarande. Utbildningsinriktning mättes med frågan *Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak? Kryssa för det alternativ som stämmer bäst in på din utbildning*. Frågan har tolv svartalternativ. Förutom dessa redovisas även kategorin *Allmän* som består av de som svarat alternativet *Annan* samt de med låg utbildningsnivå (ej gymnasium) som ej besvarat frågan. De olika utbildningsinriktningarna, uppifrån och ned, heter som följer i sina fulla namn: Allm = Allmän, SocPsy = Socialt arbete/omsorg/psykologi, Samh = Samhällsvetenskap/juridik, Ped = Pedagogik, Media = Media/journalistik/reklam, Hum = Humaniora/kultur, Estet = Estetik/design/hantverk/konst, Vård = Hälso-/sjukvård/medicin, Natv = Naturvetenskap/matematik/data, Tekn = Teknik/byggt teknik/industri/transport, Jordb = Jordbruk/skogsbruk/miljövård, Serv = Hotell/restaurang/service/skönhetsvård, Ekon = Ekonomi/handel/administration. Skattningarna är baserade på olika antal observationer, framförallt beroende på om frågorna ställts i samtliga delurval i undersökningarna. Skattningarna är viktade efter antal observationer per år. Det största antalet är 66 477 för frågan om vänster-högerplacering. Det minsta antalet är 23 470 för frågan om friskolor.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2016.

Utbildningsinriktning och partival

Förutom attityderna kan det också vara av intresse att se hur människor inom dessa olika utbildningsinriktningar förhåller sig till de politiska partierna. I figur 3 ser vi predicerade sannolikheter för att ange ett parti som sitt bästa inom olika utbildningsinriktningar.² Notera att y-axlarna har fått lite olika graderingar så att variationen ska synas, men att de stora och de mindre partierna ändå gjorts så lika som möjligt. Vad stapeldiagrammen säger oss är huruvida partiernas väljarkårer har olika profiler när det gäller deras väljares utbildningsinriktningar.

Om vi börjar med de två största partierna, så har Moderaterna liksom Socialdemokraterna en betydande andel anhängare i alla grupper, men har ett iögonfallande stort stöd bland de som är utbildade inom ekonomi, följt av något lägre stöd bland människor som läst naturvetenskap, teknik och samhällsvetenskap. Socialdemokraterna når sitt största stöd inom den allmänna inriktningen. Därefter finns en tendens till större stöd för dem bland folk inom inriktningarna hotell/restaurang, socialt arbete, teknik och hälso-/sjukvård. Samtidigt kan det också framhållas att även i de inriktningar där stödet är som svagast är sannolikheten för att stödja partiet ca 20 procent.

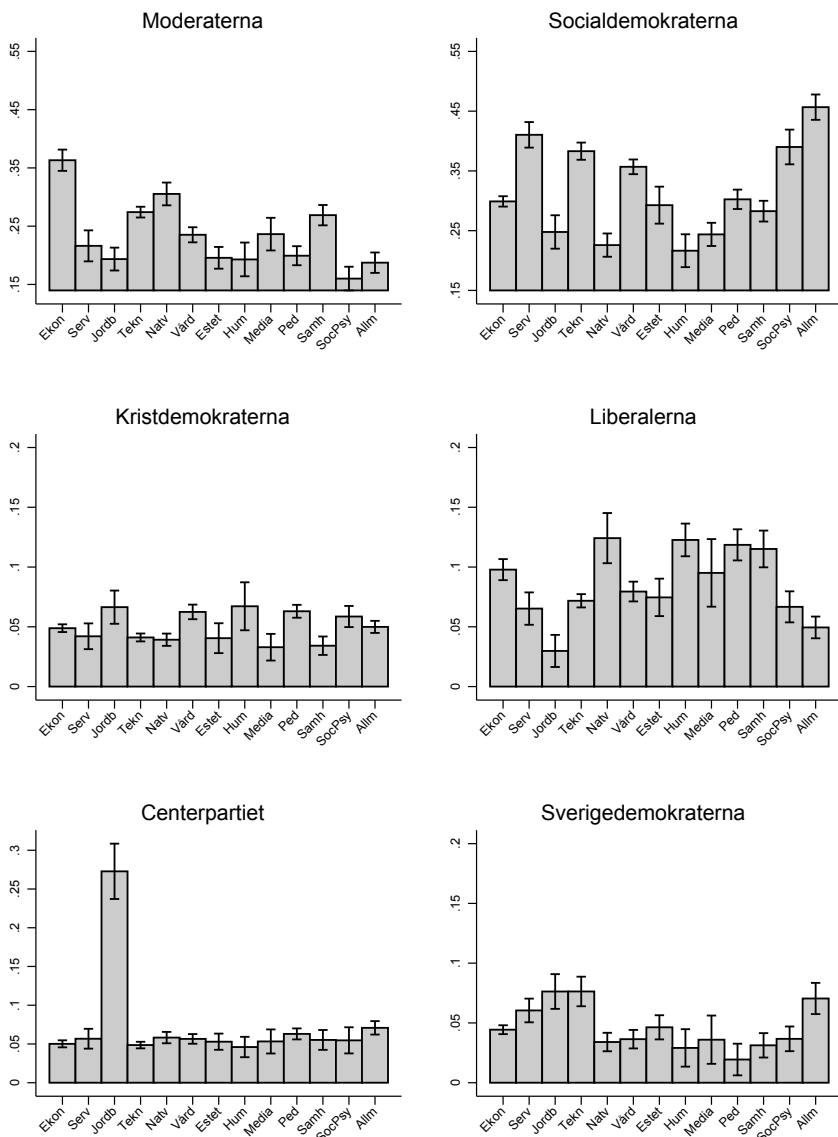
Bland de övriga borgerliga partierna är bilden mer blandad. Det parti med den enskilt tydligaste profilen är Centerpartiet, vars anhängare naturligt nog till exceptionellt stor del har utbildning inom jordbruk. Liberalerna är tillsammans med Kristdemokraterna de partier som har den luddigaste profilen när det gäller anhängarnas utbildningsinriktningar. Även om vissa inriktningar absolut är större än andra (i Liberalernas fall naturvetenskap, humaniora, pedagogik och samhällsvetenskap, i Kristdemokraternas jordbruk, naturvetenskap, humaniora, pedagogik och socialt arbete) finns det ingen enskild inriktning som skiljer ut sig, och det är svårt att se något tydligt mönster.

Sverigedemokraterna har sitt starkaste stöd inom den allmänna inriktningen, samt bland de som utbildat sig inom teknik och jordbruk.

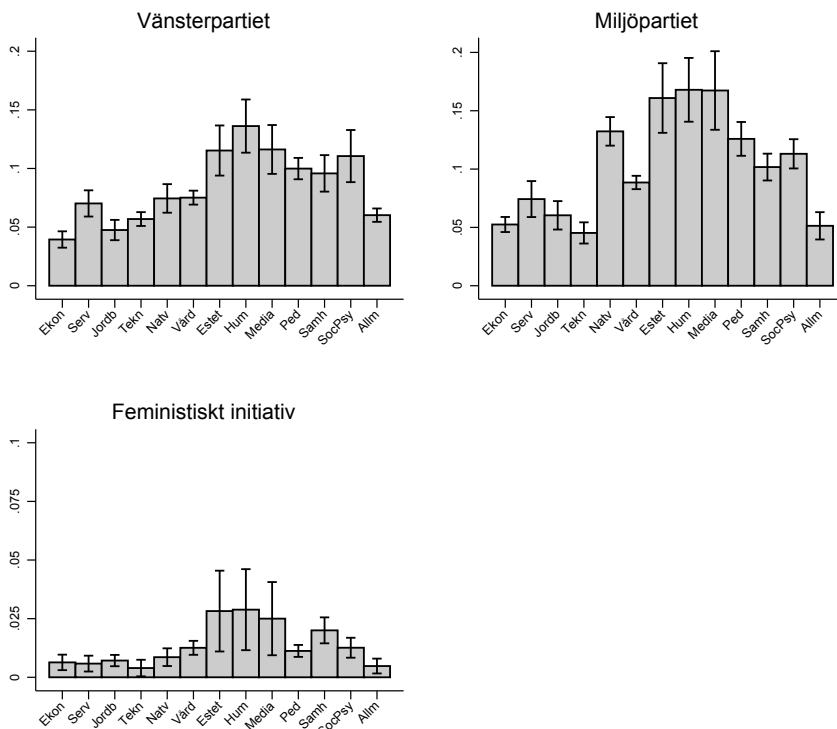
När det gäller de mindre partierna till vänster så har såväl Vänsterpartiet, Miljöpartiet som Feministiskt initiativ relativt likartade profiler. Utbildningarna inom estetik, humaniora och media har alla en tydlig överrepresentation av dessa partiers anhängare. En liknande tendens, om än svagare, finns även bland de andra mellanmännsliga utbildningarna – pedagogik, samhällsvetenskap och socialt arbete. Denna tendens är dock inte lika tydlig inom Miljöpartiet och Feministiskt initiativ som i Vänsterpartiet.

Sammantaget kan vi konstatera att de olika utbildningsinriktningarna verkar vara ytterligare en möjlig aspekt för att analyser partiernas väljarprofiler. Samtidigt kan det också vara värt att understryka att för många av de små partierna (Centerpartiet är det stora undantaget) är dessa skillnader ganska små.

Figur 3 Partiernas profiler bland utbildningsinriktningarna, 2001–2016 (predicerade sannolikheter)

Figur 3 forts.

Kommentar: Figurerna visar predicerade sannolikheter med konfidensintervall (95 procents signifikansnivå) för att en person med en viss utbildningsinriktning uppger ett visst favoritparti. Beräkningarna är baserade på regressionsmodeller (OLS) med en dummyvariabel med som anger stöd för partiet i fråga som beroende variabel, och dummyvariabler för de olika utbildningsinriktningarna som beroende variabel. Därtill inkluderar modellerna dummyvariabler för undersökningsår. Graferna är baserade på följande två frågor: *Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak?* Svartalternativen syns längs x-axlarna och ska utläsas enligt följande: Ekon = Ekonomi/handel/administration, Serv = Hotell/restaurang/service/skönhetsvård, Jordb = Jordbruk/skogsbruk/miljövård, Tekn = Teknik/byggteknik/industri/transport, Natv = Naturvetenskap/matematik/data, Vård = Hälso-/sjukvård/medicin, Estet = Estetisk/design/hantverk/konst, Hum = Humaniora/kultur, Media = Media/journalistik/reklam, Ped = Pedagogik, Samh = Samhällsvetenskap/juridik, SocPsy = Socialt arbete/omsorg/psykologi, Allm = Allmän (låg utbildning, utan särskilt inriktning). *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Detta följs av en uppräknig av de större partierna, samt en möjlighet att svara *Annat parti*. Skattningarna är viktade efter antal svarande per år. De svartalternativ som inkluderats här är de partier som är aktuella i dagens svenska politiska liv, och har ett tillräckligt stort antal svarande i de nationella SOM-undersökningarna. Antalet respondenter i analyserna är 63 975 för alla partier utom Feministiskt initiativ (se ovan), för vilket det är 52 216. Antalet svaranden med respektive parti som favoritparti sträcker sig från 21 102 för Socialdemokraterna till 606 för Feministiskt initiativ.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2016. Då Feministiskt initiativ inte har några svar förrän 2005 (året partiet grundades) är de skattningarna baserade på data från 2005 och framåt.

Utbildningsinriktning och politiska attityder över generationerna

Slutligen ska jag visa hur attityderna inom de olika utbildningsinriktningarna har utvecklats mellan generationerna. Denna analys intresserar sig för hur människor med en viss inriktning *inom en viss generation* skiljer sig från andra människor *inom samma generation*. Intresset för detta bygger på ett antagande om att denna relativa skillnad inom generationen har varit något så när konstant över tid. Till sammans med antagandet om att individerna huvudsakligen utbildar sig under sin första tid i livet, ger detta en möjlighet att spåra hur de politiska tendenserna hos studenterna i olika delar av utbildningssystemet har förändrats över tid. Samtidigt bör det understrykas att attityderna har uppmätts under perioden 2001–2016. För att inte kapitlet ska bli alltför långt visar jag nedan enbart resultaten för vänster/höger-placering. De trender som kan ses i den variabeln förekommer dock i sina huvuddrag för de flesta av attityderna, även om tidpunkten för förändringar varierar, och även hur ofta skillnaderna är statistiskt signifikanta.

I figur 3 visas alltså hur utvecklingen mellan generationer ser ut inom olika utbildningsinriktningar för hur personerna med den inriktningen placerar sig på vänster-högerskalan (ljusa punkter). För jämförelse redovisas även skattningar av hur övriga individer i den generationen placerar sig (mörka punkter). På så sätt kan man se hur den del av en generation som har en viss utbildningsinriktning förhåller sig politiskt till sina generationskamrater.

Förutom att återigen illustrera hur personer inom vissa inriktningar är mer vänster eller höger än genomsnittet, kan vi i denna figur också observera vissa förändringar över tid. Vissa inriktningar tycks visserligen ha varit relativt stabila. De som studerat inom ekonomi och socialt arbete har varit tydligt höger respektive vänster i stort sett så länge som undersökningarna kan visa. Just när det gäller ekonomi kan det vara värt att framhäva det anmärkningsvärda i att en så stor grupp har en så konstant och tydlig politisk tendens åt höger. Även jordbruk har så gott som alltid haft en lutning åt höger, om än med stor osäkerhet i skattningarna. Hotell/restaurang, media och samhällsvetenskap utmärks av att de ofta ligger relativt nära generationernas medelvärden. Visserligen finns vissa tendenser i båda fallen till att de äldre generationerna var något mer höger, och de yngre något mer vänster, men för många av generationerna är konfidensintervallen överlappande. Ett liknande mönster finns även inom naturvetenskap.

Tydligare förändringsmönster finns då bland de som läst någon utbildning inom estetik, humaniora eller pedagogik. I dessa fall är de tidigaste generationerna (till och med de som föddes strax efter andra världskriget) höger eller i jämnhöjd med sina generationskamrater. Därefter kommer flera generationer som har en relativt tydlig vänsterprofil. Liknande tendenser finns även inom hälso-/sjukvård, men vänsterprofilen börjar framträda tydligt först bland de som är födda under sent 1960-tal.

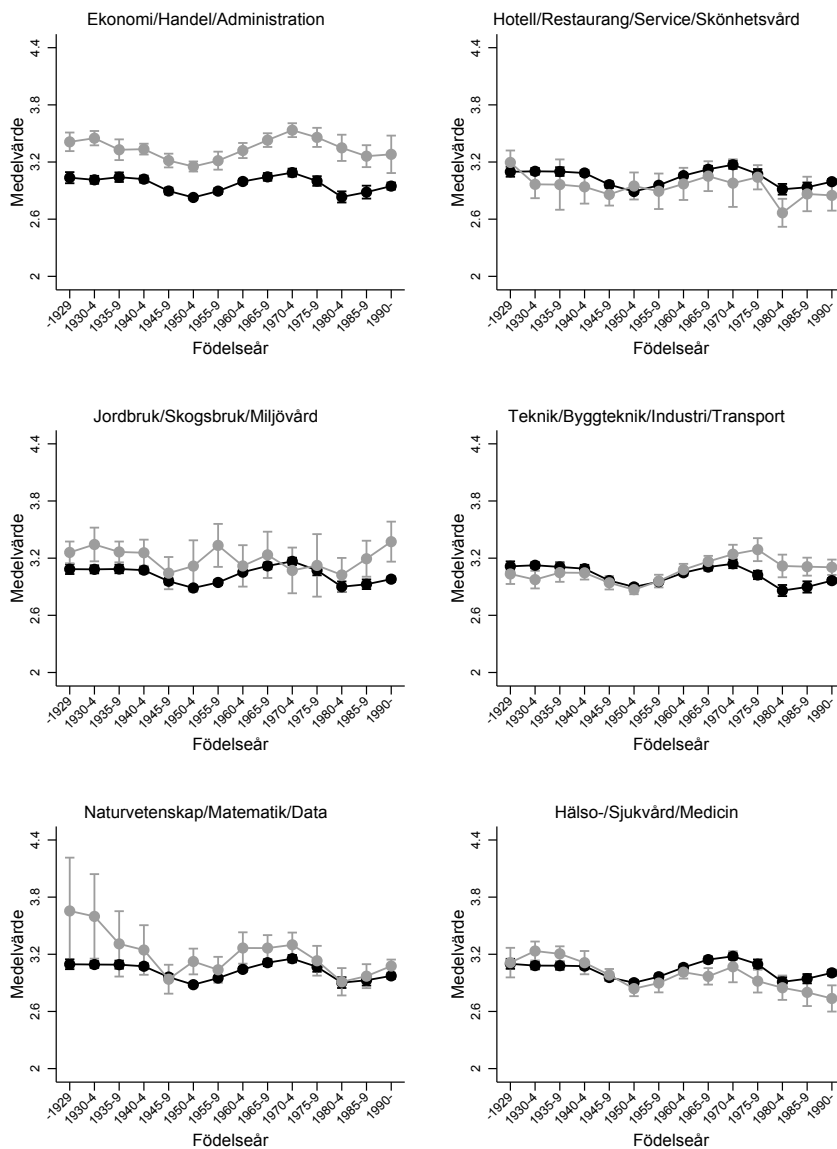
Slutligen finns det två grupper som rört sig i motsatt riktning. De inom teknik har en lätt vänsterlutning i de tidigaste generationerna (om än konfidensintervallen överlappar varandra) och blir ganska solitt höger någonstans runt de generationer som är födda under 1970-talet. En anmärkningsvärd förändring har också skett inom den allmänna inriktningen, som gått från en vänsterposition i de tidiga generationerna till en position i jämnhöjd med sina generationskamrater. Denna trend inom kategorin ”Allmän” förekommer för de flesta attityder. I flera fall är den rentav så stark att den övergår i en relativ högerposition. Detta blir som mest anmärkningsvärt i attityderna till flyktingmottagande. För den attityden ligger personerna med allmän inriktning som är födda innan 1930 i jämnhöjd med sina generationskamrater, men därefter blir gapet större och större för varje generation, i takt med att generationerna överlag blir mer och mer positiva till flyktingmottagande.

Mer än en läsare av C.P. Snows (1993 [1953]) essä om ”de två kulturerna” – den naturvetenskapliga/tekniska och den humanistiska – har säkert blivit förvånad av att de politiska värden som Snow associerar med respektive kultur går på tvärs mot hur dessa miljöer uppfattas idag. Naturvetenskapen uppfattas idag ofta som om inte konservativ så i alla fall högerkodad, medan humaniora associeras mer med vänstern. I sitt förord till den jubileumsutgåva som refereras till ovan funderar Stefan Collini kring om Snow möjligen generaliserade utifrån ett mycket litet antal individer, och på hur konservativa de egentligen var. Ser man till det svenska fallet verkar det dock som om de tendenser Snow tyckte sig se mycket väl kan ha funnits där på hans tid och rentav dröjt kvar vid tiden för författandet av hans essä, men att de strax därefter började förändras.

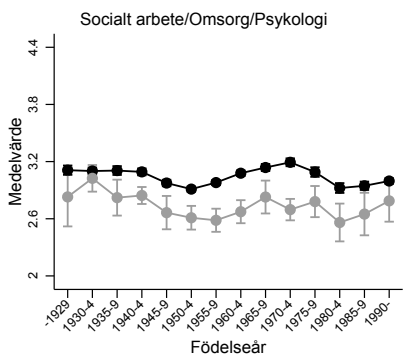
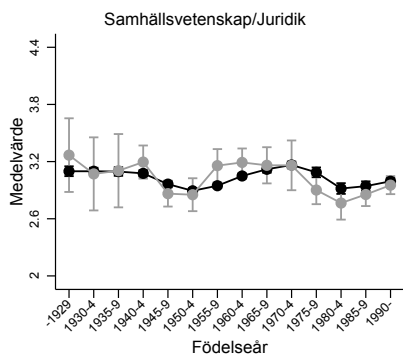
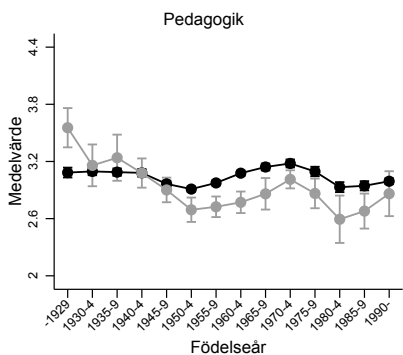
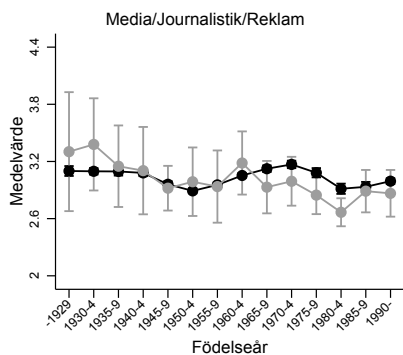
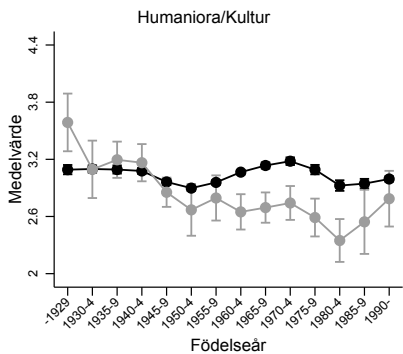
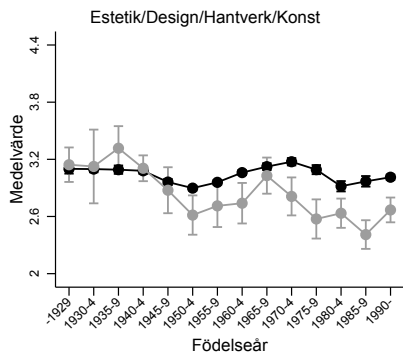
Det är en nog så intressant uppgift för vidare forskning att reda ut varför dessa förändringar ägt rum. Ett första steg kan vara att titta på förändringar av gruppernas sammansättning – t.ex. om vissa inriktningar har fått en större andel människor med utbildning på högskolenivå, eller om fördelningen mellan män och kvinnor förändrats.

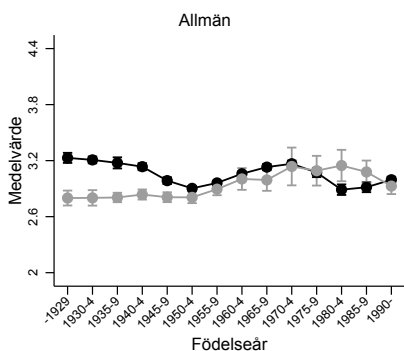
Det kan också nämnas att när vi tittar på andelen förklarad variation i de olika generationerna så syns få tecken på någon trend att utbildningsinriktningarna skulle bli mer politiskt segregerade i senare generationer. Möjliga undantag för detta är frågan om det önskvärda i ett mer miljövänligt samhälle samt skatterna.

Figur 4 Utvecklingen av vänster-högerplaceringar över generationer, 2001–2016 (predicerade medelvärden)

Figur 4 forts.

Figur 4 forts.

Kommentar: Figurerna visar predicerade värden med konfidensintervall (95 procents signifikansnivå) för olika generationer för olika utbildningsinriktningar. Dessa värden är baserade på en regressionsmodell (OLS) med interaktionstermer mellan en dummyvariabel för personer som har eller inte har utbildningsinriktningen i fråga och dummyvariabler för samtliga generationer. Därtill inkluderar modellen dummyvariabler för undersökningsår. Utbildningsinriktning mättes med frågan *Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak? Kryssa för det alternativ som stämmer bäst in på din utbildning.* Frågan har tolv svarsalternativ som kan utläsas i grafernas rubriker. Förutom dessa redovisas även kategorin *Allmän* som består av de som svarat alternativet *Annan* samt de med låg utbildningsnivå (ej gymnasium) som ej besvarat frågan. Vänster-högerposition mättes med frågan: *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Frågan besvarades med en skala från 1 till 5, där svarsalternativen var *Klart till vänster*, *Något till vänster*, *Varken till vänster eller till höger*, *Något till höger* och *Klart till höger*. Skattningarna är viktade efter antal svarande per år. Skattningarna är baserade på 69 388 svarande.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2016.

Många frågor för framtida forskning

Forskning om utbildningsinriktningar och politiska attityder och beteende är fortfarande relativt obruten mark, och även grundläggande frågor saknar alltså tydliga svar. Teoretiskt sett är det oklart vilka indelningar som är relevanta³, och empiriskt vilka kausala mekanismer som egentligen är verksamma. Detta kapitel har lagt fram några observationer av den svenska utvecklingen som kan bilda utgångspunkt för vidare forskning.

En viktig observation som gjorts här är att den variation som tidigare forskning har hittat på yrkesnivå (Kitschelt och Rehm 2014) även återfinns bland utbildningsinriktningarna. Detta reser frågor om vilka kausala mekanismer som är verksamma bakom denna variation, och om var mekanismerna egentligen är verksamma. Det skulle därför kunna vara intressant att se om de förändringar mellan generationer som hittades i denna undersökning också återfinns på yrkesnivån. Detta skulle

kunna vara problematiskt för teorin om arbetssituationer. Den senare ser kopplingen mellan arbetssituationer och politiska attityder som kausal, vilket tycks implicera en förväntan om att sambandet ska vara konstant över tid. I denna studie har vi sett många tecken på motsatsen.

Skillnaderna mellan olika inriktningar väcker också frågor om huruvida det samband mellan utbildningsnivå och GAL/TAN-attityder som observerats i otaliga studier kommer sig av utbildningsnivån som sådan eller om den ser olika ut beroende på vilken inriktning man har studerat. Rune Stubagers (2008) argumentation för att detta samband företrädesvis stammar ur den socialisation som sker i utbildningsinstitutionerna kan tänkas vara förenlig med en tanke om att styrkan och riktningen i denna socialisation kan se olika ut på olika ställen i utbildningssystemet.

Inledningsvis ovan listades några allmänna möjligheter till hur dessa samband skulle kunna ha uppstått. Här ska nämnas ett par till. En undersökning av Berggren, Jordahl och Stern (2011) fann avsevärda skillnader i partisympatier bland forskare inom olika samhällsvetenskaper. De använde inte exakt samma indelningar som denna studie, men deras bild har många paralleller med den som ges här. En möjlighet är att dessa i egenskap av lärare överför sina politiska attityder till studenterna, alternativt att de bidrar till utbildningarnas rykte så att studenter med liknande attityder söker sig dit. Även i detta fall krävs dock återigen ytterligare en faktor som förklarar hur dessa tendenser uppstod till att börja med. Ett annat möjligen intressant resonemang finns hos Svensson och Togeby (1986:124–127) som med referens till Basil Bernstein kopplar ihop politiska tendenser med de sätt som undervisningen är organiserad på, bland annat genom stoffets organisering och rollfördelningen mellan lärare och studerande. Möjligen är det dock ett problem även för denna teori att förklara den typ av generationsförändringar som beskrivits här. Slutligen kan även den forskning som refererades inledningsvis om hur individer med olika social bakgrund väljer utbildning, tänkas ge uppslag till hur bakomliggande faktorer spelar roll för både utbildningsval och politiska attityder på samma gång.

Oavsett exakt vilka kategorier som visar sig vara mest relevanta, eller vilka mekanismer som visar sig ha varit verksamma, framstår utbildningsinriktning som något som utforskare av politiska attityder och politiskt beteende borde undersöka i större utsträckning. En synnerligen intressant inriktning vore att samla in paneldata i flera olika ålderskohorter över åtminstone en femårsperiod, för att urskilja hur mycket av dessa samband som finns där redan när utbildningen börjar, vad som förändras under utbildningens gång, och vad som sedan tillkommer efter övergången till arbetslivet.

Noter

- ¹ Se även Oscarssons (2017) kapitel om det svenska partisystemet i denna volym, samt Ohlsson, Oscarsson och Solevid (2016) för vidare resonemang om GAL/TAN-dimensionen i svensk politik.
- ² I flera böcker från valforskningsprogrammet visar Oscarsson och Holmberg (2008, 2013, 2016) hur stora andelar av ett partis väljarkår som hör till en viss utbildningsinriktning. Dessa siffror visar alltså snarare det relativa stödet för ett parti *inom respektive inriktning*.
- ³ Även Gerber och Chung (2008:305, 308) diskuterar detta problem när det gäller forskning om utbildningsinriktningar och inkomster.

Referenser

- Berggren, Niklas, Henrik Jordahl & Charlotta Stern (2011). "Var står svenska samhällsvetare politiskt?", *Ekonomisk debatt*, 1: 21–28.
- Björklund, Anders, Peter Fredriksson, Jan-Eric Gustafsson & Björn Öckert (2010). *Den svenska utbildningspolitikens arbetsmarknadseffekter: vad säger forskningen?* Rapport 2010:13. Uppsala: Institutet för arbetsmarknadspolitisk utvärdering.
- Condon, Meghan (2015). "Voice Lessons: Rethinking the Relationship Between Education and Political Participation", *Political Behavior*, 4: 819–843.
- Esaiasson, Peter & Mikael Persson (2014). "Does Studying Political Science Affect Civic Attitudes?: A Panel Comparison of Students of Politics, Law, and Mass Communication", *Journal of Political Science Education*, 4: 375–385.
- Hagevi, Magnus (2003). "Utbildning och politisk opinion", i Lennart Nilsson (red.) *Perspektiv på Västsverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Hillygus, D. Sunshine (2005). "The Missing Link: Exploring the Relationship Between Higher Education and Political Engagement", *Political Behavior*, 1: 25–47.
- Hällsten, Martin (2010). "The Structure of Educational Decision Making and Consequences for Inequality: A Swedish Test Case", *American Journal of Sociology*, 3: 806–854.
- Jormfeldt, Johanna (2011). "Utbildning och partival", i Magnus Hagevi (red.) *Den svenska väljaren*. Umeå: Boréa.
- Kitschelt, Herbert & Philipp Rehm (2014). "Occupations as a Site of Political Preference Formation", *Comparative Political Studies*, 12: 1670–1706.
- Oesch, Daniel (2006). *Redrawing the Class Map*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ohlsson, Jonas, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (2016) "Ekvilibrum", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red.) *Ekvilibrum*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Oscarsson, Henrik (2017). "Det svenska partisystemet i förändring", i Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red.) *Larmar och gör sig till*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008). *Regeringsskifte*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Persson, Mikael (2013). *Does Education Cause Participation in Politics?* Akademisk avhandling. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.
- SCB (2016). "Antal examina i högskoleutbildning på grundnivå och avancerad nivå efter universitet/högskola, examen, utbildningslängd, kön och ålder. Läsår 1977/78 – 2015/16". Tabell senast uppdaterad 2016-11-22, hämtad från www.scb.se, 2017-04-25.
- SCB (2017). "Var fjärde i Sverige är högtbildad". Promemoria utlagd på <http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/utbildning-jobb-och-pengar/befolkningens-utbildning/> Hämtad 2017-05-08.
- Snow, Charles Percy (1993 [1959]). *The Two Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stubager, Rune (2008). "Education effects on authoritarian-libertarian values: a question of socialization", *The British Journal of Sociology*, 2: 327–350.
- Svensson, Palle & Lise Togeby (1986). *De nye mellemlags græsrodsdeltagelse*. Aarhus: Politica.
- Vestin, Erik (under utgivning) "Work Logics and the Political Attitudes of Skilled Employees – Evidence from Panel Data", del av doktorsavhandling. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

SVERIGEDEMOKRATERNA: SKÅNEGAPET KRYMPER

ANDERS SANNERSTEDT

Sammanfattning

Sverigedemokraternas sympatisörer kännetecknas av en stark kritik av invandrings- och flyktingpolitiken samt en populistiskt färgad politisk misstro. Liksom tidigare har partiet starkast stöd i arbetarklassen, bland personer med lägre utbildning och hos män. Stödet är starkare på landsbygden och i de små tätorterna än i städerna, och detta gäller i särskilt hög grad ungdomar under 30 år. I övrigt är stödet ungefär lika starkt i alla åldrar. En regional analys visar att under hela 2000-talet har partiet sitt starkaste stöd i Sydsverige, men den långsiktiga trenden är att det försprånget – ”Skånegapet” – tydligt minskar. Stödet i Stockholmsregionen är relativt svagt, och här syns inga tecken till någon förändring. I Mellersta och Övre Norrland däremot har partiets traditionellt svaga ställning förbättrats något.

Det senaste året har medfört framgångar för populistiska rörelser och idéer. Storbritannien har beslutat att utträda ur EU. Donald J Trump har blivit vald till USA:s president. I Österrike var den populistiske kandidaten (Norbert Hofer, FPÖ) bara några få procent från att bli vald till president. Alternativ för Deutschland har haft framgångar i flera tyska delstatsval. Marine Le Pen lyckades bli en av två slutkandidater i det franska presidentvalet. Populistiska partier ingår i regeringsunderlaget i Norge, Finland och Danmark.¹ Och i Sverige förefaller stödet för Sverigedemokraterna fortsätta att öka.

Sverigedemokraterna hör till den grupp eller familj av partier som brukar kallas högerpopulistiska. Ordet populism används emellertid i den offentliga debatten i många olika betydelser, ofta (men inte alltid) med en starkt negativ klang. Vi bör alltså redan nu definiera begreppet populism. Med populism menar vi då en ideologi (Mudde 2010) eller en diskurs (Westlind 1996) som framhåller en grundläggande motsättning mellan ”folket” och det makthavande ”etablissemanget”. Makthavarna anses ha tappat kontakten med vanligt folk; de anses ha dålig kännedom om hur folket har det och vad folket vill. De har därmed drivit samhällets utveckling i en riktning som går tvärs emot folkets önskemål och behov. De har helt enkelt drivit utvecklingen åt fel håll. I denna beskrivning av samhällsutvecklingen ges en bild av folket som enhetligt; det finns *en* folkvilja, en allmänvilja. I motsättning till folket står etablissemanget, då inte enbart politiska makthavare utan också ekonomiska, sociala och kulturella makthavare. Och detta etablissemang bryr sig inte om all-

mänviljan hos folket. Sådan är, kort sammanfattad, innebörden i den populistiska samhällsanalysen.² Vi ska senare i detta kapitel analysera i vilken utsträckning Sverigedemokraternas anhängare kan anses omfatta denna populistiska syn.

Sedan den nationella SOM-undersökningen 2015 genomfördes har utvecklingen på det invandringspolitiska fältet varit turbulent, med gränskontroller i Skåne och betydande ansträngningar att hantera den mängd flyktingar som kommit till Sverige under framför allt hösten 2015. Dessutom har vi sett en debatt om samarbetet inom alliansen och om relationerna mellan regering och opposition. Dessa frågor berör i hög grad Sverigedemokraterna, och vi ska därför undersöka om vi kan se några förändringar bland partiets sympatisörer – vilka de är och vilka åsikter de hyser.

I en analys av röstandet på Sverigedemokraterna ger Henrik Oscarsson och Sören Holmberg följande sammanfattning: ”Det är först och främst en fråga om åsiktsröstning, därtill en del misstroröstning och en viss socioekonomiskt betingad egenintresseröstning.” De tillägger: ”Männens och skåningarnas tendens att oavsett flyktingåsikt eller politikermisstro stödja Sverigedemokraterna är mer av en gåta.” (Oscarsson och Holmberg, 2016 sid 257)

I detta kapitel ska vi granska stödet för Sverigedemokraterna med fokus på just åsikt, misstro och socioekonomi. Vi har bl.a. anledning att granska SD-sympatisörernas åldersmässiga sammansättning, eftersom den förändrats under de senaste åren. Vi ska också, om inte lösa så i alla fall analysera de gåtor som männen och skåningarna erbjuder. Framför allt ska vi då granska den skånska gåtan, alltså partiets regionala förankring.

Grunden för analysen är en fråga i den nationella SOM-undersökningen 2016 som lyder: ”Vilket parti tycker du bäst om idag?” Åttiofem procent av de svarande angav ett parti som de tyckte bäst om. Av dem valde 1 202 personer att svara Sverigedemokraterna; det är 14,4 procent av samtliga som angett ett parti som de tyckte bäst om. (Vi ska i det följande kalla dem för partiets sympatisörer.) Samma fråga har ställts i tidigare SOM-undersökningar, så vi kan analysera förändringar över tiden. Vi ska börja med åsiktsröstningen, det vill säga främst SD-sympatisörernas inställning till invandring och flyktingar.

SD: enighet om invandringspolitiken

På frågan i SOM-undersökningen 2016 om vad de svarande tycker om förslaget att ta emot färre flyktingar i Sverige svarar 52 procent att förslaget är mycket bra eller ganska bra. Endast 24 procent tycker att förslaget är (mycket eller ganska) dåligt, medan återstående 24 procent anser att förslaget är ”varken bra eller dåligt” (se även Marie Demkers kapitel i denna volym). Skillnaderna mellan de olika partiernas sympatisörer är stora, och ett parti sticker som väntat ut. Bland sympatisörerna till Sverigedemokraterna är det inte mindre än 86 procent som tycker att förslaget inte bara är bra, utan ”mycket bra”. Ytterligare 10 procent tycker att förslaget är

”ganska bra”. Bara två procent tycker att förslaget är dåligt. Enigheten bland Sverigedemokraternas sympatisörer är alltså förkrossande i denna fråga (se tabell 1).

Tabell 1 *Åsikt om förslaget ”ta emot färre flyktingar i Sverige” hos personer med olika partisympati, 2016 (procent)*

	Rödgröna	Alliansen	SD	Övriga	Alla
Mycket bra förslag	14	24	86	30	29
Ganska bra förslag	20	30	10	22	23
Varken bra eller dåligt	29	26	2	26	24
Ganska dåligt förslag	20	15	1	11	15
Mycket dåligt förslag	17	5	1	11	10
<i>Summa</i>	100	100	100	100	100
N=	1 735	1 764	609	747	4 855

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar i Sverige.* Indelningen i rödgröna, alliansen, SD och övriga bygger på frågan: *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Rödgröna = Vänsterpartiet, Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Feministiskt initiativ. Alliansen = Centerpartiet, Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna. Övriga är dels de som inte besvarat frågan, dels 37 personer som svarat ”Annat parti”.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Bland alla dem som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar (och som dessutom angett ett parti som de tycker bäst om) säger 44 procent att de tycker bäst om Sverigedemokraterna. Den andelen sjunker snabbt till endast 6 procent om vi granskar dem som tycker att förslaget är ”ganska bra”, och bland dem som inte tycker att förslaget är bra (dvs. varken eller, ganska dåligt, mycket dåligt) är det bara 1 enda procent som tycker bäst om Sverigedemokraterna. Partiets sympatisörer kännetecknas av att de så gott som undantagslöst tycker att det är mycket bra att minska flyktingmottagandet.

Bilden har varit densamma i tidigare undersökningar, med endast små variationer.³ Undersöker vi svaren på andra frågor som också är relaterade till flykting- och invandringspolitiken (t.ex. satsa på ett mångkulturellt samhälle, öka arbetskraftsinvandringen, införa förbud mot tiggeri) är bilden likartad: Sverigedemokraternas sympatisörer väljer som regel ett svarsalternativ som innebär ett ställningstagande mot invandring, mot flyktingar, mot mångkulturalism. Ingenting annat har samma förklaringskraft när det gäller sympatier för Sverigedemokraterna. Åsikterna om flykting- och invandringspolitiken är helt avgörande.

SD: misstro och populism

Utöver motståndet mot invandringspolitiken kännetecknas alltså, enligt Oscarsson och Holmberg, Sverigedemokraternas sympatisörer av politisk misstro. Också detta

förhållande är väl dokumenterat i en rad undersökningar. Sverigedemokraternas sympatisörer är – betydligt mer än andra – missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar. De har lägre tilltro till politiker – oavsett om vi talar om politiker på nationell, regional eller kommunal nivå, eller för den delen EU-nivå. (De har också lägre förtroende för ett stort antal samhällsliga institutioner, se Lennart Weibulls och Sören Holmbergs kapitel i denna volym.) De anser också i mycket högre utsträckning än andra att den svenska utvecklingen går åt fel håll. Bilden återkommer i 2016 års nationella SOM-undersökning (se tabell 2).

Tabell 2 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika intresse för politik, syn på demokratin i Sverige, förtroende för svenska politiker och uppfattning om utvecklingen i Sverige, 2013–2016 (procent)

	2013	2014	2015	2016	Förändring 2013–2016	Antal (N) 2016
Intresse för politik i allmänhet						
Mycket intresserad	9	9	16	16	+7	1 480
Ganska intresserad	7	9	14	13	+6	3 962
Inte särskilt intresserad	8	10	15	14	+6	2 434
Inte alls intresserad	17	16	20	25	+8	419
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige						
Mycket nöjd	2	2	3	4	+2	189
Ganska nöjd	4	5	7	8	+4	801
Inte särskilt nöjd	17	22	28	30	+13	266
Inte alls nöjd	33	50	57	60	+27	94
Förtroende för svenska politiker						
Mycket stort	(2)	(4)	(3)	2	±0	56
Ganska stort	3	2	2	3	±0	1 015
Ganska litet	11	10	16	15	+4	1 293
Mycket litet	28	33	50	49	+21	388
Går utvecklingen i Sverige åt rätt håll eller fel håll?						
Rätt håll	3	3	2	3	±0	278
Ingen uppfattning	6	6	7	7	+1	362
Fel håll	13	15	22	23	+10	719

Kommentar: Siffrorna visar andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågorna lyder: *Vilket parti tycker du bäst om idag? Hur intresserad är du i allmänhet av politik? På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige? Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker? Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?* Resultat inom parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Tabell 3 Vad anser Sverigedemokraternas sympatisörer om syn på demokratin i Sverige, förtroende för svenska politiker och uppfattning om utvecklingen i Sverige 2013, 2014, 2015 och 2016 (procent). Jämförelse med övriga som uppgett ett bästa parti 2016

	SD 2013	SD 2014	SD 2015	SD 2016	Alla övriga 2016
Intresse för politik i allmänhet					
Mycket intresserad	14	17	18	20	17
Ganska intresserad	38	43	45	43	49
Inte särskilt intresserad	33	32	30	28	30
Inte alls intresserad	14	8	7	9	4
<i>Summa</i>	100	100	100	100	100
N=	520	602	1091	1 195	7 100
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige					
Mycket nöjd	3	3	2	4	16
Ganska nöjd	35	33	24	32	64
Inte särskilt nöjd	42	42	41	38	16
Inte alls nöjd	20	22	33	27	3
<i>Summa</i>	100	100	100	100	100
N=	387	305	223	775	4 718
Förtroende för svenska politiker					
Mycket stort	0	1	0	0	2
Ganska stort	16	11	5	8	42
Ganska litet	55	52	56	47	47
Mycket litet	29	36	39	46	8
<i>Summa</i>	100	100	100	100	100
N=	279	143	218	419	2 333
Går utvecklingen i Sverige åt rätt håll eller fel håll?					
Rätt håll	9	11	3	4	23
Ingen uppfattning	17	16	9	13	29
Fel håll	75	73	88	82	48
<i>Summa</i>	100	100	100	100	100
N=	378	142	223	201	1 158

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Ju mindre nöjd man är med hur den svenska demokratin fungerar, desto mer benägen är man att stödja SD. På samma sätt gäller att ju lägre förtroende man har för svenska politiker, desto mer villig är man att tycka bäst om SD. Vi ser också att de som tycker att utvecklingen i Sverige går åt fel håll är mest benägna att stödja SD, medan stödet för SD är svagt bland dem som anser att utvecklingen tvärtom går åt rätt håll. Hälften eller mer av dem som inte alls är nöjda med den svenska

demokratin eller har mycket litet förtroende för politiker, vänder sig till SD. Partiet har alltså stark dragningskraft på människor som är politiskt missnöjda. Ur tabellen kan också anas att missnöjet är starkare 2016 och 2015 jämfört med 2014 och 2013, men för att kunna avgöra det behöver vi granska en annorlunda uppställd tabell som direkt visar hur svarsfördelningen ser ut bland Sverigedemokraternas sympatisörer (se tabell 3).

Hela 82 procent av SD-sympatisörerna 2016 anser att utvecklingen i Sverige går åt fel håll. Det är lägre än året innan, men högre än i de nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2014. Något färre, 65 procent, uttrycker missnöje med hur demokratin fungerar i Sverige. Siffran var högre i föregående undersökning (74 procent) när den så kallade Decemberöverenskommelsen (DÖ)⁴ var högaktuell. Igen gäller att missnöjet vuxit sig något starkare än 2013 och 2014 års SOM-undersökningar, men skillnaden är inte stor.

Inte mindre än 93 procent av SD-sympatisörerna uttrycker att de har ganska litet eller mycket litet förtroende för svenska politiker. Också här syns en skillnad när vi jämför med åren 2013 och 2014. Allmänt sett gäller att svenskarnas förtroende för politiker ökade under 2000-talet och nådde en kulmen vid 2010 års val (Oscarsson och Holmberg 2013: 347ff). Sedan dess har det skett en svag minskning av förtroendet (Oscarsson och Holmberg 2016: 333ff). Denna minskning verkar ha fortsatt efter 2014 års val, men förändringen är starkare bland Sverigedemokraternas sympatisörer än bland andra.⁵

Vi ser också att Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer sig från alla andra som nämnt ett parti som de tycker bäst om. Skillnaderna är avsevärda. Sverigedemokraternas sympatisörer representerar ett mycket tydligt och starkt politiskt missnöje. Svaren på dessa tre frågor speglar en djup politisk misstro hos Sverigedemokraternas sympatisörer. De speglar samtidigt en *populistisk* syn på svensk politik.

Det är centralt för populismen, så som vi definierat begreppet, att hävda misstro mot politiker och missnöje med hur svensk politik fungerar, alltså missnöje med den svenska demokratin. Det är lika centralt att hävda att utvecklingen går åt fel håll. Det påståendet uttrycker till och med själva kärnan i den populistiska analysen.

Det stora flertalet av Sverigedemokraternas sympatisörer säger alltså: "Vi misstror svenska politiker. Vi är missnöjda med hur den svenska demokratin fungerar. Vi menar att utvecklingen i Sverige går åt fel håll." Därmed ansluter de sig till en populistisk analys av hur politiken bedrivs i Sverige.⁶ Sverigedemokraternas sympatisörer har tagit till sig det populistiska budskapet.

Det kanske kan tyckas självklart att de som tycker bäst om ett populistiskt parti också omfattar den populistiska samhällsanalysen. Men man kan mycket väl omfatta Sverigedemokraternas syn på invandringspolitiken utan att för den skull också omfatta det populistiska budskapet – kritik av invandringspolitiken ingick ju inte i vår populismdefinition. De flesta av dagens europeiska högerpopulistiska partier är visserligen för närvarande starkt kritiska till invandringspolitiken – och vanligen också till EU. Historiskt sett har emellertid populism även förknippats

med motstånd mot strukturrationaliseringen av jordbruket på landsbygden eller mot välfärdsstatens höga skattetryck. Det finns också en vänsterpopulism som inte alls har kritik mot invandringpolitiken som något huvudsyfte utan i stället en kritik av de ekonomiska makthavarna – bankerna och storföretagen. Gemensamt för alla dessa olika former av populism är misstron mot etablissemang och kritiken att utvecklingen drivits i fel riktning. Politikerna anses ha svikit, men beskrivningen av vari sveket består varierar, särskilt om vi jämför populistiska rörelser från olika tidsperioder.

Samtidigt måste vi dock göra den reservationen, att man mycket väl kan ge vad vi här kallat ”populistiska” svar på de här enkätfrågorna, utan att ta till sig hela det populistiska budskapet. Olika personer kan ge samma svar men av skilda anledningar. Sympatiserar man med den politiska oppositionen ligger det nära till hands att svara att utvecklingen går åt fel håll; det brukar också ledande företrädare för oppositionen säga (oavsett vem som innehar regeringsmakten), inte minst i valrörelserna. Och DÖ uppfattades av många, inte bara sverigedemokrater, som ett illavarslande symptom på att den svenska demokratin inte fungerade särskilt bra i en situation, där det inte gått att bilda en regering med majoritetsstöd i riksdagen och där regeringen hade svårigheter att få igenom sitt budgetförslag i riksdagen (jfr Bjereld, Eriksson och Hinnfors 2016). Man behövde inte vara sverigedemokrat för att tycka att Decemberöverenskommelsen innebar att den politiska oppositionen abdikerade från sin främsta uppgift, det vill säga att kritisera regeringen, formulera alternativa politiska förslag och försöka få igenom dem i riksdagen. I SOM-undersökningen 2015 fanns nämligen en övervägande negativ inställning till Decemberöverenskommelsen bland vart och ett av de fyra allianspartierna, starkast hos anhängarna till Moderaterna och Kristdemokraterna (ibid.: 302).

Vi ska avrunda detta avsnitt med en analys av de svarandes politiska intresse. Populistiska partiers sympatisörer brukar ha ett lägre intresse för politik (Oscarsson och Holmberg 2016: 245). Det kan förefalla rimligt att anta att detta också skulle gälla Sverigedemokraterna, särskilt som vi vet att partiet har sitt starkaste stöd i arbetarklassen och bland personer med låg eller medellåg utbildning. Det politiska intresset är ju lägre i arbetarklassen och klart lägre bland lågutbildade.

Emellertid skiljer Sverigedemokraternas sympatisörer inte alls ut sig i detta avseende (se tabell 2 och 3). Tvärtom säger sig 63 procent vara mycket eller ganska intresserade av politik. Motsvarande andel för sympatisörer till andra partier är 66 procent, och faktum är att i denna undersökning är det politiska intresset lägst hos sympatisörerna till Socialdemokraterna och Miljöpartiet. Dessutom är andelen av SD-sympatisörerna som säger sig vara mycket intresserade av politik till och med aningen högre än genomsnittet (20 procent, jämfört med 17). Å andra sidan är det något fler SD-sympatisörer som säger sig vara ”inte alls” intresserade av politik (9 procent, jämfört med 4 procent). I den mån vi kan urskilja någon tendens i de senaste årens undersökningar är det snarast att SD-sympatisörernas politiska intresse ökat något, men förändringarna är inte stora. Går vi längre tillbaka hyste

SD-sympatisörerna klart lägre politiskt intresse än genomsnittet (Oscarsson och Holmberg 2013: 138ff).⁷

I denna genomgång av vilka åsikter som SD-sympatisörerna hyser har vi fokuserat på åsikter om flykting- och invandringspolitiken samt den populistiskt färgade misstron mot politiker och missnöjet med hur den svenska demokratin fungerar och vart Sverige är på väg. Vi ska nu fortsätta med att inrikta analysen mot SD-sympatisörernas sociala och ekonomiska bakgrund: vilka är egentligen sympatisörerna?

Vilka är SD-sympatisörerna?

När vi nu alltså lämnar SD-sympatisörernas politiska åsikter och i stället undersöker vilka de är, så handlar det om kön och ålder, bostadsort och klass, ställning på arbetsmarknaden och privatekonomi. Bilden är visserligen ganska väl känd sedan flera tidigare undersökningar, men eftersom stödet för SD har vuxit betydligt sedan valet 2014 blir det intressant att undersöka vilka förändringar som skett fram till tidpunkten för 2016 års SOM-undersökning.

Sverigedemokraterna har ett betydligt starkare stöd bland män än bland kvinnor, och det syns inte några tendenser till att det förhållandet skulle jämnas ut efterhand som partiet växer. I de senaste nationella SOM-undersökningarna har andelen män bland partiets sympatisörer legat stadigt strax över 60 procent. Så är också fallet denna gång (se tabell 4). Skillnaden mellan könen beror i någon mån på att män har kortare utbildning, och på att män är mer negativa till flyktingmottagande, men det återstår en hel del att förklara. Män är också i mindre utsträckning anhängare av grön miljöpolitik, och de tenderar att vara något mer till höger på vänster–högerskalan. Terry Givens (2004) nämner, bland flera möjliga förklaringar, att män oftare skulle tillhöra arbetarklassen, men det är inte fallet i Sverige.⁸ Det är svårt att se några dominerande inslag i partiets politik (utöver invandringspolitiken och i någon mån miljöpolitiken) som särskilt skulle tilltala män (möjligen den starkt maskulina dominansen bland partiets kandidater i valen). Det finns därför, för att använda Oscarssons och Holmbergs uttryck, fortfarande en ”gåta” att förklara. Gåtan gäller dock inte bara Sverigedemokraterna utan högerpopulistiska partier i allmänhet (jfr Givens 2004; Spierings m fl 2015; Hartevelde m fl 2015; Sannerstedt 2016: 169).

Vad gäller ålder var tidigare stödet för Sverigedemokraterna starkast bland de yngre. I takt med att partiet vuxit har detta mönster suddats ut. Både i valet 2014 och i SOM-undersökningarna 2014 och 2015 var stödet snarare starkast bland de äldre. I 2016 års SOM-undersökning är åldersmönstret otydligare (se tabell 4). Stödet är visserligen fortfarande starkast i åldersgruppen 60–65 år, men helhetsbilden är att skillnaderna mellan olika åldersgrupper suddats ut och blivit relativt små. Men om vi jämför män och kvinnor anas ett mönster. Bland kvinnorna har partiet nu, liksom i närmast föregående undersökning, starkast stöd bland de äldre. Bland männen verkar partiet ha ungefär samma stöd i alla åldrar.

Tabell 4 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika kön och ålder, 2013–2016 (procent)

	2013	2014	2015	2016	Förändring 2013–2016	Antal (N) 2016
Alla	8	10	15	14	+6	8 341
Kön						
Kvinnor	6	7	11	10	+4	4 256
Män	11	12	19	19	+8	4 077
Ålder						
16–19	12	6	10	15	+3	279
20–24	10	9	15	13	+3	393
25–29	11	9	13	12	+1	473
30–39	8	9	12	12	+4	1 083
40–49	7	9	15	15	+8	1 245
50–59	9	10	17	15	+6	1 435
60–65	8	11	17	18	+10	947
66–75	8	10	17	15	+7	1 712
76–85	8	9	12	12	+4	774
Kön och ålder						
<i>Kvinnor</i>						
16–29	7	6	8	7	±0	622
30–49	5	7	9	8	+3	1 183
50–64	6	8	13	12	+6	1 122
65–85	7	6	13	11	+4	1 329
<i>Män</i>						
16–29	15	11	18	20	+5	523
30–49	10	11	19	18	+8	1 142
50–64	12	13	20	21	+9	1 109
65–85	10	12	18	17	+7	1 303

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna i procent av alla som angett något bästa parti.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Stödet för Sverigedemokraterna varierar mellan olika ortstyper. Det svagaste stödet finner vi i storstäderna (Stockholm, Göteborg och Malmö). Till en del hänger detta förhållande samman med att motståndet mot flyktingmottagande är mindre i storstäderna än i resten av Sverige, men det räcker inte som förklaring: de som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar är klart mindre benägna att stödja SD om de bor i storstäderna än om de bor på landsbygden eller i små tätorter. Andelen arbetarklass är också lägre i storstäderna, vilket även kan bidra till en förklaring. Mönstret att SD har starkare stöd på landsbygden och i de små tätorterna har återfunnits i ett flertal undersökningar, och så är också fallet med SOM-undersökningen 2016 (se tabell 5).

Tabell 5 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika bostadsort, uppväxt och medborgarskap, 2013–2016 (procent)

	2013	2014	2015	2016	Förändring 2013–2016	Antal (N) 2016
Bostadsort						
Ren landsbygd	12	13	20	19	+7	1 140
Mindre tätort	8	12	19	20	+12	1 579
Stad o större tätort	8	9	13	13	+5	4 001
Stockholm/Göteborg/Malmö	6	6	11	9	+3	1 431
Bostadsort o ålder						
Landsbygd o mindre tätort						
16–29	18	17	20	26	+8	302
30–49	8	11	22	19	+11	743
50–64	10	13	18	21	+11	799
65–85	8	11	18	16	+8	875
Stad, större tätort o storstad						
16–29	9	6	10	8	-1	817
30–49	7	8	10	11	+4	1 558
50–64	8	9	15	14	+6	1 383
65–85	9	9	14	13	+4	1 673
Uppväxt						
Ren landsbygd i Sverige	10	11	16	17	+7	1 681
Mindre tätort i Sverige	8	11	16	16	+8	2 335
Stad o större tätort i Sverige	8	9	15	13	+5	1 912
Stockholm/Göteborg/Malmö	8	8	12	12	+4	1 289
Annat land i Norden	6	13	18	11	+5	157
Annat land i Europa	6	10	15	15	+9	259
Land utanför Europa	3	2	7	6	+3	237
Medborgarskap						
svensk medborgare	9	10	15	15	+6	7 587
Utländsk medborgare	9	8	11	11	+2	310
Dubbelt medborgarskap	5	5	11	8	+3	319

Kommentar: Siffrorna i tabellen visar andelen som tycker bäst om SD i procent av samtliga som angett ett bästa parti. Frågan om uppväxt lyder: *Var någonstans har du huvudsakligen vuxit upp?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Granskar vi särskilt den yngsta åldersgruppen, 16-29 år, så syns ännu en gång mönstret att i städer och storstäder är detta den åldersgrupp där SD har svårast att vinna stöd. På landsbygden och i de små tätorterna är förhållandet snarast det omvända: här har partiet sitt starkaste stöd bland personer under 30 år. Granskar vi enbart storstädernas ungdomar (16-29 år), så är det bara 3 procent som stödjer SD. Även om vi tar hänsyn till felmarginaler så är det ett anmärkningsvärt resultat. Storstadsungdomarna tenderar att välja bort SD.

Liksom ofta bland högerpopulistiska partier har Sverigedemokraterna sitt starkaste stöd i arbetarklassen. Svagast är stödet bland tjänstemännen. Jordbrukare och andra företagare intar en mellanställning i detta avseende. Så ser det också ut i 2016 års SOM-undersökning (se tabell 6). Över hälften av partiets sympatisörer (56 procent) tillhör arbetarklassen; i detta avseende är partiet till och med mer arbetardominerat än Socialdemokraterna (52 procent), åtminstone i årets SOM-undersökning.

Tabell 6 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika utbildningsnivå, nuvarande hem samt anställningssektor 2013–2016 (procent)

	2013	2014	2015	2016	Förändring 2013–2016	Antal (N) 2016
Utbildning						
Låg	14	15	21	22	+7	1 258
Medellåg	11	11	20	20	+9	2 378
Medelhög	7	10	13	14	+7	1 919
Hög	4	4	7	7	+3	2 665
Nuvarande hem						
Arbetsarhem	12	14	20	21	+9	2 973
Tjänstemannahem	5	6	11	10	+5	3 044
Högre tjänstemannahem	6	4	8	7	+1	878
Jordbrukarhem	14	12	19	17	+3	223
Företagarhem	7	10	20	16	+9	659
Medlem i fackförening						
Medlem	7	8	14	13	+6	4 265
Ej medlem	9	11	16	17	+8	3 808
Anställningssektor						
Statlig	7	9	15	10	+3	833
Kommunal	7	8	11	13	+6	1 683
Landsting	6	6	11	8	+2	547
Privat	10	11	17	17	+7	4 318
Ideell organisation	6	5	12	11	+5	183

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågan om nuvarande hem lyder: *Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?* Frågan om anställningssektor lyder: *Arbets-/arbetade du i offentlig eller privat tjänst?* Svarsalternativen är *Statlig, Kommunal, Landstings-/regional, Privat, ideell organisation/stiftelse*.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Partiets starka stöd i arbetarklassen hänger till viss del samman med såväl utbildning som bostadsort och flyktinriktningar: arbetare har lägre utbildning, bor mer sällan

i storstäderna och är mer negativa till flyktingmottagande. Men detta förklarar inte allt. Det finns uppenbarligen också andra faktorer bakom partiets förankring i arbetarklassen. Det finns till exempel inslag i Sverigedemokraternas politik som syftar till att attrahera arbetarklassen, framför allt den uttalade ambitionen att värna välfärdsstaten.

I flera undersökningar har man funnit ett tydligt samband mellan stöd för SD och utbildning: ju kortare utbildning desto starkare stöd. Så är också fallet denna gång (tabell 6). Partiet har sitt starkaste stöd bland personer med låg eller medellåg utbildning, och det svagaste stödet återfinns vi bland högutbildade. Utbildning och klass hänger samman: arbetare har som regel kortare utbildning än tjänstemän. Emellertid gäller att både utbildning och klass har självständig effekt på stödet för SD: inom arbetarklassen avtar stödet med stigande utbildning, och detsamma gäller tjänstemän och företagare. Liksom tidigare har även denna gång partiet lite starkare stöd bland dem som verkar i den privata sektorn och bland personer som inte är medlemmar i någon fackförening.

Majoriteten av Sverigedemokraternas sympatisörer har förvärvsarbete eller är ålderspensionärer. Skillnaderna mellan SD:s sympatisörsskara och de andra partiernas är minimala i detta avseende (se tabell 7). Sverigedemokraterna får i 2016 års SOM-undersökning även starkare stöd än tidigare bland studerande, en grupp där partiet tidigare brukat stå svagt. Personer i utanförskap⁹ (arbetslöshet, arbetsmarknadspolitiska åtgärder, sjuk- och aktivitetsersättning) utgör endast 8 procent av partiets sympatisörer – att jämföra med 6 procent för övriga partier.

Sverigedemokraterna får aningen starkare stöd bland personer som varit sjuk-skrivna under det senaste året. Skillnaderna är inte stora, men de återkommer år efter år i mätningarna.

SD-sympatisörerna skiljer sig inte från andra vad gäller den privata ekonomin. Utgår vi från familjeinkomsten, har de ungefär lika starkt stöd i alla inkomstgrupper upp till 800 000 kronor. Med högre inkomster än 800 000 kr sjunker stödet för SD däremot påtagligt.

Sammanfattningsvis avviker inte Sverigedemokraternas sympatisörer nämnvärt från Medelvensson, varken vad gäller ställning på arbetsmarknaden eller familjeekonomi. Dock ser vi ett lite starkare stöd bland dem som befinner sig i utanförskap på arbetsmarknaden, och vi har också sett att stödet är svagare bland personer där hushållsinkomsten är riktigt hög.

SD: regional styrka och svaghet

Då återstår den skånska gåtan. Sverigedemokraterna har sedan många år sitt starkaste stöd i södra Sverige, närmare bestämt i Skåne och Blekinge. När vi nu vill analysera partiets regionala förankring är det frestande att använda länen som utgångspunkt. Men vi arbetar med en urvalsundersökning, och vissa län har ett begränsat antal svarande. En länsvis analys skulle därför vara behäftad med betydande felmargina-

Tabell 7 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika arbetsmarknadssituation, sjukskrivningsfrekvens, civilstånd, hushållsinkomst och bostad, 2013–2016 (procent)

	2013	2014	2015	2016	Förändring 2013–2016	Antal (N) 2016
Arbetsmarknadsgrupp						
Förvärvsarbetande	8	9	15	14	+6	4 252
Studerande	8	5	8	12	+4	577
Pensionär	9	10	15	15	+6	2 544
Utanförskap	13	17	23	20	+7	444
Sjukskrivningsfrekvens						
Ej sjukskriven senaste året	8	9	14	14	+6	6 054
Max 1 veckas sjukskrivning	8	9	14	16	+8	1 037
Mer än 1 veckas sjukskrivning	12	13	18	17	+5	791
Civilstånd						
Ensamstående	11	12	17	17	+6	1 989
Änka eller änklings	5	5	13	10	+5	382
Sambo	10	11	17	16	+6	1 673
Gift eller partnerskap	7	8	13	13	+6	4 150
Hushållsinkomst						
Under 200 000 kr	10	12	15	16	+6	1 035
201 000–400 000 kr	10	12	18	16	+6	2 003
401 000–600 000 kr	10	11	17	18	+8	1 673
601 000–800 000 kr	7	8	13	15	+8	1 471
Över 800 000 kr	4	4	9	8	+4	1 700
Bostad						
Äger bostaden	8	9	15	14	+6	3 047
Hyr bostaden	10	12	17	14	+4	1 095

Kommentar: Siffrorna mäter andelen som tycker bäst om SD i procent av samtliga som angett något bästa parti. Frågan om arbetsmarknadsgrupp lyder: *Vilken av de här grupperna tillhör du för närvarande?* Svartalternativen är *Förvärvsarbete (även sjukskriven, föräldraledig), Har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder/genomgår arbetsmarknadsutbildning, Arbetslös, Ålderspensionär/avtalspensionär, Har sjuk-/aktivitetsersättning, Studerande.* I tabellen har de tre svartalternativen Arbetsmarknadspolitiska åtgärder, Arbetslös och Sjuk-/aktivitetsersättning slagits samman till en kategori: utanförskap. Frågan om hushållsinkomst lyder: *Vilken är den ungefärliga sammanlagda inkomsten i kronor för samtliga personer i ert hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in).* Frågan om den svarande äger eller hyr bostaden lyder: *Hyr eller äger du eller någon i ditt hushåll din nuvarande bostad?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

ler. Vi ska därför i stället arbeta med en indelning i sju större regioner: Stockholm (Stockholms kommun och län), Östra Mellansverige (Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Örebro och Västmanlands län), Småland och öarna (Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län), Sydsverige (Skåne och Blekinge), Västsverige (Hallands län och Västra Götaland), Norra Mellansverige (Värmland, Dalarna och Gävleborgs län) samt Norrland (Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län). Dessa sju regioner är inte alla lika stora: folkmängden är klart mindre i tre av regionerna: Småland, Norra Mellansverige och Norrland.

Sverigedemokraternas första genombrott kom i 2002 års riksdagsval, där partiet fick 1,4 procent av rösterna.¹⁰ Starkast gick de i Skåne (3,6 procent) och Blekinge (2,8 procent). Mönstret att partiets fem bästa valkretsar var de fyra skånska samt Blekinge återupprepades såväl 2006 som 2010. Partiet har alltså sin tyngdpunkt i Sydsverige där andelen Sverigedemokrater ligger betydligt över riksgenomsnittet. Vi kan säga att SD har en överrepresentation i Skåne och Blekinge eller att partiet har överpresterat där. Vi kan tala om en klyfta eller ett gap mellan Sydsverige och övriga landet – vi kan här kalla det för Skånegapet.¹¹

Resonemanget väcker två skilda frågor. Hur kan Skånegapet förklaras? Och hur utvecklas det – ökar eller minskar Sydsveriges försprång?

För att besvara den andra frågan, om utvecklingen över tid, behöver vi ett mått på överprestation och underprestation. Och måttet måste kunna tillåta jämförelser inte bara mellan olika regioner, utan också över tiden, när partiet snabbt ökat sitt totala röststöd. Vi får ett sådant prestationsmått om vi jämför varje regions andel av totalantalet röster på SD med regionens andel av samtliga röstande. Vi får följande formel:

$$\text{Över-/underprestation} = \frac{\text{Antal röster på SD i regionen} \times \text{Totalt antal röstande i valet}}{\text{Totalt antal röster på SD} \times \text{Totalt antal röstande i regionen}}$$

När vi i stället arbetar med data från den nationella SOM-undersökningen måste formeln modifieras:

$$\text{Över-/underprestation} = \frac{\text{Antal svarande som tycker bäst om SD} \times \text{Totalt antal svarande som angett bästa parti}}{\text{Totalt antal svarande som tycker bäst om SD} \times \text{antal svarande i regionen som angett bästa parti}}$$

För att öka jämförbarheten har svarande under 18 år (det vill säga icke röstberättigade) uteslutits från analysen.

Om måttet för över/underprestation antar ett värde som är större än 1, har vi en överprestation för SD i regionen, det vill säga SD har en större andel av partiets sympatisörer än vad som motsvarar regionens andel av befolkningen, och om värdet är mindre än 1 så har vi en underprestation.¹² Utvecklingen mellan 2006 och 2016 redovisas i tabell 8.

Vi ser då att partiet under hela perioden har sin starkaste representation i Sydsvrige, men att överprestationen var störst i 2006 års val för att sedan successivt minska. Vi ser också att partiet stadigt underpresterat, dels i Stockholm, dels i Norrland. Tendensen är dock att underprestationen i Norrland verkar avta något.

Tabell 8 Stöd för Sverigedemokraterna i sju regioner 2006, 2010, 2014 och 2016 (prestationsmått)

	Val 2006	Val 2010	Val 2014	SOM 2016	Förändring 2006–2016
Stockholm	0,61	0,66	0,65	0,60	-0,01
Östra Mellansverige	0,90	1,00	1,07	1,05	+0,15
Småland med öarna	1,06	1,05	1,13	1,25	+0,19
Sydsverige	1,98	1,67	1,40	1,36	-0,62
Västsverige	0,97	0,98	1,00	0,95	-0,02
Norra Mellansverige	0,98	1,13	1,18	1,20	+0,22
Norrland	0,55	0,65	0,77	0,76	+0,21

Kommentar: Stockholm = Stockholms kommun och Stockholms län; Östra Mellansverige = Uppsala, Västmanlands, Örebro, Södermanlands och Östergötlands län; Småland med öarna = Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län; Sydsverige = Skåne och Blekinge län; Västsverige = Västra Götaland och Hallands län; Norra Mellansverige = Värmlands, Dalarnas och Gävleborgs län; Norrland = Västernorrlands, Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län. Prestationsmättet för 2006, 2010 och 2014 mäter storleken på röststödet (i riksdagsvalet) för SD i regionen jämfört med regionens andel av samtliga röstande vid valet. Prestationsmättet för 2016 mäter andelen som tycker bäst om SD jämfört med regionens andel av samtliga svarande (som uppgett något bästa parti) – exklusive svarande som är under 18 år.

Källa: Val 2006, 2010 och 2014: Valmyndigheten. 2016: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Sydsveriges dominans var alltså starkast i 2006 års val, där vårt mått på överprestation är 1,98 – Sydsverige hade alltså i stort sett dubbelt så många SD-röster som genomsnittet i riket. I själva verket var dock överprestationen ändå starkare i 2002 års val: måttet antar då värdet 2,45. Bilden att Sydsveriges överprestation stadigt minskar blir därmed ännu tydligare.

Vad gäller läget år 2016 måste vi komma ihåg att SOM-undersökningen är en urvalsundersökning och att samtliga värden är förknippade med felmarginaler. Små skillnader mellan valet 2014 och SOM-undersökningen 2016 kan alltså vara slumpens skördar. Dessutom är det skillnad mellan att ange ett parti man tycker bäst om (som i SOM-undersökningen) och att rösta i ett val. Helhetsintrycket är dock snarast att värdena för 2016 är mycket lika värdena från valet 2014. Styrkeförhållandena mellan regionerna verkar inte ha ändrats nämnvärt, trots att partiet står betydligt starkare i opinionen idag än vid valet 2014.

I takt med att överprestationen i Sydsverige minskat, så ser vi en ökning i andra regioner – Småland med öarna, Östra Mellansverige och Norra Mellansverige (och i viss mån i Norrland). Däremot har under hela den undersökta perioden stödet i Västsverige i stort sett legat stabilt kring riksgenomsnittet. Och i Stockholmsregionen har Sverigedemokraterna en betydande underprestation, och här syns knappast några tendenser till förändring.

Ytterligare en invändning mot vårt sätt att mäta överprestation måste dock nämnas. Efterhand som partiet växer, blir det svårare att upprätthålla en regional överprestation mätt på vårt sätt. (Det är lättare för en region att ligga på dubbla riksgenomsnittet, när detta genomsnitt är 2,9 procent än när det är 12,9 procent.) Inget mått är perfekt, men vårt mått visar tydligt att Sydsveriges andel av samtliga SD-sympatisörer minskar.

Hur kan då skillnaderna mellan regionerna förklaras? Vi kan börja med att notera att på individnivån påverkas synen på SD av dels inställningen till flyktingmottagande, dels den svarandes klasstillhörighet och utbildning. Vad gäller inställningen till flyktingmottagande kan vi notera att Stockholm och Norrland skiljer ut sig; här är det en lägre andel (drygt 20 procent) som anser att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar. I de andra fem regionerna finns inga tydliga åsiktsskillnader (andelen som svarat mycket bra förslag varierar mellan 30 och 33 procent.) Inställningen till flyktingmottagandet kan alltså bidra till att förklara partiets svaga resultat i Stockholm och Norrland, men inte varför partiet står så starkt just i Sydsverige.

Ser vi till klassammansättningen sticker Stockholm ut: här är andelen arbetare klart lägre än i de andra regionerna. Detta förhållande kan bidra till en förklaring av det svaga stödet i Stockholm, men inte till det svaga stödet i Norrland. Inte heller kan klasstillhörighet eller utbildningsnivå förklara det starka stödet i Sydsverige.

Flera andra försök att förklara partiets starka förankring i Sydsverige har lanserats under årens lopp. Närheten till Danmark har ofta förts fram som en förklaring. Tanken skulle vara att det förekommit något slags idéöverföring från Danmark, där invandringskritiska partier tidigt fått fäste, till Skåne. Ett bekymmer för hypotesen om idéöverföring är att någon motsvarande idéöverföring inte verkar ha skett från Norge till Jämtland eller Värmland.

En fascinerande hypotes är att regioner i landets geografiska periferi skulle vara mer benägna att stödja populistiska partier som ett slags protest mot koncentrationen av makt till huvudstaden.¹³ Men i det avseendet befinner sig Jämtland och övre Norrland minst lika mycket i periferin som Sydsverige.

Det finns anledning att nämna två andra möjliga förklaringar. För det första hade Sydsverige redan före Sverigedemokraternas genombrott en tendens att rösta på lokala partier, partier som ofta var kritiska mot invandringspolitiken. Skånepartiet gjorde ett succéval i Malmö och några andra kommuner år 1985. Folkomröstningen (om nej till invandrare) i Sjöbo ägde rum 1988, samma år som Sverigedemokraterna bildades. I efterdyningarna till omröstningen bildades

Sjöbopartiet som fortfarande har betydande lokalt stöd. Bland flera andra lokala partier med kritik mot invandringspolitiken kan nämnas Folkets Väl i Kävlinge och Framstegspartiet i Åstorp. I det skånska regionvalet 1998 fick den nybildade alliansen Skånes Väl 4 procent av rösterna och därmed representation i regionfullmäktige. Denna allians av olika lokala partier blev dock inte långlivad, men den representerade tidigt en stark kritik mot invandringspolitiken. Med andra ord var marken väl förberedd – plöjd, harvad och sådd – när Sverigedemokraterna gick från 0,4 till 1,4 procent i riksdagsvalet 2002. (Vi kan notera att i Skåne fick SD en något lägre andel av rösterna än vad Skånes Väl fick i landstingsvalet fyra år tidigare.) Om man tänker sig att det kan ha funnits ett visst motstånd mot att rösta på ett parti som vid den här tiden uppfattades som extremt och föga rumsrent, så bör det motståndet rimligen ha varit svagare i Skåne (och Blekinge).

En andra förklaring är den så kallade utbudshypotesen, som går ut på att ett partis stöd i kommunen beror på i vilken utsträckning partiet erbjuder ett alternativ, med organisation och kandidater och lokal aktivitet. Sverigedemokraterna byggde tidigt upp en lokal organisation i de flesta skånska kommuner, lanserade kandidater till valen och kampanjade. En undersökning ger också empiriskt stöd för utbudshypotesen (Erlingsson, Loxbo och Öhrvall, 2012). Utbudshypotesen kan bidra till att förklara varför partiet slog igenom i Sydsverige tidigare än i resten av landet.

Ett problem med dessa förklaringar är att effekten borde klinga av med tiden. Men fortfarande finns alltså en sydsvensk överprestation kvar. Henrik Oscarssons och Sören Holmbergs slutsats, att "... skåningarnas tendens att oavsett flyktingåsiikt eller politikermisstro stödja Sverigedemokraterna är mer av en gåta", är därmed alltså giltig. Gåtan är inte slutgiltigt löst ännu. Skånegapet finns kvar, även om det har krympt över tid.

Tabell 9 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande i olika bostadsort och region, 2015 och 2016 (procent)

	Ren landsbygd	Mindre tätort	Stad o större tätort	Storstad
Stockholm	13	17	9	8
Östra Mellansverige	18	22	12	–
Småland med öarna	21	22	15	–
Sydsverige	28	24	19	15
Västsverige	18	15	13	10
Norra Mellansverige	20	19	17	–
Norrland	16	14	10	–

Kommentar: Tabellen bygger på en sammanslagning av de nationella SOM-undersökningarna från 2015 och 2016. Värdena för ren landsbygd respektive mindre tätort i Stockholm bygger på N-talen 123 respektive 132. I tabellens övriga celler är minsta N-talet 257. Indelningen i regioner: se kommentar till tabell 8.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2015 och 2016.

Men den regionala analysen visar att det finns fler gåtor. Stockholmarnas relativa obenägenhet att stödja Sverigedemokraterna innebär också en gåta. Visserligen har stockholmarna flyktingåsikter som skiljer sig från resten av Götaland och Svealand, men det förklarar bara delvis deras motståndskraft mot SD. (Av de stockholmare som tycker att det är ett mycket bra förslag att ta emot färre flyktingar är det 37 procent som tycker bäst om SD – i resten av Sverige är motsvarande andel 45 procent.)

Vi har behandlat regionerna som sju enhetliga regioner. Men vad gäller stödet för SD finns betydande variationer inom respektive region. Detta framgår redan av hur stödet för partiet varierar mellan olika typer av orter (se tabell 9). Tabellen bygger på en sammanslagning av två nationella SOM-undersökningar (2015 och 2016). Syftet med att kombinera de två datafilerna är att öka antalet fall för att reducera slumpfelen. Stödet för SD var i stort sett lika stort i båda undersökningarna, vilket är en fördel vid en sammanslagning – båda åren väger lika tungt. Vi ser att i samtliga regioner är stödet svagare i städerna än på landsbygden och i de små tätorterna. Vi ser också att både i Västra Götaland och Sydsverige är stödet svagare bland dem som bor i storstäder, alltså Göteborg respektive Malmö. Vad gäller Skåne är stödet för övrigt svagast i den sydvästra delen, inte bara i Malmö utan också i Lund (jfr Sannerstedt 2017: 64f). Vi ser också att det svaga stödet i Stockholmsregionen inte bara är en effekt av själva huvudstaden: också i Stockholms län är stödet förhållandevis svagt, framför allt i städer och större tätorter.

Avslutande diskussion

Sammanfattningsvis har vi konstaterat att stödet för SD är särskilt starkt i Sydsverige och svagt i Norrland och alldeles särskilt Stockholm. Vi har granskat flera hypoteser som skulle kunna förklara detta förhållande, men vi har ännu inget definitivt svar. Man skulle därför kunna tänka sig att det finns något inslag i den politiska miljön i Sydsverige, Norrland och Stockholm som skulle kunna förklara varför det finns en större beredvillighet att stödja SD i Sydsverige, medan det tvärtom finns ett starkare motstånd mot ett sådant stöd i Norrland och Stockholm. När de svarande ombeds placera SD på en skala från ogillar starkt till gillar starkt, så är det betydligt fler i Stockholm och Norrland som väljer extremalternativet ogillar starkt (59 respektive 58 procent – att jämföra med riksgenomsnittet på 48 procent). Andelen är betydligt lägre i Sydsverige (44 procent) – men den är faktiskt ännu lägre i Östra Mellansverige (41 procent) och Småland (37 procent). Vi kan alltså inte ge något slutligt svar på vad Oscarsson och Holmberg kallade för den skånska gåtan. Det närmaste vi kommer ett svar är att när partiet fick sitt genombrott i början av 2000-talet så satsade partiet organisatoriskt i Sydsverige, samtidigt som det åtminstone i Skåne redan fanns en betydande grupp väljare med beredskap att rösta på ett invandringskritiskt parti. Vi kan notera att också andra partier har ojämn regional förankring som i vissa fall kan ha liknande historiska orsaker, som till exempel det starka stödet för Kristdemokraterna i Jönköpings län.

Vår slutsats i detta kapitel är att Oscarssons och Holmbergs sammanfattning fortfarande är fullt giltig – först och främst åsikter om invandringspolitiken, därtill en hel del populistiskt färgad misstro, sedan sympatisörernas sociala bakgrund, främst lägre utbildning och förankring i arbetarklassen. De två gåtorna – det starkare stödet i Sydsverige och bland män har ännu inte fått sin definitiva förklaring. Men vi har kunnat konstatera att Sydsveriges överprestation tenderar att minska – ”Skånegapet krymper”. Och vi kan tillägga en ännu inte färdigförklarad Stockholmsgåta.

Noter

- ¹ Fremskrittspartiet och Sannfinländarna ingår i koalitionsregeringar i Norge respektive Finland, medan Dansk Folkparti utgör stödparti till den borgerliga danska regeringen.
- ² Närmare bestämt definierar Mudde (2010: 1175) populism, som ”... a thin-centred ideology that considers society to be ultimately separated into two homogeneous and antagonistic groups, ‘the pure people’ versus ‘the corrupt elite’, and which argues that politics should be an expression of the *volonté générale*, i.e. the general will of the people”.
- ³ Se Sannerstedt 2013, 2014, 2015, 2016, Oscarsson & Holmberg 2013, 2016.
- ⁴ Sedan koalitionsregeringen Löfven fått sin budget nedröstad 2014 och hotat med att utlysa extraval, träffade de två regeringspartierna och de fyra allianspartierna en överenskommelse den 27 december 2014. Överenskommelsen, som var tänkt att gälla till 2022, men sprack efter mindre än ett år, innebar att parterna kom överens att det största politiska blocket skulle kunna bilda regering och få igenom sin budget. Oppositionspartierna skulle kunna lägga fram egna förslag men i en slutvotering skulle regeringsförslaget vara garanterat att vinna.
- ⁵ I den nationella SOM-undersökningen 2014 svarade 42 procent att de hade ganska eller mycket stort förtroende för svenska politiker. Siffran har sjunkit till 37 procent i 2016 års nationella SOM-undersökning (se inledningskapitlet i denna volym för detaljer om politikerförtroendet i Sverige).
- ⁶ Liknande analys görs i Sannerstedt 2017: 59ff.
- ⁷ I min första analys av Sverigedemokraternas sympatisörer i Skåne var deras politiska intresse klart mindre än genomsnittet, Sannerstedt 2008:60f.
- ⁸ Av dem som i den nationella SOM-undersökningen 2016 svarat att deras nuvarande hem är arbetarhem är andelen kvinnor 52 procent.

- 9 Uttrycket ”utanförskap” är inte avsett att uttrycka någon värdering eller något politiskt ställningstagande. Ordet används här som en enkel sammanfattande benämning på personer som står utanför den ordinarie arbetsmarknaden utan att vara studerande eller pensionärer.
- 10 Samtliga uppgifter om valresultaten 2002–2014 kommer från Valmyndighetens hemsida (www.val.se).
- 11 Det skulle bli otympligt att tala om ett Skåne- och Blekingegap eller ett Syd-sverigegap även om det skulle vara mer adekvat eftersom Blekinge liknar Skåne i stödet för SD. Uttrycket Skånegapet är alltså en förenkling.
- 12 Jämför Erlingsson & Oscarsson (2015) som använder ett liknande mått för att analysera partiers över- respektive underprestation i kommunalvalet jämfört med riksdagsvalet.
- 13 Tack till Marie Demker som var den som först uppmärksammade mig på denna hypotes.

Referenser

- Ulf Bjereld, Karin Eriksson & Jonas Hinnfors (2016) ”Decemberöverenskommelsens fall – en spegel av strategiskt tänkande partisympatisörer” i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevi (red), *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Erlingsson, Gissur Ó, Karl Loxbo & Richard Öhrvall (2012) ”Anti-Immigrant Parties, Local Presence and Electoral Success”, *Local Government Studies* 38: 817–839
- Erlingsson, Gissur Ó & Henrik Oscarsson (2015) ”Röstdelning i Sverige” i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Givens, Terry E (2004) ”The Radical Right Gender Gap”, *Comparative Political Studies* 37(1): 30–54.
- Harteveld, Eelco, Wouter van der Brug, Stefan Dahlberg & Andrej Kokkonen (2015) ”The gender gap in populist radical-right voting: examining the demand side in Western and Eastern Europe” *Patterns of Prejudice*, 49(1–2): 103–134
- Mudde, Cas (2010) ”The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy”, *West European Politics*, 33: 1167–1186
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016) *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Sannerstedt, Anders (2008) ”De okända väljarna. En analys av de skånska väljare som röstade på icke riksdagspartier 2006”, i Lennart Nilsson & Rudolf Antoni

- (red), *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sannerstedt, Anders (2013). "Vem älskar Sverigedemokraterna? En undersökning av partiets sympatisörer i Skåne", i Jonas Ohlsson & Annika Bergström (red), *Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sannerstedt, Anders (2014). "Sverigedemokraternas sympatisörer" i Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sannerstedt, Anders (2015). "Hur extrema är Sverigedemokraterna?" i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sannerstedt, Anders (2016) "Sverigedemokraternas sympatisörer fler än någonsin", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevi (red), *Ekvilibrium*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sannerstedt, Anders (2017) "Skånska sverigedemokrater" i Ulrika Andersson (red), *Slutna rum och öppna landskap. Den sydsvenska SOM-undersökningen 2015*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Spierings, Niels, Andrej Zaslove, Liza M Mügge & Sarah L de Lange (2015) "Gender and populist radical-right politics: an introduction", *Patterns of Prejudice*, 49(1-2): 3-15
- Valmyndigheten, www.val.se
- Westlind, Dennis (1996) *Politics of Popular Identity. Understanding Recent Populist Movements in Sweden and the United States*. Lund: Lund University Press.

Opinion
&
attityder

ÖKAT MOTSTÅND MOT FLYKTINGMOTTAGNING OCH INVANDRARES RELIGIONSFRIHET

MARIE DEMKER

Sammanfattning

Svensk debatt om migration, flyktingpolitik och integrationsprocesser har blivit allt mer partipolariserad. Efter att i flera år minskat har 2016 motståndet mot att ta emot flyktingar i Sverige ökat. Uppfattningen att Sverige bör ta emot färre flyktingar får ett ökat stöd från 40 procent 2015 till 52 procent 2016. Partiskillnaderna består men det är moderata sympatisörer som ändrat sig mest jämfört med 2015. Motståndet mot invandrades religionsfrihet har också ökat. Stödet är starkast bland de yngre och bland de högutbildade men partiskillnaderna är stora. Den sammantagna bilden av opinionen kring migration och integration är att det sker en drastisk förändring i synen på mottagning direkt efter det att regering – och även andra aktörer – förändrar sin policy. När Sveriges gränser hastigt stängs genom gränskontroller, förutsättningarna förändras för uppehållstillstånd och fokus läggs på åtgärder för att försvåra tillträde till vårt land – då svänger också opinionsläget snabbt.

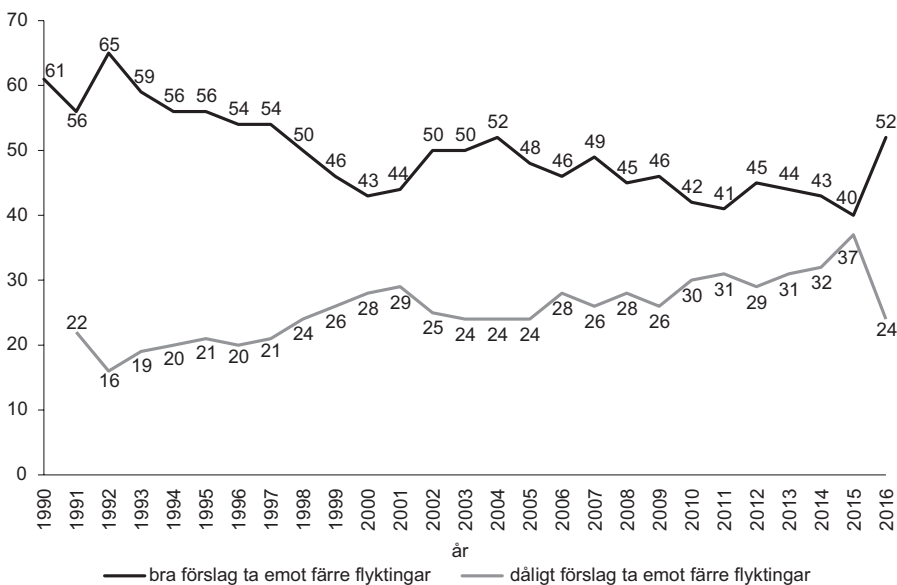
Den 12 november 2015 införde Sverige vad som sades vara tillfälliga gränskontroller i södra och västra Sverige. Alla människor som vill passera den svenska gränsen måste visa pass eller motsvarande handling för att kontrollera att man har rätt att vistas i Sverige. Den som saknar sådana handlingar får vända, men kan dock ange att man ville ansöka om asyl i Sverige. Den 4 januari 2016 trädde också ett beslut om identitetskontroller i kraft, de utfördes av transportörerna och innebär att den som inte har giltig legitimation inte släpps ombord på tåg eller färjor. Sedan den 10 maj 2017 har identitetskontrollerna upphört medan den skärpta gränskontrollen finns kvar. På mindre än två månader förändrades den svenska invandringspolitiken från öppen till slutet, en policyförändring som i snabbhet och storlek tillhör de mer extrema. Med införande av gräns- och id-kontroller gick signalen ut till både invånare och andra att Sverige inte längre var berett att vara endast ett av två EU-länder (Tyskland) som generöst tog emot tiotusentals asylsökande flyktingar som kom vandrande från sydöstra Europa. Under hela året 2015 tog Sverige emot mer än 160 000 asylsökande, nästan dubbelt så många som 1992 då en stor grupp asylsökande anlände från Balkankrigen.

Sedan ett par års tid är också migrationsfrågor högst upp på den politiska dagordningen i Sverige. Vi har en allt mer polariserad politisk rymd avseende migration, flyktingpolitik och integrationsprocesser. I det här kapitlet kommer jag därför att

redovisa och analysera opinionsförskjutningar kring migrationsfrågorna genom att undersöka synen på flyktingmottagning, uppfattningen om invandrares rättigheter avseende levnadsvillkor i materiellt hänseende men också avseende religionsfriheten för dem som invandrar. Slutligen undersöker jag också opinionsläget avseende viljan att leva nära dem som invandrat till vårt land. I kapitlets avslutande del gör jag en syntetiserande analys av opinionsläget i teoretiskt ljus och ger några tentativa förklaringar till de förskjutningar som vi ser.

Under de senaste åren har motståndet mot flyktingmottagning minskat signifikant i Sverige. Tittar vi på hela det senaste kvartsseket är trenden tydlig; motståndet har minskat. Svenska folket har blivit mindre restriktiva i sin inställning till flyktingmottagning. Dock, påtagliga avvikelser från den trenden syns, t ex efter det att USA och västvärlden inlett kriget mot terrorn som en följd av terrorattentaten mot USA den 11 september 2001.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flyktingmottagande. Andelen som anser det vara ett bra förslag samt dåligt förslag att ta emot färre flyktingar, 1990–2016 (procent)

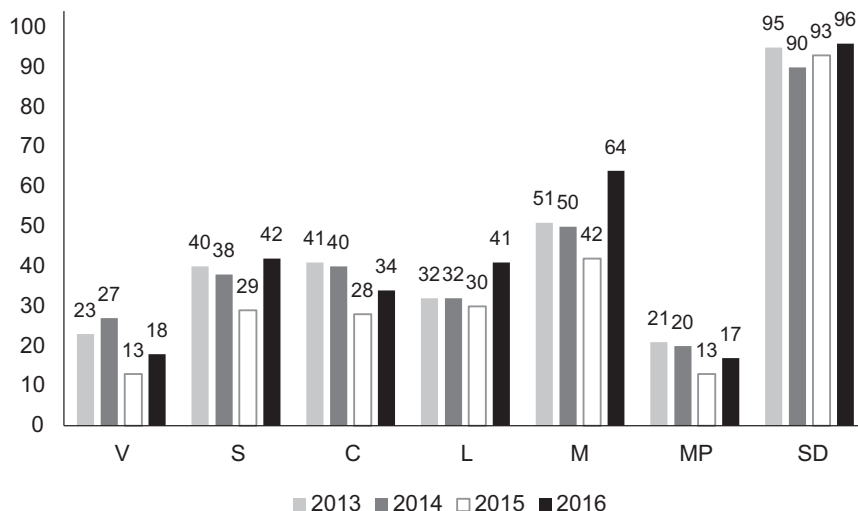

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 512 och 6 386.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990–2016.

Under år 2015 tog Sverige emot exceptionellt många asylsökande, både historiskt sett och jämfört med andra länder i Europa. Ändå fortsatte motståndet mot flyktingmottagande att minska. I samband med den stora flyktingströmmen fattades under 2015 och 2016 dock ett antal regeringsbeslut vars effekt blev att möjligheterna att ta sig till Sverige minskade. Men andra beslut gjorde också möjligheten att få stanna permanent avsevärt striktare (mycket färre av dem som får asyl ges den möjligheten) och likaså möjligheten att återförenas med sin familj även om man fått uppehållstillstånd. Sveriges policy avseende invandring och flyktingmottagning genomgår således en transformation, från relativt öppna gränser och goda villkor för den som får asyl, till i det närmaste stängda gränser och villkor på absolut miniminivå för dem som får asyl. Och under 2016 sker också en remarkabel förändring i befolkningens syn på flyktingmottagande. Uppfattningen att Sverige bör ta emot färre flyktingar får ett avsevärt ökat stöd, 52 procent anser nu att det är ett bra förslag. På samma sätt minskar andelen som tycker att det är ett dåligt förslag till 24 procent (se figur 1).

Figur 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2013–2016 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *Ta emot färre flyktingar i Sverige och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag.* Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra. För att mäta partisympati ställdes frågan: *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Endast personer som besvarat hela frågorna är medtagna i procentbasen. Antal svarande 2016 inklusive FI är 4 008.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2016.

Uppfattningen om flyktingmottagning har länge varit en partiskiljande fråga. Sverigedemokraternas sympatisörer intar den absolut mest restriktiva hållningen där 96 procent anser det vara ett bra förslag att ta emot färre flyktingar medan endast 18 procent av Vänsterpartiets (och Feministiskt Initiativ) sympatisörer delar den uppfattningen.

Som framgår av figur 2 har alla partisympatisörer blivit mer negativa till att ta emot flyktingar i Sverige, men Moderaternas och Liberalernas sympatisörer ligger på en betydligt högre nivå 2016 än vad som varit fallet de senaste åren. Omsvängningen i dessa partiers sympatisörsgrupper tycks därmed vara uttryck för en större ideologisk förändring än för övriga partier.

Socialdemokraternas sympatisörer har återgått till den nivå av motstånd som fanns före valet 2014 medan Centerpartiets, Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer fortfarande uttrycker ett lägre flyktingmotstånd 2016 än valåret 2014. Förändringarna ligger i linje med den partipolarisering som vi sett växa fram sedan valåret 2006 och som innebär att befolkningen i allt större utsträckning har en uppfattning om flyktingpolitiken och att den uppfattningen ligger alltmer i linje med de olika partiståndpunkterna.

Tabell 1 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2016 (procent)

		Bra förslag	Antal
	Samtliga	52	4 660
Kön	Kvinnor	47	2 440
	Män	57	2 209
Ålder	16–29 år	44	675
	30–49 år	47	1 267
	50–64 år	54	1 323
	65–85 år	57	1 393
Utbildning	Grundskola	64	671
	Gymnasium	58	1 404
	Eftergymnasial (ej högskola)	51	1 057
	Högskola/universitet	41	1 455

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Att flyktingmottagning är en partipolariserad fråga (jfr analyserna i Henrik Oscarssons kapitel i denna volym) är sannolikt ingen överraskning, men inte heller är motståndet mot flyktingmottagning jämnt fördelat i befolkningen avseende kön, ålder och utbildning. I tabell 1 framgår att mönstret från tidigare består, äldre, män och personer med kortare utbildning är mer negativa än kvinnor, yngre och personer med längre utbildning.

Sammantaget kan vi alltså konstatera att svenska folket under 2016 blivit påtagligt mer restriktiva avseende flyktingmottagning. Vi kan också se att den förändringen skett med ungefär samma styrka inom alla partier men där framför allt moderata men också liberala sympatisörer har svängt till en betydligt mer restriktiv linje medan övriga partiernas sympatisörer snarare återgått till valåret 2014 års nivå. Mönstren i hur motståndet fördelar sig i åldersgrupper, mellan kvinnor och män samt avseende utbildningsnivå är detsamma som tidigare.

Religion, levnadsstandard och boende

Religionsfriheten är en av de mänskliga rättigheterna och många flyktingar söker också asyl i andra länder på grund av religionsförföljelser. Det tydligaste exemplet just nu är de kristna i Mellanöstern som tvingas bort från länder där de levt vid sidan av muslimer och andra religiösa grupper i hundratals år. Religionsfriheten i vårt land är garanterad genom såväl Europakonventionen som vår egen grundlag, och har ett särskilt starkt skydd även jämfört med andra rättigheter som t ex yttrandefrihet och mötesfrihet.

Svenskarnas stöd för invandrarers religionsfrihet har ökat under åren, men även i detta avseende märks 2016 en tydlig förändring. Färre svenskar stödjer invandrarers religionsfrihet, 26 procent anser att det är helt riktigt att invandrare skall kunna utöva sin religion i vårt land vilket är en minskning sedan 2015 med nio procentenheter. Sett i ett längre tidsperspektiv är nivån på stödet dock högre än den var före 2011.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till invandrarers rätt att fritt utöva sin religion i Sverige, 1993–2016 (procent)

	1993	1997	1999	2004	2007	2009	2011	2013	2015	2016
Instämmer helt/helt riktigt	19	17	20	18	16	19	27	29	35	26

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd: "Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var *instämmer helt*, *i stort sett*, *delvis* samt *inte alls* (1993-2009) samt *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt*, *helt felaktigt* (2011-2016). Den redovisade siffran utgör andelen som svarat instämmer helt alternativt helt riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 401 och 1 749.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2016.

Även om vi gör en mer generös tolkning av stödet för religionsfriheten, nämligen räknar samman dem som anser det vara helt riktigt att invandrare fritt skall kunna utöva sin religion i vårt land med dem som anser det vara delvis riktigt har stödet minskat från 67 procent 2015 till 55 procent 2016.

Bland partisympatisörerna är stödet starkast för invandrades religionsfrihet bland Miljöpartiets sympatisörer och svagast bland Sverigedemokraternas sympatisörer. Den största förändringen jämfört med 2015 finns dock hos Vänsterpartiets sympatisörer. Från att 2015 i störst utsträckning bland partiernas sympatisörer ha stött invandrades religionsfrihet – 89 procent av sympatisörerna instämde helt eller delvis – instämmer 2016 endast 65 procent av Vänsterpartiets sympatisörer i den uppfattningen. Även Moderaternas och Sverigedemokraternas sympatisörer har tappat mer av sitt stöd för invandrades religionsfrihet än snittet i befolkningen.

Tabell 3 Partisympatisörernas inställning till invandrades rätt att fritt utöva sin religion i Sverige 2011, 2015 och 2016 (procent)

	2011	2015	2016
Alla	63	67	55
Vänsterpartiet	74	89	65
Miljöpartiet	78	84	77
Socialdemokraterna	60	74	64
Centerpartiet	60	73	62
Folkpartiet/Liberalerna	84	73	73
Kristdemokraterna	56	74	67
Moderaterna	63	68	53
Sverigedemokraterna	28	37	21

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt*, *helt felaktigt*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 258 och 1 335.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011, 2015 och 2016.

Stödet för invandrades religionsfrihet varierar således starkt med partisympati, ett samband som också gäller för synen på religionsfrihet generellt i Sverige. (Demker 2016)

Stödet för invandrades religionsfrihet är starkast bland de yngre och bland de högtutbildade, ett mönster som känns igen från synen på flyktingar och invandrare generellt. Skillnaderna är också stora. Men, i stödet för invandrades religionsfrihet finns ingen skillnad mellan könen! Bland kvinnor anger 56 procent att de helt eller delvis instämmer i påståendet att invandrare skall ha rätt att fritt utöva sin religion

i vårt land, och bland männen är andelen 55 procent. Frågan om religionsfrihet har således inget s k könsgap, alltså en signifikant skillnad i mäns och kvinnors svarsmönster, något som karakteriserar närmast alla frågor som rör migration och invandring. I så gott som varje enskild fråga som rör migration och invandring svarar kvinnor i mer öppen och tolerant riktning än män, men i frågan kring religionsfrihet är detta inte fallet. Möjligen är frågan om invandrades religionsfrihet också en fråga som implicerar ett bejakande av en patriarkal religiös struktur, en fråga som därmed berör kvinnor på annat sätt än män. I förklaringen interagerar sannolikt ålder samt vänster- eller högerposition med synen på religionsfrihet på ett sådant sätt att en utjämning mellan könen blir resultatet. (se vidare Demker 2005)

Tabell 4 Svenska folkets inställning till invandrades rätt att fritt utöva sin religion, 2016 (procent)

		Andel riktigt	Antal svarande
	Samtliga	55	1 432
Kön	Kvinnor	56	711
	Män	55	719
Ålder	16–29 år	68	215
	30–49 år	56	395
	50–64 år	53	408
	65–85 år	49	413
Utbildning	Grundskola	38	203
	Gymnasium	47	413
	Eftergymnasial (ej högskola)	57	307
	Högskola/universitet	69	490

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här" och svarsalternativen var *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt*, *helt felaktigt*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 432.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Men alla de som invandrar till vårt land och bosätter sig här blir också våra grannar, arbetskamrater, vänner och medmänniskor. I tidigare undersökningar har jag visat att befolkningen helst ser att integrationspolitiken – alltså den politik som riktar sig till dem som redan har uppehållstillstånd i vårt land – inriktas på att underlätta för invandrarna att anpassa sig till svensk kultur och tradition (80 procent). Stödet för en integrationspolitik som vill underlätta för invandrarna att bibehålla sina nationella traditioner är visserligen stigande (26 procent) men lågt jämfört med stödet för anpassning (van der Meiden och Demker 2016).

Under arbetskraftsinvandringens gyllene decennium – 1960-talet – ställdes frågor om huruvida svenskarna tyckte att invandrarna, som på den tiden i första hand var arbetskraft från södra Europa och Finland, skulle tillförsäkras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning. I en tidig studie som genomfördes 1969 svarade 71 procent av befolkningen att de helt och hållet instämde i påståendet att ”Invandrare, som kommer hit, måste tillförsäkras samma levnadsstandard som landets egen befolkning”¹ (Trankell 1974:23).

I 2016 års SOM-undersökning har motsvarande fråga ställts och intervjupersonerna har fått ta ställning till om ”Invandrare i Sverige skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning”. Svartalternativen är fyra, liksom 1969, men formulerade i enlighet med en nyare standard: Helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt eller helt felaktigt. Värt att notera är också att SOM-enkäten är en postenkät medan undersökningen 1969 genomfördes med personliga intervjuer. Forskning visar att den metodskillnaden brukar få stor effekt på svarspersonernas vilja att instämma i svar som ligger inom ramen för det vid tillfället socialt gångbara. Andelen kan alltså vara något överskattad vid undersökningen 1969.

Vi kan i tabell 5 konstatera att 22 procent av befolkningen anser att det är ”helt riktigt” att invandrare skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning, andelen uppgår till totalt 55 procent om vi också räknar med dem som anser det vara ”delvis riktigt”. Att jämföra de två undersökningarna är ytterst svårt med tanke på metodolikheter, svarskonstruktionernas förändring och med tanke på att synen på välfärdsstaten genomgått stora förändringar sedan 1969. Men värt att notera är att befolkningen under en period med avsevärt lägre levnadsstandard än idag – invandringen var stor men bestod i huvudsak av arbetskraft – inte tveklade om rätten till jämlik levnadsstandard. I dagens samhälle med avsevärt högre levnadsstandard, stor invandring som i huvudsak består av flyktingar, är stödet lite lägre. Som vi ser nedan är frågan starkt partipolariserad, men det är inte hela förklaringen. Skillnaderna mellan 1969 och 2016 kan till viss del förklaras av olikheter i metod men här krävs uppföljning, analys och jämförelse för att bättre förstå om och i så fall vad som hänt med våra föreställningar under ett halvt sekel.

De under 30 år anser påståendet vara riktigt i betydligt högre utsträckning än övriga åldersgrupper, liksom de högutbildade. Skillnaderna mellan personer med olika utbildningsnivå är dock mindre än i synen på t ex religionsfrihet, inte heller har ålder – över 30 år – samma starka effekt på uppfattningen som i synen på flyktingmottagande.

Tabell 5 Svenska folkets inställning till att invandrare skall garanteras samma levnadsstandard som övrig befolkning, 2016 (procent)

		Andel riktigt	Antal svar
	Samtliga	55	1 413
Kön	Kvinnor	60	707
	Män	51	704
Ålder	16–29 år	73	216
	30–49 år	56	382
	50–64 år	51	408
	65–85 år	49	406
Utbildning	Grundskola	49	198
	Gymnasium	53	409
	Eftergymnasial (ej högskola)	58	311
	Högskola/universitet	58	476

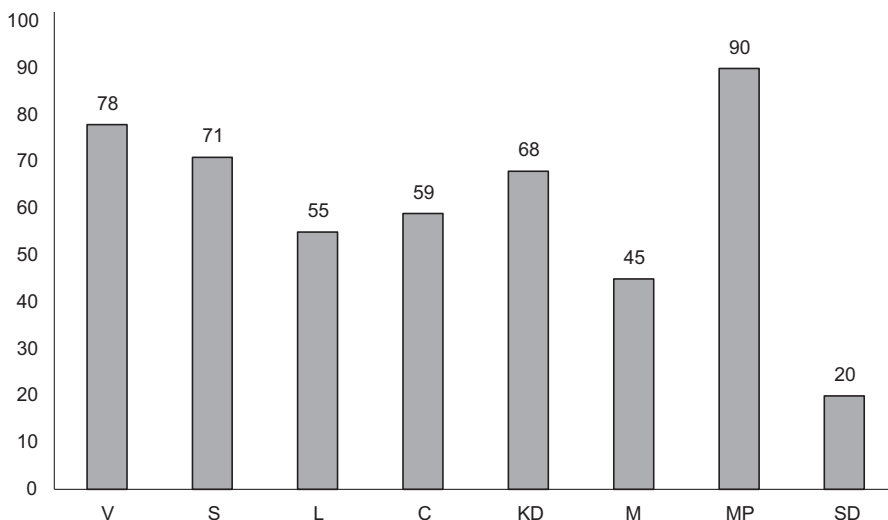
Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Invandrare i Sverige ska garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning" och svarsalternativen var helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 413.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Men skillnaderna i uppfattningar om huruvida invandrare skall garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning mellan de politiska partiernas sympatisörer är påtaglig. Bland Miljöpartiets sympatisörer anser 90 procent påståendet vara helt eller delvis riktigt medan endast 20 procent av Sverigedemokraternas sympatisörer anser detsamma. Bland Moderaternas sympatisörer finns ingen majoritet för påståendet, vilket det gör i övriga partiernas sympatisörgrupper utom SD.

Ståndpunkter som rör invandrarers rättigheter avseende religion eller levnadsnivå är frågor som på flera sätt kan sägas ligga en bit ifrån den enskildes vardag. Sådana uppfattningar utgår oftare från en principiell uppfattning om hur saker och ting borde vara och vad som borde gälla alla eller olika grupper i samhället. Hur vi förhåller oss till frågor som rör invandring och mötet med människor från andra delar av världen på ett mer personligt sätt uppstår t ex i boende och skola. Om vi som befolkning kan sägas ha en relativt (jämfört med andra befolkningar) låg restriktivitet i vår syn på invandring, hur uppfattar vi då att leva nära människor med andra vanor och traditioner?

Figur 3 Svenska folkets inställning till att ge invandrare jämlik levnadsstandard. Andel som angivit att de anser detta helt eller delvis riktigt, efter partisympati, 2016 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Invandrare i Sverige ska garanteras samma levnadsstandard som landets övriga befolkning" och svarsalternativen var helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 413.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

I 2016 års SOM-undersökning fick svarspersonerna ta ställning till påståendet att inte vilja ha personer som kommer från andra kulturer som grannar. Och svaren var förhållandevis tydliga, endast 6 procent av befolkningen instämde helt i detta påstående medan 63 procent ansåg att det var helt felaktigt. Om vi lägger samman de svar som instämmer helt eller delvis så menar sig 18 procent inte vilja ha grannar från andra kulturer medan 82 procent anser detta vara ett helt felaktigt påstående som inte gäller för dem.

Tabell 6 Svenska folkets inställning till att bo granne med personer från andra kulturer 2016 (procent)

		Andel helt felaktigt	Antal svar
	Samtliga	63	1 369
Kön	Kvinnor	68	682
	Män	59	684
Ålder	16–29 år	78	217
	30–49 år	66	384
	50–64 år	63	390
	65–85 år	53	377
Utbildning	Grundskola	46	181
	Gymnasium	61	389
	Eftergymnasial (ej högskola)	63	307
	Högskola/universitet	73	474

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Jag vill inte ha personer från andra kulturer som grannar." Svarsalternativen var helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt och helt felaktigt. Den redovisade andelen utgör dem som svarat *helt felaktigt*. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 369.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

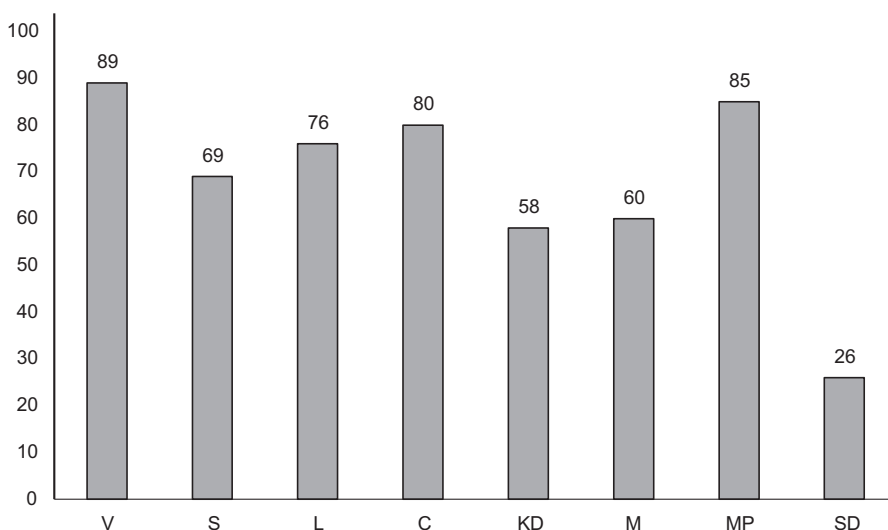
På samma sätt som tidigare är de yngre minst negativa, liksom de högtutbildade, men framför allt tenderar utbildning att ha en betydligt större effekt på attityderna i denna fråga än på attityderna i frågan om levnadsstandard.

Men även här är partiskillnaderna stora, från Sverigedemokraternas sympatisörer där 26 procent som anser det vara ett helt felaktigt påstående att inte vilja ha grannar från andra kulturer till Vänsterpartiets sympatisörsgrupp där 89 procent anser detsamma (se figur 4).

Den sammantagna bilden av opinionen kring immigration och integration är att det sker en drastisk förändring i synen på mottagning direkt efter det att regering – och även andra aktörer – kraftigt och snabbt förändrar sin policy hösten 2015. När Sveriges gränser hastigt stängs genom gränskontroller och id-kontroller, när förutsättningarna för permanent uppehållstillstånd nästan försvinner och samma gäller återförening med familjen, ja när migrationspolitikens fokus ligger enbart på åtgärder för att försvåra tillträdet till vårt land så svänger också opinionsläget snabbt. Värt att notera är dock att andelen som vill ta emot färre flyktingar är fortfarande 2016 lägre än t ex under tidigt 1990-tal då krigen på Balkan pågick.

Vi ser också en något stramare syn på religionsfriheten för invandrare, en utveckling som följer den allmänna opinionssvängningen i mer restriktiv riktning.

Figur 4 Svenska folkets inställning till att ha personer från andra kulturer som grannar efter partisympati. Andel som angivit att de anser påståendet helt felaktigt, 2016 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till lød: "Jag vill inte ha personer från andra kulturer som grannar" och svarsalternativen var *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt*, *helt felaktigt*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt felaktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande är 1 369.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Men tydligt är också att polariseringen i frågan kvarstår, det är moderata sympatisörer som i störst utsträckning blir alltmer restriktiva. Sett över några års sikt gäller detta också Liberalerna. Sympatisörer till Centern, Miljöpartiet och Vänsterpartiet förändras i lägre grad. Flyktingfrågan är idag en av de mest centrala politiska frågorna på svenskarnas agenda, men den är också rakt igenom partipolitiserad på ett sätt som absolut inte var fallet under 1900-talets sista decennier och under det tidiga 2000-talet.

Avslutningsvis

Vi vet genom studier av opinionsförskjutningar att vi medborgare är känsliga för partiernas positioner när vi formar våra attityder. Det är snarare vi som följer partierna än tvärtom. (För en bred introduktion se t ex Pierson 1993). Partier å sin sida förändrar inte sina ideologiska ståndpunkter i en handvändning utan först om det politiska landskapet förändras så att den egna sympatisörsskaran på ett långsiktigt sätt tycks vara på vandring från partiet (Adams et al 2004). Svensk migrationspolitik har förändrats kraftigt under de senaste två åren och särskilt regeringspartierna,

men även övriga partier, har själva varit ledande i den förändringen. Bakgrunden är ett allt större intresse för frågorna bland medborgarna och allt fler aktörer som mobiliserat i frågan – både för ökad restriktivitet och ökad generositet. Sverigedemokraternas ihärdiga mobilisering för ökad restriktivitet under åtminstone ett decennium har varit en viktig förklaring till att landskapet förändrats.²

I en polariserad debatt tenderar vi att lyssna på dem som ideologiskt i andra avseenden står oss närmast och partiernas polarisering blir därmed också medborgarnas polarisering (Druckman et al 2013). De som vet minst och mest i en fråga byter inte lika lätt ståndpunkt, det är de med lite lagom insikter som är mest känsliga för förändringar i mobilisering och debatt (Dassonville & Dejaeghere 2014).

Om förändringen 2016 blir bestående i meningen att synen på invandring generellt blir mer restriktiv återstår att se. Den snabba förändringen indikerar lätttrörlighet, men policyförändringen är långvarig och kan därmed befästa opinionens bild av verkligheten. I vetenskapen är de långa trenderna av intresse, inte enskilda hack i kurvan. Men förändringarna åt ena eller andra hållet har som alltid sin grund i den politik som förs och den debatt kring migration som samhället utvecklar. Förändringen 2016 i svensk opinion kring flyktingmottagning är hur som helst ett ovanligt intressant fall för vidare forskning och analys kring opinionsbildning och policyförändringar.

Noter

- ¹ Svartalternativen var då: Instämmer helt och hållet, Instämmer med tvekan, Tar avstånd med tvekan samt Tar avstånd helt och hållet. Enkäten genomfördes genom personliga intervjuer och utfördes av SCB.
- ² I valet 2006 fick SD 2.6 procent av rösterna och blev berättigade till olika former av partistöd, något som gjorde dem till en partipolitisk aktör att räkna med på ett sätt som man inte varit tidigare.

Referenser

- Adams, James, Michael Clark, Lawrence Ezrow och Garret Glasgow (2004) "Understanding change and stability in party ideologies: Do parties respond to public opinion or to past election results?" *British Journal of Political Studies* vol 34, s 589-610.
- Dassonville, Ruth och Yves Dejaeghere (2014) "Bridging the ideological space: A cross-national analysis of the distance of party switching" *European Journal of Political Research*, vol 53, s 580-599.
- Demker, Marie (2005) "Både tolerans och kritik i attityderna till invandrare" ur (red) Holmberg, S och L Weibull *Lyckan kommer, lyckan går*, SOM-institutet, SOM-rapport 36, Göteborgs universitet.

- Demker, Marie (2016) "Vilken plats vill kyrkan ha i den offentliga debatten" ur Bäckström A och A Wejryd (red) *Sedd, men osedd. Om folkekyrkans paradoxala närvaro inför 2020-talet*. Verbum Stockholm.
- Druckman, James N., Erik Peterson och Rune Slothuus (2013) "How elite partisan polarization affects public opinion formation" *American Political Science Review*, vol 107, n0 1, s 57-79.
- Pierson, Paul (1993) "When effect becomes cause. Policy feedback and policy change" *World Politics* no 45, s 595-628
- Trankell, Arne (1974) *Svenskarnas fördomar mot invandrare*. Forskningsrapport, IMFO-gruppen, Stockholms universitet.
- Van der Meiden och Marie Demker (2016) "Allt starkare oro och allt lägre flyktingmotstånd" ur (red) Ohlsson, J, Ekengren Oscarsson, H och M Solevid *Ekvilibrium*, SOM-rapport 66, SOM-institutet, Göteborgs universitet.

VÄLJARE OCH VALDA OM VINSTER I VÄLFÄRDEN¹

LENNART NILSSON

Sammanfattning

Flera olika alternativa sätt att mäta bekräftar att det finns ett utbrett opinionsstöd för vinstbegränsningar och för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Samtidigt anser omkring 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg. Även bland valfrihetsanhängare anser ett flertal att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Det gäller även grupper som själva nyttjar privata alternativ eller har nära anhöriga som gör det. Resultaten visar också att svenska folket inte i första hand ser vinstdrivande företag som huvudalternativ till kommun- och landsting/regioner, utan idéburna organisationer. När det gäller frågan om åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i vinstfrågan visar resultaten att det råder stor åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda bland de rödgröna partierna men inte inom alliansen. Allianspartiernas riksdagsledamöter har ett betydande åsiktsavstånd till sina egna sympatisörer. Den bristande åsiktsöverensställningen är förvånande mot bakgrund av tidigare studier som visat god överensstämmelse mellan väljare och valda i vänster-högerrelaterade sakfrågor.

Vinster inom välfärden har under senare år blivit en av de mest ideologiskt laddade och omdebatterade politiska frågorna. På elitnivån har ställningstagandena varit långt ifrån kristallklara. Vänsterpartiet har sedan länge krävt förbud mot vinster och Socialdemokraterna har tagit ställning för begränsningar i möjligheterna till vinstuttag. I *Framtidskontraktet* antaget av Socialdemokraternas partikongress i april 2013 framhölls att ”Vinstintresset skall inte vara styrande i välfärden”. Vid partikongressen 2017 skärptes kraven på begränsningar, som skall omfatta hela välfärdssektorn inte bara skolan som tidigare diskuterats (www.socialdemokraterna.se). Även Landsorganisationen (LO) har varit pådrivande i frågan om vinster i välfärden (www.lo.se).

Tre ledande miljöpartister bad i en debattartikel i Aftonbladet om ursäkt för partiets tidigare friskolepolitik och framhöll: ”Nu gäller det att göra rätt. Och i detta måste ligga att få bort vinstintresset ur ekvationen” (Ruwaida, Pertoft och Amin, 2012). MP har ändrat uppfattning i vinstfrågan men först efter valet 2014 träffade de rödgröna partierna en överenskommelse i denna fråga ”Överenskommelse om välfärd utan vinstintresse”. Baserat på denna uppgörelse tillsatte regeringen i mars 2015 en utredning ”Ett nytt regelverk för offentlig finansiering av privata utförda tjänster” (Regeringen, Dir. 2015:22).

I sitt sommartal 2012 framhöll Sverigedemokraternas partiledare att välfärden inte är vilken marknad som helst och att vinstuttag måste regleras hårdare (www.sverigedemokraterna.se). Partiet har emellertid ändrat uppfattning i frågan och ledande företrädare hade i dessa frågor kontakt med flera näringslivsorganisationer, KREAB, Svenskt Näringsliv och Almega (www.di.se, september 2015).

De borgerliga partierna har gemensamt betonat att valfrihet förutsätter privata alternativ och därmed också vinstdrivande verksamhet och att effektiviteten främjas av privat företagsamhet inom välfärdssektorn. Det har också förekommit en intern debatt mellan allianspartierna i regeringen men i år efterlyste ledande företrädare för allianspartierna i ett debattinlägg en långsiktig överenskommelse om välfärdens villkor men utan vinstbegränsningar (www.svd.se, 170423).

Svenskt Näringslivs VD Urban Bäckström framhöll i ett brev till medlemsföretagen att den socialdemokratiska partikongressens förslag om välfärdsföretag i Framtidskontraktet var ”den värsta inskränkningen av fri företagsamhet sedan löntagarfonderna” (www.di.se, 130413). Många andra aktörer inom detta område har också deltagit i debatten som SKL, Dagens Samhälle, Företagarna, Almega, Vårdföretagarna, Friskolornas riksförbund, Timbro, FAMNA – idéburen vård och omsorg, Idébundna skolors riksförbund samt berörda fackliga organisationer (Nilsson 2014a).

I november 2016 lade tidigare kommunalrådet i Malmö Ilmar Reepalu, som varit ensamutredare, fram betänkandet *Ordning och reda i välfärden*, SOU 2016:78. Förslaget innebar en rad skärpningar av regelsystemet avseende tillstånd, uppföljning och kontroll. En ny lag om valfrihetssystem skall ersätta LOV. Särskilda regler för att främja idéburen verksamhet ingick också. Förslaget innebar inte ett förbud mot vinstutdelning utan för att förhindra ”övervinster” skall en begränsning av vinsten till högst sju procent av det operativa kapitalet utöver statslåneräntan införas.

Betänkandet väckte en mycket intensiv debatt, där allianspartierna och den borgerliga pressen liksom näringslivet och de privata företagarnas organisationer krävde att betänkandet skulle förkastas i sin helhet. Det har nu varit föremål för remissbehandling och det kan konstateras att även de idéburna organisationerna varit kritiska (www.regeringen.se). Debatten fick förnyad intensitet när den tidigare statssekreteraren Per Molander i mars presenterade ESO-rapporten *Dags för omprövning* (2017:1).

Sverige har när det gäller privatiseringar inom välfärdsektorn gått längre än andra nordiska länder och speciellt gäller det skolan. I Danmark finns sedan länge många fristående skolor och i Norge har det blivit vanligare under senare år men vinstdrivande utförare är inte tillåtna. I Finland har frågan inte varit aktuell (Mydske, Claes och Lie 2007 samt SOU 2016:78). Sverige är idag det enda landet i världen som tillåter vinstdrivande utförare efter det att Chile avskaffat det system som infördes efter Pinochets maktövertagande. Skolkommissionen föreslår flera åtgärder för att minska segregationen bl.a. en reglering av skolvalet (SOU 2017:35). Flera ledande forskare har krävt kraftiga begränsningar i vinstutdelning för privata

utbildningsanordnare (Gustafsson, Sörlin och Vlachos 2016) och ”Sätt stopp för vinstuttag i skolan” (Cannon, B m.fl. 2013).

Frågan om vinster i välfärden är således en mycket politiskt kontroversiell fråga, där de politiska partierna, fackliga organisationer och andra intresseorganisationer tagit ställning. Det föreligger ett omfattande utredningsmaterial som ligger till grund för en intensiv debatt där särskilt skolan stått i fokus. Men vad tycker svenska folket och hur förhåller sig väljarnas åsikter till deras valda representanters ställningstaganden?

Huvudfrågeställningen i det här kapitlet gäller i vad mån svenska folkets främsta företrädare – riksdagsledamöterna – representerar befolkningens åsikter i frågan om vinster i välfärden. Frågan är av stort intresse eftersom tidigare forskning visat att åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda tenderar att vara god i frågor som är knutna till den traditionella vänster-högerdimensionen. Inledningsvis skall analyserna av svenska folkets inställning redovisas baserat på tidigare undersökningar (Nilsson 2014a och 2016b).

Undersökningar av medborgarnas inställning till vinster i välfärden

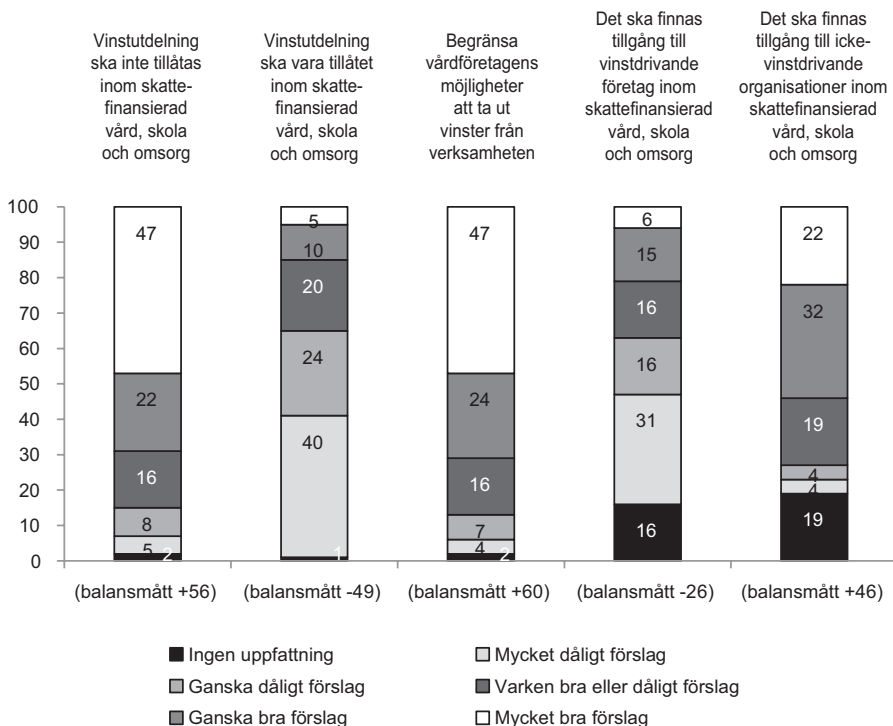
SOM-institutet har analyserat svenska folkets åsikter om vinster i välfärden i nationella och regionala SOM-undersökningar sedan 2012. Historiskt har vi – på grund av sakfrågans starka ideologiska laddning – kommit att använda inte mindre än fem olika frågeinstrument för att ge precision åt studierna och belysa olika aspekter. Mätningarna har handlat om attityder till vinster och vinstutdelning i välfärden, till regleringen av verksamheten och till vinstmedlens disposition. När det gäller tjänsteproduktion inom välfärdssektorn har även inställningen till olika alternativ till kommuner och landsting/regioner som serviceproducenter undersökts. Som en bakgrund till vår huvudanalys – som gäller åsiktsrepresentativitet mellan väljare och valda i vinstutdelningsfrågan – inleder vi med en kort sammanfattning av vad vi hittills har funnit.

I 2012 års SOM-undersökningar ingick för första gången en generell fråga om vinster inom välfärden: *Vinstutdelning skall inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg* (se figur 1). Frågan avsåg alltså uttryckligen vinstutdelning med angivande av de tre kärnområdena inom skattefinansierad välfärd. Formuleringen beskriver ett långtgående alternativ till nuvarande förhållanden, som medger vinstutdelning. Vid denna första mätning av vinstutdelningsopinionen visade resultaten att mer än 60 procent av svenska folket ansåg att det var ett mycket bra eller ganska bra förslag att inte tillåta vinstutdelning.

I 2013 års undersökning genomfördes ett större metodtest med flera olika alternativa sätt att mäta, huvudsakligen för att utesluta att den valda formuleringen givit en alltför ensidig bild av vinstutdelningsopinionen i Sverige. I ett av formuläerna 2013 användes en omvänd formulering: *Vinstutdelning skall vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Resultatet var i det närmaste identiskt;

omkring två tredjedelar ansåg att det var ett dåligt förslag och det var få som tyckte om förslaget. En tredje fråga med formuleringen *Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten* visade ett liknande svarmönster (se figur 1).

Figur 1 Resultat från olika sätt att mäta svenska folkets inställning till vinster i välfärden, 2013 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas nedan och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Frågorna var följande: "Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg", "Vinstutdelning ska vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg", "Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten" samt "Tycker du att det är bra eller dåligt att det finns tillgång till följande alternativ inom skattefinansierad vård, skola och omsorg vid sidan av kommun och landsting/region: *vinstdrivande företag* respektive *ideella/andra icke vinstdrivande organisationer?*"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Ett fjärde frågeinstrument användes i 2013 års nationella undersökning aktualiserades två alternativ till kommun och landsting/region nämligen *vinstdrivande företag*

och *ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer*. En tredjedel hade då svårt att ta ställning och valde alternativen ingen uppfattning eller varken bra eller dåligt. Men utslaget var ändå tydligt. Endast var femte önskade vinstdrivande företag som ett alternativ till de offentliga organisationerna medan en majoritet ville ha icke vinstdrivande organisationer.

Vinster behöver emellertid inte vara något kontroversiellt om vinsten återinvesteras i verksamheten. Ett femte mått på inställningen till vinster är synen på hur vinster skall få disponeras. Det är uttag eller utdelning av vinster till ägarna som det råder olika uppfattningar om oavsett om utbetalning sker löpande enligt beslut av stämma eller i samband med försäljning av företag. Vad som varit särskilt omdiskuterat har varit om företagen betalar skatt i Sverige eller i länder med mer gynnsamma skatteregler, speciellt om det sker inom ramen för internationella koncerner med möjlighet att påverka var och i vilka former vinstuttaget sker.

I 2013 års nationella SOM-undersökning ställde vi även en fråga om hur eventuella vinster skall disponeras. Skall företagen som idag själva besluta om vinstutdelning eller skall vinstutdelning inte tillåtas. Dessutom angavs två mellanalternativ: *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* samt *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten*.

Det var mycket få, under 10 procent, som stödde den nuvarande ordningen att *Företagen ska som idag själva bestämma om vinstutdelning* och 80 procent ville se begränsningar. Samtidigt var det också bara var femte som valde alternativet *Vinstutdelning ska inte tillåtas*. Alternativet *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten* innebär emellertid att vinstutdelning inte skall ske och tillsammans med förslaget vinstutdelning ska inte tillåtas var det hälften som valde dessa alternativ. Istället var det begränsningar av vinstutdelningen med krav på att det mesta av vinsten skulle återinvesteringar som efterlystes och närmare en tredjedel valde detta alternativ (Nilsson 2014a).

SOM-institutets ovanligt ambitiösa undersökningar av vinstutdelningsopinionen kan sammanfattas på följande sätt: Oavsett vilken frågeformulering som användes fanns ett stort motstånd mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Missnöjet med de nuvarande förhållandena var utbrett. Eftersom resultaten var mycket likartade oavsett sättet på vilket frågorna ställts i undersökningarna kan vi sluta oss till att attityder till vinstuttag i välfärden var kristalliserade bland medborgarna.

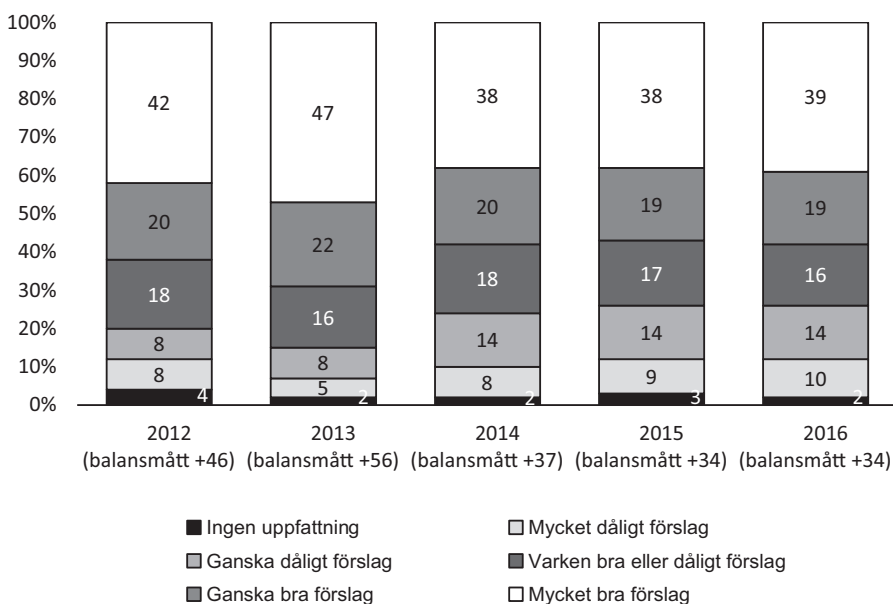
Vinstutdelningsopinionen är stabilt negativ

Efter den breda satsningen 2013 med fem olika frågor om vinstutdelning har i de nationella och regionala undersökningarna även senare ingått några av frågorna vilket gör det möjligt att på vissa områden följa utvecklingen över tid. Frågan *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg* har funnits med varje år sedan 2012 i den nationella undersökningen och har även

funnits med i de regionala undersökningarna. År 2012 ansåg drygt 60 procent att vinstutdelning inte skall tillåtas medan mindre än 20 procent tyckte att det är ett dåligt förslag. Knappt var femte svarande valde alternativet varken bra eller dåligt förslag och det var få som inte hade någon åsikt. Dessutom skall framhållas att ca 40 procent valde ytterlighetsalternativet *mycket bra förslag*.²

År 2013 hade den kritiska inställningen till vinstutdelning förstärkts och närmare 70 procent tyckte att det var ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning och cirka hälften valde alternativet *mycket bra förslag*. Knappt 15 procent tyckte att det var ett dåligt förslag (figur 2). Därefter återgick svarmönstret till samma som 2012 med cirka 60 procent positiva till att vinstutdelning inte skulle vara tillåtet.

Figur 2 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg 2012–2016 (Procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2016³.

Inställning till vinstutdelning i olika grupper

I den politiska debatten och i riksdagen finns klara blockskillnader som legat till grund för de politiska besluten på detta område. Det har funnits en stor samstämmighet bland allianspartierna. De rödgröna partierna har varit mer oeniga i frågan. På medborgarnivån är mönstren dock annorlunda. I tabell 1 redovisas utvecklingen av vinstutdelningsopinionen först i olika grupper av partisympatisörer under åren 2012–2016.

Bland samtliga partiers sympatisörer fanns 2013 en majoritet som ansåg att det var ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning; bland de rödgröna 70 procent eller mer och bland allianspartierna 50–60 procent.

Tabell 1 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, 2012–2016 (balansmått)

	V	S	MP	C	FP/L	KD	M	SD	Totalt
2012	+77	+58	+61	+30	+21	(+52)	+32	+40	+46
2013	+86	+70	+64	+43	+38	(+35)	+43	+45	+56
2014	+87	+67	+62	+8	+3	(-3)	-10	+46	+36
2015	+86	+65	+66	+11	-10	(+28)	+2	+23	+34
2016	+96	+57	+65	+20	+9	(-3)	+6	+28	+34
Minst antal svarande	88	359	58	31	85	37	322	120	1 586

Kommentar: Partisympati avser bästa parti. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2016.

Valåret 2014 sker bland allianspartiernas sympatisörer en uppslutning bakom partilinjen medan de rödgröna sympatisörerna har kvar samma syn på vinstutdelning och detsamma gäller SD-sympatisörerna. Dessutom var 2014 års val ett val där välfärdsfrågorna var viktigast för val av parti vilket bidrog till de borgerligas tillbakagång (Oscarsson och Holmberg 2016). Endast vid enstaka tillfällen förekommer det att balansmättet/opinionsbalansen för allianspartierna är negativ – med fler som tycker att det är ett dåligt än ett bra förslag.

År 2016 var det bland de rödgröna en mycket stor uppslutning bakom förslaget om vinstförbud och även bland C- och SD-sympatisörerna förelåg en klar övervikt för förslaget, ett mindre stöd bland L och M men endast bland KD sympatisörerna var det något fler som tyckte att det var ett dåligt förslag.⁴

I väljarrollen är det oavsett partitillhörighet alltså en mycket stark övervikt för att inte tillåta vinstutdelning. Men i vilken utsträckning påverkas inställningen av

brukarrollen, det vill säga om man själv nyttjar privata tjänster inom vård, skola och omsorg eller är nära anhörig till någon som brukar privata alternativ.

Brukarna av både offentliga och privata alternativ inom vård och skola gjorde 2013 samma bedömning av vinstutdelning som allmänheten; det vill säga närmare två tredjedelar tyckte att vinstutdelning inte skulle tillåtas. Skillnaden mellan de som går i kommunala och fristående skolor var liten och detsamma gällde mellan de som vände sig till offentliga och privata vårdcentraler. Samma svarsmönster gällde för de som har nära anhöriga som nyttjade offentliga och privata tjänster inom vård och skola. De som nyttjar privata alternativ inom barnomsorg och äldreomsorg var förhållandevis få men resultaten var likartade inom dessa områden. Bland dem som varken har direkt kontakt med respektive serviceområde som brukare eller indirekt hade det som nära anhörig var resultatet detsamma som bland allmänheten. Resultaten var i huvudsak desamma i undersökningarna i Västra Götaland 2013 och i Värmland 2014 (Nilsson 2014 och 2016a).

De nya resultaten från 2016 års SOM-undersökning visar att det alltså råder begränsade skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i fråga om inställningen till vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg; när det gäller kön och utbildning är det mycket små skillnader, detsamma gäller stad - land och det kan noteras att Stockholm inte avviker i detta avseende trots att privatiseringarna gått längre i Stockholms stad och Stockholms läns landsting än i andra delar av landet. Balansmättet för de yngsta är lägre än för övriga åldersgrupper men det beror på att de i mindre utsträckning har en bestämd uppfattning. Högre tjänstemän och företagare liksom anställda inom privat sektor är något mindre positiva till att inte tillåta vinstutdelning men det är även bland dessa grupper en positiv övervikt (se tabell 2).

Nej till vinstutdelning men ja till valfrihet

Huvudmotiven för att tillåta privata företag var när reformen infördes att det skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn (Bendz 2012; Kastberg 2010). Valfriheten skulle öka och brukarna av offentligt finansierade tjänster skulle kunna välja barnomsorg, skola, vårdcentral och sjukhus. Den fria etableringsrätten för producenterna har emellertid inneburit att den ökade valfriheten mellan offentliga och privata alternativ främst finns i storstadsregionerna och resursstarka områden inom dessa. Vad anser då väljare och brukare om valfrihet inom, barnomsorg, skola, vård och äldreomsorg? Hur viktigt är det?

Det visade sig i våra studier att det fanns ett mycket starkt stöd för valfrihet inom samtliga undersökta områden; närmare tre fjärdedelar ansåg att det var viktigt med valfrihet inom sjukvård och äldreomsorg och drygt två tredjedelar inom barnomsorg och skola. Inom sjukvård och äldreomsorg var det 40 procent som väljer alternativet mycket viktigt och inom barnomsorg och skola en tredjedel. Endast var femte ansåg att det var mindre viktigt och nästan alla hade en åsikt om valfrihet inom välfärden. (Nilsson 2014a).

Tabell 2 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg efter kön, ålder, utbildning, hem, yrkessektor samt stad-land, 2016 (procent, balansmått och antal)

		Bra förslag	Varken bra eller dåligt	Dåligt förslag	Ingen åsikt	Balansmått	Minsta antal svarande
<i>Samtliga</i>		58	16	24	2	+34	1 650
<i>Kön</i>	Kvinna	61	16	21	2	+40	888
	Man	56	16	26	2	+30	759
<i>Ålder</i>	16–29 år	49	23	27	1	+22	231
	30–49 år	64	13	22	1	+42	444
	50–64 år	61	17	21	2	+40	463
	65–85 år	57	14	26	3	+31	612
<i>Utbildning</i>	Låg	60	14	22	4	+38	264
	Medellåg	58	18	23	1	+35	506
	Medelhög	59	17	23	1	+36	363
	Hög	59	13	26	1	+33	486
<i>Hem</i>	Arbetare	64	14	20	2	+44	605
	Tjänstemän	64	14	21	1	+43	567
	Högra tjmhem	43	21	35	1	+8	175
	Företagare	50	15	33	2	+17	132
<i>Yrkessektor</i>	Statlig	67	12	18	3	+49	160
	Kommunal	67	13	19	2	+48	339
	Region	69	14	14	3	+55	112
	Privat	55	17	27	1	+28	830
<i>Stad-land</i>	Sthlm, Gbg och Malmö	58	14	27	1	+31	286
	Stad eller större tätort	59	16	23	2	+36	778
	Mindre tätort	59	16	24	2	+35	319
	Ren landsbygd	59	18	22	1	+37	235
<i>Medborgarskap</i>	Svenskt	60	15	24	1	+36	1 494
	Utländskt eller dubbelt	48	23	23	6	+25	65

Kommentar: Förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning framgår av rubriken.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

En majoritet inom alla grupper av partisympatisörer utom Vänsterpartiets gör bedömningen att det är viktigt med valfrihet inom skolan och skillnaderna mellan partiernas sympatisörer är betydande från 40 procent bland Vänsterpartiets sympatisörer till 70 och 80 procent bland de borgerliga partiernas sympatisörer.

Socialdemokraternas, Miljöpartiets och Sverigedemokraternas sympatisörer bildar i detta avseende en mellangrupp med drygt 60 procent som anser att det är viktigt med valfrihet. För övriga undersökta välfärdsområden barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är svarmönstret likartat.

Oavsett om brukarna nyttjar offentlig eller privat skola är det en stor majoritet, som anser att det är viktigt med valfrihet och detsamma gäller om man nyttjar offentlig eller privat vårdcentral. Samma huvudmönster gäller också för nära anhöriga som indirekt kommer i kontakt med offentliga och privata alternativ inom skola och vård.

I vilken utsträckning påverkar då inställningen till valfrihet synen på vinstutdelning? Även bland dem som anser att det är mycket viktigt med valfrihet inom skolan är det över 60 procent som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg och bland dem som anser att det inte alls är viktigt är det nio av tio som anser att vinstutdelning skall förbjudas. Inom barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är huvudmönstret detsamma och resultaten är likartade för övriga områden (Nilsson 2014a).

Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda?

I avhandlingen *”Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati”* analyserade Sören Holmberg relationen mellan väljare och valda (Holmberg 1974). Åsiktsöverensstämmelsen har snarast blivit något mindre över tid men de valda politikerna skall både företräda väljarna och visa ledarskap och driva frågor. I vänster-högerfrågor har emellertid överensstämmelsen varit förhållandevis god. Ett grundmönster är en solfjädersmodell där ledamöterna i riksdagen uppvisar en större spännvid i åsikter än medborgarna; vänsterpartiets ledamöter låg 2010 något till vänster om sina sympatisörer medan S- och MP-ledamöterna intog samma positioner som sina väljare; de borgliga partiernas riksdagsledamöter liksom SD-representanterna låg däremot till höger om sina väljare (Holmberg 2014).

I 2014 års Riksdagsundersökning ingick för första gången frågan *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*.⁵ Resultatet visar att det är mycket stora skillnader bland riksdagsledamöterna när det gäller vinstutdelning mellan de rödgröna och allianspartierna, där det finns en mycket stor majoritet bland de rödgröna för förslaget medan de borgerliga är mycket negativa. Sverigedemokraternas ledamöter intar en mellanställning men med fler som anser att det är ett dåligt förslag.

Vid en jämförelse mellan vad svenska folket anser om vinstutdelning 2016 och dagens riksdagsledamöters åsikter 2014 visar det sig att åsiktsöverensstämmelsen mellan de rödgröna riksdagsledamöterna och deras sympatisörer är stor medan avståndet inom de borgliga partiernas mellan väljare och valda i frågan om vinstutdelning omvänt är mycket stor. Medan 40–50 procent av allianspartiernas sympatisörer 2016 anser att det är bra att inte tillåta vinstutdelning är det bara

några få riksdagsledamöter som delar denna uppfattning. Omvänt är det minst 90 procent av de borgerliga riksdagsledamöterna som anser att det är ett dåligt förslag. Bland SDs riksdagsledamöter är det något fler som är emot medan det är en majoritet av deras sympatisörer som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg.

Tabell 3 *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, åsikt bland svenska folket 2016 och riksdagsledamöterna 2014 (procent och balansmätt)*

	V	S	MP	C	FP/L	KD	M	SD	Totalt
Bra förslag	97/90	72/83	75/79	50/0	45/0	(43)/0	42/2	56/32	60/46
Varken bra eller dåligt	2/0	13/11	17/8	21/10	18/0	(11)/0	22/1	16/12	16/7
Dåligt förslag	1/10	15/6	8/13	29/90	37/100	(46)/100	36/97	28/56	24/47
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmätt	+96/+80	+87/+77	+67/+66	+21/-90	+8/-100	(-3)/-100	+6/-95	+28/-24	+36/-1
Antal svarande	95/19	414/100	59/24	120/19	90/16	37/12	355/63	204/34	1 618/287

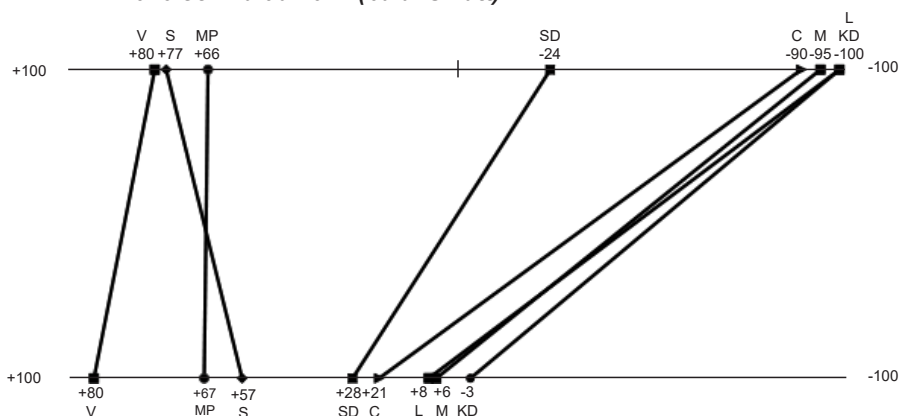
Kommentar: Förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning framgår av rubriken. I denna tabell redovisas inte de som inte svarat på denna delfråga som ingen åsikt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och Riksdagsundersökningen 2014.

Denna bristande åsiktsöverensstämmelse inom allianspartierna är extrem och klart större än i andra vänster- högerfrågor. Det vanliga solfjädersmönstret (se Holmberg 2014) där de valda bland de rödgröna ligger till vänster om sina väljare och de borgerliga till höger, gäller inte för frågan om vinstutdelning. Det betyder att det finns en asymmetri när det gäller åsiktsrepresentativitet mellan dagens sympatisörer och riksdagsledamöter: rödgröna riksdagsledamöterna återspeglar sina sympatisörers åsikter väl, medan allianspartiernas valda representanter ligger mycket långt från sina sympatisörer när det gäller frågan om vinster i välfärden. Professor Sten Widmalm hävdar att frågan om vinster i välfärden blottlagt en stor brist i demokratin och skapat en näringslivskorporativism (Widmalm 2017).

I figur 3 sammanfattas skillnader och likheter mellan väljare och valda genom att redovisa balansmätten för partiernas sympatisörer jämfört med riksdagsledamöterna.

Figur 3 *Inställningen till förslaget om vinstutdelning bland sympatisörer 2016 och valda 2014 (balansmätt)*

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag, se tabell 4 ovan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och Riksdagsundersökningen 2014.

I 2014 års val var välfärdsfrågorna mest betydelsefulla för partivalet men vinstfrågan kom först på elfte plats (SVT/VALU 2014). För väljare som lämnade allianspartierna för de rödgröna var offentligt-privatdimensionen följt av välfärdsdimensionen den viktigaste anledningen till byte av parti över blockgränsen (Oscarsson och Holmberg 2016).

Vinstfrågan på agendan

Idag har vinstfrågan fått ökad aktualitet genom betänkanden från Ingmar Reepalus utredning och skolkommissionen samt ESO-rapporten *Dags för omprövning*, som samtliga partier och andra aktörer har att ta ställning till. Det kom till uttryck på Socialdemokraternas partikongress www.socialdemokraterna.se och i en gemensam debattartikel i SvD krävde ledande företrädare för allianspartierna att Reepalus utredning skall läggas i papperskorgen och att vinsttak inte skall införas (www.svd.se, 170423). Samtidigt finns det starka företrädare för privata intressen inom välfärdsmarknaden som är engagerade i debatten liksom fackliga organisationer och företrädare för andra intresseorganisationer.

Slutbetänkandet från Välfärdsutredningen *Kvalitet i välfärden – bättre upphandling och uppföljning* (SOU 1917:38) överlämnades i maj 2017 mindre än ett och ett halvt år före nästa riksdagsval. I slutbetänkandet framhålls att en vinstbegränsning är nödvändig och att den inte kan ersättas av utökade kvalitetskrav. Det bör övervägas om det skall göras undantag från vissa regelverk för idéburna aktörer men det krävs då att vilka aktörer som skall omfattas kan fastställas och statistiken skall redovisa de idéburna organisationerna särskilt. Jämlikhet är en viktig aspekt för

förbättrade kvalitetskrav och välfärden behöver bli mer personinriktad där olika aktörer samverkar. Medarbetare med rätt kompetens är den viktigaste resursen för att uppnå rätt kvalitet. Genom sin roll som tillstånds- och tillsynmyndighet har staten det övergripande ansvaret och när verksamhet överlämnas till privata utförare har kommuner och landsting kvar ansvaret som huvudmän för sjukvården och socialtjänsten. Det framhålls att det inte enbart går att förlita sig på brukarens val för att uppnå en god kvalitet. Upphandlingar samt tillsyn och uppföljning måste förbättras (SOU 1917:38).

Under den ekonomiska krisen på 1990-talet fattade regeringen Bildt beslut som kom att innebära djupgående förändringar av den svenska välfärdsstaten med öppnandet för privata aktörer inom vård, skola och omsorg. Tidigare hade produktionen av den offentligt finansierade verksamheten nästan uteslutande bedrivits av stat, landsting och kommuner eller affärsdrivande verk och offentligt ägda företag. Utmärkande för den nya politiken var marknadsinriktningen med vinstdrivande företag. Privata företag skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. De viktigaste argumenten emot var att privatisering riskerar att leda till minskad likvärdighet och segregation samt att den demokratiska kontrollen försvagas (Bendz 2012; Kastberg 2010). Långtgående förändringar genomfördes utan att konsekvenserna utretts och regler för upphandling, tillsyn och utvärdering utarbetats. Senare socialdemokratiska regeringar behöll länge den genomförda politiken med få förändringar.

Utvecklingen har gått mot att vinstdrivande företag har expanderat medan den tredje sektorn bestående av ekonomiska och ideella föreningar, stiftelser och trossamfund samt andra icke vinstdrivande organisationer fortsatt svarar för en mycket liten andel av den icke offentliga verksamheten i Sverige (Sandberg 2014). Det innebär att det etablerats ”kvasimarknader”, där den som nyttjar tjänsten inte betalar utan finansieringen sker genom skatter, vilket gör att det inte bara är brukarens bedömning som är viktig utan även skattebetalarens/väljarens åsikter (Hartman red. 2011).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det fortfarande finns ett utbrett stöd bland svenska folket för förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Olika alternativa frågor ger samma huvudresultat. Samtidigt anser ca 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg. Även de som anser att det är viktigt med valfrihet är av uppfattningen att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Motståndet mot vinstutdelning finns även bland dem som själva nyttjar privata alternativ eller har nära anhöriga som gör det. Som alternativ till kommun och landsting/regioner vill svenska folket inte se vinstdrivande företag utan idéburna organisationer och det har utbrett stöd inom alla partier. Det råder stor åsiktöverensstämmelse mellan väljare och valda bland de rödgröna men stora åsiktskillnader mellan sympatisörer och riksdagsledamöter bland allianspartierna medan Sverigedemokraterna intar en mellanställning.

Noter

- ¹ I denna artikel sammanfattas resultaten från de SOM-undersökningar som analyserat frågor om vinster i välfärden under perioden 2012-2016. Det innebär att avsnitt som tidigare publicerats också ingår i denna artikel, främst från ”Nej till vinstutdelning – ja till valfrihet” Nilsson (2014).
- ² Det är ett mycket ovanligt svarsmönster när det gäller den här typen av frågor och är ett uttryck för intensitet i svaren. Av 59 åsiktsfrågor i 2012 års nationella undersökning är det bara i två frågor, där en större andel valt alternativet mycket bra förslag nämligen *Satsa mer på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män* (51%) och *Satsa mer på ett miljövänligt samhälle* (45%).
- ³ Huvudmönstret var detsamma i de regionala undersökningarna i Västsverige 2012 och 2013 men i Värmland 2014 var motståndet mot vinstutdelning större (Nilsson 2016a och b).
- ⁴ Även när det gäller de övriga frågorna om vinstbegränsningar och förbud mot vinstutdelning är det mycket stor uppslutning bland de rödgröna partiernas sympatisörer och ett utbrett stöd även bland allianspartiernas sympatisörer (Nilsson 2014a).
- ⁵ Svarsprocenten var mycket hög, 88 procent och bara för SD ledamöterna var den något lägre än 80 procent. Resultaten ger en representativ bild av åsikterna bland företrädarna för samtliga partier.

Referenser

- Bendz, A (2012) ”Värdvalet i Västsverige”. I Bergström, A red. *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cannon, B m.fl. (2013) ”Sätt stop för vinstuttag i skolan” *SvD* 130327.
- ESO rapport 2017:1, *Dags för omprövning*.
- Gustafsson, J-E, Sörlin, S och Vlachos, J (2016) *Policyidéer för svensk skola*. SNS Förlag.
- Hartman, L (2011) red. *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Holmberg, S (1974) *Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund, Studentlitteratur.
- Holmberg, S (2014), ”Representerar riksdagen svenska folket?” I Karlsson, D och Gilljam, M red. *Svenska politiker. Om de folkvalda i riksdag, landsting och kommun*. Santérus Förlag.
- Karlsson, D (2013) ”Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i regionpolitiken”. I Bergström, A och Ohlsson, J red. *En region för alla? Medborgare, människor och medier Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Kastberg, G (2010) *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Mydske, P K, Claes, D H och Lie A (2007) *Nyliberalisme ideer och politisk virklighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nilsson, L (2013) *Välfärdsolitik och välfärdsopinion 1986-2012. Vinster i välfärden?* I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red) *Vägska*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2014a) ”Nej till vinstutdelning – ja valfrihet”. I Bergström, A och Oscarsson, H red. *Mittfåra och marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2014b) ”Starkt stöd för välfärdsstaten”. I Bergström, A och Oscarsson, H (red) *Mittfåra och marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2016a) ”Välfärdsolitik och välfärdsopinion valåret 2014 – Sverige och Värmland”. I Norell, P O och Nilsson, L red. *Värmländska utmaningar. Politik, Ekonomi, Samhälle, Kultur, Medier*. Karlstads universitet och SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2016b) ”Välfärdsolitik och välfärdsopinion i Sverige och Västra Götaland 2015”. I Bergström, A & Haring red. *Hållbarhetens horisont. Samhälle Opinion och Medier i Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, H & Holmberg, S (2016) *Svenska väljare*. Stockholm, Wolters Kluwer. Regeringen, Dir. 2015:22.
- Riksdagen, betänkande 2014/15: FIU32
- Ruwaida, Y, Pertoft, M och Amin, J (2013) ”Förlåt, vår politik har lett skolan fel”. I Aftonbladet 131104.
- Sandberg, Å (2014) *Värden i välfärden. Om styrning och organisering efter New Public Management*. Arena idé.
- SFS 2008:962, *Lagen om valfrihet*, LOV.
- SOU 2013:56, *Friskolorna i samhället*.
- SOU 2016:78, *Ordning och reda i välfärden*.
- SOU 2017:35 *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. VALU 2014.
- Widmalm, S (2017) ”Politiker och medborgare oense om vinst i välfärden”. I www.dn.se, 170227.
- www.di.se
- www.lo.se
- www.socialdemokraterna.se
- www.svd.se, 170423.
- www.sverigedemokraterna.se

HÖGRE UTBILDNING OCH MILJÖATTITYDER

NIKLAS HARRING, CECILIA LUNDHOLM
OCH TOMAS TORBJÖRNSSON

Sammanfattning

Det här kapitlet studerar sambandet mellan högre utbildning och miljöattityder. I den vetenskapliga litteraturen har det ofta hävdats att högre utbildning leder till förändringar i människors förmågor och värderingar, vilket i sin tur påverkar deras miljöattityder. Vi undersöker detta genom att studera förändring över tid i den allmänna miljöopinionen i Sverige, med särskilt fokus på skillnader i miljöattityder mellan grupper med respektive utan högre utbildning. Detta görs med utgångspunkt i de nationella SOM-undersökningar 1987–2016. Därefter studerar vi mer specifikt om högre utbildning är associerat med ett mer uttalat *intresse* för miljöfrågan, *oro* för miljöförstörelsen och *åsikter* om olika miljöpolitiska förslag. Dessa analyser baseras på 2016 års SOM-undersökning. Resultaten visar att en högre utbildningsnivå vanligen leder till ett större miljöintresse och ökad oro för miljön. Utbildningsnivån tycks också spela roll för inställning till vissa miljöpolitiska förslag. Avslutningsvis diskuterar vi implikationerna av dessa resultat och ger förslag till fortsatt forskning.

Det senaste året har det varit mycket medial uppmärksamhet på *faktaresistens* och *alternativa fakta*. Olika sidor i debatten har beskyllt varandra för att inte vara mottagliga för fakta som baseras på välgrundade undersökningar och forskning. Miljöfrågor i allmänhet och klimathotet i synnerhet är exempel på frågor som, särskilt i den amerikanska debatten, kan illustrera hur begreppet faktaresistens framträder. Den ena sidan har hävdats att klimatvetenskapens resultat är överdrivna och drivs av åsikter och den andra sidan har hävdats att de som ifrågasätter klimatvetenskapen har en politisk agenda eftersom forskningsresultaten kan tänkas hota specifika ekonomiska intressen (Davenport, 2017; McCright & Dunlap, 2011). Den amerikanska opinionen är också starkt polariserad i dessa frågor. Det finns tydliga skillnader mellan vänster och höger och mellan de som identifierar sig som demokrater och de som identifierar sig som republikaner (Dunlap & McCright, 2008; McCright & Dunlap, 2011). Även i Sverige har den ideologiska vänster-högerdimensionen visat sig ha en tydlig koppling till miljöattityder. Svenskar som placerar sig till vänster är oftare mer positivt inställda till olika miljöpolitiska förslag och prioriterar oftare miljöfrågan framför andra frågor, jämfört med svenskar som placerar sig till höger (Bennulf, 1994; Oscarsson, 1998; Harring, 2014; Harring & Sohlberg, 2015; 2017).

Förutom ideologi och partiidentifikation är kön och inkomst exempel på bakgrundsvARIABLER som brukar lyftas fram som betydelsefulla för att beskriva skillnader i miljöattityder. Som förklaring har vissa hävdade att kvinnor i motsats till män, har socialiseras in att vara mer omhändertagande och då också för miljön (Stern, Dietz & Kalof, 1993; Van Liere & Dunlap, 1980). Vidare har en del studier hävdade att hög inkomst leder till att individer har råd att prioritera miljön (jmf Van Liere & Dunlap, 1980, Diekmann & Franzen, 1999). Den senare teorin har dock kritiserats av andra forskare (Martínez-Alier, 1995).

Ytterligare en faktor som rönt ett särskilt stort intresse är utbildning och utbildningsnivå. Bakgrunden är att både nationell och internationell policynivå ofta framhåller utbildning som en katalysator för förändring. Det är genom utbildningsinsatser som vi kan ställa om våra samhällen till att bli mer hållbara (UNESCO, 2017) och svensk högskolelag påbjuder sedan 25 år tillbaka att högskoleutbildning ska ”främja en hållbar utveckling” (SFS, Högskolelagen 1992:1434, 1 Kap, 5 §).

En ansenlig mängd studier som baseras på data från Sverige har också hävdade att högre utbildning är associerat med miljöstöd (Bennulf, 1994; Harring, 2014). Liknande slutsatser dras också från studier som genomförts i andra länder (Fernández-Manzanal m.fl., 2007; Jones & Dunlap, 1992; Keinonen m.fl., 2016; Sandra m.fl., 2014; Tuncer m.fl., 2005; Van Liere & Dunlap, 1980). Olika förklaringar har lyfts fram, exempelvis att högre utbildning leder till en bättre förmåga att förstå och värdera komplexa miljöproblem, såsom klimatförändringar eller havsförsurning (jmf Hungerford & Volk, 1990). Den ökade förståelsen anses leda till att individer blir mer oroade och då också ställer sig mer positiva till olika miljöpolitiska förslag. En annan förklaring framhåller att socialisationsprocessen inom högre utbildning leder till förändrade värderingar och normer och därigenom till nya prioriteringar, där miljöskydd är en sådan prioritering (jmf Lewis-Beck m.fl., 2009; Pascarella & Terenzini, 1991; Stubager, 2008).

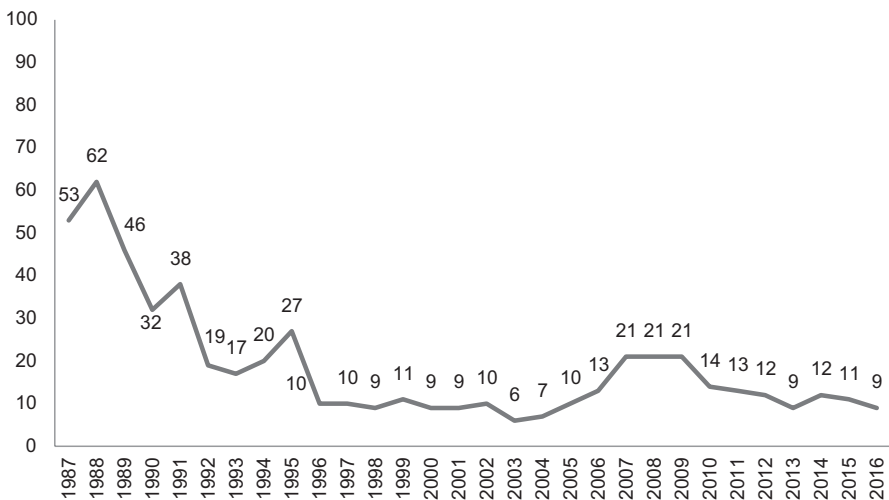
Det finns också forskning som ifrågasätter om det verkligen finns ett samband mellan högre utbildning och miljöstöd. Bland annat har studier som mer närgånget studerat skillnader under utbildningens gång funnit att högre utbildning bara har marginella effekter på vissa typer av miljöattityder (Harring m.fl., 2017; jmf Shephard m.fl., 2015). Effekten av högre utbildning har dessutom visat sig svår att särskilja från en rad andra faktorer, såsom inkomst och klass, då dessa ofta är sammankopplade. Forskning har också identifierat samband mellan högre utbildning och vissa miljöattityder men inte andra. Exempelvis så finner Newman och Fernandes (2015) att individer med högre utbildning inte är mer villiga att stödja statlig miljöreglering.

I det här kapitlet ämnar vi bidra till diskussionen genom att närmare studera relationen mellan högre utbildning och miljöattityder i en svensk kontext. I vår studie undersöker vi om högre utbildning – här definierat som påbörjade alternativt avslutade högskolestudier – påverkar människors miljöattityder. De samband som vi framför allt fokuserar på är om personer med högre utbildning förefaller vara mer positiva till olika miljöpolitiska förslag, om de är mer oroande för miljöförstöring

samt om de i högre utsträckning tenderar att nämna miljöproblem som ett viktigt samhällsproblem jämfört med människor som saknar högre utbildning.

I vår analys väger vi förutom utbildningsnivå också in inkomst och andra socioekonomiska faktorer som i tidigare studier visat sig vara delvis sammankopplade med sambandet mellan utbildningsnivå och synen på miljö. Med utgångspunkt i SOM-undersökningarna 1987–2016 tecknar vi inledningsvis en bakgrund över hur förhållandet mellan högre utbildning och miljöattityder har förändrats över tid. Därefter riktar vi intresset mer specifikt mot hur våra frågor framträder i 2016 års undersökning.

Figur 1 Miljö-, klimat- och energifrågans prioritering i den svenska opinionen 1987–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.* Frågan är öppen, vilket innebär att de svarande själva får skriva in vilka frågor/samhällsfrågor de upplever vara viktigast. Figuren visar andelen bland de svarande som anger miljö, klimat eller energi som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1987–2016.

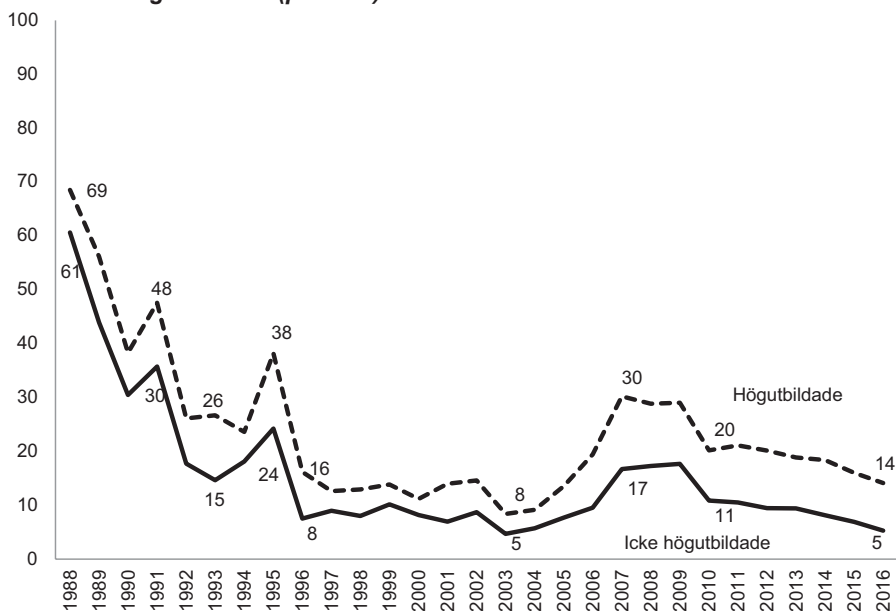
Utbildningsnivå och skillnader i den svenska miljöopinionen över tid

SOM-institutet har i över 30 år ställt frågor om vilka samhällsproblem som medborgarna uppfattar som de viktigaste. Figur 1 visar att bedömningen av miljöfrågans 'viktighet' har varierat kraftigt över tid i Sverige. I slutet av 80-talet, efter Tjernobylnkatastrofen¹ och Säldöden², låg den högt på svenskarnas dagordning och 1988 var det över 60 procent som nämnde miljö- och energifrågor som ett av de viktigaste samhällsproblem. Under 90-talet och början av det nya milleniet såg vi en

tillbakagång i bedömningen av miljöfrågans viktighet. Från 2006 steg miljöfrågan återigen på dagordningen i samband med dokumentärfilmen *En obekvämt sanning*³ och *Stjernrapporten*⁴ där uppmärksamheten riktades mot klimathotet. Efter FNs klimatmöte i Köpenhamn 2009 har dock miljöfrågan åter prioriterats ner jämfört med andra samhällsproblem som exempelvis immigration-/integrationsfrågor och skolfrågor (se inledningskapitlet av Andersson, Ohlsson, Oscarsson & Oskarson i denna antologi). År 2016 är det 9 procent som nämner miljö- eller energifrågor som de viktigaste samhällsproblemen, vilket är lågt i ett historiskt perspektiv. Det är samma situation som under den senare delen av 1990-talet och det tidiga 2000-talet.

Vårt huvudintresse är att undersöka hur sambanden ser ut mellan utbildningsbakgrund och prioritering av miljöfrågan. Resultaten visar att individer med högre utbildning konstant tycks vara mer benägna att nämna miljö-, energi-, och klimatfrågor som några av de viktigaste samhällsproblemen jämfört med övriga. Skillnaden mellan gruppen högutbildade⁵ och gruppen icke-högutbildade är signifikant över tid. Detta illustreras i figur 2.

Figur 2 Miljö-, klimat- och energifrågans prioritering i den svenska opinionen 1988–2016. Fördelat på högutbildade och icke högutbildade (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem.* Figuren visar andelen som anger miljö, energi eller klimat som ett av de viktigaste samhällsproblemen bland de som har respektive inte har en examen från högskola/universitet eller påbörjat studier vid högskola/universitet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2016.

I en amerikansk studie från början av 1990-talet hävdade Howell och Laska (1992) att sambandet mellan att ha en högre utbildning och att prioritera miljöfrågor har förstärkts över tid. Vår svenska studie har genomförts under en senare tidsperiod än den amerikanska, men vi kan trots det konstatera att den procentuella skillnaden varierar något över åren. Exempelvis är skillnaderna mellan högutbildade och icke högutbildade större under perioden 2011 till 2016 än den var under den tidigare perioden när frågan generellt hade lägre prioritet i opinion (1996–2005). Då var det i genomsnitt 5 procentenheter som skilde högutbildade och icke-högutbildade åt. Under den senaste perioden (2011–2016) så är skillnaden mellan grupperna i genomsnitt 10 procentenheter.

Olika typer av miljöattityder

Vår studie visar också att det 2016 fanns skillnader i sambanden mellan högre utbildning och olika typer av miljöattityder. Skillnaderna framträder när ”miljöfrågan” delas upp i *intresse* för miljöfrågor, *oro* för miljöförstöringen och *åsikter* om olika miljöpolitiska förslag (jmf Harring, 2014).

Intresse för miljöfrågan fångas genom frågan ”Hur intresserad är du i allmänhet av miljöfrågor?”⁶ medan *oro* för miljöförstöringen mäts med hjälp av två enkätfrågor där respondenterna anger i vilken grad de anser en rad olika problem vara oroande inför framtiden⁷. Två av enkätfrågans problemalternativ kan tydligt kopplas till *oro* för miljön, nämligen ”miljöförstöring” och ”förändringar i jordens klimat”. Åsikt om miljöpolitiska förslag mäts vi med tre frågor. De svarande får ta ställning till förslagen ”satsa mer på ett miljövänligt samhälle”, ”höja koldioxidskatten på bensin” och hur viktigt det är att ”det i Sverige satsas på klimatforskning på världsbästa-nivå”. De två första frågorna är från ett större frågebatteri där en lång rad politiska förslag listas och ursprunget till den tredje frågan är ett frågebatteri där olika forskningsområden listas och där klimatforskning är en av dessa. Frågorna skiljer sig något åt i den bemärkelsen att den första är väldigt generell, medan de andra kopplar till mer specifika politiska förslag, där också en höjning av koldioxidskatten är något som ofta lyfts i den politiska debatten.⁸ I tabell 1 presenteras resultaten från en regressionsanalys⁹ som undersöker om det finns ett statistiskt samband mellan utbildningsnivå och *intresse* för miljöfrågan, *oro* för miljöförstöringen och *åsikter* om olika miljöpolitiska förslag, under kontroll för en rad andra faktorer.

Tabell 1 Svenskarnas åsikter om miljöpolitiska förslag, intresse för miljöfrågor och oro för miljöförstöring (OLS-regression)

	Intresse för miljöfrågor 1-4	Oro för miljöförstöring 1-4	Oro för förändringar i jordens klimat	Satsa på ett mer miljövänligt samhälle	Höja koldioxid-skatten på bensin	Miljö-forskning på världsbästanivå
Utbildningsnivå¹						
Medel	0.11*	0.08	0.14*	0.01	-0.06	0.03
Hög	0.29***	0.16**	0.13*	0.19***	0.20**	0.05
Vänster-höger-placering²						
Klart till vänster	0.27***	0.28***	0.26***	0.37***	0.69***	0.19**
Något till vänster	0.14**	0.17**	0.22***	0.27***	0.30***	0.08
Något till höger	0.01	-0.07	-0.03	-0.03	-0.26***	-0.09*
Klart till höger	-0.19**	-0.30***	-0.24***	-0.31***	-0.58***	-0.23***
Alder³						
30-49	0.07	-0.02	-0.05	-0.06	-0.33***	0.02
50-64	0.11	0.02	-0.03	-0.17**	-0.34***	-0.02
65-85	0.25***	-0.03	0.03	-0.20**	-0.45***	-0.03
Kön⁴						
Kvinna	-0.02	0.21***	0.25***	0.16***	0.20***	0.15***
Inkomst⁵						
Medel inkomst	0.00	-0.06	0.03	-0.04	-0.16**	-0.04
Hög inkomst	-0.07	-0.05	0.05	-0.01	0.01	0.03
Bostadsort⁶						
Landsbygd	-0.06	0.01	-0.01	-0.02	-0.23**	-0.05
Större tätort	0.01	0.01	0.07	0.03	0.20***	0.05
Göteborg, Malmö, Stockholm	0.09	0.09	0.08	0.11*	0.50***	0.03
Klass⁷						
Företagare/Jordbrukare	0.33***	0.11	0.01	0.06	0.07	0.04
Tjänstemän	0.16***	0.10*	0.08	0.10*	0.33***	0.02
Konstant	2.55***	3.09***	2.98***	4.04***	2.64***	3.47***
Antal svarande	1388	1307	1300	2630	2640	1324
Förklarad varians	0.106	0.101	0.098	0.106	0.190	0.058

Kommentar: Intresse för miljöförstörelsen är baserat på en fråga där respondenterna får ange hur intresserade de är av miljöfrågor på en skala mellan 1 (inte alls intresserad) till 4 (mycket intresserad). Oro för miljöförstörelsen och oro för klimatet baseras på två frågor som berör miljö i ett frågebatteri med en lång rad frågor (*Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?*) där listas "miljöförstörelsen", "förändringar i jordens klimat" Respondenter får fyra olika alternativ *Mycket oroande*, *Ganska oroande*, *Inte särskilt oroande* och *Inte alls oroande*. Både *Satsa på ett mer miljövänligt samhälle* och *höja koldioxidskatten på bensin* är baserat på en fråga om dessa är bra politiskt förslag. Respondenterna kan svara med fem olika alternativ från *Mycket bra förslag* till *Mycket dåligt förslag*. *Klimatforskning på världsbästa-nivå* är baserat på en fråga om det är viktigt att Sverige bör satsa på detta. Fyra olika svarsalternativ anges från 1 (*Inte alls viktigt*) till 4 (*Mycket viktigt*). ¹Referenskategori: Låg utbildningsnivå. *Låg* utbildningsnivå innebär kategorierna Ej grundskola/grundskola/studier vid gymnasium eller folkhögskola (ej examen). *Medel* innebär examen gymnasium och folkhögskola. *Hög* innebär studier eller examen högskola/universitet; ²Referenskategori: "varken vänster eller höger"; ³Referenskategori "16–29 år"; ⁴Referenskategori: "man"; ⁵Referenskategori: "Låg inkomst", ⁶Referenskategori "mindre tätort". ⁷ Referenskategori: Arbetare. OLS regression. * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Resultaten visar att det finns ett samband mellan utbildningsnivå och miljöattityder. Människor med en hög utbildningsnivå är signifikant mer intresserade av miljöfrågor än individer utan högre utbildning (0,29***). Ett liknande samband finns vad gäller åsikter om miljöpolitiska förslag. Högutbildade är mer benägna att tycka att förslagen *satsa på ett miljövänligt samhälle* (0,19***) och *höja koldioxidskatten på bensin* (0,20***) är bra. Vi finner dock inget samband mellan utbildningsnivå och hur viktigt de svarande anser det vara att satsa på klimatforskning på världsbästa-nivå i Sverige (0,05). De högutbildade är mer oroade för miljöförstöringen (0,16)** och förändringar i jordens klimat (0,13*) än lågutbildade. Vad gäller de andra variablerna som vi inkluderat i våra analyser framgår att de som placerar sig till vänster på en ideologisk vänster-högerskala har ett större miljöintresse, finner miljöförstöringen mer oroande, är överlag mer intresserade av miljöfrågor, samt stödjer miljöpolitiska förslag.

Vi ser också att män och kvinnor inte skiljer sig åt vad gäller intresse för miljöfrågor, men att kvinnor är mer positiva än män till alla miljöpolitiska förslag som listas. Kvinnor anger också en högre grad av oro över miljöförstöringen än vad män gör. Vad gäller klass är tjänstemän mer intresserade av miljöfrågor (0,16**) och oroade för miljöförstöring (0,10*) än referensgruppen (arbetare). De är också mer positiva till att höja koldioxidskatten (0,33***) och till att satsa på ett miljövänligt samhälle (0,10*). Inkomst visar sig enbart ha ett samband med inställning till att höja koldioxidskatten, där medelinkomsttagare är mer negativa än de med låg inkomst. För bostadsort så finner vi egentligen bara ett enda starkt samband och det gäller förslaget att "höja koldioxidskatten på bensin". De som bor i större tätorter (0,20**) samt i storstäderna (0,50**) är mer positiva och de som bor på landsbygden är mer negativa jämfört (-0,23**), jämfört med de boende i mindre tätorter.

Diskussion

Sammanfattningsvis så finner vi alltså i den nationella SOM-mätningen från 2016 att individer med högre utbildning är mer intresserade av miljö och mer oroade för miljöförstöring, samt mer positiva till två av de tre miljöpolitiska förslag som vi studerar. Det är dock viktigt att poängtera att detta är tvärsnittsdata, vilket innebär att vi inte kan säga något om hur utbildning påverkar individer över tid. Andra studier som följt universitetsstudenter över tid visar att studenters miljöattityder och normer förändras marginellt under utbildningstiden (Harring m.fl., 2017; jmf Shephard m.fl., 2015). Forskning har också kunnat visa att miljöattityden ibland förändras i en motsatt riktning än den förväntade. Svenska samhällsvetarstudenter (nationalekonomi, statsvetenskap och juridik) känner exempelvis något *mindre* personligt ansvar för att skydda miljön efter att de har påbörjat sina studier vid universitetet. Dessa studenter blir dock mer benägna att instämma i påståendet "Det är främst myndigheter och beslutsfattare som ska ta ansvar för att hindra

miljöförstöring, inte vanliga människor” (Harring m.fl., 2017), vilket indikerar en förändring i synen på ansvarsfördelning. Framtida forskning bör därför djupare försöka förstå vad det är i högre utbildning som förklarar de skillnader som vi finner i tvärsnittsstudier. Detta inte minst med tanke på att analyserna i detta kapitel tyder på en tendens mot ökade skillnader mellan högutbildade och icke högutbildade efter 2011, med avseende på vilken prioritet de ger till miljöfrågan. Här behövs också vidare forskning för att klargöra om detta är tecken på en ökad polarisering i miljö- och klimatfrågor i Sverige.

Noter

- ¹ Den 26 april 1986 inträffade en olycka i en reaktor vid kärnkraftverket i Tjernobyl i Ukraina i dåvarande Sovjetunionen. Radioaktiva partiklar från olyckan spreds bland annat till Sverige.
- ² År 1988 påträffades ett stort antal döda knubbsälar i svenska vatten. Initialt trodde man att detta kunde ha sin orsak i olika miljögifter. Det visade sig dock senare bero på en virussjukdom.
- ³ Engelsk titel: *An Inconvenient Truth* (2006). En dokumentärfilm om klimatförändringarna av och med den tidigare amerikanske vice-presidentent Al Gore.
- ⁴ En rapport skriven av den brittiske nationalekonomen Nicholas Stern (2006), som räknar på framtida kostnader av klimatförändringarna.
- ⁵ Har en examen från universitet eller högskola eller har påbörjat högskolestudier.
- ⁶ Respondenterna ges fyra olika svarsalternativ ”Mycket intresserad”, ”Ganska intresserad”, ”Inte särskilt intresserad” och ”Inte alls intresserad”.
- ⁷ ”Om du ser till läget i dag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden?”.
- ⁸ De tre frågorna ställs i olika enkäter så det går inte att studera hur stark den inbördes korrelationen är.
- ⁹ En så kallade ordinary least squares-analys. Vi har också använt ordered logit (redovisas ej) samt tobit (redovisas ej), för de variablerna med skev fördelning och det finns risk för eventuella ”takeffekter”. Dessa analysmetoder ger dock inga större skillnader i jämförelse med ordinary least squares och påverkar inte vår bedömning av resultaten.

Referenser

- Bennulf, Martin (1994). *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Davenport, Coral (2017). Climate Change Denialists in Charge. I *New York Times*, 2017, 27 Mars <https://www.nytimes.com/2017/03/27/us/politics/climate-change-denialists-in-charge.html> Hämtad 2017-04-27.
- Diekmann, Andreas & Axel Franzen (1999). The Wealth of Nations and Environmental Concern. *Environment and Behavior* 31(4):540-549.
- Dunlap, Riley E. & Aaron M. McCright (2008). A Widening Gap: Republican and Democratic Views on Climate Change. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development* 50(5):26-35.
- Fernández-Manzanal, Rosario, Luis Rodríguez-Barreiro & Jose Carrasquer (2007). Evaluation of environmental attitudes: Analysis and results of a scale applied to university students. *Science Education* 91(6):988-1009.
- Harring, Niklas (2014). Är miljö en fråga om vänster och höger i den svenska opinionen? I Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM Institutet, Göteborgs universitet.
- Harring, Niklas, Cecilia Lundholm & Tomas Torbjörnsson (2017). The Effects of Higher Education in Economics, Law and Political Science on Perceptions of Responsibility and Sustainability. I *Handbook of Theory and Practice of Sustainable Development in Higher Education: Volume 1*. Walter Leal Filho, Luciana Brandli, Paula Castro & Julie Newman (red.). Springer International Publishing.
- Harring, Niklas & Jacob Sohlberg (2015). Vänster och höger i den svenska miljö- och klimatopinionen. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Harring, Niklas & Jacob Sohlberg (2017). The varying effects of left–right ideology on support for the environment: Evidence from a Swedish survey experiment. *Environmental Politics* 26(2).
- Howell, Susan E. & Shirley B. Laska (1992). The Changing Face of the Environmental Coalition. *Environment and Behavior* 24(1):134-144.
- Hungerford, Harold R & Trudi L Volk (1990). Changing learner behavior through environmental education. *The Journal of Environmental Education* 21(3):8-21.
- Jones, Robert Emmet & Riley E. Dunlap (1992). The Social Bases of Environmental Concern: Have They Changed Over Time? *Rural Sociology* 57(1):28-47.
- Keinonen, Tuula, Irmeli Palmberg, Jari Kukkonen, Eija Yli-Panula, Christel Persson & Rytis Vilkonis (2016). Higher Education Students' Perceptions of Environmental Issues and Media Coverage. *Discourse and Communication for Sustainable Education* 7(1):5-22
- Lewis-Beck, Michael S, William G. Jacoby, Helmut Norpoth & Herbert F. Weisberg (2009). *The American voter revisited*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Martínez-Alier, J (1995). The environment as a luxury good or "too poor to be green"? *Ecological Economics* 13(1):1-10.

- McCright, Aaron M. & Riley E. Dunlap (2011). The Politicization of Climate Change and Polarization in the American Public's Views of Global Warming, 2001–2010. *Sociological Quarterly* 52(2):155-194.
- Newman, Todd P. & Ronald Fernandes (2015). A re-assessment of factors associated with environmental concern and behavior using the 2010 General Social Survey. *Environmental Education Research*:1-23.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956–1996*. Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Göteborg.
- Pascarella, Ernest T & Patrick T Terenzini (1991). *How college affects students*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sandra, Wachholz, Artz Nancy & Chene Douglas (2014). Warming to the idea: university students' knowledge and attitudes about climate change. *International Journal of Sustainability in Higher Education* 15(2):128-141.
- SFS. *Högskolelagen 1992:1434*. Utbildningsdepartementet. Stockholm.
- Shephard, Kerry, John Harraway, Tim Jowett, Brent Lovelock, Sheila Skeaff, Liz Slooten, Mick Strack & Mary Furnari (2015). Longitudinal analysis of the environmental attitudes of university students. *Environmental Education Research* 21(6):805-820.
- Stern, Paul C., Thomas Dietz & Linda Kalof (1993). Value Orientations, Gender, and Environmental Concern. *Environment and Behavior* 25(5):322-348.
- Stern, Nicholas (2006). *The Economics of Climate Change. The Stern Review*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stubager, Rune (2008). Education effects on authoritarian–libertarian values: a question of socialization1. *The British Journal of Sociology* 59(2):327-350.
- Tuncer, Gaye, Hamide Ertepinar, Ceren Tekkaya & Semra Sungur (2005). Environmental attitudes of young people in Turkey: effects of school type and gender. *Environmental Education Research* 11(2):215-233.
- UNESCO (2017). Education for sustainable development. <https://en.unesco.org/themes/education-sustainable-development>. Hämtad 2017-04-27
- Van Liere, Kent D. & Riley E. Dunlap (1980). The Social Bases of Environmental Concern: A Review of Hypotheses, Explanations and Empirical Evidence. *The Public Opinion Quarterly* 44(2):181-197.

SVENSKA FOLKET OM RELIGION OCH TRADITION I SKOLAN¹

VIKTOR ALDRIN

Sammanfattning

Religionens roll i skolan är något som ofta debatteras i Sverige. Ett av de mest omdebatterade religiösa fenomenen är skolavslutningar i kyrkan. I dessa ceremonier möts den konfessionslösa skolan med kristendomens heliga rum. Mötet är inte konfliktfritt. Detta kapitel behandlar svenska folkets attityder till att förbjuda skolavslutningar i kyrkan. Resultaten visar att 78 procent vill ha kvar skolavslutningarna i kyrkan. Det gäller särskilt bland personer som uppger att de föredrar höger-partier på en höger-vänster-skala. Personer som inte firar den traditionella högtiden jul är mindre kritiska mot ett förbud, vilket kan tyda på ett samband mellan avståndstagande från traditionsfirande och kritik mot skolavslutningar i kyrkan. Resultaten visar också att det för vissa politiska partier råder en tydlig polarisering mellan partisympatisörernas inställning till skolavslutningar och de valda politikernas agerande i frågan.

Religionens plats i skolan är ett mycket omdebatterat ämne i Sverige, och har varit så i många decennier. En av de mest återkommande debatterna kring religion i skolan rör fenomenet skolavslutningar i kyrkan och huruvida dessa bör förbjudas. SOM-institutet har undersökt frågan om ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan i tre av sina nationella SOM-undersökningar – 2011, 2012 och 2016 – och det är i denna fråga som följande kapitel tar sin utgångspunkt.

Skolavslutningar har mer eller mindre alltid funnits där undervisning har skett organiserat i ett samhälle för att på något vis markera att en period av studier avslutas. En vanlig modell har i många länder varit att göra detta avslut till en högtidlig ceremoni. För svensk del har det sedan medeltiden funnits ett kontinuerligt stråk av relationer mellan kyrka och skola, en relation som fortfarande är pågående. I samband med 1500-talets reformation kom ansvaret för skolan att flyttas från kyrkan till staten och i 1686 års kyrkolag infördes för första gången i svensk historia ett formellt krav på skolgång för alla barn i riket. Denna obligatoriska skolgång låg således under statskyrkans överansvar, ett förhållande som bekräftades även i 1842 års folkskolestadga.

I samband med 1919 års läroplan började relationen mellan skola och kyrka att ifrågasättas av framför allt socialdemokrater och vänsterpartister – och i viss mån även av frikyrkorna som kritiserade statskyrkans monopol på kristendom. Denna relation fortsatte fram till 1969 års läroplan, vilken formellt upphävde

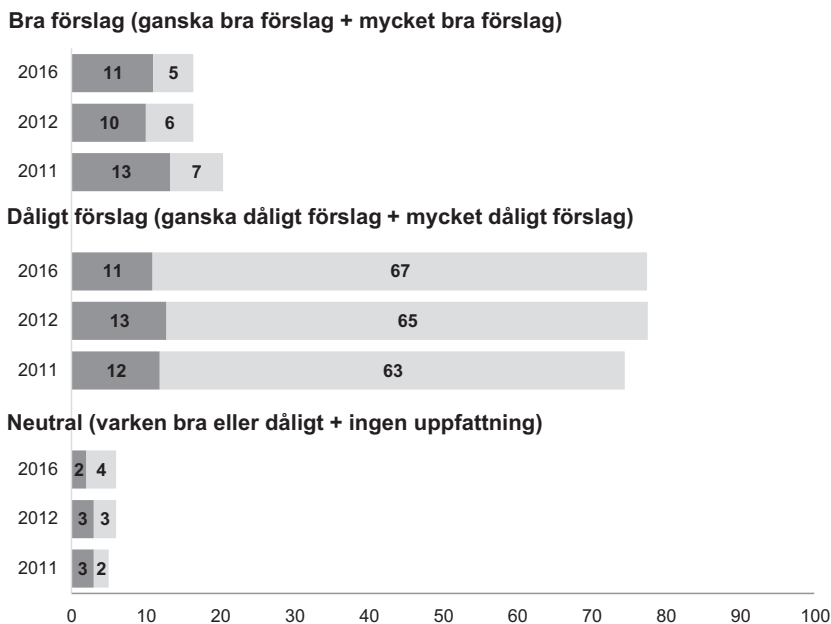
kristendomens överhet i skolsystemet. Då blev idealet istället en så kallad objektiv (neutral) skola. Några läroplaner senare, år 1994, beslutades att svensk skola skulle vara icke-konfessionell och att religiösa inslag i undervisningen, såsom eventuella skolavslutningar i kyrkan, måste vara frivilliga. Denna frivillighet hävdades 1997. Inom ramen för den senaste läroplanen från 2011 fastslås istället att religion inte får förekomma alls i samband med undervisning utöver när det sker inom ramen för ämnet religionskunskap. Eftersom skolavslutningar inte är undervisning i religionskunskap, får dessa ceremonier därför inte heller innehålla religiösa inslag. Samtidigt visar en undersökning som gjorts av Svenska Kyrkan att drygt hälften av Sveriges skolor fortfarande väljer att förlägga avslutningen till kyrkan (*Kyrkans tidning*, 2015), en tradition som har ifrågasatts otaliga gånger av olika aktörer, både genom enskilda anmälningar till Skolinspektionen och motioner i riksdagen.

Religionens roll i skolan har sedan länge varit föremål för politisk debatt, vilken under senare år har fått allt tydligare koppling till den politiska vänster-högerskalan. På ena sidan står Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Vänsterpartiet som samtliga har varit emot religiösa inslag i skolan, framför allt när det gäller att öppna upp för eventuella konfessionella inslag i skolavslutningen. På den andra sidan står i sin tur Moderaterna, Liberalerna, Centerpartiet och Kristdemokraterna, vilka har förespråkat en uppluckring av den nuvarande icke-tillåtande lagstiftningen och läroplanen. Så sent som i maj 2016 röstade riksdagen om att tillåta vissa konfessionella inslag i skolavslutningar, ett förslag som oppositionen (Moderaterna, Liberalerna, Centerpartiet och Kristdemokraterna) röstade igenom, främst på grund av att de flesta socialdemokrater, vänsterpartister och miljöpartister avstod från att rösta i frågan (Riksdagen, 2016). Sverigedemokraterna röstade som enda parti enhälligt emot förslaget. Emellertid valde regeringen (Socialdemokraterna och Miljöpartiet) att inte tillämpa tillkännagivandet varför någon förändring i skollagen och läroplanerna således inte har genomförts.

Synen på skolavslutningar i kyrkan är alltså tydligt politiserad i den svenska Riksdagen. Frågan är om det finns motsvarande kopplingar också bland den svenska befolkningen?

Trots den omfattande debatten om skolavslutningar i kyrkan som rört både religionens plats i skolan och statliga myndigheters rätt till normativa tolkningar av religion och tradition finns det förvånandevis lite forskning om fenomenet. Det finns visserligen omfattande forskning om religionens roll i skolan (se exempelvis Kittelmann Flensner, 2015). Då handlar det framför allt om ämnet religionskunskap, men dessa studier tycks många gånger undvika just fenomenet skolavslutningar i kyrkan. Ett undantag från detta är utredningen *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet* som gör en översikt över frågan och ställer den negativa uppfattningen om kyrklig inblandning vid skolavslutningar mot den positiva uppfattningen om kyrklig inblandning i krishantering (Pettersson, 2013:86–95). Även projektet *Skolavslutningar i kyrkan – ett omdebatterat fenomen* knyter an till denna fråga. Vad gäller statistik om skolavslutningar i kyrkan, finns ett fåtal vetenskapliga studier

Figur 1 Svenska folkets inställning till att förbjuda skolavslutningar i kyrkan 2011, 2012 och 2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Förbjuda skolavslutningar i kyrkan.* Etiketten Bra förslag motsvarar positionerna Ganska bra förslag och Mycket bra förslag; etiketten Dåligt förslag motsvarar positionerna Ganska dåligt förslag och Mycket dåligt förslag; etiketten Neutral motsvarar positionerna Varken bra eller dåligt och Ingen uppfattning. Samtliga procentsatser är avrundade till närmsta heltal. Totalt antal svarande var år 2011: 1 534; år 2012: 1 516; samt år 2016: 1 615.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2011, 2012 och 2016.

gjorda, då framför allt av Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv (LUKA), vilka genomförts år 2002 (Gustafsson, 2006) respektive 2008–2009 (opublicerad). SOM-institutets fråga om skolavslutningar i kyrkan har omnämnts i två tidigare SOM-rapporter (Bromander, 2002, 2013), men har i övrigt inte varit föremål för någon mer ingående analys.

Få svenskar positiva till att förbjuda skolavslutningar i kyrkan

I syfte att söka svar på frågan om hur svenska folket ställer sig till ett förbud mot att anordna skolavslutningar i kyrkan utgår den fortsatta analysen från ett förslag som funnits med i 2011, 2012 respektive 2016 års nationella SOM-undersökning. Förslaget som respondenterna har fått ta ställning till knyter an till den diskussion

som har förts i den svenska samhällsdebatten och gäller huruvida det är ett bra eller dåligt förslag att: Förbjuda skolavslutningar i kyrkan. Svaren har angetts i en så kallad likertskala där respondenterna värderar i vilken utsträckning de håller med i påståendet eller inte. Respondenternas placering på denna skala kommer fortsättningsvis att benämnas som en position. Inledningsvis fokuserar analysen på hur uppfattningen ser ut i befolkningen som helhet. Därefter analyseras olika samhällsgruppers inställning i frågan.

Resultatet visar att det i samtliga tre undersökningar är en stor majoritet av det svenska folket som ställer sig kritiska till ett förbud av skolavslutningar: 2016 ansåg 78 procent att förbud var ett dåligt förslag. Motsvarande andel var 78 procent år 2012 och 75 procent år 2011. Enbart 5 procent av svarspersonerna tyckte 2016 att det var ett bra förslag att förbjuda skolavslutningar i kyrkan (motsvarande andel var 6 procent 2012 och 5 procent 2011) (figur 1).

Den höga graden av avståndstagande från ett förbud framträder tydligt i figur 1, och så även den stora stabiliteten under åren. Förslaget att förbjuda skolavslutningar i kyrkan har således ett starkt motstånd i den svenska befolkningen. Detta motstånd har inte förändrats nämnvärt sedan 2011. Det stora andelen negativa positioner innebär också att den genomsnittliga bedömningen hamnar på ett högt medelvärde som ligger nära den ena ytterpositionen på svarsskalan, det vill säga Mycket dåligt förslag (2011: 4,40; 2012: 4,43; samt för 2016: 4,42).² Men vad är det egentligen som ligger bakom dessa höga siffror och den entydiga kritiken mot förbud mot skolavslutningar i kyrkan?

Olika grupper syn på förbud mot skolavslutningar i kyrkan

Den fortsatta analysen utgår från hur inställningen till ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan ser ut i olika samhällsgrupper. Det dominerande mönstret är att samtliga grupper, oavsett kön, ålder, boendeort, utbildningsnivå och inkomst, präglas av en tydligt negativ uppfattning i frågan, det vill säga att det är ett dåligt förslag att införa ett förbud. Den relativa samstämmigheten till trots förekommer det dock vissa nivåskillnader inom grupperna.

För att skapa ett jämförbart mått i jämförelsen mellan olika samhällsgruppers värdering av påståendet, används här beräkningar av medelvärde. Detta värde kan variera mellan 1 och 5, där 1 innebär att man är mycket positiv till förslaget och 5 att man är mycket negativ till förslaget. Beräkningen är här gjord utifrån dem som har uppgett en åsikt i frågan.³ Det generella medelvärdet för frågan låg 2016 på 4,42, det vill säga någonstans mittemellan positionerna Ganska dåligt förslag och Mycket dåligt förslag.

Tabell 1 *Inställning till förbud i olika samhällsgrupper 2016 (procent, medelvärde)*

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Medelvärde	Antal svarande
Kön									
Kvinna	3	2	11	11	68	5	100	4,47	869
Man	6	2	10	11	65	6	100	4,36	743
Ålder									
16–29	8	4	23	14	47	5	100	3,93	227
30–49	5	3	10	11	67	5	100	4,40	440
50–64	4	2	12	12	66	5	100	4,42	456
65–85	2	1	5	9	76	6	100	4,65	492
Stad eller landsbygd									
Ren landsbygd	2	0	6	12	74	5	100	4,65	235
Mindre tätort	3	1	11	8	73	4	100	4,53	312
Stad eller större tätort	6	2	11	10	66	5	100	4,35	762
Stockholm, Göteborg, Malmö	3	5	13	15	56	7	100	4,27	278
Utbildningsnivå									
Låg	3	1	7	9	70	10	100	4,58	253
Medellåg	3	2	11	9	70	5	100	4,48	497
Medelhög	7	2	11	11	64	5	100	4,28	359
Hög	3	3	12	14	65	4	100	4,40	479
Hushållets sammanlagda inkomst									
Max 300 000	6	2	11	10	62	9	100	4,33	380
301 000–700 000	3	1	10	11	69	5	100	4,49	683
Mer än 700 000	4	3	10	12	68	3	100	4,43	452
Samtliga	4	2	11	11	67	5	100	4,42	1615

Kommentar: Samtliga ovanstående bakgrundsvariabler är så kallade konstruerade variabler, vilket innebär att de baseras på svaren på frågorna i undersökningen, men kategoriseras utifrån gängse kategoriseringsmodeller för att underlätta olika former av jämförelser. Variabeln kön bygger på fråga om uppgivet kön samt kompletterat med urvalsdata där svar saknas. Variabeln Stad eller landsbygd bygger på en fråga i formuläret samt på kommunkod. Variabeln utbildning bygger på en fråga i formuläret som därefter har grupperats (låg = max grundskola eller motsvarande, medellåg = max gymnasium, folkhögskola el motsv., medelhög = eftergymnasial utbildning men ej examen från högskola eller universitet, hög = examen från högskola/ universitet. Variabeln Hushållets sammanlagda inkomst bygger på en fråga i formuläret. Medelvärdet har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5. Sambandet är statistiskt signifikant enligt följande: ⁴ χ^2 -analys ger för kön p 0,004, DF 10, χ^2 25,625; för ålder p 0,000, DF 15, χ^2 87,370; för stad eller landsbygd p 0,000, DF 20, χ^2 65,389; för utbildningsnivå p 0,000, DF 20, χ^2 54,240; för hushållets sammanlagda inkomst p 0,010, DF 15, χ^2 30,496.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Ingen av ovanstående grupper (tabell 1) har ett medelvärde lägre än 4 (förutom för åldersgruppen 16–29 som har medelvärdet 3,93). Men på grund av det stora antalet svaranden, går det emellertid att dra vissa slutsatser vad gäller mönster, trots den relativt begränsade variation som förekommer. Vad gäller variabeln kön, är kvinnor (4,47) mer benägna att uppfatta ett förbud som negativt än män (4,36). För åldersvariabeln finns ett linjärt samband, där yngre ålder (16–29: 3,93) ställer sig något mindre negativa till ett förbud medan med stigande ålder positionerar sig enkättagarna allt mer negativa till ett förbud (30–49: 4,40; 50–64: 4,42; samt 65–85: 4,65). På samma sätt finns även ett linjärt samband mellan position om förbud i relation till var respondenten bor. Personer som bor på vad SOM-institutet klassar som ren landsbygd, är avståndstagandet från förbud som störst (4,65) medan det sjunker allt mer efter hur stor orten är (mindre tätort: 4,53; stad eller större tätort: 4,35; samt Stockholm, Göteborg, Malmö: 4,27). Utbildningsnivån har ett visst samband med positioner om förbud mot skolavslutningar genom att respondenter med lång till medelhög utbildning har ett linjärt samband mellan lägre grad av utbildning, det vill säga upp till och med gymnasie- eller folkhögskoleexamen kopplat till ett högre avståndstagande från ett förbud (låg utbildning: 4,58; medellåg utbildning: 4,48; samt medelhög utbildning: 4,28). Respondenter med högskole- eller universitetsexamen (4,40) bryter däremot detta linjära samband vad gäller utbildning och position om förbud. Slutligen, vad gäller inkomst finns ett vagt mönster där respondenter som bor i ett hushåll med maximalt 300 000 kr i sammanlagd inkomst (4,33) tenderar att vara mindre negativa till ett förbud än respondenter som har inkomster över denna nivå (301 000–700 000: 4,49; mer än 700 000: 4,43).

Inställning till politik och förbud mot skolavslutningar i kyrkan

Det går att se viss skillnad i medelvärde vad gäller positionen om förbud mot skolavslutningar ställt i relation till politiska åsikter, även om dessa skillnader är små (tabell 2).

Tabell 2 *Inställning till förbud mot skolavslutningar i kyrkan efter position på vänster-höger-skalan 2016 (procent, medelvärde)*

Placering på vänster-högerskala	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Medelvärde	Antal svarande
Klart till vänster	13	13	8	12	48	6	100	3,74	157
Något till vänster	4	1	18	14	58	6	100	4,29	305
Varken till vänster eller till höger	4	1	12	11	65	7	100	4,43	527
Något till höger	2	2	7	10	77	4	100	4,65	400
Klart till höger	3	1	7	7	80	3	100	4,66	182
Samtliga	4	2	11	11	67	5	100	4,35	1 571

Kommentar: Påståendena som korrelerats var: "Din åsikt om: Förbjuda skolavslutningar i kyrkan", samt "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala". Samtliga procenttal har avrundats till närmsta heltal. Medelvärdet har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5. N=1571, bortfallet av svar beror på ofullständiga svar. Sambandet är statistiskt signifikant enligt följande: χ^2 -analys ger p 0,000, DF 30, χ^2 201,963.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Tabellen visar ett monotont samband mellan vänster och höger, i det att personer som placerar sig själva klart till vänster (lägst medelvärde 3,74) har ett lägre medelvärde som ökar ju längre till höger som enkätdeltagarna placerar sig politiskt (höst medelvärde 4,66). Båda grupperna rör sig visserligen inom ramen för åsikten att de är negativt inställda till ett förbud, men den grupp som placerade sig själva klart till vänster har en något mindre negativ inställning till ett förbud. Indelat efter parti, blir skillnaderna ytterligare något tydligare inom respektive gruppering på en vänster-höger-skala (tabell 3):

Tabell 3 Partisynpati och och åsikt om skolavslutningar i kyrkan 2016 (procent, medelvärde)

Partisynpati	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Medelvärde	Antal svarande
<i>Vänsterorienterade partier</i>									
Vänsterpartiet	14	9	14	16	40	7	100	3,64	95
Feministiskt initiativ	7	13	13	23	37	7	100	3,75	30
Miljöpartiet	5	5	24	10	47	9	100	3,96	58
Socialdemokraterna	4	2	13	12	63	7	100	4,37	406
<i>Högerorienterade partier</i>									
Centerpartiet	3	3	11	11	66	7	100	4,44	116
Liberalerna	2	1	6	16	72	2	100	4,59	87
Moderaterna	2	0	9	11	73	5	100	4,60	355
Sverigedemokraterna	5	0	4	5	80	4	100	4,63	205
Kristdemokraterna	3	0	6	3	89	0	100	4,74	35
Samtliga	4	2	11	11	66	6	100	4,26	1 400

Kommentar: Frågan lyder: *Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Förbjuda skolavslutningar i kyrkan*. Medelvärdet har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5. Sambandet är statistiskt signifikant enligt följande: χ^2 -analys ger p 0,000, DF 60, χ^2 185,892.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Sett till partisynpati är det tre partier som samtliga har medelvärden under 4. Dessa återfinns inom gruppen vänsterorienterade partier och utgörs av Vänsterpartiets, Feministiskt Initiativs respektive Miljöpartiets sympatisörer. Inget av partierna i denna grupp ligger på eller över det generella medelvärdet 4,42 (det vill säga medelvärdet för hela befolkningen). Resultaten för Feministiskt Initiativ bör dock tolkas med försiktighet givet det låga antalet svars personer i gruppen. Lägst medelvärde hittas bland sympatisörerna till Vänsterpartiet (3,64) medan Socialdemokraterna sympatisörer hamnar på det högsta medelvärdet inom gruppen (4,37). Det innebär att respondenter som tycker bäst om partier inom denna grupp, tenderar att ställa sig något mindre negativa till ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan. Likväl positionerar sig inget av dessa partier på den positiva delen av skalan. Samtliga partisynpatisörer inom gruppen högerorienterade partier har ett medelvärde som är högre än det generella medelvärdet 4,42. Centerpartiets sympatisörer (4,44) ligger närmst medelvärdet medan Kristdemokraternas sympatisörer (4,74) ligger

längst bort från medelvärdet. I den senare gruppen råder ett relativt enhälligt ställningstagande för positionen om att ett förbud är ett mycket dåligt förslag. Antalet respondenter i denna grupp är dock mycket lågt. Moderaterna sympatisörer (4,60) ligger näst efter Kristdemokraternas i positionering om ett förbud. Mellan dessa båda partier befinner sig Sverigedemokraternas sympatisörer (4,63) med ett högt medelvärde, strax över motsvarande medelvärde hos Moderaterna (4,60). Det innebär att det även i denna grupp förekommer ett relativt kraftigt avståndstagande från ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan. I den omröstning om ett eventuellt förbud som ägde rum i Riksdagen 2016 valde de förtroendevalda politikerna inom Moderaterna, Liberalerna, Centerpartiet och Kristdemokraterna att rösta *för* förslaget om att tillåta fler konfessionella inslag i samband med skolavslutningar i kyrkan. Givet resultatet från den nationella SOM-undersökningen förefaller det onekligen vara ett beslut som inte är särskilt väl förankrat bland de egna partisympatisörerna.

Det höga medelvärdet gör det svårt att urskilja några större skillnader i åsikter, framför allt de som ställer sig positiva till ett förbud. Likväl bör det noteras att inget parti har ett medelvärde lägre än 3,60 vilket innebär att den genomsnittliga åsikten präglas av ett avståndstagande mot förslaget att förbjuda skolavslutningar i kyrkan.

Firandet av traditionella ”religiösa” högtider och inställning till förbud mot skolavslutningar i kyrkan

I Skolverkets instruktioner för firande av skolavslutningar i kyrkan betonas att en sådan aktivitet ska vara präglad av tradition och inte av religion (Skolverket, 2012). Skolavslutningar ska därför ses som tradition, och det är möjligt att se svenska folkets motstånd mot förbud mot skolavslutningar som ett motstånd mot att förändra en tradition som upplevs viktig. I den nationella SOM-undersökningen 2016 ställdes fler frågor som rörde traditioner, då framför allt religiösa traditioner, och där samma personer som besvarat påståendet om förbud mot skolavslutningar också fick möjlighet att berätta om sitt firande av olika ”religiösa” (det vill säga uppfattas som religiösa av den grupp som initierat högtiden, men som idag tenderar att firas även som icke-religiösa högtider) traditioner såsom firandet av jul, första advent i en kyrka, halloween och Eid al-fitr (en högtid som avslutar den muslimska fastemånaden Ramadan, men som även firas i en vidare grupp än enbart bland praktiserande muslimer).⁵ I vissa av dessa specifika påståenden finns ett visst samband, om än ett svagt sådant, mellan åsikten om förbud mot skolavslutningar i kyrkan, ett samband som pekar på förekomsten av vissa åsiktsskillnader (tabell 4).

Tabell 4 Firande av traditionella "religiösa" högtider i relation till inställning till förbud mot skolavslutningar i kyrka 2016 (procent, medelvärde)

Traditionell "religiös" högtid	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Medelvärde	Antal svarande	Procentuell fördelning inom gruppen
<i>Eid al-fitr</i>										
Firade	11	8	38	8	23	13	100	3,26	53	3
Firade inte	4	2	10	11	68	5	100	4,46	1 545	97
<i>Jul</i>										
Firade	3	2	10	11	69	5	100	4,46	1 515	94
Firade inte	13	4	23	10	40	9	100	3,63	90	6
<i>Halloween</i>										
Firade	6	3	14	10	63	4	100	4,26	308	19
Firade inte	3	2	10	11	68	5	100	4,46	1 289	81
<i>1:a advent i kyrkan</i>										
Firade	2	1	5	7	81	3	100	4,68	211	13
Firade inte	4	2	12	12	65	6	100	4,38	1 393	87
Samtliga	4	2	11	11	67	5	100	4,53	1 604	

Kommentar: Påståendena som korrelerats var: "Din åsikt om: Förbjuda skolavslutningar i kyrkan", samt "De senaste 12 månaderna: Firade avslutningen av ramadan (Eid al-Fitr), firade jul; firade halloween, samt var i kyrkan på 1:a advent". Antal procent längst till höger i tabellen, markerar relationen mellan svaren ja och nej på frågan. Medelvärdet har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5. Sambandet är statistiskt signifikant enligt följande: χ^2 -analys ger för Eid al-fitr p 0,000, DF 15, χ^2 126,538; för Jul p 0,000, DF 20, χ^2 105,731; för halloween p 0,000, DF 20, χ^2 65,718; samt för 1:a advent i kyrkan p 0,000, DF 15, χ^2 74,347.

Källa: Nationella SOM-undersökningen 2016.

Deltagande i religiösa högtider påverkar till viss del åsikterna om huruvida skolavslutningar i kyrkan bör förbjudas. Först bör noteras att den absoluta majoriteten, 94 procent av befolkningen, firar jul, medan enbart en minoritet firar första advent i kyrkan (13 procent). Något fler, men fortfarande få, firar den för Sverige nya pagana (wicca)/amerikanska högtiden halloween (19 procent), medan avslutningen av den muslimska fastehögtiden Eid al-fitr enbart firas av ett fåtal (3 procent).⁶ Religiösa högtider har således inte särskilt stor roll i den svenska befolkningen, med undantag för julfirande som 95 procent av enkättagarna firade. Noteras bör även, att det i Sverige traditionella kyrkobesöket i samband med första advent görs av enbart en minoritet av befolkningen, trots att skolavslutningar i kyrkan har stora likheter med detta firande då ceremoni genomförs i en kyrka och vanligen leds av en präst.

Enbart för tre av de religiösa högtiderna finns ett mätbart samband mellan firande och icke-firande och inställning till skolavslutningar: jul, första advent och Eid al-Fitr. Personer som inte firar jul har är mer kritiska mot skolavslutningar i kyrkan (medelvärde 3,65) än personer som firar jul (medelvärde 4,46). På samma sätt, men utan lika stor skillnad som för jul, förhåller det sig vad gäller första adventsfirande i en kyrka. De som firar första advent (medelvärde 4,68) är mer positiva till skolavslutningar i kyrkan än personer som inte fira första advent (medelvärde 4,38). Vad gäller högtiden Eid al-fitr som avslutar den muslimska fastemånaden Ramadan finns ett omvänt samband, där personer som firar denna högtid tenderar att mer negativa mot skolavslutningar mot skolavslutningar (medelvärde 3,26) än personer som inte firar denna högtid (medelvärde 4,46). Samtidigt bör det noteras att detta till stor del beror på de som firar Eid al-Fitr, intar en neutral position (51 procent, varav 38 procent tycker att förslaget är varken bra eller dåligt, medan 13 procent har ingen åsikt) till fenomenet och enbart en mindre grupp (19 procent) är för ett förbud.

Slutligen kan även noteras att det inte finns något tydligt samband mellan åsikter om förbud av skolavslutningar i kyrkan och om man själv har firat en skolavslutning de senaste 12 månaderna (det frågas dock inte om var denna ceremoni har ägt rum) (tabell 5).

Tabell 5 *Firande av skolavslutning i relation till inställning till förbud mot skolavslutningar i kyrka 2016 (procent, medelvärde)*

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Medelvärde	Antal svarande	Andel i procent
Firade	4	2	9	12	69	4	100	4,54	601	38
Firade inte	4	2	12	11	65	6	100	4,29	997	62
Totalt	4	2	11	11	67	5	100	4,42	1 598	100

Kommentar: Påståendena som korrelerats var: "Förbjuda skolavslutningar i kyrkan", samt "Firade skolavslutning". För exakt frågeformulering, se tabell 3. Antal procent längst till höger i tabellen, markerar relationen mellan svaren ja och nej på frågan. Samtliga procenttal har räknats upp till närmsta heltal. Medelvärdet har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5. Sambandet är statistiskt signifikant enligt följande: χ^2 -analys ger p 0,000, DF 20, χ^2 65,039.

Källa: Nationella SOM-undersökningen 2016.

Åsikter om religion och tradition i skolan: fallet skolavslutningar i kyrkan

Ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan har mycket dålig förankring hos den svenska befolkningen, inte bara år 2016 utan samtliga gånger som den nationella SOM-undersökningen inkluderat påståendet (2011 och 2012, samt 2016). Likväl, i en nyligen genomförd undersökning av Novus, beställd av Förbundet Humanisterna (Novus och Förbundet Humanisterna, 2017), ansåg 74 procent av den tillfrågade webbpanelen att all utbildning och undervisning ska vara neutral inför olika religioner och livsåskådningar, medan enbart 13 procent ansåg att det kan få finnas religiösa inslag i utbildningen (skolverksamheten som helhet) men inte i undervisningen, och endast 3 procent är av uppfattningen att även undervisning kan ha en religiös inriktning. Ställt i relation till detta kapitelns fokus på religion och tradition i skolan, går det att förstå detta resultat som att religion inte ska förekomma i skolan, och då heller inte på skolavslutningar. Men om skolavslutningar i kyrkan ses som tradition, är religion inte ett problem vid dessa ceremonier. Då handlar det således inte längre om religion i skolan, åtminstone inte enligt allmänhetens uppfattning.

Det stämmer relativt väl in i tidigare forskning om svenskarnas tämligen negativa förhållande till religion under 2000-talet där organiserad religion, framför allt i form av kristendom, har setts som något farligt eller dumt (se exempelvis Thurffjell, 2015; Kittelmann Flensner, 2015). Mot denna bakgrund är det ytterst intressant att påståendet i den nationella SOM-undersökningen om att förbjuda religion i skolan i form av att förbjuda skolavslutningar i kyrkan, och då vill 78 procent av befolkningen att detta ska fortgå. Enbart 6 procent tycker att det är ett ganska bra eller mycket bra förslag. Den långa tradition med skolavslutningar i kyrkan som finns i svensk skola ses inte som ett uttryck för religion, utan för något annat: tradition. Denna tradition med skolavslutningar vill svenskarna bevara, och det höga antalet skolor som firar skolavslutningar i kyrkor, visar på detta. Religion, däremot, anses som problematisk. Svenskarnas attityder till religion och tradition i skolan är alltså komplex.

Sammanfattningsvis kan konstateras att en överväldigande del av det svenska folket är tydligt emot ett förbud mot skolavslutningar i kyrkan (och har varit så sedan 2011). Denna åsikt delas emellertid inte helhjärtat av centrala beslutsfattare i landet såsom regeringspartiet Socialdemokraterna. Även skolmyndigheterna Skolverket och Skolinspektionen ställer sig båda kritiska till fenomenet, men accepterar en mycket begränsad form av skolavslutningar i kyrkan. På samma sätt vill flera av Svenska kyrkans biskopar inte heller fortsätta traditionen med skolavslutningar i kyrkan då den associeras med en tid då statskyrkan var påtvingande. Det finns således en intressekonflikt, där majoritetsuppfattningen står i bjärt kontrast till förd politik. De som önskar ett förbud oftast tillhör inflytelserika aktörer som ges stort medialt utrymme, medan en majoritet av landets befolkning som motsätter sig ett förbud sällan kommer till tals.

Noter

- ¹ Detta kapitel ingår i avrapporteringen av forskningsprojektet *Skolavslutningar i kyrkan – ett omdebatterat fenomen* som bedrivs vid Högskolan i Borås, där författaren till detta kapitel är projektledare.
- ² Medelvärde har beräknats fram genom att positionen *mycket bra förslag* har getts värdet 1, *ganska bra förslag* värdet 2, *varken bra eller dåligt förslag* värdet 3, *ganska dåligt förslag* värdet 4 och slutligen *mycket dåligt förslag* värdet 5.
- ³ Medelvärde som jämförelsetal har en fördel över exempelvis andel i samband med en likert-skala (gradering av åsikter) i denna undersökning, då detta särskilt tydliggör skillnader i gradering och underlättar jämförelse av flera variabler.
- ⁴ För att testa ett sambands statistiska signifikans används Pearsons χ^2 -analys. Värdet anges med ett så kallat p-värde, som anges i decimaler. Ett p-värde under 0,005 anses statistiskt signifikant och innebär att det är mindre än 5 procents risk att resultatet har uppkommit genom slumpen. De båda följande värdena DF och χ^2 är kontrolltal för granskning av χ^2 -analysen.
- ⁵ För en mer detaljerad analys av denna statistik hänvisas till Bové och Oscarssons kapitel i denna bok.
- ⁶ För en mer ingående beskrivning av firandet av olika högtider, se Klara Bovés och Henrik Ekengren Oscarssons kapitel i denna bok.

Referenser

- Bromander, Jonas (2012). "Ritualer, högtider och manifestationer", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet, 299–307.
- Bromander, Jonas (2013). "Religiositet i Sverige", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet, 291–301.
- Gustafsson, Göran (2006). *LUKA 27 om Kyrklig sed 2002: Materialbeskrivning, resultatredovisning, analys exempel*. Meddelanden från Kyrkohistoriska arkivet i Lund, 8. Lund: Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv.
- Kittelmann Flensner, Karin (2015). *Religious Education in Contemporary Pluralistic Sweden*. Avhandlingar från Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion, 44; Centrum för utbildningsvetenskap och lärarforskning, CUL, 54. Göteborg: Institutionen för litteratur, idéhistoria och religion vid Göteborgs universitet.
- Kyrkans tidning (2015). "Varannan skola har avslutning i kyrkan". Kyrkans tidning nr 23, 4–5.
- Novus och Förbundet Humanisterna (2017). *Allmänheten om bla synen på friskolor*. Novus projektnr: 13857. Stockholm: Förbundet Humanisterna. <<http://humanisterna.se/valjarundersokning-om-religiosa-friskolor/>>, hämtad 2017-04-20.

- Pettersson, Per (2013). *Utmaningar för Svenska kyrkans identitet: När behovet av kyrkan ökar men söndagsgudstjänsterna minskar*. Karlstad: Karlstad stift.
- Riksdagen (2016). *Skolväsendet*. Utbildningsutskottets betänkande 2015/16:UbU14, beslut 10 ”Skolavslutningar och andra traditionella högtider”. Omröstning 2016-05-12.
- Skolverket (2012). *Skol-och förskoleverksamhet i kyrkan eller annan religiös lokal*. Stockholm: Skolverket. <<https://www.skolverket.se/regelverk/juridisk-vagledning/skolan-och-kyrkan-1.162940>>, hämtad 2017-04-20.
- Thurfjäll, David (2015). *Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.

ALKHOLOPINIONEN OCH VERKLIGHETEN

DAVID KARLSSON, SÖREN HOLMBERG
OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

I kapitlet visas att stödet för Sveriges restriktiva alkoholpolitik är brett och att opinionsutvecklingen över tid går i än mer restriktiv riktning. Svenska folkets alkoholpolitiska åsikter har samband med vilka verklighetsuppfattningar man har om alkoholkonsumtionens konsekvenser. Ju mer pessimism beträffande alkoholens effekter och problemets omfattning i Sverige desto mer restriktiv är hållningen till alkoholpolitiska styrinstrument. Däremot tycks upplevelser av att närstående dricker för mycket – vilket 37 procent av svenska folket har – inte ha någon betydelse för åsikter om alkoholpolitik.

Et t skäl till varför människor är oeniga om vilken politik som bör föras har att göra med skillnader i individernas ideologiska principer och föreställningar om vad ett gott samhälle är. Men även när vi delar samma principer är vi inte alltid överens om hur den värld vi lever i ser ut och fungerar. Vi har alla olika erfarenheter och skapar våra verklighetsföreställningar från olika kunskapskällor. När verklighetsbilderna går isär, till exempel kring vilka typer av konsekvenser som vissa samhällsföreteelser medför, kommer vanligen också de politiska prioriteringarna att skilja sig åt.

I detta kapitel kommer vi att studera hur människors kunskap om alkoholkonsumtionen och dess konsekvenser förhåller sig till åsikter om vilken alkoholpolitik Sverige bör föra. Det handlar dels om mycket konkreta erfarenheter av alkoholkonsumtion, närmare bestämt om människor har egna upplevelser av att närstående dricker för mycket, dels om vilka generella verklighetsuppfattningar de har om alkoholkonsumtionens omfattning och effekter.

Kapitlet är en rapportering av ett flerårigt projekt där vi analyserar alkoholopinionen i Sverige.¹ Projektets syftar till att bygga upp en bred förståelse över de faktorer som påverkar vad svenska folket tycker om svensk alkoholpolitik. Steg för steg provar vi nya förklaringsfaktorer kopplade till människors sociala bakgrund, dryckesvanor, problemupplevelser och värderingar. I detta kapitel ligger fokus på erfarenhets- och kunskapsperspektiv.

Internationell forskning har visat att människor har lättare att acceptera politiska styrmedel om de ingriper mindre i deras liv – och det är förstås storkonsumenter av alkohol som personligen påverkas mest av den restriktiva alkoholpolitiken

(Diepeveen m.fl., 2013). I tidigare studier där vi bland annat undersökt samspelet mellan alkoholvanor och attityder till alkohol som samhällsproblem och politisk fråga är ett huvudresultat att alkoholkonsumtion samvarierar positivt med en liberal inställning i alkoholpolitiska frågor (Holmberg & Weibull, 2006, 2007, 2012, 2013, 2014 – jfr. Giesbrecht m.fl., 2005; van der Sar m.fl., 2012).

Hur alkoholens problem förstås i Sverige har förändrats över tid liksom instrumenten att komma till bukt med dessa problem (Edman & Olsson, 2014). Våra tidigare studier har visat att en majoritet av svenska folket anser att alkoholkonsumtion har positiva eller neutrala konsekvenser för dem själva, men negativa konsekvenser för samhället. Människor upplever alkoholens problem som störst på nationell nivå, som något mindre på lokal nivå – den egna kommunen – och som allra minst i den privata sfären. Problemupplevelsen är en avgörande förklaringsfaktor för bedömningen av olika politiska förslag på det alkoholpolitiska området. När människor tar ställning till alkoholpolitiska styrinstrument som på olika sätt försvårar deras möjligheter att konsumera alkohol är det analysen av alkoholens samhällseffekter som är den starkaste förklaringsfaktorn, och endast i mindre grad upplevelserna från den privata sfären. Överlag gör människor mer eller mindre pessimistiska bedömningar av alkoholens generella samhällskonsekvenser, men det tycks som att dessa bedömningar inte är särskilt nyanserade när det gäller betydelsen av effekter på olika områden som till exempel folkhälsa, otrygghet och ansvarslöshet (Holmberg, Karlsson & Weibull, 2015; Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016).

En annan faktor som i dessa tidigare studier tonat fram som central är värderingar och ideologi. Det är inte förvånande att traditionella politiska dimensioner som vänster-högerideologi bidrar till att förklara åsikter om politiska styrmedel som berör skatters storlek och statens roll i förhållande till individen. Men det finns även politiska värderingar specifikt kopplade till alkohol, en alkoholideologi, som har stor betydelse för åsikter om alkoholpolitiska styrinstrument. Den specifika alkoholideologin kan mycket väl vara en viktigare förklaring bakom alkoholopinionen än både vänster-högerideologi, problemupplevelser och livsstilsfaktorer – även om det är svårt att jämföra och hålla isär dessa faktorer (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016).

Vi har alltså sett att det finns ett samband mellan människors alkoholideologi och deras problemupplevelse – de som upplever problemen som större och mer negativa är också mer alkoholrestriktiva. Men är det verklighetsbilder som formar ideologin eller är det kanske ideologin som påverkar bilden av verkligheten – och gör att man ser det man vill se? Båda tolkningarna är möjliga. I detta kapitel kommer vi att gå vidare med denna fråga och undersöka sambandet mellan människors erfarenheter och verklighetsbilder och deras åsikter om alkoholpolitik.

Resultat från amerikansk forskning tyder på att människors erfarenheter av att andra i ens närhet dricker för mycket påverkar deras åsikter i en alkoholrestriktiv riktning (Greenfield m.fl., 2007). Vår förväntning är därför att människor som

har nära privata erfarenheter av alkoholens skadeverkningar borde uppvisa ett starkare stöd för en restriktiv alkoholpolitik. På samma sätt förväntar vi oss att människor som upplever att alkoholkonsumtionens omfattning i Sverige är större och skapar större problem rimligen är mer positiva till restriktiv politik än de som menar att drickandet är mindre och konsekvenserna mindre skadliga eller till och med hälsofrämjande.

Alkoholopinionen – åsikter om alkoholpolitiska styrmedel

Det finns en rad alkoholpolitiska styrinstrument, varav skatter och restriktioner i fråga om försäljning och servering tillhör de mest effektiva (Barbor, 2010). I 2016 års SOM-undersökning ställdes två frågor om försäljningsrestriktioner och två om skatter.

Den centrala restriktionen i tillgången på alkohol i Sverige är Systembolagets försäljningsmonopol. Monopolet har gamla anor och har tidvis varit uppe till politisk diskussion. Generellt har det sedan 1990-talet blivit längre öppettider och på 2010-talet har det funnits förslag om så kallad gårdsförsäljning av vin. Systembolagets monopol har dock tills vidare behållits och gårdsförsäljning av alkohol har hittills inte realiserats. Inställning till monoopolet har undersökts i en rad olika studier sedan 1970-talet (se t.ex. Leifman, 1998). En fråga om det är ett bra eller dåligt förslag *att tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker* har ställts i SOM-undersökningarna sedan 2001.

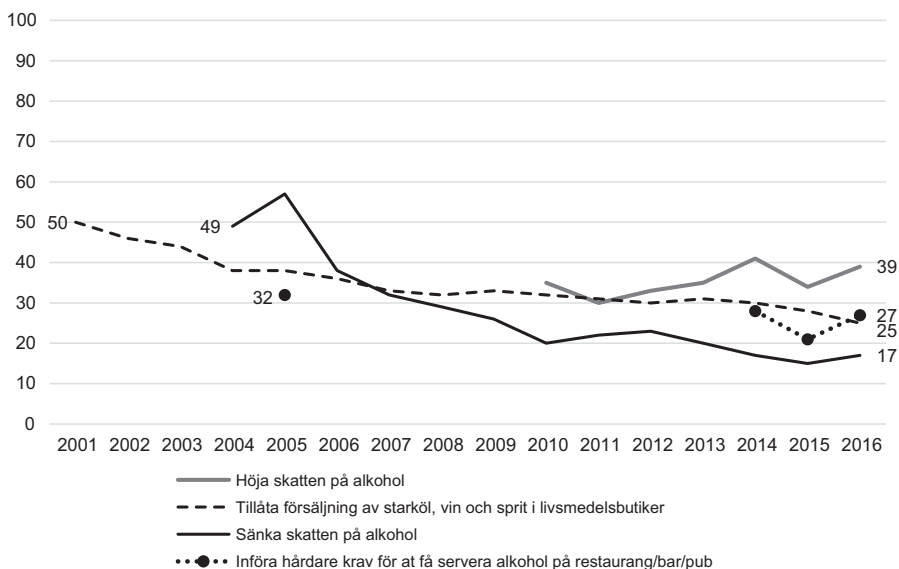
Restriktioner i fråga om tillgänglighet handlar inte bara om försäljning utan även om servering på barer, restauranger och dylikt. Principerna för vilka krav som ställs på ett serveringstillstånd återfinns i alkohollagen och tillämpningen av lagstiftningen ligger på kommunerna. Kommuner kan skilja sig åt när det gäller tillståndsgivningen, exempelvis hur många tillstånd som delas ut, vilka krav som ställs och hur dessa följs upp. Studier av politikernas åsikter i frågan har visat på inte obetydliga skillnader i synen på alkoholfrågor (Karlsson, 2012). I SOM-undersökningen har ställts en fråga, där svars personer får ta ställning till om det är ett bra eller ett dåligt förslag *att införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub*.

När det gäller alkoholskatt har den politiska linjen normalt varit att upprätthålla en hög nivå – och att stegvis höja skatten. Detta har ofta speglat en politisk vilja att anpassa priset till den allmänna kostnadsnivån. I början på 2000-talet uppkom dock ett alternativt synsätt som innebar att den svenska alkoholskatten borde sänkas för att motverka privatinförsel av alkohol under de då nya EU-reglerna (SOU 2004:86, SOU 2005:25). Förslaget kom inte att genomföras, utan istället aktualiserades några år senare en höjning av skatten mot bakgrund av fallande realpriser på alkohol. Mot bakgrund av den dåvarande debatten introducerades i SOM-undersökningen 2005 en fråga om det var ett bra eller dåligt förslag *att sänka skatten på alkohol*. Senare tillkom även en motsvarande fråga om att *höja*

alkoholskatten. Den senare frågan ställdes för första gången i den nationella SOM-undersökningen 2010 (Holmberg, Karlsson & Weibull, 2015).²

Utfallet av de fyra frågorna i 2016 års undersökning finns redovisat i figur 1. I fråga om restriktionerna visar allmänheten ett klart stöd beträffande alkoholmonopolet: närmare 60 procent anser att det är ett dåligt förslag att tillåta försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker, endast en fjärdedel är för. När det gäller att öka kraven för alkoholservering går opinionen i en annan riktning: 30 procent är för medan drygt 35 procent är emot. En stor andel av svarspersonerna placerar sig i mitten och en relativt stor andel anger också att de saknar uppfattning (se kommentaren till tabell 1).

Figur 1 *Befolkningens stöd för att sänka alkoholskatten samt för att tillåta alkoholförsäljning i livsmedelsbutiker 2001–2016 (procent)*

Kommentar: I SOM-undersökningen ställdes frågan "Vilken är din uppfattning om följande förslag?" och svaren för vart och ett av de i figuren citerade förslagen angavs på en skala från "mycket bra förslag" till "mycket dåligt förslag", samt – för frågorna om försäljning och servering men inte för skattefrågorna – svarsalternativet "ingen uppfattning". I figuren redovisas andelen som svarade "mycket" eller "ganska bra förslag".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2001–2016.

Opinionsutvecklingen uppvisar ett tämligen entydigt mönster: det starka stöd för liberalisering av alkoholpolitiken som fanns i början av 2000-talet har vänt till ett klart minskande stöd (figur 1, jfr. Hübner, 2012). Den största förändringen uppvisar svaren på frågan om att sänka skatten. Den alkoholliberala opinionen

hade sin topp 2005 då närmare 60 procent var för skattesänkning. Knappt ett decennium senare är andelen nere under 20 procent. Den stora nedgången i stödet för skattesänkning skedde fram till 2010. Förslaget att höja skatten på alkohol har sedan det började ställas haft betydligt större stöd än förslaget att sänka skatten. Den nedgång i stödet för skattehöjning som fanns 2015 verkar ha varit tillfällig och stödet för skattehöjningar ökar långsamt efter en svacka 2015. Detsamma gäller stödet för ökade krav på reglerna för serveringstillstånd.

Stödet för en avveckling av Systembolagets försäljningsmonopol har på ett motsvarande sätt förändrats i en klart mer alkoholrestriktiv riktning. Opinionsstödet för monopolet 2016 är det högsta som uppmätts i någon SOM-undersökning. Den bild som framträder är att den alkoholrestriktiva opinionen som långsamt växt fram under de senaste tio åren består (Karlsson, Weibull & Holmberg, 2016).

Erfarenheter av alkohol

Kunskap och expertis värderas högt i vårt samhälle. Vi vill gärna tro att politiska beslut grundas på vetenskapliga rön och beprövad erfarenhet. Men i en representativ demokrati krävs inte bara att makthavarna är kunniga och lutar sig mot expertis; även vi medborgare måste ha kunskaper om hur världen fungerar för att fatta underbyggda beslut. En central fråga i opinionsforskningen är därför hur stora kunskaper medborgarna egentligen har, och i vilken grad kunskap påverkar politiska åsikter.

En typ av kunskap är de erfarenheter vi själva bär med oss från relationer och händelser i våra egna liv. I alkoholsammanhang är de egna dryckesvanorna ett exempel på sådana erfarenheter – både hur ofta vi dricker och i vilka sammanhang. Vi har tidigare ställt frågor i vad mån människor upplever alkoholens konsekvenser som övervägande positiva eller övervägande negativa för dem själva personligen. Det visar sig att människor har mycket delade meningar om detta, men de positiva är något fler än de negativa – och mest positiva är de som dricker mest (Holmberg, Karlsson & Weibull, 2015). För att ytterligare fördjupa denna problematik har vi utformat en ny fråga som eftersöker i vilken grad människor själva har kommit i nära kontakt med alkoholens negativa konsekvenser: I den nationella SOM-undersökningen 2016 ställdes frågan ”Finns det någon eller några personer i din nära omgivning som enligt din uppfattning dricker för mycket alkohol?”. Det är möjligt att människor har olika uppfattningar om hur mycket som är ”för mycket”, men uttrycket ”dricker för mycket” står rimligen för att alkoholkonsumtionen har fått negativa konsekvenser.

Resultaten från SOM-undersökningen visar att det endast är en minoritet, 44 procent, som svarar entydigt ”nej” på denna fråga medan 19 procent svarar ”vet ej”. Det betyder att en dryg tredjedel, 37 procent, svarar ”ja” på frågan. Denna andel är marginellt högre än vad andra aktuella studier funnit när liknande frågor ställts (Sundin m.fl., 2015). I gruppen som svarar ja är det 4 procentenheter som

Tabell 1 Egen upplevelse av personer i närheten som dricker för mycket (procent) samt verklighetsbilsfrågor 2016 (medelvärde 0–100)

	Någon närstående dricker för mycket (procent)	En måttlig konsumtion av vin är bra för hälsan (0–100)	Alkoholkonsumtionen är ett större problem i Sverige än i resten av EU (0–100)	Svenska ungdomar dricker allt mindre alkohol (0–100)	Minsta antal svars- personer
Samtliga	37	53	35	52	1 631
Kön					
Kvinnor	39	51	38	48	594
Män	34	54	32	56	567
Alder					
15–29	40	48	31	40	182
30–49	44	52	36	49	294
50–64	38	52	36	53	347
65–85	28	56	36	60	310
Utbildning					
Låg-/medelutbildad	34	54	34	50	656
Högutbildad	40	51	36	55	489
Hushållsinkomst					
Hög (700+ tkr)	40	53	33	57	371
Medel (300–699 tkr)	38	51	35	51	494
Låg (–299 tkr)	33	56	36	49	235
Etnicitet					
Uppväxt i Sverige	37	52	34	53	1 056
Uppväxt i utlandet	30	62	44	42	102
Alkoholvanor					
Nykterist	33	39	45	43	140
Måttlig konsument	37	50	35	47	507
Aktiv konsument	38	60	32	60	487
Någon nära dricker för mycket					
Ja	–	49	38	49	449
Nej	–	55	33	54	695
Vänster-högerideologi					
Klart till vänster	47	50	32	60	112
Något till vänster	38	52	33	54	221
Varken eller	32	51	38	46	344
Något till höger	39	53	36	51	297
Klart till höger	37	62	29	60	143

Kommentar: Tabellen presenterar procentandelen av de svarande som svarat ja på frågan "Finns det någon eller några personer i din nära omgivning som enligt din uppfattning dricker för mycket alkohol?" och medelvärden för svaren på tre verklighetsbilsfrågorna som citeras i kolumnrubrikerna. I frågeformuläret femgradig svarskala som här har omkodats till en skala från 0 (helt felaktigt påstående) till 100 (helt riktigt påstående) – se I tabell 2. Resultaten redovisas för olika kategorier av människor. Med "högutbildad" avses eftergymnasial utbildning. Med "nykterist" avses att man inte druckit sprit/vin/ starköl under senaste året, med "måttlig konsument" att man druckit någon gång i månaden eller mer sällan medan "aktiv konsument" avser att man druckit någon eller flera gånger i veckan. "Problembild" bygger på frågan "Sammantaget, anser du att alkoholkonsumtionens positiva eller negativa konsekvenser överväger [för samhället]/[för dig personligen]". Se Karlsson, Holmberg och Weibull (2017) för mer detaljer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

svarar att den närstående som dricker för mycket är de själva, 16 procentenheter att det är en nära familjemedlem och 22 procent en nära vän (eftersom man kan svara kombinationer av dessa alternativ överstiger procentsumman 37 procent) (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017).

I tabell 1 – den första resultat-kolumnen – presenteras hur stor andel av olika grupper av människor som har en närstående som de upplever dricker för mycket.

Resultaten i tabell 1 visar att kvinnor, yngre, svenskfödda, högutbildade samt höginkomsttagare har fler i sin närhet som upplevs dricka för mycket. Nykterister har något färre i sin närhet som dricker för mycket, men i övrigt finns inga samband med hur mycket man dricker själv – vilket är något förvånande. Möjligen är det så att människors uppfattningar om vad det innebär att dricka ”för mycket” skiftar beroende på hur mycket de själva dricker.

Verklighetsbilder av alkohol

Vid sidan av dessa privata erfarenheter kan även mer generella verklighetsföreställningar om alkoholkonsumtionens effekter ha betydelse för synen på alkohol som samhällsproblem. Vi vet till exempel att människors föreställningar om hur effektiva olika alkoholinstrument är påverkar deras åsikter om dessa instrument (Storvoll m.fl., 2015). En annan typ av verklighetsföreställningar rör uppfattningar om alkoholens konsekvenser för människokroppen och hur mycket det egentligen dricks i Sverige. I 2016 års SOM-undersökning fick de svarande ta ställning till tre påståenden på detta tema. Resultaten från dessa frågor presenteras i tabell 2.

Tabell 2 *Verklighetsuppfattningar: Vilken är din uppfattning om följande påståenden? 2016 (procent och medelvärde 0–100)*

	Helt felaktigt påstående		3	Helt riktigt påstående		Ingen uppf.	S:a	Medelvärde 0–100
	1	2		4	5			
En måttlig konsumtion av vin är bra för hälsan	9	13	30	21	10	17	100	53
Alkoholkonsumtionen är ett större problem i Sverige än i resten av EU	21	18	21	8	4	28	100	35
Svenska ungdomar dricker allt mindre alkohol	13	11	18	18	12	28	100	52

Kommentar: Frågeformuleringen citeras i rubriken och svarskalan i tabellens kolumnrubriker. I frågeformuläret graderades svarsalternativen 1–5; dessa värden har i medelvärdesberäkningen omkodats till 0–100. Antalet svarande är 1 631–1 636.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Nu är emellertid kunskap i samhällsfrågor sällan något entydigt. Också ledande experter kan vara djupt oeniga om vad som är rätt och fel. Det är i sådana fall vanskligt att diskutera människors verklighetsbilder som exempel på kunskap eller okunskap. Det första verklighetsbildspåståendet i tabell 2 är ett bra exempel på detta. Frågan i formen av ett påstående gäller en av de mest omdebatterade frågeställningarna kring vad alkoholkonsumtion medför: ”En måttlig konsumtion av vin är bra för hälsan”. Att alkoholkonsumtion har negativa hälsoeffekter är mycket väl belagt, men en rad forskningsrapporter som indikerar att små mängder alkohol kan vara nyttigt har också publicerats (för en översikt se Andréasson & Allebeck, 2015,) och särskilt de positiva rönen har fått uppmärksamhet i massmedia.³ Det är därför inte konstigt om människor har bibringats uppfattningen att påståendet är korrekt. Men ledande alkoholforskare har också ifrågasatt dessa resultat och påpekat att effekterna endast gäller vissa åldersgrupper och vissa sjukdomsdiagnoser (se t.ex. Chikritzhs m.fl. 2015; Andréasson m.fl. 2014). Hur svenska folket ställer sig till påståendet om alkoholens hälsofrämjande effekter redovisas i tabell 2.

Resultaten visar att 31 procent anser att påståendet om de positiva hälsoeffekterna är riktigt, 22 procent att det är felaktigt, 30 procent svarar varken det ena eller det andra och 17 procent anger ingen uppfattning. Svenska folket har alltså mycket delade meningar i denna fråga, även om det är något fler som tror på påståendet än som anser att det är felaktigt.

Den andra verklighetsbildfrågan är påståendet ”Alkoholkonsumtionen är ett större problem i Sverige än i resten av EU”. Här är det möjligt att vissa individer tänker på hur drickande går till, och bedömer att den fyllerikultur med återföljande ordningsproblem som ibland förknippas med Skandinavien ställer till med större bekymmer än så kallat kontinentalt drickande (jfr. Johansson, 2008). Men om det istället är de sammantagna folkhälsoproblemen som vägs in borde det vara väl känt att alkoholkonsumtionen i Sverige på grund av den restriktiva alkoholpolitiken är lägre och problemen därför klart mindre än genomsnittet i EU (se t.ex. WHO, 2014). Av svaren att döma håller de flesta människor med om den senare tolkningen, eftersom 39 procent anser att påståendet är felaktigt och endast 12 procent att det är riktigt. Tjugoen procent svarar varken eller och 28 procent är tveksamma.

Rörande det tredje påståendet är det ännu lättare att avgöra vad som är rätt eller fel svar: ”Svenska ungdomar dricker allt mindre alkohol”. Detta faktum är väl belagt av flera studier (se t.ex. Englund, 2016; Holmberg & Weibull, 2014) och som kunskapsfråga betraktat är detta alltså den bästa av de tre. Det är också något fler (30 procent) som – korrekt – anser att påståendet är riktigt än som anser att det är felaktigt (24 procent). 18 procent svarar varken eller och 28 procent har ingen uppfattning.⁴

I tabell 2 presenteras hur olika grupper av människor ställer sig till de tre påståendena. Vilka grupptillhörigheter och egenskaper som påverkar verklighetsbilden har också analyserats i en multipel regressionsanalys (för detaljer, se Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017). Resultaten visar bland annat att äldre är bättre informerade om att ungas drickande minskar än vad de unga själva är. Kvinnor,

utlandsfödda och människor som står till höger i politiken är (felaktigt) mer skeptiska till påståendet om ungas minskade drickande. Människor som dricker alkohol ofta och ser alkoholens samhällseffekter som mer positiva är dock mer benägna att (korrekt) instämma i detta påstående. Män, unga och människor som i högre grad upplever alkoholens effekter som positiva på det personliga planet tar i högre grad (korrekt) avstånd från påståendet att alkoholproblemen i Sverige skulle vara större än i övriga EU. Inga andra signifikanta skillnader finns i denna fråga. Grupper som utlandsfödda, alkoholliberala, och de som dricker mycket alkohol och upplever alkoholens effekter som positiva på det personliga planet är mer benägna att hålla med om att alkohol kan ha positiva hälsoeffekter. Människor med egen erfarenhet av närstående som dricker för mycket tar dock i högre grad avstånd från detta påstående.

Erfarenheter, verklighetsbilder och alkoholpolitik

Avslutningsvis undersöker vi hur människors erfarenheter och verklighetsbilder hänger samman med uppfattningar i alkoholpolitiska frågor. I tabell 3 presenteras samband mellan frågor om erfarenhet och alkoholkonsumtion, verklighetsuppfattningar, åsikter om alkoholpolitiska förslag, problemupplevelser samt alkoholideologi. Sambanden mellan verklighetsuppfattningar och alkoholpolitiska åsikter har även testats i en multipel regressionsanalys (för detaljer om den senare analysen, se Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017).

Resultaten visar att människor med erfarenhet av närstående som dricker för mycket är något mer alkoholrestriktiva, men sambanden är svaga. Det finns inga signifikanta samband mellan att ha närstående som dricker för mycket och problemupplevelser på samhällelig eller personlig nivå. En kontrollanalys visar att erfarenhet av närstående som dricker för mycket inte har någon signifikant effekt på människors åsikter om alkoholpolitiska förslag under kontroll för sociala egenskaper och allmänideologisk position. Att dessa påtagliga erfarenheter av alkoholens negativa effekter inte spelar någon roll för människors politiska åsikter kan tyckas förvånande. Men resultaten från sambandsanalysen i tabell 3 visar samtidigt att människors erfarenhet av alkoholkonsumtion *har* betydelse, men då gäller det främst omfattningen på det *egna drickande*. Hur ofta människor dricker alkohol har ett klart starkare samband med alkoholpolitiska uppfattningar och problemanalys än upplevelser av att närstående dricker för mycket. Ju mer man dricker själv desto mer alkoholliberal är man och desto mer positivt upplever man alkoholkonsumtionens effekter. Att privata erfarenheter av konsumtion men inte av närståendes problem har samband med politiska åsikter skulle kunna tolkas att som egenintresset här väger tyngre än själva erfarenheten – en mer restriktiv politik drabbar storkonsumenters plånbok mer. Och att den egna konsumtionen och mer optimistiska verklighetsuppfattningar om alkohol har ett positivt samband skulle möjligen kunna tolkas som ett utslag av önsketänkande.

Tabell 3 Samband mellan erfarenheter av och verklighetsuppfattningar kring alkoholkonsumtion, alkoholpolitiska förslag, problemupplevelser samt alkoholideologi 2016 (Tau b)

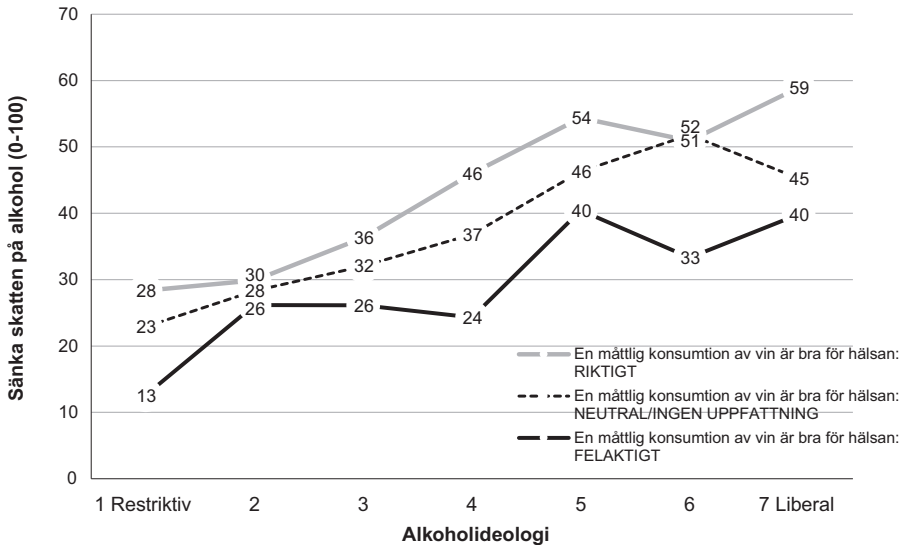
	A Alko. frekvens	B När- stående drickande	C Pos. hälso- effekter	D Neg. Sverige- bild	E Unga dricker mindre
A Alkoholkonsumtion: Frekvens (ggr per år)	–				
B Någon närstående dricker för mycket (=1)	e.s.	–			
C En måttlig konsumtion av vin är bra för hälsan	+20***	-.10***	–		
D Alkoholkonsumtionen är ett större problem i Sverige än i resten av EU	-.09***	+08**	e.s.	–	
E Svenska ungdomar dricker allt mindre alkohol	+17***	-.06*	+13***	-.05*	–
Sänka skatten på alkohol	+20***	-.06**	+23***	-.07**	e.s.
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	+14***	-.06*	+23***	e.s.	+06*
Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang, bar, pub	-.26***	e.s.	-.15***	+15***	-.06*
Alkoholkonsekvenser: Personliga	+33***	e.s.	+27***	-.12***	+10***
Alkoholkonsekvenser: Samhälleliga	+24***	e.s.	+20***	-.10***	+11***
Alkoholideologi (restriktiv-liberal)	+10***	-.06*	+19***	-.06*	e.s.

Kommentar. Tabellen redovisar sambandsmått (Tau b) mellan svaren på de frågor som citeras i tabellen. Antalet svarande på de olika frågorna är 964–1 602. "Alkoholkonsumtion: Frekvens" avser gånger per år människor dricker alkohol. "Någon närstående dricker för mycket" är kodad 0 (nej/vet ej) och 1 (ja). De tre verklighetsbildsfrågorna är kodade på en femgradig skala (1 helt felaktigt – 5 helt riktigt). Frågor om alkoholkonsekvenser är kodade på en sjugradig skala (-3 negativa konsekvenser överväger kraftigt – +3 positiva konsekvenser överväger kraftigt). "Alkoholideologi" är kodad på en femgradig skala (1 Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t ex lagar, skatter, öppettider och åldersgränser) – 5 Det behövs inga samhälleliga restriktioner, eftersom enskilda människor själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion). Se Karlsson, Holmberg och Weibull (2017) för mer detaljer om frågorna. Endast signifikanta samband redovisas i tabellen (e.s. = ej signifikant). P-värden: *** < .001; ** < .01; * < .05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

De som har föreställningen att alkoholkonsumtion kan medföra hälsovinster tenderar också att ha mer liberala alkoholpolitiska åsikter. Kontrollanalyser med multipel regressionsanalys (Karlsson, Holmberg & Weibull, 2017) bekräftar att ju mer optimistiska människor är om alkoholens hälsoeffekter desto mer alkohol-liberala är de i både skattesänkings- och monopolfrågan. Och detta under kontroll för just deras alkoholideologiska position, vilket illustreras i figur 2. Även bland de allra mest alkoholliberala är viljan att sänka skatten på alkohol begränsad om man själv är skeptisk till alkoholens positiva hälsoeffekter. Hälsofrågan är alltså ett tydligt exempel på ett fall där verklighetsbild kompletterar ideologi när politiska åsikter formeras.

Figur 2 Åsikter om att sänka skatten på alkohol efter alkoholideologi och uppfattning om alkoholens hälsoeffekter 2016 (medelvärde 0–100)

Kommentar: Figuren redovisar svaren på frågan "Sänk skatten på alkohol" som medelvärde på en skala från 0 (mycket dåligt förslag) till 100 (mycket bra förslag) efter alkoholideologi grundad på frågan "I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilken är din åsikt om detta" som besvarades på en sjugradig skala (1 [Restriktiv] Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t.ex. lagar, skatter, öppettider och åldersgränser) – 7 [Liberal], samt efter svaren på frågan "En måttlig konsumtion av alkohol är bra för hälsan" där svaren som besvarades på en skala från 1 (helt felaktigt påstående) till 5 (helt riktigt påstående) samt "ingen uppfattning". Här grupperas svaren 1–2 (Felaktigt), 3+ingen uppfattning (Neutral), samt 4–5 (Riktigt). Antal svarande är 1 452.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Alkoholliberala är också mer benägna att dela verklighetsuppfattningarna att unga dricker mindre och att Sveriges problem inte är värre än i övriga EU, men här är sambanden något svagare. Under kontroll för andra faktorer finns bara ett signifikant samband mellan dessa två verklighetsbilsfrågor och alkoholpolitiska åsikter: människor som uppfattar de svenska problemen som allvarigare är mer positiva till skärpta serveringskrav. Uppfattningen om utvecklingen av ungas drickande har inga signifikanta samband med alkoholpolitiska åsikter i den kontrollanalysen.

Alkoholopinion på kunskapens grund?

Svenska folkets inställning i alkoholpolitiska frågor har ändrats över tid. Opinionen till stöd den restriktiva politiken minskade i samband med EU-medlemskapet men

den har därefter stärks igen. Idag har den svenska alkoholpolitiken ett brett stöd, och allt fortsatt går opinionen i en restriktiv riktning. Den svenska opinionsutvecklingen har en klar parallell i Norge (Rossow & Storvoll, 2014) medan opinionen i till exempel Canada går i motsatt riktning (Ialomiteanu m.fl., 2014). Ett folkligt stöd för en restriktiv politik är avgörande för dess upprätthållande. Det faktum att alkoholopinionen svänger och går åt olika håll i olika länder understryker därför vikten av att söka förklaringarna till utvecklingen.

I detta kapitel har vi bidragit med ytterligare kunskaper på detta område på temat erfarenheter och verklighetsuppfattningar. En betydande andel – en dryg tredjedel – av svenska folket uppger sig ha egna erfarenheter av någon närstående som dricker för mycket. Att uppleva denna typ av problem på nära håll kan vara både prövande och omvälvande. Det är väl belagt att personer som har en storkonsument av alkohol i sin närhet upplever att de påverkas negativt andras drickande i betydligt högre utsträckning än andra (Ramstedt m.fl., 2015). Samtidigt visar våra analyser något överraskande att denna typ av erfarenhet endast har svaga samband med människors åsikter i alkoholpolitiska frågor. Visst, det finns indikationer på att nära erfarenheter gör människor något mer alkoholrestriktiva och mindre benägna att tro på alkoholens positiva hälsoeffekter. Det är dock andra faktorer som till en mycket större del bidrar till att förklara variationen i den svenska alkoholopinionen. Resultaten påminner om slutsatser i en finsk studie som också konstaterade att upplevelser av problem kopplade till alkohol i det egna hemmet inte påverkade åsikter om alkoholpolitiska styrmedel, däremot finns samband mellan alkoholpolitiska åsikter och upplevelser av störningar på grund av alkohol i lokalsamhället (Holmila m.fl., (2009). Detta har också paralleller med resultat som vi tidigare funnit, att människors upplevelser av alkoholens konsekvenser för dem själva personligen är mindre viktig för deras ställningstagande än upplevelser av alkoholens samhällseffekter (Holmberg, Karlsson & Weibull, 2015). Något förenklat skulle man kunna tolka svaren som att lösningen på mitt personliga alkoholproblem inte är svensk alkoholpolitik (makro) utan vad jag själv gör (mikro).

När det gäller mer generella verklighetsuppfattningar har vi dock hittat något starkare och mer förväntade resultat. Verklighetsuppfattningar om alkoholkonsumtionens konsekvenser kompletterar principiella hållningar och egna problemupplevelser i förklaringen av vilka åsikter människor har kring alkoholpolitiska styrinstrument. Inte minst har uppfattningar om alkoholens eventuella hälsofrämjande egenskaper en påtaglig egen effekt.

Men bilden är mer sammansatt än så. Det sammantagna intrycket är att det finns ett positivt samband mellan å ena sidan hur mycket man dricker och å andra sidan en liberal inställning i alkoholpolitiken och en optimistisk syn på alkoholkonsumtionens effekter, omfattning och utveckling. Ju mer man dricker, desto hälsosammare tror man att alkoholen är och desto mindre problem ser man med alkoholkonsumtionen på det samhälleliga och privata planet. Optimisten kan

välja att tolka dessa resultat som bevis för att svenska folkets alkoholvanor och politiska åsikter grundas i välövertänkta verklighetsuppfattningar, medan cynikern möjligen skulle misstänka att sambanden snarare kan förklaras av egenintresse och önsketänkande.

Noter

- ¹ Projektet "Alkoholopinionen – problemupplevelsens roll" finansieras av Systembolagets råd för alkoholforskning (SRA). Som en bilaga till detta kapitel har vi konstruerat en e-publicerad tabellbilaga (Karlsson, Holmberg & Weibull 2017) med fullständig deskriptiv information om de frågor kring alkohol och alkoholpolitik som vi analyseras. Där finns också redovisningar av resultat av multipla regressionsanalyser som nämns i kapitlet.
- ² Frågor om skatteköjningar på alkohol har även ställts tidigare, bland annat inom ramen för Valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet (jämför Holmberg, 1981).
- ³ Några exempel från 2016: "Ett glas vin om dagen gör dig friskare" Mitt kök/Expressen 2016.11.30; "Nyhet: Champagne hjälper dig att hålla vikten!" Allas.se 20160805; "Fördelarna med vin – och nackdelarna" MåBra.se 20161125; "Därför är det nyttigt att dricka vin!" Femina.se 20160121; "7 anledningar att vin är bra för hälsan – enligt forskning" Nyheter24.se 20160122
- ⁴ När vi tolkar resultaten i dessa analyser går det att anlägga två perspektiv: Det ena är att undersöka vilka grupper som har större respektive mindre kunskaper (det vill säga tar avstånd från den negativa Sverigebilden och instämmer i att ungdomar dricker mindre) och det andra är att i verklighetsbilderna tolka in mer eller mindre optimistiska uppfattningar om alkoholens effekter (instämna om positiva hälsoeffekter och minskat drickande bland ungdomar men avståndstagande från negativ Sverigebild). Det är dessvärre inte möjligt att hålla isär effekter av kunskap respektive optimism/pessimism med hjälp av de frågor vi ställt eftersom de svar som vi med viss säkerhet kan säga stämmer överens med verkligheten samtidigt är exempel på svar som ger uttryck för en optimistisk syn på alkoholens effekter (att ungas drickande minskar och att Sverige *inte* har större problem än andra länder).

Referenser

Andréasson, Sven, Tanya Chikritzhs, Frida Dangardt, Harold Holder, Timothy Naimi & Tim Stockwell (2014). "Vilket är det vetenskapliga stödet för nyttan av måttlig alkoholkonsumtion?" Artikel i rapporten *Alkoholen och samhället* 2014, Stockholm: IOGT och Svenska läkaresällskapet.

- Andréasson, Sven & Peter Allebeck (red) (2005). *Alkohol och hälsa. En kunskapsöversikt om alkoholens positiva och negativa effekter på vår hälsa*. Stockholm: Statens folkhälsoinstitut
- Babor, Thomas (2010). *Alcohol: no ordinary commodity: research and public policy*. Oxford: Oxford University Press.
- Chikritzhs, Tanya, Tim Stockwell, Timothy Naimi, Sven Andréasson, Frida Dangardt & Wenbin Liang (2015). "Has the leaning tower of presumed health benefits from 'moderate' alcohol use finally collapsed?" *Addiction*, 110: 726–727
- Diepeveen, Stephanie, Tom Ling, Marc Suhrcke, Martin Roland & Theresa M. Marteau (2013). "Public acceptability of government intervention to change health-related behaviours: a systematic review and narrative synthesis." *BMC Public Health*, 13:756.
- Edman, Johan & Börje Olsson (2014). The Swedish drug problem: Conceptual understanding and problem handling, 1839–2011. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 31:5–6, 503–526.
- Englund, Anna (red) (2016) *Skolevers drogvanor 2016*. Stockholm: CAN.
- Greenfield, Tomas K., Yu Ye & Norman Giesbrecht (2007). "Alcohol policy opinions in the United States over a 15-year period of dynamic per capita consumption changes: Implication for today's public health practice". *Contemporary Drug Problems*, 34/Winter 649 – 680.
- Giesbrecht, Norman, Anca Ialomiteanu, and Lise Anglin. (2005). "Drinking patterns and perspectives on alcohol policy: results from two Ontario surveys." *Alcohol and Alcoholism* 40:2, 132–139.
- Ialomiteanu, Anca R., Norman Giesbrecht, Edward M. Adlaf & Ashley Wettlaufer (2014). "Trends in public opinion on alcohol issues during a period of increasing access to alcohol: Ontario, Canada, 1996–2011". *Drug Alcohol Review*, 33:3 249–258.
- Johansson, Lennart (2008). *Staten, supen och systemet. Svensk alkoholpolitik och alkoholkultur 1855–2005*. Stockholm: Symposion.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2006) "Besök på Calle Grenz Shop", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2007). "Den förändrade alkoholopinionen", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012). "Alkoholkonsumtion – vanor och volym", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2013). "Förändringar i alkoholopinionen", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2014). "Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor", i Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, David Karlsson & Lennart Weibull (2015). "Alkoholen som samhällsproblem", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmila, Marja, Heli Mustonen, Esa Österberg & Kirsimarja Raitasalo (2009). "Public opinion and community-based prevention of alcohol-related harms." *Addiction Research & Theory* 17:4, 360–371.
- Hübner, Lena (2012). "Swedish public opinion on alcohol and alcohol policy, 1995 and 2003." *Journal of Substance Use*, 17:3, 218–229.
- Karlsson, David, Lennart Weibull & Sören Holmberg (2016). "Alkoholideologi och alkoholopinion", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet vid SOM-institutet.
- Karlsson, David, Sören Holmberg & Lennart Weibull (2017). *Alkoholopinionen och verkligheten – tabellbilaga*. Publicerad on-line. Göteborgs universitet.
- Karlsson, David (2012). Alcohol policy and local democracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 29:3, 233- 252.
- Leifman, Håkan (1998). "Svenska folkets inställning till försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker", i Eckart Köhlhorn & Jill Björ (red) *Svenska alkoholvanor i förändring*. Stockholm: Sober förlag.
- Ramstedt, Mats, Erica Sundin, Inger S. Moan, Elisabeth E. Storvoll, Ingunn O. Lund, Kim Bloomfield, Ann Hope, Sveingbjörn Kristjánsson & Christoffer Tigerstedt, (2015). "Harm Experienced from the Heavy Drinking of Family and Friends in the General Population: A Comparative Study of Six Northern European Countries". *Substance Abuse: Research and Treatment*, 9 (Suppl 2), 107–118.
- Rossow, Ingebord & Elisabet E. Storvoll (2014). "Long-term trends in alcohol policy attitudes in Norway". *Drug Alcohol Review*, 33:3, 220–226.
- Storvoll, Elisabet E., Inger Synnøve Moan, & Jostein Rise (2015). "Predicting attitudes toward a restrictive alcohol policy: Using a model of distal and proximal predictors." *Psychology of Addictive Behaviors* 29:2, 492–499.
- Sundin, Erica, Jonas Landberg, Jonas Raninen & Mats Ramstedt (2015). *Negativa konsekvenser av alkohol, narkotika och tobak i Sverige – en ettårsuppföljning av beroende och utsatthet för närståendes bruk*. Stockholm: CAN.
- van der Sar, Rl, E.E. Storvoll, E.P.M. Brouwers, L.A.M. van de Goor, J. Rise & H.F.L. Garretsen (2012) "Dutch and Norwegian Support of Alcohol Policy Measures to Prevent Young People from Problematic Drinking: A Cross-National Comparison." *Alcohol and Alcoholism* 47:4, 479-485
- WHO (2014). *Global status report on alcohol and health 2014*. Genève: World Health Organization.

POLICY-FEEDBACK FRÅN HÖJNINGEN AV A-KASSAN

ANDERS LINDBOM OCH RAFAEL AHLSSKOG

Sammanfattning

I september 2015 höjdes ersättningsnivåerna i a-kassan. Kapitlet analyserar vilken typ av påverkan höjningen haft på svenskarnas attityder till a-kassan. Två teorier om så kallad policy feedback diskuteras: termostatteorin som förväntar sig att önskemål om ytterligare höjningar avtar och omfördelningsparadoxen som förväntar sig att medelklassens preferenser för ytterligare höjningar tvärtom ökar eller åtminstone inte avtar. På ett övergripande plan finner vi – i enlighet med termostatteorin – att önskemålen om ytterligare höjningar avtar. Men för de delar av medelklassen vars inkomster gör att de vid arbetslöshet mer än andra skulle påverkas av en a-kassehöjning finner vi – i enlighet med en anpassad version av omfördelningsparadoxen – att attityderna inte förändras. Sist men inte minst presenteras resultat från ett surveyexperiment efter höjningen som visar att samma inkomstkategori när den informeras om den nya a-kassans nivå vill se ytterligare höjningar. Det skiljer den från andra inkomstgrupper och ger tydligt stöd för omfördelningsparadoxen.

I september 2015 genomförde regeringen en höjning av den maximala ersättningen (det så kallade taket) i a-kassan. Taket höjdes från 18 700 kronor till 25 025 kronor i månaden, vilket motsvarar en ökning av den maximala ersättningen efter skatt med ungefär 5 000 kronor. Reformen var den första höjningen av taket på mer än ett decennium. Därför hade inkomsttryggheten vid arbetslöshet gradvis urholkats för större och större inkomstgrupper. Under 2015 skulle endast knappt var tionde heltidsarbetande ha fått ut de stipulerade 80 procenten av sin tidigare lön från arbetslöshetsförsäkringen vid arbetslöshet.

Utöver de omedelbara effekterna på inkomsttryggheten som dylika policyförändringar får väcker detta också ett antal frågor om vilka effekter de kan ha på andra områden på såväl kort som lång sikt. En tänkbar konsekvens är exempelvis att incitamenten att skaffa privata inkomstförsäkringar minskar något. Det är också möjligt att anslutningsgraden till a-kassorna kan påverkas. På något längre sikt kan man även fråga sig i vilken utsträckning sådana förändringar får på stödet för de offentliga försäkringssystemen. Detta är något vi kommer att titta vidare på här.

Teori: Två svar på hur policyförändringar formar opinioner

Det finns två huvudsakliga samhällsvetenskapliga teorier som ger olika bud på vilka effekter förändringar i de offentliga trygghetssystemen kan förväntas ge på medborgarnas attityder till välfärdsstaten generellt, och a-kassan specifikt: å ena sidan termostatteorin (Soroka & Wlezién 2010) och å andra sidan omfördelningsparadoxen (Korpi & Palme 1998).

Termostatteorin bygger på en enkel logik om preferenstillfredsställelse och förväntningen att delar av medborgarna i och med höjningen har fått sina önskemål tillgodosedda. Vissa av dem kommer därmed att skifta från att tidigare ha stött en höjning till att nu inte längre stödja en ytterligare höjning, och i vissa fall istället stödja en minskning om de uppfattar höjningen som för stor. På ett aggregerat plan bör alltså höjningen ge upphov till minskat stöd för ytterligare höjningar, främst drivet av de som påverkats av förändringen – preferenserna anpassas som om de reagerade som en termostat. Detta kallar man ofta en *negativ policy-feedback*. Teorin liknar i viktiga avseenden den slutsats de flesta intuitivt skulle sluta sig till. Den har också fått varierande grad av stöd av några tidigare tester på SOM-material (se till exempel Andersson & Oscarsson 2014 respektive Andersson & Bendz 2015).

Vidare kan man dela upp termostatisk policy-feedback baserad på vad vi kan kalla ”individuell” respons, samt politisk eller ideologisk respons. I den mån medborgarna agerar som plånboksröstare, med en nyttokalkyl som utgår från sina egna risker och förutsättningar vad gäller förväntat inkomstbortfall och a-kassetäckning, så kommer en förändring i taket främst att påverka attityderna hos de som faktiskt själva påverkas av höjningen. Med andra ord: om jag tidigare ville höja taket för att få täckning själv, och jag nu fått den täckningen, så kommer jag att anpassa mina preferenser – men inte nödvändigtvis annars. Men man kan också tänka sig termostatisk respons i termer av mer ideologiska preferenser: en person kan ha åsikten att a-kassan bör höjas, snarare än att den bör höjas för personen *själv*.

Tvårs emot den termostatiska intuitionen hävdar dock istället omfördelningsparadoxen att en höjning av t.ex. a-kassan kan leda till att opinionsstödet för ytterligare höjningar, åtminstone i vissa samhällsgrupper, förstärks – alltså en sorts *positiv policy-feedback*. Närmare bestämt menar teorin att medelklassen stödjer socialförsäkringar om de ger just *dem* en standardtrygghet vid arbetslöshet, sjukdom och ålderdom. Denna teori utgör en grundsten i den så kallade maktresursansatsen, ett teoribygge som länge byggt på tanken att en effektiv strategi för att utöka välfärdsstatens omfattning är att ge just medelklassen starka incitament att hålla fast vid den.

De två teorierna är således inte nödvändigtvis motstridiga. Det är fullt möjligt att termostatteorin på ett övergripande plan korrekt förutsäger att en höjning gör att kraven på ytterligare höjningar avtar samtidigt som omfördelningsparadoxen har rätt i att en delpopulation – medelklassen – tvärtom blir mer positivt inställd till ytterligare höjningar.

I de nationella SOM-undersökningarna har sedan år 2007 följande fråga ställts: *Nedan följer ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten om arbetsmarknadsområdet. Vilken är din åsikt om var och ett av dem? – Höja arbetslöshetsersättningen (a-kassan).* Vi kan använda denna fråga för att utvärdera hur inställningen till a-kassan förändrats efter den senaste höjningen av taket, och därmed delvis utvärdera de teoretiska prediktioner som ges ovan av termostatteorin och omfördelningsparadoxen.

Även om frågan inte gäller specifikt en höjning av taket, utan en mer generell höjning (vilket därmed även kan tolkas av respondenterna som en höjning av ersättningsgraden från 80%) så fångar vi med denna fråga förhoppningsvis eventuella förändringar i stöd på grund av takhöjningen, eftersom ersättningsgraden varit konstant under samma tidsperiod. Men frågans formulering gör det osannolikt att vi skall finna stöd för omfördelningsparadoxens idé om att en höjning som ger medelklassen högre standardtrygghet ger upphov till en positiv policy-feedback i gruppens attityder. Ett exempel klagör varför: En person som tjänar 30 000 kr/månad slår redan vid 80 procents ersättningsnivå i taket (20 000 kr/månad), vilket gör att en höjning till 90 procents ersättningsnivå inte ger denne person något utbyte. Också vårt fokus på just arbetslöshetsersättningen bidrar till att göra det osannolikt att en positiv policy-feedback skall uppstå. A-kassan är den socialförsäkring som det är mest osannolikt att effekten skall uppstå i eftersom arbetslöshet främst drabbar arbetarklassen. Annorlunda uttryck är sannolikheten att medelklassen skall drabbas av arbetslöshet långt lägre än att den skall drabbas av sjukdom eller ålderdom (Lindbom 2017). Av detta skäl intresserar vi oss främst för om medelklassens reaktion – till skillnad främst från gruppen med högre inkomster – inte signifikant skiljer sig från noll.

Arbetarklassen förväntas i en nordisk kontext i de flesta realistiska scenarier vara för ”välfärdsstaten”, det vill säga i detta fall vara för en mer generös a-kassa. På motsvarande sätt förväntas överklassen i motsvarande grad istället vara emot. Det är därmed i huvudsak hos medelklassen de olika teoretiska prediktionerna skiljer sig åt. Enligt omfördelningsparadoxen kommer medelklassen i de fall generositeten är riktigt låg att vara ointresserade av höjningar, på marginalen. Är nivåerna i systemet istället så pass höga att de nästan ger även medelklassen standardtrygghet blir de däremot mer intresserade av höjningar. Detta ger upphov till själva namnet omfördelningsparadoxen: en låg ersättningsnivå leder till ett intresse att höja den, medan en högre ersättningsnivå istället ökar intresset.

I fallet med höjningen av taket 2015 skulle en termostateffekt därmed motsvara att delar av populationen har fått sina preferenser för en viss höjning tillfredsställda och att det genomsnittliga stödet för en (ytterligare) höjning därför minskar. En paradoxeffekt skulle istället motsvara att delar av medelklassen hamnar *närmare* den standardtrygghet som redan ges till lägre inkomstkikt och antingen reagerar genom att uppdatera sina preferenser uppåt eller – mer troligt – *inte förändrar preferenserna i negativ riktning.*

Metod

För att utvärdera dessa teorier kommer vi först att göra en enkel jämförelse av stödet för en höjning av a-kassan före och efter reformen. Till att börja med kommer vi att jämföra 2014 med 2015, det vill säga de år som ligger precis runt förändringen. Vidare kommer vi också att titta på tidsfönstret två år före och efter reformen, således 2013–2016. Även om data finns längre tillbaka så är tidigare år än 2013 sannolikt inte särskilt bra jämförelsepunkter då andra förändringar i a-kassan, samt attitydförändringar på grund av den ekonomiska krisen, eventuellt kan spilla över. Samtidigt innebär en begränsning till *enbart* 2014–2015 att vi skulle kasta stora mängder observationer. Det finns också skäl att tro att eventuella effekter kan slå igenom först 2016.

Efter att ha tittat på den genomsnittliga förändringen över tid kommer vi sedan att göra separata jämförelser mellan olika samhällsgrupper för att se om omfördelningsparadoxen får stöd. Ytterligare en uppdelning som är teoretiskt relevant är att titta specifikt på de som förvärvsarbetar. Det är just denna grupp som är berättigade till a-kassa om de blir arbetslösa och därför påverkas mest personligen av förändringar i densamma (tillsammans, förstås, med de som tar ut a-kassa själva – sett till befolkningen som helhet är detta dock en förhållandevis liten grupp).

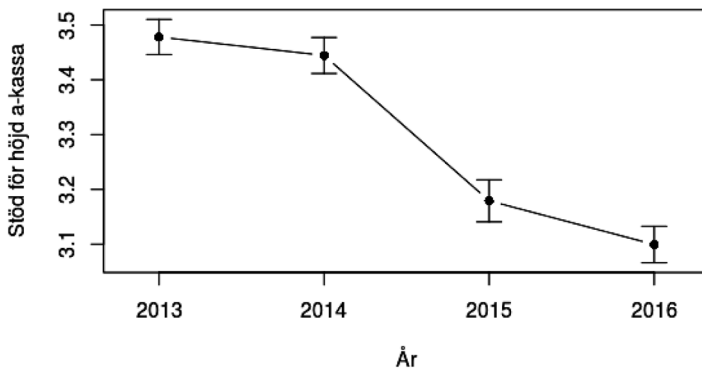
Givetvis är detta inte en design som tillåter någon stark kausal inferens, men det tillåter oss att se huruvida faktiska förändringar åtminstone överensstämmer med endera prediktion, såväl vad gäller riktning som inom vilka grupper.

I avslutningen av kapitlet använder vi oss vidare av data från survey-experiment genomförda av LORE på vårt uppdrag. Dessa beskrivs närmare när de aktualiseras.

Generellt resultat: Stödet för att höja a-kassan minskade efter höjningen

Tittar vi på genomsnittet per år i Figur 1 noterar vi ingen signifikant förändring mellan 2013 och 2014, medan det är tydligt att det 2014–2015 sker en minskning av stödet för förslaget att höja a-kassan. Detta sammanfaller alltså med höjningen av taket. En mindre förändring kan också noteras mellan 2015 och 2016. Vid 2015 års mätillfälle har höjningen av taket precis skett, varför vi kan förvänta oss att en del eventuella effekter på medborgarnas preferenser som reformen kan ha haft också dröjer till nästkommande års mätning. Det finns också anledning att tro att stora delar av befolkningen *de facto* inte känner till höjningen alls (Lindbom 2007; 2015) varför skillnaden i stöd före och efter höjningen troligen framstår som mindre här än vad den egentligen är hos de som känner till den. Kort sagt är skillnaden förmodligen ”utspädd” av den grupp som inte känner till förändringen.

Figur 1 Svenska folkets inställning till förslaget att höja a-kassan, 2013–2016 (medelvärden med konfidensintervall)

Kommentar: Frågan lyder: *Förslag: Höja arbetslöshetsersättningen (a-kassan), med svarsalternativen: Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag, Mycket dåligt förslag.* Frågan är omkodad från sin ursprungliga skala så att högre värden innebär högre stöd.¹

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2016.

Förändringen på befolkningsnivå är således tydligt negativ – och därmed i linje med termostatteorin som förväntar sig att stödet för höjda ersättningar minskar efter att ersättningarna höjts. För att ytterligare testa teorierna skall vi nu också titta på fördelningen över klass.

Specifika klassers reaktion: Lägre medelinkomsttagares attityd oförändrad

Omfördelningsparadoxen lägger störst vikt vid medelklassens attityder till socialförsäkringarna. Det är dock inte solklart vad som avses med begreppet ”medelklass.” Vi testar därför tre olika mått, baserade på subjektiv klassstillhörighet, yrkeskategori respektive inkomstnivå. Till att börja med tittar vi på en jämförelse endast mellan åren 2014 och 2015.

Till att börja med testar vi ett subjektivt klassmått som redovisar vilken klass svarspersonen placerar det egna hushållet i. Detta klassmått är uppdelat enligt kategorierna arbetarhem, jordbrukarhem, tjänstemannahem/högre tjänstemannahem och företagarhus. Antalet respondenter från jordbrukarhus mycket få, varför vi utelämnar denna grupp.

De genomsnittliga värdena för stödet för en höjning av a-kassan skiljer sig mellan grupperna innan 2015. Personer som uppger sig leva i ett arbetarhus ligger i enlighet med våra teoretiska förväntningar klart högre än övriga grupper på i snitt 3,77. De som lever i tjänstemannahem ligger signifikant lägre på 3,50 och 2,92, och lägst ligger företagarhus med 2,72.

Tabell 1 Förändringar i attityder uppdelade per subjektiv klass 2014–2015 (medelvärden)

	Hela populationen			Förvärvsarbetande			N
	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	
Arbetarhem	3,77	3,59	-0,18***	3,71	3,45	-0,26***	1197 / 585
Tjänstemannahem	3,50	3,28	-0,32***	3,35	3,09	-0,26***	1070 / 625
Högre tjänstemannahem	2,92	2,71	-0,21*	2,95	2,91	-0,04	2824 / 193
Företagarhem	2,72	2,51	-0,21	2,67	2,79	+0,12	239 / 117

Kommentar: Frågan lyder: *Förslag: Höja arbetslöshetsersättningen (a-kassan)*, med svarsalternativen: *Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag, Mycket dåligt förslag*. Högre värden innebär högre stöd.

Subjektiv klassuppfattning baseras på frågan *Subjektiv klass: nuvarande hemma*. Kategorin *Jordbrukarhem* är utelämnad då det fanns färre än 50 observationer per år.

Oberoende t-test av medelvärden. *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2015.

När man istället tittar på förändringen i stöd efter höjningen av taket ser resultaten ut som följer: stödet sjunker i samtliga klasskategorier (-0,18 hos arbetarhem, -0,32 respektive -0,21 hos tjänstemannahem) förutom hos företagarhemmen där minskningen inte är statistiskt signifikant. Förändringen är dock som synes större hos tjänstemännen, en skillnad gentemot arbetarna som dock inte i sig är signifikant. När vi begränsar urvalet till respondenter som förvärvsarbetar och därmed själva också sannolikt de facto är berättigade till a-kassa ser vi att minskningen i stöd försvinner hos personer från högre tjänstemannahem.

När ”medelklass” mäts på detta ganska trubbiga sätt finner vi inget stöd för omfördelningsparadoxens hypotes om medelklassens reaktion.

I tabell 2 tittar vi istället på förändringen i attityder uppdelat per yrkeskategori.

Bilden här likartad den vi fann i tabell 1. Signifikanta negativa förändringar återfinns vi hos såväl höga som kvalificerade tjänstemän som hos yrkesutbildade. Hos övriga tjänstemän, företagare samt övriga ser vi dock inga signifikanta förändringar. Med ett urval begränsat till förvärvsarbetande noterar vi att förändringen försvinner hos yrkesutbildade inom handel, service och omsorg.

Om vi betraktar grupperna med rader i mitten av tabellen som medelklass finner vi visst stöd för omfördelningsparadoxens hypotes om medelklassens reaktion genom att övriga tjänstemän och yrkesutbildade inom handel, service och omsorg dels har en positiv attityd till höjning av a-kassan och att förändringen mellan före och efter a-kassehöjningen inte är signifikant. Resultaten för arbetsledare och tekniker är dock ett gränsfall, medan småföretagare inte är relevanta utifrån omfördelningsparadoxens grundläggande perspektiv om en motsättning mellan kapital och arbete.

Tabell 2 Förändringar i attityder uppdelade per yrkeskategori 2014–2015 (medelvärden)

	Hela populationen			Förvärvsarbetande			N
	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	
Höga tjänstemän	3,19	2,80	-0,39***	3,09	2,76	-0,33***	465 / 326
Kvalificerade tjänstemän	3,43	3,12	-0,31***	3,38	3,05	-0,33***	656 / 390
Övriga tjänstemän	3,52	3,39	-0,13	3,40	3,38	-0,2	298 / 140
Småföretagare	2,92	2,79	-0,13	2,62	3,00	+0,38	192 / 94
Arbetsledare/tekniker	3,51	3,21	-0,30*	3,33	2,97	-0,36	221 / 122
Yrkesutbildad inom handel/ service/omsorg	3,64	3,35	-0,29***	3,41	3,42	+0,01	292 / 121
Yrkesutbildade arbetare	3,91	3,51	-0,40**	3,77	3,38	-0,39*	180 / 94
Övriga arbetare	3,81	3,77	-0,04	3,80	3,57	-0,23	251 / 126

Kommentar: Se kommentar, tabell 1.

Yrkeskategori är baserat på det yrke svarspersonen har angivit och sedan kategoriserat enligt *European ESeC*. Kategorin *Lantbrukare med flera* är utelämnad då det fanns färre än 50 observationer per år.

Oberoende t-test av medelvärden. *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2015.

Vi skall också testa ett sista klassmått av mer konkret karaktär, nämligen inkomstnivå. SOM innehåller inkomstdata på individnivå i kategorier med jämna skalsteg á 5 000 kr. För att förenkla denna variabel något delar vi in dessa i följande kategorier: låginkomsttagare (mindre än 20 000 i månaden), lägre medelinkomsttagare (20 000–30 000 i månaden), högre medelinkomsttagare (30 000–40 000 i månaden) samt höginkomsttagare (mer än 40 000 i månaden).

Före reformen ligger stödet för en höjning i förväntad fallande ordning efter inkomstkategori, från 3,66 hos låginkomsttagarna till 2,97 hos höginkomsttagarna. Detsamma gäller hos de förvärvsarbetande, med något lägre snitt över samtliga kategorier.

Tittar vi istället på förändringen mellan 2014 och 2015 blir det mycket tydligt att de lägre medelinkomsttagarna sticker ut, både som helhet och när vi bara tittar på förvärvsarbetande. I samtliga övriga inkomst kategorier ser vi en signifikant minskning. Något som är viktigt att ha i åtanke här är att det är just i det inkomstskikt där vi borde förvänta oss den minsta minskningen, eftersom denna inkomstkategori ligger precis så att de täcks, eller precis ovanför, av den nya höjningen. Detta resultat ger visst stöd åt omfördelningsparadoxen även om dess företrädare inte tänker i termer av inkomst kategorier (Korpi & Palme 1998).

Tabell 3 Förändringar i attityder uppdelade per inkomstgrupp 2014–2015 (medelvärden)

	Hela populationen			Förvärvsarbetande			N
	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	Före (2014)	Efter (2015)	Skillnad	
Låginkomsttagare (<20 000)	3,66	3,40	-0,26***	3,57	3,32	-0,25	1 144 / 169
Lägre medelinkomsttagare (20 000-30 000)	3,52	3,43	-0,09	3,50	3,46	-0,06	856 / 596
Högre medelinkomsttagare (30 000-40 000)	3,37	3,07	-0,30***	3,40	3,02	-0,38***	596 / 491
Höginkomsttagare (>40 000)	2,97	2,70	-0,27**	2,89	2,78	-0,11	436 / 357

Kommentar: Se kommentar, tabell 1.

Inkomstkategorierna baserade på frågan *Personlig månadsinkomst*.

Oberoende t-test av medelvärden. *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2014 och 2015.

När vi sträcker ut analysen till hela årsspannet 2013–2016 blir det viktigare att ta hänsyn till andra saker som kan variera över tid samt eventuellt kan variera mellan urvalen. Vi kontrollerar därför för den linjära tidstrenden, samt för vissa personkaraktäristika (varierar mellan vilka kategorier vi tittar på och redovisas kommentarerna under varje tabell).

Tabell 4 Förändringar i attityder (före och efter höjning) uppdelade per subjektiv klass 2013–2016 (med kontroller)

	Hela populationen	Förvärvsarbetande	N
Arbetarhem	-0,13	-0,23	2 310 / 1 145
Tjänstemannahem	-0,27**	-0,18	2 177 / 1 274
Högre tjänstemannahem	-0,04	0,24	646 / 370
Företagarhem	-0,01	0,37	468 / 238

Kommentar: Se kommentar, tabell 1.

Kategorin *Jordbrukarhem* är utelämnad då det fanns färre än 50 observationer per år.

OLS-modeller. Estimatet är den kvarvarande skillnaden mellan före (2013-2014) och efter (2015-2016) höjningen av taket vid kontroll för den linjära tidstrenden (år), ålder, kön samt utbildningsnivå. *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2016.

När vi återbesöker subjektiv klasstillhörighet med har vi förutom tidstrenden med kontroller för ålder, kön och utbildning. Här ser vi att det bara finns en signifikant

minskning för tjänstemannahemmen, och denna försvinner när vi begränsar oss till förvärvsarbete.

Inga skillnader är signifikanta bland de förvärvsarbete, men förändringarnas riktning är helt fel utifrån omfördelningsparadoxens perspektiv.

Tabell 5 Förändringar i attityder (före och efter höjning) uppdelade per yrkeskategori 2013–2016 (med kontroller)

	Hela populationen	Förvärvsarbete	N
Höga tjänstemän	-0,42***	-0,35**	945 / 672
Kvalificerade tjänstemän	-0,32*	-0,31*	1 398 / 838
Övriga tjänstemän	-0,10	0,04	637 / 338
Småföretagare	-0,08	0,87*	337 / 166
Arbetsledare/tekniker	-0,25	-0,50	366 / 188
Yrkesutbildad inom handel/ service/omsorg	-0,13	0,29	702 / 319
Yrkesutbildade arbetare	-0,29	-0,20	348 / 167
Övriga	-0,01	-0,10	544 / 247

Kommentar: Se kommentar, tabell 1.

Yrkeskategori baserad på *European ESeC*. Kategorin *Lantbrukare med flera* är utelämnad då det fanns färre än 50 observationer per år.

OLS-modeller. Estimatet är den kvarvarande skillnaden mellan före (2013–2014) och efter (2015–2016) höjningen av taket vid kontroll för den linjära tidstrenden (år), ålder, kön samt utbildningsnivå.
*: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2016.

För yrkesindelningar försvinner förändringen vi observerade i tabell 2 för grupperna yrkesutbildade samt arbetsledare/tekniker.

Liksom i tabell 2 finns visst stöd för omfördelningsparadoxens hypotes om medelklassens reaktion om vi betraktar mittengrupperna (rad) som medelklass. Skillnaderna är inte signifikanta för övriga tjänstemän och yrkesutbildade inom handel, service och omsorg, men förändringens riktning är i alla fall den som teorin förväntar sig. Återigen är dock arbetsledare och tekniker ett tveksamt fall även om den negativa förändringen inte är signifikant. En närmare analys av de personliga inkomsterna inom dessa yrkeskategorier visar vidare att arbetsledare och tekniker i genomsnitt tjänar nästan lika mycket som kvalificerade tjänstemän, vilket är ungefär 0,8 skalsteg (motsvarande 5 000 kr/månad) mer än övriga tjänstemän och nästan två skalsteg mer än yrkesutbildade inom handel, service och omsorg. Utifrån tankegången att lönen är avgörande för intresset är skillnaderna således inte förvånande.

I nästa tabell gör vi motsvarande analys för olika lönekategorier.

Tabell 6 Förändringar i attityder (före och efter höjningen av a-kassan) uppdelade per inkomstkategori 2013–2016 (med kontroller)

	Hela populationen	Förvärvsarbetande	N
Låginkomsttagare (<20 000)	-0,34***	-0.209	1758 / 293
Lägre medelinkomsttagare (20 000-30 000)	0,04	0.229	1543 / 1078
Högre medelinkomsttagare (30 000-40 000)	-0,34**	-0.437***	1063 / 880
Höginkomsttagare (>40 000)	-0,27	-0.139	780 / 654

Kommentar: Se kommentar, tabell 1.

Inkomstkategorierna baserade på frågan *Personlig månadsinkomst*.

OLS-modeller. Estimatet är den kvarvarande skillnaden mellan före (2013-2014) och efter (2015-2016) höjningen av taket vid kontroll för den linjära tidstrenden (år), ålder, kön, utbildningsnivå samt yrkeskategori (ESeC). *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013–2016.

När vi istället tittar på inkomstgrupperna igen (där vi också lagt till en kontrollvariabel för yrkeskategorierna ovan) hittar vi mycket likartade resultat som med den enkla jämförelsen 2014-2015. De lägre medelinkomsttagarna, sticker än en gång tydligt ut. Här finns det till och med en tendens till ökning av stödet, men denna förändring är inte signifikant. De resultaten ger åter ett visst stöd för omfördelningsparadoxens hypotes om medelklassens reaktion.

Det förefaller som att för inkomstgrupperna är resultaten mer konsistenta, och även när vi i det sista steget korrigerar för yrkeskategori så står sig resultaten. Som mått på medelklass, visavi termostatteorierna samt omfördelningsparadoxen, verkar således faktisk inkomst vara den kategorisering som fungerar marginellt bättre - åtminstone när vi som här tittar på inställning till arbetslöshetsförsäkringen. Det är framför allt mycket tydligare vad mekanismen är (rationalitet och egenintresse) när man kopplar inkomst till olika nivåer på den maximala ersättningen än vad mekanismen är när man finner att en yrkesgrupp, som t.ex. övriga tjänstemän, skiljer sig från en annan yrkesgrupp vad gäller attityd till den maximala ersättningen.

En kompletterande experimentell studie

Vi kompletterar ovanstående analyser med ett experimentellt upplägg och data från den stora Medborgarpanel som drivs av opinionslaboratoriet LORE² vid Göteborgs universitet. Medborgarpanelen består av mer än 60 000 aktiva respondenter runt om i Sverige. Huvuddelen av deltagarna är självrekryterade och panelen är därför inte statistiskt representativ. De självrekryterade respondenterna används främst till randomiserade experimentstudier eller paneldatainsamlingar där fokus ligger

på förändring över tid inom individer eller inom särskilda grupper. Detta gör Medborgarpanelen till ett viktigt komplement till konventionella riksrepresentativa undersökningarna som genomförs vid SOM-institutet.

Ett urval paneldeltagare har fått frågan hur de ställer sig till en höjning av taket i a-kassan. Denna frågeformulering är som vi förklarade tidigare mer lämplig vid ett test av välfärdsparadoxen. Svartalternativen på en 13-gradig skala gav respondenterna möjlighet att säga med hur många tusen kronor taket borde höjas alternativt sänkas. I kontrollgruppen gavs ingen information, medan den experimentgrupp vi redovisar här fick informationen att den maximala ersättningen från a-kassan är 20 000 kr per månad. Endast de respondenter som givit löneuppgifter vid det aktuella undersökningstillfället ingår.

Skillnaderna mellan kontrollgrupp och experimentgrupp för några olika inkomstgrupper såg ut på följande sätt:

Tabell 7 Informationseffekt på stödet för höjning av a-kassans tak i olika inkomstgrupper (heltidsarbetande)

Heltidsarbetande: Lön	-23 000	23 000-30 000	30 000+
a-kassa takhöjning	-0.05	0.570**	0.131
N	56	219	497

Kommentar: Paneldeltagarna fick frågan "Vilken är din inställning till högsta ersättningen (tak) i a-kassan? Högsta ersättningen i a-kassan bör..." och svartalternativen varierade mellan "höjas med 6 000 kr eller mer" och "sänkas med 6 000 kr eller mer". Varje skalsteg motsvarade 1 000 kr. Experimentgruppen fick före frågan tilläggsinformationen "Högsta ersättningen (tak) i a-kassan är idag ca 20 000 kr/månad före skatt", medan kontrollgruppen inte fick någon information. De värden som redovisas på mittenraden visar den genomsnittliga skillnaden mellan svaren i kontroll- och experimentgrupp för respektive inkomstkategori. *: $p < 0,1$ **: $p < 0,05$ ***: $p < 0,01$.

Källa: LORE, Medborgarpanelen 21.

Det centrala resultatet i tabellen är att (i princip) samma inkomstgrupper som i LORE avviker från övriga. Den grupp som tjänar mellan 23 000 och 30 000 kr i månaden blir påtagligt mer positivt inställda till en höjning av taket i a-kassan när de informeras om takets nuvarande nivå. I genomsnitt vill dessa respondenter höja taket med 570 kronor per månad. Antalet respondenter i gruppen låginkomsttagare är väldigt låg, men dessa vill inte höja taket ytterligare. I gruppen med högre inkomster är gruppskillnaden inte signifikant, trots ett stort N.

Sammanfattningsvis finner vi såväl i SOM-data som i LORE-data svagare respektive starkare tendenser att gruppen med inkomster mellan 20 000 och 30 000 skiljer sig från övriga när det gäller reaktionerna på höjningen av a-kassan. Kopplingen i SOM-data är en korrelation, men experimentupplägget i LORE-data ger en tydlig indikation på kausalitet. Det experimentella upplägget i LORE gör att mätbara effekter enbart uppstår om respondenterna inte känner till takets nuvarande nivå

och om informationen påverkar deras attityd. SOM-data stärker här resultaten. Att vi finner skillnader mellan inkomstgrupperna här tyder på att ganska många respondenter känner till att en höjning har genomförts, vilket innebär att LORE-data *underskattar* nivån på den positiva policy-feedback vi kan konstatera i tabell 7.

Slutsats

En första slutsats är att den positiva policy-feedback som omfördelningsparadoxen talar om som förväntat är frånvarande i SOM-data. Även om mindre tendenser av denna typ kan anas i vissa modeller är de inte statistiskt signifikanta. I huvudsak minskar istället stödet för fortsatta höjningar av a-kassan efter höjningen. I aggregat är därför förändringen termostatisk. Minskningen uteblir dock hos de som ligger precis under eller över det nya taket, där vi istället inte observerar någon förändring alls. Här finner vi alltså visst stöd för en svagare härledning av omfördelningsparadoxen: att den lägre medelklassen skiljer sig från främst de med högre löner genom att i signifikant mindre utsträckning motsätta sig ytterligare höjningar av a-kassan.

Vad gäller hur vi bör se på begreppet ”medelklass” tyder SOM:s data angående a-kassan på att inkomstkategori fångar ett sådant medelklassintresse lika bra eller bättre än yrkeskategori. Subjektiv klasstillhörighet hjälper oss inte att hitta medelklassens avvikelser från det generella mönstret. Detta kan ha implikationer för vidare studier med liknande data där inkomstdata finns tillgängligt men där svar gällande andra typer av klassificering inte samlats in.

Rent metodologiskt kan vi inte dra några starka slutsatser om kausaliteten i de förändringar i stödet för ytterligare a-kassehöjningar som vi observerar mellan 2014 och 2015. Vi vet alltså inte om den minskning vi ser faktiskt är på grund av höjningen av taket. Många saker kan ha hänt mellan 2014 och 2015 som också påverkat stödet för a-kassan, och data ger bara begränsade möjligheter att kontrollera för andra tänkbara kausala faktorer. Vi kan med hjälp av SOM-data dock utvärdera huruvida data är konsistenta med den ena teorin eller den andra.

Det surveyexperiment som vi genomfört med hjälp av LORE visar dock tydliga informationseffekter just för medelklassen (i inkomsthänseende). Resultatet från experimentstudier blir i kombination med analysen av upprepade tvärsnittsdata från SOM särskilt intressant eftersom de senare tyder på att många respondenter redan känner till a-kassenivån och att effekten därför underskattas i experimentet. Medan experimentet stärker kausala tolkningar av resultaten tyder tvärsnittsanalyserna på att resultaten kan generaliseras till verkliga sammanhang, varför kombinationen av metoder är särskilt fruktbar.

Noter

- ¹ Det finns en metodologisk diskussion om hur man bör hantera variabler på ordinalskalenivå. Å ena sidan kräver beräkningar av medelvärden i strikt mening en kontinuerlig skala. Å andra sidan kan man i vissa fall, när det finns ett större antal kategorier, behandla även ordinalskalevariabler som om de vore kontinuerliga. För att försäkra oss om att samma mönster syns om vi istället behandlar stödet för ytterligare höjningar i a-kassan som en dikotom variabel har vi även testat att dela upp skalan i de som stödjer en ytterligare höjning (*Mycket bra förslag, Ganska bra förslag*), och de som är neutrala eller inte stödjer en höjning (*Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag, Mycket dåligt förslag*). Resultaten är då desamma: andelen som stödjer en ökning sjunker från 52% till 41% mellan 2014 och 2015 ($p < 0.001$) och ytterligare till 38% 2016 ($p < 0,05$).
- ² Se <http://lore.gu.se/>

Referenser

- Andersson, Dennis & Anna Bendz (2015) Hur reagerar opinionen på ökad flyktingmottagning? I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Andersson, Dennis & Henrik Oscarsson (2014) Medelklassuppror i väst? I Annika Bergström & Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Korpi, Walter & Joakim Palme (1998). "The Paradox of Redistribution and Strategies of Redistribution". *American Sociological Review*. 63: 661-687.
- Lindbom, Anders (2007). "Obfuscating Retrenchment". *Journal of Public Policy*. 27: 129-151.
- Lindbom, Anders (2015). "The Paradox of Redistribution in Times of Austerity". Uppsats presenterad på APSA, September 2015.
- Lindbom, Anders (2017). "The Micro-link in the Paradox of Redistribution". Uppsats presenterad på SOFI, Stockholms universitet, Mars 2017.
- Soroka, Stuart N. & Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy*. Cambridge, Cambridge University Press.

REPRESENTATION AV FOLKVIJLAN I KÄRNKRAFTSFRÅGAN

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Åsiktöverenskommelse mellan väljare och valda är någonting positivt och eftersträvansvärt i en representativ demokrati. Här kan kärnkraftsfrågan i Sverige tjäna som ett gott föredöme. Speciellt under senare år, under 2000-talet. År 2010, när svenska folket ville använda kärnkraften långsiktigt, beslöt riksdagen att öppna upp för möjligheten av ny kärnkraft i Sverige. När sedan folket ändrade sig under intryck av olyckan i Fukushima visade sig den tillsatta Energikommissionen responsiv och levererade en överenskommelse om att avveckla kärnkraften. Två mycket olika politikerbeslut, men båda i samklang med folkviljan. Så skall representativ demokrati fungera när den låter folkviljan styra.

Kampen om kärnkraften är en av svensk politisk historias längsta och mest intensiva konflikter. Den inleddes i mitten av 1970-talet och var som hetast i valet 1976 och i samband med folkomröstningen 1980 (Holmberg och Asp 1984). Sedan dess har motsättningarna trappats ned något men flammats upp i samband med olyckan i Tjernobyl i slutet av 1980-talet och diskussionerna kring stängningen av Barsebäck i slutet av 1990-talet. Under 2000-talet har konflikten till en del ändrat karaktär i och med Centerpartiets omsvängning och blivit mer av en traditionell vänster-högermotsättning. Alliansens beslut 2009/10, under motstånd från de Rödgröna, att avveckla kärnkraftens avvecklingsplan och öppna upp för möjligheten att satsa på ny kärnkraft i Sverige illustrerar detta.

Härdsmältan i Fukushima våren 2011 gjorde ånyo kärnkraften till en aktuell fråga. Men innebar samtidigt att alla tankar på mer och snar ny kärnkraft skrinlades. Kärnkraftsförespråkarnas entusiasm minskade också under inverkan av fallande elpriser, ett överskott av elproduktion och det tyska beslutet att avveckla all kärnkraft. Man insåg att kärnkraften inte var lika behövlig som tidigare. Produktion av el via förnybara energikällor (vind och sol) hade dessutom börjat bli både billigare och mer effektiv. Utvecklingen på marknaden gick kärnkraftsmotståndarnas väg.

Allt detta samverkade till att kampen om kärnkraften kunde tonas ned på politikernivå. Möjligheterna till en bred överenskommelse om energin ljusnade. En möjlighet som Energikommissionen tillvaratog. I juni 2016, och mer slutgiltigt i januari 2017, tillkännagavs en blocköverskridande överenskommelse mellan fem partier i energifrågan. Över fyrtio års politisk strid om kärnkraften var tillsynes

över. De två regeringspartierna S och MP tillsammans med tre allianspartier C, KD och M lyckades enas och fick till följande något mångtydiga skrivning:

”Överenskommelsen utgör en gemensam färdplan för en kontrollerad övergång till ett helt förnybart elsystem, med mål om 100 procent förnybar elproduktion år 2040. Detta är ett mål, inte ett stoppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut.” (SOU 2017:2, sid 13).

Det politiska kärnbeslutet är att kärnkraften skall vara avvecklad år 2040 och att all elproduktion då skall vara förnybar. En seger för kärnkraftsmotståndarna som dock måste sockras för att kunna sväljas av kärnkraftsanhängarna – alltså lades följdmeningen till om inget stoppdatum, inget förbud och ingen stängning av kärnkraft med politiskt beslut. Men kärnkraftsmotståndarna har anledning att jubla försiktigt. Förra gången Sverige bestämde sig för en avveckling av kärnkraften blev det inget av. När kärnkraften skulle vara avvecklad 2010 bestämde riksdagen tvärtom att möjliggöra ny kärnkraft. Och det utan en ny folkomröstning. Den sockrade meningen gör det möjligt att ännu en gång *inte* fullfölja en avvecklingsplan. En svekdebatt lär det i så fall bli. Men kärnkraftsanhängarnas ”brasklapp” från 2017 om ingen ”stängning av kärnkraft med politiska beslut” kan då komma till nytta.

Energikommissionens beslut är ett ställningstagande på politisk elitnivå, där det avgörande är att Sveriges två regeringsbärande partier Socialdemokraterna och Moderaterna är delaktiga i överenskommelsen. Det skall borga för en långsiktig hållbarhet och en nedpolitisering av kampen om kärnkraften, speciellt eftersom också Centerpartiet – den viktigaste borgerliga frondören i kärnkraftskonflikten – skrivit under på överenskommelsen. Dock att två anti-etablissemangspartier Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna, liksom Alliansens Liberalerna, inte ingår i Kommissionens kompromiss antyder att en fullständig avpolitisering kanske inte kommer att hända. Vänsterpartiet förordar en snabbare kärnkraftsavveckling än Energikommissionen medan Sverigedemokraterna och Liberalerna inte vill låsa fast sig vid något stopp för kärnkraft.

Frågan i detta kapitel gäller hur opinionsläget i kärnkraftsfrågan såg ut bland svenska folket hösten 2016 när Energikommissionen fattade sina beslut. Ville en majoritet fortfarande avveckla kärnkraften som man velat sedan 2011 under intryck av olyckan i Fukushima? Och vad tyckte de olika partiernas sympatisörer? Hade partierna stöd för sina olika ställningstagande bland sina egna väljare? Frågorna är centrala i en representativ demokrati. Representerar politikernas handlande i Energikommissionen svenska folkets vilja?

Folket vill avveckla kärnkraften

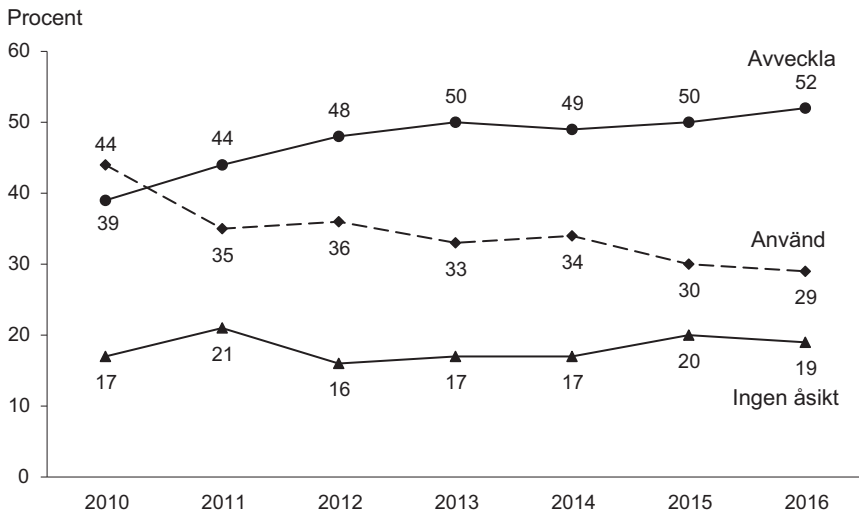
Den opinionsomsvängning som inleddes efter Fukushimaolyckan fortsatte även under år 2016. Stödet för en avveckling av kärnkraft i Sverige ökade till 52 procent

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige 2010–2016 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12	12
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38	40
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktorerna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25	22	19
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9	8	10
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20	19
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738	1 650

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?* Svarsalternativen framgår i tabellen. Frågan ställdes för första gången i SOM 2010. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 2010–2016 (procent)

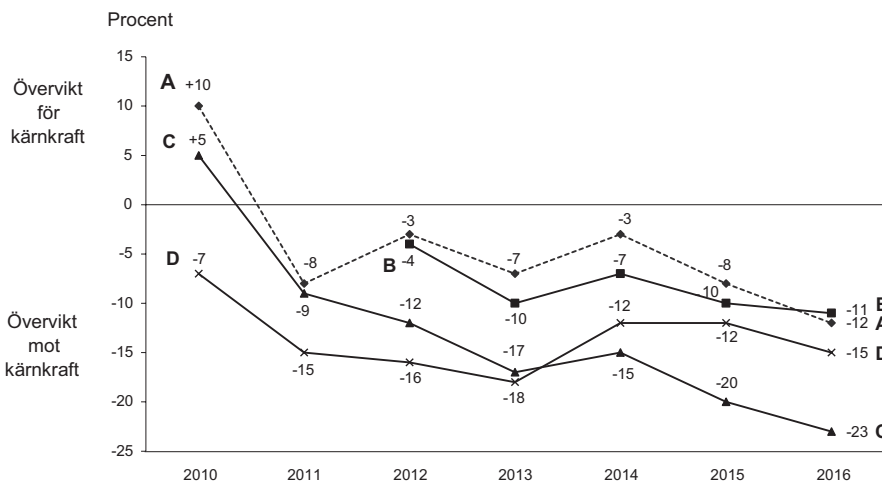
Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningar. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 700 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM:s höstmätning 2011.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

efter att ha varit endast 39 procent år 2010 innan härdsmältan i Japan (se tabell 1 och figur 1). Jämfört med 52 procent som ville avveckla kärnkraften i mätningen 2016 var andelen som kunde tänka sig att långsiktigt använda kärnkraften 29 procent medan 19 procent inte hade någon åsikt. En mycket klar övervikt för en kärnkraftsavveckling med andra ord. Energikommissionens majoritetsbeslut att kärnkraften skall avvecklas i Sverige har stöd av folkmajoriteten. Huruvida det stödet omfattar en avveckling till just år 2040 vet vi inte. Det har inte undersökts.

Slutsatsen att avvecklingsåsikten har ett tydligt överläge i opinionen – och att det överläget förstärkts under senare år efter Fukushima – beläggs av flera andra mätningar i SOM-undersökningen. Fyra olika mätserier som forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* studerar systematiskt indikerar en och samma utveckling.¹ Opinionsstödet för kärnkraften minskar tydligt omedelbart efter olyckan i Fukushima, och fortsätter sedan att minska, speciellt åren 2015 och 2016. Alla mätserierna pekar på en klar övervikt för att kärnkraften bör avvecklas.² Mätresultaten sammanfattas i figur 2.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010–2016 (balansmått)

- A:** Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B:** Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C:** Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D:** Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: De fullständiga resultaten redovisas i Hedberg och Holmberg (2017).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

Sociala, ideologiska och partipolitiska opinionsmönster

Härdsmltan i Fukushima försvagade stödet för kärnkraften i Sverige – totalt i hela opinionen och i de allra flesta sociala och politiska grupper. Vissa undantag fanns, till exempel bland redan mycket negativa kärnkraftsmotståndare som Vänsterpartiets sympatisörer där motståndet inte ökade ytterligare. Men för alla övriga partiers väljare och i alla viktigare sociala grupper minskade stödet för kärnkraften som en följd av Fukushimaolyckan. Dock, nedgången i stödet var förhållandevis likformig vilket innebar att det sociala och politiska mönstret i kärnkraftsopinionen förblev detsamma efter olyckan som det varit före. Det betyder att 2010 före olyckan och 2016 efter olyckan är kvinnor klart mindre positiva till kärnkraft än män, unga mindre positiva än äldre, arbetare mindre positiv än högre tjänstemän och företagare, landsbygdsbor något mindre positiva än storstadsbor liksom lågutbildade något mindre positiva än högutbildade.

Ideologiskt och partipolitiskt är skillnaderna också desamma före och efter Fukushima, men åsiktsdifferenserna är mycket större än när det gäller opinionskillnaderna mellan olika sociala grupper. Personer med en subjektiv identifiering åt vänster är klart mindre för kärnkraft än personer med en subjektiv identifiering åt höger. Motsättningen har inte mattas av. Den är lika uttalad 2016 som 2010. Kampen om kärnkraften är idag en vänster-högerfråga och det har inte ändrats av Fukushimakatastrofen (Holmberg 2016).

Det partipolitiska mönstret är likaledes stabilt sedan före Fukushima. Sympatisörer till MP och V är minst positiva till kärnkraft, följda av anhängare till S, C och KD, medan L-, M- och SD-sympatisörer är mest positiva. I mitten tenderar S-sympatisörer vara något mindre för kärnkraft än C- och KD-anhängare i enlighet med vänster-högerpositioneringen. Det nya partiet Feministiskt Initiativ har sympatisörer som tillsammans med Miljöpartiets väljare är minst positiva till kärnkraft (se tabell 2).

Representerar partierna sina väljare i kärnkraftsfrågan?

Energikommissionens överenskommelse om att kärnkraften skall avvecklas var i samklang med folkviljan. En klar övervikt bland svenska folket ville hösten 2016 att kärnkraften långsiktigt skulle avvecklas i Sverige. Ett positivt besked för svensk representativ demokrati. Åtminstone om vi tycker det är positivt om väljare och valda går hand i hand snarare än åt olika håll. Om vi ser på motsvarande resultat för de olika partierna ser bilden också likartad ut och alltså i huvudsak positiv ut. I de flesta fall finner vi en överensstämmelse mellan partiernas ställningstagande i kommittén och vad deras väljare tycker.

Fyra av de fem partier som undertecknade överenskommelsen om en *de facto* kärnkraftsavveckling senast 2040, hade hösten 2016 en tydlig övervikt bland sina sympatisörer för en långsiktig avveckling. Det gäller för S med 59 procent för en

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet 2010–2016 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Samtliga	44	35	36	33	34	30	29
Man	57	49	47	47	47	44	40
Kvinna	31	23	25	19	22	18	19
16-29	30	21	25	23	28	21	24
30-49	41	36	34	35	34	28	31
50-64	40	38	40	34	33	30	29
65-85	49	40	40	34	36	33	30
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28	28
Medellåg	45	32	35	38	39	32	30
Medelhög	44	40	37	32	36	27	29
Högutbildade	47	40	37	32	31	28	30
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25	26
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32	32
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39	40
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21	13
Företagarhem	50	38	52	36	46	38	34
Landsbygd	40	32	35	32	32	30	20
Tätort	42	32	39	38	34	31	26
Stad	47	38	38	33	35	30	32
Storstad	43	36	32	31	35	26	32
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9	13
Något till vänster	27	26	28	23	25	17	16
Narken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23	26
Något till höger	58	43	52	45	47	43	39
Klart till höger	70	60	67	58	56	56	60
V	14	21	13	12	16	15	15
S	33	29	27	25	26	16	20
MP	13	10	18	11	8	8	2
C	38	25	27	17	32	27	24
FP/L	62	53	43	38	49	45	50
KD	51	39	34	40	42	46	20
M	63	51	58	53	53	39	43
SD	63	54	50	49	49	53	48
FI	-	-	-	-	-	12	0
Inget parti	24	21	16	20	24	25	19

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningen ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 500–1 700 respektive undersökningsår. För de mindre partierna KD och FI är antalet svarande mycket begränsat, kring 25–35 personer år 2016.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

avveckling mot 20 procent jämfört med, för MP (84/2), för C (66/24) och för KD (42/29). Enda avvikaren är Moderaterna där något fler sympatisörer vill använda kärnkraften (43 procent) snarare än avveckla den (41 procent). Men alltså även för Moderaterna var det inte långt ifrån att ställningstagandet i Energikommisionen hade avspeglat partiets väljaropinion. Dagens moderata sympatisörer är splittrade bra nära mittitu i kärnkraftsfrågan. Då är det inte alltid lätt att representationen hamnar rätt.

Två av de tre partier som *inte* skrev under kommissionens överenskommelse uppvisar även de en överensstämmelse mellan partiets ställningstagande och deras väljares åsikter i kärnkraftsfrågan. En övervikt av Liberalernas (37/51) och Sverigedemokraternas (34/48) sympatisörer ville *inte* avveckla kärnkraften. Och deras företrädare i kommittén skrev inte under avtalet. Vi har en representativ korrespondens mellan väljares vilja och valdas handling.

När det gäller Vänsterpartiet kan man resonera åt lite olika håll. För det första, partiets sympatisörer är klart negativa till kärnkraft (76/15), tillsammans med MP:s och FI:s anhängare de mest negativa. Ur det perspektivet kan man hävda att partiet borde stött överenskommelsen, precis som Miljöpartiet gjorde. Men, å andra sidan, V-sympatisörer är så tydligt och kanske också intensivt negativa till kärnkraft att de förordar en snabbare avveckling än till 2040. Och i så fall kan partiets reservation mot överenskommelsen ses som en representation av denna extra negativa inställning till kärnkraften.

Om man gör en dylik positiv tolkning av representationsresultatet för Vänsterpartiet, kan man på ett motsvarande sätt vända på resultatet för Miljöpartiet. MP:s väljare är de som är allra mest för en kärnkraftsavveckling, något mer så än V:s väljare. Alltså borde partiet precis som V ställt sig utanför överenskommelsen, under antagandet att deras sympatisörer, liksom V:s, vill bli av med kärnkraften snabbare än till 2040. Men så betedde sig inte MP i kommissionen. Man var ett regeringsparti och kompromissade med sin egentliga kärnkraftsåsikt, och gick med på en kärnkraftsavveckling så sent som 2040.

Huvudslutsatsen av vår test av partiernas representativitet i kärnkraftsfrågan är mycket positiv. Tydlig samklang mellan väljare och valda i fem partier (S, C, KD, L, SD), diskutabel samklang i två partier (V, MP) och en minsta möjliga motklang i ett parti (M). Ett kanske överraskande positivt resultat för många. Dock inte överraskande för oss som följt forskningen på området.

Representativ demokrati som den bör vara

Åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda i kärnkraftsfrågan har aldrig varit direkt dålig i Sverige. Åtminstone inte relativt sett i jämförelse med motsvarande resultat för andra konfliktfrågor. I de åtta representationsundersökningar med fokus på åsiktsöverensstämmelse som Sören Holmberg genomfört under åren

1985–2014 har kärnkraftsfrågan rangordningsmässigt hamnat sämst topp fyra bland ett tjugotal sakfrågor vid inte mindre än fem tillfällen – 1985 (4:a), 2002 (4:a), 2006 (3:a), 2010 (3:a) och 2014 (1:a).³ Vid övriga tre mättillfällen under slutet på 1900-talet placerade sig kärnkraftsfrågan något sämre – 1988 (14:e), 1994 (15:e) och 1998 (6:e).

Den förhållandevis goda åsiktsrepresentationen i kärnkraftsfrågan gäller också dynamisk representation när vi över tid följer i vad mån opinionsförändringar bland väljare och valda följs åt eller går åt olika håll. Här har kärnkraften mycket tydligt uppvisat en parallellitet i åsiktsutvecklingen i riksdagen och bland väljare (Holmberg 2010). Väljare och valda har åsiktsmässigt följts nära åt under de trettio år vi kunnat studera opinionsförändringarna. Oftast med väljaropinion först och ledamöterna följande efter (1985–2010) – representation nedifrån. Men senast med ledamöterna först och väljarna följande efter (2010–2014) – representation ovanifrån (Holmberg & Hedberg 2017).

Våra resultat för hur väl Energikommisionens överenskommelse om att avveckla svensk kärnkraft avspeglar folkopinionen faller alltså väl in i ett mönster vi sett tidigare. Med undantag för några år mot slutet av 1900-talet efter Tjernobyl-katastrofen och när avvecklingen av reaktorerna i Barsebäck stod i centrum för energidebatten, har åsiktsöverensstämmelsen mellan väljare och valda varit relativt god i Sverige. Och så måste också åsiktskongruensen mellan Kommissionens beslut och folkopinionen bedömas vara. En majoritet svenskar ville hösten 2016 avveckla kärnkraften. Energikommisionen höll med och slöt ett avtal mellan fem partier, inklusive de två regeringsbärande partierna S och M, om att så skulle ske.

Åsiktsöverensstämmelsen omfattade dessutom flertalet av partierna i riksdagen. Det vill säga att ledamöter och väljare inom de olika partierna var åsiktsmässigt överens om respektive partis ställningstagande i Energikommisionen. Det gäller generöst tolkat för sju av åtta partier, eller mer restriktivt för fem av åtta partier. Det enda parti i Energikommisionen som mycket nätt inte representerade sina egna väljares åsiktsöverikt i kärnkraftsfrågan är Moderaterna. Något fler M-sympatisörer vill använda kärnkraften, inte avveckla den, hösten 2016. I Energikommisionen stödde dock partiet den långsiktiga överenskommelsen om en kärnkraftsavveckling.

Slutet gott dock. Om vår ideala normativa förväntan är att graden av åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda bör vara god i olika omtvistade sakfrågor, kan kärnkraftsfrågan tjäna som ett gott föredöme. Speciellt under senare år, under 2000-talet. När svenska folket ville långsiktigt använda kärnkraften 2010 beslöt riksdagen att öppna upp för möjligheten av ny kärnkraft i Sverige. När folket sedan ändrade sig under intryck av Fukushima-katastrofen visade sig Energikommisionen responsiv och levererade en överenskommelse om en avvecklad kärnkraft. Representativ demokrati när den är som den ska och låter folkviljan styra.

Noter

- ¹ Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* startades i nuvarande form år 1999. Det leds av Sören Holmberg och Per Hedberg med ekonomiskt stöd av Energimyndigheten. Se Hedberg och Holmberg 2017a.
- ² Eller försiktigare uttryckt – kan tolkas som en klar övervikt för att kärnkraften bör avvecklas. Två av enkätfrågorna nämner inte explicit ordet avveckling i frågetexten.
- ³ Resultaten gäller för en jämförelse mellan samtliga röstberättigade och samtliga riksdagledamöter. Se Holmberg och Esaiasson 1988, Esaiasson och Holmberg 1996, Holmberg 1995, Holmberg 2002, Holmberg 2004, Holmberg 2010, Holmberg 2014 och Holmberg and Hedberg 2017b.

Referenser

- Esaiasson, Peter och Holmberg, Sören (1996). *Representation from Above*. Aldershot: Dartmouth.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2017a). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Hedberg, Per (2017b). The Will of the People? Swedish Nuclear Power Policy. I Muller, Wolfgang och Thurner, Paul (red) *The Politics of Nuclear Energy in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören och Esaiasson, Peter (1988). *De folkvalda*. Stockholm: Bonniers.
- Holmberg, Sören (1995). Svensk åsiktsöverensstämmelse. I Särilvik, Bo och Rothstein, Bo (red) *Vetenskapen om politik*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, Sören (2002). Necessarily Unrepresentative Political Parties. I Fuchs, Dieter, Roller, Edeltraut och Wessels, Bernhard (red) *Bürger und Demokratie in Ost und West*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Holmberg, Sören (2004). Polarizing Political Parties. I Narud, Hanne Marthe och Krogstad, Anne (red) *Elections, Parties and Political Representation*. Oslo: Tidsskrift for samfunnsforskning.
- Holmberg, Sören (2010). Dynamisk representation. I Brothén, Martin och Holmberg, Sören (red) *Folkets representanter*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen.
- Holmberg, Sören (2014). Representerar riksdagen svenska folket? I Karlsson, David och Gilljam, Mikael (red) *Svenska politiker*. Stockholm: Santérus Förlag. *Kraftansamling för framtidens energi*. Stockholm: Betänkande av Energikommissionen. SOU 2017:2

ENERGIFRÅGAN – EN POLITISERAD KONFLIKTLINJE I FOLKOPINIONEN?

PER HEDBERG

Sammanfattning

Energikommissionen tillsattes av regeringen 2015 i syfte att finna breda politiska lösningar för Sveriges framtida energiförsörjning. Kommissionens syfte lyckades då en blocköverskridande överenskommelse kom till stånd, men misslyckades också eftersom tre partier reserverade sig. Frågan i detta kapitel är hur starkt energifrågan är politiserad i de breda folklagren. De övergripande resultaten från SOM-undersökningarna 1999–2016 visar att energifrågan endast är mycket svagt politiserad, både vad gäller kopplingen till ideologisk positionering och partipreferens. Undantag finns dock. Personer som placerar sig till höger på vänster-högerdimensionen är mer positiva till att satsa på kärnkraft jämfört med personer som placerar sig till vänster samtidigt som personer som placerar sig till vänster är mer positiva till att satsa på vindkraft jämfört med personer som placerar sig till höger. När det gäller kopplingen till partisympati utgörs ytterpolerna av sympatisörer till Sverigedemokraterna vilka är mest positiva till kärnkraft och mest negativa till vindkraft, och sympatisörer till Miljöpartiet vilka är mest positiva till vindkraft och mest negativa till kärnkraft.

För att lägga grunden till en trygg, marknadskraftig och klimatanpassad energiförsörjning i framtiden tillsatte regeringen en kommission våren 2015 – *Energikommissionen*. Syftet var att skapa breda politiska lösningar när det gällde den framtida svenska energiförsörjningen, med betoning på elförsörjningen. Energikommissionens sammansättning bestod av representanter för samtliga riksdagspartier. Inför starten betonade den socialdemokratiska energiministern Ibrahim Baylan betydelsen av blocköverskridande överenskommelser (Regeringen 2015). I en ramöverenskommelse i juni 2016 och i slutbetänkandet 2017 presenteras en blocköverskridande överenskommelse mellan fem riksdagspartier – Socialdemokraterna, Miljöpartiet, Centerpartiet, Moderaterna och Kristdemokraterna:

Överenskommelsen utgör en gemensam färdplan för en kontrollerad övergång till ett helt förnybart elsystem, med mål om 100 procent förnybar elproduktion år 2040. Detta är ett mål, inte ett stoppdatum som förbjuder kärnkraft och innebär inte heller en stängning av kärnkraft med politiska beslut. Ramöverenskommelsen har legat till grund för de förslag och bedömningar som lämnas i detta betänkande.

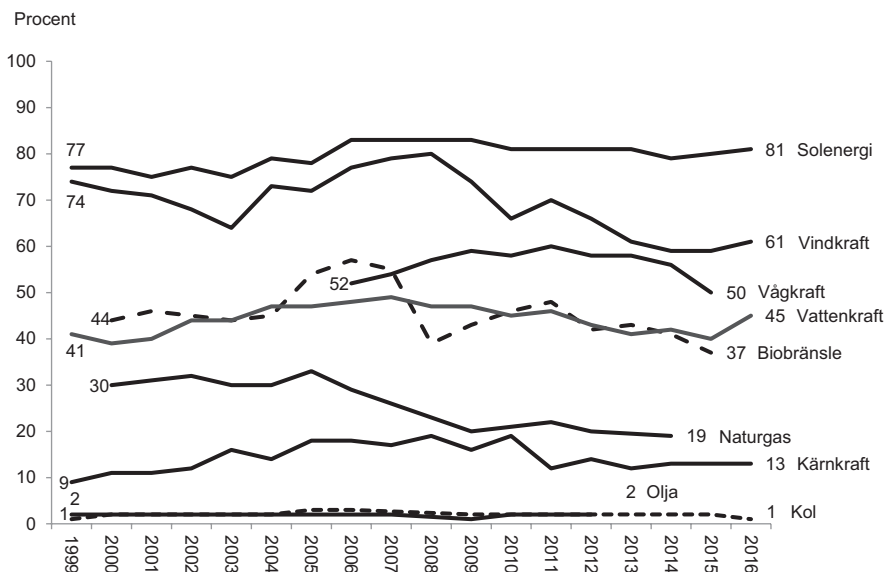
Miljömålsberedningens förslag om netto nollutsläpp av växthusgaser till atmosfären år 2045 understryker att omställningen av energisystemet kan behöva ske ännu snabbare än vad som tidigare har förutsetts (SOU 2017:2, s. 13).

Tre partier valde och stå utanför uppgörelsen: Vänsterpartiet, Liberalerna och Sverigedemokraterna. Både Liberalerna och Sverigedemokraterna ville istället för skrivningen om 100 procent *förnybar* elproduktion 2040 ha en skrivning om 100 procent *fossilfri* elproduktion 2040. Båda partierna ser kärnkraften som en viktig energikälla i framtiden. Även Vänsterpartiets skäl till att stå utanför överenskommelsen handlade om kärnkraften. Men för dem handlade det om att avveckla den så snabbt som möjligt, inte att möjliggöra den som ett energislag i framtida svensk energiförsörjning (SOU 2017:2. Reservationer). När det gällde ambitionerna om att nollställa energifrågan som en politisk stridsfråga i Sverige kan man säga att Energikommissionens arbete var lyckat. En bred blocköverskridande överenskommelse roddes i land. Men man kan också hävda att arbetet misslyckades, då tre partier ej kunde acceptera överenskommelsen.¹

Frågan som väcks i detta kapitel är hur politiseringsgraden av energifrågan ser ut på väljarnivå sedan 1999. Hur stark är kopplingen mellan partisympati respektive subjektiv vänster-högerplacering och frågor om hur mycket vi skall satsa på olika energikällor i Sverige? Struktureras dessa frågor lika väl – som många andra sakfrågor i politiken – efter det parti väljarna tycker bäst om och efter hur väljarna placerar sig på den ideologiska vänster-högskalan? Är energifrågan överhuvudtaget politiserad på väljarnivå? Och hur starka är i så fall sambanden och hur ser åsiktsmönstren ut när det gäller hur svenska folket bedömer hur mycket vi skall satsa på olika energikällor som solenergi, vindkraft, vattenkraft, vågkraft, kärnkraft, biobränslen, naturgas, kol och olja. Det är frågor som kortfattat skall behandlas i detta kapitel.

Vilka energikällor ska vi satsa på?

Men vi börjar med att beskriva hur folkviljan har sett ut sedan 1999 när det gäller frågan om vilka energislag vi skall satsa mer respektive mindre på i framtiden. I sjutton år har forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* kartlagt opinionsläget för de populäraste och impopuläraste energislagen i Sverige.² Under varje år har vi inom ramen för de nationella SOM-undersökningarna ställt en fråga om huruvida vi skall satsa mer, satsa som idag, satsa mindre än idag eller avstå från olika energislag. I figur 1 redovisas andelen som vill *satsa mer* på de olika energikällor vi frågat om sedan 1999.³

Figur 1 Andel som vill satsa mer på olika energikällor 1999–2016 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?* Svarsalternativen är *satsa mer än idag, satsa som idag, satsa mindre än idag, avstå från energikällan och ingen uppfattning*. För ytterligare detaljer se Hedberg och Holmberg 2017.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

Det är framförallt två energikällor som svenska folket vill satsa mer på – solenergi och vindkraft. I senaste mättilfället 2016 ville 8 av 10 satsa mer på solenergi och 6 av 10 ville satsa mer på vindkraft. När det gäller solenergi har stödet varit förhållandevis stabilt genom åren. Men stödet för att satsa mer på vindkraft har vikit sedan toppåren 2007/2008.⁴ Samtidigt som antalet vindkraftverk har tredubblats, har stödet för ytterligare vindkraft minskat med cirka 20 procentenheter. Nedgången i opinionen skulle kunna tolkas i form av mättnad eller termostateffekt (Bendz 2014, Andersson och Oscarsson 2014, Soroka och Wlezien 2010).⁵ Vid en viss tidpunkt når utbyggnaden en nivå som uppfattas som tillräcklig. Därmed inte sagt att svenska folket blivit mer negativt inställda till vindkraft. I 2016 års SOM-undersökning visar resultatet från en attitydfråga att 80 är procent positivt inställda till vindkraften som energikälla, 8 procent är negativa, 7 procent varken positiva eller negativa medan 6 procent svarar att de inte har någon uppfattning.⁶ I ett popularitetsmässigt mellanskikt återfinns 2016 vågkraft, vattenkraft och biobränsle, medan andelen som vill satsa mer på kärnkraft utgör 13 procent av befolkningen.⁷ Det finns två energikällor som svenska folket är eniga om att vi inte skall satsa mer på i framtiden – kol och olja. Vid samtliga mättilfällen sedan

1999 är det endast någon eller några enstaka procent som anser att vi skall satsa mer på någon av dessa två energikällor. När det gäller kol finner vi den största opinionsförskjutningen bland de energislag vi frågar om. Mellan åren 1999 och 2005 är det mellan 33 och 38 procent som *helt vill avstå* från energikällan. Motsvarande siffra för 2016 är 69 procent, en ökning med 36 procentenheter sedan den lägsta noteringen 2002.

Energifrågan och ideologi

Energifrågan är idag *inte* en politisk sakfråga som står högt på väljarnas agenda. I SOM-undersökningen 2016 är det endast 0,4 procent som nämner energifrågan på en helt öppen fråga om vilka frågor eller samhällsproblem som är viktigast i Sverige idag. Det är helt andra frågor som toppar agenda, som invandring och flyktingfrågor (45 procent), skola och utbildning (34 procent) och sjukvård (28 procent).⁸ Bland de nitton personer som nämner energifrågor som en viktig fråga nämner tre personer förnyelsebara energikällor, två personer kärnkraft medan ingen nämner vindkraft. I folkopinionen är energifrågan en sakfråga i dvala. Men så har det inte alltid varit. Kärnkraftsfrågan politiserades i början av 1970-talet och blev en viktig valfråga 1976 och 1979, och därefter föremål för en folkomröstning 1980 (Holmberg och Asp 1984).⁹ Även om vindkraften inte varit en stridsfråga på nationell nivå har den väckt politiskt engagemang på lokal nivå. Kommunala vindkraftsetableringar har hittills avgjorts i två lokala folkomröstningar i Skurup 2002 och i Sorsele 2016. Vid båda tillfällena vann nej-sidan knappt (Hedberg 2016).

Vi vet att svenska väljares egna positionering på den ideologiska vänster-höger-skalan starkt samvarierar med deras val av parti. I riksdagsvalen sedan 1973 har korrelationen (η) mellan ideologisk vänster-högerplacering och partival legat mellan .71 och .77. Korrelationen vid det senaste riksdagsvalet 2014 är .74 (Oscarsson och Holmberg, 2016). Vi vet också att åsiktsbildningen i många politiska sakfrågor ofta följer väljarnas ideologiska övertygelse på vänster-högerdimensionen. Exempel på sådana traditionella vänster-högerfrågor handlar om offentligt vs privat, skatter och sociala bidrag. Väljare som ideologiskt står till höger anser i högre utsträckning än väljare som placerar sig till vänster att statlig verksamhet skall privatiseras, att den offentliga sektorn skall minskas, att skatterna inte skall höjas och att sociala bidrag skall minskas. Och åsiktsskillnaderna i de traditionella vänster-högerfrågorna visar på tydliga skillnader i partival. Väljare som 2014 röstade på Alliansen (C, L, M, KD) är jämfört med väljare som röstade på de Rödgröna (V, S, MP) mer positiva till mer av privatisering, mindre offentlig sektor, sänkta skatter och minskade sociala bidrag (Oscarsson och Holmberg, 2016). När det gäller motsvarande kopplingar mellan människors syn på vilka energislag vi bör satsa på och vänster-högerideologi respektive partisympati ger SOM-undersökningarna oss möjligheten att studera frågeställningen. I tabell 1 redovisas sambandet mellan hur mycket som skall satsas på olika energikällor och subjektiv vänster-högerposition 1999–2016.

Tabell 1 Sambandet mellan åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energikällor och subjektiv vänster-högerposition, 1999–2016 (Pearsons r)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kärnkraft	-.31	-.31	-.28	-.27	-.25	-.28	-.29	-.29	-.27	-.28	-.32	-.36	-.36	-.33	-.30	-.37	-.42	-.35
Vindkraft	.17	.20	.10	.17	.13	.16	.14	.12	.08	.12	.11	.13	.11	.17	.18	.15	.22	.14
Vågkraft	--	--	--	--	--	--	--	.04	.03	.05	.05	.10	-.02	.03	.06	.10	.13	--
Olja	.06	-.04	-.07	-.07	-.05	-.05	-.06	-.07	-.04	--	-.07	-.07	--	-.09	--	--	--	--
Solenergi	.09	.15	.04	.09	.07	.05	.09	.10	--	--	.05	.12	--	.08	.12	.10	.16	.06
Naturgas	.00	.02	-.01	-.04	-.03	-.01	-.03	-.02	--	--	-.01	--	.01	-.12	--	-.07	--	--
Biobränslen	.06	.07	.03	.08	.06	.02	.02	.05	.02	-.01	.03	.00	-.01	.00	-.03	.06	.04	--
Kol	.04	.04	.02	.00	.03	-.04	.02	-.03	--	--	-.02	--	.02	--	-.02	--	-.03	-.04
Vattenkraft	.00	-.01	-.04	-.01	-.04	.00	.01	.02	-.02	-.07	-.04	-.02	-.08	.01	-.03	-.01	.03	-.01

Kommentar: Frågan om de olika energikällorna lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?* Svarsalternativen är *satsa mer än idag, satsa som idag, satsa mindre än idag, avstå från energikällan och ingen uppfattning*. Frågan om subjektiv vänster-högerposition lyder: *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala.* Svarsalternativen *klart till vänster, något till vänster, varken till vänster eller till höger, något till höger och klart till höger*. Undersökningsår då frågan ej ställts är markerade "–". Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (Pearsons r) som visar sambandet mellan hur mycket som skall satsas på de olika energislagen och självplacering på vänster-högerdimensionen. Måttet kan variera mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknar ideologisk vänster-högerplacering betydelse för åsikter om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Positiva värden anger att det är personer till vänster som är mer angelägna att satsa mer på energikällan jämfört med personer som placerar sig till höger. Negativa värden anger det motsatta förhållandet i sambandet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

Resultaten visar på svaga samband (Pearsons r) för de allra flesta energislag. Oavsett placering på vänster-högerskalan är svenska folket förhållandevis eniga om hur mycket som skall satsas på solenergi, biobränslen, naturgas, vågkraft, olja och kol. En något starkare koppling, om än fortfarande svag, återfinns när det gäller vindkraft. För vindkraften har korrelationen med vänster-högerideologi varierat mellan .08 som lägst 2008 och .22 som högst 2015. Personer som placerar sig till vänster är mer villiga till att satsa mer på vindkraft jämfört med personer som placerar sig till höger. Bland personer som placerar sig klart till vänster i den senaste mätningen 2016 önskade 70 procent att det satsas mer på vindkraft och 7 procent att det satsades mindre eller att vi helt skall avstå från vindkraft som

energikälla. Motsvarande siffror bland de som placerar sig klart till höger är 54 respektive 18 procent.

Uppfattning om hur mycket vi skall satsa på kärnkraft är det energislag som starkast korrelerar med vänster-högerdimensionen. Sambandet har varierat mellan .25 som lägst 2003 och .42 som högst 2015. I 2016 års undersökning är koefficienten .35. Jämfört med vindkraften är åsiktsmönstret det omvända. Bland personer som placerar sig klart till höger vill 34 procent satsa mer på kärnkraft och 19 procent satsa mindre eller avstå från kärnkraften. Bland personer som placerar sig klart till vänster vill endast 5 procent satsa mer och hela 71 procent satsa mindre eller avstå från energikällan.

När kärnkraftsfrågan politiserades under tidigt 1970-tal var det en fråga som inledningsvis gick på tvärs emot den traditionella vänster-högerdimensionen, både bland partier och bland väljare. Den parlamentariska lösning som uppstod när energifrågorna stod högt på dagordningen resulterade i att frågan om kärnkraftens framtid i Sverige kom att avgöras i en folkomröstning 1980. Den nya dimensionen sågs som en tillväxt-ekologidimension och betraktades ofta som en grön dimension i politiken. Jämfört med idag var då kärnkraftsfrågan endast svagt kopplad till den traditionella vänster-högerdimensionen (Holmberg och Asp 1984, Bennulf 1994, Holmberg 2004). I SOM-undersökningarna har vi inga bra instrument för att mäta åsiktsbildning efter en grön dimension. Vi har dock en fråga om intresse för miljöfrågor som eventuellt kan fungera som en indikator på placering på en grön dimension.¹⁰ Sambandet mellan hur mycket vi skall satsa på kärnkraft och miljöintresse är .19 2016. Alltså ett klart svagare samband jämfört med vänster-högerdimensionen .35.¹¹ Åsiktsmönstret visar att miljöintresserade är *mer negativt* till en satsning på kärnkraft jämfört med dem med litet eller inget intresse alls för miljöfrågor. Bland personer som är mycket intresserade av miljöfrågor vill 12 procent satsa mer på kärnkraft medan 66 procent satsa mindre eller avstå från kärnkraften som energikälla. Motsvarande siffror bland personer som *inte* är intresserade av miljöfrågor är 16 respektive 31 procent.¹²

Energifrågan och partisympati

Vi finner alltså att det på massnivå framförallt är frågan om hur mycket vi skall satsa på kärnkraft som är ideologiskt kopplad till vänster-högerdimensionen, men också i viss grad frågan om hur mycket vi skall satsa på vindkraft. Frågan är nu om motsvarande koppling återfinns till det parti man tycker bäst om. Hur partipolitiserad är energifrågorna i de breda folklagren? Sambandet (eta) mellan hur mycket svenska folket vill satsa på olika energislag och deras partipreferens redovisas i tabell 2.

Tabell 2 Sambandet mellan åsikt om hur mycket som skall satsas på olika energikällor och partisymptati, 1999–2016 (eta)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Kärnkraft	.40	.36	.37	.36	.30	.41	.37	.40	.36	.40	.43	.40	.37	.40	.35	.44	.46	.38
Vindkraft	.22	.25	.18	.24	.17	.19	.16	.18	.12	.17	.14	.18	.14	.20	.21	.20	.23	.24
Naturgas	.03	.09	.06	.07	.11	.13	.08	.10	--	--	.12	--	.18	--	.17	.19	--	--
Solenergi	.16	.17	.10	.18	.08	.15	.12	.11	--	--	.07	.15	--	.12	.15	.15	.15	.13
Olja	.14	.10	.09	.10	.09	.11	.16	.09	.18	--	.16	.15	--	.15	--	--	--	--
Vågkraft	--	--	--	--	--	--	--	.10	.13	.12	.10	.15	.13	.13	.16	.16	.15	--
Biobränslen	.15	.14	.10	.10	.11	.11	.09	.09	.09	.09	.10	.11	.09	.12	.10	.09	.09	--
Vattenkraft	.10	.06	.05	.06	.07	.09	.09	.09	.07	.09	.14	.10	.12	.04	.12	.08	.08	.09
Kol	.07	.07	.08	.07	.06	.09	.09	.09	--	--	.14	--	.10	--	.09	--	.07	.06

Kommentar: Frågan om de olika energikällorna lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren? Svarsalternativen är satsa mer än idag, satsa som idag, satsa mindre än idag, avstå från energikällan och ingen uppfattning.* Frågan om partisymptati: *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Koefficienterna som redovisas i tabellen är korrelationsmått (eta) som visar sambandet mellan hur mycket som skall satsas på de olika energislagen och partisymptati. Måttet kan variera mellan 0 och 1. Ju högre värde desto starkare samband. Vid värde 0 saknar partisymptati betydelse för åsikter om hur mycket som skall satsas på respektive energikälla. Antal partier i de årliga analyserna har bestämts av vilka partier som utgjort fasta svarsalternativ i frågeformuläret (<http://som.gu.se/undersokningar/den-nationella-som-undersokningen/formular>).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2016.

Resultaten visar, inte helt överraskande, att de starkaste sambanden till partisymptati återfinns när det gäller satsning på kärnkraft och vindkraft. Korrelationen mellan att satsa mer eller mindre på kärnkraft och partisymptati återfinns under åren 1999–2016 mellan .30 till .46. I den senaste mätningen 2016 är sambandet .38. Jämförelsevis visar resultat från riksdagsvalet 2014 att den sakfråga som då korrelerade starkast med partival var frågan om förslaget att sälja statliga företag och affärsverk till privata köpare .52 (Oscarsson och Holmberg 2016).¹³ Sambandet mellan partisymptati och frågan om vindkraft är svagare. Sedan 1999 har styrkan i sambandet varierat mellan .12 2007 och .25 2000. Korrelationen i den senaste mätningen 2016 är .24. När det gäller frågan om hur mycket vi skall satsa på naturgas har sambandet till partisymptati stärkts något över tid, från .03 till .19. Sambanden för solenergi, vågkraft och olja ligger omkring .15 under hela perioden och motsvarande koefficienter för biobränslen, vattenkraft och kol ligger strax under eller strax över .10.

Resultaten från 2016 års nationella SOM-undersökning visar att de mest positiva till att *satsa mer* på kärnkraft återfinns bland sympatisörer till Sverigedemokraterna med 24 procent, Liberalerna 20 procent, Moderaterna 20 procent och Kristdemokraterna 20 procent. Andelen som vill *satsa mindre eller avstå* från kärnkraften är 28 procent bland sympatisörer till Sverigedemokraterna, 32 procent bland sympatisörer till Liberalerna, 39 procent bland sympatisörer till Moderaterna och 40 procent bland sympatisörer till Kristdemokraterna. Inom dessa grupper finner vi alltså en förhållandevis stark polarisering i frågan, med en viss övervikt för att satsa mindre eller avstå från kärnkraft. Bland sympatisörer till de övriga partierna är stödet för att satsa mer mycket svagt – Feministiskt Initiativ 0 procent, Centerpartiet 3 procent, Miljöpartiet 2 procent, Vänsterpartiet och Socialdemokraterna båda 8 procent. Stödet för att satsa mindre eller avskaffa kärnkraften som energikälla varierar mer och är bland Feministiskt Initiativs sympatisörer 93 procent, bland Miljöpartiets sympatisörer 84 procent, bland Vänsterpartiets sympatisörer 77 procent, bland sympatisörer till Centerpartiet 64 procent och bland sympatisörer till Socialdemokraterna 53 procent.

Sambandet mellan partisympati och frågan om vindkraft är svagare jämfört med frågan om kärnkraft. Men det finns skillnader i åsiktsmönster mellan sympatisörer till de olika partierna. Resultaten från SOM-undersökningen 2016 visar att stödet för att satsa mer på vindkraft är störst bland Miljöpartiets (86 procent), Vänsterpartiets (79 procent) och Feministiskt Initiativs (73 procent) sympatisörer. Stödet för att satsa mindre eller avstå från vindkraft är störst bland Sverigedemokraternas (22 procent), Liberalernas (17 procent) och Moderaternas (11 procent) sympatisörer.¹⁴

Svag politisering på massnivå

De övergripande resultaten från SOM-undersökningarna 1999–2016 visar att frågan om hur mycket vi skall satsa på olika energislag endast är svagt politiserad på massnivå, och har så varit under hela undersökningsperioden. Både vad gäller kopplingen till ideologisk positionering och partipreferens. Undantag finns dock, och det gäller framförallt kärnkraften och i viss mån vindkraften. Personer som placerar sig till höger på vänster-högerdimensionen och som sympatiserar med framförallt Sverigedemokraterna är mer positiva till att satsa på kärnkraft jämfört med personer som placerar sig till vänster och sympatiserar med framförallt Miljöpartiet. Och personer som placerar sig till vänster och framförallt sympatiserar med Miljöpartiet är mer positiva till att satsa på vindkraft jämfört med personer placerar sig till höger och framförallt sympatiserar med Sverigedemokraterna. Energifrågan är en sakfråga som befinner sig långt ner på svenska folkets agenda över viktiga poliska sakfrågor, och är en fråga som endast är svagt folkligt politiserad. Det är svårt att se att detta är ett förhållande som dramatiskt skulle förändras inom de närmast kommande åren.

Noter

- ¹ I Sifos januarimätning 2017 var väljarstödet för dessa tre partier tillsammans 29,3 procent. Stödet för Sverigedemokraterna var 16,0 procent, för Vänsterpartiet 8,0 procent och för Liberalerna 5,3 procent (Sifo 2017).
- ² Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* i SOM-undersökningen är finansierat av Energimyndigheten.
- ³ För ytterligare detaljer se Hedberg och Holmberg 2017.
- ⁴ 2007 fanns 1 013 vindkraftverk i Sverige (Energimyndigheten 2010). Sedan dess har en kraftig utbyggnad skett och antalet installerade vindkraftverk ökat till 3 386 vid utgången av 2016 (Svensk vindenergi 2017).
- ⁵ Andelen som vill satsa mindre än idag eller vill avstå från vindkraften har inte ökat i motsvarande grad som andelen som vill satsa mer har minskat. Mellan åren 2008 till 2016 har andelen som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraft ökat från 3 procent till 11 procent – 8 procentenheter.
- ⁶ Ett exempel på en populär energikälla som redan byggts ut kraftigt i Sverige är vattenkraften. Hela 80 procent av svenska folket är positivt inställd till vattenkraften som energikälla, men andelen som vill satsa mer på den betydligt mindre – 45 procent.
- ⁷ När det gäller kärnkraft, se Sören Holmbergs kapitel ”Representation av folkvilja i kärnkraftsfrågan” i den här boken. För mer detaljer se även Hedberg och Holmberg 2017.
- ⁸ Se inledningskapitlet i denna volym för en mer fullständig redogörelse av svenska folkets dagordning.
- ⁹ I samband med riksdagsvalet 1979 angav 26 procent av väljarna energi och kärnkraft som den viktigaste frågan för deras val av parti (Holmberg 2015).
- ¹⁰ Korrelationen mellan vänster-högerplacering och intresse för miljö är .15 (Pearson r) i SOM-undersökningen 2016. För miljöfrågors koppling till vänster-högerideologi, se även Harring 2014.
- ¹¹ Sambandet mellan miljöintresse och övriga energislag vi frågade om i den senaste mätningen är: solenergi .15, kol .11, vindkraft .07 och vattenkraft .03.
- ¹² Frågan om intresse för miljöfrågor har fyra svarsalternativ: mycket intresserad, ganska intresserad, inte särskilt intresserad och inte alls intresserad. Eftersom det är så få personer som svarar att de inte alls är intresserade har denna kategori slagits samman med dem som svarat inte särskilt intresserad.
- ¹³ Se även Ohlsson, Oscarsson och Solevid 2016 för utveckling av graden av partipolarisering i olika sakfrågor 1986-2015.

¹⁴ Bland sympatisörer till Miljöpartiet vill 86 procent satsa mer och 2 procent satsa mindre eller avstå från vindkraft. Motsvarande siffror bland vänsterpartister är 79 respektive 3 procent, bland sympatisörer till Feministiskt initiativ 73 respektive 6 procent, bland centerpartister 65 respektive 7 procent, bland moderater 61 respektive 12 procent bland socialdemokrater 60 respektive 7 procent, bland liberaler 52 respektive 17 procent, bland kristdemokrater 48 respektive 10 procent och bland sympatisörer till Sverigedemokraterna vill 45 procent satsa mer medan 22 procent vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraft som energikälla.

Referenser

- Andersson, Dennis och Henrik Oscarsson (2014). Medelklassuppror i Väst? I Annika Bergström och Jonas Ohlsson (red) *Brytningstider*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Annika Bergström och Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bennulf, Martin (1994). *Miljöopinionen i Sverige*. Lund: Dialogos.
- Energimyndigheten (2010). *Vindkraftsstatistik 2009. ES2010:03*. Energimyndigheten.
- Harring, Niklas (2014). Är miljö en fråga om vänster och höger i den svenska opinionen? I Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red) *Mittfåra & marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hedberg, Per (2016). Ett år av stiltje i vindkraftsopinionen. I Jonas Ohlsson, Henrik Ekengren Oscarsson och Maria Solevid (red.) *Ekvilibrium*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hedberg och Holmberg (2017). Åsikter om energi och kärnkraft. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2017). Representation av folkviljan i kärnkraftsfrågan I Ulrika Andersson, Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson (red) *Larmar och gör sig till*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2015). Avveckla kärnkraften. I Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson och Maria Oskarson (red) *Fragment*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2004). Kärnkraftanhängarna har gått om. I Sören Holmberg och Lennart Weibull (red) *Ju mer vi är tillsammans*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm. Publica.

- Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Maria Solevid (2016). *Ekvilibrium*. I Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (2016). *Svenska väljare*. Stockholm. Wolters Kluwer.
- Regeringen (2015). Pressmeddelande Regeringskansliet. <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2015/03/energikommissionen-startar/>
- Regeringen (2016). Ramöverenskommelse mellan Socialdemokraterna, Moderaterna, Miljöpartiet de gröna, Centerpartiet och Kristdemokraterna. <http://www.regeringen.se/artiklar/2016/06/overenskommelse-om-den-svenska-energipolitiken/>
- Sifo (2017). Väljarbarometern januari 2017. <https://www.kantarsifo.se/sites/default/files/reports/documents/vbjan2017.pdf>
- SOU 2017:2. *Kraftsamling för framtidens energi*. Betänkande av Energikommissionen. SOU 2017:2. http://www.sou.gov.se/wp-content/uploads/2017/01/SOU-2017_2_webb.pdf
- Svensk vindenergi (2017). *Statistics and forecast Q4 2016*. Svensk Vindenergi – Swedish Energy Association, SWEA.
- Soroka, Stuart N. and Christopher Wlezien (2010). *Degrees of Democracy: Politics, Public Opinion and Policy*. New York: Cambridge University Press.

Hemmaplan
&
bortaplan

FLER FIRAR DEN SVENSKA NATIONALDAGEN

KLARA BOVÉ OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

SOM-institutets återkommande studier av svenska folkets deltagande i olika ritualer och högtider visar att nationaldagsfirande blir vanligare. Mellan 2011 och 2016 ökade andelen som firar nationaldagen från 25 till 31 procent. I det här kapitlet undersöks hur nationaldagsfirandet utvecklats över tid i olika grupper. Vi ställer också frågan om i vilken utsträckning firandet är en politisk handling och om svenska folkets firande har blivit mer politiserat över tid. Resultaten visar att benägenheten att fira nationaldagen har ökat i de flesta befolkningsgrupper. Firandet har ideologiska övertoner – personer som står till höger i politiken firar oftare 6 juni än personer till vänster – men sambanden är inte starka. Mest utbrett nationaldagsfirande finner vi hos Sverigedemokraternas sympatisörer och hos de som har mycket stort förtroende för kungahuset.

Den svenska nationaldagen den 6 juni¹ – som också kallas Svenska flaggans dag – firas huvudsakligen till minne av dagen då Gustav Vasa valdes till kung 1523 och Sverige blev en självständig stat (Larsson, 2002). Flera andra för Sverige helt avgörande historiska händelser har inträffat – åtminstone ungefärligen – på samma datum, exempelvis undertecknandet av 1809 års regeringsform. Men själva firandet är en ny företeelse (Hagerman, 2015). Först 1916 – mitt under det första världskriget – instiftades Svenska flaggans dag den 6 juni. Och det skulle dröja ända till 1983 innan datumet blev nationaldag och fram till 2005 innan den 6 juni blev en helgdag (Swahn, 2014).

I det här kapitlet undersöker vi med hjälp av SOM-undersökningarna 2011 och 2016 hur firandet av nationaldagen har utvecklats i olika grupper av befolkningen. Hur vanligt är det att fira nationaldagen? Finns det grupper som firar nationaldagen mer än andra? Vi ställer också frågan i vilken utsträckning ett svenskt nationaldagsfirande kan betraktas som en ideologisk handling. Finns det ett samband mellan politiska ställningstaganden och benägenheten att fira nationaldagen? Och i så fall, hur utvecklas detta samband över tid: Finns det en ökad ideologisk polarisering av fenomenet att fira svenska flaggans dag?

Utredningen som till slut ledde till att Sveriges nationaldag blev en helgdag fokuserade främst på den ekonomiska betydelsen av att införa ännu en helgdag i kalendern. På bekostnad av annandag pingst blev den 6:e juni till slut nationaldag och de ekonomiska effekterna av bytet beskrevs som försumbara (SOU 2004:45). Vid sidan av ekonomiska överväganden åberopades ett antal andra värden som

skulle främjas genom att göra den 6:e juni till helgdag: en stärkt nationell gemenskap, en starkare svensk identitet och ökad stolthet över att leva i Sverige för såväl svenskfödda som utlandsfödda. Att göra nationaldagen till helgdag sågs som en åtgärd för att bryta segregationen i det svenska samhället. Ett ytterligare argument som lyftes var det att mörka krafter under en tid hade erövrat våra nationella symboler vilket inte ansågs acceptabelt (SOU 2004:45). Startskottet för utredningen om införandet av nationaldagen som helgdag sägs ha skett på den socialdemokratiska partikongressen i Västerås 2001 men utredningen i sig vittnar inte om några tydliga partipolitiska ståndpunkter i frågan (Hagerman, 2015). Att stärka den nationella identiteten och kontrollera nationella symboler är vanliga ingångspunkter i forskning kring nationaldagsfiranden och dess betydelse världen över (Elgenius, 2014). Utbrett nationaldagsfirande framställs ofta som en symbol för nationellt samförstånd och enighet, men sammanhållning och solidaritet behöver inte följa. Exempel på nationaldagsfirande som har en stor symbolisk betydelse för nationell enighet är Bastiljedagen i Frankrike, 4:e juli i USA och firandet av 17:e maj i vårt grannland Norge (Elgenius, 2011). Vad som avgör om en nationaldag firas storskaligt eller inte förklarar Elgenius (2011) med nationernas historia och det offentliga inblandning i firandets design.

Ett skandinaviskt perspektiv

Sverige delar delvis historia med sina skandinaviska grannar men firandet av motsvarande nationaldagen i Sverige, Norge och Danmark skiljer sig åt. Skillnaderna i firandet kan spåras till de historiska allianser som knutits men framförallt till de som brutits.

Till skillnad från i Danmark och Sverige var införandet av nationaldagen i Norge ett viktigt steg i att legitimera nationens plats på kartan. Norges historiska arv med påtvingade unionsmedlemskap med både Danmark och Sverige stoppade inte norrmännen från att fira sin grundlagsdag. Tvärtom har det stärkt dess betydelse. Under tiden Norge var i union med Sverige tog det 80 år innan Sverige erkände den norska flaggan. Firandet av 17:e maj blev därför en viktig del av motståndet mot unionen (Elgenius, 2014).

I Norge firas grundlagsdagen den 17:e maj med stor uppståndelse. Runt 70 procent av befolkningen uppgav att de deltagit i ett *offentligt firande* av grundlagsdagen vid mätpunkter 1998 och 2013 (Botvar m fl., 2013). Firandet involverar stora barntåg och medborgarparader genom centrum i stora och små städer samt kungafamiliens deltagande från det kungliga slottets balkonger i Oslo. Dagen är en helgdag med ledigt från arbete och skola. Barnparaden organiseras av skolorna och barnen går i paraden skolklassvis. Civilsamhället och kommunala aktörer går samman för att tillsammans organisera firandet. Barnens tydliga inblandning i firandet gör att föräldrar med barn i skolåldern i större utsträckning än äldre deltar i firandet av 17:e maj. Det går inte att utläsa några skillnader mellan olika utbildningsnivåer och

andelen som firar nationaldagen (Botvar m fl., 2013). Förutom att barnen spelar en stor roll i firandet etableras traditionen i tidig ålder och firandet av nationaldagen blir därför en naturligt återkommande händelse.

I Danmark firas grundlagsdagen den 5:e juni varje år i en jämförelsevis blygsam omfattning. Grundlagsdagen firas till minne av införandet av Danmarks första grundlag den 5:e juni 1849. År 2013 uppgav endast 6 procent av danskarna att de deltagit i ett *offentligt firande* av grundlagsdagen. Samma andel 1998 var 5 procent (Botvar m fl., 2013). Under åren 1891 till 1975 var dagen en lagstadgad halv helgdag men idag firas dagen sparsamt och är ingen helgdag. Ledigheten på dagen bestäms av stängningslagen som reglerar detaljhandelns öppettider och därmed anställda i detaljhandelns arbetstider. Politiker framträder ofta offentligt på grundlagsdagen och håller tal på dagen som firar den danska demokratin.

Andelen som uttryckligen uppgav att de *inte* firade nationaldag/ grundlagsdag 2012 var 11 procent i Norge, 57 procent i Sverige och 77 procent i Danmark (Botvar m. fl., 2013). Vem som firar och inte firar nationaldagen har i tidigare studier kopplats till livscykeln. Särskilt i Norge är firandet starkt förknippat med barnens centrala roll i firandet. Även religiösa värderingar förväntas spela roll då religiösa och nationella värderingar historiskt sett har hängt samman (Botvar m. fl., 2013).

I en jämförande skandinavisk undersökning från 2013 ställde KIFO (Institutt for kirke-, religions- og livssynsforskning, Norge) frågor om vilka kännetecken som var viktiga för att identifieras som *riktigt* svensk/norsk/dansk. Att kunna språket, att respektera nationell lag och mänskliga rättigheter tyckte 90 procent av de svarande i alla tre länder var mycket eller ganska viktiga kännetecken. Mindre vikt lades vid kännetecken som är svåra att förändra, så som att vara född i landet eller att ha bott i landet merparten av sitt liv. Sammantaget utmärkte sig dock svenskar genom att genomgående lägga mindre vikt vid kännetecknens betydelse för att vara riktigt svensk (Botvar mfl., 2013). Studien från KIFO 2013 visar att svenskar jämfört med norrmän och danskar i minst utsträckning använder sig av den svenska flaggan som symbol: andelen svenskar som inte använt svenska flaggan alls under det senaste året ökade i Sverige från 18 till 45 procent mellan 1998 och 2013. Andelen "aldrig-användare" ökade även i Danmark och Norge under samma period men från betydligt mer blygsamma nivåer. Norrmän använder sin flagga mest följt av svenskar och sist danskar. Men då danskarna hissar flaggan mest på privata fester och födelsedagar är andelen som aldrig använder flaggan högst i Sverige (Botvar mfl., 2013). Flaggviftande och paraderande har inte varit något stort inslag i den svenska stadsbilden.

Det ligger nära till hands att misstänka att nationaldagsfirare har en starkare känslomässig bindning till Sverige som land, dess kultur, historia och traditioner än de som inte firar nationaldagen. Det svenska folket må känna stolthet över Sverige och understundom uppvisa välfärdschauvinism, men manifestationer av patriotism eller känslor av nationalism har varit relativt ovanliga. År 2015 ändrades den svenska medborgarskapslagen i syfte att använda medborgarskapet som ett

viktigt redskap i integrationspolitiken. Svenska kommuner har sedan lagändringen ansvar för att anordna en särskild medborgarskapsceremoni för de personer som på annat sätt än genom födseln har blivit svenska medborgare. Medborgarskapsceremonier skall äga rum minst en gång om året. Några kommuner hade redan före lagändringen använt sig av medborgarskapsceremonier för att välkomna nya svenska medborgare, ett firande som ofta ägt rum i samband med nationaldagen den 6 juni. Ansvaret för att arrangera medborgarskapsceremonier på nationaldagen öppnar för att kommuner i högre utsträckning än tidigare anordnar nationaldagsfiranden för alla kommuninvånare, inte bara för nyblivna medborgare.

Med bakgrund i den forskning som tidigare gjorts i en skandinavisk kontext undersöker vi i det här kapitlet med hjälp av SOM-undersökningarna 2011 och 2016 hur firandet av nationaldagen i Sverige har utvecklats i olika grupper av befolkningen. Vilka befolkningsgrupper tillhör de flitigaste nationaldagsfirandena? Har firandet förändrats över tid? Vi vill också undersöka om firandet av nationaldagen har politiska eller ideologiska övertoner. Finns det något samband mellan ideologiska ställningstaganden och benägenheten att fira 6 juni? Och om det är så, finns det då tecken på en ökad politisk polarisering av nationaldagsfirandet i Sverige?

Ritualer och högtider i Sverige 2011 och 2016

I 2016 års SOM-undersökning genomfördes den andra mätningen av svenska folkets deltagande i olika ritualer och högtider. Frågan vi ställde var: "Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?". Valet av vilka ritualer och högtider som mättes grundar sig i många olika överväganden. Den ursprungliga frågan från 2011 utformades i samverkan med två olika forskningsprojekt: ett sociologiskt projekt om deltagande i protester och sociala rörelser (Wennerhag, 2012) och ett religionssociologiskt projekt (Bromander, 2012). För att frågan skulle kunna besvaras av så många samhällsgrupper som möjligt kompletterades urvalet av religiösa högtider och politiska protester med högtider såsom nationaldagen, skolavslutning och midsommar. De andra ritualerna och högtiderna valdes ut på grund av att de potentiellt kan användas för ett stort antal andra typer av analyser: Möjligheten att kunna åka på semesterresa valdes ut som en väl fungerande klassmarkör. Melodifestivalen valdes ut på grund av att det är en av de största återkommande mediaevenen. Firandet av *eid al fitr* – avslutningen av Ramadan – sågs som en värdefull indikator för att uppskatta andelen muslimer bland de svarande i SOM-undersökningarna.

Vid det andra undersökningstillfället 2016 uteslöts några religiösa högtider och protestaktiviteter till förmån för några relativt nytillkomna, och ibland ifrågasatta, högtider såsom *Alla hjärtans dag* och *Halloween*. I tabell 1 redovisas samtliga högtider och ritualer som undersökts i de båda SOM-undersökningarna. Vi har rangordnat dem efter popularitet. Fira jul är den i särklass mest populära ritualen (94 procent) (Stenberg, 2015), följt av firande av egen födelsedag (som lägst 85

procent) och midsommar (lägst 84 procent). Till de minst vanligt förekommande ritualerna och högtiderna hör 1:a-majdemonstrationer, demonstrationer mot rasism, Pridefestivalen och firandet av avslutningen av Ramadan (som lägst 2 procent).

Resultaten visar på en stor stabilitet för de flesta högtider och ritualer. I de flesta fall handlar det om några enstaka procentenheters förändringar mellan 2011 och 2016. Det är endast två förändringar som är statistiskt signifikanta. Det gäller för alternativet ”varit på semesterresa utomlands” som ökar från 57 till 61 procent och samt för nationaldagsfirandet den 6 juni, vilket ökar från 25 till 31 procent.

Tabell 1 Andel svenskar som under det senaste året har deltagit i någon form av ritual eller högtid 2011 och 2016 (procent, procentdifferenser)

	2011	2016	Förändring	Signifikans
Firade jul	–	94		
Firade din egen födelsedag	86	85	-1	-
Firade midsommar	86	84	-2	-
Varit på semesterresa utomlands	57	61	+4	*
Tittade på finalen i Eurovision Song Contest	–	55		
Tittade på finalen i Melodifestivalen	53	–		
Tände ljus vid någons grav i samband med alla helgons dag	51	–		
Firade alla hjärtans dag	–	40		
Firade skolavslutning	40	38	-2	-
Firade Sveriges nationaldag den 6 juni	25	31	+6	*
Firade Halloween	–	19		
Besökte musikfestival	–	18		
Var i kyrkan på 1:a advent	13	13	±0	-
Besökte midnattsmässa eller julotta	11	–		
Besökte gudstjänst under påskhelgen	10	–		
Deltog i 1:a maj-demonstration	3	4	+1	-
Deltog i demonstration mot rasism	3	–		
Firade avslutningen av ramadan (eid al-fitr)	2	3	+1	-
Deltog i Prideparad	1	3	+2	-

Kommentar: Frågan lyder: *Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?* Lägst antal svarande 2011 var 3 072 och 2016 1 621 personer. Statistiskt signifikanta förändringar mellan 2011 och 2016 (tvåsidiga test för skillnad mellan procenttal) har markerats med stjärna. *= $p < .05$. De olika aktiviteterna har rangordnats efter hur vanligt förekommande de är.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2016.

Nationaldagsfirande hamnar på tionde plats i rangordningen och tillhör således inte någon av de vanligaste ritualerna och högtiderna av de som vi har undersökt. Men det är ändå en ansevärd del av befolkningen som firar: Mellan en fjärdedel och en tredjedel av svenskarna uppger i SOM-undersökningarna att de firat Sveriges nationaldag den 6 juni.

Jämförelsen mellan 2011 och 2016 visar att det blir vanligare att fira nationaldagen. Denna förändring – plus sex procentenheter – kommer att analyseras närmare längre fram i kapitlet. Tidigare undersökningar stödjer resultatet att firandet av nationaldagen ökar. När frågan ställdes om deltagande i ett *offentligt firande* av nationaldagen 1998 svarade 7 procent ja och motsvarande andel 2013 var 15 procent, en ökning med 8 procentenheter. I samma studie frågades det om andel som deltagit i *offentligt firande* av midsommar och även där ökade firandet från 25 procent 1998 till 42 procent 2013 (Botvar mfl., 2013). Att det frågas om *offentligt firande* antas vara anledningen till de lägre nivåskattningarna.

Vem firar nationaldagen?

Nästa frågeställning gäller om det finns befolkningsgrupper där nationaldagsfirandet är mer utbrett än i andra? I tabell 2 redovisar vi andelen som uppger att de firar den 6 juni i olika befolkningsgrupper 2011 och 2016. I tabellen återfinns också uppgifter om förändringen mellan åren med stjärnmarkeringar som visar om förändringen är statistiskt signifikant.

Våra analyser visar att nationaldagsfirandet är relativt jämnt fördelat över olika befolkningsgrupper. Det saknas könsskillnader och det råder endast små skillnader i utbildningsnivå och boendeort. Åldersskillnaderna är också relativt små även om det är den äldsta gruppen 65–85-åringar som är flitigaste nationaldagsfirarna med 33–35 procent.

Tillväxten över tid är också förhållandevis jämnt fördelad men har framför allt ägt rum bland de två grupperna medelutbildade (+9 respektive +10 procentenheter) och i grupper som vuxit upp utanför Sverige, det vill säga i annat land i Norden eller annat land i Europa (+13 respektive +14 procentenheter) eller som har föräldrar som vuxit upp i ett annat land i Europa (+15). Det kan tyckas överraskande att benägenheten att fira nationaldagen har ökat mest bland personer som inte vuxit upp i Sverige. Resultatet kan möjligen förklaras av den reviderade medborgarskapslagen där kommuner årligen ansvarar för att bjuda in nya svenska medborgare till medborgarskapsceremonier vilka ofta sammanfaller med firandet av nationaldagen.

Tabell 2 Nationaldagsfirande i olika befolkningsgrupper 2011 och 2016 (procent, procentdifferenser)

	2011		2016		Differens	Sig.
	Procent "Ja"	Antal	Procent "Ja"	Antal		
Samtliga	25	3 090	31	1 623	+6	***
Kön						
Kvinna	25	1 645	31	875	+6	***
Man	26	1 445	32	745	+6	***
Ålder						
16–29 år	23	481	30	260	+7	**
30–49 år	24	937	32	442	+8	***
50–64 år	20	849	28	457	+8	***
65–85 år	33	823	35	494	+2	-
Utbildning¹						
Låg	27	572	32	253	+5	-
Medellåg	23	906	32	500	+9	***
Medelhög	26	680	36	362	+10	***
Hög	25	779	26	481	+1	-
Stadland						
Ren landsbygd	22	451	30	237	+8	**
Mindre tätort	27	610	29	314	+2	-
Stad eller större tätort	26	1 411	34	767	+8	***
Sthlm, Gbg, Malmö	24	492	26	280	+2	-
H-region						
Stockholm	27	607	30	359	+3	-
Större städer	26	1 113	34	561	+8	***
Mellanbygd	26	536	33	281	+7	**
Tätbygd	25	162	26	89	+1	-
Glesbygd	24	171	29	86	+5	-
Göteborg	23	311	30	167	+7	**
Malmö	20	184	28	83	+8	-
Uppväxt						
Sverige	24	2 654	30	1 284	+6	***
Annat land i Europa	26	166	39	92	+13	**
Annat land utanför Europa	35	71	49	57	+14	-
Föräldrars uppväxt						
Sverige	25	2 744	29	1 284	+4	***
Annat land i Europa	24	341	39	190	+15	***
Annat land utanför Europa	35	115	44	90	+9	-

Kommentar: Frågan lyder: *Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?*

¹ Låg = ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg = gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög = eftergymnasial utbildning, men ej examen från högskola/universitet, Hög = examen från högskola/universitet. För frågeformuleringar, se tabellkommentaren till tabell 1. För fler statistiska detaljer kring skattningsarna, se Bové & Oscarsson (2017).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2016.

Är nationaldagsfirandet en ideologisk handling?

För att pröva i vilken utsträckning firande av nationaldagen kan betraktas som en handling med ideologiska eller politiska övertoner redovisar vi i tabell 3 benägenheten att fira nationaldagen bland svarande med olika vänster-högerideologi, partisympati, gudstro och förtroende för kungahuset. Vi har också undersökt samband mellan nationaldagsfirande och åsikter i specifika sakfrågor i jakten på spår efter skillnader som är kopplade till ideologi. Analysen är i huvudsak explorativ men med en grundidé om att firandet av nationaldagen skulle vara knutet i första hand till traditionalistiska eller konservativa värderingar.

Ett historiskt exempel på att nationaldagen som fenomen knappast kan sägas ha varit befriad från politiska stridigheter är när Radiotjänst – föregångaren till Sveriges Radio – fick kritik för utebliven rapportering från firandet den 6 juni 1928. Konservativa kritiker ansåg att denna undlåtenhet var ett missriktat politiskt ställningstagande mot ”opolitiska nationella högtidsdagar”. Radiotjänsts riksprogramchef försvarade sig inledningsvis mot kritiken med argumenten att det alls inte handlade om en nationaldag och att firandet endast ägt rum i Stockholm. Senare fick han göra avbön genom att proklamera att Svenska flaggans dag minsann skulle bli ett stående inslag i rapporteringen. Det retade i sin tur upp ytterligare grupper och sedan var debatten igång (Djerf-Pierre & Weibull, 2001).

I Sverige finns ett klart samband mellan vänster-högerinställning och nationaldagsfirande. Benägenheten att fira nationaldagen är klart högre bland personer långt till höger (42 procent 2016) jämfört med personer som står långt till vänster (20 procent 2016). Den skillnaden – 22 procentenheter 2016 – har dock inte ökat nämnvärt sedan den första mätpunkten 2011. Det är främst i gruppen ’varken till vänster eller till höger’ som nationaldagsfirande har blivit mer populärt mellan 2011 och 2016 (+11 procentenheter).

När det gäller partisympati är det Kristdemokraternas sympatisörer som tillhör de flitigaste nationaldagsfirarna både 2011 och 2016 (37 respektive 41 procent). År 2016 har KD-sympatisörerna fått sällskap i tätpositionen av Sverigedemokraternas sympatisörer (41 procent). Gruppen av sverigedemokratiska sympatisörer – som vuxit sig större mellan 2011 och 2016 – är den grupp där nationaldagsfirandet har blivit klart vanligare (+11 procent). Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer är de grupper där nationaldagsfirande är minst utbrett vid båda mätillfällena 2011 och 2016 (mellan 13-22 procent). Även hos Vänsterpartiets sympatisörer har firandet dock blivit mer vanligt under perioden (+7 procentenheter).

När det gäller andra ideologiska markörer för att förklara nationaldagsfirande har vår ansats av nödvändighet fått vara mer explorativ. I de delundersökningar där frågor om nationaldagsfirande har ställts har det inte funnits särskilt många indikatorer för konservativa vanor, attityder eller beteenden som skulle kunna användas för regelrätt hypotestestande. Vi har dock funnit ett samband som illustrerar att det kan finnas en slagsida åt konservativa och traditionalistiska värderingar bland

Tabell 3 Nationaldagsfirande efter vänster-högerideologi, inställning i sakfrågor och partisympati 2011 och 2016 (procent, procentdifferenser)

	2011		2016		Differens	Sig.
	Procent "Ja"	Antal	Procent "Ja"	Antal		
Samtliga	25	3 090	31	1 623	+6	***
Ideologisk självplacering¹						
Klart till vänster	17	304	20	158	+3	-
Något till vänster	22	630	20	309	-2	-
Varken eller	24	875	35	532	+11	***
Något till höger	27	849	35	399	+8	***
Klart till höger	37	343	42	182	+5	-
	(tau=+.12)		(tau=+.16)			
Partisympati²						
Vänsterpartiet	13	172	20	95	+7	-
Socialdemokraterna	24	774	28	410	+4	-
Centerpartiet	30	135	31	119	+1	-
Liberalerna	30	192	31	88	+1	-
Moderaterna	28	939	34	354	+6	**
Kristdemokraterna	37	84	41	34	+4	-
Miljöpartiet	22	337	22	60	±0	-
Sverigedemokraterna	30	148	41	205	+11	**
	(eta=-.10)		(eta=.14)			
Bett till Gud						
Minst någon gång i månaden	34	622	47	346	+13	***
Mindre än någon gång i månaden/aldrig	23	2 417	27	1 250	+4	-
	(tau=-0.10)		(tau=-.18)			
Förtroende för hur Kungahuset sköter sitt arbete³						
Mycket stort	46	293	51	195	+5	-
Ganska stort	32	724	38	419	+6	-
Varken stort eller litet	21	1 069	25	554	+4	-
Ganska litet	19	448	26	178	+7	-
Mycket litet	18	456	23	238	+5	-
	(tau=-.16)		(tau=-.16)			

Kommentar: Frågan lyder: *Under de senaste 12 månaderna, gjorde du något av följande?*

¹Frågan lyder: *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala.*

Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala? ²Frågan lyder: *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan. ³Frågan lyder: *Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?*

För fler detaljer om skattningarna, se Bové & Oscarsson (2017). Tau är ett sambandsmått på ordinalskalenivå som kan variera mellan -1 och +1. Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende variabel på nominalskalenivå och en beroende variabel på intervallskalenivå. Måttet varierar mellan 0 och 1. Värdet nära noll innebär att samband saknas. Ju längre avstånd från 0 desto starkare är sambandet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2016.

nationaldagsfirarna: Bland de som har ett mycket stort förtroende för hur kungahuset sköter sitt arbete firar hälften (51 procent) nationaldagen. Motsvarande andel bland de som har ett mycket lågt förtroende för kungahuset är 23 procent 2016. Detta samband har dessutom blivit starkare över tid. Detsamma gäller för religiösa aktiviteter som att be till Gud: De som ber till Gud oftare än en gång i månaden har en klart högre benägenhet att fira nationaldagen än de som mer sällan ber till Gud, och bland de flitiga bedjarna ser vi en signifikant ökning av benägenheten att fira nationaldagen, från 34 till 47 procent mellan 2011 och 2016.

Av de sakfrågor vi kan analysera tillsammans med nationaldagsfirande 2016 återfinns svaga samband för frågan om att ta emot färre flyktingar ($\tau = -.10$): Benägenheten att fira nationaldagen är klart större bland de som anser att förslaget är mycket bra (39 procent) jämfört med gruppen som anser att förslaget är mycket dåligt (20 procent). Övriga undersökta sakfrågor uppvisar ännu svagare samband: vinstutdelning ($\tau = +.09$), glesbygdstöd ($\tau = -.04$), alkoholskatt ($\tau = -.04$), utlandsbistånd ($\tau = -.08$) och turkiskt EU-medlemskap ($\tau = -.02$). Det finns ingen distinkt annorlunda sakfrågeprofil för nationaldagsfirande med undantag från självplacering längs vänster-högerskalan ($\tau = +.16$) och möjligen för frågan om huruvida Sverige ska införa republik ($\tau = +.14$) där de främsta republikförespråkarna 2011 hade en klart lägre benägenhet att fira nationaldagen (15 procent) än de som tyckte förslaget om republik var mycket dåligt (34 procent). Vänster-högerideologi och attityder som har med kungahuset, monarkins ställning och gudstro att göra uppvisar de starkaste sambanden med nationaldagsfirande.

Svaret på frågan om huruvida nationaldagsfirande är en ideologisk handling kan besvaras med ett ja. Samtidigt är inte ens det starkaste sambandet vi hittat så här långt – sambandet mellan vänster-högerideologi och firande – anmärkningsvärt starkt. Framtida forskning behöver undersöka mer systematiskt än vi har haft möjlighet att göra hur nationalistiska, traditionella och konservativa värderingar påverkar benägenheten att fira Sveriges nationaldag. Det står dock helt klart att det är en ritual som är vanligare bland personer med högerideologi.

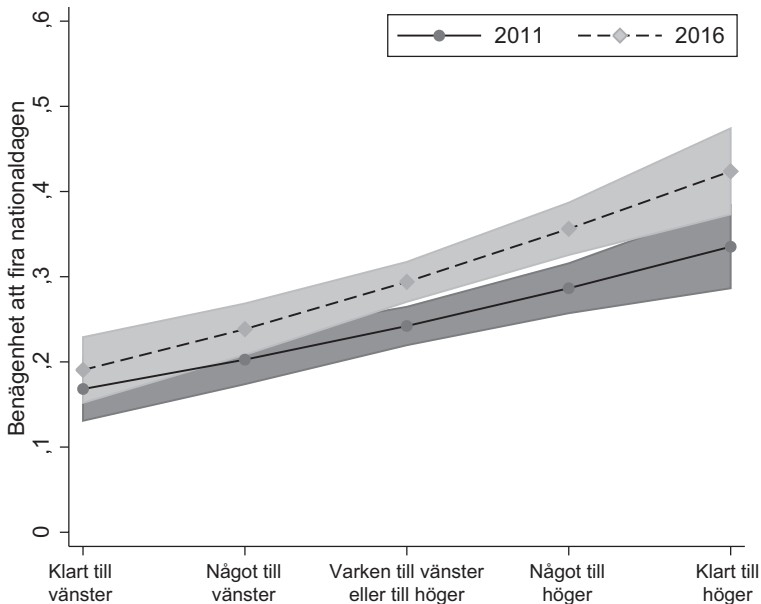
Fira nationaldagen: en allt mer ideologiserad handling?

Vi vet från tidigare forskning att nationalistiska och traditionalistiska värderingar har blivit mer politiserade under de senaste åren och genererar förändringar av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet (jämför Henrik Oscarssons kapitel i denna volym). Mot bakgrund av den förändringen skulle man kunna förvänta sig att se en allt starkare ideologisering även av sådant av deltagande i ritualer och högtider. Särskilt de ritualer som har som explicit syfte att stärka den nationella sammanhållningen genom användande av specifikt svenska symboler som kungahuset eller den blågula fanan. Men är det verkligen så?

Vi har redan undersökt förändringar över tid för grupper med olika vänster-högerinställning utan att kunna finna tydliga evidens på att sambandet blir starkare

över tid. För att pröva huruvida det finns ett starkare samband mellan vänster-högeruppfattningar och benägenhet att fira nationaldagen genomförde vi även ett mer formellt hypotestest som bygger på en större regressionsmodell där vi kunnat ta hänsyn till många olika faktorer samtidigt. Resultaten presenteras i figur 1 och illustrerar att det båda åren funnits ett klart samband mellan ideologi och firande: ju längre till höger desto större benägenhet att fira nationaldagen. Dessutom framgår att firandet blivit mer populärt eftersom skattningarna för 2016 ligger högre än skattningarna för 2011. Sannolikheten att ha firat nationaldagen under det senaste året om en placerade sig i klart till vänster på vänster- höger skalan var 0,17 procent 2011 och 0,19 procent 2016. Samma siffror för dem som placerade sig klart till höger på samma skala var 0,33 procent 2011 och 0,42 procent 2016.

Figur 1 Sambandet mellan vänster-högerideologi och benägenhet att fira nationaldagen den 6 juni 2011 och 2016 (predicerade sannolikheter)

Kommentar: Figuren visar den förväntade andelen nationaldagsfirare och konfidensintervall för grupper med olika vänster-högeruppfattningar år 2011 och 2016. I modellen ingår en interaktionsterm för att skatta samspelet mellan vänster-högerideologi och tidpunkt, och som kontroller ingår kön, uppväxtland, utbildningsnivå, ålder och boendeort (se figur 2 för detaljer om olika befolkningsgrupper).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2016.

Däremot visar vår regressionsanalys att det inte finns någon signifikant interaktionseffekt, det vill säga sambandet har inte blivit starkare över tid. Däremot går resultaten i hypotesens riktning: lutningen på linjen är något brantare för 2016 än för 2011, men alltså långt från att vara statistiskt signifikant. Vi drar därmed slutsatsen att även om firandet blivit vanligare och även om det fortfarande finns ett tydligt samband med vänster-högerideologi, så har firandet som fenomen inte varit föremål för någon ytterligare polarisering under den senaste femårsperioden.

Avslutning

SOM-undersökningen 2016 visar att tre av tio svenskar i åldrarna 16–85 år (31 procent) firade nationaldagen den 6 juni. Andelen har ökat med sex procentenheter under den senaste femårsperioden. Firandet är mer utbrett bland personer som står till höger i politiken än bland personer som står till vänster. Personer som ber till Gud ofta och personer som har ett stort förtroende för att kungahuset sköter sina uppgifter bra har också en förhöjd benägenhet att fira nationaldagen.

Våra analyser visar att nationaldagen kan betraktas som ett firande med tydliga ideologiska övertoner. Men analysen visar också att den växande populariteten inte inneburit att sambanden med ideologi och politiska ställningstaganden har blivit starkare över tid. Ja, nationaldagen är till viss del en ideologisk handling. Nej, den har inte blivit mer politiserad över tid.

Not

¹ <https://nationaldagen.se/>

Referenser

- Botvar, Pål K., Holberg, Sunniva & Olaf Aagedal (2013). *Nasjonale symboler i Skandinavia*. En dokumentasjonsrapport. Oslo: Kifo-notat 2/2013.
- Bové, Klara & Henrik Oscarsson (kommande 2017). Nationaldagsfirande i Sverige 2011 och 2016. SOM-institutets rapportserie. Göteborg: SOM-institutet.
- Bromander, Jonas (2012). Ritualer, högtider och manifestationer. I Annika Bergström, Henrik Oscarsson & Lennart Weibull (red) *Framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dierf-Pierre, Monika & Lennart Weibull (2001). *Spegla, granska, tolka*. Stockholm: Prisma.
- Elgenius, Gabriella (2011). The politics of recognition: symbols, nation building and rival nationalisms. *Nations and Nationalism* 17(2), 396-418.
- Elgenius, Gabriella (2014). Varför är 17:e maj fortfarande så populär? En formel för lyckat nationaldagsfirande. *Bibliotheca Nova*, pp.92-107
- Hagerman, Maja (2015). Nationaldagen en skapad svensk tradition. I Lotta Fernstål, Petter Hellström, Magnus Minnbergh & Fredrik Svanberg (red) *Sverige i tiden*. Stockholm: Taberg Media Group

- Larsson, L.-O., 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann*, Stockholm: Prisma.
- SOU 2004:45. Nationaldagen – ny helgdag. Stockholm: Finansdepartementet
- Stenberg, Maria (2015). *Julens vänner: 82 procent av svenskarna gillar julen*. Karlstad
Stockholm, & Stenberg; Vulkan [distributör].
- Swahn, Jan-Öjvind (2014). *Svenska traditioner*. Bromma, Ordalaget.
- Wennerhag, Magnus. (2012). Demonstrerandets normalisering. I Annika Bergström,
Henrik Oscarsson & Lennart Weibull (red) *Framtidens skugga*. Göteborg: SOM-
institutet vid Göteborgs universitet.

TILLBAKA TILL FRAMTIDEN? SVENSKARNAS SYN PÅ FÖRSVARET, VÄRNPLIKTEN OCH NATO

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning

Svensk försvarspolitik befinner sig i förändring. Ett drygt decennium av försvarspolitisk inriktning mot militära uppdrag utanför Sveriges gränser har ersatts av ett lika tydligt fokus på återuppbyggnad av en nationell försvarsförmåga. I det här kapitlet diskuterar vi vad denna förändring betyder för försvarets legitimitet hos den svenska befolkningen, och på vilket sätt den hänger samman med förändringar i den svenska säkerhets- och försvarspolitiska opinionen. Resultaten visar att tre av fyra svenskar tycker det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar och viljan att minska försvarsutgifterna ligger på historiskt låg nivå. Stödet för att åter tillämpa värnplikt fortsätter att öka. Stödet för ett svenskt Nato-medlemskap har försvagats och förtroendet för försvaret har minskat något.

Hösten 2017 genomförs *Aurora 17*, den största militärövningen i Sverige på över 20 år. Försvaret kommer då att öva tillsammans med bl a militär från Finland, Danmark, Norge, USA och Frankrike. Svenska soldater kommer att öva försvar av Stockholmsområdet, Göteborg och Gotland sida vid sida med bl a amerikanska stridsfordon – något som var otänkbart under det kalla krigets svenska neutralitetspolitik. *Aurora*övningen blir en konkret illustration av att försvaret nu åter fokuserar skydd av svenskt territorium, men i en kraftigt förändrad säkerhetspolitisk kontext jämfört med under t ex 1980-talets motsvarande stora militärövningar. Samtidigt föreligger ett antal utmaningar och förändringar som har potential att påverka den svenska försvars- och säkerhetspolitiska opinionen. Valet av Donald Trump till amerikansk president har skapat ökad osäkerhet om USA:s roll i världspolitiken, inte minst angående Natos framtid, vilket värde som kan tillmätas dess interna säkerhetsgaranti och vad Sveriges status som Nato-partner egentligen innebär om det skulle bli en konflikt i Nordeuropa.

Det är svårt att dra några andra slutsatser än att ett antal omvärldsfaktorer relativt snabbt har försämrat Sveriges säkerhetsläge jämfört med den nya ordning som, efter Warszawapaktens upplösning, troddes sätta en historisk punkt för militära konflikter mellan Europas länder (se t ex *Försvar för en ny tid*, *Ds 2004:30*). Rysslands annektering av Krim, dess militära upprustning samt aggressiva retorik har raserat de tidigare förhoppningarna om ett harmoniskt och fredligt Europa. Vissa av Donald Trumps uttalanden, och hans administrations Rysslandskontakter, har

väckt farhågor om att Ryssland kan tillåtas att ytterligare stärka sina positioner i Sveriges närområde. Storbritanniens beslut att inleda förhandlingar om utträde ur den Europeiska Unionen, liksom nationalistiska vindar i flera andra medlemsländer, skapar samtidigt osäkerhet både om europeisk säkerhet och om huruvida EU på sikt kommer att överleva.

Samtidigt har vi i den svenska debatten kunnat se hur politiker från båda sidor om blockgränsen betonar behov av att förstärka försvaret, och en volymmässigt nedbantad variant av forna tiders värnplikt har nyligen (2 mars 2017) beslutats. Ett drygt decennium av försvarspolitisk inriktning mot uppdrag utanför Sveriges gränser har nu ersatts av ett lika tydligt fokus på återuppbyggnad av en nationell försvarsförmåga, numera med påräknat stöd från bl a Nato-medlemsländer. Varken den gradvisa avvecklingen av det territoriella försvaret eller insatsen i Afghanistan föreföll åtnjuta grundmurat stöd i opinionen. Den nuvarande försvarspolitiska inriktningen ligger avsevärt närmare svenskarnas etablerade uppfattningar om försvaret, där preferenserna är försvar av svenskt territorium och fredsbevarande internationella uppdrag (snarare än krigsliknande operationer). I en nära framtid kommer således värnpliktiga och ”repugubbar” att återuppträda från det Kalla krigets dagar, sida vid sida med något som då ansågs otänkbart: militär från Nato-länder.

I detta kapitel redovisar vi hur svenska folkets oro för omvärldsutvecklingen har utvecklats över tid. Vi studerar även opinionens utveckling i enskilda utrikes- och försvarspolitiska sakfrågor. Har svenskarnas förtroende för försvaret ökat eller minskat? Hur starkt stöd finns det för återinförande av värnplikten? Hur har den svenska Nato-opinionen utvecklats?

Svenska civil-militära relationer och försvarets ”folkförankring”

2000-talets försvarsreformer, både ”Afghanistandoktrinen” (att försvara Sverige genom militära insatser utomlands) och införandet av yrkessoldater, har aktualiserat frågor gällande försvarets ”folkförankring”. I Annika Nordgren Christensens statliga utredning om försvarets personalförsörjning påpekas att begreppet folkförankring ofta används i försvarsdebatten som något positivt, men i regel utan någon närmare beskrivning av vad som avses (SOU 2016:63: 19-20). Utredningen menar att det inte finns något enkelt samband mellan folkförankring och allmän värnplikt. Snarare är det rimligt att argumentera för att folkförankring inte endast handlar om hur stor andel av befolkningen som genomfört militärtjänst, utan fenomenet är kopplat även till större frågor om legitimitet och förtroende för försvaret.

Inom forskningen om civil-militära relationer har Rebecca Schiff (2005, 2009) påpekat att befolkningens uppfattningar om försvaret utgör en viktig legitimitetsgrund. Schiff framhåller vikten av överensstämmelse i synen på försvaret mellan a) befolkningen, b) den politiska eliten och c) militären. Speciellt fokuseras uppfattningar avseende fyra specifika faktorer: officerskårens sammansättning;

de politiska beslutsprocesser som rör militären; rekryteringsmetoder; samt militär framtoning (eng. "military style", Schiff 2009: 32ff). I denna text koncentrerar vi oss på de tre sistnämnda.

Den politiska beslutsprocessen avser beslutsprocesser avseende t ex budget, vapensystem, organisationsstruktur etc. i parlamentariska organ, kommittéer, departement eller inom politiska respektive militära eliter. Dessutom påverkas beslut som rör försvaret av faktorer som hotbilder, vilka kan formas av t ex militären själv, av försvarsindustrin eller av den politiska eliten. Det centrala är huruvida samsyn nås om vilken utveckling som bäst anses möta militära (och säkerhetspolitiska) behov. Förändringar i den politiska beslutsprocessen kan påverka hur folket uppfattar den politiska styrningen av militären, vilket i sin tur kan påverka försvarets legitimitet.

Rekryteringsmetoder avser hur medborgare rekryteras till försvaret, genom värnplikt/tvång eller yrkesförsvaret/frivillighet (eng. *All Volunteer Force*, AVF). Enligt Schiff är det troligare att man finner överensstämmelse i system baserade på frivillighet än de som är baserade på värnplikt/tvång (ibid.). Samtidigt bör man beakta att ett värnpliktssystem genererar en större kontaktyta mellan befolkning och militär, vilket kan gynna överensstämmelse mellan militär, politiska eliter och medborgarna. Centrala faktorer för ett pliktssystemets legitimitet är naturligtvis vilket förtroende den politiska ledningen respektive militären åtnjuter hos befolkningen, vilket är tydligt t ex i forna diktaturer, där militären av många kan uppfattas som ett hot mot demokratin snarare än en garant för densamma.

Den sista indikatorn handlar om militär stil/framtoning som uttrycks exempelvis i ceremonier, uniformer och traditioner men även berör yrkesidentitet och mentala referensramar. Symboler och ritualer hjälper till att särskilja militärer från "icke-militärer", och påverkar samtidigt hur civila aktörer (politiska eliter och medborgare) uppfattar militären. Framtoningen påverkar därför förhållandet mellan militären och samhället i övrigt – förändringar i militär framtoning som saknar förankring hos medborgarna kan leda till minskat stöd för militärens personal och dess verksamhet.

Sammantaget kan förändringar i försvars- och säkerhetspolitik, tillsammans med genomgripande förändringar av den militära organisationen, leda till friktioner mellan militären, medborgarna och den politiska ledningen. Detta riskerar att försämra de civil-militära relationerna och kan skapa problem ifråga om legitimitet. Det senaste årets svenska politiska debatt och beslut på försvarsområdet har färgats av utvecklingen i Ryssland och återuppbyggnaden av nationell försvarsförmåga, men också av frågan om personalförsörjning av det militära försvaret, samt lärdomarna från den svenska insatsen i Afghanistan. Frågan är om de trender vi tidigare kunnat observera håller i sig eller om det skett förändringar i opinionen, samt hur den svenska opinionen på det försvars- och säkerhetspolitiska området kan förstås i relation till tanken om samsyn i de civil-militära relationerna.

Oro för omvärldsutvecklingen

När det gäller svenskarnas oro för framtiden kan vi konstatera att denna är fortsatt stor i frågor som rör terrorism och situationen i Ryssland, medan oron för militära konflikter minskar. I fråga om terrorism så uttrycker 82 procent att de är ganska eller mycket oroade inför framtiden, en svag ökning från 80 procent i 2015 års mätning. Även oron för situationen i Ryssland är fortsatt stor; 73 procent uppger att de är ganska eller mycket oroade, vilket är en svag nedgång från 2015 års resultat på 76 procent. Siffran ligger dock fortfarande på en klart högre nivå än de 53 procent som noterades 2013, dvs innan händelser som annekteringen av Krimhalvön och ryska flygövningar nära svenskt luftrum hade börjat uppta stort utrymme i media. När det gäller militära konflikter ser vi tecken till en större förändring. I 2016 års mätning anger 57 procent att de är ganska eller mycket oroade för militära konflikter, vilket är en minskning med 23 procentenheter jämfört med 2015. Framförallt är det andelen mycket oroade som har minskat, och här ser vi en nedgång från 36 procent år 2015 till 15 procent år 2016. Det går i dagsläget inte att säga om detta är ett trendbrott, men om denna nedgång håller i sig kan man anta att det i förlängningen kan få konsekvenser för hur svenskarna ser på försvaret, försvarsutgifterna samt ett svenskt Natomedlemskap. Vi återgår nu till resultaten från 2016 års undersökning och frågan om hur svenskarna idag ser på det militära försvaret.

Svenskarnas syn på ett starkt militärt försvar respektive försvarsutgifterna

I den senaste SOM-undersökningen förekommer, för första gången, påståendet ”Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar”. Som framgår av tabell 1 nedan instämmer 74 procent helt eller delvis i detta, medan 14 procent anser påståendet helt eller delvis felaktigt 12 procent anger ”ingen uppfattning”.

Opinionsbalansen – alltså andelen positiva minus andelen negativa – blir således +61, ett resultat liknande det i MSB:s *Opinioner 2016* där 63 procent anser att vi absolut bör ha ett militärt försvar (MSB 2017: 81). I SOM-undersökningen noteras en positiv inställning till påståendet bland såväl män som kvinnor. Relativt fler män än kvinnor håller med om påståendet att det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar, men bland dem som inte håller med är svaren könsmissigt jämnt fördelade (13 procent bland kvinnor, 14 procent bland män). Bland alla riksdagspartiers sympatisörer finns en klar övervikt för att Sverige behöver ett starkt militärt försvar, medan sympatisörer till Feministiskt Initiativ tycker motsatsen, om än med liten marginal. Liberalernas sympatisörer noterar mest positiv opinionsbalans (+82), följt av Sverigedemokraterna (+78) respektive Kristdemokraterna (+71). Det finns markanta åsiktsskillnader mellan olika åldersgrupper. Bland de äldsta (65-85 år) svarar 82 procent att Sverige behöver ett starkt militärt försvar, endast 6 procent tycker tvärtom – opinionsbalansen blir således +76. Bland de

Yngsta (16-29 år) svarar 51 procent att påståendet är helt eller delvis riktigt, medan 24 procent uppger motsatsen – således +27 i opinionsbalans, fortfarande klart på plus men en markant lägre notering än bland de äldsta.

Tabell 1 Svenskarnas inställning till vikten av ett starkt militärt försvar, 2016 (procent)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svarande	Andel positiva
Samtliga	42	32	9	5	12	100	1 527	74
Kön								
Kvinna	38	30	9	4	19	100	764	68
Man	46	35	9	5	6	100	760	81
Alder								
16–29 år	34	26	17	7	15	100	228	60
30–49 år	35	38	10	6	11	100	404	73
50–64 år	38	36	8	5	13	100	439	74
65–85 år	55	27	4	2	12	100	455	82
Parti								
Vänsterpartiet	15	36	19	14	16	100	73	51
Socialdemokraterna	37	35	9	4	15	100	350	72
Centerpartiet	44	39	11	2	4	100	123	83
Liberalerna	50	37	3	2	7	100	86	87
Moderaterna	47	34	8	4	8	100	357	81
Kristdemokraterna	(48)	(33)	(5)	(5)	(10)	100	42	81
Miljöpartiet	13	37	21	12	17	100	52	50
Sverigedemokraterna	62	22	4	2	9	100	209	84
Feministiskt initiativ	(9)	(23)	(23)	(17)	(29)	100	35	32

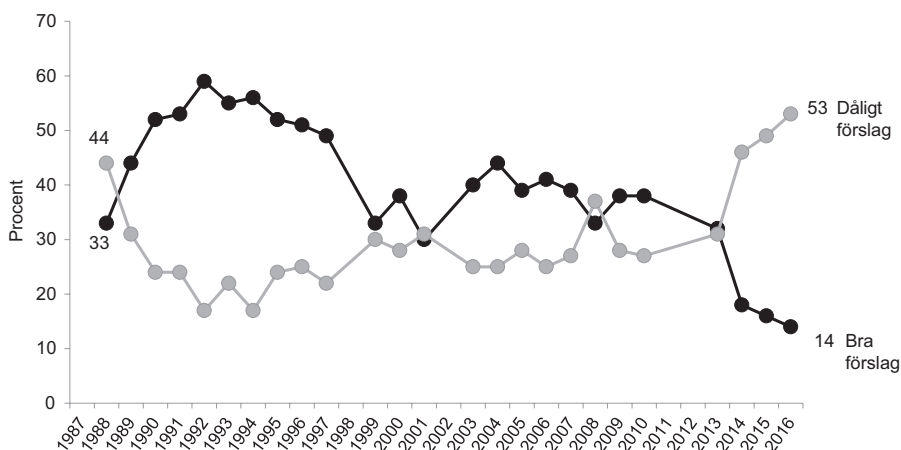
Kommentar: I frågan ombeds svarande ta ställning till påståendet: "Det är viktigt att Sverige har ett starkt militärt försvar". Procentbasen utgörs av dem som svarat på frågan. Parenteser markerar resultat som bygger på färre än 50 svarande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Synen på försvarets kostnader har undersökts i SOM-undersökningarna sedan 1988. Som framgår av figur 1 nedan har opinionen växlat, men i regel varit övervägande positiv till förslaget att "minska försvarsutgifterna". Tydligast var detta under perioden efter Sovjetunionens respektive Warszawapaktens upplösning, då förslaget att skära i försvarsbudgeten fick stöd av mellan 50 och 70 procent av svenskarna (opinionsbalansen, d v s andelen positiva till förslaget minus andelen negativa, noterades till +42 i 1992 års undersökning). Under inledningen av 2000-talet var stödet svagare, men flertalet år var andelen positiva till förslaget större än andelen negativa. Parallellt med en ökad oro för situationen i Ryssland har dock opinionen svängt kraftigt ifråga om försvarsutgifterna. Mellan 2013 och 2014 försvagades

stödet för förslaget ”minska försvarsutgifterna” från 33 till 18 procent, samtidigt som andelen negativa ökade från 31 till 46 procent. Opinionsbalansen förändrades således radikalt på ett år – från +2 till -28. Efter 2014 har utvecklingen fortsatt i samma riktning: andelen positiva minskar, andelen negativa ökar – så även 2016. Andelen som anser att förslaget ”minska försvarsutgifterna” är mycket eller ganska bra noteras nu på en historiskt låg nivå, 14 procent, samtidigt som 53 procent anser att förslaget är mycket eller ganska dåligt. Opinionsbalansen för förslaget ”minska försvarsutgifterna” uppgick i 2016 års undersökning således till -39.

Figur 1 *Inställning till förslaget ”minska försvarsutgifterna”, 1988–2016 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder: ”Vilken är din åsikt om följande förslag? Minska försvarsutgifterna”. Svartalternativen är ”Mycket bra förslag”, ”Ganska bra förslag”, ”Varken bra eller dåligt förslag”, ”Ganska dåligt förslag” samt ”Mycket dåligt förslag”. Svartalternativen ”mycket bra” och ”ganska bra” har i figuren räknats samman till kategorin ”bra förslag”; svartalternativen ”ganska dåligt” och ”mycket dåligt” har räknats samman till ”dåligt förslag”. Procentbasen utgörs av de som svarat på frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2016.

Sammantaget kan man säga att svenskarna på ett generellt plan är positiva till ett starkt militärt försvar, samtidigt som en vikande andel vill se nedskärningar i försvarsbudgeten. Detta ligger väl i linje med den senaste tidens politiska debatt, där behovet av att återuppbygga det nationella försvaret och att öka försvarsanslagen förts fram från såväl den militära ledningen som regeringen och stora delar av oppositionen. Här finns således en samsyn mellan befolkningen i stort och den politiska och militära ledningen. Som vi skall se kompliceras dock bilden av samsyn när vi tittar närmare på frågan om förtroende för försvaret.

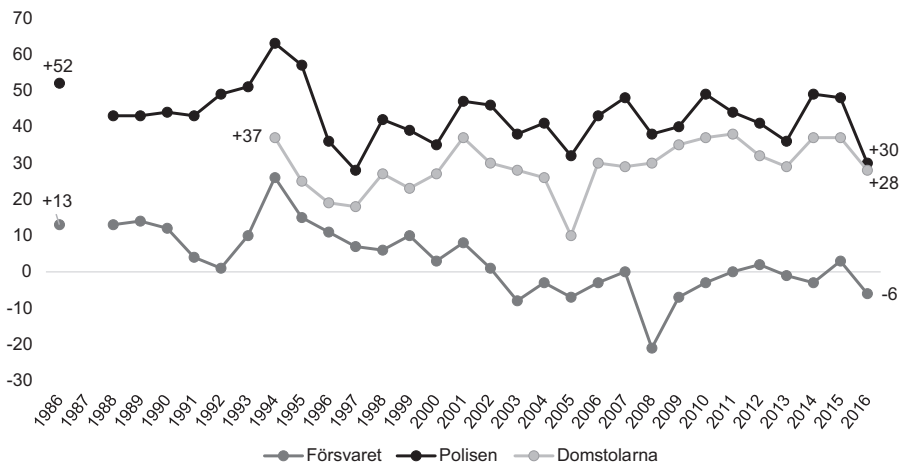
Förtroendet för försvaret

I 2016 års SOM-undersökning följer förtroendet för försvaret en bredare trend med sjunkande förtroende för flertalet samhällsinstitutioner (se Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym). Efter att i förra årets undersökning ha noterat en positiv förtroendebalans (+3) för första gången på c:a 15 år, faller försvaret i årets undersökning åter under nollstrecket, ned till -6 (se figur 2). 26 procent uppger mycket eller ganska stort förtroende för försvaret (en nedgång från 29 procent i 2015 års undersökning). 32 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende (en uppgång från 26 procent i 2015 års undersökning). Störst förtroende för försvaret uppger sympatisörer till Miljöpartiet: 35 procent uppger mycket eller ganska stort förtroende för försvaret, bara 23 procent mycket eller ganska litet förtroende. Minst förtroende för försvaret uppger Sverigedemokraternas sympatisörer – hela 47 procent av dem uppger mycket eller ganska litet förtroende för försvaret, medan endast 19 procent uppger mycket eller stort förtroende. Noteras kan att förtroendebalansen i princip är lika bland sympatisörer till Socialdemokraterna, Moderaterna och Vänsterpartiet. Det vanligaste svaret, ”varken stort eller litet förtroende”, anges av 42 procent. I SOM-sammanhang ses svar av typen ”varken/eller” och ”ingen uppfattning” (d v s ovilja att ta klar ställning) som en möjlig indikator på bristande intresse alternativt okunskap hos de svarande, och det kan noteras att frågor om försvaret generellt noterar markant större andelar ”varken/eller”-svar än då svenskarna svarar på frågor om till exempel sjukvård eller polis. I figur 2 nedan redovisas förtroendet för försvaret samt för polisen och domstolarna (d v s två andra myndigheter som också lyder direkt under regeringen).

Årets resultat aktualiserar åter frågan om i vilken utsträckning svenskarnas förtroende för försvaret samvarierar med förtroendet för andra samhällsinstitutioner. En försiktig gissning innan årets resultat meddelades, kunde nog ha varit ett oförändrat eller svagt ökat förtroende för försvaret. Det senaste året har mediadebatten om ”enveckasförsvaret” inte återkommit, och inga flyg- eller ubåtsincidenter har blivit föremål för nyhetsbevakning och offentliga ifrågasättanden. Tvärtom har såväl försvarsministern som Överbefälhavaren mestadels kommunicerat publikt att såväl ekonomiska resurser som försvarsförmågan ökar. Nedgången i förtroendebalans för försvaret illustrerar förtroendemåttets komplexitet. Har en tydlig nedgång i svenskarnas förtroende för polisen färgat av sig på förtroendet även för försvaret? Klart är att mediabilden av polisen under en tid dominerats av en oförmåga att uppklara brott trots ökade resurser, offentligt missnöjda ministrar, en kritiserad omorganisation, poliser som slutar, svårighet att locka intresserade till polisutbildningen samt, från oppositionshåll, krav på rikspolischefens (Dan Eliasson) avgång. I fråga om försvaret är mediabilden inte alls negativ på samma sätt, men som tidigare berörts i SOM-sammanhang (Ydén & Berndtsson, 2012) så tenderar polisens respektive försvarets upp- och nedgångar i förtroendebalans att följa varandra relativt väl (om än på skilda nivåer). Rekommendationen att inte

tolka förtroendet för försvaret som ett resultat endast av ”egentliga” försvarsfaktorer kvarstår således. Förtroendet för försvaret förefaller delvis formas av sammanflätade faktorer som samverkar med varandra i en djupgående, komplex process.

Figur 2 Förtroendet för försvaret, polisen och domstolarna 1986–2016 (förtroendebalans)

Kommentar. Förtroendebalansen visar andelen som hyser ett stort förtroende, minus andelen som hyser ett lågt förtroende. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla hyser ett stort förtroende) och -100 (alla hyser ett lågt förtroende). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Frågan lyder: ”Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?” Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Förtroende för samhällsinstitutioner sammanhänger med en rad olika faktorer (Holmberg & Weibull 2014; se även Holmbergs & Weibulls kapitel i den här volymen). Förtroendet påverkas av hur viktig en institution uppfattas vara och även av hur bra/dåligt institutionen uppfattas fungera – sålunda sammanblandas värdering av betydelse med utvärdering av funktion. Det blir svårt att uttyda om t ex ett ”ganska litet förtroende” skall tolkas som att institutionen uppfattas som inte så viktig men fungerar någorlunda eller om det snarare skall tolkas som att institutionen uppfattas som mycket viktig men inte alls fungerar särskilt väl. I 2016 års undersökning har vi möjliggjort en något ökad precision i uttolkningen genom att svar på påståendet ”Sverige behöver ett starkt militärt försvar” kan anses ge ett mått på hur viktig samhällsinstitution den svarande anser försvaret vara.

Granskar vi förtroendet för försvaret bland dem som instämmer helt i påståendet ”Sverige behöver ett starkt militärt försvar” så uppger ca 30 procent mycket eller

ganska stort förtroende, medan ca 33 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende – förtroendebalansen i denna grupp blir således -3. Bland dem som inte alls instämmer i påståendet ”Sverige behöver ett starkt militärt försvar” så uppger 12 procent mycket eller ganska stort förtroende, medan 47 procent uppger mycket eller ganska litet förtroende – förtroendebalansen i denna grupp blir således -35. Som väntat är således förtroendet större, om än inte stort, bland dem som anser att försvaret är viktigt än bland dem som tycker tvärtom.

En tänkbar förklaring till att många uppfattar försvarets förmåga som otillräcklig är den kritik som vissa försvarsdebattörer riktat mot den tidigare försvarspolitiken. Kritikerna hävdar att försvaret idag varken har tillräckligt med personal eller tillräckligt med materiel för att klara uppgiften att försvara Sverige. Två av de vanligaste debattförslagen för att förbättra den svenska försvarsförmågan har, under de senaste åren, varit att åter börja utbilda värnpliktiga soldater respektive ett svenskt medlemskap i Nato. Vad finns det då för stöd bland svenskarna för dessa båda förslag?

Återinförande av värnplikten

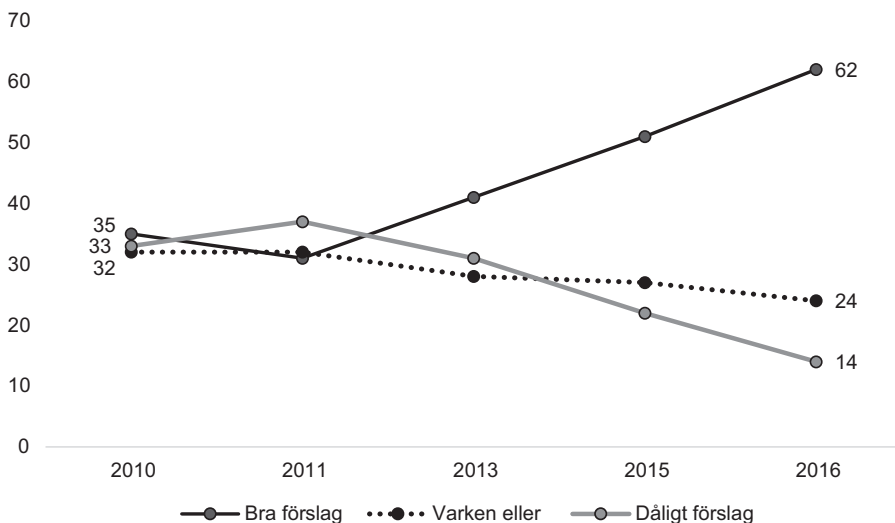
Den borgerliga regeringen beslutade 2010 att värnplikt inte skulle tillämpas i fredstid. Försvaret inriktades primärt mot internationella uppdrag och analysen var att detta krävde anställda soldater i alltid tillgängliga militära förband – värnplikten sågs som omodern och ineffektiv. Genom marknadsföring och ”varumärkesbyggande” skulle Försvarsmakten istället locka frivilliga på arbetsmarknaden att ta anställning som exempelvis soldat eller sjöman.

Efter de senaste årens ökade säkerhetspolitiska oro i Europa har den nuvarande regeringen beslutat att, från 2019, åter börja utbilda värnpliktiga som ett komplement till yrkessoldater. Tidigare SOM-undersökningar har visat att stödet för att återinföra (formellt återaktivera) värnplikten har ökat under de senaste åren: 2013 angav 40 procent att de ansåg att ett återinförande av värnplikten var ett ganska eller mycket bra förslag; år 2015 hade andelen positiva ökat till 51 procent (Berndtsson, Bjereld och Ydén 2016). I den senaste undersökningen har stödet ökat ytterligare, och andelen positiva ligger nu på 62 procent (se figur 3). Starkaste stödet finns bland Sverigedemokraternas sympatisörer, och alla riksdagspartiers sympatisörer noterar en tydligt positiv opinionsbalans. Värt att notera är att unga personer, just de som berörs av värnplikt, är mindre positiva än äldre. Kvinnor är dessutom mindre positiva till värnplikt än män.

Det ökade stödet kan sägas ligga i linje med den förda politiken, där regeringen den 2 mars 2017 beslutade att återaktivera mönstring och grundutbildning med värnplikt (Försvarsdepartementet, 2 mars 2017). Rekrytering till det militära försvaret skall, enligt regeringens beslut, ”bygga dels på frivillighet och dels på totalförsvarsplikt” (ibid.). Bland de skäl som anges för beslutet lyfter man fram vad man uppfattar som ett försämrat säkerhetsläge i närområdet och därmed behovet att ”öka den

operativa förmågan i krigsförbanden” (ibid.). Beslutet innebär inte en återgång till ett rent värnpliktsförsvar, och det återstår att se hur detta blandade system kommer att organiseras, samt i vilken utsträckning det anses motsvara svenskarnas uppfattning om rekrytering till det militära försvaret. I MSB:s *Opinioner 2016* framgår det exempelvis att 71 procent av de svarande anser att ”allmän värnplikt” har ganska eller mycket stor betydelse för ett trovärdigt försvar, medan 51 procent anser att ett renodlat yrkesförsvar har samma betydelse (MSB 2017: 83).

Figur 3 Svenskarnas inställning till att återinföra värnplikten, 2010–2016 (procent)

Kommentar: I frågan har svarande ombetts att ta ställning till förslaget ”Återinföra den allmänna värnplikten”. I figuren ingår svarande som angett alternativen ganska bra eller mycket bra i kategorin ”Bra förslag”, medan svarande som angett alternativen ganska dåligt eller mycket dåligt ingår i kategorin ”Dåligt förslag”. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2016.

Svenskarnas syn på Nato-medlemskap

Det råder sedan ett par år tillbaka en klar blockskillnad mellan de rödgröna partierna och allianspartierna i synen på svenskt Nato-medlemskap. De rödgröna partierna säger nej till svenskt Nato-medlemskap. Allianspartierna vill att Sverige söker medlemskap i Nato. Sverigedemokraterna är motståndare till ett svenskt Nato-medlemskap.

SOM-institutet har undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap varje år sedan 1994. Fram till och med år 2012 var opinionen i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre

gångar så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. År 2013 förändrades opinionen. Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Nato-motståndarna var dock fortfarande något fler än Nato-anhängarna. Sedan dess har den svenska opinionen blivit alltmer positiv till ett Nato-medlemskap och år 2015 var Nato-anhängarna för första gången något fler än Nato-motståndarna.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, 1994–2016 (procent)

År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinionsbalans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38
2016	14	19	35	14	18	100	2 980	+1	33

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato.* Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994–2016.

Hur har då opinionen utvecklats sedan föregående mätning? Är Nato-anhängarna fortfarande fler än Nato-motståndarna? Tabell 2 redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2016.

Resultaten visar att trenden med en alltmer positiv Nato-opinion nu, åtminstone tillfälligt, är bruten. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato (mycket bra och ganska bra förslag kombinerat) har 2016 minskat till 33 procent, mot 38 procent 2015. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag har ökat till 32 procent, mot 31 procent 2015. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 35 procent, motsvarande andel uppgick till 31 procent 2015.

Kvinnor är, liksom tidigare, mindre positivt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 27 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Natomedlemskap, medan 30 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 39 procent att det är ett bra förslag, medan 33 procent anser att det är ett dåligt förslag. Andelen kvinnor som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 42 procent, motsvarande andel bland männen uppgår till 28 procent. Åsiktsskillnaderna mellan olika åldersgrupper är små. De äldre är något mer positiva till ett svenskt Nato-medlemskap än vad de yngre är.

Hur överensstämmer då de politiska partiernas ställningstaganden med de egna sympatisörernas? Tabell 3 visar den svenska Nato-opinionen efter partisympti åren 2005–2016.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 2005–2016, efter partisympti. Andel som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent)

Parti-sympti	Undersökningsår											
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
V	8	6	8	8	7	6	11	1	6	12	8	9
S	15	15	13	14	14	9	11	12	20	22	22	20
C	13	24	20	16	14	18	16	21	28	34	52	35
L	26	28	29	35	35	24	30	25	41	50	57	51
M	40	35	31	41	35	28	31	29	43	47	60	49
KD	27	26	30	38	25	20	13	22	42	46	54	49
MP	6	7	7	10	10	8	11	4	16	13	16	13
SD	40	39	23	46	37	22	13	19	42	38	49	45
Fi	20	0	0	--	9	8	0	0	--	9	13	14

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör söka medlemskap i Nato. Svartalternativen har varit Mycket bra förslag, Ganska bra förslag, Varken bra eller dåligt förslag, Ganska dåligt förslag samt Mycket dåligt förslag.* I tabellen anges andelen som har svarat *Mycket bra förslag* eller *Ganska bra förslag*. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2016.

Resultaten visar att Nato-opinionen följer blockpolitiken. Nato-motståndet är störst bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet, Feministiskt initiativ, och Socialdemokraterna. Nato-motståndet är lägst bland sympatisörer till Kristdemokraterna, Liberalerna, Moderaterna och Centerpartiet. Nato-motståndet är också lågt bland Sverigedemokraternas sympatisörer. Den största enskilda förändringen återfinns inom Centerpartiet, där andelen anhängare av ett svenskt Nato-medlemskap har minskat med 17 procentenheter, från 52 till 35 procent 2016. Sverigedemokraterna är det enda parti där det råder diskrepans mellan partilinjen och väljaropinionen. Partiet vill inte att Sverige söker medlemskap i Nato. Men av Sverigedemokraternas sympatisörer anser 45 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om medlemskap i Nato, en minskning med fyra procentenheter sedan föregående år. Det är ännu en öppen fråga hur oron i världen den senaste tiden kommer att påverka den svenska Nato-opinionen. Kommer till exempel Donald Trumps innehav av presidentposten i USA att påverka svenskarnas inställning till ett ev. Nato-medlemskap?

Samsyn kring försvars- och säkerhetspolitiken?

Sammantaget visar resultaten från 2016 års SOM-undersökning att den nuvarande försvars- och säkerhetspolitiken i flera delar åtnjuter starkt stöd bland svenskarna. Detta skulle kunna tolkas som att det finns en relativt god överensstämmelse mellan regeringen och befolkningen. Det finns exempelvis en samsyn när det gäller säkerhetsläget i närområdet, vilket är en grund för politiska beslut som gäller försvaret, samt i frågan om rekrytering, där återaktiveringen av mönstring och grundutbildning med värnplikt har ett starkt stöd bland en stor del av befolkningen. Dessutom visar årets undersökning på ett stort stöd för ett starkt militärt försvar, samtidigt som motståndet mot förslaget att minska försvarsutgifterna fortsätter att öka. Även detta tyder på en samsyn när det gäller politiska förslag om att förstärka det nationella försvaret och att öka försvarsanslagen. När det gäller frågan om ett svenskt Natomedlemskap är frågan om samsyn mer komplicerad; det är främst allianspartiernas och Sverigedemokraternas sympatisörer som ställer sig positiva, medan regeringspartiernas sympatisörer är fortsatt övervägande negativa. Sett till hela befolkningen finns ingen entydig trend; vi ser en svag nedgång för Natoförspåkningarna jämfört med 2015 års undersökning.

Den samstämmighet mellan befolkningen och den politiska ledningen som finns i flera konkreta frågor avspeglas dock inte i frågan om förtroende. Som vi visat ovan har förtroendet för försvaret varit relativt lågt under en längre period, och den uppgång som noterades 2015 kan komma att visa sig ha varit tillfällig. Det finns flera tänkbara förklaringar till detta, som exempelvis att befolkningen, trots stöd för den förda försvarspolitik, inte anser att försvaret som institution för närvarande motsvarar förväntningarna. Detta kan eventuellt komma att förändras som resultat av t ex fortsatta resurstillskott till försvaret men det är också tänkbart

att en eventuellt minskad framtida oro över Ryssland eller för militära konflikter kan göra att försvarets förmåga i relation till tänkbara hot uppfattas som mer tillräcklig. Det är dessutom tänkbart att det finns en tröghet i förtroendefrågan, där det tar tid för organisatoriska, strategiska och ekonomiska förändringar att ge utslag i opinionen.

Referenser

- Berndtsson, Joakim, Bjereld, Ulf & Ydén, Karl (2016) "Turbulenta tider – svenskarnas åsikter om försvaret, Ryssland, NATO och Islamiska staten", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Ds 2004:30. *Försvar för en ny tid*. Försvarsdepartementet: Stockholm
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2014) "Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Petersson, Magnus (2011) "Defense Transformation and Legitimacy in Scandinavia after the Cold War: Theoretical and Practical Implications", *Armed Forces & Society*, 37: 701-24.
- MSB (2017) *Opinioner 2016: Allmänhetens syn på samhällsskydd, beredskap, säkerhetspolitik och försvar*. Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB): Stockholm.
- Schiff, Rebecca L. (1995) "Civil-military relations reconsidered: a theory of concordance", *Armed Forces and Society*, 22: 7-24.
- (2009) *The military and domestic politics: a concordance theory of civil-military relations*. London/New York: Routledge.
- SOU 2016:63. En robust personalförsörjning av det militära försvaret. Försvarsdepartementet: Stockholm.
- Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2012) "När kriget kommit – svenskarna och den nya försvarspolitiken", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

INTERNATIONELLA LEDARES POPULARITET I SVERIGE

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

SOM-institutet har vid tre tillfällen mätt hur kända och populär olika internationella ledare är i Sverige, senast i undersökningen hösten 2016. Sammanlagt har tjugoen politiker och kungligheter ingått i studierna. Amerikanska toppolitiker är mest kända (Obama, Clinton, Trump). EU:s ledare är minst kända. Mindre kända än FN:s ledare. Nordiska storheter hamnar mot mitten på kännedomslistan. På popularitetsrangordningen placerar sig dock nordiska ledare högre. Toppar gör Norges Jens Stoltenberg i en mätning 2011. Näst mest populär är Barack Obama. Klart i botten på popularitetslistan återfinns tre äldre herrar – Silvio Berlusconi, Vladimir Putin och allra sist Donald Trump. Ogillad – men *minst* ogillad – är Trump bland sympatisörer till Sverigedemokraterna.

En ledare är oftast mer framgångsrik om han eller hon är uppskattad. Åtminstone som opinionsbildare. Populära budbärare får lättare fram sitt budskap än impopulära budbärare. Och i demokratiska system – i den mån det finns personröstning – får gillade ledare fler röster än ogillade. I de flesta sammanhang är det bättre att vara uppskattad än att vara motsatsen. Det gäller också internationella ledares popularitet utanför det egna landets gränser; inte så mycket när det gäller röster (dock i många sammanhang får en nations medborgare i främmande länder rösta i nationella val), men väl när det gäller opinionsbildning och bevarande/förstärkande av sitt lands image/varumärke. En internationellt uppskattad ledare är en tillgång för ett land i många avseenden, kanske också mer ekonomiskt konkret via turism och handel.

Det är alltså inte helt oseriöst att mäta hur uppskattade olika internationella ledare är bland svenska folket. Men i sanningens namn må vi erkänna att ogillar-gillar mätningar av världspolitikens mäktigaste också har ett stort underhållningsvärde och ett inte föraktligt nyhetsvärde. SOM-institutet har vid tre tillfällen mätt hur populära olika ledande politiker utanför Sverige är bland svenskar. Nio politiker ingick i första studien år 2000. I nästa studie 2011 deltog nio politiker och tre kungligheter. I senaste undersökningen 2016 fanns fem politiker med. Några av politikerna har ingått i studierna flera gånger. Det totala antalet ledande internationella storheter som funnits med i SOMs tre mätningar är tjugoen.

Den undersökningsteknik som används är densamma som utnyttjas när SOM-institutet mäter hur kända och uppskattade svenska partiledare är. Politikerna presenteras för svarspersonerna enbart med för- och efternamn. Därefter får de svarande ange om de känner till politikern och på en skala markera hur mycket de uppskattar personen i fråga. Svarsskalan löper mellan -5 (ogillar) till +5 (gillar). Metoden gör det möjligt att få en uppskattning av både hur kända och populära de olika politikerna är.¹

Två mer beskrivande frågor står i fokus först. Hur kända och populära tenderar olika internationella politiska storheter att vara i Sverige? Kan någon eller några av dem konkurrera med våra egna politiska ledare? Kanske inte i kännedom, men måhända när det gäller uppskattning?

Fråga nummer tre är mer speciell, men också mer intressant. Den gäller Donald Trumps uppskattning eller frånvaro av uppskattning bland svenska folket. Han ingår i mätningen 2016 tillsammans med bl a Hillary Clinton. Det är ingen djärv gissning att Clinton är mer uppskattad i Sverige än Trump. Men hur mycket mindre gillad är Trump och i vilka sociala och partipolitiska grupper är han *minst* ogillad bland svenskar. Är det i liknande grupper som ogillar Trump minst/stödjer honom mest i USA?

Kända och mindre kända internationella storheter

Vi börjar med att se hur kända våra studerade internationella politiker och kungligheter är bland svenska folket. I tabell 1 har storheterna rangordnats efter grad av uppgiven kännedom.

Listan toppas av tre amerikanska politiker. Högst upp Barack Obama följd av Hillary Clinton och Donald Trump. Alla tre har höga kännedomssiffror – strax över 90 procent. De är nästan lika välkända i Sverige som våra egna toppolitiker. Dock, majoriteten av partiledare i Sverige brukar ha en kännedomsnivå något över 95 procent; alltså något lite mer kända än ledarna från USA (Holmberg 2017b). Ytterligare några internationella politiker uppvisar en imponerande hög kännedom bland allmänheten med resultat över 85 procent. Det gäller Rysslands Vladimir Putin, Storbritanniens Tony Blair, Italiens Silvio Berlusconi, USA:s George W. Bush och Tysklands Angela Merkel. En kunglighet befinner sig också på denna kännedomsnivå. Det är det Brittiska Samväldets drottning Elisabeth II.

Intressant, och kanske också signifikativt, är att nordiska ledare inte är med i toppen på kännedomslistan. Danmarks drottning Margrethe II och Norges kung Harald V placerar sig båda i mitten av listan med 83 procents kännedom. Längre ned hamnar Finlands Tarja Halonen (76 procent) och Norges Jens Stoltenberg (74 procent). Svenska medier och offentlig debatt intresserar sig mer för vad som händer i USA än vad som händer i våra nordiska grannländer. Det får effekt på kännedomssiffrorna för ledande politiker.

Tabell 1 Internationella ledares grad av kännedom bland svenska folket (procent)

Ledare	Procent kännedom	Undersökningsår
Barack Obama	93	2011
Hillary Clinton	91	2016
Donald Trump	91	2016
Vladimir Putin	90	2016
Vladimir Putin	89	2011
Tony Blair	88	2000
Silvio Berlusconi	87	2011
Drottning Elisabeth II	87	2011
George W Bush	87	2000
Angela Merkel	86	2016
Kofi Annan	84	2000
Vladimir Putin	84	2000
Drottning Margrethe II	83	2011
Kung Harald V	83	2011
Jacques Chirac	83	2000
Angela Merkel	80	2011
Al Gore	79	2000
Gerhard Schröder	76	2000
Tarja Halonen	76	2011
Tarja Halonen	75	2000
Jens Stoltenberg	74	2011
Ban Ki-moon	73	2016
Ban Ki-moon	61	2011
Romano Prodi	58	2000
Catherine Ashton	33	2011
Herman v. Rompuy	28	2011

Kommentar: Frågan lyder: *Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sätt gillar respektive ogillar några internationella ledare. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala?* Svartspersoner som för var och en av politikerna markerat en uppskattning mellan -5 och +5 på svarsskalan – och *inte* markerat svarsrutan "Personen är okänd för mig" – har registrerats för kännedom. Personer som hoppat över enkätfrågan är ej medtagna i procentbasen. Antalet svarande är ca 1 500 de olika åren. I mätningen av kungligheter år 2011 ingick kung Carl XVI Gustaf och kronprinsessan Victoria. De uppnådde båda en kännedom om 95 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000, 2011 och 2016.

En motsvarande effekt – brist på engagemang och uppmärksamhet i medier och i debatt – kan vi misstänka har verkat när det gäller de politiker som ligger i botten på kännedomslistan. De tre bottenplacerade är alla knutna till EU – Romano Prodi, Catherine Ashton och Herman v. Rompuy. Deras kännedom varierar från 58 till låga 28 procent.

FN är väl än mindre i fokus än EU i svenska medier och debatt. Men de två generalsekreterare som mätts i SOM-undersökningarna har trots det något högre kännedomssiffror än EU-ledarna. Kofi Annan uppnår ett resultat på starka 84 procent medan Ban Ki-moon registreras för i sammanhanget mer blygsamma 73 procent.²

Popularitet

Popularitetslistan är inte lika dominerad i toppen av amerikaner som kännedomslistan.³ Barack Obama är med på plats 2, men sedan kommer inte nästa amerikan förrän på plats 9. Det är Hillary Clinton. Popularitetsrangordningen toppas istället av Norges Jens Stoltenberg. Hans mätning gjordes 2011, några månader efter terordådet på Utöya. Stoltenbergs resultat är höga +24. En uppskattning som ingen svensk partiledare hittills uppnått i SOM-institutets mätningar. Rekordet bland svenska partiledare har Ingvar Carlsson med +20 uppmätt åren efter mordet på Olof Palme. En annan svensk partiledare med hög popularitet är Fredrik Reinfeldt. Han når som högst +18 i studien år 2010.

Längre ned på den internationella listan på plats 3 finner vi FN:s Kofi Annan, Tysklands Angela Merkel på plats 4 och Danmarks drottning Margrethe II som 5:a. Sedan på plats 6 och 7 kommer Finlands Tarja Halonen och Norges kung Harald V. Nordens ledare gör bättre ifrån sig på popularitetslistan än på kännedomslistan.⁴

Längst ned i popularitetsbotten återfinns tre herrar. Alla med mycket negativa resultat på minussidan. Där återfinns Italiens Silvio Berlusconi, Rysslands Vladimir Putin och på allra sista plats USA:s Donald Trump. Resultaten för dem är exceptionellt dåliga med -32 för Berlusconi, -35 för Putin och hela -39 för Trump. Det är klart mer negativa siffror än vi någonsin uppmätt för någon svensk partiledare. Den svenske partiledare som har bottenrekordet är Sverigedemokraternas Jimmy Åkesson med -28 i studien 2010. Andra svenska partiledare med klara minusresultat är Vänsterpartiets Lars Ohly med -18 (2005), Miljöpartiets språkrör Åsa Romson med -16 (2016) och Moderaternas Bo Lundgren med -13 (2002). Men nere på -30-nivå har alltså aldrig någon svensk toppolitiker varit.⁵

Vem gillar Donald Trump i USA och i Sverige?

I det amerikanska presidentvalet 2016 fick Donald Trump *starkast* stöd i bland annat följande sociala och politiska grupper: Bland män, bland äldre, på landsbygden, bland vita ”återfödda” kristna, bland lågutbildade vita, bland väljare som var negativa till invandring och bland väljare som uppfattade sig som konservativa.⁶ Speciellt stödet i gruppen lågutbildade vita har uppmärksammats i eftervalsdebatten. Det stödet ökade mycket tydligt jämfört med vad tidigare republikanska kandidater brukar få i den sociala gruppen (Holmberg 2016a).

Tabell 2 Populära och mindre populära internationella ledare bland svenska folket (medeltal)

Ledare	Medeltal popularitet	Undersökningsår
Jens Stoltenberg	+24	2011
Barack Obama	+23	2011
Kofi Annan	+18	2000
Angela Merkel	+16	2016
Drottning Margrethe II	+14	2011
Tarja Halonen	+13	2011
Kung Harald V	+12	2011
Angela Merkel	+11	2011
Hillary Clinton	+10	2016
Tony Blair	+9	2000
Tarja Halonen	+9	2000
Al Gore	+5	2000
Drottning Elisabeth II	+4	2011
Ban Ki-moon	+3	2016
Catherine Ashton	+1	2011
Gerhard Schröder	-1	2000
Herman v. Rompuy	-2	2011
Ban Ki-moon	-3	2011
Romano Prodi	-4	2000
Jacques Chirac	-5	2000
George W. Bush	-7	2000
Vladimir Putin	-8	2000
Vladimir Putin	-16	2011
Silvio Berlusconi	-32	2011
Vladimir Putin	-35	2016
Donald Trump	-39	2016

Kommentar: Frågan lyder: *Den här frågan gäller hur mycket man allmänt sätt gillar respektive ogillar några internationella ledare. Var skulle du vilja placera dem på nedanstående skala.* Popularitetsskalan kan variera mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Medeltalen har beräknats bland svarande. Resultatet för kung Carl XVI Gustaf är +12 och för kronprinsessan Victoria +28 i SOM-mätningen år 2011.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000, 2011 och 2016.

Nu är frågan om stödet för Trump i Sverige följer ett liknande mönster. Och då är stöd kanske inte en bra term. Vad vi kan undersöka är snarare om *ogillandet* av Trump är något *mindre* i motsvarande grupper bland svenskar.

Det visar sig att i flera hänseenden är opinionsmönstren bland svenska folket snarlika motsvarande mönster bland amerikanska väljare. Svenska män är inte lika negativa till Trump (-35) som svenska kvinnor (-42). Svenska arbetare och företagare

(båda -36) är mindre negativa till Trump än högre tjänstemän (-45). Lågutbildade svenskar är något mindre avvisande mot Trump (-35) än högutbildade (-42).⁷ Svenskar med en klart negativ attityd till flyktingmottagning (-31) är mindre mot Trump än personer med en mer positiv syn på flyktingmottagning (-46). Klart högerorienterade svenskar är mycket tydligt mindre negativa till Trump (-27) än klart vänsterideologiskt orienterade (-48).

För två sociala grupper kan vi inte se samma opinionsmönster i Trumpstödet som i USA. Det gäller ålder, där äldre svenskar *inte* är mindre negativa till Trump jämfört med yngre. Och boende, där svenska landsbygdsbor på samma sätt *inte* är mindre mot Trump än exempelvis boende i storstäderna.⁸

Det mest intressanta i dessa resultat är att de starkaste sambanden med stödet för Donald Trump i USA likväl som i Sverige återfinns för de politiskt/ideologiska variablerna. Flera av de sociala faktorerna uppvisar också jämförbara mönster, men här är sambanden svagare, både i USA och i Sverige. Det mest utmärkande för stödet för Trump i USA är att det är som starkast bland personer negativa till invandring och bland personer klart ideologiskt till höger (*Conservatives* på amerikanska). Ett motsvarande mönster finns också i Sverige. Minst ogillad är Trump bland motståndare till flyktingmottagning och bland personer ideologiskt till höger.

Vänster-höger mönstret i avståndstagandet till Trump bland svenskar kan också illustreras om vi ser på hur olika partiers sympatisörer bedömer honom. *Minst* ogillande möter Donald Trump bland sympatisörer till Sverigedemokraterna (-24) och Kristdemokraterna (-33). Mest negativa attityder finns bland anhängare till Centerpartiet (-46), Vänsterpartiet (-45) och Feministiskt Initiativ (-45). Sympatisörer till regeringspartierna S och MP, liksom till M och L, befinner sig däremellan med resultat kring -42 till -40.⁹

Liknande mönster här om där

Hade Sverige som en 51:e delstat fått delta i det amerikanska presidentvalet hade vi gett våra elektorsröster till Hillary Clinton. Precis som den gamla svenskkolonin Delaware gjorde. Men de svenskar som hade röstat på Donald Trump hade i många sociala och politiska avseenden liknat de amerikaner som röstat på den elektoralt vinnande presidenten. Konfliktlinjer och opinionsvindar som finns i USA finns också i Europa och i Sverige. I den nya globaliserade världen är vi fortfarande mycket olika samtidigt som vi är mycket lika.

Noter

- ¹ Uppskattningen av politikernas kännedom är glädjemätningar i överkant. Och det av två skäl. Svartpersonerna i SOM är med all sannolikhet mer kunniga än de som inte ställer upp och svarar i SOM. Och för det andra, de svarande överdriver med viss sannolikhet sin kännedom om de ”kända” politikerna. Men resultaten har trots det ett värde. Jämförelser av graden av uppgiven kännedom mellan olika politiker är analytiskt brukbara.
- ² Fyra ledare har varit med i fler än en mätning. För dem kan vi se om den sociala inlärningsteorin fungerar även i detta sammanhang (Bandura 1977). Enligt teorin skall kännedom över tid öka med umgänge. I detta fall skall umgänge inte tolkas bokstavligt utan snarare som umgänge via media. Testet visar att teorin får ett hundraprocentigt stöd. Putins kännedom ökar från 84 procent 2000, över 89 procent 2011 till 90 procent 2016. Halonens resultat går från 75 procent kännedom 2000 till 76 procent 2011. Merkels motsvarande siffror ökar från 80 procent 2011 till 86 procent 2016. Slutligen Ban Ki-moons kännedom plussas på från 61 procent 2001 till 73 procent 2016.
- ³ Det finns en föreställning, kanske en normativ förhoppning, att kännedom och popularitet hänger ihop på ett positivt sätt. Ju mer känd desto mer uppskattad. Men så är det inte för de internationella ledare vi mätt i SOM-undersökningarna. Korrelationen mellan graden av kännedom och graden av popularitet för våra tjugosex ledarmätningar i tabellerna 1 och 2 är inte positiv. Den är nära noll och snarare lite negativ. Den är $-.08$. Motsvarande nollsamband har vi fått när vi prövat sambandet på lokala/regionala politikernas kännedom och popularitet i Västsverige och i Skåne (Holmberg 2016b, 2017a).
- ⁴ För mer detaljerade analyser av olika kungligheters popularitet och förtroende, och stöd för det svenska kungahuset, se Nilsson 2012.
- ⁵ Den sociala inlärningsteorin specificerar *inte* att uppskattning skall öka över tid. Ser vi på resultaten för de internationella ledarna visar det sig att populariteten har förändrats mycket olika för de fyra politiker som vi mätt fler än en gång. Putins popularitet har sjunkit mycket påtagligt från en redan från början låg nivå: från -8 år 2000, över -16 2011 till -36 år 2016. För övriga tre har populariteten gått upp. För Halonen från $+9$ år 2000 till $+13$ år 2011; för Merkel från $+11$ år 2011 till $+16$ år 2016 och för Ki-moon från -3 år 2011 till $+3$ år 2016.
- ⁶ Resultaten härrör från TV-bolagens Vallokalsundersökning (*Exit Poll*) i samband med presidentvalet 2016, se Holmberg 2016b, National Election Pool/Edison Research 2016.

- 7 Sveriges Radios Eko tillsammans med Novus genomförde i mars 2017 en opinionsmätning av Donald Trumps popularitet i Sverige. Samma svarskala mellan -5 till +5 från SOM-undersökningen användes. Medeltalet för Trump bland samtliga svarande blev -32. Bland män, arbetare, arbetslösa och i Skåne var Trump något mindre ogillad än i genomsnitt. När det gäller ålder och utbildning återfanns inga statistiskt säkra skillnader. *Mätning av president Donald Trumps popularitet i Sverige*. SR Ekot/Novus mars 2017.
- 8 Hur stödet för Trump ser ut i olika religiösa grupper i Sverige kan vi inte undersöka. Alla SOM:s religionsfrågor återfinns i andra formulärversioner än det där de internationella ledarna mäts.
- 9 I Ekots/Novus mätning i mars 2017 återfinns ett liknande mönster. *Minst* negativa till Trump är sympatisörer till SD med en svag positiv gillarövertikt för Trump (+1), följt av KD (-23) och M (-33). Mest avståndstagande från Trump är sympatisörer med FI (-49), MP (-48) och V (-47). Däremellan finner vi anhängare till C (-44), S (-43) och L (-37).

Referenser

- Bandura, Albert 1977. *Social Learning Theory*. New York: General Learning Press.
- Holmberg, Sören 2016a. *Voting Behavior in US Presidential Elections: A Graphical Story*. Gothenburg: Department of Political Science, University of Gothenburg.
- Holmberg, Sören 2016b. Vi vill ha kända och populära politiker. I Bergström, Annika och Harring, Niklas (red) *Hållbarhetens horisont*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2017a. Brist på kända och populära regionpolitiker. I Andersson, Ulrika (red) *Slutna rum och öppna landskap*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2017b. Åsikter om partier och politik. Göteborg: SOM-institutet.
- National Election Pool/Edison Research 2016. *Exit Pool US Presidential Election 2016*.
- Nilsson, Lennart 2012. Monarkin och statschefer i Sverige – stöd, förtroende och popularitet. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet.
- Sveriges Radios Eko/Novus mars 2017. *Mätning av president Donald Trumps popularitet i Sverige*.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2016¹

KLARA BOVÉ

Sammanfattning

Den nationella SOM-undersökningen 2016 är den trettioförsta sedan starten 1986.² Studien genomförs primärt via postala enkäter men sedan undersökningens år 2012 ges respondenterna även möjligheten att svara digitalt via internet. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara. SOM-undersökningen 2016 bestod av sex delundersökningar och skickades ut till ett urval om totalt 20 400 slumpmässigt utvalda personer folkbokförda i Sverige i åldrarna 16–85 år. Nettosvarsfrekvensen i de olika editionerna varierade mellan 49 och 52 procent och huvuddelen av svaren samlades in under hösten 2016.

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner främst inom samhällsvetenskap. I undersökningen deltar också samverkanspartner utanför akademien, via särskilda forskningsprojekt; 2016 inkluderade det exempelvis Sveriges Television, Svenska institutet för europapolitiska studier (SIEPS) och Kulturdepartementet.

Urval

Vilka som får inbjudan att delta i SOM-undersökningarna slumpas årligen fram genom ett sannolikhetsurval. Urvalet utgör ett slags Sverige i miniatyr och speglar sammansättningen i befolkningen. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. År 2016 ingick 20 400 personer i det totala urvalet. Urvalsstorleken har förändrats över tid liksom längden på enkäterna och antal frågeformulär vilket redovisas i tabell 1.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens upplägg 1986–2016

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genomsnittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"
2016	"	6	12	20 400	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret NIX adressat, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2016.

Frågeformulär

Det totala urvalet delades in i sex grupper till vilka olika editioner av SOM-undersökningen 2016 skickades till. De sex formulären var i likhet med tidigare SOM-enkäter utformade som häften i A4-format. Samtliga 2016 års formulär innehöll 12 sidor med frågor varav ca 8 sidor är gemensamma för samtliga editioner och övriga sidor är fyllda med projektspecifika frågor vilka varierar mellan formulären. Frågorna i SOM-undersökningen utarbetas av SOM-institutet i samarbete med samverkande forskningsprojekt. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. Ett mindre antal frågor ger respondenterna möjlighet att själva skriva ut sitt svar i fritext (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsproblem/frågor de tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke de har/har haft). Svaren på de

öppna frågorna kodas av en grupp kodare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2016 års nationella SOM-undersökning som finns att ladda ned på SOM-institutets hemsida: www.som.gu.se.⁴

Fältarbete

Fältarbetet för den nationella SOM-undersökningen 2016 följer i huvudsak upplägget från tidigare års undersökningar. Utskick och insamling av enkäter utförs av ett fristående undersökningsföretag⁵ i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningsföretaget svarar för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnelser och skanning; SOM-institutet svarar för allt innehåll i utskick och enkäter.

Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2016. Arbetet inleddes i mitten av september med ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett följebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms. Det är dock mycket få personer, 3 procent av urvalet, som får samtliga påminnelser. De flesta deltagare i SOM-undersökningarna erhåller tre påminnelser.

I samband med det andra enkätutskicket introducerades möjligheten att besvara enkäten via internet. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick efter introduktionen den 13 oktober.

Telefonpåminnelserna genomfördes i två omgångar. Alla respondenter med känt hem- eller mobiltelefonnummer, som inte ännu hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte vill delta, blev uppringda av ett telefonundersökningsföretag.⁵ När telefonundersökningsföretaget påminde respondenterna fick de som svarade i telefon vid uppringningen möjlighet att avböja att delta i undersökningen eller be om en ny pappersenkät. De som per telefon avböjde medverkan fick därefter inga fler påminnelser. Kontakten mellan telefonundersökningsföretaget och respondenterna dokumenterades i ett fördefinierat kodschema.

Fältarbetet avslutades 31 januari när fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet för validering. Enkäter som kom in efter slutskanningen registrerades för hand av SOM-institutet. Den allra sista enkäten inkom den 22 mars och markerar därmed det formella slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut avidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 2 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Tabell 2 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2016

16 sept 2016	Utskick av aviseringsvykort
23 sept	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post).
3 okt	Utskick av tack-/påminnelsevykort
10 okt	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten, introduktion av möjligheten att svara via webben
20 okt–20 nov	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med uppföljningsbrev med ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de vill delta).
13 okt	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla som ännu ej besvarat enkäten
1 nov alt. 22 nov	Postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer och de som ej kunnat nås per telefon
29 nov–12 dec	Telefonpåminnelse motsvarande 20 okt–20 nov inklusive motsvarande postala komplement
14 dec	Postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer och de som ej kunnat nås per telefon
28 dec	Utskick av följebrev och svarskuvert till alla som sagt per telefon att de vill delta men ännu ej gjort det
12 jan 2017	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga
23 jan	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" till samtliga som inte hörts av per telefon under fältarbetets gång

Kommentar: Under den första telefonpåminnelseperioden skickades uppföljningsbrev till de som svarat att de vill delta i undersökningen ut en gång i veckan. Det betyder att en person som bett om en ny enkät på telefon fick vänta i högst åtta dagar på uppföljning.

Webbenkäter

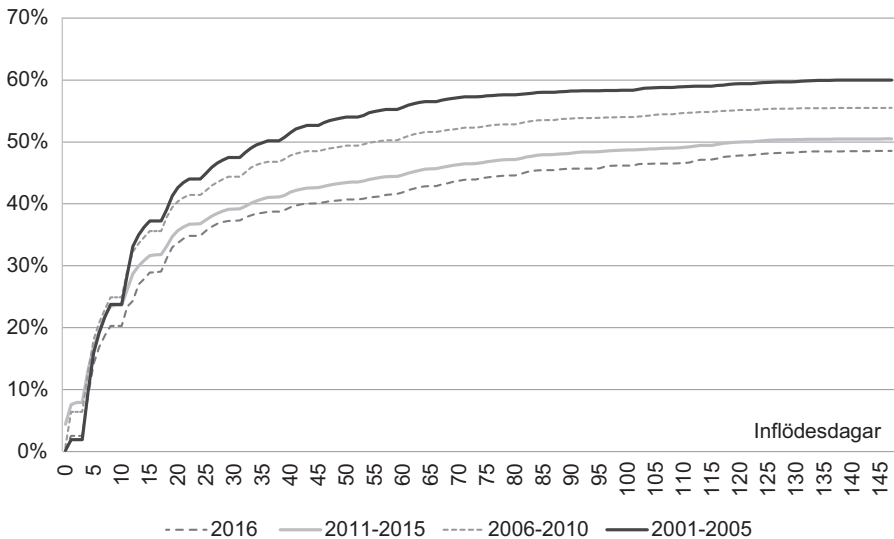
Datainsamlingen för de sex delundersökningarna i den nationella SOM-undersökningen 2016 genomfördes parallellt enligt en gemensam fältplan. För femte året i rad användes en undersökningsdesign som kallas blandad datainsamling (*mixed mode*). Det betyder att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma frågeundersökning. I SOM-undersökningen samlades data primärt in via postenkäter, men respondenterna gavs även möjlighet att fylla i enkäten på internet. Webbenkäten introducerades i samband med den andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären programmerades i webbverktyget Qualtrics och administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administreras av undersökningsföretaget.

Det var 690 personer, motsvarande 3,4 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten via internet 2016. Av samtliga som besvarade enkäten 2016 var det 7,0 procent som gjorde det via internet, att jämföras med 6,0 procent 2015.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i SOM-undersökningarna skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepade sig 2016 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten når ut i förhållande till helgens postfria dagar. Sedan 2006 har enkäten nått ut på en onsdag varmed resultaten ska vara fullt jämförbara. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2016 relativt ett genomsnitt för 2001–2005, 2006–2010 respektive 2011–2015 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2016 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar. Formulär 5 år 2013 exkluderad från jämförelsen eftersom dess utformning och därmed inflödeskurva avvek från de med tidigare år helt jämförbara formulär.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2016.

När möjligheten att besvara enkäten på internet introducerades i det andra enkätutskicket, den 13 oktober hade 26 procent av bruttourvalet, motsvarande 54 procent av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades, redan valt att svara på papper. 30 dagar in i fältarbetet (28 oktober) hade 78 procent av de som kom att bli de slutgiltiga svaren inkommit.

Svarsfrekvens och bortfall

Av det ursprungliga urvalet på totalt 20 400 personer (bruttourvalet) var det 9 828 personer som besvarade och skickade in formuläret. Från bruttourvalet definierar vi bort det så kallade naturliga bortfallet vilket är personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på enkäten, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Sammanlagt 1 033 personer, motsvarande 5,1 procent, har räknats som naturligt bortfall. Antalet personer som svarat på respektive formulär alternativt noterats som naturligt bortfall redovisas i tabell 3.

Informationen om svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Tabell 3 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2016

	Total	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Formulär 6
Bruttourval	20 400	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400
Naturligt bortfall	1 033	159	167	175	170	180	182
Nettourval	19 367	3 241	3 233	3 225	3 230	3 220	3 218
Antal vägrare/ ej anträffade	9 539	1 661	1 541	1 546	1 594	1 570	1 627
Antal svarande	9 828	1 580	1 692	1 679	1 636	1 650	1 591
Svarsfrekvens Brutto	48 %	46 %	50 %	49 %	48 %	49 %	47 %
Svarsfrekvens Netto	51 %	49 %	52 %	52 %	51 %	51 %	49 %

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avlidna; ej svensktalande. Bruttosvarsfrekvenserna som här rapporteras följer den standard som upprättats av den amerikanska organisationen AAPORs definition (RR6) (AAPOR, 2015.)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

Representativitet

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar på en frågeundersökning

har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

Av tabell 4 framgår hur svarsbenägenheten i de nationella SOM-undersökningarna varierar med kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än vad män gör. 53 procent av kvinnorna och 48 procent av männen svarade på SOM-undersökningen 2016. De senaste fem åren har kvinnors svarsvilja dock minskat snabbare än mäns vilket har gjort att könsskillnaden slutat att växa. Den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan millennieskiftet är 5 procentenheter vilket också är differensen i årets undersökning. Skillnaden mellan kvinnor och mäns svarsfrekvens i de sex formulären varierar mellan två och sex procentenheter. Representativiteten i olika åldersgrupper utgör en stor utmaning och de yngre åldersgrupperna är i ökande utsträckning underrepresenterade.

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens träffsäkerhet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämföra utfallet i den viktade och oviktade gruppen. Elias Markstedt (2014) visar att träffsäkerheten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representation i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens träffsäkerhet i vissa typer av frågor där det existerar stora generationsskillnader.

Den nationella SOM-undersökningen 2016 besvarades av 9 828 personer vilket motsvarar en nettosvarsfrekvens på 51 procent. Svaren samlades in både via pappers- och webbenkäter. Trots att hälften av respondenterna inte svarar på enkäten är den demografiska representativiteten i svarsgruppen god i de flesta avseenden. SOM-institutet fortsätter att utvärdera och utveckla tillvägagångsätt och metod för att bättre förstå konsekvenserna av en sjunkande svarsfrekvens och dess påverkan på analysmöjligheter.

Tabell 4 Svarsandel (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna, 2002-2016 (procent)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	2016	F1	F2	F3	F4	F5	F6
Samtliga	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	51	49	52	52	51	51	49
<i>Kön</i>																					
Kvinnor	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	53	50	54	55	53	52	53
Män	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	48	47	50	49	48	50	46
<i>Ålder</i>																					
15-19 år ¹	61	60	55	56	49	53	46														
16-19 år							48	50	46	42	39	38	37	36	33	38	37	33	33	34	40
20-24 år	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	31	29	39	30	28	32	29
25-29 år	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	34	34	37	36	32	34	29
30-39 år	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	39	36	41	40	41	41	39
40-49 år	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	47	45	50	47	49	46	45
50-59 år	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	54	52	54	58	57	52	53
60-69 år	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	68	65	69	69	67	70	68
70-79 år	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	75	77	74	74	74	79	72
80-85 år	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	67	61	68	71	63	62	64
<i>Region</i>																					
Stockholm	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	47	44	48	50	46	49	46
Östra Mellansverige	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	53	54	59	55	50	52	51
Småland och öarna	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	52	49	55	52	51	51	52
Sydsverige	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	50	50	49	47	54	50	49
Västsverige	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	53	51	54	55	54	53	51
Norra Mellansverige	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	49	45	51	50	48	52	47
Mellersta Norrland	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	51	50	56	60	57	48
Övre Norrland	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	52	46	56	57	51	52	50

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. 15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 varför resultaten inte är jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. *Endast formulär 1-4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002-2016.

Noter

- ¹ Kapitlet bygger på tidigare års metodredogörelser, se exempelvis Vernersdotter (2016).
- ² Parallellt med den nationella SOM-undersökningen genomförde SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen och i Göteborgs kommun.
- ³ SOM-undersökningarna 2016 kodades av Linn Annerstedt och Linda Lidborg.
- ⁴ www.som.gu.se/undersokningar
- ⁵ Kinnmark Information AB anlitas 2016
- ⁶ Concilia Information anlitas 2016

Referenser

- AAPOR (2015). Standard definitions. *The American Association For Public Opinion Research* 8:e edition.
- Gilljam, Mikael, Granberg, Donald, Holm, Bengt, Karlsson, David, & Sundell, Anders. (2013). Comparison of Web and Mail Responses in a Census of Swedish Local Political Representatives. *Survey Practice*, 4(3).
- Holmberg, Anders, Lorenc, Boris, & Werner, Peter. (2010). Contact strategies to improve participation via the web in a mixed-mode mail and web survey. *Journal of Official Statistics*, 26(3), 465.
- Hägglund, Jonas (2015). *Metodexperiment i den västsvenska SOM-undersökningen 2014*. Rapport 2015:13, SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Markstedt, Elias (2014) *Representativitet och viktning – Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013*. Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Millar, Morgan M., & Dillman, Don A. (2011). Improving response to web and mixed-mode surveys. *Public Opinion Quarterly*, nfr003.
- Nilsson, Åsa (2007). *Den nationella SOM-undersökningen 2006* i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Schaefer, David R., & Dillman, Don. A. (1998). Development of a standard e-mail methodology: Results of an experiment. *Public opinion quarterly*, 378-397.
- Vernersdotter, Frida (2014). *Den nationella SOM-undersökningen 2013* i Bergström, Annika & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Rafael Ahlskog, fil dr i statskunskap, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Forskar kring frågor om altruism och egenintresse i individuellt beslutsfattande.

Kontakt: rafael.ahlskog@statsvet.uu.se

Viktor Aldrin, teol dr och excellent lärare ETP, är lektor i de samhällsorienterade ämnenas didaktik vid Högskolan i Borås. Han forskar om samspel mellan teologi och pedagogik och håller för närvarande på med ett forskningsprojekt om skolavslutningar i kyrkan.

Kontakt: viktor.aldrin@hb.se

Dennis Andersson, masterexamen i statsvetenskap, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildning och demokratiforskning.

Kontakt: dennis.andersson@gu.se

Ulrika Andersson, docent, är verksam som forskare och undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad på medieinnehåll, mediepublik samt mediemedarbetare.

Kontakt: ulrika.andersson@som.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civil-militära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Kontakt: joakim.berndtsson@globalstudies.gu.se

Annika Bergström, docent, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på deltagande på nätet och på e-bokens framväxt i ett litet språkområde.

Kontakt: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Ulf Bjereld, professor, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Klara Bové, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Ylva Norén Bretzer, lektor och forskare vid Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar om politikens genomförande i flernivådemokratien, samt allmänhetens förtroende för politik och dess olika sakområden. Hon är även verksam inom forskningsfältet hållbara städer och lokalsamhällen. Kontakt: ylva.noren-bretzer@spa.gu.se

Bengt Brülde är verksam som professor i praktisk filosofi vid Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori, Göteborgs universitet. Hans forskning har framför allt varit inriktad på ämnen som lycka och lidande, livskvalitet, meningsfullhet, hälsa och sjukdom samt tillämpad etik. Kontakt: bengt.brylde@filosofi.gu.se

Ulla Carlsson, professor och sedan 2015 innehavare av en UNESCO Chair in Freedom of Expression, Media Development och Global Policy vid Göteborgs universitet. Före 2015 var Ulla Carlsson direktör för Nordicom. Den egna forskningen är inriktad på internationell mediepolitik och under senare år med yttrandefrihet fokus. Kontakt: ulla.carlsson@gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt dekan för humanistisk fakultet. Hennes forskning är inriktad på europeisk komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning. Kontakt: marie.demker@gu.se

Thomas Denk, professor i statskunskap vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet. Han forskar om politisk kultur, statsformation och demokratisering i jämförande perspektiv. Kontakt: thomas.denk@oru.se

Monika Djerf-Pierre, är professor i journalistik och masskommunikation vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och adjungerad professor vid Monash University i Australien, samt verksam vid CARE – Centrum för antibiotikaresistensforskning vid Göteborgs universitet. Hennes forskningsområden handlar bland annat om miljöjournalistik, politisk kommunikation, samt risk- och kriskommunikation. Kontakt: monika.djerf-pierre@jmg.gu.se

Per Eisele, är filosofie doktor i psykologi med huvudsaklig forskning inom arbetspsykologi kring team effektivitet, välbefinnande på jobbet samt fysisk och mental hälsa.

Kontakt: per.eisele@som.gu.se

Inger Ekman, professor i omvårdnad vid Institutionen för vårdvetenskap och hälsa och centrumföreståndare för Centrum för personcentrerad vård (www.gpcc.gu.se) vid Göteborgs universitet. Hennes forskning rör hur patienter upplever sitt tillstånd, behandling och vård, och att utvärdera person-centrerade interventioner inom hälso- och sjukvården.

Kontakt: inger.ekman@gu.se

Gissur Ó Erlingsson, biträdande professor i statsvetenskap vid Linköpings universitet. Hans forskning är främst inriktad på politiska partier, offentlig korruption, politiskt deltagande och lokal självstyrelse.

Kontakt: gissur.erlingsson@liu.se

Filip Fors, fil dr, är verksam som forskningssamordnare, Sociologiska institutionen vid Umeå universitet. Han forskar om livstillfredsställelse och emotionellt välbefinnande.

Kontakt: filip.fors@umu.se

Annika Fredén, fil. dr. i statsvetenskap och lektor vid Institutionen för Pedagogik och Specialpedagogik och Valforskningsprogrammet, Göteborgs universitet, samt forskare vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Forskar kring val och partier, beslutsfattande, experiment och politisk psykologi.

Kontakt: annika.freden@gu.se

Niklas Harring, fil dr, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, Centre for Collective Action Research, Quality of Government Institute och affilierad till Institutionen för de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik vid Stockholms universitet. Hans forskning är inriktad på korruptionsattityder, miljöopinion och attityder till miljöfrågor.

Kontakt: niklas.harring@pol.gu.se

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.

Kontakt: per.hedberg@pol.gu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhällsliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: soren.holmberg@pol.gu.se

Lars Höglund, professor emeritus i biblioteks- och informationsvetenskap, är knuten till Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Hans forskningsområden behandlar läsning och informationsvanor samt biblioteks- och informationstjänster ur individ, organisations- och samhällsperspektiv.

Kontakt: lars.hoglund@jmg.gu.se

Sverker C. Jagers, professor, är verksam vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och föreståndare för Centre for Collection Action Research (CeCAR) vid samma universitet. Hans forskning behandlar flera teoretiska och empiriska problem som rör kopplingen mellan politik och miljö, såsom: relationen mellan demokrati och hållbar utveckling, miljö och rättvisa, miljöpolitiska opinionsstudier och länderjämförande analyser av hur staters miljöpåverkan avgörs av faktorer såsom typ av politiskt system och grad av korruption.

Kontakt: sverker.jagers@pol.gu.se

Maria Jervelycke Belfrage, adjunkt, verksam vid JMG, som lärare på journalistutbildningen, och med forskningsuppdrag från Dagspresskollegiet, hennes forskning är främst inriktad på ungas nyhetskonsumtion i sociala medier.

Kontakt: maria.jervelycke@jmg.gu.se

David Karlsson, docent i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.

Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Ann-Kristin Kölln, docent i statsvetenskapen vid Göteborgs universitet och forskare vid KU Leuven. Hennes forskning är främst inriktad politiska partier, politisk opinionen och den representativa demokratin.

Kontakt: ann-kristin.kolln@gu.se

Anders Lindbom, är professor i statsvetenskap vid Uppsala universitet och verksam vid Institut för bostads- och urbanforskning (IBF). Hans forskning är främst inriktad på politiska reformer och välfärdsfrågor, t.ex. av skola, bostadsförsörjning, pensioner och sjukvård.

Kontakt: anders.lindbom@ibf.uu.se

Cecilia Lundholm, professor i pedagogik med inriktning på undervisning och lärande i samhällsvetenskapliga ämnen. Hennes forskning rör bland annat kunskapsbildning, miljönormer och värdeorientering i utbildningssammanhang.

Kontakt: cecilia.lundholm@hds.su.se

Johan Martinsson, docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende, människors åsikter om miljöpolitik, och surveymetodologi. Han arbetar som lektor på statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och som forskningsledare för Opinionslaboratoriet LORE vid SOM-institutet.

Kontakt: johan.martinsson@pol.gu.se

Niels Markwat, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen och SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans doktorandprojektet är inriktad på vallöften och väljarbeteende.

Kontakt: niels.markwat@gu.se

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han forskar kring svensk välfärdsopinion, lokal och regional demokrati samt monarki och kungahus.

Kontakt: lennart.nilsson@som.gu.se

Jonas Ohlsson, fil dr, undersökningsledare vid SOM-institutet och forskare vid Nordicom, Göteborgs universitet. Hans forskning är framförallt inriktad på mediestruktur och medieekonomi.

Kontakt: jonas.ohlsson@gu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet och föreståndare för SOM-institutet.

Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Maria Oskarson, professor i statsvetenskap vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på sociala och politiska skiljelinjer.

E-postadress: maria.oskarson@pol.gu.se

Felicia Robertson, är masterstuderande och f.d. biträdande forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes masteruppsats handlar om betydelsen av tillit för att lösa storskaliga samarbetsproblem, såsom ökad antibiotikaresistens.

Kontakt: felicia.robertson@outlook.com

Bo Rothstein, är professor i statsvetenskap vid universitetet i Oxford där han är verksam vid Blavatnik School of Government och Nuffield College. Han är även "senior advisor" till "The Quality of Government Institute" på Göteborgs universitet.
Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning kretsar kring förutsättningarna för storskaligt samarbete i relation till miljö och hälsoproblem, samt attityder till hälso- och sjukvård i ett europeiskt perspektiv.
Kontakt: bjorn.ronnerstrand@pol.gu.se

Anders Sannerstedt, docent och f.d. universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Han forskar om högerpopulistiska partier och attityder till invandring.
Kontakt: anders.sannerstedt@svet.lu.se

Adam Shehata, fil dr, är verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) samt CARE – Centrum för antibiotikaresistensforskning – vid Göteborgs universitet. Han forskar om medieanvändning, medieeffekter och opinionsbildning.
Kontakt: adam.shehata@jmg.gu.se

Maria Solevid, fil dr, är verksam som universitetslektor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hon forskar om politiskt beteende.
Kontakt: maria.solevid@pol.gu.se

Jesper Strömbäck, professor i journalistik och politisk kommunikation, forskar och undervisar på Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på politisk journalistik, politisk kommunikation och opinionsbildning.
Kontakt: jesper.stromback@jmg.gu.se

Charles Taft, är docent i psykologi o verksam som forskare vid Institutionen för vårdvetenskap och hälsa samt Centrum för personcentrerad vård vid Göteborgs universitet. Hans forskning handlar främst om livskvalitet i kliniska och epidemiologiska tillämpningar.
Kontakt: charles.taft@medicine.gu.se

Tomas Torbjörnsson, fil dr, verksam vid Institutionen för geografi, medier och kommunikation vid Karlstads Universitet och Institutionen för de samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik vid Stockholms Universitet. Forskar om miljödidaktik och studenters miljöattityder.

Kontakt: tomas.torbjornsson@hds.su.se

Per Oleskog Tryggvason, doktorand vid institutionen för Journalistik, Media och Kommunikation och SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans avhandlingsprojekt handlar om hur opinionsundersökningar påverkar olika aspekter av den demokratiska processen.

Kontakt: per.oleskog.tryggvason@gu.se

Erik Vestin, doktorand vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans avhandlingsarbete handlar om klassröstningens utveckling i Sverige. Hans forskningsintressen rör politiska attityder och beteenden med koppling till ekonomin och arbetsmarknaden.

Kontakt: erik.vestin@gu.se

Sara Wallström är fil dr i vårdvetenskap och verksam vid Centrum för personcentrerad vård (GPCC) och Institutionen för vårdvetenskap och hälsa, Göteborgs universitet. Hennes forskning är främst inriktad på patienters symptom- och hälsoupplevelser och koppling till personcentrerad vård.

Kontakt: sara.wallstrom@gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning och seniorprofessor vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalistikhistoria, medieanvändning och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola och King's College London, studerar militär professionalisering, ledning av komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.

Kontakt: karl.yden@chalmers.se

Joachim Åström är professor i statskunskap vid Örebro universitet. Hans forskning är främst inriktad mot informationsteknikens betydelse för politik och demokrati, till exempel när det gäller medborgerligt deltagande, politisk representation, offentlig förvaltning, styrning och policyskapande.

Kontakt: joachim.astrom@oru.se

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotal*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västsvrige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssambället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--SE

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE
29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE
42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen
och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva.
En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

-
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red) *Värmländskt landskap*
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägskäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE

64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN:978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE
66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrium
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE
67. Norell, P O & Nilsson, Lennart (red)
Värmländska utmaningar
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-36-6. ISRN: GU-STJM--67--SE
68. Bergström, Annika & Harring, Niklas (red)
Hållbarhetens horisont
Göteborg, 2016. 230 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-37-7. ISRN: GU-STJM--68--SE
69. Andersson, Ulrika (red)
Slutna rum och öppna landskap
Göteborg, 2017. 178 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-38-0. ISRN: GU-STJM--69--SE
70. Andersson, Ulrika, Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Oskarson, Maria (red)
Larmar och gör sig till
Göteborg, 2017. 648 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-39-7. ISRN: GU-STJM--70--SE

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

